

Taxner-Tóth Ernő

KÖLCSEY
ÉS
A MAGYAR
VILÁG

Akadémiai Kiadó, Budapest

TANON KÖLCSEY
ÉS A MAGYAR VILÁG

KÖLCSEY ÉS A MAGYAR VILÁG

NEMZETI KÖNYVTÁR ÉS MŰVELŐDÉSI KÖZPONT

5661

56602

TAXNER-TÓTH ERNŐ

SAJÁTSÁGOSÁG SÁMÁSÍTÁS YNDUON 4

KÖLCSEY ÉS A MAGYAR VILÁG

Az első Magyar nyelvű nyelvészeti tanulmányok gyűjteménye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának és Levéltárának gyűjteményéből. Szerkesztette: Csorfi László. Budapest, 1992. 112 oldal. 1000 Ft. ISBN 963 10 1111 1.

1992. évi kiadás

1992. évi kiadás

1992. évi kiadás

1992. évi kiadás

1992. évi kiadás

1992. évi kiadás

1992. évi kiadás

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST 1992

AKADÉMIAI KIADÓ KÖNYVTÁR
1011 BUDAPEST, ELŐRENYI UTCA 14.

508517

MEGJELENIK
A KÖLCSEY TÁRSASÁG TÁMOGATÁSÁVAL

KÖLCSEY

ÉS A MAGYAR VILÁG

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 6415 7

KIADJA AZ AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

ELSŐ KIADÁS: 1992

© TAXNER-TÓTH ERNŐ • 1992

MINDEN JOG FENNTARTVA, BELEÉRTVE A SOKSZOROSÍTÁS, A NYILVÁNOS ELŐADÁS,
A RÁDIÓ- ÉS TELEVÍZIÓADÁS, VALAMINT A FORDÍTÁS JOGÁT, AZ EGYES FEJEZETEKET ILLETŐEN IS.

PRINTED IN HUNGARY

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója

A nyomdai munkálatokat az AKAPRINT Nyomdaipari Kft. végezte

Felelős vezető: dr. Héczy Lászlóné

Budapest, 1992

Nyomdai táskaszám: 9220535

Kiadványszám: 2939

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Csákvári András

Fedéltér: Kíller Marcella munkája

Megjelent: 21,25 (A/3) ív terjedelemben

5661

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvleltár 1535 / 1993 . sz.

A szerző köszönettel tartozik Mervó Zoltánnénak, Takács Péternek, Trostovszky Gabriellának és Vass Elődnek a levéltári kutatásokban nyújtott segítségükért, valamint a Tudományos Minősítő Bizottság bíráló bizottságának — Csetri Lajos, Dávidházi Péter, Fenyő István, H. Balázs Éva, Horváth Károly, Németh G. Béla, Tamás Attila, Tarnai Andor, Vörös Károly, Weber Antal — a szakmai tanácsokért.

Előszó	3
1. fejelet	10
2. fejelet	103
3. fejelet	120
4. fejelet	141
5. fejelet	167
6. fejelet	211
7. fejelet	220
8. fejelet	228
9. fejelet	232

TARTALOM

Bevezető	9
A családi háttér	17
Debrecenben	30
Kazinczy „iskolájában”	41
Szemere szerető karjai között	74
Cseke	102
Pest: a nagy tanulás	125
Fény és homály	149
A megyei közélet színpadán	199
Az országgyűlésen	241
Kölcsey utolsó éneke	290
Tartózkodási helyek és évszámok Kölcsey Ferenc életrajzában	326
Névmutató	332

BEVEZETŐ

I

A „fény százada” — olvassuk európai művelődéstörténetekben arról az időszakról, amelynek végét egyesek a napóleoni háborúk időszakára, mások 1800-ra, ismét mások a nagy francia forradalom időpontjára teszik. Ennél még nehezebb meghatározni a kezdetét. Francis Bacon még az előző században ezeket írta: „Isten munkái kezdetén megteremtette a látható fényt... Először fényt lehelt az anyag vagy káosz arcára, utóbb fényt lehelt az ember arcára.”¹

Az európai gondolkodásban sokáig élt az a görög eredetű igény, mely szerint az embert a műveltség teszi szabaddá, s ez az encükliosz paideia, a hét szabad művészetbe foglalt összes ismeret elsajátításával érhető el. Francis Bacon úgy látta, hogy ehhez a különböző jellegű ismereteket rendszerbe kell foglalni. Nagy vállalkozása, a *Novum Organum* (1620) töredékben maradt ugyan, mégis ide vezethető vissza az a folyamat, amelynek során elválik egymástól vallás és tudomány, tudomány és művészet. Az ismeretek megsokszorozódása teszi szükségessé enciklopédiák, lexikonok, szótárak létrehozását. A legnevezetesebb ezek közül Diderot és d’Alembert huszonnyolc kötetes nagy enciklopédiája, amely a tudományos teljesség igényével készült. E teljesség személyes megvalósítására az utolsó nagy kísérletet — a fény titkait is kutató — Goethe tette, aki a *Faust*ban a tudás kérdésén töprengve indítja a drámát:

Ó jaj, a filozófiát,
A jog- s az orvostudományt
és — haj — a teológiát:

¹ Francis Bacon: Esszék. Bp., 1987. Az igazságról. 5—8. l. — A kérdés persze nem itt merült föl először. A Biblia is így kezdődik: „A föld pedig vala ékesség nélkül való és pusztá és setétség vala... Akkor mondá az Isten: Legyen világosság: és lőn világosság.” (Mózes 1, 2—3.)

mind buzgón bűvároltam át.
S most mégis így állok, tudatlan,
mint amikor munkámba fogtam.

(Jékely Zoltán fordítása)

Faust kétségbeesett hangja azonban nem jelenti, hogy a költőfejedelem föl-
adná a XVIII. század általános meggyőződését, miszerint az emberi ész képes
a világ megismerésére. A sötétség kora után bekövetkezik a világosságé: nem
lehet többé vezérlő elv a pusztá hit, meg kell érteni a vallást, tanulmányozni
a társadalom működését; fel kell fedezni a világ és a természet titkait. Minden-
nek érdekében óriási erők mozdulnak meg, egyesek vakmerő bátorsággal
hajóznak ismeretlen tengereken, s Európa-szerte sokfelé hozzáfognak a
lényeg rendszerbe foglalásához: megújul a filozófia. A „fény századának”
gondolkodói meg vannak róla győződve, hogy az ész megismerő képessége el-
 kell, hogy vezessen a *jó* fölismeréséig, s ily módon egy új, magasabb rendű,
az ember számára minden tekintetben kedvezőbb *rend* megvalósításához.
A belátás, a megvilágosodás tehát annak a szükségszerűnek tartott fejlődés-
nek, haladásnak az alapja, amit — legalábbis kezdetben — biztosra vesznek.

Ezzel párhuzamosan különös, az irodalom szempontjából jószerint figyel-
men kívül hagyott folyamat ment végbe: a gazdasági élet fejlődése korábban
elképzelhetetlenül széles társadalmi rétegek mindennapi munkájához egyre
nagyobb mennyiségű ismeretet követelt. Ezeket kezdetben füzetes kiadvá-
nyokból, később elsősorban újságokból, folyóiratokból szerezték be. Noha hi-
teles vizsgálati eredmények nem állnak rendelkezésünkre, biztosra vehető,
hogy a XVIII. században az utóbbiaknak már sokkal több olvasója volt az
előbbieknél. Ezek a közreadott ismeretek nincsenek nyelvhez és országhoz
kötve, az európai művelődési körön belüli áramlásuk szorosan kapcsolódik a
világ eseményeiről szóló hírekhez.

A könyvnyomtatás föltalálását gyakran nevezik első információs forrada-
lomnak. Ehhez hasonló jelentőségű az újságok és folyóiratok elterjedése, s ez-
zel az olvasók számának megsokszorozódása. Az ismeretek terjesztésének
megváltozott lehetőségei óriási ösztönző hatást gyakoroltak az új eszmék el-
terjedésére és a tudományok fejlődésére. A leírt gondolat, gondolatsor azon-
ban még sokáig a „literatúra”, az irodalom fogalmkörébe tartozott — függet-
lenül attól, hogy az író tollát ismeretközlési szándék vagy valami belső
kényszer vezette. Az egyes könyvek azonban nemcsak mondanivalójukban
tértek el egymástól, hanem abban is, hogy milyen széles körű érdeklődésre

számíthattak. Az érdeklődés egyfelől új műfajokat teremtett, így az egyre népszerűbbé váló regény lehetőségeit Goethe maga is kihasználta;² másfelől üzletté fejlesztette a könyvkiadást. A kevesekhez szóló könyvek közreadását csak ráfizetéssel, valakinek az áldozatvállalásával lehetett megvalósítani; a népszerű olvasmány viszont megélhetést biztosított írójának, nyomtatójának és terjesztőjének is.

T. S. Eliot a költészet társadalmi szerepéről elmélkedve³ arra hívja föl a figyelmet, hogy Vergilius *Georgicon*jában még egységet alkot a tanító és művészi szándék. Ennek oka abban rejlik, hogy a művészi formába foglalt földművelő tanácsok megértése semmiféle sajátos előképzettséget nem igényelt, mégis hasznos volt. A továbbiakban azonban a gazdaság minden terén nélkülözhetlenné vált a szakismeret, s a költő-tanító szándéka csak általánosabb kérdésekben érvényesülhetett. A XVIII. századra a költészet elvesztette ismeretmegőrző, hírközlő szerepét is, s a sikeres szórakoztató irodalom — ami gyakran nehezen választható el a regény és dráma műfajában megvalósult művészi értékektől — jelentős mértékben elvonta korábbi közönségét. A maga társadalmi jelentőségét visszakívánó költészet ellentámadását az angol romantikusok — Byron, Shelley, Keats, Coleridge, Wordsworth — indították meg, s a XIX. század költőinek jelentős része csatlakozott hozzájuk. Az egyes országok társadalmi viszonyaitól függően Európa-szerte ismét megnőtt a költészet politikai szerepe. Az előző században a jutalmazó-büntető isteni hatalommal és az eleve elrendeltség tanával szemben előtérbe került a szabad akarat, s ezzel a szabadság eszméje. A szabadságé, amely egyszerre jelentette a hűbéri szolgálatok szükségességének a tagadását, a nemzeti függetlenség igényét és az emberi kiteljesedésnek az érzelem világát magában foglaló lehetőségét. Mert a „fény százada” egyre inkább az érzelmek időszaka is. Az ismeretek vágya Európa nagy részére kiterjedő — érzelmekre ható — regénysikerek táplálója lett. Korábban elképzelhetetlen nagyságú közönség olvasta Richardson műveit és az *Új Heloise*-t, a *Werther* — hogy csak a legnagyobbakat említsem.

² A Werther óriási sikert aratott — sok más nemzetközi érdeklődést kiváltó francia és főleg angol regény után. Nálunk is ez a műfaj — főleg Dugonics András könyvei — kezdte el az olvasóközönség meghódítását. Az ezernyolcszáztféves évek elején, amikor Kazinczy huszonöt forintba kerülő művei a középbirtokosok számára szinte megfizethetetlenek voltak, Verseghy Ferenc megrendelésre írta széles körben eladható regényeit.

³ T. S. Eliot: *On Poetry and Poets*. The Noonday Press Paperbound Edition. 1968. 4–5. l.

Magyarországra a fény — és az érzelmek — századának szelleme hullámokban jutott el — fő közvetítő állomásán, Bécsen keresztül. A társadalom felső rétege, valamint a magasan iskolázott értelmiség viszonylag gyorsan magáévá tette, de hiányoztak a közvetítő eszközök. A könyv drága s nehezen elérhető volt, a külföldi folyóiratok, újságok beszerzése még több gondot okozott.⁴ E gond lényeges tényezője volt a nyelv, hiszen az ismeretek közvetítő eszköze elsősorban már nem az aránylag nagyszámú, középfokon iskolázott ember által ismert latin volt, hanem a német, a francia, az angol, az olasz. Ráadásul pedig az ismeretekre az éppen olvasni tudó, de kizárólag magyar nyelvű rétegeknek is szüksége volt. Elsősorban természetesen a mindennapi és gazdasági életben hasznosítható ismeretekre, de a XVIII. századi Magyarországon gyorsan szaporodott azoknak a száma is, akik észlelték a politika és az életkörülményeik közti összefüggéseket. Ez az észlelés persze rendkívül összetett és ellentmondásos, de semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül.

II. József kísérlete a birodalom nyelvi egységének megteremtésére egyfelől logikus volt, másfelől megvalósíthatatlan. Hívének, Kazinczy Ferencnek *Pályám emlékezete* című munkájából világosan kiderül, hogy Magyarországon a jobb módú nemesség nagy része sem tudott németül.⁵ Ugyanakkor azok, akiket hivataluk vagy érvényesülési vágyuk a kormányzattal való érintkezésre kényszerített, valamint az a főurakból álló gazdag réteg, amelynek anyagi lehetőségei megengedték, hogy részben vagy egészben Bécsben éljen, a birodalom előkelő rétegeivel érintkezzék, németül, latinul, esetleg franciául beszélt, írt, olvasott. Mivel pedig ezeken a nyelveken könnyebben és olcsóbban jutott könyvekhez — ráadásul a legújabb és legjobb szerzők műveihez is —, a magyar sajtótermékek nem érdekelték.

A XVIII. századi Magyarország művelődéstörténetét meglehetősen alaposan ismerjük Szekfű Gyula, Kosáry Domokos, H. Balázs Éva és mások ku-

⁴ Vö.: *Fülöp Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.* Bp., 1978. Különösen: 172—175., 184—192., 220—228. l. és *Kulcsár Adorján: Olvasóközönségünk 1800 táján.* Bp., 1943.

⁵ *Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete.* Bp., 1879. E művében írja, hogy amikor II. József nyelvrendelete megjelent, Abaúj vármegye főjegyzője „németül éppen nem tudott”, s az ő aljegyző társa is csak igen keveset. (69. l.) II. József 1770. május 20-i sárospataki látogatásával kapcsolatban is megjegyzi, hogy amikor a császár ebéd után „asszonyainkhoz fordula, s enyelegve szóla hozzájuk. De azok közt csak egy sem volt a ki nyelvét értse”. (18. l.)

tatásai nyomán.⁶ Itt csak azt szeretném kiemelni, hogy Goethe első hazai tisztelői közül Kazinczy nem fogta föl a teljesség igényét, a *Faust* nem ragadta meg, s talán ezen keresztül érzékelhető, hogy a századforduló Magyarországon nem a tudás volt az alapvető kérdés, hanem az ismeretszerzés. Ezt szolgálták a nyelv ügyében folytatott harcok, ezt a főleg Kazinczy által hirdetett formai igényesség, s ezzel magyarázható Rousseau óriási hatása, az érzelmesség széles körű térhódítása. Amit nem tud megvilágítani az értelem fénye, ott az érzelmi világ homályában az igaz embert eligazítják belső ösztönei, emberi kapcsolata, esetleg szabad képzelete.

A XVIII. század végi Magyarországon sajátos művelődési szokások alakultak ki. Az irodalomtörténetben számon tartott nagy szalonok mellett számtalan kis és névtelen művelődési központ jött létre, amelyekről igen keveset tudunk. Az ismeretszerzésben nagy szerepe volt a szóbeli közléseknek, az olvasmányok és hírek megbeszélésének. A könyvek és más nyomdai termékek baráti-családi körben kézről-kézre jártak, s az ismeretszerzés nélkülözhetetlenül fontos eszköze volt a levél.⁷ Az írók többféle feladatot kellett, hogy magukra vállaljanak. A legfontosabb ezek közül, a művelődés szolgálata volt. Ehhez tartozott az egységes, a tudományos, a közhasznú ismeretek és a művészi üzenetek közvetítésére alkalmas nyelv megteremtése. Mielőtt azonban e folyamat befejeződhetett volna — mint arra Bíró Ferenc alapvető tanulmányában rámutatott⁸ —, a nyolcvanas években a nyelv pusztá eszközből nemzeti jelkép lett, s ez jelentősen meghatározta — sok tekintetben korlátozta — az írók szerepvállalási lehetőségeit.

A magyar irodalom a maga szerény körülményei között igen jelentős eredményeket ért el a XVIII. században. Nagy írók sorának tehetsége bontakozott

⁶ *Szekfű Gyula*: Magyar történet. A tizennyolcadik század. VI. k. Bp., é. n. — *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1980. — *H. Balázs Éva*: Bécs és Pest a régi századvégen. Bp., 1987. — A magyar felvilágosodás irodalmáról lásd a felsoroltak különböző tanulmányait, illetve zárójelben kiemelt munkáit: *Baróti Dezső*, *Bíró Ferenc* (A fiatal Bessenyei és író barátai. Bp., 1976.), *Csetri Lajos*, *Horváth János*, *Fried István*, *Mezei Márta* (Történelemszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában. Bp., 1958.), *Némethi Lajos*, *Szaunder József* (Az Estve és Az Álom. Bp., 1970.), *Wéber Antal* (A magyar regény kezdetei. Bp., 1959.).

⁷ A megjelenési gondokkal küszködő írók nemcsak saját műveiket küldték meg egymásnak ily módon, de annak tudatában, hogy a nyomtatott változat még ismeretlen vagy nehezen hozzáférhető, leveleikben gyakran másokét is be-, illetve lemásolták. — *Vö.: Benda Kálmán*: Emberbarát vagy hazafi? Bp., 1978. 390—398. l. — Példa erre Kazinczy terjedelmes levelezése is.

⁸ *Bíró Ferenc*: Nemzet, nyelv, irodalom. ItK 1984. 558—577. l.

ki, s megszülettek az első közönségsikerek is. Sem Bessenyei, sem Kazinczy nem volt képes az irodalmi élet megszervezésére. Csokonai számára a megélhetést biztosító olvasóközönség, az üzleti alapon működő folyóirat- és könyvkiadás hiánya tragédiát jelentett, Berzsényit pedig ugyanúgy magányra kárhóztatta, mint a viszonylag népszerű Kisfaludy Sándort. Először az újságoknak kellett a maguk olvasótáborát megteremteniük, ezután következhetett a folyóirat-irodalom, s csak ezekre a lépcsőkre épülhetett föl a könyvkiadás.

Bíró Ferenc idézett tanulmányában kimutatta, hogy a haza romlásának gondolata már Herder erre vonatkozó jóslata előtt élt a magyar köztudatban. A Mohács óta érvényesülő veszélyeztettségérzés a közvélemény érdeklődését is alapvetően befolyásolta. A II. Józseffel szembeni nemesi ellenállás időszakában a siker — a nemzeti különállás megvédése — egyfajta öntudatot adott a létharcát vívó magyarságnak, s ezáltal különféle erők szabadultak föl. Ezek az erők a jakobinus mozgalom leverése után sem tűntek el, de a politikai kezdeményezés — mint Rákóczi veresége óta mindig — az udvar kezében maradt. Számos író bebörtönzése ellenére az irodalom nem szűnt meg létezni, az ország gazdasági fejlődése pedig — különösen a napóleoni háborúk időszakában — rendkívüli mértékben fölgyorsult. Ennek lényeges következménye volt.

Az irodalom értelmű literatúra — lassan önálló jelentésű — fogalomkörébe nálunk is többféle szándék fonódott össze: így a tanító-nevelő, a különleges művészi értéket létrehozó, az önkifejező és a kapcsolatokat teremtő. Az utóbbi jellegzetes példája a verseslevél, valamint a sok, versbe foglalt híradás, mozgósító célú megszólalás. A XVIII. század nagy, közös élménye a nyilvánosság korábban elképzelhetetlen mértékű kiszélesedése és az egyének sokaságának belső igénye, hogy ebbe bekapcsolódjék. A sokat emlegetett „fény” nem csupán a középkori „sötétség” ellentéte, de egyúttal sok önkényuralmi központ fő büszkesége is. Egyeduralkodók sora igyekezett az emberi szellem alkotóképességét a maga céljai szolgálatába állítani. Ezzel szemben — s így történt II. József Magyarországon is! — akaratlanul olyan „alattvalókat” képeztek, akiktől — hitre és érdekre alapozott szolgálat mellett — szaktudást és meggyőződést is vártak. Csakhogy ezek kialakulásához széles körű gondolatáramlásra van szükség. S ez az a pont, amelyben egyesült a felvilágosodás, a fejedelmi abszolutizmus és a gazdasági fejlődés igénye. Magyarországon különleges helyzet alakult ki.

Nem tudni, észrevették-e a kortársak a Jelenkor 1836. április 23-i számában megjelent egyik hírben rejlő különös iróniát. A tudósítás hazafi szerzője azzal büszkélkedett, hogy a magyar Markó Károly a bécsi Akadémia tagja, Rómában dolgozik, műveit a franciák és az orosz udvar szívesen vásárolja — annyi-

ra, hogy „Bécsben maradt számos családjáról az orosz követség gondoskodik”.⁹

E hír megjelenésekor végöráit éli az a magyar országgyűlés, amelyen hatalmas vihart aratott az ellenzék a lengyelek melletti — oroszellenes — rokonszenve. S íme, a szomszédos nép szabadságát könyörtelenül eltaposó nagyhatalom magyar művészt támogat abban a városban, ahol Habsburg-királyunk és vele együtt számos dúsgazdag főrendünk lakik! Vagyis helyettük.

Miközben az ország szellemi erői elsősorban azzal foglalkoztak, hogyan lehetne behozni a Nyugattal szembeni lemaradásunkat, amikor a kiemelkedő jelentőségű *Zalán futásából*¹⁰ alig néhány példányt sikerült Vörösmartynak eladnia, valószínűleg senki nem tudta, hogy Szentpétervárott 1820-ban Puskin első elbeszélése „óriási anyagi haszonnal kelt el”, s ez arra bátorította a költőt, hogy *A kaukázusi fogollyal* üzleti sikert igyekezzék elérni. Mégpedig eredményesen, hiszen 500 rubeles tiszteletdíjat kapott, ami a kiadó ötezer rubeles kezeséhez viszonyítva persze kevés, nálunk viszont sokáig szinte elképzelhetetlenül sok. Elgondolkoztató¹¹ adatok ezek, ha a magyarországi könyvkiadásra gondolunk. Nyilvánvaló persze, hogy Puskin nem az „elmaradott” Oroszországban, hanem egy hatalmas birodalom jómódú köreiből aratott sikert, ahol természetes volt az anyanyelv használata. E kérdés oroszországi összetevőinek elemzése nem ide tartozik, de talán e példa érzékelteti e jellegzetes kisnemzeti gond mélységét.

A fejedelmi udvar ösztönző hatásának hiányát hazánkban csak kismértékben pótolták főúri pártfogók. Ezért kapott művelődéstörténetünkben különösen nagy szerepet az írói-művészi önfeláldozás és kezdeményezőkétség. A magyar művelődés csak azután tudott saját lábára állni, hogy Buda-Pesten kialakult az ország szellemi központja. Ennek magja kétségtelenül a pesti egyetem volt, noha országos jelentőségét sokan nem ismerték el, Kazinczy erősen lebecsülte, a kálvinisták katolikus főiskolának tekintették; pedig nemcsak hallgatói, hanem tanárai között is szép számmal voltak protestánsok. A főúri adományból létrejött Nemzeti Múzeum nem nőtt — József nádor rangot emelő látogatásai ellenére — olyan fontos szellemi műhellyé, amilyennek alapítója, Széchényi Ferenc szánta, s amivé az ott kiosztott nagy jelentőségű Marczibányi-díjak emelhetők volna. Ezt a szerepet majd csak az — ugyancsak főúri adománynak köszönhető — Akadémia tudta betölteni. Az országgyűlések so-

⁹ Jelenkor. 1836. I. 33. sz.

¹⁰ A *Zalán futásának* mindössze 88 előfizetője volt. — Vö.: Vörösmarty Mihály *Összes művei*. IV. k. Bp., 1963. 355. l.

¹¹ *Jurij Lotman: Puskin*. Bp., 1987. 115–116. l.

kat tettek a magyar nyelv hivatalos elismertetéséért, de pénzt a nemzeti művelődés céljaira nem adtak. A magyar világ jellegzetes érzelem-indulat központúságára jó példa, hogy az 1832/36-os országgyűlés kicsinyes vitákat folytatott újságjának és naplójának nyomtatási költségeiről, nem szavaztatott meg pénzt a Nemzeti Színház rendkívül népszerű és fontosnak elismert fölépítésére; viszont évi kétezer forintos rendszeres támogatást adott a Magyar Tudós Társaság tagságát sértődöttségből visszautasító Horvát István tudományos munkájának biztosítására. A gondolkodó közvélemény kialakítása a Hazai 's Külföldi Tudósítások megindításával kezdődött, a Tudományos Gyűjteménnyel új szakaszba lépett, majd a húszas évek második felétől felpezsdülő szellemi életben kapott nagyobb lendületet.

A CSALÁDI HÁTTÉR

I

„Középbirtokos nemesi családból származott, mely eredetét a honfoglaló Ond vezérig vezette vissza” — írja *A magyar irodalom története* 3. kötetének Kölcsey-fejezetében Horváth Károly.¹ Szauder József, az utolsó Kölcsey-monográfia szerzője, 1955-ben óvatosan megkerülte a „származás” akkor kényes kérdését. Jancsó Benedek viszont még 1885-ben — életrajzi szempontból alapvető művében — részletesen kifejtette annak ősi voltát. Hangsúlyozta, hogy a család az „első foglalók” leszármazottja.² Ennek következménye nagy jelentőségű maradt Kölcsey Ferenc gondolkodásában. Érett politikusként kifejtett fölfogása szerint ugyanis a magyar alkotmány — és ezzel a korabeli viszonyok megértéséhez — hozzátartozik az a történelmi „tény”, hogy a nemesi tulajdon nálunk eredetileg nem feudális jellegű, azaz nem hűbéri adomány; eredetileg nem járt szolgálati kötelezettséggel, hanem a szabad honfoglalók egyezségéből vezethető le.³ E gondolat abban az összefüggésben is sze-

¹ *A magyar irodalom története*. Főszerkesztő: Sőtér István. III. k. Bp., 1965. 413. l.

² *Szauder József*: Kölcsey Ferenc. Bp., 1955. — Előtte: *Jancsó Benedek*: Kölcsey élete. Bp., é. n. (1885) — *Vajda Viktor*: Kölcsey élete. Bp., 1875. — *Kerecsényi Dezső*: Kölcsey Ferenc. Bp., 1940.

³ Vö.: Kölcsey Ferenc: Összes művei. I—III. k. Bp., 1960. (A továbbiakban: KFÖM) — Szauder József ezen kiadása óta több Kölcsey írás került elő, ezekre külön hivatkozom. Sajnos, Szauder nem kéziratokból dolgozott és „korszerűsítette” a helyesírást, így szövegei sokszor pontatlanok. A kiadó önkényes kiemelésait nem vettem át. — Kölcsey a következőkkel érvelt: „... a feudalizmus egész rendszere eleinknél idegen vala. A magyarok tribusokra, azaz nemzetségekre osztott vándornép voltak és egy közös vezért ... választottak magoknak... E vezértől azonban adományt sem nem vettek, sem nem vehettek, mert az maga sem bírt még tartományt, de alku szerént kötötték ki magoknak, hogy a földön, melyet majd elfoglalnak, közösen lesznek osztó-zandók. Oly alku, miben a feudalizmus magvai távolról sincsenek elhíntve...” (II. k. 126. l.)

repet kap majd, hogy az ősinél is van ősbibb jog, a feudalizmus a történelmi fejlődés eredménye. Országoként különböző korban és keretek között jött létre, ezzel tehát nem lehet érvelni a polgári és demokratikus átalakulás ellen, sőt: a szerzés a teljesítmény értékeremtő elvének elismerése. A késői szemlélő azonban könnyen meggyőződhet arról, hogy valójában az ősi származás — vagyonának közbirtok volta — hozta magával a költőnk életét meghatározó anyagi gondokat.

Jancsó jól látta, hogy Kölcsey mindig büszkén gondolt ősi származására, sok szálon tartotta is a kapcsolatot széles körű rokonságával, valamint ezen keresztül azzal a réteggel, amelyet — akárcsak Kazinczy — emlegetett, s amelyet inkább középnemességnek nevezünk. Alapvető meghatározás ez, mert a „nemesség” fogalmába legalább három, élesen elkülönülő társadalmi réteg tartozik. Itt csak annyit, nyilván eléggé tájékozott volt családja történetében ahhoz, hogy tudja, dédapja, Kölcsey Ferenc főszolgabíró a dúsgazdag gróf Károlyi Sándor szolgálatában állt: szatmári „ágense”, azaz ügyintéző tisztviselője volt, aki rendszeresen küldözte urának jelentéseit.⁴ Az ősi származásból eredő büszkeség tehát ezen a ponton a szolgálatra kényszerültség tényébe ütközött. Érzékeny és gondolkodó ember számára nem lebecsülhető ellentmondás ez.

Horváth Károly fent idézett megállapítása Jancsóhoz vezethető vissza, aki a következőket írja: Kölcsey családja „egyike volt a középbirtokú nemesi családoknak. Nem gazdag, de nem is annyira szegény, hogy hiányozzék a kellő alap a műveltebb életre.”⁵ A figyelmes olvasó érezheti, hogy Jancsó fogalmazása óvatosabb a mainál. Noha minden bizonnyal ő sem sokat tudott a Kölcsey család ellentmondásos anyagi viszonyairól, csak az ezekből adódó gondokat látta. A származására vonatkozó alapvető adatokat magától Kölcseytől tudjuk: „1790. aug. 8-d. születtem Sződemeteren szépnyám, azaz az anyám nagyanyja Bideskúty Zsigmondné házában.”⁶ Ez nem teljesen egyezik azzal, amit Jancsó ír, aki szerint költőnk „anyja Bölöny Imrének, „Közép-Szolnok megye akkori alispánjának Ágnes nevű lánya, éppen látogatóban volt szüleinél, azaz haza ment betegedni”.⁷ Az biztos, hogy Bölöni Ágnes anyja Bydeskúty Mária volt, az említett Zsigmondné lánya. Apja azonban — Kölcsey saját szavai szerint — nem Imre, hanem Ádám, s nem volt alispán, csak krasznai percep-

⁴ Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Károlyi Archívuma. P. 398. / Missilis. 42181—42215. (Kölcsey Ferenc — Károlyi Sándornak. 1716—1723.)

⁵ *Jancsó*: i. m. 5—7. l.

⁶ KFÖM III. k. 504—516. l.

⁷ *Jancsó*: i. m. 7. l.

tor volt. Költőnk állítása egyébként annyit jelent, hogy nagyapjának nem volt saját háza, hanem anyósánál lakott. Ez nem elképzelhetetlen, de szerény anyagi körülményekre vall. A felvidéki eredetű Bydeskuthyak sem tartoztak a gazdagabb és előkelőbb nemesség soraiba, nevüket Nagy Iván családtörténeti munkája nem is említi. Annyi bizonyos, Ferenc és fivérei nem örökölték a sződemeteri házat, s nem szállt rájuk számottevő birtok Közép-Szolnok vármegyében. Sződemeterről Fényes Elek csak annyit említ (Sző-Demeter név alatt), hogy ott 13 római katolikus, 500 görög katolikus, 146 református és 12 zsidó lakik. Gazdasági nevezetessége, hogy „igen jó bor terem”. Fontosabb családjáról nem szól.⁸ Mivel Szatmár, Bihar és Közép-Szolnok iratanyagának jelentős része Romániában van (vagy volt), jelenleg az anyai örökség kérdése még kevésbé tisztázható, mint az apai.

Költőnk születési événél meg kell állnunk. 1790. január 12-én kiáltották ki Belgium függetlenségét, 28-án vonta vissza II. József (három kivételével) vitatott rendeleteit. Február 20-án pedig a „kalapos király” uralmának és rendszerének végét vetett halála. Az ország trónján II. Lipót követte, aki márciusban összehívta az országgyűlést, s koronázási nyilatkozatában meghirdette a magyar nyelv terjesztését is.⁹ Kölcsey Ferenc születésének időpontjában tehát javában ülésezett — és ünnepelt — Budán az országgyűlés, amelynek napirendjén a politikus Kölcsey életében alapvető kérdések szerepeltek: a vallási egyenjogúsítás, a királyi hitlevél kérdése és a reformmunkálatok kidolgozására hivatott kilenc országos bizottság létrehozása.

A történeti szakirodalom távolról sem egységes a Mária Terézia és II. József uralkodása alatt megindult — igen ellentmondásos — fejlődési folyamatok megítélésében. Kölcsey szempontjából azt kell kiemelni, hogy születése pillanatában az ország alkotmányos rendjére hivatkozó magyar nemesség győztesnek érezte magát a bécsi kormányzat birodalmi érdekektől vezetett központosító törekvéseivel szemben, s erre a tudatra épültek további politikai küzdelmei. Ám a szakirodalom sem nézett még kellő alaposítással szembe a közben végbement társadalmi átrendeződés tényeivel.¹⁰ A nagy számban oszto-

⁸ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és leszármazási táblákkal. I—XII. k. Bp., 1857—1867. — Sződemeter ma is kis falu, még a korábinál is kevesebb magyar lakossal, 1918 után épült görögkeleti és kis református templommal. A legközelebbi kiépített úttal 2-3 kilométeres „makadám” köti össze.

⁹ Btró F.: i. m.

¹⁰ A Habsburg hivatalsszervezet — magyar vagy Magyarországgal foglalkozó — tisztviselő karának további szociológiai felmérése még sok fontos kérdést tisztázhat. Tény: a magyar kancellária élén 1828-ig főnemesek álltak, ekkor viszont a köznemes Reviczky Ádámmra bízták e magas tisztség betöltését; igaz: előzetesen grófi rangra

gatott főúri és nemesi címek, valamint a sok tekintetben egyenlőtlen gazdasági fejlődés, továbbá a tudás szerepének előtérbe kerülése 1790-re lényegében fölbomlasztotta a feudális társadalom jogi és közigazgatási rendjét. A magánjog terén ennek következményei majd az ezernyolcszázti évek gazdasági válsága nyomán kerülnek előtérbe, a közjogi kérdéseket pedig az erőviszonyok változásai billentik át hol az udvar, hol a nemzeti érdekeket hangsúlyozó politika javára. A közigazgatás bomlását a kettős hatalom kialakulása jelzi: a bécsi udvari kancellária és a budai Helytartótanács nem rendelkezett megfelelő eszközökkel szándékai végrehajtására, a megyék pedig igyekeztek önálló politikát folytatni. A megyéken belül a korábbi feudális rangra és vagyonra épült tekintélyuralmi rendszer már nem működött zavartalanul. Vezető szerepét ugyan 1848-ig megtartotta a középbirtokos réteg, de ezen belül is jelentős vagyoni különbségek alakultak ki, s a jobb módúak nem tudták — illetve nem akarták — megszerezni az összes tisztséget. Ezek hatalmi értéke ugyan növekedőben volt, de mind több időt és munkát kellett erre áldozni. Az 1780-as évektől a kormányzat egyre gyakrabban rúgta föl a hagyományt a főispáni tisztségek betöltésekor, s II. József kinevezett hivatalnokokkal akarta fölváltani a választott alispánokat.

„In Ungarn wurde die Politik beherrscht durch die permanente Aufgabe, die nationale Autonomie gegen Österreich behaupten...” — írja az európai liberalizmus fejlődését vizsgálva Dieter Langewische.¹¹ A birodalmon belüli magyar különállás jogának védelmezése valóban olyan alapvető tényezője történelmünknek, ami okkal áll a kutatás előtérében. Voltaképpen Kölcsey életében is ez maradt a legfontosabb kérdés. Annak azonban, hogy felnőtt férfiként új társadalmi kérdésekkel kellett szembenéznie, a XVIII. századba

emelték. Alsóbb hivatalokban Mária Terézia óta egyre inkább a szakértelem alapján lehetett érvényesülni, a származás kevésbé fontossá vált. Érdekes módon például egyaránt Németh Józsefnek hívták (azaz aligha volt előkelő származású!) a királyi jogügyi igazgatót a Martinovics-pörben és a húszas évek eleji nemesi ellenállás idején. Amint arra Horváth Mihály rámutatott, míg az első Németh József hűségesen követte a felső parancsokat, a második oly módon teljesítette a kancellárnak hűtlenségi pör indítására vonatkozó utasítását, hogy annak következtében Plathy Mihály és társai ellen még az eljárást sem lehetett megindítani. (*Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből. Genf, 1864. I. k. 127—131. l.)

¹¹ *Dieter Langewische* (szerkesztésében): *Liberalismus im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäische Vergleich*. Göttingen, 1988. Bevezető: 15—16. l. — *Rohonyi Zoltán*: *Kölcsey Ferenc életműve* (Kolozsvár, 1975.) című kismonográfiájában feltételezett olvasmányokat tekint bizonyítottnak, noha csak Bayle Dictionnaire historique et critique című művéről igazolható, hogy olvasta.

visszanyúló anyagi okai is vannak. Történettudományunk meglepően kevés figyelmet fordított eddig a középnemesi mozgalmak gazdasági hátterének vizsgálatára. Írói életrajzok alapján legalábbis kérdőjel rajzolható Gergely András azon (tudomásom szerint nem vitatott) állítása mellé, miszerint a magyar középnemesség 1790 körül egyértelmű haszonélvezője volt a gazdasági fellendülésnek, így nyugtalanságát tisztán politikai okok indokolják.¹²

A *Pályám emlékezetében* föltűnnek Kazinczy nosztalgiaiával átított gyermekkori emlékeinek ellentmondásai. Nem hagyható persze figyelmen kívül, hogy 1815 és 1818 között súlyos anyagi gondokkal küszködve idézte föl nagyapja, Bossányi Ferenc alakját. Ebben azt sugallja, hogy az emelkedett szellemhez méltatlan anyagiasság¹³ a XVIII. század utolsó két évtizedében kezdte szétrombolni a régi életforma harmonikus rendjét. Szerinte Bossányi Ferenc a század első felében még megengedhette magának, hogy megvesse a pénzt, úri nagyvonalúsággal mondjon le nyitrai örökségéről; ahogy az unoka írja: „Vagyonával keveset gondola, ménese, gulyája, nyájai örömeire voltak, nem haszonra...”¹⁴ Részletes kutatást kívánna annak megállapítása, hogy itt valóban életfölfogásról, nem pedig a megvetett haszon elérhetetlenségéről van szó. Nyilvánvaló, a gazdasági föllendülés éppen a piaci viszonyok fejlődését, azaz a jövedelmek növekedését jelentette, egyúttal azonban a különbségeket is megnövelte, vagyis feszültségeket hozott létre, s a középnemesség egy részét hátrányosan érintette.

Kazinczy kiemeli nagyapja műveltségét és igényességét. Ez utóbbit viselkedésre és öltözködésre is vonatkoztatja. E kényes, szeszélyes, zsarnoki hajlamú úr azonban „Náddal fődött, vályogból rakott házában... éle”,¹⁵ azaz anyagi helyzete még nem tette lehetővé, hogy korszerűbb és kényelmesebb lakást építtessen magának. Bossányi Ferenc rangjához illően adta férjhez Zsuzsanna lányát Kazinczy Józsefhez, aki mindössze negyvenkét évet élt, s Zsuzsannát nyolc gyermekkel hagyta özvegyen. Bizonyára ennek is szerepe volt abban, hogy a gazdasági fellendülés idején Bossányi Zsuzsannát „rút fősvénységű hitellezők szorongatták”.¹⁶ Ez súlyos gondok következménye, noha azt nem akadályozta meg, hogy fiai nevelésére sokat áldozzon, Ferencnek első munkáit

¹² *Gergely András*: Egy nemzetet az emberiségnek. Bp., 1987. 14. l. — *Pálmány Béla*: Nógrád vármegye nemességének átrétegződése. Századok. 1985. 1. sz. 1–41. l.

¹³ Az anyagiasság elítélése Orczy Lőrinc és a kortárs főúri költők kedvelt témája volt. Kazinczy közismerten vonzódott hozzájuk. Vö.: A magyar irodalom története. III. k. I. m. 101–105. l. (Mezei Márta)

¹⁴ *Kazinczy*: *Pályám emlékezete*, i. m. 6. l.

¹⁵ *Kazinczy*: i. m. 5. l.

¹⁶ *Kazinczy*: i. m. 6. l.

még ki is nyomattassa. Bossányi Ferenc unokája még sárospataki diákként Pestre és Bécsbe utazhatott, rokoni kapcsolatai megnyitották előtte a politikai hatalmasságok, valamint az irodalmi hajlamú főurak szalonjainak ajtait. Hivatalban azonban nem pusztán erkölcsi okból vállalt Kazinczy Ferenc II. József alatt, hanem azért is, mert családja anyagi helyzete szükségessé tette, hogy fizetésért dolgozzék. Íme tehát egy jellegzetes példa arra, hogy a fellendülés haszonélvezete ebben a jobb módú középbirtokos családban sem zavartalan, s a fizetett hivatalba kerülés kérdése — azok kis száma és Béctől való függősége miatt — már ekkor nyugtalanságra okot adó tényező.

Érdemes itt egy pillantást vetni Bossányi Ferenc „elhagyott” nyitrai örökségének a legendájára, mivel hasonló történetek sok más család hagyományában is előfordulnak. Kölcsey életének kutatója azonban, ha kísérletet tesz, hogy kiigazodjék e család pörös ügyeinek útvesztőjében, nem lehet teljesen meggyőződve a Kazinczy idézte emlék hitelességéről. Sokkal valószínűbb, hogy a bölcs nagyapa valójában egy végeláthatatlannak ígérkező pörösködésről mondott le. A Kölcsey család számtalan hasonló (ámbár kisebb nagyságrendű) ügye között fennmaradt egy iratanyag, amelyben Fráter Pál először 1767. június 2-i dátummal igyekezett — az idők homályába vesző örökségi érvekkel — elvitatni Kazinczy nagyapjától, továbbá Kölcsey Sámuelről és másoktól egy körülhatárolatlan birtokrészt a Bihar megyei Szelenden, s ez a pör csak 1841-ben zárult le.¹⁷ Jellemző módon a Kölcsey család pörői gyakran oda vezethetők vissza, hogy a XVIII. században már lehetetlen volt tisztázni az 1345. szeptember 1-jei „vérség és közös juss szerinti” egykori osztozás összes részletét és következményét, amire az érvek hivatkoztak. Bénítóan hatott a korabeli igazságszolgáltatásra, hogy gyakran még a XIX. század eleji megállapodásokat sem rögzítették megbízható írásos szerződések. A Kölcsey Ferenc életében keletkezett jogviták többségét úgy igyekeztek a bírói eljárások folyamatában tisztázni, hogy tanúvallomásokat „szedtek” a helybeli — sokszor írástudatlan — lakosoktól. Ezeket aztán a vesztes vagy vesztesre álló fél tévedésekre és elfogultságokra hivatkozva rendre vitatta. A regényirodalmunkban többnyire gúnyosan emlegetett magyar „pörösködési hajlam” és azok a súlyos jogi igazságtalanságok, amelyekről leveleiben Kazinczy is gyakran panaszkodott, valójában a hiteles bizonyítékok hiányából következtek. A fejlődés ugyanis — többek között — azt jelentette, hogy megnőtt a pontosan még mindig kiméretlen, körülhatárolatlan földtulajdon értéke, ami főleg a közepes és kisebb birtokoknál, birtokrészeknél vetett föl sok vitás kérdést.

¹⁷ OL Processu Tabulares. 4—7266.

Kölcsey születésének idejére a középbirtokos nemesség súlyos gondja, hogy a „közbirtok” örökösödési rendje alig követhető. Költőnk — és ez nyilván nem volt egyedülálló — több, lakhelyétől távolabbi faluban örökölt olyan telket, amelyen kilencedmagával osztozott, örökölt zálogban lévő malmot hasonló feltételekkel, valamint olyan erdő-, legelő- és ártér-, irtásrészeket, amelyeket a nagycsalád közösen hasznosított. Az ősi, osztatlan állapotban lévő jószág fogalmát még Verbőczy *Hármaskönyve* határozta meg, s miközben biztosította a vér szerinti örökösödés rendjét, áttekinthetetlen bonyodalmakat teremtett, amit az elzálogosítás és zálogból való kiváltás joga, szokása, kényszere tovább súlyosbított.

A Szatmárból származó Kölcsey család bihari letelepedésének okai és körülményei egyelőre feltáratlanok, talán a török kiűzése utáni benépesítéssel és a Károlyi családdal függenek össze. Fényes Elek már az érmelléki járás több falujának nevezetes családjai között tartja őket számon. Ferenc születésekor édesapján kívül Álmosdon lakott nagypapjának a testvére, Sámuel is, akinek a házában éltek. E többnyire reformátusok (Fényes szerint 1280-an voltak) lakta magyar faluban 21 római katolikus, 247 görög katolikus (valószínűleg román) és 130 (!) zsidó lakott. A föld homokos, a helyi mezőgazdaság büszkesége Péchy Ferenc birkanyája, ami korszerű törekvésre vall. „Ékesítik a helyiséget némely közbirtokosok csinos lakóháza” — írja Fényes.¹⁸ A leggazdagabb úr — Péchy Imre — mellett a falu kiemelt családjai a következők: a Csanády, a Sombory (Zsombory), a Kölcsey, a Gulácsy, a Balku, a Fényes, a Szodoray, a Miskolczy família. Többé-kevésbé valamennyien rokonságban álltak egymással.

II

József uralkodói kegyelméből olyan alacsony származású értelmiségiek kerülhettek megyei hivatalszervezetek élére, mint a kiemelkedő tehetségű Hajnóczy József. A hatalom emelte — tekintélyesebb családok mellőzésével — a Kölcsey rokonságból Bölöni Józsefet, a nagypapa fivérét alispáni tisztébe és a fiatalabb Péchy Imrét is, akiről még szó lesz. Bölöni József közép-szolnoki alispánságáról nem sikerült adatokat találnom. Nagy valószínűséggel föltételezhető azonban, hogy nem a vagyonára alapozott tekintélye, hanem iskolázottsága és német nyelvtudása hívta föl rá az udvar figyelmét.

¹⁸ *Fényes Elek*: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geográfiai tekintetben. I—VI. k. 1836—1840.

A gyermek Kölcseynek tehát tudnia kellett a társadalmi emelkedés e lehetőségéről, s egyúttal nyilván élvezhette a műveltebb légkör eredményeit a család szellemében és talán könyvtárában is. Ahogy Kazinczy nagyapjáról, Bossányi Ferencről tudjuk,¹⁹ hogy rendszeres olvasója volt az erlangeni latin és a lipcsei német újságoknak, úgy föltételezhetjük ezt a rokonságához tartozó Kölcsey nagyszülőőről is. Sajnos azonban, egyelőre adatokkal az sem igazolható, amit Jancsó állít, miszerint költőnk édesapja, „Kölcsey Péter egyike volt szintén a maga idejében a legértelmesebb embereknek. Műveltsége azonos volt a kor iskolázott embereinek műveltségével”.²⁰ Nem tudjuk, miben nyilvánult meg értelme, miből állt műveltsége.

Abból a történetből, amit Kölcsey Péter halálával kapcsolatban Jancsó Benedek — ismeretlen források alapján — elmond, föltűnő az augusztus végzetes szerepe. Az apa augusztus 9-én halt meg, s ez a hónap lesz Ádám, majd Ferenc halálának az időpontja is. Az ok minden esetben „meghülés folytán előállott láz”.²¹ Jancsó erős fizikumúnak mondja Kölcsey Pétert, erre azonban nincs bizonyíték. A 44 éves korban bekövetkezett halál (1752—1796) a korban nem ritkaság, ahogy a viszonylag késői házasság sem. Kölcsey Péter 35 éves volt, amikor feleségül vette Bölöni Ágnest, s hat gyermekük született. Kettő korán elhunyt, Ádám pedig apja halála után majdnem nyolc hónappal született. Kölcsey Péter a megyei életben nem sokra vitte, mindössze táblabíró címet ért el, noha igen közeli és jó viszonyban volt a nagy hatalmú alispánnal, Péchy Imrével. (Az ő idegbeteg feleségét vitte sétakocsizásra, amikor végzetesen meghűlt.)

Az Álmosdon birtokos Péchy család leányágon volt kapcsolatban a Kölcseyekkel. II. József 1788-ban — alkotmányos értelemben törvénytelenül — nevezte ki Bihar megye alispánjává a Kölcsey Péternél egy évvel fiatalabb Péchy Imrét, aki minden bizonnyal okos és ügyes politikus volt, hiszen az alkotmány visszaállítását követően is meg tudta őrizni hivatalát egészen 1803-ig, amikor magasabb tisztségbe került. Ez talán azzal is magyarázható, hogy a megye 1779-ig a váradi püspök fennhatósága alatt állt, amit az itt lakó — jórészt a század folyamán idetelepült és itt birtokot kapott — református nemesek nem néz-

¹⁹ *Kazinczy*: i. m. 12. l.

²⁰ *Jancsó*: i. m. 8. l. — Már itt megemlíthető, hogy közel három évtizeddel Kölcsey halála után Szuhányi Jozefína a költő 1158. kötetét adta át az Országos Széchényi Könyvtárnak. Kölcsey olvasottságára vonatkozóan azonban nem árt Lukácsy Sándornál óvatosabban levonni a következtetéseket. Vö.: *Lukácsy Sándor*: Kölcsey és a világirodalom. Nagyvilág. 1963. 11. sz. 1697—1700. l. — Nem feledhető, hogy költőnk könyvei jelentős részét életének utolsó hat évében vette.

²¹ *Jancsó*: i. m. 9. l.

tek jó szemmel. Annyi bizonyos, a Péchyek sem tartoztak Bihar leggazdagabb családjai közé. Imre személyes tekintélyére jellemző, hogy még alispánként elnyerte a híres debreceni anyaiskola főgondnokságát, amelyet 1839-ig töltött be. 1813-ban alnádorrá, majd 1824-ben a hétszemélyes tábla bírójává nevezték ki. Pályafutása igen jellegzetes: a jozefinizmustól — és szabadkőművességtől — I. Ferenc önkényuralmi törekvéseinek szolgálatáig tartott. Ugyanakkor viszont az újonnan alapított Akadémia igazgatótanácsában is tagságot vállalt, s már jóval ezelőtt könyvet írt a magyar jogi nyelvről.

Kazinczy, aki szintén Bihar megyében született (és ugyancsak szabadkőműves volt), nemcsak ismerte, de becsülte is Péchy Imrét. Említett munkájáról elismerő hangú ismertetőt írt.²² A gyermek és ifjú Kölcseynek Péchy Imre mutatható (volna) példát a hivatali érvényesülésre, mégpedig olyant, amilyent nem könnyű a szokásos jelzőkkel minősíteni. Péchy nem nevezhetjük árulónak, szolgálalkúnak, kártékonynak, de bátor hazafinak, a haladás harcosának sem. Tisztességes ember, hasznos tisztviselő, kiművelt szellem volt, aki azt az utat járta végig, amelyet Kazinczy esetében megtört a börtön. Persze Kazinczy írói tehetsége, szervező ereje, újat és jobbat akarása is hiányzott Péchy Imrétől, akinek gondolkodásáról azonban igen keveset tudunk.

Böloni Ágnes halála után az Álmosdon tartózkodó Péchy Imre vette kézbe az árvák zűrzavaros ügyeit, amit különösen nehézé tett, hogy — amint a Csekében lakó Kölcsey Istvánnak, a fiúk ekkor még élő nagybátyjának írta — a közelebbi családban nem akadt senki, akire a „Dólgot bizni lehetett”:

„Teljes Bizodalommal való Fő Szolga Biró Ur, Kedves Uram Bátyám!

Nem kételkedem benne, hogy Uram Bátyám már tudja, a' Szegény Húgom Kölcsey Péterné Asszonyom halálát. Halála után kezembe adták az Uram Bátyám Levelét is, mellyet a' Szegény Húgomnak irrt, és a' mellyet ő maga meg nem olvashatott, ebből láttam, hogy Uram Bátyám kívánná látni a' meg boldogult öreg Ur utolsó Testamentumát. Tekintvén azért, hogy bizonytalan, ha megengedi é, Uram Bátyámnak egészségtelensége a' ki jövetelt, és hogy maga is kívánná az említett Testámentumot látni, de főképpen meg gondolván, hogy ezen gyámoltalan Árváknak sorsát bizonytalanságban hagyni, tsak egy óráig is káros, hogy az Árvákról 's vagyonyokról Rendelést lehessen tenni Betsületes Uri Emberek előtt, az Eclésia ládájában tartott Testamentumát a meg boldogult Öreg Urnak, elő hozattam, fel bontattam, 's párba ide zárom.

²² Kazinczy az *Annalen des oesterreichisches Kaisertumes* 1808. július 1-jei (38.) számában ismertetőt adott Péchy Imre: A magyar nyelvről a polgári és peres dolgok folytatásában című művéről. Vö.: Kazinczy Ferenc levelezése. 1—21. k. Kiadta: Váczy János. Bp., 1890—1911. (A továbbiakban: KAZ Lev.) VI. k. 570. l.

A' mi illeti a' szegény Árvákat, én róllok a' következőképben gondolkozom, 's respective már effectusba is kezdettem venni.

Hólnap 11^a Febr. el temettetvén a' Szegény Húgom, mindent conscribáltak Szólga Biró és Eskütt által. A Testamentumból fogja látni Uram Bátyám mi ilesse az Árvákat. A' Háznál olly Ember a' kire lehessen a' Dólgot bizni nintsen, magam se lakhatok ide haza, 's azért kérem Uram Bátyámat, vagy maga jöjjön ki, vagy küldjön maga helyett valakit, a' kinek jelen létében a' Testamentumot executióba venni; az Árvákról, és vagyonnyaikról Rendelést lehessen tenni. A' mi engemet illet én ugy gondolkozom, 's a' Vármegye Principiumai szerént is úgy kell lenni, hogy az ingó, bingó, és a' lábas jószág főképp most mivel igen nagy az Ára adódjon el, a' Jóság mennyen árendába, az Árváknak Tutort kapunk és ollyan Atyafi Tutort, a' ki nevelésekre vigyáz, az Árendáját kézhez veszi, a' mi a' Gyermekektől megmarad elocalja (?), 's mindenről számol fizetés nélkül, arra magam ígérem, hogy a' Tanúlásokra különös gondom leszen. Minthogy pedig a' mostani hosszas Télbe a' Takarmány el fogyott, nem lehet halasztani a' Lábas Jóság el adását, és 18^a 's 19^c alkalmasint tartódik a' Licitatio. De mindenekelőtte ez meg esnék szükség az Öreg Urnak Testamentumát effectusba venni, a' Testamentum 8^{dik} Punctuma szerént, a' néhai Kölcsey Bálint Uram Árváit illeti, az Kölcsey László Uram maradványaitól szerzett Portionak fele, ez a' fele Rész, a' mint informáltatom tészen l' Jeleket, egy fordúlóra ciciter 15 Köblös Földet. A' 10^{dik} Punctum szerént, a' Debreceni Ház Árából 300 Forint, a' 13^{dik} Punct. szerént pedig az Pénzből, a' mi az Adósságtól meg maradt fele része. Az ezen Punctumban említett Dohány árát a' meg boldogult Öreg Ur, éppen a' halála előtt való Nap vette fel, volt a' Dohány 267 Mázsa, 64 Font, adódott Mázsjá 4 Forintyával 30Xjával, 's jött érte 1204 For. 20 Xr. Capitálissai vagynak é, vagy nem, nem tudom.

Az Uram Bátyám maga, vagy Mandátáriussa ki jövelele azért se halódhat, hogy a' Gyermekeknek Debrecenben való tartásáról is kell végezni, mert számadás alá vétetődően akárki keze alá menyenek a' Gyermekek, most előre kell jól meg állítani Intertentio Dólgát, hogy a' Tutornak el idegenítésre alkalmatosság ne adódjon.

Vagyon még egy Dolog a' mit a' meg boldogult Öreg Bátyámtól tudok, 's el nem halgathatok mind a' két Rendbéli Árvákat egyenlőben illetvén, a' pedig ez: Miólta Uram Bátyám gyengélkedni kezdett, leg többet azon törődött az Öreg Bátyám, hogy ha Uram Bátyám jó rendelést nem tészen az Familia Leveleiről, az Özvegy kezéből ki tsalják mások 's az Árvák hozzá nem juthatnak, ez az oka, hogy a' Testamentomban az maga Aquisitionalissainak vissza adását rendelte, sőt engem maga megkértt hogy erről halála után is beszéljek Uram Bátyámal. Mindnyájan Emberek vagyunk, hirtelen meg halhatunk, illő azért

hogy Uram Bátyám erről idejében gondolkodjon, ezért szeretném főképpen ki jövetelét Uram Bátyámnak, mert én ugyan igaz Atyafi Szívvel kívánok mind a' két Rendbéli Árvákon segíteni, és jövendőbéli javakra dólgozni, kérem is ujra Uram Bátyámat ne késsen ki jönni, hogy akkor mindenről eggyezett akarrattal végezhesünk, és mikor az Árvák Dólga a' Vármegyének referáltatni fog már akkor vége is legyen, a' Testamentom Executiojának minden részbe. Melly eránt válaszáat Uram Bátyámnak ki kérvén, Uri Javaiban ajánlott maradok

Álmosd 10- Febr 1802.

igaz köteles szolg.

Péchy Imre²³

Föl kellett számolni a gazdaságot, ami mindenekelőtt azt jelentette, hogy el kellett adni a lábasjóságot addig, amíg jó ára volt, mivel a tél kellős közepén a takarmány már elfogyott. (Az özvegy halála előtt nyilván keveset foglalkozott ezekkel a dolgokkal.) A tizenkét éves Ferenc és három öccse örökölt némi pénzt a — nem sokkal korábban elhunyt — Kölcsey Sámuel hagyatékából: Péchy az eladott dohány árából 1204 forint 20 krajcárt talált. Ebből még rendeznie kellett a különféle (részletesen nem ismert) adósságokat, a többi a fiúkat illette. Az összeg nagyságrendjét annak alapján becsülhetjük föl, ha tudjuk, költőnk később ennél kevesebb bért remélt kapni egész birtoka után. Péchy lelkiismeretesen látta el feladatait a végrendelet teljesítése érdekében. Hivatali elfoglaltsága miatt azonban nem vállalta a fiúk gyámságát, erre Gulácsy Antal álmosdi birtokost kérte föl. Maga csak annyit ígért Kölcsey Istvánnak, hogy „Tanulásokra különös gondom leszen”.²⁴

Csorba Sándor kutatásaiból tudjuk, 1803. április 21-én a debreceni Kollégium úgy döntött, hogy három Kölcsey-fiúnak visszamenőleges érvénnyel odaftéli a Klobusitzky-alapítvány fejenként 60,— forintos ösztöndíját. (Elsőzőr Ferencnek, Sámuelnek és Ádámnak, aztán Ferenc helyett Péternek.)²⁵ Nagyon valószínű, hogy ez a döntés nem Péchy Imre tudta és akarata ellenére született, de talán nem is kifejezett kívánságára. A fiúk szállásának rendben tartásáról, kosztolásáról, ruházkodásáról és más kiadásairól Gulácsy Antalnak kellett gondoskodnia. Péchy Imre csak jóval ezután avatkozott be nagyobb jelentőségű módon Ferenc életébe, amikor 1810-ben magával vitte Pestre, és ott a később ugyancsak magas állásokba emelkedő Szilassy Józsefnél helyezte

²³ OL P—441. Péchy Imre levele Kölcsey Istvánnak. (Az említett öreg Úr: Kölcsey Sámuel.)

²⁴ Uo.

²⁵ Csorba Sándor: Kölcsey és Debrecen. Debrecen, 1982. 52—53. 1.

el, aki mellesleg Ungvárnémeti Tóth László pártfogójaként „irodalmi” érdemeket is szerzett. Péchy Imre tehát megtette a magáét, hogy védencét a sikeres jogi pályán — feltehetően hivatali karrier reményében — elindítsa. Nem rajta múlt, hogy Kölcsey élete más irányba fordult.

A művelt, Kazinczyval is levelező Gulácsy Antalra a gyám szerepében nehéz feladat várt. Kölcsey Péter örökségét 1802. február 11-én gondosan számba vették.²⁶

Eszerint a négy fiú, akik közül a legidősebb tizenkét, a legfiatalabb 6 éves volt, Álmosdon és Félégyházán örökölt egy-egy kúriát. (Az utóbbit „romló” állapotban.) Rájuk szállt Álmosdon 18 taxás telek, mintegy 376 kataszteri hold majorság, 2-2 hold dohány- és kenderföld, illetve rét, 60 hold zöldvetés; továbbá „árendás házak” 28,— forint értékben. Szelénden 3 telket, 39 hold majorságot, 12 hold kaszálót örököltek. Mindez összesen (a jobbágytelkekkel együtt) 600 holdra becsülhető, ami az 1945-ös szigorú földbirtok törvény szerint is alig több, mint a fele a nagybirtok alsó határának.

A továbbiakban ehhez még két örökség járult. Először idősebb Kölcsey Sámuel bihari, szatmári és debreceni jószágai szálltak testvérenek, Dienesnek az unokáira, azaz Péter és Bálint árváira, majd pedig István fivérük — főleg szatmári — birtokai. Mindez végeláthatatlan vitákat hozott magával, pörök és megállapodások sorát eredményezte. Durva számításom szerint ily módon Kölcsey Ferenc mintegy 150 holdas birtoka megduplázódott. Azaz, mintegy 300 holdasra becsülhető az a több faluban szétszórt jószág, amelyet később magáénak mondhatott, de amelyen mindig Ádám azonos nagyságú birtokával együtt gazdálkodott. Nem tudjuk, mennyi volt ebből a majorság, mennyi az értékesebb gyümölcsös, mennyi a kevés hasznot hozó erdő; de annyi bizonyos, ekkora birtok a XIX. század első harmadában csak igen szerény jövedelmet — és számtalan gondot — jelentett.

A gondokkal a fiúk nagykorúságáig Gulácsy Antal küszködött. Egy fennmaradt megállapodás arról szól, hogy 1802. szeptember 15-én Csekén megkezdődött az osztozás bonyolult folyamata, amelyben Ferencék gyámjának „ellenfele” a harcias Jármly Sára, Bálint özvegye volt. A nehézséget az okozta, hogy István sok adósságot és rengeteg elzálogosított birtokrészt hagyott örököseire.²⁷ A megegyezés két részletben sikerült, 1803. január 21-én és április 25-én, de amint később kiderült, a viták és pörök folytatódtak. Gulácsy gyámsága alatt Jármly Sára több elzálogosított birtokrészt kiváltott, amihez

²⁶ OL P—441.

²⁷ *Csorba*: i. m. 193. l. — Ha az összeg vitatható is volt, megfelelt az idézett végrendelet előírásának.

nem lett volna egyedül joga, s amit utólag is meg kellett osztania Kölcsey Péter árváival. Mivel földrajzilag Gulácsy lakhelyétől távol eső, viszonylag kis, de mégsem elhanyagolható értékű földekről, telkekről, gyümölcsösökről, malomrészekről volt szó, s a kifizetett összegeket nem rögzítették írásos szerződések, a viták elkerülhetetlenek és eldönthetetlenek voltak. Ugyancsak hosszú vita folyt a Sámuelről örökölt debreceni ház tulajdonjogáról, ahol Ferenc és testvérei tanulóéveikben laktak. Gulácsy 1804-ben háromszáz forinttal ki akarta fizetni az özvegyet, ami valóban vitatható összeg volt, hiszen a házat Sámuel úr 1100,— forintért vette, és amit Bálintné nem is fogadott el. Végül Kölcsey Erzsébet teremtett békét, aki testvéreivel együtt beletörődött a kártérítésbe, s átengedte a házat, amelyet Ferencék 1814-ben adtak el — Ádám bajkeverő kísérlete ellenére.

DEBRECENBEN

I

Kölcsey gyermekkorra a politikai élet nagy kilengéseinek az időszaka. Születésének évében nemcsak a II. Józseffel szembeni nemesi ellenállás ülte diadalát, de alapvetően fontos művek sora is megjelent. Így Kazinczy Orpheus című folyóirata, Gvadányi József nagy sikerű verses elbeszélése, az *Egy falusi nótárius budai utazása*, több röpirat a magyar nyelv védelmében és Koppi Károly értekezése *A régi magyarok királyválasztó jogáról*. Aztán föllép gazdasági ismeretterjesztő munkájával Nagyváthy János. 1789-ben Péczeli József elindítja a Mindenest Gyűjteményt, öt év múlva Kármán József az Urániát. Előfizethető a bécsi Magyar Kurir című újság, folytatódik Dugonics András regényírói sikersorozata. 1794. december 14-én letartóztatják Kazinczyt, majd a már korábban őrizetbe vett társaival együtt halálra ítélik. (Hajnóczyékkel ellentétben azonban nem végzik ki.) A szellemi élet föllendülése kétségtelenül megtörik, mégis megjelenik Domokos Lajos és Földi János vitatott munkája, a *Magyar grammatika, melyet készített Debrecenben egy magyar társaság*, majd Csokonai *Diétai Magyar Muzsája*, 1801-ben pedig Himfy *Kesergő szerelem* című sikeres kötete. 1796-ban Vályi András háromkötetes — statisztikai jellegű — *Magyar országnak leírása* kerül az olvasók kezébe, majd Schwartner Márton kiváló munkája, a *Statistik des Königreichs Ungarn*; és Berzeviczy Gergely nagy műve, a *De commercio et industria Hungariae*, továbbá Kövy Sándor jogtudományi alapvetése, Földi János *Természeti története*, Pethe Ferenc *Pallérozott mezei gazdasága*. Tehát a változás egyik jele az inkább tudományos, illetve ismeretterjesztő művek előtérbe kerülése.¹ A másik a ma-

¹ *H. Balázs Éva*: i. m. Különösen: 122—140., 152—162., 211—216., 232—253., 316—319. és 326—329. l. — Alapvetőnek tartom azt a megállapítást, miszerint a jozefinizmus „újszerű munkaethoszt, a társadalom iránti újfajta érdeklődést, elkötelezettséget hozott, növelte a szakismeret fontosságát és elterjedésének nagyságrendjét. Berzeviczy, Széchényi Ferenc áldozatos szervező és Bessenyei mély alkotómunkája mellett és mögött sem szabad elfelejteni a velük egyetértők számszerűleg nem lebecsülhető rétegét”. (318—319. l.)

gyar történelem iránti fokozott érdeklődés. 1805-ben Budai Ézsaiás kiadja Magyarország történelmét, 1808-ban Virág Benedek a *Magyar Századok* első részét, öt évvel korábban Sándor István *Magyar Könyvesház* című gyűjteményét, ugyanakkor Pápay Sámuel *A magyar literatura esmeretét*. Közben a nyelvújítási harc élére Révai Miklós áll, majd — ugyancsak 1808-ban — Kazinczy megírja a *Tübingiai Pályairatot*. Az új század első éveiben megerősödik a magyarországi német szellemi élet, 1800-ban megindul a *Vereinigte Pester und Ofner Zeitung*. A korábban Kármán József mellett álló Schedius Lajos már 1797-ben németre vált, és megindítja a *Literarischer Anzeiger für Ungern*, majd *Zeitschrift von und für Ungern* című folyóiratait. Jórészt német kezdeményezésre megerősödik a pesti könyvkiadás.

Kölcsey életének első öt és fél évéről semmit nem tudunk, csak valószínűsíthető, hogy jórészt Álmosdon lakott szüleivel Sámuel nagybátyja házában. Életkora miatt keveset vehetett észre II. Lipót uralkodásának eseményeiből, majd az 1792-ben trónra lépett I. Ferenc önkényuralmi törekvéseiből. Azt viszont biztosra vehetjük, hogy akármilyen kis gyerek volt is, a jakobinus pör és a kezdődő francia háborúk, majd Napóleon sikereinek híre hozzá is eljutott. Miután 1796. márciusában Debrecenbe vitték tanulni, novemberben összeült az országgyűlés és nádorrá választotta József főherceget, aki ezt a tisztséget 1847-ig töltötte be. A közfigyelem előterében a háború állt, miközben az udvar önkényuralmi módszerei erősítésére fokozott befolyást adott a rendőrmisztériumnak. Az országgyűlések azonban viszonylag rendszeresen összeültek, s a háború jelentős hasznot hozott a jórészt mezőgazdasági termelésből élő Magyarországnak. E haszon azonban mélyreható és eddig kellően föl nem tárt változásokat indított meg a feudális rendszer keretében. A sorozatos katonai vereségek hatására Bécs engedményekre kényszerült, s 1805-re olyan helyzet állt elő, amelyben lényeges változások — bizonytalan — lehetősége merült föl.

II

„Az igazság az, hogy Debrecen mindmáig nem tudott igazán megbirkózni saját múltjával” — állapította meg 1970-ben a kérdés máig legjobb szakértője, Julow Viktor.² A Kölcsey debreceni éveinek eszmetörténeti háttérét legmélyebben elemző Szauder József Kölcsey debreceni éveire vonatkozó nagy jelentőségű és cáfolhatatlan fejtegetéseit sajnálatos módon bizonyíthatatlan kö-

² Julow Viktor: A debreceni felvilágosodás problémái. In: *Mesterség és alkotás*. Bp., 1972. 171—199. 1. és Julow Viktor: *Fazekas Mihály*. Bp., 1982.

vetkeztetésekre építette.³ Egyszerűen hiányoznak ugyanis azok a források, amelyek alapján megállapíthatnánk, hogy Kölcsey 1796 és 1808 között mit olvasott valójában és milyen hatások alá került. Csorba Sándor példás szorgalommal gyűjtötte össze e tanulóévek adatait, több esetben azonban ő is találgatásra kényszerült.⁴ Alighanem túlzás az a sommás megállapítása, hogy a Debrecenbe kerülés „a sorscsapások folytatásaként” hatott rá. Egyrészt a legnagyobb „sorscsapást”, édesanyja elvesztését már ott élte át, másrészt a szülői házból idegen környezetbe költözés minden érzékenyebb gyerek életében súlyos megrázkódtatást okoz.

Kétségtelen, Kölcsey nem szívesen emlékezett vissza a kollégium rideg világára, kemény fegyelmére, de az nem biztos, hogy diákéletét egészében oly szörnyűnek érezte, mint azt az idézet jelzi. A legfontosabb forrásunk, Kállay Ferenc igen rövid visszaemlékezése, sok alapvető kérdésre nem tér ki,⁵ Jancsó Benedek pedig idézett művében nem adta meg forrásainak adatait, így azok ellenőrizhetetlenek. Csorba ugyan tisztázta, hogy 1800 vége előtt Kölcsey Sámuel (aki ugyanúgy nem volt hivatalos gyámja, ahogy Péchy Imre sem) megvette a kollégium közelében álló (és 1969-ben felelőtlenül lebontott) házat, ebből azonban nem következik, hogy Ferenc oda be is költözött. Lehet, hogy erre csak 1802-ben, nagybátyja és édesanyja közel egyidejű halála, Gulácsy Antal gondnoki megbízatása után került sor. E nem túl jelentős kérdés óvatosságra int, noha az „elűgró tornácos, ún. gádoros épület”, s benne a szűk, „másfél lépés széles” szoba minden bizonnyal hosszú ideig otthona volt a diákfiúnak.⁶

Csorba megbízhatóan idézi föl a debreceni kollégium világát, a diákéletet és a tananyagot. Emeljük ki ebből a latin nyelvűséget, amelynek meghatározó szerepe volt Kölcsey műveltségében. Nyilvánvalóan helytállóak azok az állítások, hogy a római történelem példái oltották belé a haza iránti kötelesség, az önfeláldozási készség tudatát. E példák oly hatásosak és megragadóak, hogy fogékony gyermekifjú sem feledhette el azokat. Elsősorban erkölcsi tanulságuk volt meghatározó erejű, s összhangban állt a kálvinistakeresztyén tanítással is. Az első debreceni évek legfontosabb eredménye a római példák alapján igen korán kialakított erkölcsi tartás. A későbbi érdeklődésében rendkívül fontos szerepet játszó görög-élmény is latin forrásokhoz ve-

³ *Szauder*: i. m.

⁴ *Csorba*: i. m. több helyen.

⁵ *Kállay Ferenc*: Kölcsey Ferenc gyermek s ifjúkori életrajza s néhány eredeti levele. Pest, 1839.

⁶ *Csorba*: i. m. 9–11. és 192–194. l.

zethető vissza. Hitelesnek látszik Kállay azon emléke, hogy Cornelius Nepos alapján képzelte el az ókori Athént és rajzolt a homokba várostérképeket. Tanult ugyan görögül, e téren azonban csak jóval később — Kazinczy ösztönzésére — tökéletesítette magát. A jelek arra vallanak, hogy az eredeti görög forrásokban csak diákévei után merült el. Az újabb korból a francia nyelvet és művelődést részesítette előnyben, olvasottságának meghatározása azonban e téren is lehetetlen. Az viszont bizonyos, hogy a francia érdeklődésének Debrecenben erős hagyománya volt, mint azt Csokonai példája is szemlélteti.

Julow Viktor kutatásaiból⁷ tudjuk, hogy Debrecen szellemi arculatának a megítélése rendkívül ellentmondásos. Egyik oldalon kiváló tanárok és jelentős művek sorát lehet felsorakoztatni még Kölcsey diákkorából is, noha ezt az időszakot Julow hanyatlónak minősíti. A másik oldalon áll Kazinczy szigorú kritikája, amelyet számos más forrás is alátámaszt. Kazinczy indulatainak eredetét nem itt kell tisztázni, de első fokon valahol azokban az összeütközésekben kereshető, amelyeket tanfelügyelői munkája során élt át, amikor szembe került a református egyházzal.⁸ Ehhez járult Csokonaihoz való viszonya, amelynek megítéléséből nem hagyhatjuk ki azt a tényt, hogy Debrecen nagy költője magasztalólag írt arról az I. Ferencről, aki miatt Kazinczy éppen börtönben ült, majd elérte azt, ami neki nem sikerült, sokak által csodált alkotó egyéniséggé nőtt. Aligha véletlen, hogy éppen a városban nagyra becsült Csokonai ürügyén robban ki Debrecen és Kazinczy — félreértésekkel teli — vitája, amely aztán mindkét részen elmérgesedett.

Más oldalról a város és a Kollégium világát egyaránt a szigorú kálvinista szellem határozta meg, amelyet legalább hallgatólagosan azok is elfogadtak, akik külföldi egyetemekről korszerű műveltséggel érkeztek haza, illetve itthon a felvilágosodás szellemében gondolkodtak.⁹ Ezzel a kissé merev fölfogással került szembe a fiatal és fegyelmet nem nagyon tűrő Csokonai, ezt érzékeltelte mintegy tizenöt-húsz évvel később Kölcsey. Belőle azonban a jelek szerint hiányzott a lázadó szellem, ehelyett egyrészt ábrándvilágába, másrészt az önképzésbe menekült. A debreceni kálvinista szellem ugyanis rendkívül erős magyar öntudattal párosult. Csorba Sándor új adatok alapján fölhívja a figyelmet arra, hogy a diákfiú nem csupán magyar verseket írt, de komoly verstani ismeretekkel is rendelkezett,¹⁰ s minden bizonnyal igen korán megalapozta a

⁷ Julow: Fazekas Mihály, i. m. és Juhász Géza: Csokonai tanulmányok. Bp., 1970.

⁸ Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora. I. Bp., 1915.

⁹ Szauder József: Kölcsey világnézeti válsága az ifjúkori jegyzőkönyvek tükrében. In: Az Estve... i. m. 308—346. l.

¹⁰ Csorba: i. m. 116—120. és 212. l.

régi magyar költészet — később — feltűnően alapos ismeretét. A kutatás és elsősorban Szauder József figyelme — feltehetően Kazinczy Debrecen-ellenességének a hatása alatt — Kölcsey világirodalmi ismeretanyagára irányult, noha e téren ugyanúgy jórészt következtetésekre vagyunk utalva, mint magyar vonatkozásban, amiről legalább annyit tudunk, hogy Haller János *Hármas Históriaja* nagy hatással volt rá. Nincs okunk föltételezni, hogy a mohó szellemű fiú ne olvasott volna el mindent, amit a hungarikákban gazdag debreceni könyvtár és e téren nagy műveltségű tanárai kínálhattak.¹¹ Tény, első hiteles megnyilatkozásai nem filozófiai vagy világirodalmi ismereteire, hanem a magyar források meglepően alapos tanulmányozására hívják föl a figyelmet.

Annak, aki meg akarja érteni a fiatal Kölcseyt, nagy csábítás, hogy Jancsóval egyetértve vagy vele vitázva megkísérelje elképzelni gyermekkorát. Bizonyos, hogy ennek meghatározó tényezője volt árvasága és az, hogy himlő következtében elvesztette az egyik szemét. Otthonalansága, a szülői szeretet fájdalmas hiánya magányossá s rendkívül érzékennyé tették. A szeretetvágy ettől kezdve élete meghatározó tényezője. Azt a föltételezést azonban nincs okunk elfogadni, hogy népes családja magára hagyta. Nem tudjuk, Draveczkyné Bydeskúty Julia, anyai nagynénje mikor költözött Debrecenbe, azt viszont igen, hogy ottani házában — legalábbis az 1810 előtti időszakban — szívesen látott vendég volt. Ugyanilyen biztosra vehető Gulácsy Antal atyai társasága, akinek szintén lehetett debreceni háza, ha az ottani színtársulat gondozását magára vállalta. Péchy Imrének is sűrűn meg kellett fordulnia a városban, ahová hivatali kötelességek fűzték, s ilyenkor föltételezhető, hogy legalább érdeklődött a Kölcsey-fiúkról. Végül bizonyíthatóan — ha távolból is — gondját viselte anyai nagyanyja. A népiesség divatja idején jól hangzott, hogy egy Panna nevű cselédlány-gazdaasszony felügyelete és befolyása alatt élt, de ennek jelentőségét nem szabad eltúlozni. Az viszont nagyon valószínű, hogy életkörülményei igen szerények voltak.¹²

Semmi nyomát nem lehet fölfedezni, hogy Kölcsey közel került volna a debreceni kollégium valamelyik tudós tanárához, a helyi értelmiség és polgárság bármelyik tagjához egészen addig, amíg Kazinczy helyi kapcsolatai el nem vezették például Szentgyörgyi József doktorhoz, aki Kállay Ferencnek, legjobb barátjának a szállásadója is volt. Ennek azonban nem csupán a magánykeresés lehet az oka, hanem az előbb jelzett rokoni szálak megkötő ereje is. A városban házat birtokló, időszakonként vagy állandóan ott élő birtokos nemesek nem olvadtak be Debrecen cívis köztársaságába. Még kevésbé azok a közeli

¹¹ *Julow*: Fazekas Mihály, i. m.

¹² *Csorba*: i. m. 9–12. és 27–36. l.

bihari, szatmári falvakban élő rokonok, akik vásárok, vásárlások, peres ügyek kapcsán vagy más okokból sűrűn oda látogattak. Föltételezhető, hogy a gyermek-ifjú Kölcseyt szoros szálak fűzték ehhez a debrecenitől eltérő szellemű, gondolkodású nemességhez, s ez öntudatában is megnyilvánult. A rokonság nagy része — mármint a férfiak — Debrecenben tanult, s a Kollégium szelleméhez hű maradt; de vallási és politikai értelemben egyaránt függetlennek érezte magát. A korban nagy jelentőségű atyai tekintély hiánya is erősítette Ferenc belső tiltakozását a szigorúan szabályozott tanulmányi rend ellen.

A föltételezésektől a tényekhez térve azt látjuk, hogy Kölcsey nem tartozott a kiemelkedő képességű diákok közé. Nem dönthető el, azért-e, mert érdeklődése némileg elvonta a tananyagtól, vagy mivel későn érő gyermekként tehetősége még nem bontakozott ki. Annyi bizonyos, érett szellemét igen óvatosan szabad csak visszavetíteni diákkorára. Csorba Sándor adatfeltárása e téren is igen tanulságos.¹³

Szigorúan a tényeknél maradva meg kell állapítani, hogy az ifjú Kölcsey műveltségét nincs mihez viszonyítani. Egyrészt, mert nem ismerjük tényleges összetételét, másrészt azt sem tudjuk, milyen mértékű volt ez a barátai — például Kállay Ferenc — vagy az osztályelső Lónyay György, esetleg unokatestvére, Mihály és fivérei esetében. Barta István a politikus Kölcseyre vonatkozóan figyelmeztet arra, hogy az országban sok más gondolkodó jutott azonos következtetésekre,¹⁴ ami hasonló iskolázottságra — és persze hasonló tapasztalatokra — vezethető vissza. Föltételezhető, ebben a fölbolydult szellemű korban sok más fiatal is szert tett Kölcseyéhez hasonló olvasottságra, esetleg nagyobbra és korszerűbbre is.

Annyi bizonyos, a Kollégiummal szembeni érzelmekről és költői érdeklődésről tanúskodik, hogy 1805. január 29-én elment Csokonai temetésére, akinek tanárai még ekkor sem bocsátottak meg. Ott látta először távoli rokonát, Kazinczyt. Ebből később ő maga azt emelte ki, hogy diákként Csokonai nagy csodálójá volt — ami aligha kétséges, mondhatni magától értetődő. Inkább hadd hívjam itt föl a figyelmet arra, hogy már Kazinczy jelentőségéről is tudott — családi vagy irodalmi forrásból —, ha fölismerte és jelenlétét megjegyezte. Kölcsey, amennyiben olvasta Kazinczyt — mint Kállay állítja —,¹⁵ csak az Orpheust, korai munkáit, így Gessner *Idylliumait*, a *Bácsmegyeit*, néhány fordítását ismerhette. S talán a következő, 1802-es megjegyzését: „Tudom, hogy DEA DEBRECEN senkit nem ismér magyarnak csak azt, aki

¹³ Csorba: i. m. 13—150. l. Több részben.

¹⁴ Barta István: A fiatal Kossuth. Bp., 1966.

¹⁵ Kállay: i. m. 16. és 33. l.

Debrecenben neveltetett, s olyan maradt meg, mint ott volt.” Aligha gondolt még rá, hogy neki másnak kell lennie.

Csak találgatni lehet, miben nyilvánult meg Csokonai hatása. Inkább az látszik, mily mértékben választotta el őket a származás, a diáktársaságban fölszabadulni és kiteljesedni képes kedély, illetve a félszeg zárkózottság, magányosságkeresés, nem utolsósorban pedig tehetségük különbözősége. Csokonait párját ritkító zeneiség, könnyedség, bravúros forma- és nyelvertermő képesség jellemzi. Mindez Kölcseyből teljesen hiányzik, ahogy ahhoz a népiességhez sincs köze, amelyhez Csokonait szoros szálak kötötték. Föltűnik viszont fiatalkori olvasmányaik azonosságának nagy száma.¹⁶ Igazi élménye azonban az lehetett, hogy ráébresztette a költészetben teremtett eredeti és személyhez kötött művészet sajátos létezésére; arra, hogy ezt nem lehet a tudás (a költői mesterség ismerete és olvasottság) révén elérni, csak az alkotó képzelet közreműködésével. S ez akkor is alapelve maradt, amikor később a tanulás szükségességét hirdető Kazinczy erős hatása alá került. (Kérdés, tudott-e Csokonai verstani töprengéseiről?)

III

Csak találgathatjuk, mennyit ismert a tizenöt éves Kölcsey azokból a reményekből, amelyek Napóleon sikerei nyomán Magyarországon kibontakoztak. Mindenesetre 1805. eseménydús év volt a háborús válsággal küszködő Habsburg Birodalom történetében. Tavasszal Oroszország és Anglia szövetekezett Napóleon ellen, s augusztusban Ausztria csatlakozott hozzájuk. E hónap végén I. Ferenc összehívta a magyar országgyűlést, de hadserege még az első ülés előtt súlyos vereséget szenvedett Ulm mellett. A kormányzat újabb pénzeket és katonákat akart, az önállósított Haditanács a magyar nemesi fölkelés

¹⁶ Ez részben magától értetődő, hiszen ugyanannak a Kollégiumnak lényegében változatlan könyvtárából vették olvasmányaikat. Mindkettőjük érdeklődésében erős volt a franciák — Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Diderot, d’Holbach, Helvetius — vonzása. Megismerkedtek Christian Wolff tanaival, Newtonnal, Locke-kal, közös forrásuk Pierre Bayle korszakalkotó műve: *Dictionnaire historique et critique* és a régi magyar irodalom, amit mindketten sokkal alaposabban ismertek, mint azt a szakirodalom hangsúlyozni szokta. *Julow* a mindkettőjükre nagy hatást gyakorló szerzők közül még Gessnert, Bürgert, Matthisonnt emeli ki, s ezeket írja Csokonairól: „Diákkori olvasottságáról — talán némi túlzással — csodákat szoktak beszélni. Valójában világirodalmi ismeretei nagy részét Eschenburg poétikai kézikönyvének példatárából szedte.” (A magyar irodalom története, i. m. III. k. 206—246. l.) Igaz ez Kölcseyre vonatkoztatva is.

összehívását kérte. A király szükségesnek látta, hogy engedményeket tegyen: elfogadta a nyelvi törvényt, beleegyezett, hogy az országgyűlési és kancelláriai iratok kétnyelvűek legyenek, a megyei törvényszékek magyarul ítélhessenek. November 12-én Napóleon bevonult Bécsbe, a francia csapatok átlépték a magyar határt is. Davout marsall fölszólította hazánk fiait, hogy ne álljanak ellen. December 2-án újabb súlyos vereség érte a birodalmat Austerlitznél, 26-án I. Ferenc megalázó feltételekkel békét kötött Napóleonnal.¹⁷

Horvát István — a pesti fiatal értelmiség jellegzetes képviselője — dühösen írt a „Magyar Országai Hertzgegek, Grófok, és Bárók” ellen naplójában — hozzátéve: „ámbar iszonyú sok jószágot bírnak, mégis már századoktól fogva semmit sem szánnak az ország boldogítására képtelen jövedelmeikből”. Ezzel kapcsolatban a nagybirtokok kisajátításának a gondolatát is fölvetette.¹⁸ Talán már az a sokat ígérő hír is eljutott Pestre, később pedig Debrecenbe, hogy Napóleon le akarja mondatni I. Ferencet a „római szent birodalom” császárának címéről, de meghagyná neki Magyarországot.¹⁹ Horvát és néhány más magyar előtt fölillant ekkor egy olyan lehetőség, amelyről még nem lehetett tudni, mennyiben veti alá a nemzeti érdeket Napóleon politikájának. 1807. január 8-án Horvát úgy ír naplójában a francia császárról, mint aki a legtöbbet tette saját hazájáért.²⁰ 1809. július 1-jén is Napóleon győzelmére gondolhatott, amikor a következőket írta: „Miért szenvedjünk mi a’ koron, midőn az ellenség nem ellenünk, hanem az Uralkodó Nemzetség ellen küszködik?” A gőgös földesurak fő félelme, hogy kevesebb robotot kapnak jobbágyaiktól. „Int az idő, hogy Constitutionknak szennyeit rólunk is lemossa az emberiség, s könnyebben kipihegtessük a’ minden féle embereket tápláló földművelőket... így nem félhetne a’ Magyar Nemes inkább jobbágyától, mint az ellenség pusztításaitól...”²¹ A francia csapatok azonban csak Nyugat-Magyarország földüléséig jutottak, Bihar nem került veszélybe, s az ifjú Kölcsey ahhoz a „Magyar Nemességhez” tartozott, amelytől Horvát elhatárolta magát.

A birodalom gondjai nyilván szerepet kaptak abban, hogy a Pesten letelepedett Kultsár István engedélyt kapjon a Hazai Tudósítások megindítására 1806-

¹⁷ Magyarország története. 1790—1848. Szerkesztő: *Vörös Károly*. Bp., 1980. 1246—1248. l.

¹⁸ *Horvát István*: Mindennapi. Bp., 1967. 242—244. l. — *Vörös Károly*: A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. Valóság. 1975. 10.

¹⁹ *Horváth Mihály*: i. m. 10—13. l.

²⁰ *Horvát I.*: i. m. 370. l.

²¹ *Horvát I.*: i. m. 424—425. l.

ban.²² A lap szellemében többé-kevésbé tükröződnek a Horvát naplójából kiolvasható remények, illetve azok közül főleg azok, amelyek a monarchia központjának Magyarországra helyezésétől vonatkoztak. Horváth Mihály nagy történeti munkájában részletesen szól arról, hogy miután I. Ferenc az örökös császári címről lemondott, fölmerült az a gondolat, hogy „Magyar és Csehország császára” lesz.²³ Ezt Napóleon nem ellenezte, s a bécsi tervek is ennek megfelelően készültek. Horváth Mihály szerint „az udvar első rangú publicistája, az e munkával megbízott Gentz Frigyes egy augusztus 4-én 1806-ban kelt s Müller Jánoshoz intézett levelében így írt: »Bécsnek meg kell szűnni székvárosnak lennie, a német államrészek mint mellék s határ széli tartományok tekintendők, a kormány székhelye mélyen Magyarországra teendő át, s ezen ország részére egy új alkotmány készítenendő. Magyarországgal, Csehországgal, Galiciával, s avval mi még Németországból fennmaradt, még tarthatja magát az ember a világ ellen, ha akarja...»²⁴ Ferenc azonban inkább az „Ausztria császára” címet választotta — a magyar királysággal együtt. Így az az 1806-ban komolyan mérlegelt terv, hogy a fővárost Bécsből Budára helyezték, nem valósult meg, noha ésszerűsége mellett Horváth Mihály később számos kortárs véleményét sorakoztatta föl.²⁵ Napóleon végleges vereségéig ez a remény — párosulva a gazdasági élet föllendülésével — mégis közel egy évtizedig létezett a magyar köztudatban. Különösen Buda-Pesten, ahol a város német polgárságának saját művelődési intézményei — a színház, a folyóiratok, újságok, a könyvkiadás — ekkor virágkorukat élték.

Mivel az Osztrák Császárságnak Napóleon sikerei csúcspontján jóformán csak gondjai voltak, I. Ferenc viszonylag gyakran összehívta az országgyűlést, hogy pénzt és katonát szavaztasson meg. A király mégis kevés engedmenyt tett, különösen a gabona és bor kiviteli vámjához ragaszkodott. 1807-ben lépett föl a magyar nyelv védelmében felsőbüki Nagy Pál, később Kölcsey követője az 1832-ben kezdődött országgyűlésen. 1808-ban I. Ferenc hozzájárult a Ludoviceum fölállításának a tervéhez. 1809. május 15-én Napóleon felszólította a magyarokat, szerezzék vissza nemzeti függetlenségüket, válasznak új királyt, s ennek érdekében gyűljenek össze Rákos mezején. A nemesség ugyan erre felkeléssel válaszolt, de a diáktípus képzeletében a rákosi ki-

²² *Taxner-Tóth Ernő*: A világ változásai a Hazai 's Külföldi Tudósításokban. ItK, 1989. 370—389. 1.

²³ *Horváth Mihály*: i. m. 10. 1.

²⁴ *Horváth Mihály*: i. m. 12. 1.

²⁵ *Horváth Mihály*: i. m. 15. 1.

rályválasztás lehetősége alighanem gyökeret vert, legalábbis erre vall néhány későbbi verse.²⁶ Kazinczy egyik levelében határozottan Napóleon ellen foglalt állást,²⁷ sőt a nemzeti függetlenséget Horvát István sem tudta elképzelni védnöksége alatt.²⁸ A Habsburgoktól való eltávolodás mégis foglalkoztatta a gondolkodó embereket, a titkosrendőrség franciabarát megnyilvánulásokról készített jelentéseket, Pesten és más városokban ezzel az ürüggyel polgárokat tartóztattak le, Bihar vármegyében Tatár András az udvar ellen lázított.²⁹

Semmi biztos adatunk sincs arról, mi jutott el ebből Debrecen zárt világába s azon belül Kölcseyhez. Családi körben nyilván élt a kuruc-szabadságharcos hagyomány, s a nagyvilág hírei is beszivárogtak — többen bizonyára járatták valamelyik újságot. Mint a következő fejezetből kiderül, maga Kölcsey legalábbis alkalmanként olvasta Kultsár Tudósításait.³⁰ Másfelől viszont a jelek arra vallanak, a serdülő fiúnak igen erős képzelete volt, s szívesen adta át magát annak, amit költői indításnak érzett. 1808 előtti versei nem maradtak fenn, ezekről csak annyit tudunk, hogy saját szavai szerint sokat „firkált”, s azok „eleinte Blumaeri paródiák voltak” (egy bohóság Apoll és Daphne szerelméről stb.). „Vígjátékot is írtam, később szomorút és egy didaktikum poémát a lélek halhatatlanságáról”.³¹ Talán a vígjáték és az említett poéma utal a keresett Csokonai-hatásra, de Aloys Blumauer osztrák költő említése sem érdektelen. Rá ugyanis a nyers komikum, szatirikus hajlam, az újabb erkölcsök és szokások elítélése, valamint az antik indíttatás jellemző.³²

A képzelet teremtette világ mellett versei fő témája az érzelem lehetett. Édesanyja halálakor fölírta nevét egy papírosra, „és még egyet, még egy nevet, mely... szentebb mint ide írhasam; szentebb, mint a közönség e tárgyról valamit tudhasson. Talán valaha, midőn nem leszek, fog a maradék írásaim közt egy-két szót találni, ami legföljebb csak a pszichológusnak, vagy annak, ki dallamaimat még akkor is olvasni örömmel fogja, lehet érdekes” — emlékezik

²⁶ Rákos nimfájához, Rákos. — Napóleon Rákoson javasolt királyválasztást a magyaroknak.

²⁷ KAZ Lev. X. k. 205. l.

²⁸ Horvát I.: i. m. 425. l.

²⁹ Magyarország története, i. m. 456—459. l.

³⁰ Kazinczyhoz írott első levele a Hazai Tudósításokra hivatkozik. (KFÖM III. k. 7—10. l.) — Csorba összegyűjtötte, milyen folyóiratokra fizettek elő Kölcsey diákkorában a Kollégium tanárai. I. m. 109—110. l.

³¹ KFÖM III. k. 507. l.

³² Aeneas-travesztiáját Szalkai Antal 1792-ben magyarra fordította. Alighanem erre utal Kölcsey.

vissza negyvenhárom éves korában, Szemere kérésére fogalmazott vallomásában.³³ Sajnos azonban a „maradék” nem találta meg írásai között a megfejtéshez szükséges utalásokat. Noha magányosságát közel sem szabad olyan zártnak elképzelni, mint maga sugallta, bizonyosra vehető, hogy erősen olvasmányai hatása alatt állt, és a serdülőkor lázadó indulatai elsősorban iskolája, a szigorú kálvinista szellem és Debrecen lenézett polgárvilága ellen írányultak.

³³ KFÖM III. k. 506. l.

KAZINCZY „ISKOLÁJÁBAN”

I

Kazinczy mindössze huszonegy évvel volt idősebb Kölcsey Ferencnél. Ám a születésüket elválasztó két évtizedben ment végbe II. József nagy kísérlete a korszerű és egységes Habsburg Birodalom megteremtésére — ennek rendkívül ellentmondásos magyarországi következményeivel együtt.¹ 1790-ben Kazinczyt is magával ragadta a magyar nemesség győzelmi ünnepének a mámore,² amiről nyilvánvalóan tudtak Kölcsey szülei is. A következő másfél évtizedben Kazinczy elszenvedte 2387 napos bebörtönzését, majd a XIX. század első évtizedében megtalálta azt a szerepet, ami az irodalom elismert vezérévé tette. Amikor Kölcsey először látta őt Csokonai temetésén, már közismert volt, hogy szemben áll a debreceni református egyház és a Kollégium egész világszemléletével.

Ennek a szembenállásnak a lényegét sokan és sokféleképpen igyekeztek meghatározni. Az ifjú Kölcsey szempontjából a bezártság és nyitottság ellentétét kell kiemelni. A hitét és magyarságát egyszerre védő Debrecen minden törekvése „várának” megerősítésére irányult, s ezzel teljesítette a maga értékörző feladatát. Kazinczy viszont megkapta a történelemtől és családjától azt a lehetőséget — amit Kölcsey nem! —, hogy már gyermekkorában más életfölgóásokkal, művelődési szintekkel találkozzék. Személyes érintkezésbe került az ország legműveltebb szellemeivel, eljutott Bécsbe, megismerkedett olyan könyvekkel, művészeti alkotásokkal és eszmékkel, amelyekhez — anyagi okokból — a korabeli Magyarországon csak a „magasabb” körök juthattak hozzá.³ Korán megnyílt előtte az út, mely vezető szerepet ígért neki

¹ A kor különféle megközelítéseire lásd a Bevezető 6. jegyzetében idézett műveket.

² *Kazinczy: Pályám emlékezete*, i. m. 136—141. l.

³ A Magyarországon megjelent könyvek igen drágák voltak, a külföldiekhez pedig csak a gazdagok juthattak hozzá. Vö.: *Kulcsár Adorján*: i. m., *Fülöp Géza*: i. m. és *Benda Kálmán—Irinyi Károly*: A négy száz éves debreceni nyomda. Bp., 1961.

az ország fölemelésében Európa fejlettebb népeinek a színvonalára. Magát az utat ugyan járhatatlanná tették a történelmi változások, de az alapvető célkitűzést Kazinczy nem adta föl. A magyar irodalmi törekvések élére állva — széles körű műveltsége, érzékeny befogadóképessége alapján — a „magasabb” igényesség eszméjét igyekezett érvényesíteni. Saját műveit, mások alkotásait és a gondolatközvetítés nélkülözhetetlen eszközét, a nyelvet minden tekintetben ahhoz viszonyította, amit idegen példákból tanult.

Nem tudni, hogyan látta Kazinczy irodalomtörténeti szerepét a Debrecenben diákoskodó Kölcsey. 1808. május 19-i levelét mindenestre így kezdte: „Vakmerőséggel fogok talán vádoltatni, hogy én esmeretlen ifjú bátorkodom az Orczyak s Rádayak barátját fontosabb dolgai közt megháborítani...” Célját, amit tudós észrevételeivel el akart érni, nem rejtette véka alá: „Megvallom ugyanis, hogy irigylem egy oly ifjúnak a sorsát, mint Vitéz volt, aki egy K-yt nyerhetett ifjúságában vezérül.”⁴ Elgondolkoztató, hogy bevezetőjében Kazinczy társadalmi rangjára hivatkozik, nem pedig műveire.⁵

A Hazai Tudósítások 1807-es 19. számában (Böjtmás hava 7.) indította el Kazinczy azt a vitát Magyarország régi térképeiről, amely a következő év tavaszán is folytatódott, s amely ürügyet adott Kölcseynek említett levele megírására. E vitában Kresznerics Ferenc szombathelyi tanár volt Kazinczy ellene, de bekapcsolódott Miller Ferdinánd is, Széchényi Ferenc gyűjteményének őre, a Nemzeti Múzeum igazgatója.⁶ Kazinczy zárótanulmánya 1808. március 12-én és 16-án jelent meg, Kölcseynek tehát bőven volt ideje, hogy az abban fölvetett kérdéseknek utánanézzon. Csorba Sándor tisztázta e vita részleteit és Kölcsey álláspontjának jelentőségét: „Máig érvényes hitelességgel állapítja meg, hogy mind Kresznerics, mind Kazinczy ugyanannak a szerzőnek a munkájára utal, s a kérdés csupán az, mikor készülhettek az említett kiadások. Kölcsey arra a következtetésre jut, hogy mindkettőt a Kazinczy által említett kiadáson föltüntetett időben, vagyis 1556-ban metszette Lazius, aki tábori orvosként járt Magyarországon is. — Magyarország első térképének keletkezési vitájában az ifjú Kölcsey jut legközelebb az igazsághoz, és módszer-

⁴ KFÖM III. k. 7—10. l.

⁵ Lásd az előző fejezetben (24. l.), hogy mit olvashatott ekkor Kazinczytól.

⁶ Csorba (i. m.) adatai nem mindig megbízhatóak. Mivel a vita a március 16-i (22.) számban lezárult, nem kezdődhetett — és nem is kezdődött — 1808. május 14-én. Kazinczy első írása a Hazai Tudósítások 1807. 19. számában jelent meg, s a vita a 25. számban, majd 1808-ban a 10., a 11., a 21., a 22. számokban folytatódott. — Kölcsey (vagy kiadója) tévesen írta Miller Ferdinánd nevét, s ezt Csorba is átvette. (122. l.) A kor persze nem volt következetes a nevek írásában.

rében is ő ismeri föl a követendő utat: nem a különböző kiadások évszámait, hanem a szerző kilétét és az eredeti mű keletkezési idejét kell kutatni ilyen esetekben.”⁷

Kölcsey hozzászólásának érdekessége mégsem elsősorban állásfoglalásában van, hanem egyfelől annak bizonyosságában, hogy Kultsár újságjának olvasója, ami a világ és a mindennapi élet eseményei iránti érdeklődéséről tanúskodik, másfelől pedig meglepően alapos tudományos fölkészültségében. Megállapításai egyaránt tanúskodnak a Debrecenben hozzáférhető Magyarországra vonatkozó irodalom szorgalmas tanulmányozásáról, történelmi érdeklődéséről, a filológiában való jártasságáról és logikus gondolkodásáról. Szerényen azt állítja, hogy kutatási eredményeit nem meri „az egész magyar Tudósság elébe adni, hanem csak a Tettes Úrnak bátorkodom azt bemutatni, mivel azon tisztelet, mellyel a T. Úr eránt viseltetem, olyannak festi én előttem a T. Urat, mint amilyen valósággal, aki t. i. a nálánál sokkal kisebbet sem fogja kinevetni, megúgálni”.⁸ Nyilván így gondolta akkor is, ha tudós voltának bizonyításával csak a figyelmet akarta magára fölhívni, hogy aztán verseinek találjon értő olvasót, hón áhított Mestert nyerjen költői törekvései irányításához.

Mire levele Széphalomra érkezett, Kazinczy őszre tervezett bécsi útjának előkészületeivel volt elfoglalva. A jelek szerint nem tulajdonított különösebb jelentőséget a kicsit okoskodó levélnek. A Kölcsey által említett rokon kapcsolat nem hatotta meg, Bölöni Ágnesre nem emlékezett, s az igazsághoz tartozik, hogy szerzteágazó családjából az előkelőbbeket, gazdagabbakat jobban számon tartotta.⁹ A szokásosnál tovább halogatta a választ, amiben talán egy kis sértődöttség is szerepet játszott. „Látta-e Marmontelemet?” — kérdezi, arra is utalva, hogy nem csupán az „Orczyak s Rádayak barátja”, hanem író. Gyorsan hozzáteszi: „Óhajtanám, hogy az a könyv, vagy inkább az a stílus, izleltetnék, kivált Debrecenben, hol csak az látszik magyarul tudni, aki úgy beszél, hogy a gubások is megértsék.”

Az aláírásából tudnia kellett, hogy diák ifjúnak válaszol, s a Csokonaira hivatkozó rész azt is megértethette vele, hogy a tudós hang mögött írói vágyak rejtőznek. Mégis először a tudósnak — a tanulóknak — adott érdekes gyakorlati tanácsot, amit Kölcsey hamarosan megfogad: „tartson jegyzőkönyvet, s hogy jegyzései el ne hullhassanak köttesse bé...”¹⁰ Jellemző módon azonnal kész

⁷ *Csorba*: i. m. 122—123. l.

⁸ KFÖM III. k. 7. l.

⁹ Kazinczy először 1811 őszén érdeklődött Kölcsey édesanyjának kilétéről.

¹⁰ KAZ Lev. V. k. 501. l.

teljesíteni a fiatalember kérését, följánlja a rendszeres levélbeni kapcsolatot, de elég határozottan szabja ennek feltételéül, hogy Debrecen parlagi elmaradottságából az ő magasabb ízlésű világába emelkedjék. Azonnal választás elé állítja tehát: vagy Debrecen, vagy ő. Olyan ellentétet tudatosít ezzel — és erősít a továbbiakban —, amely nemcsak alapvetően befolyásolja Kölcsey szellemi fejlődését, de komoly zavarokat is okoz. Az utóbbi legismertebb példája a sokáig feltétlenül tisztelt Csokonai megítélése, ami maradandóan befolyásolta vitatott kritikájának megírásakor is.¹¹

Kölcsey kellően meghatódott a „nagy Tudós” közelebbi ismeretségének reményétől, és június 25-i levelében sietett közölni, hogy „látta” a Marmontelt. „Látta”, de aligha olvasta, hiszen nincs róla egyetlen elismerő szava sem, mindössze ennyit mond: „...még januárius elején hozott volt le egynéhány exemplumokat Kis István úr, nyughatatlanul várom a többi daraboknak a leérkezését is, hogy annál több okom legyen a Tekintetes ur eránt való tiszteletre. Kivánnám én is, hogy az a stílus ízeletetnék Debrecenben, kivált a tanuló ifjúság által, kinek kezéből a gondviselők csaknem egyáltaljában minden magyar könyvet kivesznek, mert úgy mondanak, mind román s ... ártalmas befolyása van az ifjúra.....”¹² Kállay Ferencnek, Kölcsey diákkori barátjának idézett emlékei azonban nem mindenben igazolják a fentieket. Tény, a debreceni kollégium tantervében is a klasszikus műveltség és a latin nyelv tanítását helyezték előtérbe, a panasz mégis túlzottnak látszik, valószínűleg annak indokaként, miért kell Kazinczyhoz fordulnia, miért talál csak igen kevés embert Debrecenben, akinek írásait, kivált magyar verseit megmutathatná. Mintha némi féltékenységgel venné, hogy a „Mester” más debreceni diákokat is

¹¹ KFÖM I. k. 401—413. 1. Rövid értékelését lásd később. Vö. még: *Szegedymaszák Mihály*: Fejlődési szakaszok Kölcsey világszemléletében és költészetfelfogásában. ItK 1974. 670—687. 1. és *Csetri Lajos*: Kölcsey Csokonai-bírálatá és Döbrentei. ItK 1987/88. 271—284. 1. In: *Csetri Lajos*: Egység vagy különbözőség? Bp., 1990. 239—272. 1. (Átdolgozott változat.)

¹² KFÖM III. k. 10—13. 1. — Kölcsey az idézetben arra utal, hogy Kazinczy Marmontel-átdolgozása Egyveleg íráások I. cím alatt jelent meg, s várja a folytatást. — Kis István sikeres könyvkiadó és könyvkereskedő volt, akire Kazinczy és köre haragudott, amiért főleg olvasmányos munkákat — „Pálffy Sámuel regénymázolmányait” (Szemere) — adott ki. — Lásd még: *Kállay*: i. m.: „It Csokonai, Virág és Kisfaludy S. (Himfy) voltak kézikönyveink, de a' latin versezetekre több gondot kellett fordítani, mint a' magyarra.” (7. l.) A következő oldalon ehhez jegyzi meg: „Azomban a' poetai osztályban nem adá még a' gyermek Kölcsey bizonyos és csalahatlan jeleit a' benne rejtőző nagy tehetségnek... némelyek őt éppen ez osztályban a versgyártói celebritásban felülmúlták.” (8. l.)

szemmel tart: furcsa mód soká nem is került közelebbi kapcsolatba ezekkel, így a vele sokban hasonló érdeklődésű ifjú Péczeli Józseffel sem. Annál nagyobb várakozással küldte el Széphalomra *A pávatollhoz* című versét, amit első fennmaradt munkájaként tartunk számon.

Kazinczy gyorsan válaszolt, sőt mentegetőzött, hogy sok munkája miatt nem azonnal. Rögtön a lényegre tért: megállapította, hogy a pávatoll nem költői kép. „Kedves Öcsém Uram is Csokonait csudálja, mint látom. Igazságtalan, aki a Csokonai érdemeit meg nem vallja, 's tompa, ki nem érzi...”, de az „igazi” költő mégsem ő, hanem Dayka.¹³ Kölcsey versében az alapvetőnek minősített „érzést” dicséri, a megformálást erősen bírálja. A késői olvasó bizony elég nehezen találja meg — ha megtalálja — ebben a döcögős versben Csokonai hatását. Legföljebb az utolsó két szakaszban fedezhető fel némi vers-zene és költői lendület. A sok rossz vers olvasásába belefáradt Kazinczy nem vette észre a tehetséget sem a pávatoll leírásában, sem a Dafné kék szemét idéző hasonlat ötletességében, sem a filozofikus távlat (a színváltozás állhatatlanságot jelent) megteremtésének kísérletében. Zsenge vers *A pávatoll*, főleg azért, ami Kölcsey költészetének később is jellemzője maradt: a verses kifejezési forma nehézkes, erőszakolt.

A „fennhéjázó szerzőt” — ahogy magát nevezte — elkeseríti a szigorú bírálat. Arra gondol, le kell mondania „a poézishez való képzelt jussairól”, s tűzre kell vetnie rossz írásait.¹⁴ Akár ekkor, akár máskor tette ezt meg, az irodalomtörténet pótolhatatlan vesztesége ifjúkori verseinek — köztük az édesanyja emlékéhez írottaknak — a megsemmisítése, mivel a fiatalember érzés- és gondolatvilágáról szinte semmit sem tudunk. Ismeretes viszont, hogy az év elején elhunyt tudós Sinai Mihály gazdag könyvtárából már korábban megvásárolta Bayle történeti szótár-lexikonát 30,— forintért, amit gyámja erősen sokallott. Érthető, hogy szívesen utánajárt, mi lesz e gyűjtemény sorsa, s tájékoztatta Kazinczyt, hogy Teleki László készül azt megvenni. E levelére Kazinczy gyorsan válaszolt, s azzal biztatta a könnyen elkeseredő ifjút, hogy angol vélemény szerint a kezdő író fő feladata a „törlés”. Egykori pártfogójára, a szigorú Pászthory Sándorra, a magyar oktatásügy egyik vezetőjére emlékeztetett, aki szívesen kínozza kedveltjeit, mert azt vallotta: „Csak akkor van jól valami munka, mikor már jobb nem lehet.” Kazinczy maga persze közel sem volt ilyen szigorú, igényességével mégis életre szóló leckét adott a fiatal költőnek.¹⁵

¹³ E levelet *Váczy* téves időrendbe sorolta be: KAZ Lev. V. k. 62—65. l. Kölcsey válaszából következik, hogy a levél augusztus elején íródott.

¹⁴ KFÖM III. k. 13—14. l.

¹⁵ KAZ Lev. VI. k. 35—37. l.

Kazinczy vizsgálata kevésnek bizonyult a könnyen elbizonytalanodó, nehezen verselő fiatalember megrendült önbizalmának helyreállításához. Kétkedve kérdezte: „A Tekintetes Úr új meg új próbákra serkent engemet, de valóban a poézisbe-e?”¹⁶ Ne feledjük: a kor fölfogásában a „poézis” a legmagasabb rendű alkotás, aminek titkaival Kölcsey ekkor igyekezett szembenézni, de a kérdés alapvető: miben találhatja meg leginkább az önkifejezés és önmegvalósítás lehetőségét: a tudományban? a filozófiában? más irodalmi műfajokban? a politikában? vagy a költészetben? Egyelőre mégis ragaszkodott az utóbbihoz, s azzal küldte el *A képzelethez* című versét, hogy Kazinczy esetleges tanácsára kész végleg lemondani a versírásról. A Mester csalhatatlanul megérezte, hogy pártfogoltjának dicséretre van szüksége: „A küldött dal... oly igen szép” — írja —, hogy „olvasni fogja Virág Budán 's Sopronyban Kis.” Mesteri húzás: ezzel megméretteti Kölcsey tehetségét két kiváló költővel, s ugyanakkor tudára adhatja a fiatalembernek, hogy segítségével kiemelkedhet Debrecen zárt világából, verseit immár ismeri az ország két távolabbi pontján a katolikus Virág Benedek és az evangélikus Kis János. *A képzelethez* című versben valóban megragadhatta Kazinczyt az elégikus hang. (A nyilvánvalóbb Csokonai-hatásról itt nem szolt.) Azt is tudta persze, hogy a nagy számú verselgető fiatal közül mennyire kevesen képesek — legalább az általa használt „szép” és „kis” jelző érvényességi körén belül — eltalálni a dal formáját. Az irodalomtörténészt viszont a művéség első jeleinél jobban érdeklik a még sokáig mesterkelt környezetben megszólaló lírai vallomások. Fölfigyelhet a divatos költői közhelyek közé rejtett ama fájdalomra, amivel Kölcsey rég elvesztett szülei emlékét földidézi. Figyelemre méltó az édesanyjához kapcsolt egykori álmosdi otthon képének elhomályosulása, a sződemeteri menedékhez (nagyanyja házához) fűződő kedves élmények, Erdély sokszor visszasírt vonzereje, a szerelem vágya, Lotti (valószínűleg olvasmányokból életre keltett) alakja és korai halála, a később gyakran visszatérő fájdalomkitörés, síráskedv, magányérzet és a képzelet világába való menekülés. Mindez Kölcsey korai költészetének sokszor ismétlődő eleme.

„Szép Lottim” — írja, s nem tudhatjuk, hogy Kazinczy és Goethe versei visszhangoznak-e csak ebben, avagy a szilágysági faluban tényleg találkozott a később sokszor áhított szerelemmel. Nincs rá bizonyítékunk, de három évtizeddel későbbi elbeszélése, *A Vadászlak* költői elevevességgel idézi föl a Sződemeterre emlékeztető falut, ahol a szerelem születik: „Képzeltetek szép síkságot, a síkság fölött halmokat, s túl azokon magas hegyeket. Hegyekből a halmok mellett patak ömlött ki a síkságra, s e patak hosszában épült a falucs-

¹⁶ KFÖM III. k. 14—15. l.

ka, hová most a történet játékszíne általtétetik. Országút nem vala közel...¹⁷ Sajnos semmi nyoma nem maradt — később még említésre kerülő verseken kívül — annak, mit csinált, milyen élményekkel találkozott az ifjú Kölcsey Sződemeteren, ahol édesanyja halála után iskolai szünidőit töltötte.

Kazinczy önbizalomerősítő levelének érdekes tanulsága, hogyan működött információs rendszere. Ennek csak egyik oldala Virág és Kis gyors értesítése az általa fölfedezett új tehetségről, a másik a nyugtalan kérdés ugyanitt Kölcseyhez: „Mit mond Debrecen Magyar Régiségeimre, s Ritkaságaimra?” A válaszra sokáig kellett várnia, mivel fiatal barátja a nagyanyjánál töltött szünidő miatt csak november 12-én válaszolt szeptember 8-i levelére. Ennek tapintatos kitérése érett férfire és a kérdés meg nem értésére vall. Kazinczy azt akarná tudni, észrevették-e az értékőrző szerepükre büszke debreceniek, hogy ő, a merész újító ezzel a kötettel többet tett náluknál múltunk újraélesztéséért? Kölcsey válaszából az derül ki, ő sem észlelte e szándékot. Arról szól, hogy a frontvonalak nem változtak. Csak az „értők” fogadták kedvezően Kazinczy munkáját, amit Kis István könyvtáros és kiadó már szeptemberben eljuttatott oda, a Debreceni Grammatika hívei nem szeretik. A „Tekintetes Urat” ellenérzésű léleknek tartják, és sajnálkoznak, hogy „azon szépérsű lélek, mely a Gessner fordítójában, s az Orpheus kiadójában tündöklött, megváltozott, s Kazinczy többé magához nem hasonlít”.¹⁸ Azt is elmagyarázza, hogy debreceni vélemény szerint Marmontel „tudós fordítás”, ami nem a népnek való. Magát persze annyira szeretné a tudósok közé emelni, hogy szükségesnek tartja újabb bizonyágát adni kutató szellemének. S a tizennyolc éves diák olvasottsága valóban lenyűgöző: filológiai pontossággal közli, hogy Kazinczy munkájából hiányzik Sylvester János húszsoros latin verse („talán kicsisége miatt”), s megadja a megjelenés pontos helyét is.

Kazinczy válaszában köszönettel — ámbár érthetően lelkesedés nélkül — vette a kiegészítést, és beszámolt bécsi útjáról. Ennek egyik érdekessége, hogy személyesen ekkor ismerkedett meg Pesten Szemere Pállal, aki már régen a tanítványának számított. Úgy látszik, Kölcsey barátja és diaktársa, Kállay Ferenc szintén megkereste, mert róla is érdeklődik. Ugyanakkor szemrehányást tesz Kölcseynek hosszú hallgatásáért — mondván: már Szentgyörgyi doktornál érdeklődött utána, mert „Én a’ többek közt abban is különbözök a’ Debrecenieiktől, hogy azok azt hiszik, hogy vesztenek azzal ha fiatal embereknek társalkodásukba ereszkednek: én ellenben ezekkel örömet egy-

¹⁷ KFÖM I. k. 336—369. l. A vadászlakban olvasható leírás persze más falvakra is ráillik, de nagyon élményszerű.

¹⁸ KAZ Lev. VI. k. 79—80. l. és KFÖM III. k. 16—18. l.

veledem barátságba... Igen messze vagyok én attól a' bolondságtól, hogy magamnak azzal hizelkedjem, hogy valami Socrates forma vagyok; de ez a' passióm megérteti velem, miért társalkodott oly örömet Socrates az ifjakkal."¹⁹ Az iskolateremtés voltaképpen csak álom, hiszen Szemerével csak éppen nemrég ismerkedett meg. Akihez ezeket írja, személyében még sokáig elérhetetlen marad, s a levelezés egyetlen eszköz, amivel hatást gyakorolhat, amivel bekapcsolódhat egy szűk kör szellemi áramkörébe. Az ifjú költő ekkor még aligha észleli ezt a tragikumot, annál világosabb Kazinczy fölszólítása, hogy jól tanuljon meg görögül. Meg is fogadja, s tudását még öt év múlva is — miután Szemerét már ő tanította — kevésnek érzi e nyelvből.²⁰

Kazinczy iskolája Kölcsey költői nyelvének csiszolásával kezdődik. Kijavítja félreértéseit,²¹ fölhívja figyelmét a festői hatások lehetőségeire. Észreveszi, hogy Sződemeter nyelvi közegében általa „erdélyiségnek” nevezett fordulatok, szólások, „hibák” ragadtak Kölcseyre. Ettől kezdve fokozatosan beléoltja a szókinccs és az egységesített nyelvtani szabályok meghatározó szerepét a költészetben, s ezzel szoros, sokáig áttörhetetlen korlátok közé szorítja esztétikai fölfogását. Hosszan szól nyelvi kérdésekről, első verstani tanácsa az enjambement helyes alkalmazására vonatkozik. Egyetért a rímtelen versek írásának szándékával, s nem mulasztja el a metrikai hibák bírálatát. Később bevallja, ő maga a „Zrínyi nemben” írt versektől idegenkedik, mert „én a' Ráday neműekbe annyira belé szerettem, hogy a' nem scandált Reimos verseket alig olvashatom”.²² Itt szól arról is, hogy a „Reim valóban dísz, akár élt vele a Görög és Római, akár nem.” Kölcsey a Kollégium tanáraitól ilyen tanácsokat akkor sem kaphatott volna, ha hozzájuk fordul. Kazinczy nagy költői és fordítói tapasztalatait adja tovább azon a színvonalon, amilyeneken ezekben az években senki más nem foglalkozott hazánkban a nyelv és a költészet kérdéseivel.

A magyar könyvek olvasására vonatkozó debreceni tiltás — okkal — meglepte Kazinczyt. Kölcsey elküldte neki az ezzel is foglalkozó latin nyelvű szabályzatot, s bizony magyarázkodásra kényszerült: bevallotta, a könyvtárban csak az újabb magyar könyvekre „vigyáznak” úgy, hogy szemmel tartják az olvasókat. A kormányzat szigorú cenzúrája mellett ezeket a helyi tiltásokat is valahogy át kellett lépni, s Kazinczy fő eszköze ehhez a levelezés. Néhány

¹⁹ KAZ Lev. VI. k. 132. l.

²⁰ KFÖM III. k. 89—93. l.

²¹ KAZ Lev. V. k. 62—65. l. Többek között figyelmezteti: „...az esthajnal tüzének sugárja ismét nem kék, hanem sárga színt visznek az olvasó lelke eleibe.”

²² KAZ Lev. VII. k. 343—345. l.

hónapos ismeretség után az ifjú debreceni költőjelölt már be van kapcsolva az országos hírhálózatba. 1809. január 19-én Kazinczy arról tájékoztatja Kis Jánost, hogy Kölcseyt Berzsenyi versei által akarja „gyúlasztani”.²³ Február 27-én azt kéri Szentgyörgyi doktortól, hogy a nála lakó „kis Lónyain” (Kölcsey osztályának legjobb tanulója) keresztül tudassa ifjú barátjával (s egyúttal ő is vegye tudomásul), „utolsó levelét Virág Benedek nagy meglepéssel olvasta, s örvend ismeretségének”.²⁴ Mindezt Kölcsey csak azzal tudta viszonzni, hogy elküldte Széphalomra az új debreceni iskolai nyelvtant, s igyekezett megfelelni a tudós levelezés magas igényeinek.

Kazinczy „gyúlasztó” szándéka nem volt eredménytelen: lendületet adott Kölcsey költői munkájának. Szeretne megfelelni mestere dicséretének, miszerint „nem marad meg a színen, hanem a dolgoknak velejére hatni igyekszik”. Bátran elfogadja 1809. április 23-i levelének kihívását, noha Boileau-tól tudja, nehéz szonettet írni (Rousseau-nak nem sikerült), s ő különben is „esztendő óta csak a kádenciátlan jambusi” mértéket használta.²⁵ Ám „Tekintetes Úr verseinek szépsége féltékennyé tesz engemet a versírásra”, s rögtön küldi is címtelen szonettjét, valamint „*Álmatlanul hevert Damét...*” kezdetű fordítását.²⁶ A „*Pirulva jött az égbe...*” kezdetű vers hiányzik az összes versek 1961-es kiadásából, noha az első két szakasz refrénje („És Lotti képe tölté lelkeket!”) elnyerte Kazinczy dicséretét.²⁷ E szonett a sikerültebb korai versek közé tartozik, szépen megformált alkotás. Noha hibát azért talált benne, Kazinczy némi büszkeséggel küldte el Berzsenyinek és Kis Jánosnak.²⁸ A Debrecenben élő Szentgyörgyi doktornak pedig azzal ajánlotta figyelmébe a vers szerzőjét, hogy „Ritka tálentumu, nagy szorgalmú ifjú...”²⁹

A Kazinczyval kezdett levelezésnek bizonyára szerepe volt abban, hogy 1808 őszén Kölcsey papírra vetette első tanulmányait. *A poézisről* című — herderi ihletésű — írása szeptember 24-i keltezésű, s ebben az emberi szív érzékenységéből és a képzelőerőből igyekezett levezetni a költészet születésének és fejlődésének a folyamatát. Abból indult ki, hogy az ember ősidők óta figyelni a természetet, az életet, s ennek nyomán „Heves vére életet adott fantáziájának, külömb-külobmféle képeket formált magának, sebesen futotta az oly

²³ KAZ Lev. VI. k. 207. l.

²⁴ KAZ Lev. VI. k. 207. l.

²⁵ KAZ Lev. VI. k. 349. l.

²⁶ Uo. és KFÖM III. k. 28—29. l.

²⁷ KFÖM III. k. 28—29. l.

²⁸ KAZ Lev. VI. k. 382—383. l.

²⁹ KAZ Lev. VI. k. 379—440. l.

boldognak képzelt jövődöt gondolatjaival keresztül, s ezen állapotjában anélkül, hogy tudta volna, vagy kifejezte volna képzeleteit, széles értelemben vévén a szót Poéta volt”.³⁰ Írása széles körű ismeretanyagot alapszik — még a perui inkák példájára is hivatkozik! —, az énekelt és írott „poézis” viszonya foglalkoztatja, valamint a nyelv költői fölhasználásának a kérdése. Kazinczy hatása még nem érvényesül, annál föltűnőbb, hogy a költészet lényegéről — az érzelem és a képzelet jelentőségéről — itt kifejtettek mindvégig alapvető szerepet játszanak fölfogásában. Nem sokkal későbbi a november 21-i keltezésű írása, a *Cserei, egy romvári herceg*, amelyben Kölcsey Voltaire *Zadigjának* ismeretében fejti ki kifogásait Dugonics András nemrég megjelent magyarításáról.³¹ Már önmagában az is érdekes, hogy Kölcsey a Kazinczy által megvetett regényirodalomnak ezt a darabját is olvasta, sőt erről írta első — rövid, talán töredékben maradt, mindenképpen kidolgozatlan — kritikáját. Utolsó mondat arra az eddig figyelemre nem méltatott tényre utal, hogy a népmesék ismerete a kor általános műveltségének része volt. Kölcsey ugyanis azt állítja, hogy a Dugonics-féle történethez „egy oláh mese csaknem mindenekben hasonlít”. Kazinczy fölfogásának áttételes befolyását talán a túlzott szigorúság jelzi: Kerényi Ferencnek igaza van, amikor Kölcseyvel (és Horváth Jánossal) vitázva azt mondja: „Nem állíthatjuk, hogy Dugonics regényéből hiányzik a korszak legfontosabb eszmeáramlatainak hatása.”³²

Kazinczy 1809. július 6-i levelében megtisztelő ajándékként és egyúttal tanító szándékú olvasmányként küldte el ifjú barátjának néhány munkáját. Kölcsey ekkor már tudta, hogy hamarosan befejeződnek debreceni tanulói. Kazinczy ízléséhez és várakozásához alkalmazkodva — egyúttal pedig a hálás tanítvány érzelmi állapotába helyezkedve — verset írt mesteréhez. A *Kazinczyhoz* című költemény még a saját hangját kereső költő alkotása. Érdekessége, hogy belefoglalta szülőföldjéhez fűződő szoros kapcsolatát is:

Szilágy vidékein, holott még
Szent énekes nem énekelt,
Majd megtanítom így nevedre
Zánoknak szőke бүkkeit...³³

³⁰ KFÖM I. k. 389—396. l. Továbbá Vö. *Fenyő István*: Haza s emberiség. Bp., 1983. 170. l.

³¹ KFÖM I. k. 397. l.

³² *Dugonics András*: Cserei egy honvári herceg... Bp., 1975. Az utószót *Kerényi Ferenc* írta. 174. l.

³³ KFÖM I. k. 16—18. l.

Debreceni diákként augusztus 23-án írja utolsó levelét Kazinczynak, s ebben ismét meglepi az olvasót széles körű magyar irodalmi tájékozottságával. Kiderül belőle, hogy a katolikus énekeskönyveket (Péchy Lukács) is jól ismeri, ami Debrecen kálvinista világában egyáltalán nem volt magától értetődő. Közben 1809 márciusától júniusáig — főleg Bruckner alapján — görög filozófiával foglalkozott, augusztusban pedig elkezdte olvasni és jegyzetelni — Kállay-nak — d'Holbach művét, a *Système de la Nature*-t. (Olvasmányai hatását részletesen elemzi jegyzőkönyveinek kiadója, Szauder József.³⁴)

Tudós levele után ismét Sződemeteren töltötte az őszt, s december 8-i állítása szerint mindössze négyszer fogott tollat, hogy verset írjon. Ekkor született *Búcsú B...tól* című, szerelmi kötődésről valló verse, emellett azonban a sződemeteri termésből csak az *Animula, vagula...* kezdetű töredéket ismerjük, valamint Schelhorn, Brucker és Gottsched alapján készített jegyzeteit. (Gottsched hívta föl figyelmét a folyóiratok jelentőségére.) Miután ezt megelőzően — szeptemberben — befejezte tanulmányait, az év végén mindössze átmeneti időre tért vissza a városba. Nem tudjuk, valójában hogyan élt, mit csinált Debrecenben, azon kívül, hogy önmagának írott jegyzőkönyvében — november 22-i dátummal — először szállt szembe Kazinczy nyelvhelyességi elveivel: az „a” névelő szerepéről töprengve tulajdonképpen — görög példára hivatkozva — a „Mester” germanizmusaira tapintott rá.

Nem tudjuk, mikor olvasta Kölcsey Herder műveit, ha ugyan eszméit nem közvetítő forrásokból vette. Könnyen lehet, hogy már ekkor megismerkedett Kármán Józsefnek az Urániában közzétett tanulmányával *A nemzet csinosodásáról*. Itt kereshetjük annak az emocionalizmusnak a forrásait, amely a fiatal Kölcsey verseit és költészetfölfogását jellemzi. Gulácsy Antal a jelek szerint jó gyám volt abban az értelemben, hogy a rábízott árvákat mentesítette az anyagi gondoktól, s ez tette lehetővé, hogy a költői álmokat melengető fiú egyrészt a képzelet útjait keresse, másrészt elmerüljön olvasmányában, a görög és az újabb materialista filozófiában. Az iskolaév fásaszta lehetett, a szünidőben azonban a jelek szerint bőven kínálkozott alkalom, hogy egyedül (vagy hasonló beállítottságú társakkal) kóboroljon a Sződemeter környéki bükk-erdőkben.

Első fennmaradt verse költői szerepgyakorlat, *A képzelethez* viszont meglepő nyíltsággal tárja a világ elé legszemélyesebb gondjait: „Mint rémlik előttem Biharnak / Képe homályoson, / Hol hív szüléknek karja közt a / Gondot nem esmerém!” E gond elsősorban a magányosság, amit már a vers elején

³⁴ KFÖM III. k. 41—44. l. — Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai. Válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szauder József. Bp., 1968.

megszólaltat. Ennek testvére a képzelet, amely az álmok tengerére viszi, ahol — jellegzetes szavával — lelke ringatózik. A mozgó hullámmó, ringatózó — gyakran tengernek nevezett, később sok csónakázó képben is megénekel — víz képe a legfontosabbak egyike költészetében. Némi meglepetéssel vehetjük tudomásul, hogy a későbbi versekben is emlegetett Lotti — halott. Fontosabb is személyénél a sír megidézése, nem kevesebb, mint ötször. Az álmok tengerén ringó hajó (csónak?) végül a valóságnak — kopár szirtnek — ütközik, s ez vezet az ugyancsak gyakori bú emlegetéséhez, ami „vérzi” (ez is kedves szava) szívét. *A pávatollhoz* jellegzetes kérdése: „milyen vagy te”, azaz hogyan lehet egy pávatoll színeit meghatározni, s abba Dafné — elképzelt — szemét belelátni. *A nyugalomhoz* című versben már tudatos versépítkezéssel kísérletezik: szóismétléseket alkalmaz (édes-édes, csak-csak, ha-ha, be nem kívánok-be nem kívánok, örülni-örülni, hagyd-hagyd), s a vers fő tétele gondolati és hangulati ellentéteken keresztül a boldogság lehetőségét kérdezi. A *Választásban* valós tájélményből indul ki, a sírtól a virághoz jut, s az utolsó szakaszban először fogalmazza meg fiatalok egyik kedves képét: a virágkelyhet, amelyre harmatcsepp hull, és a nap melegében nyomtalanul eltűnik. A költői feladat korszerű felfogásra vall itt, hogy dalokat akar hallgatni — és írni. *A dalos* azonban a klasszicista és szentimentális beállítottságának megfelelő szerep vers.

Megszólítja a Mestert (*Kazinczyhoz*), de csak az utolsó szakaszban válik üzenete személyessé. Addig mintha fölkészültségét akarná bizonyítani. Elődönthetetlen, hogy itt és később is antik közhelyként hivatkozik-e a Charisokra, vagy mélyebb rétegre utal az az ismeret, hogy velük a termékenység védasszonyait idézi meg, akiknél a mezők virágaiból hozott áldozat misztikus, éjszakai termékenység-szertartásokhoz kapcsolódó. Az Ámorok, Afrodité, a Faunok ehhez a világhoz tartoznak, az „Ideália” emlegetése viszont azt a gyanút kelti, hogy Kölcsey mitológiai ismeretei nem lépték túl az iskolai tananyag szintjét. Azaz éppen odáig nem jutott el — legalábbis ekkor —, ami a görögségben a reneszánsz, majd a rokokó szellemében elmerülőket megragadta és a szenvedély, a mítosz kérdéseivel szembesítette. Nincs jele, hogy Kölcsey erre gondolna. Annál öntudatosabban „vállalja” Kazinczyt: *Az Arcas* című vers első sora valóságos kihívás Debrecennel szemben, amikor azt üzeni: „Árkádiában éltem éltemet”. Figyelemre méltó *Búcsú B...tól* című versének önsajnálata. Attól, akihez „szent lánc” köti, mindenekelőtt azt kéri, sirassa meg szenvedéseit, s akkor édesanyja sírhalmán majd ő is könnyet ont érte, miközben a maga halálára gondol.

Az irodalomtörténet-írás két élményt szokott kiemelni Kölcsey debreceni életéből: a református Kollégium szigorú és némileg konzervatív világát, vala-

mint a Kazinczy által támadott alantas ízlést, elmaradottságot. Valószínű azonban, hogy Kölcsey számára nem ez volt a legfontosabb, de Kazinczy hatása alatt valóban erre hangolódott rá. Kállay Ferencről származik az a lélektanilag hiteles állítás, hogy a félszemű, himlőhelyes diák többnyire kivonta magát a társaságból, magányos volt. Egy nem sokkal későbbi levele viszont arra vall, művelt, érdeklődő családja körében jól érezte magát, föl tudott oldódni.³⁵

Figyelemre méltó az is, hogy a puritán Debrecenben 1798 óta rendszeresen vendégül látták a kolozsvári színtársulatot. Először a Fehér ló udvarán építettek deszkaszínházat Thália papjainak és papnőinek, akik 1808-tól téli szereplésre is alkalmas helyet találtak a Szűcs-színben. Ez évben — rövid időre — Debrecenbe költözött a kor népszerű színésznője, Kántorné is, s ezzel fokozódott az érdeklődés a játékszín iránt, amit egyfelől rontó, züllesztő hatásúnak tartottak, másfelől pedig a nemzeti ügy jelképének tekintettek. Nem tudjuk, látott-e Debrecenben színházi előadásokat az ifjú Kölcsey, aki már idézett valómása szerint korábban színdarabokat is írt. Mindenesetre Kállay Ferenc 1810 februári beszámolója Lessing *Emilia Galottijának* az előadásáról azt sejteti, hogy voltak közös színházi élményeik.³⁶ Aligha véletlen, hogy december 29-én Voltaire színműveit olvasta, még ha azoktól az engesztelő áldozat görög fölfogásának elemzéséig jutott is. További valószínűséget ad ennek, hogy Kölcsey gyámja — Gulácsy Antal — nagy barátja volt a játékszínnek, 1811 novemberében — komoly anyagi áldozat árán — kibérelte a színházat, s támogatóul — hiába — Kazinczyt is megkísérelte megnyerni. Nem csoda, hogy a Pesten tanuló Kölcsey már bizonyíthatóan járt játékszínbe. Debreceni életének eddig figyelmen kívül hagyott mozzanatai különös fénybe állítják Kazinczyhoz szóló ama megjegyzését, miszerint: „Lett légyen Debrecen szebb érzésű emberekkel teljes, mégis szenvedéseimnek helye volt ő, melyek eltávozásommal kisebbedni látszanak.”³⁷ Őszinteségét nem vonhatjuk kétségbe, de szenvedéseit alighanem eltűlozta.

Az előbbi — keserű — megjegyzést magában foglaló levél írásakor már Ámosdra készült, ahol édesanyja halála óta csak egyszer járt. Itt kellett találkoznia Péchy Imrével, hogy vele Pestre menjen jogot tanulni.

E pesti út tervéről Szentgyörgyi doktor már november 5-én tudósította

³⁵ KFÖM III. k. 39—40. l. — A sajtó alá rendező Szauer József tévesen közölte a levél címzettjének a nevét. Helyesen: Draveczkyné Bydeskúti Julia, Kölcsey nagyanyjának a nővére. — Az idézett versek: KFÖM I. k.

³⁶ Kállay Ferenc — Kölcsey Ferencnek. Debrecen, 23. Febr. 1810. A Ráday Gyűjtemény Szemere Tárában (a továbbiakban: SzT.) II. k. 257. sz.

³⁷ KFÖM III. k. 38. l.

Kazinczyt — hozzátéve: „Igen becsülöm én is ezen jeles ifjúnak szép talentu-
mait, és azoktól igen sokat várok, ha odafenn jó társaságba kerülvén, meg ta-
nul maga viselete által azoknak fényt és kellemetességet adni. E' nélkül igen
féltem, hogy soha le nem fogja magáról az oskolai port rázni. Ezt mint ötet
szerető barátomnak, és eránta való szeretetből írom.”³⁸ Nem egészen világos,
hogy mi rejlik e sorok mögött. Lehet, hogy a levélíró tudomására jutott az a
— különösen Kazinczy miatt fájdalmas — megjegyzés, amiben Kölcsey Szent-
györgyi debreceni „fülét” kifogásolta, s kinevette „ítélet tételeit”. Amint az
Kölcseynek *A sonetto muzsája* című írásából kiderül, Kállay Ferenc elmesélte
barátjának, hogy Szentgyörgyi asztalánál fölolvasták Kazinczy szonettjét,
amit a házigazda nyelvileg kifogásolt, s hangzásilag nem talált szépnek. Köl-
csey kis esszét írt ezzel szemben mestere védelmében, teljesen Debrecen-
ellenes szellemben. Ha nem ez jutott Szentgyörgyi tudomására, akkor lehetett
az ifjú Kölcsey viselkedésében vagy valami gátlásosság, vagy valami fölényes-
kedés, ami ingerlően hatott ismerőseire. Kazinczy — aki ekkor még személye-
sen nem találkozott vele —, azt várta, hogy Pesten „az az alföldiség lefara-
gódik róla is”.³⁹ Közvetlen ismerősei közül Bányai József szintén nagy
jelentőséget tulajdonított a pesti útnak. 1810. március 5-én arról írt Kölcsey-
nek, hogy most, miután elhagyta az iskolát, a „deák országból a Cselekedetek
's Történetek Országába ment által”.⁴⁰ A gondos és figyelmes Kazinczy igye-
kezett is előkészíteni védence pesti útját. 1809. december 31-én írt Horvát
Istvánnak, támogatását kérte, s furcsa módon a szintén Pestre készülő Berzse-
nyivel együtt ajánlotta triászai figyelmébe.⁴¹ A Kölcseyvel lehető találkozásról
Berzsenyit sem mulasztotta el értesíteni.⁴² 1810. március 25-én pedig az idő-
sebb Wesselényi Miklós figyelmét hívta föl Kölcsey kiemelkedő tehet-
ségére.⁴³

A jelek szerint már az álmosdi utazás gondolata is fölzaklatta Kölcseyt.
Október 25-i keltezésű töredéke a halál gondolatával telített. Állítólag az
Animula, vagula, blandula című latin versecskét Hadrianus császár mondo-
gatta halála órájában, s aligha véletlen, hogy ez Kölcseyt, akire szülei — főleg
édesanyja — elvesztése mély hatással volt, éppen ekkor foglalkoztatta. E felté-

³⁸ KAZ Lev. VII. k. 42—43. l.

³⁹ KAZ Lev. VII. k. 206—207. l.

⁴⁰ Bányai József — Kölcsey Ferencnek. 1810. mart. 5. Debrecenből. SZT 974. II. k. 53.

⁴¹ KAZ Lev. VII. k. 185. l.

⁴² KAZ Lev. VII. k. 190.

⁴³ KAZ Lev. VII. k. 329—342. l.

telezést megerősíti az 1810. január 24-i keltezésű *Végnyugalom* című verse is, ami nem tartozik az életmű jelentős alkotásai közé, de áthatja a szülők nélkül fölnőtt fiatalember legmegrendítőbb élménye, a találkozás a halállal.

II

Nem tisztázható, mi volt Péchy Imre Kölcsey jövőjére vonatkozó elképzelése. Védence később azt írta Kazinczynak: „Örökre fájlalom, hogy Pesten prokurátori cenzurát adni ezelőtt négy évvel időm nem lehetett, mert tutorság alatt voltam.”⁴⁴ (1814. április 3.) Jóval későbbi önéletrajzi levelében Szemerének így vallott: „...egyfelől a juratériai kaszárnyában igen kedvem elleni, másfelől nálad igen kedves órákat töltöttem.”⁴⁵ Közlebb járhat a dolog lényegéhez, amit 1813. október 21-én írt: „Tizenkilencedik évemet töltém, midőn Debrecent elhagyám, ismeretlen a világgal, ismeretlen önmagammal, csak azon körben álmodozhattam, melyet könyveim közt vontam magamnak, s ezt végtelennek és általhághatatlannak tartottam. Kiléptem végre. Gyermekei, de szép plánukok lettek semmivé, nem volt ember, ki értse a forró ifjút; úgy tanítottak meg engemet, mint Tassót Antonio, látván, hogy sehol magamat fel nem lelhetem; öszvevonúltam, s külsőm, melyet azelőtt a belső láng úgy öntött el, mint a táncoló lány arcát az öröm, komoly lett és hideg. Eltompúlva tértem meg Pestről...”⁴⁶

Kísérjük meg lehántani e vallomásokról az irodalmasított borítást, s rögtön rejtélyek sorára találunk: miért akadályozhatta a tutor (ki?) az ügyvédi vizsga letételét? Miért volt oly szörnyű a „juritériai kaszárnya” annak, aki később komoly jogi fölkészültségről tett tanúságot? Mik voltak a semmivé lett „szép plánukok”? Mi rombolta szét azokat? Az a tény, hogy Péchy Imre Szilassy József protonotáriusnál helyezte el ifjú rokonát, arra vall, hivatali érvényesülését szerette volna elősegíteni. Kölcsey azonban azért, mert sem személyeket, sem a kormányt nem akarta szolgálni, úgy látszik, ezt a lehetőséget elvetette. Ismét fölmerül azonban valami viselkedési oknak a gyanúja, mivel minden jel szerint igen hideg kapcsolat alakult ki költőnk és Szilassy József között. Pedig a későbbi koronaőr (akinek erre a tisztségre való megválasztását a szatmári követ Kölcsey ellenezte) irodalomkedvelő ember volt, Ungvárnémeti Tóth Lászlót komolyan segítette. Péchy Imre szándéka minden bi-

⁴⁴ KFÖM III. k. 139. l. — Prokurátor=prókátor

⁴⁵ KFÖM III. k. 504—516. és 535—538. l.

⁴⁶ KFÖM III. k. 96. l.

zonnal Kölcsey ellenállásán bukott meg. Tudjuk például, a tavaszt tanulás és munka helyett azzal töltötte, hogy Szemere Pállal sétált a zöldben, s a magyar vers-zenét kóstolgatták.⁴⁷ Lehetséges, hogy elmaradt vizsgái miatt pártfogója egyszerűen hazaküldte — annál is inkább, mert a család anyagi viszonyaihoz képest a pesti tartózkodás drága volt. Mindenesetre a jelek arra vallanak, hogy ezzel megszakadt viszonya Péchy Imrével. Oka lehetett a Pestről való gyors és idő előtti távozásnak Kölcsey betegsége, ami csak Debrecenben tört ki rajta igazán. Végül számot kell vetnünk rossz hangulatával is, ami menekülésre készíthette.⁴⁸

Pedig pesti tartózkodása egy olyan levéllel kezdődik, amilyen több nem maradt fenn. Ebben vérbeli társasági ember hangján számol be a legújabb hírekről, Napóleon és Mária Lujza tervezett házasságáról, a pénz értékcsökkenéséről, az ezüstbeszolgáltatás elrendeléséről szállongó hírekről említett nagynénjének, a Debrecenben élő Draveczkynének. E levél arra is bizonyíték, hogy szívesen volt a franciául tanuló Tercsa kisasszony, e ház lánya társaságában. (Lehet, hogy benne sejthetjük az 1814-es pozsonyi tartózkodásakor fontos szerepet játszó, de csak Tr.-ként emlegetett szerelmét?) Mindenesetre ez a színes levél a mindennapi élet iránt érdeklődő Kölcsey, a politikára is fogékony fiatalember képét villantja elénk, aki közel sem volt oly magányos, ahogy azt föltételezni szokás.⁴⁹

Néhány nappal később Kazinczynak írott levelében mindennek nyoma sincs. Mintha semmi új élménnyel sem találkozott volna: álmosdi versét küldi (*Végnyugalom*), az „e” hangok gyakoriságáról értekezik, s megállapítja egy új énekeskönyvről, amit még Debrecenben látott Péchy Imre szívességéből, hogy abban a „cádentiák valóban jobbak, mint a régiek voltak”.⁵⁰ Egy lényeges eseményről viszont itt számol be: ez a Szemere Pállal kötött ismeretsége, a vele való rendszeres találkozás. Vitkovics Mihálytól tudjuk, hogy Kölcsey a szomszédságában lakott, s gyakran meglátogatta.⁵¹ Költőnket befogadta a Kultsár Istvánnál rendszeresen összegyűlő társaság is. Szemere részletesen leírja Kazinczynak, hogyan ismerkedtek meg együtt a Pesten tartózkodó Ber-

⁴⁷ Szemere Pál — Kazinczynak. Szemere Pál munkái. Bp., 1890. II. k. 26. l.

⁴⁸ KFÖM III. k. 47. l.

⁴⁹ Magányának legendája részben saját — kicsit önsajnáló — panaszaihoz, részben Kállay állításához vezethető vissza. (Kállay: i. m. 8—10. l.) A Draveczkynéhez szóló — idézett levél — azonban ellentmond ennek.

⁵⁰ KFÖM III. k. 44. l.

⁵¹ KAZ Lev. VII. k. 207. l.

zsenyivel. Fáy Andrásnak pedig egy színházi előadás előtt mutatta be Kölcseyt.⁵²

A következtetés nyilvánvaló: Kazinczy ajánlása megtette a magáét, a „pestiek” szívélyesen fogadták Kölcseyt, vagy inkább készek voltak erre. Úgy látszik, ő is tett kísérleteket, hogy beilleszkedjék mindennapi életükbe, amiben fontos szerepe volt a beszélgetéseknek, eszmecsereknél, és — itt már bizonyos — a színháznak. Érdekes, hogy Berzsenyi azonnal ellenszenvet keltett benne: elismerte, hogy nagy ember, de nem fért a fejébe viselkedése.⁵³ Hasonló volt a helyzet Kulcsár Istvánnal is, róla szintén nyílt ellenszenvvel írt Kazinczynak.⁵⁴ Horvátról és Vitkovicsról nem ismerjük ez idejű véleményét, de az biztos, új távlatokra, utakra, lehetőségekre hívták föl a figyelmét. Ezért igazságtalanul visszavetítettnek vélem, amikor sok évvel később önzésükről, pénzhétségükről írt Szemerének.⁵⁵ Különösen a híres vendégszeretetéről és jó kedélyéről ismert Vitkoviccsal szemben meglepő a vád, hiszen Kölcsey többször nála lakott, sőt 1817-ben — családja ellenkezésével szembeszállva — ügyvédi megbízást adott neki. Könnyen lehet, hogy ez utóbbihoz vezethető vissza az anyagiasság említése.⁵⁶ S itt talán — a visszavetés ellenére — lényeges ponthoz jutottunk. A tizennyolc éves Kölcseynek nem volt hű képe saját anyagi viszonyairól. Később keserű tapasztalatokból tanulta meg, hogy birtokából nehéz megélni, hogy körülményei javítása végett rá van utalva megyei — tisztviselői — fizetésére. Származása, birtokos nemesi életközege mégis oly erős idegenkedést oltott bele a pénzkereső életformával szemben, ami még késői politikai gondolkodásában is megmutatkozik. Márpedig Kulcsár István, Vitkovics Mihály, Horvát István és a pesti értelmiségi kör nagy része mindennapi munkájából élt. Aligha véletlen, hogy költőnk a kivételek közé tartozó Szemere Pálhoz vonzódott leginkább. Kazinczy sem tudta soha túltenni magát azon, hogy a magasabb rendű eszme, a szellemi alkotás nem csupán erkölcsi kötelesség, de kényeret adó munka is lehet.

Feudális fölfogás szerint a nemesség kezdetben vérrel fizetett kiváltságaiért, majd az a kötelezettség várt rá, hogy az ország erkölcsi, szellemi és politikai fölemelkedéséhez járuljon hozzá. Érdekes módon Kazinczy ezt a tudatot még zavartalanul összegegyeztette fizetett tisztségek vállalásával, amitől

⁵² KAZ Lev. VII. k. 398—408. l.

⁵³ KFÖM III. k. 46—47. l.

⁵⁴ KFÖM III. k. 72. l.

⁵⁵ KFÖM III. k. 816. l.

⁵⁶ 1817-ben — rokona, Kende Zsigmond ellenzésével szembeszállva — Vitkovics Mihályra bízta családi póreit.

Kölcsey — úgy látszik — visszariadt, s ennek okait talán az udvar és a nemeség közti összeütközés-sorozatban kereshetjük. Tény, 1810 elején ismeretlen törvényű világba csöppent bele. Pesti társaságának egy része a kormányt szolgálta, a másik a pénzt hajszolta megélhetéséhez. Ez utóbbi érdekében korlátozta a maga szabadságát, és olyasmit tett árucikké, aminek létrehozásával erkölcsi kötelességet teljesített. Kölcsey első közelebbi ismerkedése a polgári életfölfogással nem volt sikeres. Zavarához persze az is hozzájárulhatott, hogy ebben a társaságban rengeteg új ismeretet, fogalmat, szempontot kellett befogadnia.

Kazinczyt gondos és jobb anyagi körülmények között élő szülei gyermekkorában a Szepességbe küldték, hogy anyanyelvi szinten tanulja meg a német nyelvet. Ennek jelentős szerepe volt abban, hogy otthonos lehetett Bécsben, hivatalt kaphatott, majd német lapokba, folyóiratokba is írt. Mint néhány más kortársa, így ő maga is hitt benne, hogy ezen a réven a magyar irodalom — benne Kazinczy Ferenc — a goethei értelemben vett „Menschliche” fogalmának megfelelő világirodalom része lehet. Kölcsey a színmagyar és németellenes érzelmű Debrecenben tanulta Bécs nyelvét, s ha jól el is sajátította, beszédgyakorlata nem lehetett, amikor Pestre érkezett. Ezzel kapcsolatban egyetlen megjegyzése sem maradt ránk, ismerjük viszont az idegen nyelvű Pózsony elleni éles kifakadását az *Országgyűlési Napló*ból, élete olyan szakaszából, amikor már jól tudott németül. Könnyen lehet, hogy ebben régi pesti emlékei is tükröződnek. Debrecenben nem kellett a magyar és német nyelv között választani, ott magától értetődő volt, hogy magyarul kell írnia, magyarul kell önmagát kifejeznie. Pesten olyanokkal találkozott, akiknek maguknak is meg kellett indokolniuk, miért a magyar irodalmat választották. Sokszor erős politikai érveket kellett ahhoz találniuk, hogy a magyar nyelvűséggel járó kirekesztettséget, vitathatatlan hátrányokat vállalni tudják. Kölcseynek rá kellett döbennie, hogy a külföld — főleg Bécs — által sokkal kevésre becsült magyar irodalom, legalábbis egyelőre, nem tartozik abba a nagy egyetememes emberi művelődéskörbe, amelyről Kazinczy álmódott, s amit olvasmányai révén ő is elérni vélt. Az itt élők már ekkor meg voltak róla győződve, hogy a magyar költészetet és művelődést csak sajátos hagyományaira építve lehet magasabb szintre emelni. Vagyis nem a nemzeti elv megtagadásával és háttérbe szorításával, hanem annak érzelmi mozgósítóerejére — az egyetlen általánosan elfogadott „érvre” — támaszkodva.

Késői vallomásában azt mondja, már az iskolai görög—latin leckék elültették benne a patriotizmus magját. „E mag legelőbb a nyelv iránti szerelemben kezdett fakadni, mert nyelv és nemzet: e kettő ideája válhatatlanul együtt-

jár.”⁵⁷ Bíró Ferenc mutatta ki, hogy a nemesi szemléletbe e gondolat csak a polgári értelmiség hatására került át ilyen határozott formában,⁵⁸ viszont a pesti értelmiség számára 1810-ben magától értetődő volt. Az, hogy Vitkovics Kölcsey „universalizmusáról” panaszkodott Kazinczynak, arra vall, költőnk másként gondolkodott.⁵⁹ Ezt 1833-ban maga is elismerte: „Volt idő (iskolai pályám vége és jurátusságom) midőn kozmopolitizmus fogott körül, s ezidőben a magyar hazán nem függék melegen. Okának gondolom a francia lágy-meleg poézist, s azon lélekölő hidegséget, melyet a francia újabb filozófok mindenre, mi szent, fuvallottak — a Systême de la nature s több...”⁶⁰

A felsorolt okok nyilván fontosak voltak, itt azonban Kazinczy fölfogására is rá kell mutatni. Ennek szellemében írja ugyanis Szentgyörgyi József megrovóan: „Még a’ világosodottak között is kevés a világ polgárja; sokaknál a’ nemzet, vallás stb. külömb fénye elfojtja a’ könyörületesség első mozdulatjait.”⁶¹ Kölcsey minden bizonnyal ezt az értékrendet vallotta magáénak, s az emberit, akárcsak Kazinczy a nemzeti (és vallási) érdek fölé helyezte. Pesten viszont a magyar írók nem tudták az ember fölemelését a nemzeti érdek érvényesítése nélkül elképzelni. Ezzel Kölcseynek a sok tekintetben elmaradott Debrecenben még könnyű volt a maga különös, főleg a forradalom előtti francia szellemből táplált műveltségét — valamint Kazinczy egész tekintélyét — szembeállítania. Pesten viszont zavartan kellett észlelnie, hogy az európai sajátót, az újabb irodalmi alkotásokat rendszeresen olvasók, a tudományosan nálánál képzetebbek is a nemzeti eszme hívei, nemzetben gondolkodnak. Azok — nem tudni kik —, akiktől, mint a jegyzőkönyvből kiderül, megtudta, ki a *Systém de la Nature* szerzője. Azok, akik márciusban Descartes, májusban Kant műveit adták a kezébe, ami alapvetően megváltoztatta fölfogását.⁶²

A nemzetben gondolkodás tartalmát persze sok tekintetben okkal vitatta Kazinczy, az ifjú Kölcsey azonban aligha tudott megbirkózni ezzel az ellentmondással. Miként vitatkozhatott volna például azzal a Horvát Istvánnal, aki azt hirdette, országunk szellemi elmaradottsága Ausztriához képest fél-, Euró-

⁵⁷ KFÖM III. k. 537. l.

⁵⁸ *Bíró Ferenc*: Nemzet, nyelv, irodalom, i. m.

⁵⁹ KAZ Lev. VII. k. 362—364. l.

⁶⁰ KFÖM III. k. 538. l.

⁶¹ Szentgyörgyi József — Kölcsey Ferencnek. Debr. Decemb, 4^{én} 1812. SzT 1091. III. k. 133.

⁶² K. F. kiadatlan írásai, i. m. 210—235. l. — Anélkül, hogy Szemere Pálnak ekkor még Kölcseyénél nagyobb és korszerűbb műveltségét le akarnám becsülni, a pesti társaságban közel sem ő volt az egyetlen, aki Kölcsey tájékozódását új irányba fordíthatta.

pához mérve egész százados? Hiszen ennek igazát ő is tudta. Horvát okfejtése szerint „a bennünket készakarva tudatlanságban hagyó országlás felelős” mindezt, „de nagy oka részint mégis e’ hátramaradásunknak tulajdon lustaságunk is. Hozzászoktattak bennünket a’ henyéléshez, ez pedig igen kedves foglalatossága minden elpuhult; ’s veszélyben forgó Nemzetnek. Könnyebb is heverni, mint munkálkodni annak, ki a’ veszélyes álmok igája alatt nyögve marad. A’ Nemzet méltóságát érző, boldogságát igazán óhajtó Hazafinak fáradnia köll, mert csak az állandó munka képes nagy dolgokat szülnie.”⁶³ Ugyancsak Horváttól a következőket is hallhatta Kölcsey: „Ausztria ország-lása olyan, mint ha azt nem ész, hanem tsupa történet vezetné. Nálunk az ész kiműveltetését, a’ mesterségeket és egyéb szorgalom ágait, a’ külömb féle nemzeteknek természeti gyengéiket, a’ kereskedést, a’ természeti hasznos tulajdonságokat a kormányzat csak imigy, ’s amúgy használja, pedig tsak ezekre lehet az állandóságnak, ditsőségnek, a’ boldogságnak talpköveiket rakni...”⁶⁴ Az ifjú Kölcsey ezeket a gyakorlatias gondolatokat érezhette „hidegnek”; a maga érzelmi fűtöttségét nem kielégítőnek, sőt személyes szabadságát korlátozónak.

Félszége, vidékiessége bizonyára zavarta. Nyilvánvalóan sokat tanult: már a következő évben beismerte Kazinczynak, hogy Berzsenyi versei, s egy Matthisonról szóló recenzió mellett főleg a Szemerével és Horváttal folytatott beszélgetések ösztönözték új költői utak keresésére.⁶⁵ Ennek ellenére sem akart — vagy tudott — bekapcsolódni ennek az idegen — a kor új eszméinek ismeretében messze előtte járó — világnak az írói szövetkezésébe. Vitkovics 1810. április 12-én írta meg Kazinczynak,⁶⁶ hogy Kölcsey vonakodik belépni triászába, amelynek eltávolodására mindkét fél csak később döbrent rá. E hírt Horvát is megerősíthette elveszett levelében, mert Kazinczy május 2-án ezeket válaszolta: „Szomorúan hallom a mit írsz... Kölcsey felől. Hagyd szabadon;

⁶³ *Horvát I.*: i. m. 401—402. l.

⁶⁴ *Horvát I.*: i. m. 446. l.

⁶⁵ KFÖM III. k. 53. l.

⁶⁶ KAZ Lev. VII. k. 362—364. l. — 1838-ban, huszonnyolc év távlatából Szemere így emlékezett Kölcsey kívül maradásának igazi okára: „...te szorongál, midőn Horvát és Vitkovics Kisfaludy Sándort mindennek, Kazinczyt és Daykát pedig csak valamicskének fogadák el...” (*Szemere*: i. m. III. k. 286. l.) — Érdekes módon Kölcsey ezt az értelmezést elutasította, pedig valószínűleg — ha talán kicsit sarkítottan is — Szemere a lényegre emlékezett: Horvát és Vitkovics már a maguk útját járták, észlelték az újat, amit Himfy hozott, akit Kölcsey is csodált, de Kazinczy hatásköréből még nem tudott és nem akart kitörni.

ha nem tetszik, maradjon magára. De szeressétek küszöbön kívül is. Érdemes ő arra.”⁶⁷ Májusban a szabadság Kölcseynek főleg azt jelentette, hogy Szemerével járta a természetet, nyáron viszont nagyon magára maradt. Végül lehet, hogy ezért, lehet, hogy az inflációban dráguló élet miatt vagy más okból, távozott a városból.

III

Szeptemberben Kölcsey Pestről Debrecenbe futott, ott sokáig betegeskedett, majd januárban Sződemeterre ment. Egyetlen verse maradt fenn ebből az időszakból: a *Kivánság* október végi keltezésű. Hosszú ideig levelet sem írt. Áprilisban valószínűleg a szörnyű debreceni tűzvész híre vitte vissza a városba. Házuk komoly károkat szenvedett, sok írása elégett. Kazinczy ekkor már Fazekas Istvánon (Mihály fivéréen) keresztül kerestette. Rajta kívül mások sorsa is izgatta, ezért arra kérte Kölcseyt, írjon Szentgyörgyi doktor, Nagy Gábor és „Fő Hadnagy Fazekas” úr sorsáról, ami bizonyítja, hogy költőnknek tudnia kellett a *Lúdas Maryi* szerzőjéről. Kazinczy február 25-én írott levele azt sejteti, nem helyeselte Kölcsey eltűnését Pestről: „Vétkezik Uram Öcsém, ha semmit nem csinál: 's e' szó alatt tudja, mit értek. Csináljon, kérem!”⁶⁸ Biztatásul és barátsága újabb jeléül elküldte epigrammáit. Rossz kedvű védenca április 23-án válaszolt. A lényegét megkerülve beszámolt hazatéréséről és az azóta történetekről. A pesti sokkra utal az az elhatározása, hogy gazdálkodni fog: „Örömmel téptem össze írásaimat, s Voltaire szavaiban (műveljétek kertjeiteket) nyugodtam meg.” Élményei ellentmondásos voltára az jellemző, hogy egy helyen a pestieket irtóztató embereknek nevezi (ámbár nem tudni, kikre gondolt!), aztán boldognak mondja magát, mert „Kisnek, Berzsényinek, Szemerének, Horvátnak és Vitkovicsnak csókjaikat érzém ajakimon...”⁶⁹

Kazinczy Kölcsey visszavonulási szándékával természetesen nem értett egyet. Levele elején a tűzvészről kért további híreket, majd ifjú barátja tervezett lakhelyéről és nagyanyjáról („kinek hívják”) érdeklődött. Saját példájával emlékeztette Kölcseyt arra, hogy a gazdálkodó is lehet „szabad”, írhat, ha akar.⁷⁰ Fiatal barátja azonban közel nyolc hónap múlva kapta meg ezt a levelet, talán azért, mert addig többnyire Sződemeteren tartózkodott, ahonnan

⁶⁷ KAZ Lev. VII. k. 414—416. l.

⁶⁸ KAZ Lev. VIII. k. 350. l.

⁶⁹ KFÖM III. k. 47—48. l.

⁷⁰ KAZ Lev. VIII. k. 483. l.

szeptember közepén meglepően gördülékeny verses levéllel fordult Szemere Pálhoz. 1811. december 6-án Kazinczyhoz írott levele egyébként arra inti a kutatót, hogy óvatosan kezelje költőnk életrajzi vallomásait: „Márciusban egy hetet tölték Debrecenben”⁷¹ — írja. Mi viszont tudjuk, április elején volt a tűzvész, Kölcsey ezután érkezett oda, s 23-án még a városban tartózkodott. Noha áprilistól decemberig többnyire tényleg nagyanyja, Bölöni Ádámné, Bydeskúty Mária sződemeteri házában élt, az ősz folyamán ki kellett onnan mozdulnia: október 7-én ugyanis Szentgyörgyi a Hortobágyról küldött levelét köszönte meg.⁷²

Kölcsey Ferenc Pesten vagy semmi eredeti művet nem írt, vagy megsemmisítette azt. Érdeklődésére sajátos fényt vetnek 1809. augusztus 10. és 1811. január 4. közti olvasmánykivonatai, amelyeket Kállay Ferencsel közösen készített, s amit Szauder *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai* címen adott közre. Ezek érdekessége, hogy Pestre érkezése előtt főleg filozófiai és teológiai tájékozódásról vallanak, ezután viszont politikai töltést is kapnak. Ekkor olvassák Girtanner művét a francia forradalomról és Süßmilch munkáját az isteni rendről. Talán túlzás Szauder azon állítása, hogy e rendkívül vegyes tartalmú és kissé gyerekes megfogalmazású jegyzetek világnézeti válságról tanúskodnak, de az tény, hogy a Debrecen zárt világából kilépni akaró, újat kereső fiatalembernek — egyelőre bizonytalan — útkeresését érdekesen szemléltetik, sok fontos és Kölcsey életművében jelentős kérdést előrevetítenek.⁷³

A Debrecenben 1810. októberében írott *Kivánság* című verse után hosszú hallgatás következett. Semmit nem tudunk arról, mivel foglalkozott Sződemeteren 1811 nyaráig. Ekkor ugyanis hat verset írt — vagy inkább fejezett be — augusztus és szeptember közepe között, a hetediket Debrecenben, december 5-én. A sződemeteri bükkösben születtek új költői kísérletei, első rimes versei. „Hét vers készült ekkor” — írja Szauder. — „A hét közül öt a költőről, a költő hivatásáról szól... Önjellemzők ezek, több ihletforrásnak egyesítésével.”⁷⁴ Tegyük hozzá: fő ihletforrásuk még mindig az irodalom, részben ide vezethetők vissza költészetének más jellegzetes motívumai. Így a halálgondolat, a képzelet szerepe, a szeretet-szerelem, az elvágyódás, a messzeség és a Hold vonzása, a szilágysági táj élménye. Helytállóak azok az elemzések, ame-

⁷¹ KFÖM III. k. 52—55. l.

⁷² Szentgyörgyi József — Kölcsey Ferencnek. 1811. okt. 7. SZT 1038. III. k. 57. l.

⁷³ Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai, i. m. Világnézeti válságról lásd: *Szauder József*: i. m.

⁷⁴ *Szauder József*: Kölcsey Ferenc. Bp., 1955. 18. l.

lyek ebből a csokorból az *Andalgásokat* emelik ki.⁷⁵ Valóban ez az önmagára találó költő legsikerültebb alkotása, mintegy összefoglalása az ifjú Kölcsey meghatározó gondolatainak. Nem lehet kétséges, hogy az első sorban az árva gyerek otthontalanság érzése robban ki: a hon szó itt szűkebb értelmű. A decemberben Kazinczynak írottakkal cseng össze: „Egy neme a boldogságnak, ha kinek állandó lakot enged a sors. Nem vonattatni el azon kevesektől, kiket tisztelvén szeretünk, élni a szép társalkodásnak örömeit, hallgatni szavaikat, vagy soraikban gyönyörködni...” — ezt óhajtja, talán a debreceni, talán a sződemeteri társaságról álmodozva. A „hon” szó azonban újból fölbukkan a vers közepén, s itt már tágabb értelmű. Később többször, több összefüggésben fölhasznált kedvelt képhez vezet: „Pusztult váraknak omladékin /A Múza búsan tévedez.” Ide tartozik annak a távlatnak a megjelölése („Kárpát kinyúló szirtjai”, „Ister zöldellő martjai”), amihez szólni kíván; valamint az emberi — különösen pedig a magyar — sors mögött sötétlő, később ugyancsak gyakran emlegetett Végzet megidézése. Ez a Végzet teszi elérhetetlenné a hegyek lányainak szerelmét. A kielégületlenség tölti föl olyan érzelmi feszültséggel a költőt, hogy „Remegve nyul keze kéz után”. Társtalanság, céltalan bolyongás, epekedő andalgások, a földöntúli és a messzeföld elérhetlensége a vers költői üzenete.

A „messzeföld” itt — a költő olvasmányainak megfelelően két országot jelent: az egyik az ókori görög világ, amelyet Kölcsey egyelőre főleg latin közvetítésben ismer, s amelyet e verset mintegy magyarázó 1811. december 6-i levelében Sziciliával azonosít. A másik Helvétia, hol — mint Szauder is idézi⁷⁶ — Kölcsey irodalmi alapozású föltételezése szerint „még mindig friss nyomai vannak a szabad életnek”. Az elsőt a klasszikus irodalom — részben Horatius alapján — képzei el, az utóbbit Matthison, Bonnet, Gessner és — főleg — Rousseau alapján ülteti át versébe. Nyilvánvalóan az *Új Heloise* írója itt a „természet barátja”, ő a bölcs, s az ő tanait érzékeli, miközben arról szól, hogy „nagy lelkéből” szent lángok csapnak ki. Amit a verset olvasó Kazinczy mélységnek érzett és helldunkelnak nevezett, az Kölcsey költészetfelfogásából következett. Eszerint a poézis abban tér el a vallástól és bölcslelettől, hogy az önmagában elmélyedő ember racionálisan megközelíthetetlen fölfedezéseket hozhat ily módon a tudattalan (ő persze nem használja ezt a szót) mélyéről a fogalmi világ felszínére, aminek nyelvi kifejezése a költő nagy lehetősége. Noha a vers lendületes, formai megoldásai művésziek, az alkotási folyamat nehézsé-

⁷⁵ KFÖM I. k. 29—33. l. és III. k. 49—52. l. — *Fenyő István*: Haza s emberiség, i. m. 172—173. l.

⁷⁶ *Szauder*: i. m. 18. l.

geibe egy — később látni fogjuk: nem egyedülálló — nyelvi hiba enged bepillantást. „Mellét a pásztorok virányin / Erosnak vigan nyitja fel, / *Andalogván a hegyek leányin* / Tisztán hevülő érzésivel...” — olvassuk. Csak találgatható, mit jelent a „hegyek leányin” szókapcsolat? Talán dombokat, talán mást. Lehet, hogy arról van szó, a lírai alany a hegyek leányaival együtt andalog. Kölcsey, aki később szívesen élt igen áttételes nyelvi utalásokkal, itt a rímkeresés („virányin—leányin”) miatt föláldozta az érthetőséget.

A vers az otthontalanság érzéséből indul ki, a keresés viszi a lírai alanyt irodalmi érzéseinek fölidézéséig. A valóságból pedig a Sződemeter környéki hegyek keltenek visszhangot, s újabb irodalmi élmények hívják elő a héroszi pálya és a hevítő italt kínáló Múzsza képeit. A messzeföld vonzása után jön a vérző hon képe. Innen jut a költő az elődjének vallott Dayka Gábor megidézésével hűségének kifejezéséhez Széphalom „nem hervadó koszorúra érdemes” ura iránt. A harminc négysoros szakaszból álló vers belső szerkezetét szabálytalan lüktetés határozza meg: tizenkét soros hangütés, egy-egy huszonegy, majd negyvensoros tétel. Aztán a haza kiemelése nyolc sorban, majd a Daykához szóló harminckét soros rész, végül pedig a zárószakasz:

Lángzók lesznek csudált nevénél
Az érző szív verései,
S szentek, mint oltár emlékénel
A hűség csendes könnyei.⁷⁷

Kazinczy természetesen megértette ezt az üzenetet, s nem is fukarkodott a dicsérettel: „...be igazolva látom messzére menő reményeimet, melyekkel Uram Öcsémnek első dolgozásai töltöttek el. Csak rajta, édes Uram Öcsém! De megállni nem szabad.”⁷⁸ Kazinczy valószínűleg nem tudta, hogy e verset — mintegy levélként, címtelen formában Kölcsey először Szemere Pálnak küldte el, s ez már új tájékozódási pontra mutat életében. Változó, ízlésétől némileg eltérő törekvéseit azonban észrevette. Belekötött egyes szavakba, a helyesírásba, s kifejtette azt, amit majd Döbrentei megismétel: Kölcsey verseit nehéz megérteni: „Pedig az a tökéletessége a’ versnek, a’ mellyet Bürger popularitaetnek nevez, és a’ melly által Bürger ragyogni akart és ragyogott, nem kis tökéletesség. Homér, Klopstock, Góthe [így!], Schiller fennszárnyalású Írók, és mégis könnyen érthetők. Uram Öcsémnek a természet szép phantasiát, forró érzést, gyönyörű nyelvet adott: csak ezt az egy tökéletességet

⁷⁷ KFÖM I. k. 29—33. l.

⁷⁸ KAZ Lev. VIII. k. 211. l.

óhajtánám az említettek mellé.”⁷⁹ A Mester és a tanítvány útja immár kezd elválni.

Megható, Kazinczy hogyan aggódik Kölcsey jövőjén: mit fog csinálni Debrecenben, ha oda készül? — kérdezi. Panaszosan írja — talán a versekre is gondolva: — „Uram öcsémet homály fogja körül, mint fény a' nevét. Bár minél előbb Álmosdi lakos lenne... Úgy teljesedhetnék az a régi óhajtásom, hogy színről színre lássam-meg azt a barátomat, a' kit olly szívesen szeretek.”⁸⁰ Nos, lehet, hogy Kölcsey nem nagyon észlelte ekkor még neve körül a fényt, a homállyal azonban a késői kutatóknak is küszködni kell. Debrecenben valószínűleg a könyvek világába zárkózott. Szentgyörgyi doktor mindenesetre ingerülten írta 1812. január 14-én Kazinczynak: „Költsei Úr most itt van; de csak ennyit tudok róla, mivel magát hozzám nem alázza meg, úgy látszik lelkeink kevésbé sympathisálnak...”⁸¹ Ugyanakkor költőnk magányosságára panaszkodik Kazinczynak, mivel Kállay kivételével minden diákkori barátja meghalt, „csak Uram Bátyám, és ő az akiktől szerettetni vélem magamat, könyörgök isteneimnek, hogy ezen boldogító hitem meg ne zavartassék”.⁸² (Szemere Pál eszébe sem jut!)

Debrecenben unatkozik, otthontalan, de szorgalmasan olvas. A pestiek ösztönző szerepére mutat, hogy Horvát István kérésére kutat egy ferences prédikációgyűjtemény után, amit később megtalál, majd Kazinczynak lemásoltat.⁸³ Már előző leveléből kiderült, hogy a debreceni „bibliothekának titkait egy szerencsés eset előttem felfedezte, s minden bennelévő magyar könyvek katalógusa nálam páriálva van”.⁸⁴ E megjegyzést még decemberben tette, amikor eszébe jutott Kazinczy — Szemere közvetítette — kérése, amit végül nem teljesített.⁸⁵ Érdekes, hogy míg 1809-ben gondos kutatómunkával tisztázta Szombati József sárospataki tanár egy tévedését, amit a *Magyar régiségekben* talált, s ennek eredményét — Kazinczynak írott levelén kívül — *Jegyzések az Ortographia Ungaricaról* című írásában is kifejtette, most egyszerűen elkedvetlenítette a tudós tájékozatlanság. Mintha e tudás „olcsóságára” akart volna utalni azzal, hogy megemlítette, ő egykor mindössze hat krajcárért vette meg Péchy Lukács énekeskönyvét — amelyre itt szükség volt — Veszprémi

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ KAZ Lev. VIII. k. 208—209. l.

⁸¹ KAZ Lev. IX. k. 224. l.

⁸² KFÖM III. k. 57. l.

⁸³ KFÖM III. k. 56—59. l.

⁸⁴ KFÖM III. k. 55. l.

⁸⁵ KFÖM I. k. 815—819. l. és III. k. 31—35. l.

István könyvtárából.⁸⁶ Miközben tájékoztatta Kazinczyt Sinai Miklós még mindig raktárban tárolt gyűjteményének a sorsáról, egyrészt azt állította, hogy „magyar könyveket felette régen nem olvastam”;⁸⁷ másrészt beszámolt a Horvát István ösztönzésére kezdett kutatásairól. Ebben az ellentmondásban nemcsak hullámváz kedélyállapota tükröződik, de e levél rávezet műveltségének — érthető — korlátaira is. Ebből tudjuk, hogy az „epicurosi morál” tanait egyelőre Bayle összefoglalásából merítette. Nyilvánvaló, ekkori ismeretei jelentős része származott még másodlagos forrásokból. A huszonegy éves fiatalember olvasottsága tényleg rendkívüli, de közel sem akkora, ahogy az hivatkozásából föltételezhető.

Könnyen lehet, hogy Kölcseyt jobban érdekelte a mindennapi élet és politika, mint arra vallomásai utalnak. Kazinczy egy különösen érdekes kitérülése mindenesetre erre irányíthatta figyelmét. Február 5-én ugyanis ezeket írta: a folyó országgyűlésen „Gróf Dessöffy József egy Oratiót tart a' M. nyelv dolgában, 's nevem az ő szájából zengett a' Rendek előtt. Az én ambítiom rojtot, pántlikát etc. etc. soha nem nézett olly dolgoknak, mellyeken kapni kelljen; de azt eleitől fogva óhajtotta, hogy valaha Dietális Követ lehessen, 's ott egyenesség és bátorság által ragyoghassak...”⁸⁸ Kölcsey erre nem válaszolt, inkább *A kötés napja* című Kazinczy-versről állapította meg, hogy az „szép, édes, romantisch”.⁸⁹ Nem világos, mit érzett ebben a Kazinczy ízlésének megfelelő versben romantikusnak, de az biztos, hogy már ismerte és elismerő értelemben használta e fogalmat.

Május 8-án még Debrecenből írt tudós levelet Kazinczynak, 1812. május 22-én Álmosdról. Mivel Szentgyörgyi már áprilisban levélben köszönte meg az országgyűlésről tudósító híreit,⁹⁰ valószínűleg korábban kiköltözött jószágára, a Kölcsey Sámuelről örökölt kúria rendbehozása kellett, hogy legyen a dolga. Aki ma megnézi e szűkös és egyszerű épületet, eltöprenghet, hogyan fért meg ott a költő gyermekkorában két család? Az ifjú gazda viszonylag gyakran ment be Debrecenbe, ahol 1814-ig megtartották a tűzvész után újjáépített házukat.⁹¹ A személyes kötelességérzet, a Kazinczy által is kívánt cselekvő élet szükségessége, az addigi bérlet fölmondása, valamint Gulácsy An-

⁸⁶ KFÖM I. k. 815—819. I. és III. k. 56. I.

⁸⁷ KFÖM III. k. 59. I.

⁸⁸ KAZ Lev. VIII. k. 273. I.

⁸⁹ KFÖM III. k. 62. I.

⁹⁰ Szentgyörgyi József — Kölcsey Ferencnek. Debrecen 1812. apr. 20. SzT 1067. III. k. 106.

⁹¹ *Csorba*: i. m. 192—194. — Álmosdon Sámuel nagybátyja házában lakott.

tal lekötöttsége a debreceni színtársulatnál egyaránt kívánhatták, hogy átvegye jószágai irányítását. Irodalmi munkásságának eredményeit szeptemberig nem ismerjük. Ekkor keletkezett a *Géniusz száll* első változata. Az év elején Kazinczynek írott levelei arról tanúskodnak, hogy nyelvi igényességben, a klaszszicista szellem követésében, a „graecizmusok” használatában és tudományos tájékozódásában egyaránt igyekezett mestere iránymutatását követni.

Álmosd világról keveset tudunk. Annak alapján azonban módosítanunk kell Kölcsey itt töltött éveiről alkotott képünket. Régi pártfogója, Péchy Imre ritkán tartózkodott itt, s talán neheztelt is Pest elhagyásáért.⁹² Lánya azonban, aki ekkor már Zsombory úr neje volt, szívesen látta az ifjú Kölcseyt házában, ahol Medicus Jeanette nevű nevelőnőjével vidám, irodalomkedvelő társaságot gyűjtött maga köré. A jelek szerint előkelő szellem uralkodott itt, a társalgás nem csak magyarul folyt. Erre vall Kállay azon késői emlékezése, amely Kölcsey német nyelvű tréfás versét említi. Ez Zsomboryné névnapjára készült, írója letisztázta, s elküldte a hölgynek.⁹³ Az említettekén kívül nem tudjuk, kik vettek részt e társaságban. Azt viszont igen, hogy később maga a férj is bekapcsolódott az irodalmi életbe, valamint a politikába. Ez utóbbiban Kölcsey álmosdi ismerősei közül jó néhányan többé-kevésbé fontos szerepet játszottak.⁹⁴ Az irodalomtörténet-írás Kölcsey szerelmeinek találgatása közben többször gondolt a Kazinczyval levelező Medicus kisasszonyra, de alighanem igaza van Jancsó Benedeknek, hogy ez elég valószínűtlen, mivel a hölgy öreg és csúnya volt. Több más leány és asszonynak kellett e körben megfordulnia, közéjük tartozik Herschud Zsuzsi, akit Kölcsey már Pestről ismert, s aki ide német dalokat hozott magával.⁹⁵ Végül, ha talán nem is oly gyakran, mint azt Jancsó föltételezi, megfordult Álmosdon Kölcsey Mihály is, Ferenc unokatestvére, aki Debrecenben osztálytársa volt, és szintén írt verseket, később pedig Csekén költőnk közelében élt.⁹⁶

Jancsó azért helyezi előtérbe Kölcsey Mihályt, mert a tények ellentmondanak a magányosság legendájának. Ehhez már Kállay, aki költőnk erre vonatko-

⁹² Péchy Imre: lásd az előző fejezetet.

⁹³ Kállay: i. m. 16. l.

⁹⁴ Álmosdon — Péchy Imrén kívül — sok később többé-kevésbé jelentős politikai szerepet játszó férfi élt: Úza Pál, Kazinczy egykori fogolytársa, Péchy László és Csánády István, akik a Wesselényi-perben játszottak sötét szerepet, Fejes, Bölöni, valamint Kölcsey két otthon maradt fivére, Sámuel és Péter, akik politikai leveleiben szerepelnek közismert személyként.

⁹⁵ KFÖM III. k. 76. l.

⁹⁶ Jancsó: i. m. 63. l.

zó kesergéseit megerősítette, hozzátette, Kölcsey tudott jókat nevetni, fel tudott szabadulni emberek között is.⁹⁷ Az álmosdi társaság persze akkor szépült meg igazán, amikor Kölcseynél vendégeskedett az akkor már Bécset és Pozsonyt megjárt Kállay Ferenc. Számunkra mindebből az a lényeges, hogy Álmosdon érzékeny, művelt és a politika iránt erősen érdeklődő társaság vette körül Kölcseyt. Azt sajnos nem tudjuk, hogyan élt tovább a Péchy Imre kezdeményezésére alakult helyi páholy tevékenységében a szabadkőművesség. Kazinczy bihari utazásai talán ezzel is összefüggnek. Kölcsey inkább azzal a magyar valósággal találkozott, amelyet sok szál fűzött a hagyományörző Debrecenhez és a másként konzervatív nemesi gondolkodáshoz; amely közel sem rendelkezett Kazinczy szellemével, de távol állt attól is, ahogyan az igénytelenségbe, henyességbe és makacs butaságba zárkózó vidéki nemességet általában emlegetni szokás.⁹⁸ Az álmosdi urak közül sokan kerestek új utakat a gazdálkodásban, a politikában, rendszeresen olvastak magyarul és németül, könyveket vettek, újságokat, folyóiratokat járattak — ha érdeklődésük nagyságrendjét persze nem is mérhetjük Kölcseyéhez. Költőnk sok mindennel megismerkedett, és fölmérhette befogadási készségüket, amit Kazinczy azért sem ismert kellően, mert saját nevelőhatásán kívül a bontakozó irodalmat és sajtót nagyon lebecsülte. Nem tudjuk, mennyiben érzékelte Kölcsey, hogy ebben — és az ország számos más kis művelődési központjában — változtatási törekvések érlelődnek, de szellemi fejlődésére az álmosdi társaság bizonyosan hatással volt.

Kazinczy időnkint meglátogatta Érsemlyénben lakó édesanyját. Mivel pedig szülőfaluja nem esik messze Álmosdtól, okkal remélte, hogy Kölcsey Biharba költözése elősegíti személyes találkozásukat. Az ott gazdálkodó bátyjával nem volt jó viszonyban, általában a helyi — irodalmárkodó — papnál szállt meg, akit már korábban fölhasznált levelek, csomagok Álmosdra küldésében. Ide hívta meg 1812. november 21-én Kölcseyt azzal — tizennégy napig marad Érsemlyénben, s jó lenne, ha minél előbb átjönne, mert Péchy Imre megérkezése után vele lesznek hivatalos dolgai. Megint csak találgatható, összefügg-e ez közös szabadkőműves múltjukkal, amiről az ifjú költő nem hallhatott. Vagy mégis maguk közé vonták a titkos társaság tagjai?

Nem tudjuk, hogy már ekkor megismerkedett-e Kazinczy és Kölcsey. Azt

⁹⁷ *Kállay*: i. m. 8—15. l. Azt állítja barátjáról, hogy melankolikus ugyan, de szeretett nevetni is, főleg amikor „valami jó ízűt olvasott, vagy burlesqui alakot látott festésben, rajzokban, vagy akarminemű könyvekben”.

⁹⁸ Később a politikus Kölcsey is többször hivatkozik a nemesség műveletlenségére, elmaradottságára.

viszont igen, hogy Kazinczy december 20-án innen írta Helmezy Mihálynak a következőket: „Épen most, midőn alkonyodik, méne el tőlem Kölcsey. Ebéd után jött által Álmosdról.”⁹⁹ Azt sem tudjuk, milyen benyomást tettek egymásra; ismeretlen, hányszor találkoztak. Kölcsey 1813. május 22-i levelében mindenesetre kétszer hangsúlyozza, hogy csak az utcán találkoztak, de nem mondja meg, mikor. Mivel az valószínűtlen, hogy más okból kocsizott Érsemlyénbe, ez a találkozó nyilván igen rosszul sikerült. Mindketten csalódtak. Kölcsey úgy is érezte, magyarázkodnia kell: „Azon környülállások, melyekbe a határok közé szorúlt gazdálkodás minden hozzám hasonló ifjút helyezett, oly hideggé, oly önmagamtól különbözvé tettek, hogy Uram Bátyámmal együttlétemkor is nem érezhettem egész mértékben az örömet, melyet az ég váratlanul és a legjobb időben nyújtott...”¹⁰⁰ Az idézet egyrészt arra vall, hogy könnyebben írt, mint viselkedett szépen mások társaságában, másrészt rossz hangulatra utal, ami később is gyakran úrrá lett rajta. Érdekes módon ezt első szatmári utazása és debreceni tartózkodása oldotta föl.¹⁰¹ Amint maga írja, ezek útték el a démonokat, s tették lehetővé, hogy „több mint egy év után” leveleket írjon barátainak.¹⁰²

Nem találtam bizonyítékot Jancsó azon állítására, hogy Kölcsey Kállay társaságában Bécsben járt, ahogy tévedés az utóbbi 1812-es álmosdi látogatásának az emlegetése is.¹⁰³ Kölcsey 1813. június 25-én a következőket írja ugyan is Kazinczynak: „két évi távollét” után látta viszont barátját, aki azon a héten érkezett Álmosdra. Kállay február 13-án Bécsből írott levelében sincs nyoma annak, hogy Kölcsey ismerné a császárvárost, ahogy közös utazási terveikről sem tesz említést.¹⁰⁴ Valószínűleg álmodoztak 1813-ban svájci és németországi utazásról, ahol — Kállay szerint — „magyar belletrisztikai munkák ismeretetésével akartak föllépni, de mindez pénzsűke, főleg pedig a' viharos háboruk miatt nem sikerült”.¹⁰⁵ 1812. februárjában Kállay a bécsi kongresszus

⁹⁹ KAZ Lev. IX. k. 183. és X. k. 197—199. l.

¹⁰⁰ KFÖM III. k. 71. l.

¹⁰¹ 1813 áprilisában — a Szent György-napi vásár előtt (amikor elmulasztotta a találkozást Szemerével a debreceni vásárban) utazott először Szatmárba, ottani birtokai megtekintésére és az azokkal kapcsolatos bonyodalmak tisztázására. Erről keveset tudunk, de ott szerzett irodalmi tapasztalatairól 1813. május 22-i levelében beszámolt Kazinczynak.

¹⁰² KFÖM III. k. 72. l. — Az 1812. május 8. és 1813. május 22. közti időszakból nem maradt fenn levele.

¹⁰³ Jancsó: i. m. 58. l.

¹⁰⁴ Kállay Ferenc — Kölcsey Ferencnek. Bécs 13. Febr. 1813. SZT II02. IV. k. 5. l.

¹⁰⁵ Kállay: i. m. 38. l.

előkészületeiről írt, arról, hogy oda várják az orosz cárt, a porosz és angol királyt, valamint a német fejedelmeket. Annyi igaz, akkor meghívta Kölcsey nyári látogatásra Bécsbe, s egy gazdag könyvtár elárverezésével is csábította. A jóval később említett pénzszükére nem gondolt. Úgy látszik, közben Kállay sem maradt mindvégig Bécsben, Kölcsey ugyanis barátja 1813. júniusban kezdett látogatása végén — augusztus 13-án — arra kérte Horvát Istvánt, fogadja jóindulatába Kállayt, „ki ezelőtt Pozsonyban lakott, most Pestre megyen, s az olyan fő mint az övé szeret nemzetünk elsőivel ismerkedni”.¹⁰⁶ Kölcsey azon állítását, hogy egy évig nem írt senkinek, megerősíti Kállayhoz szóló keltezetlen levele, amelyről későbbi szokásai ismeretében föltételezhetjük, hogy ugyancsak 1813. május 22-én vetette papírra.¹⁰⁷ Ebben örömmel nyugtázza barátja meg nem válaszolt leveleit, s hozzáteszi: „Gyönyörködve néztem bennük, mint tett a nagyobb világ s a józanabb filozófia az én Kállaymból sokkal szeretetre méltóbbat, mint azelőtt is vala. Mindketten megváltoztunk, de különbözőképpen. Te előbb mentél az uton, melyen elindultál, s szebb lett rajtad a szín...” Föltűnő itt az eddig csak Pestről ismert „nagyobb világ” utáni vágy és a józanabb filozófia említése, ami nyilván a Helvetiustól és d’Holbachtól való saját eltávolodására utal.

Az Álmosdra érkező Kállay aligha erősítette meg Kölcsey föltételezését: úgy látszik, Bécsben nem tudott boldogulni, s őszre Pestre készült. Itteni sorát Kölcsey meglehetősen aggodalommal szemlélte. November 14-i levele több szempontból figyelemre méltó. Kicsit fölényes és hideg baráti tanácsainak összefoglalása után a levél háromnegyede a Kazinczy ízlése szerinti „irodalmi igénynek” megfelelő. Csak a befejező sorok melegebbek, személyesebbek. A legizgalmasabb azonban Kölcsey vallomása kimerültségéről: „A szüntelen vérzés ezen napokban annyira meggyengített, hogy csak nehezen szedhettem össze gondolataimat” — írja.¹⁰⁸ Íme a magyarázat időnkénti — később is megismétlődő — elhallgatásaira: minden bizonnyal valamilyen gyomorbetegségben szenvedett!

Ugyanazon az 1813. május 22-én, amikor Kazinczynak és — feltételezésem szerint — Kállaynak írt, egyik legfontosabb levelét fogalmazta meg Szemere Pálnak.¹⁰⁹ Már az első sorban olyan hangot üt meg, amilyenre korábban nincs példa: „Végre, végre édes Szemerém!... Hosszú hallgatásomból valamely is-

¹⁰⁶ KFÖM III. k. 82. l.

¹⁰⁷ KFÖM III. k. 108. l. — Amikor levélírára szánta el magát, egy nap általában több levelet írt.

¹⁰⁸ KFÖM III. k. 109–110. l.

¹⁰⁹ KFÖM III. k. 74–76. l.

teni kéz ébreszte fel, soha még olyan elevenen nem tűnt fel azon kor képzetimnek, az ismert városban gondoltam lenni magamat s régi szállásod előtt... A falusiaknak leveleik hosszúk szoktak lenni, azt mondja Rousseau az Új Helöise előtt, mert ritkán írnak, s olyankor örömost öntenek ki mindent... szükségem van nekem itt a Nyír szélén barátokra..."¹¹⁰ Mi váltotta ki e segélykiáltást?¹¹¹ Nem sokkal korábbi első szatmári útjának élményei?¹¹² A Kazinczyval való személyes találkozás hidegsége?

Mintha Kazinczy meg is érezte volna kitörési kísérletét „iskolájának” zárt világából. Június 3-án ezeket írta: „A' mi Szemerénk elrontja magát. Hypochondriája nagyon elérte..."¹¹³ Kölcsey így válaszolt: „Tegnap vettem Szemerétől levelet, oly szépet, oly forró, melyet csak az én Palim hevülő melle nyújthat..."¹¹⁴ Ugyanezen a napon — június 18-án — Szemerének a következőket írja: „Három egész éven keveset dolgozám. Te azalatt nyomtatott dalokkal gazdagítád litteraturánkat. Teljességében boldogságomnak, ha barátaim előtt érzeményimet kiönthetem, nem tagadom el, mégis mely szédítőnek érzem azt, midőn idegenek is együttérzéssel olvassák dolgozásaimat. Nem azért, hogy örömet adnám publikum elébe dalaimat (nem tevéen ezt a télen Kazinczy kérésére is), de tisztellem azt, ki fényben jelenik meg többek előtt..."¹¹⁵ Kazinczy említett biztatása annál bizonyosabbnak látszik, hiszen szeptember 28-án arról is tudósította ifjú barátját, hogy Kis János szerint „magyar Schiller” válhat belőle.¹¹⁶

A késői olvasó eltöprenghet azon, miért éppen Schiller példája jutott Kis eszébe? Talán mert Goethe szerepét Kazinczynak szánta? Mindenesetre az utalás nem maradt hatástalan költőnkre, noha 1813. november 15-én arról írt Döbrenteinek, hogy Schillert ritkán olvassa, inkább Goethét és Homéroszt szereti.¹¹⁷ Kazinczy befolyását kell föltételeznünk a görög költészet iránt erősödő érdeklődésében és abban, hogy megkísérli Csokonai „kijavítását”. Ennek eredményéről Szauder találón írja: Kölcsey beavatkozása nyomán a nagy költő „fűszeres izessége, szép konkrétsága, érzéken villódzó szavai — átszelle-

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ KFÖM III. k. 72. l.

¹¹² Erről az igen jelentős utazásról később esik szó.

¹¹³ KAZ Lev. X. k. 401. l.

¹¹⁴ KFÖM III. k. 77. l.

¹¹⁵ KFÖM III. k. 81. l.

¹¹⁶ KAZ Lev. X. k. 69–72. l.

¹¹⁷ KFÖM III. k. 118–119. l.

műlnek”.¹¹⁸ Ennek az időszaknak legsikerültebb terméke a *Géniusz száll...* E lendületes, trochaikus versben a gondolat felderülő fátylaja mellett a művészi alkotás, a „dal” szivárványként jelenik meg a maga színes pompájában. A görög művelődéskörből vett szavak segítségével egész mítoszokat, mítosztörödékeket villant föl — a pompás kifejezés, az emelkedett szellemű művészi hatás és a mélyebb mondanivaló igényével, Kazinczy szellemében.

Találón állapítja meg Szauder, hogy e vers az ihletről szól, s benne a költő „feszültebbé teszi a szentimentális elragadtatás, és merész nagyratörés érzelmét, mint az *Andalgásokban* volt. Eltűnnek a messzeföldi ingerek, hová köthető volna a vágy. Felszabadul a végtelen hullámváza az érzelemben s felszabadul a nagyratörő akarat.”¹¹⁹

Fenyő István a „Mestertől” való eltávolodást is észleli: „Leginkább pedig az önbiztató versmonológ áradó szubjektivitása vall arról, hogy a klasszicizáló forma egyneműségét mint kezdi áttörni a romantizáló ihlet röpte, a földi szellemmel szembehelyezkedő egyéniség öntudata, a csillagkoszorú elhivatottsága.”¹²⁰ Mintha azonban Kölcsey elszakadási kísérlete még bizonytalan lenne: a *Minden óráim* legföljebb az erre irányuló vágyáról szól. Fenyő ugyan többletnek tartja a Matthisontól tanultakból építkező vallomást, a költői „én” központba állítását, de zavarba ejtően sok még a régi elem, a költői közhely. A *Panaszban* több őszinteség észlelhető. Különösen a csalódás kifejezésében, amikor a lírai „én” hiába áll a holdfényben a lány ablaka alatt, Fanny csak játszik vele. Persze a korabeli irodalom és társasági élet érzelmi fűtöttségének ismeretében nehéz eldönteni, hogy a megszólaltatott szenvedések milyen mértékben köthetők a már Dayka költészetében alapvető szentimentális életérzéshez. Annyira nehéz, hogy Kölcsey maga „derültebb maníru”-nak nevezi ekkori — fájdalommal teli — verseit.¹²¹ Rohonyi Zoltán az *Ábránd* című óda jelentőségét emeli ki. Ennek „rövid sorai nagy belső ökonómiát követelnek meg, egyúttal azonban bizonyos kötetlenséget is lehetővé tesznek. Vallomásos jellege, szubjektív idődimenziója, komplex állapotot tudatosan felbontó és merészen egyesítő strófái és antitezisei közül kétségtelenül a *Minden óráim...* mutat leginkább túl a kazinczyánus verseszményen...”¹²² Kölcsey ekkori költői hangvétele ugyanarra mutat, mint kapcsolatkeresései, amelyek közül a leg-

¹¹⁸ Szauder: i. m. 22. l.

¹¹⁹ Szauder: i. m. 21. l.

¹²⁰ Fenyő István: i. m. 173. l.

¹²¹ KFÖM III. k. 509. l.

¹²² Rohonyi Zoltán: i. m. 44. l.

SZEMERE SZERETŐ KARJAI KÖZÖTT

I

Szemere és Kölcsey 1810-es pesti barátságáról ellentmondásos képünk van. Egyfelől szorosnak látszik, másfelől Kölcsey számára hosszabb időre elvesztette jelentőségét. Igaz, 1811-ben elküldte neki *Andalgások* című versét, mint láttuk, aztán ismét hallgatás következett, majd a fentebb idézett robbanó hangulatú levél tette rendszeressé és bensőségessé kapcsolatukat. Szemere válasza Kölcseyhez hasonló hangnemű: „Mely meglepetés, mely forró édes meglepetés tőled, keblemnek barátja” — írja. Közös pesti élményeikre és Kölcsey görög leckéire emlékezik, majd így folytatja: „Vajha most, midőn lelkeink egymás iránt ujjabb lángokra kelnek, midőn ujjonnan összetalálkoznak, ne álmotam légyen édeset, mely után jövendőben hasztalanul óhajtozzak. Hagyj élnem édes barátságodnak édjjeivel! Keress fel engemet, valahányszor szíved megtelik.”¹ E kapcsolat oly erős, hogy Kazinczy Szemerére vonatkozó bántó megjegyzését Kölcsey azonnal visszautasítja, így ír barátja védelmében: „Ki oly erős, hogy valaha meg nem tévedett volna? Ki eléggé erős a passiók vészzeinek helyt állani? Azon nagy kit semmi nem tántorít, nem a mi világunkból való, mint a görög mívnek Ideáljait csudáljuk őt, de ezt itt, aki szenved és örül, legyen kicsapongó, legyen sikamló némelykor lépteiben, epedéssel szorítjuk szívünkhöz...”²

Kölcsey tudta Szemeréről, hogy szereti a társaságot, italt, nőket, nem tartózkodik a kicsapongásoktól sem. Tudta, hogy ember, tehát nem felel meg a görög teljesség és tökéletesség igényének, ami inkább csak költői tárgy lehet. 1813. augusztus 13-i — már idézett levelében irigyli Szemerét azért a pesti tár-

¹ KFÖM III. k. 74—76. l. — Szemere Pál munkái. Szerkeszti: *Szvorényi József*. Bp., 1890. III. k. 174—175. l. — A Dunamelléki Református Egyházkerület Gyűjteményének (Ráday) kéziratkatalógusa (Bp., 1982.) szerint Szemere Pál 1811. május 17-én írta (1031. III. k. 37—39. l.) első levelét Kölcseynek, ezt azonban nem sikerült megtalálnom.

² KFÖM III. k. 77. l.

saságért, amelyből három éve még fejvesztve menekült. Rá jellemző illúziók rabjaként kérdezi: „Talán a politikai környülmények nyomnak tégedet? Mit a pénz a te lelkednek, és azon bujálkodás, melyet az üres szivüek követnek? A te szükségeid kevesek és könnyen pótolhatók, mert lelked gazdag és együgyű...”³ Noha a levél utalásai nem egészen világosak, Kölcseynek a pénzzel szembeni idegenkedését ugyanúgy tanúsítják, mint politikai érdeklődését. Nyilvánvaló, hogy Pesten fokozott figyelemmel tekintettek a napóleoni háborúk újabb fejleményeire, amelyek következtében országgyűlési jóváhagyás nélkül készült a nemesi fölkelés meghirdetése, ami a megyékben sok izgalmat okozott.

Későbbi önéletrajzában határozottan utalt álmosdi szerelmére, illetőleg bénító „szerelmi helyhezetről” beszélt, ami jelenthet személytelen vágyat is. Többértelmű a következő magyarázata is: „...szerelmes lenni kezdék..., de kiben? Azt ugyan ki nem találjátok, ha az egész kalendáriumot felforgatjátok is...”⁴ Akár valóságos, akár képzelt személyről volt szó, augusztus 13-án úgy írt Szemerének,⁵ hogy nem tudta, barátja éppen Lasztócson udvarol, és arra készül, néhány nap múlva megkérje Szemere Krisztina kezét. Az eljegyzésről tudósító Kazinczy ezeket írta: „Eszes, derék, igen jól nevelt, franciául is olvasó, parányi, de kedves formájú szőke leányt kap a’ mi Palink, kivel csalhatatlanul jól fog élni, sőt nem jól, de boldogul.”⁶

Mivel ezt és még inkább Szemere augusztus 29-i levelét Kölcsey későn kapta meg, nem tudni, a házassági hírek köze van-e pesti útjához. Csak annyi ismeretes, hogy az augusztus végét és a szeptember elejét ott töltötte „Vitkovicsnak házában, az ő, Horvát és kedves Palink társaságokban”.⁷ Valójában azonban Szemere csak később, két nappal elutazása előtt csatlakozott hozzájuk. Pesten Kölcsey többször találkozott az ügyvédi vizsgájára készülő Kállayval, akivel sok időt töltött Institoris kölcsönkönyvtárában és üzletében.⁸ Azt, hogy mit olvasott itt, nem érdemes találgatni, hiszen nagyon kevés ideje volt. Sajnos azt sem tudjuk, vett-e magának könyveket, s ha igen, mit. Különösen

³ KFÖM III. k. 83. l. — Együgyű = egyszerű. — Az idézet itt is bizonyítja állandó politikai érdeklődését.

⁴ KFÖM III. k. 509—510. l.

⁵ KFÖM III. k. 82—84. l.

⁶ KAZ Lev. XI. k. 29. l.

⁷ KFÖM III. k. 85. l.

⁸ Kállaynak írta 1815. május 30-án Nagykárolyból: „...az ő boltjában jövünk egyszer öszve mindhárman, te, Szemere és én, s így hárman sohasem voltunk többé csak azon nap.” KFÖM III. k. 180. l.

erős olvasmányélményének a következő leveleiben nincs nyoma. Ez a pesti út, amelyről egyébként csak levélbeni utalásokból tudunk, váratlan ugyan, de megfelelt ekkori nyugtalanságának. Sok időt nem tölthetett Pesten, szeptember elején már hazaért, „tele szívvel és égett arccal a hosszú út miatt”.⁹ Következő levelében főleg találkozásairól tudósítja Kazinczyt, az előbbieket mellett Helmecky Mihályt említve. Nem sokkal ezután már küldi is Szemerének a *Jegyváltó* című dalát, de utazásának okairól, valamint a vers születésének körülményeiről semmi lényegeset nem mond. Hacsak a következő megjegyzést nem tekintjük annak: „Kihívlak vőlegény! viadalra hívlak ki ha írtál e már nagy lépésedről, s ha írtál e forróbbat mint én.”¹⁰ Szauder nem tudott mit kezdeni e verssel, noha kirobbanóan erős személyes ihletét észrevette.¹¹ Fenyő szerepek mögé rejtőzéstől beszél és dagályt emleget (nem alaptalannul).¹² Ám a vers oly őszintének látszik, hogy önkéntelenül keresni kell, nem ismerhette-e Kölcsey az eljegyzést megelőzően Szemere Krisztinát? Erre azonban semmi nem utal, legfőljebb Szatmárban találkozhattak 1813 tavaszán. Inkább a fiatal költőből elemi erővel kitörő szerelmi vágy megnyilvánulásáról lehet szó. Ennek lángjában azonosult barátjával, s teljes érzelmi átéléssel helyezte önmagát a vőlegény szerepébe. A *Jegyváltó* nem tartozik Kölcsey legnagyobb versei közé, de „szép” — ahogy Szauder mondja —, és alighanem ennek az érzelmi telítettségű korszaknak a legjellemzőbb korai megnyilatkozása. A költő olyan hőfokra hevíti a versbe foglalt vágyat, ahol magától értetődő, hogy a lélek forró, a szív vérözönnel nyílik meg, a szemekben könny remeg. A vőlegény egész testében reszket a felindultságtól, hogy gyűrűvel és csókkal magához kötheti azt, aki keblének nyári est homályán, messze lengő szél fuvallamánál megjelent ideálja. Ebbe az érzésbe észrevétlenül bele lehet halni, mert a nagy remény, a boldog múltban vagy jövőben megtalálni „Bájos arcod” — szép álmom. Tündér világba illik ez, mint majd Csongor szerelme Vörösmartynál, s érzelem földöntúli közegébe röpíti azt, akiben ez éppen a legmagasabb hőfokra gerjedt. A vallási és társadalmi kötöttségekből szabadulni vágyó ember az egyenrangú és önkéntes kapcsolatokról remélte azt a támaszt, amire a bizonytalanná vált új rendben, ahol saját erejéből kellett helyét megtalálnia, egyre nagyobb szüksége volt. Képzeletét az érzékenység korának gazdag irodalmi példatára táplálta — Rousseau-tól és Richardsontól a *Werther*

⁹ KFÖM III. k. 86. l.

¹⁰ KFÖM III. k. 86. l.

¹¹ Szauder: i. m. 32. l.

¹² Fenyő: i. m. 173. l.

Goethéjéig.¹³ Csak éppen az olvasmányokból fölszívott érzelmességet a kor embere őszintén magáévá tette. Kölcsey talán másoknál is erősebben.

Ma már nehezen érthető a kapcsolatkeresésnek az a rendkívül mélyen átélt, érzelmileg telített formája, aminek köznapi lecsapódása a levelekben található sok „édes” megszólítás, ölelés, csók, reszketés, könny. Még a szerelem szó sem csupán a férfi és nő közt lehetséges kapcsolatot jelöli, hanem általános — s szeretetnél forróbb — emberi érzés. Kölcsey így magyarázta el ezt Kazinczynak, akinek persze csak ebben a vonatkozásban volt erre szüksége, különben maga is hasonló fölfokozottságban élte át barátságait: „...én barátimban nem kerestem soha sem a Literátort, sem dicsérőt, egyedül szerelmet kerestem én önáruk, tisztát és forrót, mert nekem egyébre szükségem nincsen...”¹⁴ Az oly sokszor megidézett ideál sem csupán a férfi szerelmének tárgya, de egyúttal a hőn áhított — elvont — „jó” és „szép” megtestesítője is, az a célpont, ahol az értelem és érzelem találkozik. Mivel pedig a kor azonos hullámhosszon gondolkodni és eszmét cserélni képes emberét gyakran hosszú időre elválasztotta egymástól az életforma, a távolság, a barátság eszméje az ideák magas világába emelkedett. Ezt annyira érzékelték, hogy mélyen meghatódtak, ha valódi barátságra — vagy szerelemre — találtak.

Kölcseyben szülei korai elvesztése, a debreceni kollégium puritán, merev, szigorúan kálvinista fölfogású világa, az Álmosdon nyakába szakadó gazdálkodási gondok azt az olvasmányokból ismert élményt tudatosították, hogy a világ „rideg”. Ez készítette befelé fordulásra, s tanulmányai elvezették annak fölismeréséhez, hogy kérdéseire sem Helvetius, sem d’Holbach, sem a felvilágosodás racionális észtszetelete nem tud válaszolni. 1814. május 31-én arról panaszkodott Kazinczynak, hogy nincsenek családi és baráti „kötelmei”, ezért magáévá tette az „epicurosi cinizmus vagy cinikus epicurismus” világszemléletét. Ez azonban megtévesztő és félrevezető. A helyét kereső Kölcsey tanácsstalanságának keserű megnyilatkozása. Egy korábbi leveléből kiderül, hogy gondolkodóként odajutott, ami egyaránt ellentétben állt kálvinista neveltetésével és gondolkodásbeli racionalizmusával: felfedezte a metafizikát. Ugyancsak Kazinczynak írta még 1813. október 21-én: „...gyermek koromnak legszebb évét a görög filozófiának virágai között töltöttem el... Én a keresztyének vallását egyedül az Evangéliumokból, s Klopstock Messiásából ismerem. Olyan az egészen, mint az Eleusisi misztériumok, vagy a Sybilláknak barlangja, tele sejdítésekkel, bámulattal, elfogódással. Ha választanom kellene a

¹³ *Baróti Dezső*: Írók, érzelmek, stílusok. Bp., 1971.; *Árnyékban éles fény*. Bp., 1980. és *Wéber Antal*: Szentimentalizmus. Bp., 1971.

¹⁴ KFÖM III. k. 96. l.

szekták között, bizonyosan én is annak adnék pálmát mely magát Rómáról nevezi...”¹⁵ Elsősorban nem a fennálló egyházakra gondol — a reformációt érdeklődésén kívülinek vallja —, hanem a katolikus szellem nagyobb fogékonyságára a tapasztalati-érzéki valóságon kívüli dolgok iránt. „Ó, az a tapasztalás. Ott van sírja minden álmainknak, kényeinknek: mikor eloszlik südő heve előtt a sötéttszta, s nem többé fantáziáink bájképeit, csak azt látjuk ami valósággal van... Nincs többé semmi vigasztalás; hátra semmitem maradt...”¹⁶ A „sötéttszta” itt nem azonos Kazinczy „Helldunckel”-jével, ami esztétikai értelmű. Kölcsey a nagy titokra gondol, ami az emberi lélek mélyén sötétlik (és tisztá), amit az foghat föl, akinek a sors „vérző” (érzékeny) keblet és csapongó fantáziát adott; a költő pedig azt átélve és átszenvedve, a maga nyelvi eszközeivel másoknak is fölfogható formába öltheti. Ehhez persze egy metanyelvre van szükség.

A korabeli magyar irodalom nagy kérdése, hogy a befogadó közeg kis számú és ízlésében elmaradott. Kazinczy a nyelv megújításával és idegen példákkal akart ezen segíteni. Kölcsey 1813/14-ben arra döbönt rá, Kazinczy felfogása nem teszi lehetővé az öt legmélyebben izgató kérdések kifejezését. Úgy vélte, az új század manírja a dagályos, de „ezen dagály a szentimentalizmusnak, s sokaknál igazán a szívnek nyelve”.¹⁷ A szív kifejezőképes nyelvét azonban egyelőre csak keresi.

Görög nyelvtudása ekkor érte el azt a szintet, hogy eredetiben olvashassa, abból fordíthassa Anakreónt, Pindaroszt, Szapphót és Homéroszt. „Homért olvasom — írja —, az Iliászt egészen elolvasám, az Odysseát, melyet még ezelőtt nem olvastam, nemrégén kezdém el.”¹⁸ Nem sokkal később kiegészíti ezt azzal, hogy nem tud írni, annyira el van foglalva görög íróival.¹⁹ Fölfedezi Petrarcat és a németeket is. Schiller ellen berzenkedik, Goethét nagyobb költőnek tartja, leginkább azonban — akárcsak Csokonai — Matthisont csodálja, Bürgert olvassa. Rájön, igaza van Kazinczynak, a német irodalom megújulásának eredménye „a legszebb, legfényes nap... mely valaha fénylett Európában”.²⁰ Észreveszi a fejlődés okai között azt is, hogy Göttingenben, Lipszéban (és amire adott összefüggésben csak utal: Weimarban) jelentős irodalmi központok alakultak ki. Azt mondhatjuk, nem kis mértékben Kazinczy,

¹⁵ KFÖM III. k. 144–147. és 97. l.

¹⁶ KFÖM III. k. 128–129. l.

¹⁷ KFÖM III. k. 119. l.

¹⁸ KFÖM III. k. 104. l.

¹⁹ KFÖM III. k. 107. l.

²⁰ KFÖM III. k. 117. l.

de már Szemere hatására is, ekkor érik a széles érdeklődésű, de gyakran fel-
színesen tájékozott ifjúból gondolkodóvá.

Az önmagával szembeni elégedetlenség szigorú kritikussá teszi másokkal
is. Szemere egyik versét Helmecezyének hiszi, s — talán ezért — őszintén ki-
fejtí barátjának nemtetszése okait.²¹ Fájjalja, hogy Berzsényi csak Matthison
stílusát tette magáévá, lelkét nem értette meg,²² de nem fejtí ki, mit ért ezen.
El sem tudja képzelni, hogy a tehetségtelennek ítélt Vályi Nagy Ferenc miként
vehette magának a bátorságot Homérosz lefordításához.²³

Debrecen mintha nem venné tudomásul hűtlenségét. A jóindulatú Ercsey
Dániel filozófiai könyv megírására kérte föl. Csak éppen arról kellene lemondania,
hogy Kant szelleméhez igazodjék — Ercsey tapasztalatai helyett. Föl-
háborodottan írja Kazinczynak: „Azon ellenvetésemre, hogy azon principiu-
mok [Ercseyé] megavúltak, s ha újakhoz nem szabjuk magunkat Goethenek,
Schillernek, Schlegelnek tanítványaiktól kinevettetünk, azt felelé, hogy azzal
gondolni nem kell. Jó volna azon embernek valamely Litteratur-Zeitungban
tudtára adni, hogy ő éppen olyan kicsiny, mint amilyen nagynek hiszi ma-
gát...”²⁴ Nincs azonban egészen kizárva az sem, hogy visszariadt a feladat
nagyságától is, felkészületlennek érezte magát. Ugyanakkor a kinevettetéstől
való félelem az a kulcs, ami egyaránt nyitja Kazinczy és a pesti írók törekvé-
seinek a titkát. A különbség csak abban van, hogy Kazinczy nem tartja azt ma-
gyarelles fegyvernek, a pestiek viszont úgy vélik, elsősorban védekezniök
kell. Kölcsey ekkor még hűséges Kazinczyhoz, jellemző módon azt sugallja
(noha maga ezzel nem kísérletezik), nyilvánosan kell Ercsey elmaradottságát
leleplezni.

„Most inkább mint valaha érzem sötét lakom terhét” — írja.²⁵ Halálos
gyötrelméről beszél,²⁶ „buta, tompító magányra” panaszkodik, amit azonban
nem szabad félreértetni. Igaz, Kállay nincs Álmosdon, s Medicus is elutazott,
de a korábbi társaság többi tagjaival — így a már említett Úza Pállal és mások-

²¹ KFÖM III. k. 90—91. Ugyanerről a Remény című szonettéről 1824-ben magasz-
talólag írja, hogy „elsősége van mind Himfy, mind az Echó felett”. KFÖM I. k.
480—481. l.

²² KFÖM III. k. 87. l.

²³ KFÖM III. k. 123. l. — „...ettől az embertől sokat várni semmi okom sincsen...
originál versei tűrhetetlenek.”

²⁴ KFÖM III. k. 124. l. — Vö. *Csorba Sándor*: Kölcsey és Debrecen. (Debrecen,
1987); 1812-ben Széplaki Pál jogtanári tanszékére hívják, majd 1814-ben Ercsy „diákok
számára kiadandó esztétikakönyv írására kéri meg”. 151—152. l.

²⁵ KFÖM III. k. 87. l.

²⁶ KFÖM III. k. 125. l.

kal — rendszeresen találkozhat, ez azonban nem kárpótolja azért az alkotó légkörért, amit Pesten rövid otléte idején tapasztalt — vagy inkább föltételezett. Ottani tartózkodása alatt adta kezébe Szemere Döbrentei Gábor levelét az Erdélyi Muzéum megindításának tervéről. Ez rögtön arra indította, hogy bizalmas hangon szólítsa meg az ismeretlen irodalmárt, akit Kazinczy pártfogoltjának tudott. Furcsa, ismét szokatlanul érzelmes levelet írt: „...édes Döbrentei — kezdi még Pestről küldött sorait — a lángszívnek ömlése nem szűk, árral jön az s egy pillantatban elboríthat. Forró keblet adott nekünk a Sors, ismertek vagyunk egymásnak az idegenben is... Érezd, hogy én ismerem szívedet, s tanúld ismerni az enyémet...”²⁷ Otthon pedig — szeptember 25-én — így magyarázza kitörését: „...én nem a literátort, nem a Muzéum Kiadóját keresem benned, én lelket keresek, mint az enyim... Mert én szeretni tudok, mint senki nem szeretett; s szeretettni óhajtok, mint senki nem szeretett...”²⁸ Mindebben az a különös, hogy nincs okunk az elemi erejű barátkereső vágy őszinteségét kétségbe vonni, noha nyilvánvaló, hogy Kölcsey képzeletét megragadta a nyilvánosság elé lépés újonnan megnyílt lehetősége.

Sem ezelőtt, sem ezután nincs rá példa, hogy költőnk ennyire szeretne valakit meggyőzni saját tehetségéről. Talán összesen nem találunk fennmaradt leveleiben annyi önvallomást, mint amennyit 1813 szeptembere és 1814 májusa között papírra vetett. „Nekem a génusz határtalan lángoló szívet és határtalan hév beszédet nyújtott” — írja november 15-én.²⁹ Első négy levele valósággal izzik a vágytól, hogy elfogadtassa az általa teremtett értékeket Döbrenteiével, akinek azonban sem ez a hang, sem Kölcsey versei nem tetszettek. Akárcsak Kazinczy, ő is homályt emlegetett, de azért nem akarta — talán inkább közös pártfogójukat, Kazinczyt, mint Kölcseyt — megbántani. Ám az Erdélyi Muzéumba nem az újabb termésből választott, hanem az ifjúkori zsenyékből vette föl *A kedves sírja*, a *Kívánság* és *A Phantasiához* című verseket. Közben mindent megtett, hogy Kölcseyt más útra terelje, talán mert érzékelte, hogy elemi érzelmi sóvárgásának előbb-utóbb szét kell feszítenie a korabeli líra formai kereteit. Először drámát akar vele íratni, aztán kritikát. Az elsőt Kölcsey így utasította el: „Én nagyon lírikus vagyok, s műzsám nem eléggé találós...”³⁰ (Ez ellenőrizhetetlen állítás, hiszen önéletrajza szerint korábban írott színműveit megsemmisítette.)

Kritikaírásra azonban szívesen vállalkozott. Csetri Lajos alaposan földol-

²⁷ KFÖM III. k. 84. l.

²⁸ KFÖM III. k. 94. l.

²⁹ KFÖM III. k. 118. l.

³⁰ KFÖM III. k. 137. l.

gozta Döbrentei hatását Kölcsey Csokonai-bírálatára.³¹ Sokrétűen elemzi e fontos és jellegzetes mű keletkezésének történetét, de némileg lebecsüli a saját útját kereső költő erőfeszítését a nagy példa tanulságainak földolgozására. Szembeállítja Kölcsey és Döbrentei műveltségét, irodalomfelfogásuk különbözőségét, majdnem mindenben meggyőzően tisztázza vitájukat. Más kérdés, hogy noha Kölcsey valóban hivatkozik rá, változatlanul nem vagyok meggyőződve Schiller Bürgerről írt kritikájának fölhasználásáról. A fiatal Kölcsey többször szól olyasmiről, amit csak mások földolgozásából ismert.

Kritikusi pályára lépésének egyik fontos indítékát megírta Döbrenteinek: „...megvallom, gyakran teszek olyat, milyenre csak azon gyermek vetemedik, ki haragjában legkedvesebb játékait rontja széjjel...”³² Döbrentei tartózkodó levelei fokozatosan hívják elő belőle az ellentmondás szellemét. Reménytelennek ítéli az Erdélyi Múzeum fenntartását is, hiszen a nagy kiterjedésű Debrecenben mindössze három előfizetője akadt.³³ „Muzéumodra literaturánk környülményeihez képest elegenden praenumeráltak: de az ország népességéhez micsoda azon 380 személyből álló csoport!”³⁴ Most döbben rá a közönségkapcsolatok hiányára, a művek befogadó közegének lehangoló hazai körülményeire. „A mi nemzeti literaturánknak nem nyújta kedvező pályát a sors...”³⁵ A győzelemért a végzetel kell szembeszállni, s ennek tudatában csodálattal kiált föl 1814. március 22-én: „Gábor! Gábor! Bámulom a tüzet, mely a literaturáért benned ég. De nem hiszem, hogy Erdélyedben nagyobb divatban volna az esztétikának stúdiuma, mint itten, minálunk.”³⁶

Pestről visszatérve fő büszkesége a *Schwärmer*, az *Ábránd* című verse. Nem veszi észre, hogy az, amit a költői homályból a tudat szintjére fölhozott (az embersors egyszerre tartogat bánatot és örömet, a lélek összetartja a kereső fantáziát és a megőrző emlékezetet), közhely. Ahogy közhely a hold megidézése, az ének szárnyainak emlegetése, a párkák vérző szíve, a borongó arc, a könnyes szem, a rózsalepel, a már általa is emlegetett égi szivárvány, Fanni keble, a ciprusok alja. Közhely a vers befejezése is: „Sírnom oly édes, / Oly édes mosolygom.” A megformálás azonban mestermunka, az első és máso-

³¹ ItK 1987/88. 271–284. 1. *Csetri Lajos*: Kölcsey Csokonai-bírálata és Döbrentei. Ebben válaszol az ItK 1963. 3. sz.-ban kifejtett véleményemre (324. l.), miszerint Kölcsey költői útkereső gondjait állítja bírálata középpontjába.

³² KFÖM III. k. 121. l.

³³ KFÖM III. k. 122. l.

³⁴ KFÖM III. k. 120. l.

³⁵ KFÖM III. k. 100. l.

³⁶ KFÖM III. k. 137. l.

dik sorban tökéletes a metrum, s egészét átsugározza a szentimentális érzésvilág. Kazinczy elragadtatása talán túlzott, de őszinte: „Ha a' Magyar Literatúrának produktjai között van valami, a' mit csudálva olvasok, a' mit szerettem volna írni, úgy az bizonyosan a' Schwärmer volna. Ez a pindarusi, Góthei fellengzés, szállongás és csapkodás, a phantáziának geniális játéka, a' szív legmélyebb, legédesebb érzése — úgy áll előtte mint egy gyönyör festés előtt.”³⁷ Szemere is Kazinczy elragadtatásáról tudósította barátját, Döbrentei viszont sokkal kevésbé lelkesedett. Itt is homályt emlegetett, s nem vette föl az Erdélyi Muzéumba, ahol bizony sok lényegesen gyengébb, kezdetlegesebb verset is közölt.

Ahogy nem vette föl ez év termésének két sikerültebb darabját, a *Jennyhez* (első, hosszabb változatát) és a *Laurához* című verseket sem. Pedig ezekben nyoma sincs a homálynak, a tárgy konkrét, a képek megragadóak. Az elsőben a lírai kívánság (kiszállni a vad nép köréből és leszedni a hű szerelem szép virágait — ott, ahol „Viruló csend és józan elme veszik lakásokat”) mentes a szentimentális túlzásoktól. A második legsikerültebb szakaszaiban pedig mintha Csokonai játékosága térne vissza, mintha Vörösmarty romantikájának előhangjaival találkozni:

Égi lángot szivtam ajakidról,
Égi lánggal szivtad csókomat,
Felderült a fátyol titkaidról,
Ujabb álom szállt fel álmaidról,
S szebb remény a láthatár alatt.

Az első három sor feszültségét a negyedik oldja, az utolsó hangváltása pedig különös, jellegzetesen kölcséys lebegést ad az idézett szakasznak is.

II

Nemcsak a Döbrenteihez, de a Kazinczyhoz írott levelekben is föltűnően sok ekkoriban a személyes vallomás. Közben azonban a lírikus éli mindennapi életét. Gondoskodik róla, hogy befejeződjék a nagy munka, a ferences prédikációs könyv, a 600 oldalas *Agendarius* lemásoltatása Kazinczynak.³⁸ Jellemző a kor nehézségeire, hogy még a kézirat Széphalomra küldése is gondokat

³⁷ KAZ Lev. XI. k. 147. 1.

³⁸ KFÖM III. k. 98. 1.

okozott. Ám Kazinczy végre megkapta a hön áhított másolatot, amelyre nem tudni, miért volt szüksége, hacsak gyűjtő szenvedélyére nem gondolunk, ugyanis tudtommal nem használta föl. E vállalkozásról 1812. február 19-től 1814 májusáig számos levél szólt.

A széphalmi „Mestert” változatlanul foglalkoztatta Kölcsey élete: félt, hogy elnyeli Álmosd. Nyilván érzekelte a huszonnégy éves fiatalember teljes elbizonytalanodását, s tudta, örökölt birtoka nem elegendő a tisztas, az irodalmi munkásság anyagi előfeltételeit biztosító élethez. Azt tanácsolta, képezze ki magát ügyvéddé. Talán Kölcsey nyugtalanságának a jelét sejthetjük abban, hogy viszonylag gyakran bejárt Debrecenbe. Jó ürügy volt ehhez a vásár, ugyanúgy, mint a Kazinczynak ígért másolat sürgetése. Nyilván fölkereste a könyvtárat, régi családi ismerőseit és az újabb — Kazinczy köréhez tartozó — irodalmárokat (Szentgyörgyi doktort, Nagy Gábort). 1814 januárjában a Bécsbe készül Kállay kedvéért töltött ott néhány napot, s azt tervezte, elkíséri barátját a császárvárosba.³⁹ Már a lovakat is megrendelte, amikor — ismeretlen okból — le kellett mondania tervéről. Csak annyit tudunk, hogy ekkoriban feszültté vált viszonya fivéréivel, ami mögött anyagi gondokat sejthetünk. Az akadályok közé tartozhatott Sámuel öccsének készül házassága Fényes Klárával. A házassági hírek általában fölzaklatták. Meghökkenítő nyíltsággal és szárnyaló képzelettel írt például Szemerének arról, mennyire irigyli közelgő nászáért, amit éppen ekkor halasztottak májusig: „A közemberek azt mondják, hogy hat hétig a boldog éj után alkalmatlanok minden más dolgok tételére. Így neked 60 hét is jut azon állapotból, mert ami a közembert is lángba s szédelgésbe hozza, micsoda erővel hathat az a poétára, te reád!”⁴⁰

Márciusban Draveczkyné fölajánlotta, hogy magával viszi Bécsbe, de ebből sem lett semmi. (Esetleg a családhoz tartozó Tercsa miatt?) Pedig nagynénje Kazinczynak is elpanaszolta a visszautasítást, s a széphalmi „Mester” nem értette, hogyan lehet ily csábító alkalmat elszalasztani. Kölcsey homályos válasza után úgy gondolta, az ajánlat nyilván úgy esett, hogy „el ne fogadtassék”.⁴¹ Mégis rejtély, miért nem élt a korábban szívesen látott unokaöcs az alkalommal, noha közben azt írta, hogy már Álmosdról Debrecenbe is szívesen elmenekülne, ha ez legalább olyan lenne, mint Pest.⁴² Áprilisban arról tudósította Kállayt, hogy „Szt. György napkor menni akarok Pestre, Pozsony-

³⁹ KFÖM III. k. 123—125. l.

⁴⁰ KFÖM III. k. 127. l.

⁴¹ KAZ Lev. XI. k. 278—281. l. és KFÖM III. k. 139. l.

⁴² „Mivel innen Debrecen csak olyan is, mint Pest? Vagy miért nincs Debrecenben csak öt vagy hat szeretetre méltó, liberális tudósok lakhelye?” KFÖM III. k. 140. l.

ba, s hozzád Bécsbe”.⁴³ Ehhez azonban — s most már tudta — pénzt kell szereznie. Első eset életében, hogy ezzel a súlyos kérdéssel ily egyértelműen kell szembenéznie.

Az utazás oka — vagy ürügye? — az, hogy elősegítse öcséi érvényesülését. Ádámot Pestre kellene vinnie rokonukhoz, „generális Péchy Mihályhoz”, Pétert Pozsonyba — feltehetően jogot tanulni, s talán hivatali pálya reményében. Úgy látszik, Péchy Imre mégsem feledkezett meg a Kölcsey árvákról, akiken azonban a jelek szerint nem volt könnyű segíteni. Ádám meg sem kísérelte a katonáskodást, s Péter eredményes tanulásáról, hivatalba kerüléséről sincs adatunk. A terv mégis komolynak bizonyult. Május végén megvolt Sámuel lakodalma, s Ferenc változatlan reményekkel készült Pestre barátaihoz, majd Bécsbe Kállayhoz.⁴⁴ Ez utóbbit Kazinczy lelkesen helyeselte! „Ha erszényem engedné, minden esztendőben felmennék egyszer Bécsbe” — írta.⁴⁵ Jól tudta, Bécsben olyan művészeti értékek láthatók, amelyekhez fogható nincs Magyarországon. Bécs a birodalom szellemi központja, Pest másodrendűsége ehhez képest akkor is tény, ha fejlődését Kazinczy erősen lebecsülte. Az egykori tanfelügyelő a maga fiatalkori élményeire gondolt, az ott látott fényre, a palotákra, képtárakra, gazdagabb könyvüzletekre. Részletesen figyelmébe is ajánlotta ifjú barátjának, miket nézzen meg. Kölcsey azonban csak Pozsonyig jutott el.

Pozsonyból írta június 20-án Kállaynak: „Késő este van, Tr.-tól jövök haza, egynehány jó órát töltöttem, az utolsókat Pozsonyban. Holnap megyek, de nem Bécsbe, hanem haza... mintha egy imádott háznép karjai várnának... és még egy leány, ki nekem napról napra becsesebb lesz...”⁴⁶ Útiterve Pest, Pécel, majd Álmosd. Utoljára Kerényi Ferenc igyekezett megfejteni pozsonyi kudarcának titkait — hiába.⁴⁷ Nem tudjuk, miért akart meghalni. Nem tudjuk, miért vágyott egy ismeretlen álmosdi lány után, ha Tr. társaságában jól érezte magát. (Talán Tr. mégsem a Draveczy házban megismert Tercsa, hanem férfi volt?) Az is csak találgatható, valóságos vagy képzeletbeli-e az Álmosdra helyezett szerelem tárgya. Ugyancsak rejtélyes, hogyan akart öcséiről Pozsonyban gondoskodni; s aztán miért hagyta őket magukra. Talán túlságosan drágának bizonyult a város, talán nem jól gazdálkodtak pénzüikkel? Tény,

⁴³ KFÖM III. k. 143. l.

⁴⁴ KFÖM III. k. 144. l.

⁴⁵ KAZ Lev. XI. k. 457. l.

⁴⁶ KFÖM III. k. 148—149. l.

⁴⁷ *Kölcsey Ferenc: „Mi az élet tűzfolyása?”* Kézirattár-sorozat. Bemutatja: *Kerényi Ferenc*. Bp., 1981.

távozása után hamarosan 150,— forintot kellett kérnie Sámueltól a Pozsonyban maradottnak.⁴⁸ Ábrándként olvashatjuk az „imádott háznép” említését is a hazautazást sürgető okok között, annál inkább, mert végül nem ment Álmosdra, hanem Pécelen maradt. Még az is rejtélyes, mennyi időt töltött Pozsonyban, főleg pedig, hogy mit csinált abban a városban, amely nem volt Bécshez vagy Pesthez fogható szellemi központ, s német nyelvűsége később 1832-ben nagyon ingerelte. Összetört szívről beszél, ami szerelmi csalódásra vall, de nem sokkal később maga tagadja ezt — Álmosddal kapcsolatban — is.⁴⁹ Testi gyengeségét említi, ami betegsége vallana, s némileg indokolná halálvágýát: „Meghalni, édes barátom, ezen gondolat annyira mindennapi, és mégis mindig új, mindig szokatlan. Nincsen talán senki, aki kevesebbet veszítene az étellel, mint én, és én is oly sokat veszték...”⁵⁰ Gyomorvérzései valóban elgyengítő és elcsüggesztő rosszulleteket okozhattak, de ne feledkezzünk meg az idézet utolsó félmondatáról sem, ami szenvedéseit mélyen átélő egyéniségének „másik oldalát” — a cselekvésre vágyó fiatalembert villantja elénk.

Kazinczy ugyan július 7-én Bécsbe írt Kölcseynek, és különböző megbízásokat adott neki, de költőnk akkor már — pozsonyi elhatározása szerint — Szemere vendége, ahol a tervezettnél sokkal hosszabban maradt. Ha június 20-án beteg volt, július 13-ra meggyógyult. Ezen a napon Kállaynak írt levelében nyoma sincs a rossz hangulatnak, sőt azt mondja, újból Pozsonyba készül, s azt is reméli, majd személyesen találkozni Bécsben. Azaz, mintha eredeti tervéhez térne vissza. Ennek azonban ellentmond a levél egy érthetetlen mondata: „A férfiú nem feled többé, nyugodt külsővel, de terhének nyomását mélyen érezve megy útján elébb-elébb, s a közügy iránt való forróság, s a tiszta szépnek s a tiszta jónak ideális érzése úgy hagyja el lassanként mint a növéndéket a gyermeki Unbefangenhait” (ártatlanság).⁵¹ Az idézettek ugyanis azt sugallják, keserűségében nem csupán az ideális jóról és szépről mondott le, de a „közügy iránt való forróságról” is. Ez utóbbi azért meglepő, mert eddig bizony nem sok jelét láttuk. Könnyen lehet persze, hogy voltak ilyen törekvései álmosdi tartózkodása alatt, csak nem tudunk róla; s ha valóban 1812-ben készült *Védelem P. J. számára*⁵² című írása, ami nem biztos, akkor ezt az egész időszakot másként kell mérlegelnünk. Egyfelől a történet sokoldalú valóságismeretről, kitűnő lélektani logikáról, s nagyfokú igazságvágyról, azaz köz-

⁴⁸ KFÖM III. k. 150. 1.

⁴⁹ KFÖM III. k. 150. 1.

⁵⁰ KFÖM III. k. 149. 1.

⁵¹ KFÖM III. k. 151. 1.

⁵² KFÖM I. k. 1145—1157. 1.

életi elkötelezettségről tanúskodik; másfelől teljesen hiányzik belőle a szentimentális líra. Érett tehetségű prózaíró epikus műve. Akár el is mondhatta Bihar megye törvényhatósága előtt ezt a férjgyilkos asszony védelmében készült nagyszerű beszédet, csak nincs rá bizonyítékunk. A legfontosabb ellenérv, hogy a beszéd, mint irodalmi kifejezési forma, csak másfél évtized múlva kezdte érdekelni. A szónoklat azonban a korabeli szellemi élet oly gyakran használt eszköze volt, hogy az ifjú Kölcsey okkal próbálhatta ki benne tehetségét.

Mivel az út Pozsonyból Pécelig legalább két napig tartott, ha Kölcsey nem állt meg Pesten — ami nem biztos, hiszen először oda készült —, akkor legkorábban június 23-án érkezhett meg Szemerénekhez, ahol a régi barát és az új asszony várta. A találkozás fölzaklató (Kölcsey szavával: ingerlő) hatásával magyarázható, hogy már 25-én tizennyolc soros verset írt Szemere Pálné — azaz családi körben Kriska, az irodalomban Képlaky Vilma — emlékkönyvébe. Ez mentes a korábbi klasszicizáló sallangoktól, egyszerű és világos, érzelmi telítettsége pedig ismét meglepő:

Minden virágát életemnek,
Melyet még sorsom nyújtogat,
Vidám vagy gyászoló szín alatt,
Örömminek vagy keservemnek,
Barátság s szerelem,
Tinektek szentelem.⁵³

A „Barátság s szerelem” tételére frott vallomását még háromszor megismétli. Ennyi az egész, s frissebb, eredetibb, lendületesebb minden korábbi költeményénél. Három nap múlva újabb, terjedelmesebb, bonyolultabb verssel készült el (*Küzdés*), öt nap múlva pedig kész a *Róza*, első kísérlete a ballada, illetve románc műfajának a meghódítására. Péceli tartózkodása alatt augusztus végéig még tíz verse született, köztük a *Rákos Nymphájához*. Noha nem kizárt, hogy a versek alá írt keletkezési dátumok utólagosak, nyitott kérdés, hogyan érhettek be Kölcsey merőben új költői fölfogásának eredményei a rövid idő alatt?

Szemere Pál 1814. február 6-án megírta Kölcseynek, hogy „Veszprémben

⁵³ KFÖM T. k. 55. l. — Vö. Szauder József: Kölcsey Ferenc. Bp., 1955. 41—50. l. és Fenyő István: Haza emberiség. Bp., 1983. — Itt és a további hasonló utalásokban a verselemzések terén Szauder és Fenyő egymást jól kiegészítő nézeteit tekintem irányt adónak.

egy bolond munka jött ki *Mondolat* cím alatt”.⁵⁴ Ez kis félreértést okozott, mert költőnk már „öt vagy hat év előtt” látott egy ilyen című könyvet Debrecenben,⁵⁵ amit Szentgyörgyi József írt. Kazinczy, aki ekkoriban sűrűn találkozott a Zemplénben udvarló Szemerével, tudta, hogy új pamfletről van szó, sőt azt is, hogy ellene „Horvát István valamit készít”.⁵⁶

Ez az áprilisi híradás azért is érdekes, mert Horvát Istvánra utal, akinek szerepe lehetett a *Róza* megszületésében. Lehetett, mert nincs rá bizonyíték több, mint hogy szinte rögtön közölte a Magyar Dámák Kalendáriumában. Horvát és a többi pesti írók is hozzájárultak-e Kölcsey alkotókedvének fölizzásához, vagy csak Szemere Pál és ifjú felesége, nem tudható, de valószínű. Kölcseynek mindössze két Helmeczy Mihályhoz írott levele utal a „pestiekhez” fűződő megítélhető kapcsolatára. Ám egyrészt nagyon sok levél elveszett, másrészt ha személyesen találkoztak, találkoztak, akkor nem is volt szükség írásra. Kazinczy pesti triászja ekkor már felbomlóban volt. Vitkovicsot erősen lekötötte ügyvédi munkája, Horvátot és Szemerét a szerelem. (Az utóbbi esetében azt is mondhatjuk: a szerelmek.) Összejöveteleik fő témája már nem a nyelvészkedés. 1814. január 18-án Szemere beszámolt Kazinczynak a triász előző napi „éjféli két óráig” tartó „gyűléséről”, s ebből kiderül, hogy annak fő témája a házasság, a nővel való bánás volt.⁵⁷ Horvát érdeklődése erősen a történelem felé fordult, Szemeréé — és Vitkovicsé — inkább a mindennapi élet felé. Valamennyien találkoztak már a pénz — és hiányának — kérdésével. Leginkább a szegény sorsú Horvát ismerte az ebből adódó megélhetési gondokat, de a Kölcseynél jóval gazdagabb Szemere is szembe kellett, hogy nézzen vele. Ehhez a legjobban az üzleti alapokon álló újságjából élő Kultsár István értett: viszonylag mérsékelt — 20%-os — kamattal még kölcsönt is tudott szerezni. Körükben Kölcsey sokat hallhatott a magyar világról. Észlelhette azt is, hogy itt a kálvinista nézetek miként ötvöződnek a katolikus, evangélikus, görögkeleti szellemmel. (Schedius evangélikus, Vitkovics görögkeleti, Helmeczy, Virág, Kultsár, Horvát katolikusok voltak, sőt az utóbbi három ráadásul dunántúli származású.) Kazinczy eszméit és eszményeit a „pestiek” akkor még — több-kevesebb fenntartással — vállalták, tekintélye töretlen volt, csak éppen az életükben fölmerülő kérdések fontossági sorrendje volt alapvetően más, mint Széphalom — tudatosan kialakított — „szigetén”.

„Pécelen írtam az első románcot; egy egészen új modor, s áttalálás az elé-

⁵⁴ *Szemere*: i. m. 187. l.

⁵⁵ KFÖM III. k. 140. l.

⁵⁶ KAZ Lev. XI. k. 332. l.

⁵⁷ *Szemere*: i. m. III. k. 108. l.

giai, feyerlich tónból a dévajba, miből később a szeszélyes s a könnyű lebegésű kifejlődjék. Ez vala életemben legnehezebb stúdiumom. Juthat eszedbe, egy rác dalt mint dolgoztam ki háromszor Pécelen, míg utoljára sem leltem meg a daltont” — írja önéletrajzi levelében.⁵⁸ Érdekes itt az újabb közvetett utalás a pesti írók körére, nevezetesen a népdal iránti érdeklődés fölkeltségében kezdeményező szerepet játszó Kułtsár Istvánra és a szerb szövegeket fordítgató Vitkovics Mihályra. Mintha az alkotás nehézségéről szólva annak időigényességét is kinyilvánítaná, ami kérdőjelet rajzol a datálás rendje mellé, ugyanis föl-föllángoló és ilyenkor rendkívül termékeny alkotó szakaszokról tanuszkodik. Ha igaz az, hogy — mint Kölcsey maga vallja — nehezen találta el a versek hangvételt, formáját, akkor alig képzelhető el, hogy aránylag sok verse született egy-egy meghatározott naphoz köthetően, mint azt az általa megadott pontos keltezések sugallják. Az ebben a vallomásban kiemelt két mű (a *Borkirály* és a *Hol a virány*) egyébként a péceli tartózkodás második felében keletkezett.

A *Rózában* Kölcsey annak a lánynak a történetét akarta megírni, aki a török elleni harcokban elvesztette szerelmét. Úgy látszik azonban, ehhez nem talált kellő „nyersanyagot”, így a „cselekmény” túlságosan általános és vázlatos. Szauder úgy látta, miközben „egyszerű, naiv hangvételle” törekszik, az „általlépést” igyekszik elérni a dalszerű, dévaj hangnembe.⁵⁹ Kevésbé meggyőző Horváth János állítása, miszerint Kölcsey „lírává desztilálja a konkrétumot”,⁶⁰ inkább arról van szó, hogy nem találta meg a konkrétum költői kifejezésének módját, illetve annak szükségességét sem érezte. A *Küzdés* újdonsága a sorssal szembeszállni kész lírai akarat megszólaltatása: „Fel! Fel-fel! Int a géniusz”, mondja, a zavar és homály borújából kell „Jobb sorsot és hazát” keresni. Vágy, remény, félelem köti az embert a múlthoz és jövőhöz, noha föl kell, hogy emelkedjék a porból. Oly gondolat ez, ami majd Vörösmarty költészetében is többször visszacseng.

„Mikor Kölcsey 1814-ben a könnyed dal felé teszi meg az első lépéseket: tulajdonképpen saját ellentétes lírai hajlamait igyekszik összeolvasztani oly vegyületbe..., melynek (harmóniás szavakba öntése) ép műalkotásban megkötése megnyugvást szerezhetne az ő (önmagával küzdésben álló, extrémről extrémumra csapongó) elégedetlen lelkének... Lelki szükséglet, ihlet neki a dalforma, nyugalmat, művészi megbékélést ígér az neki önmagával” — idézi

⁵⁸ Vö. *Taxner-Tóth Ernő*: Széphalom és Pest. ItK 1984. 427—440. 1. — KFÖM III. k. 509. 1.

⁵⁹ *Szauder*: i. m. 48. 1.

⁶⁰ *Horváth János*: Tanulmányok. Bp., 1956. 195—196. 1.

Horváth Jánost Szauder.⁶¹ E szándék talán a *Tudatlanságban* valósult meg a legmeggyőzőbben. Az *ivóról* és a *Bor-királyról* Szauder okkal állapítja meg, hogy egyik sem igazi — anakreóni értelembbe vett — bordal: „bár szó szerinti mondanivalójuk és hangulatuk derűről beszél, az ellentétek közti hullámvászás elsimulásáról rájuk vetül a fájdalom, az elfojtott fájdalom árnyéka”.⁶² Az *ivó*-nak ma már két változatát ismerjük,⁶³ s ezekből következtethetünk Kölcsey munkamódszerére. Újat akarva irodalmi példákhoz fordult, ám — ahogy Kerényi megállapította — „a bordalkeret a címre és az utolsó verssorra korlátozódik”; Goethe hatása pedig mindössze annyi, hogy átveszi a *Mignon dalából* az indítást: „Ismerted-é...” — illetve: „Hallottad-é”. Még mindig a nyelvi megformálással kínlódik, s nem találja azokat a képeket, tartalmi elemeket, amelyekből fölépíthetné versét. Végül az első változatot örökre törölni akarta, s a másodikat is áthúzta, mintha nem közlésre szánná.

A péceli korszak leginkább zavarba ejtő alkotása a *Rákos Nymphájához* című dal, amelynek hazafias értéke talán túlzott hangsúlyt kap irodalomtörténet-írásunkban. 1826-ban, a Hébében való megjelenése után, Vörösmarty baráti köre nagy érdeklődéssel fogadta Kölcsey e versét. A *Zalán* és a *Cserhalom* költőjét ugyan aligha ragadta meg különösebben: ígérete ellenére nem volt türelme lemásolni vidéken élő barátjának, Stettner Györgynek. Ezt a feladatot Fábíán Gábor vállalta, s amikor Stettner megkapta a *Rákos Nymphájához* szövegét, meglepődött. Fáy András „ámítása” szerint ugyanis egy Erzsi nevű lányhoz fűződő szerelmi történetre számított, de „kedvesen megcsalatozott”, mivel a „várt költői leírás helyett, ama magas hazafiúi érzéseket ömledező Szent Himnusz” lelte meg, amihez társaival együtt vonzódott.⁶⁴ Itt azonban nem arról a meglepetésről van szó, amit később — Kölcsey önértékelésének megfelelően — az irodalomtörténet kiemel: nem addigi kozmopolita fölfogását változtatta hazafiasra. Egyfelől a kozmopolitizmus sem művekben, sem levelekben nem mutatható ki, aligha több világirodalmi érdeklődésnél és az emberi lét feltételei iránti általános figyelemnél. Másfelől Kölcsey eredeti költői szándéka — érzelmek kifejezése — itt sem változott. Az az elvont hazaszereget, amit saját vallomása szerint is a római példából tanult, most új elemmel

⁶¹ Szauder: i. m. 41–42. l.

⁶² Szauder: i. m. 43. l.

⁶³ Kölcsey Ferenc: „Mi az élet tűzfolyása?” i. m. — A Kézirattár-sorozat e köteté Kölcsey tíz versét mutatja be, köztük Az Ivó egy gondosan áthúzott változatát, amelynek szövegét a Belügyminisztérium ORFK Bűnügyi Technikai Intézetének két munkatársa, Kárászi Attila és Polgárfi István — fototechnikai módszerei — tette olvashatóvá.

⁶⁴ Vörösmarty Mihály összes művei. XVII. k. Bp., 1965. 127–128. és 133. l.

gazdagította a szerelem megszólaltatásának alapvető szándékát. Mint láttuk, Kölcsey e szót már korábban sem csupán a férfi—nő-kapcsolatra, de a barátságra is használta, s most e tárgykörbe vonta be a haza elvont eszményét.

Annyiban nyilván helytálló a közfelfogás, hogy Kazinczy fontossági sorrendjével szemben a pesti értelmiség nemzeti érdeklődésének a hatása alá került, csak az a kérdés, milyen mértékben? Föltételezhető, de nem bizonyítható, hogy Kölcseyt a vers írásakor a hajdani rákosi országgyűlésekhez fűződő történelmi emlékek foglalkoztatták. Azt viszont biztosra vehetjük, hogy a péceli szűkebb és tágabb társaságban (a Rádayak körében), főleg pedig Pesten sok szó esett Napóleon lemondásáról és a készülődő bécsi kongresszusról (amiről a Hazai 's Külföldi Tudósítások többször beszámolt), valamint mindennek a magyar politikára várható hatásáról, az időszzerű országgyűlés összehívásának esélyéről. Az önkényuralmi módszerek eltérbe kerülése még nem volt ugyan eldöntött, de a magyar nemzeti törekvések elleni irányzat megerősödésével legalábbis számolni kellett. A magyar nemzeti mozgalom látványos vereségeként június 10-én elárverezték a budai Rondellát, az itt játszó színtársulat szétesett. Mégis azt láthatjuk, hogy a haza képe még mindig úgy jelenik meg Kölcsey versében, hogy a költő Caesar Rómát idéző álmára hivatkozik. A haza magyar volta még a táj föl villantásával sem érzékelhető, pedig ez az elem már néhány szódesiméterben jelen volt.

Igen jellemző, hogy a *Rákos Nymphájához* egyetlen konkrét képe a szerelem-fogalom jelentéséhez kapcsolódik: a haza májusi ragyogásban mosolygó leányként jelenik meg. A tavasz és fény ellentéte — egyben a feszültség forrása — a bánat, a könny, a vigasztalásra szorultság, azaz ismét érzelmi állapot, amit ezúttal nem személyes fájdalom, hanem a haza sorsa indokol. Rómára gondol itt Kölcsey: a történetéből merített önfeláldozási készséget, kötelességtudatot állítja eltérbe, s ehhez kapcsolva először fogalmazza meg a később sokszor megénekelte dacos reményt:

De néked élni kell, ó hon,
S örökre mint tavasz virúlni,
Ah, mert omladékidon
Reszketve fognék szétomolni
Hazám! hazám!

A „lírai én” elfogadhatja ugyan, hogy az ének az ő hazájáról szól, hiszen összeomlása után egész élete értelmét veszti, de ez még nem Zrínyi, nem Dobó, s mégcsak nem is a *Rózában* szereplő „bajnok” — Forgács — Magyarországa: elvont, irodalmi fogantatású fogalom. (Egyedül a nemzethalál félel-

me idézi a jellegzetesen magyar sorskérdést.) Sokkal jellemzőbbnek tartom Kölcsey ekkori szándékaira vonatkozóan az *Elfojtódást*, az önsajnálatnak ezt a rendkívül szélsőséges, ugyanakkor megragadó példáját. Itt végre sikerült az, amit a költő rég próbálgatott: magas hangnemben kezdi a verset („Ó sírni, sírni”), ezt fokozza sorról sorra, majd a szakasz végi kérdéssel szétrobbantja feszültségét. A vers második része korántsem ilyen mesteri, a következő szakaszban azonban sikerül a fájdalom személyhez kötése. A zárótétel viszont ismét szentimentális közhely a vérözönnel megrepedő szívről. A szakaszról szakaszra építkezés jobban sikerült *A Lyány dalában*, itt a hangulat költői leírása egyenesen vezet az egyszerre konkrét és mégis oly fontos zárósorokhoz:

A fülmile csattog, az estvéli szél
Szárnyain lebeg és zúg a falevél,
S lángol tüze képzeletemnek.

Önéletrajzából és a versek nagy számából arra következtethetünk, költői munkája állt a péceli napok középpontjában. Helmeccy Mihályhoz írt két leveléből azonban kiderül, hogy Szemere időnként magára hagyta, s ilyenkor olvasással töltötte az időt.⁶⁵ Többek között Zrínyit tanulmányozta, Jenisch nyelvtudományi munkáját és Christian Garve Kant-ellenes filozófiáját olvasta. S ott feküdt előtte a szellemességével meglepetést okozó *Mondolat*, e Kazinczy elleni könyörtelenül szatirikus támadás. A pesti triász körében már korábban fölmerült a válasz gondolata, de Szemere egyedül maradt.⁶⁶ Kölcsey végre szabadon engedhette gúnyolódó hajlamát, s a szélsőséges megnyilatkozásra hasonlóan diákos hangon válaszolhatott. Ekkor derült ki, hogy Kállay jó megfigyelő volt: Kölcsey, aki eddig mindig úgy érezte, hogy az irodalom kedvéért fennkölt, révült és túlfeszített állapotba kell helyeznie magát, most megmutathatta „másik én”-jét, a nevetni és neveltetni szeretőt. Noha csak keveset

⁶⁵ KFÖM III. k. 152—153. l. Pécel, 1814. július 13. és 23.

⁶⁶ Jenischre már 1810-ben hivatkozik Szemere, *Philosophischkritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens* című művét nyilván 6 adta Kölcseynek. (*Fenyő* egyébként ezt a szálát Schediusig vezeti vissza, i. m. 247—249. l.) — Christian Garve (1742—1798) német filozófiai író. Vö. *Fenyő István: Az irodalom republikájáért*. Bp., 1976. 219—298. l. és több helyen. — A Horvát által tervezett válaszról lásd: *Szemere*: i. m. III. k. 116. l. — 1814. április 19-én ezeket írta Kazinczynak: „Horvát nincs itt. Még semmit nem írt. Ezer példája, s egyhez sem fog. Én ilyen cím alatt próbálok: Somogyi Gedeon és a számár...”

írt a közösen vállalt *Felelet*ből, Bohogyi Gedeon „életrajza” egyszerre sikerült általánosan jellemzővé, egyénítetté és gyilkosan gúnyossá.⁶⁷

„Pécelen gyönyörű, víg napokat éltünk, de égiháborúval vegyeseket. Azonban tudod, hogy zivataros nyári éj után, tiszta, kellemes reggel szokott lenni. Azon a nyáron és a következő ősön Tolcsván és Lasztócon, sokmindent fogtatók reám. De mondom nektek, senkisémet értett engem akkor; te sem, édes Palim” — írja két évtized múlva. Mi volt e még mindig felfedetlen titok? Milyen „égiháborúkat” élt át Kölcsey? A rejtély annál nagyobb, mert ebben az időszakban Szemere nem írt Kazinczynak, Vitkovics szeptember 6-i leveléből pedig szinte semmi nem derül ki: „Költsey június óta velek (Szemeréékkel) lakik, ’s Palival annyira literátorkodik, hogy Kriska is untában verselni kezdett. Költsei és Pali Somogyi Gedeon Uramnak letzkéket készítették...”⁶⁸ Kazinczynak egy 1815-ös levele arra enged következtetni, hogy Kölcsey vendéglátói nem éltek felhőtlen boldogságban.⁶⁹ Felfedezhetünk a Vilma asszonyról sok évvel később írott emlékezésben is meglepő részleteket. Kölcsey szerint „fellelgező érzelmeket nem tudott gerjeszteni. Azon eleveség, mely búját és örömét egyformán bélyegzé; azon könnyűség, mely tetteinek, érzéseinek és gondolatainak sajátja volt; azon gyermeki őszinteség, melyet víg és komoly napokban mindvégig megtartott: nem elragadtatást, csak szeretettel és bizalommal teljes részvételt okoztanak... még azon pillanatokban is, melyekben tiszta vidámsága megzavartatott. Mert néki is mért a sors bánatot; az ő lelkének is volt egykor borúja.”⁷⁰ Könnyen lehetett, hogy Szemere Pál házában ezen az 1814-es nyáron sem uralkodott felhőtlen derű.

A nyugtalan barát egyik távolléte idején Kölcsey is unalmat emlegetett, amit az olvasás mellett Kriska társasága enyhített. Tudni persze semmit sem tudunk kapcsolatukról, csak költőnk érzelmi felajzottságát ismerjük. Ha pedig a házigazda otthon tartózkodott, a fő téma nyilván az irodalom volt. Szemere Párról Fenyő István és Csetri Lajos adott újabban találó jellemzést.⁷¹ A Kölcseyre gyakorolt hatás szempontjából két dolgot lehet kiemelni: a pesti egyetemen elsajátított műveltségének korszerűbb jellegét (sok könyvre hívta föl Kölcsey

⁶⁷ *Felelet a Mondolatra* (1815). KFÖM I. k. 820—874. l.

⁶⁸ KFÖM III. k. 509—510. l. és KAZ Lev. XII. k. 78. l. A *Felelet a Mondolatra* Pécelen készült, mégpedig 1814. szeptember 14. előtt, ám csak egy év múlva, a következő augusztusban jelent meg.

⁶⁹ Kazinczy ezt mondta Szemeréék házasságára: „Csak némely szerelem vonakodó szerelem ne volna.” KAZ Lev. XII. k. 565. l.

⁷⁰ KFÖM I. k. 1176—1177. l.

⁷¹ *Fenyő*: i. m. 50—55. l. és 289—401. l.

figyelmét, sok fontos munkát kölcsönzött neki) és egyéniségének felszabadító hatását. Francia és görög vonatkozásban Kölcsey bizonyosan többet tudott Szemerénél, s a verselésre alkalmas magyar nyelvet is jobban ismerte. Már 1810-ben annyira „helyre hozta” barátja fülét, hogy Szemere ettől kezdve a „Zrinyi-verselést” „csak kedvetlenül” olvashatta.⁷² A fájdalomba belefeledkezni szerető, időnkint magányra hajlamos Kölcseyvel ellentétben Szemere vidám, sőt könnyelmű volt, s ha nyugtalanságát nehezen fogta is alkotó tevékenységbe; nyugtalansága ösztönző hatású, amire barátjának nagy szüksége volt.

Az irodalomtörténet számos korán érett költőt ismer. Kölcsey nem tartozik közéjük. Ezért indokolatlannak tartom az álmosdi korszakot válságnak minősíteni: a keresés ideje ez, ami nem is zárul le Pécelen, noha első magára találása után másként nyilvánul meg. Csetri Lajos a klasszicizmusról értekezve utal rá (sajnos nem fejt ki), hogy Kölcsey — talán Kazinczy hatására — 1813 őszén kezdett pindarizáló verseket írni.⁷³ Meggyőző érvelése szerint ez nem jelent kilépést a klasszicizmus világából, de azon belül jelentős fejlemény. A „péceli fordulat”, ahogy emlegetni szokás, nem is annyira tartalmi, mint formai jelentőségű, ahogy maga is hangsúlyozza önéletrajzi levelében. Érdekes Rohonyi Zoltán észrevétele a dal műfajának meghonosítására vonatkozóan. Ugyanis, „e kísérlet ellentétes lírai hajlamainak összeolvadását kellett hogy jelentse, amihez az anakreontika is nyújtott némi segítséget; feltűnő mégis, milyen jelentősnek látja Kölcsey éppen ez utóbbi vonulatot — ugyanis *Az ivó, Bor-király* és a *Tudatlanság* 1814-es versei között a legigénytelenebb csoportot képezik”⁷⁴ írja. A *Rózát* a románc sikeres továbbépítési kísérletének minősíti, legjelentősebb versként pedig az *Élet*, a *Küzdés* és a *Rákos Nymphájához* címűeket nevezi meg.

Ebben az időszakban Kölcsey a Sors kezében érezte magát, élete távlatait a „képzet s értelem” segítségével kereste. A *Küzdés* középpontjában a titok áll, amit elképzelése szerint egyfelől az álomszerű énekkel, másfelől a lángszárnyak által röpített lélekkel lehet megközelíteni. Itt vált aztán témát, s egyrészt az ember „vágy és remény”, múlt és jövő közötti állapotát emeli ki, másrészt a „szenvedés s remény leplében” leszálló „Szent Megadásra” utal, aminek — ki tudja, hogyan — föl kellene emelnie az embert a porból, a habokból. Jellegzetes állapot a „Nem fényben” — „mégis nem sötétben”, a félhomály vagy sötéttiszta, amikor megnevezheti a lírai „én”-ben élő Démont, és szembeállít-

⁷² *Szemere*: i. m. 26. l.

⁷³ *Csetri Lajos*: i. m. 239–272. l.

⁷⁴ *Rohonyi Zoltán*: i. m. 46. l.

hatja a „mosolygó bölcsességgel”, a „tisza emberiséggel”. E Démon igazi jellegét nem ismerjük meg. A *Rákos Nymphájához* egyik — kicsit nehézkes — szakasza szerint: mindez talán az emberi szívre utal:

És kebleden
Mint olvad el a bú,
És kebleden kívül
Mint nincs öröm.

Az érzelmi világ uralkodó szerepét azért hangsúlyozza, mert úgy látja, az emberi lehetőségeket „sűrű gőzfelleg” teszi beláthatatlanná. Mivel a materialista filozófia és a mindennapi tapasztalat nem mutat értelmes célokat és ahhoz vezető utakat — az érzelmek mellett —, megjelenik az erkölcsi kötelesség, az erény eszménye:

Csalfa alakok
Bolyganak köztünk
Gyakran hazudván
Téged, istenné.
A komoly való
Meggyújtja fáklyáját,
S mint éji lidércek
Tűnnek el ők.
De te állasz
Éjjel és nappal,
Csendben, viharban,
Gyász és öröm között,
Nem változó fényben,
Mint az örök sors.

(*Rény*)

A költő vágya a boldogság elérése. Ennek mibenlétére keresi a választ — miközben esztétikai értékek létrehozására törekszik.

1812. június 9. előtt Szemere Pestről keltezte Kazinczyhoz írott leveleit. Ekor már az első mondat életformája megváltoztatására utal: „Pesten három hétig mulattam” — írja, ami azt is jelenti, hogy egyébként már Pécelen lakott. Itt azonban unhatta magát, mert gyakran bejárt a városba beszélgetni, emberekkel találkozni, hírekért és könyvekért. Úgy látszik, Fáy Zsuzsanna kedvéért kezdett utazgatni, s aztán egyre szívesebben járta az országot. Egyik oka ennek az ugyancsak szétszórt birtokainak felügyelete volt, a másik a társaság

keresése. Pesten alighanem „mindenkit” ismert, már 1813-ban felfedezte a verselő Kisfaludy Károlyt is, aki ekkoriban festésből akart megélni. Szemere időnként fölkereste a városban élő művészek műtermeit, így láthatta (Helme-
czy társaságában) Karling Goethérol festett arcképét. Találkozott 1814 elején
a Pestre látogató Márton Józseffel is, akivel megvitatta a *Mondolat* kérdését.
Ez év januárjában Izsákon fölkereste a rendkívül népszerű, de kevésre becsült
verselőt, Mátyási Józsefet; Sárospatakon — többször is — a kollégium taná-
rait. Utazásai során ismerősöknél szállt meg, azaz végigvendégeskedte az or-
szág egy részét.⁷⁵

A szívesen látott vendég ellátása nyilván nem okozott gondot a Szemere há-
zaspárnak. Nem tudni, Kölcsey mikor döbbsen rá először, hogy emellett szük-
sége van ruhára, esetleg saját könyvre, azaz pénzre. Mindenesetre sokáig
mérlegelte, hogy végleg barátjánál telepszik le. Augusztusban együtt mentek
Kávára — talán a közeli Gombán lakó Fáy András kedvéért is⁷⁶ —; majd on-
nan vissza Pécelre. Innen ősszel Lasztóóra készültek, a Pesten tartózkodó
Döbrentei szeptember 27-én úgy vélte, hogy október 6-án vagy 7-én találkozh-
hat velük Széphalmon.⁷⁷ Erről az összejövetelről ugyan nem tudunk, de ismer-
jük Kazinczy Rummy Károly Györgynek október 7-én írott beszámolóját,
miszerint: „Szemere und Kölcsey waren einige Tage bey mir, und wir haben
recht viel gearbeitet”.⁷⁸ Sajnos, arról nem szól, mit dolgoztak mintegy három-
hetes együttlétük alatt, s az sem világos, nála laktak-e Kölcseyék, vagy csak
átjártak hozzá Lasztóóról. Nagy kár, hiszen a *Hol a virány* című vers kivételével
— ismétlem: ha a versek alá írt dátumoknak hinni lehet — ekkor már ké-
szben állt a költői fordulat verssorozata, a *Felelet a Mondolatra* és a Jenisch
„pályáírására” vonatkozó jegyzet is. A legvalószínűbb mégis, hogy beszél-
getéseik témája a nyelv lehetett, s ennek hatása alatt születhettek Kölcsey nyelv-
vészeti írásai, amelyekre 1815. július 5-i levele közvetett formában utal. Ebben
jórészt a nyelvújítás kérdéseivel foglalkozik, megállapítja, hogy Kazinczy,
Szemere, Helmeczy és ő magukra maradtak, majd összefoglalja saját „princi-
piumait”.⁷⁹ Érdemes e névsorral kapcsolatban Helmeczy említésénél megáll-

⁷⁵ Szemere: i. m. III. 1.

⁷⁶ Elképesztő, de tény: Fáy András és Kölcsey, e két rendkívül hasonló gondolko-
dású férfiú 1810-től ismerte ugyan egymást, de kapcsolatuknak semmiféle részletét
nem ismerjük, mindössze Fáy néhány Kölcseynek írt levele maradt fenn.

⁷⁷ KAZ Lev. XII. k. 114—116. l.

⁷⁸ KAZ Lev. XII. k. 119. l.

⁷⁹ KFÖM I. k. 875—899. l. — Továbbá vö. *Fenyő*: i. m. 247—249. l. — KFÖM
III. k. 187—193. l.

nunk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy szélsőséges álláspontja nemcsak Kölcseytől, de Kazinczytól is távolabb állt, mint Döbrenteié vagy az előbbi levélben is elismeréssel említett Horvát Istváné. Horváltól azonban Kölcsey egyre inkább idegenkedett, Döbrenteiének soha nem bocsátotta meg mellőztetését az Erdélyi Muzéumban, viszont Helmezyt mindig kedvelte. Kazinczy-csodálata talapzatán ekkor mutatkoznak az első repedések.

November elején Tolcsván szüreteltek, aztán ismét Kazinczynál voltak.⁸⁰ 6-án Szemere és Kölcsey Sárospatakon ebédelt, meglátogatták a Homéroszfordító Vályi Nagy Ferencet, sőt — „titokban” (vajon miért?) — Barczafalvy Szabót is. Minderről beszámolva Szemere megírta Kazinczynak: „...holnap után indulunk Surányba. Feri is jön, ötet Csekébe viszem Surányból, s dolgát végezvén ott és Álmosdon, ismét Surányba fog jönni, s onnan együtt Lasztóczra s vissza Pécelre, Pestre.”⁸¹ Beregsurányban új ismeretség várta Kölcseyt: Szemere sógora, Bay György, akivel — eltérő politikai nézeteik ellenére — jó barátságba kerültek. Baynak Szatmárban is voltak jószágai, többször átment a közeli Csekébe, ahonnan Kölcsey ugyancsak viszonylag gyakran viszonozta látogatásait. Emellett Bay György segítségére volt levelezése lebonyolításában, ami drága és bonyolult feladat volt. Amennyiben Szemere előzetes terve szerint november 9-én mentek Beregsurányba, úgy valószínűleg Kölcsey is több napot tölthetett ott. December 2-án azonban — Csekét megjárva — már Álmosdon volt, de még eredeti elképzeléseik megvalósításában reménykedett: „Tegnapelőtt érkeztem, de Pali nélkül, ki Surányban maradt, s még ma ismét megyek Csekébe, honnan egy hét alatt ismét megtérek, osztályunkhoz fogunk, mely engem Palihoz felmenni néhány hetekkel késleltetni fog...”⁸² Annyira biztos volt ebben, hogy írásait nem is vitte magával: Szemere gondjaira bízta. Két nap múlva azonban kétségei támadtak, december 17-re pedig végleg elbizonytalanodott.⁸³ Arra kellett kérnie Szemerét, hogy a nála maradt holmiját küldje utána.

A jövőre vonatkozó terveit birtokai bérbeadására építette, de még utazási állmait sem adta föl egészen. Lehangelően hatott rá, hogy Kállayt Kézdivásárhelyre helyezték hadbírónak, így e barátjának is el kellett hagynia Bécsét és Pozsonyt. Kölcsey ezt száműzetésnek tekintette a „sötétség birodalmának” szomszédságába, Európa legszéljére. Változatlanul Svájcba vágott, a szabadság világába és a kálvinista diákok egyik célországába, valamint Amerikába,

⁸⁰ KAZ Lev. XII. k. 154. l.

⁸¹ Szemere: i. m. III. k. 116. l.

⁸² KFÖM III. k. 153—154. l.

⁸³ KFÖM III. k. 159—164. l.

az Ígéret földjére. „Innen Pestre, Pestről Pozsonyba, s onnan Philadelphiába álmodozom, s ki tudja, hogy a Földnek minden részeiben lenné-e helyet, hol el fognám kevés napok után mondani: nem innen el soha.”⁸⁴ E gyakran idézett, nyugtalanságáról, elvágódásáról valló levelének van két meglepő részlete, amely fölött eddig elsiklott az irodalomtörténet-írás. Az egyik, hogy nem kívánczolt a Szent Szövetség által néhány hónapja elfoglalt Párizsba, érthető. A másik viszont, hogy szeretne eljutni Velencébe és Rómába is, a kálvinisták körében meglehetősen eretnek gondolat. A vallási ellentéteken fölülemelkedő Kölcsey megnyilatkozása ez, aki szívesen követné Goethét a művészetek klasszikus világába. S ez annál érdekesebb, mivel az 1816. októberében megjelenő *Italienische Reiset* természetesen nem ismerhette.

Figyelemre méltó, hogy Bécs, noha művészeti értékeiről sokat hallhatott Kazinczytól, ekkor már nem szerepelt álmai között. S ez aligha véletlen, idegenkedése politikai töltésű lehet. Akkor is, ha éppen ekkor a pénzhány akadályozta, nem volt olyan elérhetetlen, mint a többi. Élete ezen határvonalán Kazinczynek a szabadság fontosságát hangsúlyozza: „a szabadság legszentebb, legkívánatosabb dolog” — írja, mielőtt azonban félreérthetnénk, hozzáteszi: „de bármely szabad legyen a test, ha lelkünk nem az, úgy semmit nem nyerhetünk, s a lélek úgy szabad, ha gondok nem terhelik.”⁸⁵ A szabadság Kölcsey fölfogásában összetett filozófiai fogalom, közel sem olyan — egyértelmű — politikai töltésű, mint később Petőfinél. Bécs-ellenességről csak abban az értelemben van szó, hogy a gondolatát is elutasítja a hivatalvállalásnak. Hamarosan azonban meg kell tanulnia, hogy az egész életében áhított gondtalan élet ugyanolyan távol esik tényleges lehetőségeitől, akárcsak Philadelphia.

Kazinczy hatása még mindig igen erős, egy-egy megjegyzése alapvető tényezője marad gondolkodásának. Azt, amit Kis János elismerő szavaihoz fűzött: „Schiller és Göthe nálunk nem lettek volna azok a' mik Német földön. A' ki itt verseket ír, el van temetve”,⁸⁶ rögtön sajátjaként adja tovább Döbrentek: „magyar publikum Schillereket és Góthéket nem nevelhet” — írja 1814. január 21-én.⁸⁷ Most mondja ki először, hogy Ariostóéhoz hasonló erőt érez magában koszorúkat szedni, „De nincs, ki előálljon felnyitni a verőcét, mely bennünket a pályáúttól zárva tart, s azt felnyitni nem adatott az énekesnek, mert szabad ő magában, és hódíthatatlan, de van mégis amitől függenünk kell, mint az olympiai bajnok a bírótól, s ezen bíró nem egyéb, hanem a köz-

⁸⁴ KFÖM III. k. 161. l.

⁸⁵ KFÖM III. k. 158. l.

⁸⁶ KAZ Lev. XI. k. 69. l.

⁸⁷ KFÖM III. k. 121. l. — E gondolatot később fölhasználja kritikáiban.

hír, a dicsőség”.⁸⁸ Az a Kölcsey írta ezeket, aki korábban arisztokratikus göggel jelentette ki, hogy nem törődik a „profanum vulgus”-szal, amely az ő írásait úgyszemoly szereti; neki csak barátai öröme és elismerése fontos, ő a „publikumnak bálványozója sohasem” lenne.⁸⁹ Még ha le is vonjuk ebből az 1813. szeptember 25-i megjegyzésből a Döbrentei visszautasítása által kiváltott dacot, akkor is világos szembenézési kísérlete az író és a nyilvánosság elég nehezen tisztázható viszonyával. Ennek jegyében keres magyarázatot Barcsay, Bessenyei, Báróczi és Szemere (!) visszavonulására.⁹⁰ (A Szemere visszalépésére vonatkozó utalás azért meglepő, mivel éppen tőle szeretne a maga erőfeszítéseihez támaszt találni.) A kor viszonyaira az jellemző, hogy az 1811-es haláláig a bihari birtokán remetéskedő Bessenyeit észébe sem jutott fölkeresni, s amikor Kazinczy az általa nagyra becsült — de jórészt ismeretlen — író arcképe után nyomozott, Kölcsey hosszabb utánjárás után csak hagyatéka debreceni gondnokának a nevét tudta megadni.

Az idézetekből látszik, hogy egyre többet foglalkoztatta a szabadság kérdése, s már talán nem is csak egyéni szempontból. Itt azonban még elsősorban emberi szabadságról van szó, a szellemi alkotás nélkülözhetetlen alapfeltételéről, s talán bizonyos mértékig a Kazinczytól való elszakadásról is. Átélté már a társadalmi kommunikáció első fokát, az irodalmi levelezést, belekóstolt az értelmes emberek társaságának ösztönző légkörébe, tapasztalta az újságok, folyóiratok, könyvek létezését; és reménye sem lehetett a szélesebb nyilvánosságra. Úgy hiszi, Newton, Franklin és Kant ugyanúgy a jövődöbeli halhatatlanság reményében lépett a nyilvánosság elé, mint Homérosz, Pindaros, Shakespeare és Goethe. A vissza-visszatérő halálgondolat itt csap át a testi létén túli halhatatlanság óhajába, de az még kikerülte a figyelmét, milyen alapvető különbség volt Homérosz és Goethe korában az író és a nyilvánosság viszonyában.

Miközben a nyilvánosság elé lépő költő szerepét keresi, az előző év érzelmi feszültsége mintha oldódna. December 17-én ezeket írja Kállaynak: „Az vagyok most is, aki voltam, de kevésbé zavart, de csendesebb érzésekkel. Inkább szentimentál mintsem Goethehez, inkább Epikurier mintsem Schillerhez hasonlítam belsőmet, bizonyos férfúi vidám csendességet érzek magamban.”⁹¹ Összhangban áll ezzel Kazinczynak küldött vallomása is: „Útamban

⁸⁸ KFÖM III. k. 160. l. — Ariostót nyilván németül olvasta, ezért írja nevét Ariost-nak.

⁸⁹ KFÖM III. k. 94. l.

⁹⁰ KFÖM III. k. 160–161. l.

⁹¹ KFÖM III. k. 160. l.

fejem annyira kitisztult, hogy aki másként szentimentál journált fogtam volna írni, most vidám csenddel lépek Uram Bátyám felé, s készülök tudományos tárgyokról szólni.”⁹² A késői olvasó ebben a csend, a nyugalom, a vidámság vágyát sem érzi egyértelműnek, hiszen éppen a közönséggel kapcsolatba kerülés izgatja. Azt, hogy elhatárolja magát a Kazinczytól annyiszor figyelmébe ajánlott Goethétől és Schillertől, függetlenségi óhajának tudhatjuk be. Természetesen fölmerül a kérdés, ismerte-e a XVIII. századi angol regényt (Richardson, Fielding, Smollet, Sterne), s nem gondolt-e rá, hogy megírja a maga *Érzelmes utazását*? Ám ha nem csupán a címét ismerte Sterne művének, olyan feladatra gondolhatott, ami inkább a *Mondolatra* adott *Felelethez*, mint fennmaradt életműve többi darabjaihoz állt volna közel. Szerveesebb élménye a *Wilhelm Meister*, amit viszont bizonyosan olvasott.

Mivel a költői nyilvánosság elérhetetlennek látszott, komolyan gondolt a tudományra — annál is inkább, mert a nagy péceli alkotóidőszak a jelek szerint kimerítette költői ihletforrását. Döbrentei a versekkel együtt visszautasította Kölcsey ajánlatát a görög filozófiáról szóló értekezésének a közlésére, viszont helyet adott Szabó András filozófiatörténeti összefoglalásának. Ezt Kölcsey még Lasztócon olvasta, jegyzetei ott is maradtak Szemerénél. Ezek hiányában fogalmazta újra Kazinczynak 1814. december 4-én írott levelében szigorú kritikáját. Szauder lényegében kielégítően értékelte Kölcsey e munkáját.⁹³ Talán csak a materializmus—idealizmus-ellentétet hangsúlyozza kissé túl, viszont igen fontos az a megjegyzése, hogy „Kölcsey egyáltalán nem közli a maga határozott állásfoglalását”. Föl kell tenni a kérdést, lehetett-e határozott álláspontja? Korai jegyzetei azt sejtetik, hogy filozófiai érdeklődése rendszertelen volt. Azt is elég nehéz megállapítani, mennyiben múlta fölül — illetve egyáltalán fölülmúlta-e — Kölcsey ismeretanyaga a jobban iskolázott átlagét. Irodalomtörténet-írásunk mintha kissé lebecsülné költőnk kortársainak olvasottságát, noha meglepően sokan írtak széles körű, korszerű tájékozódás alapján.⁹⁴ A rend, amit dolgozata végén ajánl, Szabó András kuszaságához képest logikus, de a használt fogalmak nincsenek kellően átgondolva. Ugyanakkor kitapintható, hogy mennyire izgatja a bírált dolgozatban is fontos szerepű dualizmus kérdése. Kölcseynek a manicheusok iránti — mindvégig megmaradó —

⁹² KFÖM III. k. 154. 1.

⁹³ Szauder: i. m. 50. 1.

⁹⁴ Fenyő: i. m. (Az irodalom reszpublikájáról) alapos és meggyőző képet rajzol a korabeli szellemi életéről, de a következtetésekkel kissé óvatosan bánik. Mintha túlzottan azonosulna Kazinczy lenéző vélekedésével, noha azt éppen maga cáfolja.

érdeklődéséről Kállay 1810. február 23-i levele tanúskodik.⁹⁵ A sötétség és világság kérdése mélyen megragadta, s ez alapvetően befolyásolta világszemléletét. Természetesen izgatta az anyag—szellem ellentéte, a test és lélek viszonyának kérdése is. A szinte teljesen elfelejtett Priestley tanairól elítélően írja: „a lélekről semmit tudni nem akar”, téves nézete szerint „csupán csak a *durva matéria*, a test existál”.⁹⁶ Határozottan érdeklik a Kant előtti materialisták, de tud Schellingről is. Meghökkenő, mennyire nem érdekli Platón és Augustinus, inkább Epikurosz, Püthagorasz és Tertullianus munkáit ismeri. A késői olvasónak azonban az a benyomása, hogy az indulat uralja e bírálatot, ugyanaz az indulat, ami majd a Csokonai- és Berzsenyi-kritikák szigorúságában, illetve a Vályi Nagy Homérosz-fordítása elleni szenvedélyes tiltakozásban érzékelhető.

„A sors, a sors, azt mondja Wilhelm Meisternek az Idegen, csak palást, a meg nem elégedő lelket eltitkolni önmagunk elől” —⁹⁷ írja Szemerének saját meg nem elégedő lelkében keresve annak okát, hogy barátja meghívását végül elutasította, s nem költözött be a Rákos patak partján reá váró házba, hanem szembenézett a gazdálkodás gondjaival. Elhatározását Kazinczynak így indokolta: „különben a jószág pusztulásra jut, s kisebb testvéreim szenvedni fognának”.⁹⁸ Érdekes a Szemerének szóló idézet folytatása is: „...de az Idegen Wilhelmmel beszélt, s Wilhelm a scénák szép képeitől bájoltattot el úgy, hogy a világi életen felyül, vagy túl, vagy mellette, vagy valahol amit az ember nem tud és nem tudhat, csak óhajt, s érezni látszatik, egy jobbat és szebbet keresen és találjon. S ki mondhatja mégis, hogy Wilhelmmel van-e kevésbé igaza, vagy a 20 milliomos kapitalistának Londonban, ki csak hajóiban és váltóleveleiben él, s nem sejt egyebet magában és magán kívül.”⁹⁹ A jobb és szebb Kölcsey szemében ekkor egyrészt a tapasztalati valóság ellentéte, másrészt az anyagi gondoktól mentes „szabad” élettel azonos. Szauder itt félreértette a kapitalistákra vonatkozó megjegyzését.¹⁰⁰ Kölcsey nem a fejlettebb polgári világgal szembeni fenntartásait fejezte ki, hanem a belső értékek érvényesítése iránti talajtalan vágyát, s arra utal, a dúsgazdag kapitalistát az anyagi javakon kívül más nem érdekli. Az irodalom — a képzelet teremtette szcénák világa — áll itt szemben az élettel, a korlátlan szabadság romantikus vágya a valóság

⁹⁵ Kállay Ferenc — Kölcseynek. Debrecen, 23. Febr. 1810 SzT 974. II. k. 53.

⁹⁶ KFÖM III. k. 156. l.

⁹⁷ KFÖM III. k. 163. l.

⁹⁸ KFÖM III. k. 165. l.

⁹⁹ KFÖM III. k. 163. l.

¹⁰⁰ Szauder: i. m. 56. l.

megkötő erejével. Nem tudjuk, észlelte-e Szemere házában az ott ténylegesen mindig jelenlevő gondokat, amelyek — többek között — gyakran útra kényszerítették vendéglátóját, vagy zavartalanul élvezte, hogy elmerülhet olvasmányai, munkái és a baráti társaság érzelmekkel teli közegében. A fiatal Kölcsey nagy belső drámája az, hogy neveltetése mélyen beléoltotta a szabadság elmentmondásos gondolatát. Ennek egyik értelméhez ugyanis a közösség (haza) iránti kötelesség — az írás, alkotás, tudós kutatás, nemzetfelemelő tevékenység — szervesen hozzátartozik; de része az illúzió is, hogy örökölt birtoka mentesíti a „piszkos”, „alantas”, „megalázó” anyagiak előteremtésétől, vagyis nem kell fizetett állásban „szolgálnia”, nem kell tevékenységéért pénzt kapnia. A birtok azonban arra tanította meg rövid néhány év alatt, hogy az anyagiak előteremtése egyáltalán nem könnyű feladat.

I

Az álmósi gazdálkodás gondjairól keveset tudunk. Úgy néz ki, Gulácsy Antal a kor körülményeihez képest rendezett állapotban adta át a gyámságára bízott örökséget, amit a bihari viszonyokat jól ismerő Kazinczy okkal minősített „nem gazdag”-nak. E birtok 1812 tavaszáig „árendában” volt, s a jelek szerint a bérleti díjak nagyobb fennakadás nélkül befolytak. A fiúk anyagi gondok nélkül éltek, s Ferencnek könyvek vásárlására is jutott pénze. A legidősebb testvér ekkor főleg kötelességtudatból vette kézbe az ügyek intézését, a család azt várta tőle, hogy „csináljon” valamit. Rendbe kellett hozatnia a Sámuel nagybátyjától örökölt álmósi házat, állatokat kellett vennie, s be kellett ismét indítania azokat a munkákat, amelyekből a terményértékesítési nehézségek idején is pénzhez juthatott. 1815-ig a mezőgazdasági árunak jó keltje volt — az éhező Európa közepén — a háborúskodó Habsburg Birodalomban. Ennek hasznát nyilván a Kölcsey család is élvezte. A gazdálkodás persze tömérdek idejét elvette: a fiatal és megyei hatalommal nem rendelkező birtokosok ekkor már nehezen boldogultak jobbágyaikkal a földesúri jogaik követelésekor.

A korszak alapvető jellemzője, hogy a feudális jogrendszer működésképtelenné vált. A széttagolt és nagy erőfeszítéssel kormányozható kisebb-nagyobb birtokok bérbeadása szokássá lett, ami arra utal, hogy a termelés és értékesítés megszervezéséhez sok munkára, állandó figyelemre, gyakori intézkedésre volt szükség. Főleg olyan családok éltek ezzel, ahol kellő tekintélyű férfi nem vette kézbe érdekeik megvédését. Így gyakran az özvegyek, hacsak nem voltak olyan erélyesek, mint a Gulácsy Antallal rendszeresen pereskedő Jármly Sára. A Szatmár vármegyében élő Ormos Péterné Kölcsey Erzsébet is bizonyára az előbbi nehézségek miatt adta bérbe álmósi jószágát Erenfeld Mózes „izraelitának”. Nem tudni, hogy meg nem fizetett bérlet vagy más ok vezetett ahhoz az összeütközéshez, amelyben Ormos Ábrahám — az erőszakos természetű Kölcsey Ádám közreműködésével — 1814. december 12-én kiűzte bérletéből a „zsidót”. Ráadásul megverték és elvették 4000,— forintját. Ferenc ek-

kor valószínűleg Csekében volt, nem ismeretes, mikor szerzett tudomást az úgyról, leveleiben nem említi. Könnyen lehet azonban, hogy ez az elhallgatott és később súlyos következményű esemény meggyorsította annak az elhatározásnak a végrehajtását, hogy Ádám társaságában Szatmárba költözzék. Erenfeld ugyanis pört indított a két fiatalember ellen, amit Biharban 1817 januárjában kezdtek tárgyalni, s december 14-én Ádámot három, Ormos Ábrahámot két hónapi „áristomra” ítélték. Az ügy a helyi törvényhatóságra tartozott, Ádám viszont ekkor már Szatmárban élt. 1820-ban Vitkovics Mihály — Kölcsey pesti jogi képviselője — azt a tanácsot adta, keressenek jó védőügyvédet Nagyváradon. Később a pör a Kúriára került, s — bizonyára nem véletlenül — akkor rendelték el újratárgyalását, amikor Kölcsey az 1832-ben kezdődött országgyűlésen az ellenzék vezetői közé emelkedett. A következő évben sok gondja volt a „zsidó pörrel” (ahogy leveleiben emlegette). Az utolsó irat, amit ismerünk, leszögezi, nehezen hihető, hogy „Tettes Kölcsey Ferenc úr... minden kereset nélkül élt 1802 és 1834 között”, illő tehát, hogy kártérítést fizessen öccséért.

Ehrenfeld=Erenfeld Mózes — illetve ügyvédje, Kádár István — 1836. március 1-jén így foglalta össze a történeteket: „Én az 1814^{ik} Esztendőben Tettes Kölcsey Erzsébet Ormos Péterné Asszonyság Álmosdi Rész-Jószágát haszonbérbe bírván, az említett Esztendő Karácsony hava 12^{én} a' tulajdonos Asszonyság, ugy néhai Kölcsey Ádám, és Ormos Ábrahám Urak erőhatalommal reám rohantak, 's a' haszonbéri Jószágból lett kivetésem, szinte halálra kinoztatásom, 's mind ez ideig nemcsak, ha nem holtom napjáig keservesen Szenvedendő Sérüléseim mellett, töllem még 4000 Vfkat is eloroztak. Ezenn valódi rablásukért, és vérengzésökért az 1817^{ik} Esztendő Junius 3^{án}, a' Tekintetes Nemes Vármegye Tiszti Fő Ügyvédje Felyettessége alatt Tiszti büntető perbe idéztetvén, az 1819^{ik} Esztendő December 4^{én}, a' Megyebéli Tekintetes Törvény Szék által Kölcsey Ádám 3.— Ormos Ábrahám pedig 2. hólnapi áristomra, a' Szenvedett fájdalomokért, 's okozott Költségekért 200 Vfkba, — a' végre hajtáskor meghatározandó Orvosi Költségek megtérítésében mind ketten in solidum, — a' töllem elorozott, 's Általam a' 'Sidó Templomban leteendő hit mellett próbálandó pénz, és ennek az elorozás napjától Számlálandó Kamatjai megtérítésében pedig, egyedül Kölcsey Ádám Ur elmarasztattak, 's ezen Itéltet az 1820^{ik} Esztendő Május 18^{án}, 's Augusztus 30^{án} a' Felséges Curia által is jóvá hagyatott, 's noha ugyan az említett Alperesek a' 821^{ik} Esztendő Január 28^{ról} költ legfelsőbb Kegyelmes Parancsolat, 's Királyi Kegyelem mellett az ellenek lefolyó büntető Pert birtokon belől a' novum utján az 1822^{ik} Esztendő Januarius 28^{án} folyamatba tévén az 1828^{ik} Esztendő Május 10^{én} a Tekintetes Törvény Szék Itélteténél fogva, az első Itéltet terhétől tökéletesen

feloldoztattak, mind az által a 'Tiszti Fő Ügyvéd Ur részéről közben vetett felbbvétel sorján a Felső Curia az 1834^{ik} Esztendő Januarius 13^{án}, 's Februarius 27^{én} hozott legfelsőbb ítélleteinél fogva alpereseket elmarasztó első Itéletet ismét jóvá hagyta. Minthogy pedig az érintett végrehajtására kinevezett Megyebéli Fő Szolga Biró Tekintetes Csanády Ferencz Ur hivatali jelentéséből a' tettett ki: hogy az Alpereseknek ezen Tekintetes Megyében semmiféle vagyonok nincsen, kielégítettésem eszközlése tekintetéből a' Perbéli irományok az 1834^{ik} Esztendő September 4^{én} tartatott Tekintetes Törvény Szék által Compassus mellett, Tekintetes Nemes Szathmár Vármegyéhez által küldettek. A'hol is az ugyan azon Esztendő November 24^{ki} Kis-Gyűlésből az Executio végrehajtására Szolgabiró Tettes Vályi Lajós Ur Esküdt Társával, részemre pedig pártfogoul Tiszti Fő Ügyész Tettes Szerdahelyi Pál Ur ki is küldettek. — Melly kiküldetés következésében a 'tisztelet Biróság, az Executio végrehajtására a' mult 1835^{ik} Esztendő Aprilis 8^{án} Cseke Helységébe határidőül rendelvén, itt a' tisztelő pártfogó Fő Ügyvéd Ur, a' nélkül hogy az Expenarium bírói készen megállapítottat vólna, /:ez ugyan későbbben sem történt meg:/ nem tekintvén azt, hogy jelen keresetem már szinte huszonegy Esztendőök óta függőbe tartatik, az Executiot formás Levátás bérbe vette, melly külömben is Törvény elleni mód, a' mint a' később történekből megtettzik. Keresetemhez való juthatásom nehezítésének, vagy éppen megakadályoztatásomnak nem kevésbé vala eszközlője. — Mert néhai Kölcsey Ádám Ur özvegye, Tettes Szuhányi Józseph Asszony, mint nevezett férjéül származott fia törvényes, és természetes gyám Anyja részéről, az érintett szokás elleni formás Executionális Perbe, tüstént egy Osztály levelet, melly későbbben Keresetem ki nem eléghettesének megakadályoztatására szolgáló fegyverül iktattatott bé..."

Az utalás, a „zsidó pör”, 1834. március 26-án Kende Zsigmond első alispán Szatmár vármegyei határozatára vonatkozik, melyben a következő érvelést találjuk a kereset elutasítására: Kölcsey Ferenc az „említett folyamodó Ádám testvérevel osztatlan állapotban élt, s mint nőtelen, a közös osztatlan javakban, mind gazdálkodást, mint felügyelést Ádám testvérenek engedte vala. Azonban részerént pesti lakása, részerént literátori pályával lett komolyabb elfoglaltatása miatt Ádám testvére dolgaira nem ügyelhetvén; jóllehet soha semmi jószág eladásokra, és elidegenítésekre, sem törvényesen, sem atyafiságosan általa Ádám testvére meg nem bízott, még is a két a testvérek között osztatlan állapotban lévő fekvő csekei vagyonokból nem, csak feles részeket, telkeket, szántó- és kaszáló-földeket idegenített el, hanem még azok is számos adóságokkal terhelve legyenek meg... E meglevő fekvő rész jószágából a fentebb tiszta kimutatás szerint Tekintetes Kölcsey Ferenc Urnak osztályrésze sem telvén ki, ezt ezennel... tetteleg birtokába resignáltuk..."

Kölcsey halála után 1842-ben Ehrenfeld megújította a pört, ennek eredménye azonban nem ismert.¹ Lélektani következménye viszont igen: ide vezethető vissza Kölcsey gyanakvó ellenszenvé az Álmosdon, Csekén és más Kelet-Magyarországi falvakban meglepően nagyszámú, a hagyományos társadalmi renden kívül álló zsidósággal szemben.

Kölcsey Ferenc 1813 elején utazott először Szatmárba, hogy utánanézzon ottani örökrészének. Az ügyek intézéséhez a legmagasabb szinten fogott hozzá: Kisszekeresen Isaák Sámuel alispánt kereste föl. Csekén valószínűleg Kölcsey Mihálynál, egykori osztálytársánál szállt meg, akivel sokáig baráti jó viszonyban volt. Rövid szatmári tartózkodás alatt meglepően sok emberrel ismerkedett meg, s ez fölajzotta. Kétségtelenül ironikusan írja Kazinczynak 1813. május 22-én: „én megtanultam a múlt télen, hogy Szatmárban minden ember poétának tartja magát”.² A megjegyzés előzménye Kazinczy szóbeli közlése lehetett egy ellene Hőgyész Máté álnéven indított támadás miatt, amelynek szerzőjét később mándi Mándy Imrével azonosították. A kérdés azért is izgatja Kölcseyt, mert a paszkvillus egy sorban említette egy Detrich nevű verselővel.³ Ekkor csak annyit tudott megállapítani, hogy az előbbivel együtt szereplő Kölcsey vagy István nevű — elhunyt — nagybátyja volt, vagy Mihály, aki Isaák Sámuel patvaristájaként részt vett az 1812-es országgyűlésen és az alispán fölszólítására köszöntő verseket írt. (Detrichről megállapította, hogy van ilyen nevű kancellista Károlyban.)⁴ Névről ismerte a versben említett Gáspár Pált (Borhidon, Szatmár mellett volt „főnotárius”) valamint személyesen a verselő Isaák Gáspárt („a vi[cei]spán testvérbátyja”), akinek a felesége Kölcsey Krisztina, Ferenc másodunokatestvére volt. Csak később ismerte meg Kiss Áron református papot. Pontosán tudta viszont, hogy Szabó András, akinek „három nyomtatott versezettét” Kazinczy megkapta, „híres versíró” és Kisszekeresen tiszteletes, ahol az alispán lakik. Később, 1814-es szatmári útján szintén találkozott a megye irodalmi érdeklődésű uraival. Megyeren Isaák Lajos, az említett Gáspár fia Kazinczyról érdeklődött tőle.

Kazinczy persze megtehetette, hogy Hőgyész Máté verselményéről fölényes gúnnyal írja: „Kevélyebb vagyok, mint hogy ilyen tuskével perelni akarhassak. Csak szánom szegényt, 's azt kívánom, hogy Homérosz olvasása adjon

¹ Hajdú-Bihar megyei Levéltár (a továbbiakban: HBML) IV. A. 6/d. 94. 1144—1146. LXXXI.

² KFÖM III. k. 73. 1. — Az első osztozásra 1813. április 2-án, a másodikra 1814. május 28-án került sor.

³ KFÖM III. k. 168. 1.

⁴ KFÖM III. k. 73. 1.

neki több ízlést, 's hexameterjeit ezután irogassa jobbacskán... Isaák Sámuel Vice-Ispán Úr nekem barátom volt és az most is."⁵ Kazinczy tiltakozik az ellen, hogy megtámadta volna Szatmár megyét, mint azt ott hangoztatták, egyrészt, mert „Assessora lévén tagjának tekintem magamat”; másrészt, mert a főispán közeli rokona. A szatmáriak újjátásellenessége és Kazinczy érvelése egyaránt jellemző arra a magyar világra, amiről Kölcsey még nem tudhatott eleget, hiszen közel sem rendelkezett Kazinczy életismeretével és kapcsolatterndszerével. Régi beidegződések nyilvánulnak meg ebben: különösen II. József uralkodása óta mélyen a magyar köztudatba épült tapasztalat, hogy minden változtatás — újítás — Bécs érdekét szolgálja, tehát magyarelles. Furcsamód ezt olyan kormányhű urak is vallották, mint a Kazinczyval rokonszenvező, de konzervatív Isaák Sámuel, s ebben a kálvinista hagyománynak erős része volt. Kazinczy persze tudta, hogy Szatmárban az alacsony közízlést hűen kiszolgáló Perecsényi Nagy Lászlót tartják a „nagy” költőnek. Nem ismeretes, Kölcsey észlelte-e a különbséget a szatmári és a bihari urak műveltsége között, s melyik fél javára.

Annyi bizonyosnak látszik, Szatmárban — Isaákékat beleértve — szívesen fogadták, és ő is jól érezte magát. Később a *Mondolatra* írott *Felelet* nagyon megzavarta ezt a viszonyt. Részben ide vezethető vissza eltávolodása Isaákék körétől, amivel őellene szóló bírói ítéleteket is magyarázott. Még mielőtt Kölcsey és Szemere látták volna a kinyomtatott Antimondolatot, 1815. szeptember 1-jén már Szatmárban is tudták, hogy — amint költőnk írta Kazinczynek — „Debrecen nagy tűzbe jött ellenem”.⁶ Biharban ugyancsak megsértődött Csanády István és Péchy Imre — alaptalanul. A váradi katolikusok örültek, s mindezek alapján Isaák alispán környezetében olyan madárhoz hasonlították költőnket, amelyik saját fészkébe piszkít.⁷ Felfogásuk szerint Kazinczy megbontotta a „Kálvinista-magyar” egységet, s Kölcsey annak „bajnokait” támadva, kigúnyolva ugyancsak pártütő lett. Isaák Lajos és a köréje csoportosult középbirtokosok egyszerre voltak haszonélvezői az 1790 után megerősödött helyi önkormányzati hatolomnak, a távoli bécsi kormánnyal való ügyes együttműködésnek és a gazdasági fellendülésnek.

Kölcsey 1814 elején találkozott először olyan anyagi gonddal, amelynek nagyságrendje Isaák, Péchy és társai előtt ismeretlen volt, s ami megakadályozta valamiben: ezúttal bécsi utazásában. Milyen mértékű volt ebben a tényleges pénzhiány, s milyen a testvérek közti nézeteltérés, az megállapíthatatlan.

⁵ KAZ Lev. X. k. 400. l.

⁶ KFÖM III. k. 202. l.

⁷ KFÖM III. k. 223. és 213—216. l.

Sámuel házassága az Álmosdon birtokos Fényes család lányával egyszerre jelenthetett gondot és könnyebbséget. Mindenesetre ekkor öltöttek komolyabb formát a fivérek közötti osztozási tervek. Alighanem kissé elragadta Kazinczyt a képzelete, amikor Kölcseyt így jellemezte Berzsényinek: „...oly ember, ki testvéreinek bérbe adván birtokát, az arra vonatkozó szerződést, mint fölöslegest, szétépte és visszaadta.”⁸ A későbbiek azt bizonyítják, ilyenekben sokkal kevésbé volt nagyvonalú. Ha ez a történet hiteles, csak 1814 tavaszán történhetett, amikor egyébként Kölcsey többször nyíltan panaszkodott családi nézeteltéréseikre.⁹ Amint már láttuk, később is testvérei áldozatának érezte azt, hogy gazdálkodnia kell, de fivéreivel hamar megbékélt. Ádámmal együtt élt. Jó viszonyukra jellemző, hogy Pétert, akinek lányát egy időre később magához vette és nagyon szerette, a szatmári politikában segítségül is fölhasználta.¹⁰ Sámuellel szívélyes hangon levelezett, és melegen fejezte ki szerencsekívánatait Klára lánya eljegyzésekor.¹¹ A testvérek közti viszonyt azért nem látjuk világosabban, mert a családi levelezés szinte teljesen egészében elveszett. Annyi bizonyos, sokkal mélyebb és elevenebb volt, mint azt néhány rossz hangulatban fogant panasza alapján általában föltételezik.

Nem tudjuk pontosan, mikor telepedett le Csekén Kölcsey, ahol először a rég nem használt — Kölcsey Istvántól örökölt — kúriájukat kellett rendbehozatnia. Március 6-án még Álmosdról írt Döbrenteinek, április 8-án már Csekéből Kazinczynak. Közben, és ezután is többször megette a Bihar és Szatmár közti utat, s nagyon jó érzékkel fogott hozzá birtoka ügyeinek rendezéséhez. Szatmárban, még a biharinál is szétaprózottabb, több pörrel, vitával terhelt örökség várt rá. Először a megyei urakat kereste föl. Ismét meglátogatta Szekeresen Isaák Sámuel alispánt, s 1815. május 30-án részt vett a nagykáro-

⁸ KAZ Lev. XV. k. 331. l.

⁹ 1814. április 3-án írta Kazinczynak: „Ha nekem testvéreim nem volnának, lenne bár kisebb jószágom, mint a most engem illető rész, vagy ha testvéreim mások volnának, mi boldogul és haszonnal foghatnám tölteni ezen életet...” (KFÖM III. k. 139. l.)

¹⁰ KFÖM III. k. 365. l. — Kölcsey Péter lánya, a versben is megörökített „Szép „Lenka”, volt az a szíváldozat, akit Ádám házassága miatt visszaadott szüleinek, miután addig nála nevelkedett Csekében. (KFÖM III. k. 513. l.)

¹¹ Két Kölcsey Sámuelhez írt levele található a PIM kéziratárában. Az elsőt 1831. június 13-án írta, a Károlyi György követjelentésének kinyomtatását eltiltó megyei határozatot küldi benne, s üdvözli a „Klárikat”, Pétert, Péchy (melyiket?) és Csanády Ferencet. A második Kölcsey Klára eljegyzéséhez kíván szerencsét 1835. április 15-én. Ebből megtudjuk, hogy Péchy Lászlóval levelezett, Péter pedig az előző héten Csekén volt, de „Mihálynál szálla, s hozzám dél után jött látogatásra; s már másnap elutazott”. (PIM V. 3998/44/1—2.)

lyi megyegyűlésen. Ajtay Sámuel, „Szatmár megye hites jegyzője”, Kazinczy régi barátja is pártfogásába vette a fiatalembert, aki igyekezett jóban lenni unokatestvéreivel, elsősorban Ormos Péternével, akinek kölctsei házában gyakran vendégeskedett. Már ekkor szívélyes viszonyban állt Gáborral, aki pataki diák volt. Sorra megismerkedett a verselgető szatmári református papokkal, Szabó Andrással, Kis Áronnal és a Kazinczyval levelező György Józseffel. Eljárt gyűléseikre, igyekezett közelebb kerülni hitsorsosai szellemi vezetőihez.¹² 1815 tavaszán írt leveleiből derül fény arra, milyen fontosak voltak álmosdi kapcsolatai: főleg Úza Pál és Zsomboryné, akiknek körébe sokáig visszavágyott, s időnkint — például május elején — vissza is tért. Szeptember első felét viszont Bay Györgynél töltötte Beregsurányban Szemeréék társaságában.

Maga az osztozkodás, amiről kissé irodalmiasítottan és túlzott keserűséggel panaszkodott Szemerének, nehéz feladat volt. „Mikor az ember egész nap szántóföldeket osztott négy részre — írja —, s Goethe helyett az Inventariumost, s Pousinnak keze helyt a Geometra által készített tarka rajzolatot nézegette, valóban nem bővölködik szent ideákkal.” A fivérek nem döntötték előre el, hogy a bihari jószágokat Sámuel és Péter, a szatmáriakat Ferenc és Ádám kapják. Elvileg mindent négy felé kellett osztani, s átengedési megállapodásokra csak ezután kerülhetett sor. Így Péter még évekig birtokolt szatmári, Ferenc és Ádám bihari földeket.¹³ Az osztozást a Csekén 1802-ben elhunyt Kölctsey István hagyatékának a felosztása bonyolította, ami ugyan egyszer már megtörtént Kölctsey Péter és Bálint árvái között, de 1815. május 31-én újra be kellett mutatni Szatmár törvényhatósága megbízottjának, az említett Ajtay Sámuelnek Erzsébet, Mihály, Gábor, János, illetve Ferenc, Sámuel, Péter és Ádám összes ezzel kapcsolatos okmányát. Az ezt követő végzést sok évvel később, csak a határkiigazítások módosították.

Csekén ekkoriban — Fényes Elek adatai szerint — 229 római katolikus, 18 görög katolikus, 1006 református és 59 zsidó élt. A jelek szerint a fő megélhetési ág az állattenyésztés (marha, sertés) volt, emellett azonban sok gyümölcsöt ültettek, részben ártérre, irtásra és zálogba bírt földekre, aminek következtében itt az átlagosnál is több pör folyt. Kölctsey fő — néha egyedüli — pénzforrása a pálinka-eladás volt. Ebből a Tisza partján fekvő, árvizektől gyakran elszigetelt faluból írta Kazinczynak: „Itt lakom, Édes Uram Bátyám, s itt

¹² KFÖM III. k. 168—203. 1.

¹³ KFÖM III. k. 161. 1. — Csorba Sándor számos új adatot közöl munkám befejezése után olvasott — Kölctsey Ferenc gazdasági irataiból című — kötetében. (Kölctsey Társaság, Társasági Füzetek 3. — Fehérgyarmat, 1991.)

fogok...”¹⁴ Később így jellemezte — nem egészen önként — választott lakhelyét Kállaynak: „A körny, melyben lakom, el van dugva szem elől, szép, de vad s felette magányos. Egyfelől a Tisza foly, másfelől a Túr, amely itt amabba szakad, s minket a torkolatban hagy laknunk. Egyfelől nagy erdők körítnek, másfelől nyílás esik, s láthatárainkat a máramarosi hóbérczek határozzák...”¹⁵ Költőnk a Tisza hatalmával hamarosan megismerkedett. Még ezen a nyáron írta: „Minket itt az árvizek július vége óta zárva tartottak, s csak mostanában szabadulván fel az utak, a debreceni vásárról elmaradánk...”¹⁶ (A debreceni vásár fontosságát az adta, hogy az eredményes gazdálkodáshoz jószágra volt szüksége, aminek eleinte személyesen járt utána.) Miközben Surányban vendégeskedett, Kállay és Döbrentei Erdélybe hívták, mivel az előbbi szerint „megérdemelné az itt lévő vidéknek bé utazása, mely kivált nyáron egy a legszebbek közül”.¹⁷ Erdélybe ugyan nem ment el, de azt tervezte, hogy novemberben meglátogatja Kazinczyt (és feltehetően a Zemplénben szüretelő Szermerét), majd Pestre megy, hogy ott töltsen a telet.¹⁸ Ehelyett azonban Csekén maradt, s novembertől márciusig valósággal bezárkózott.

1816 nem a legszerencsésebb év volt a csekei berendezkedéshez. Június 1-jén a kormány bejelentette a papírpénz negyven százalékos leértékelését. Rossz termésű évek sora következett, sem a gabonának, sem az állatnak nem volt piaca. A napóleoni háborúk befejezésével erősen csökkent a kereslet: sok gazda és bérlő ment tönkre.¹⁹ Az ezekről a gondokról panaszkodó Szermerének írta Kölcsey: „Hogy gazdaságodban károkat vallál, az az idén nem vala újság, én részemről tízezer forint készpénz kárt vallottam, ide nem számlálván a mezei termésben történt feles károkat.”²⁰ A veszteség nagyságrendjét két összeggel lehet érzékeltetni: Ádám feleekkora összegű adósságának visszafizetése hosszú évek gondja lett; a rengeteg bajt okozó zálogpörök iratai pedig általában 30—60,— forintra szólnak. Nem csoda, hogy 1816 után kiéleződtek a jogi viták is.

1817-ben folyt az újabb nagy családi osztozási pör, amelynek iratai hiányoz-

¹⁴ KFÖM III. k. 169. l.

¹⁵ KFÖM III. k. 207. l.

¹⁶ KFÖM III. k. 195—196. l.

¹⁷ Kállay SZT 1234 V. k. 38. l. — Kézdivásárhely, 14. Sept. 1815. keltezésű levelében — Döbrenteire is hivatkozva — Erdélybe hívja, de tudja, hogy egyedül „rest” utazni.

¹⁸ KFÖM III. k. 215. l.

¹⁹ A tönkrement bérlők között volt Vörösmarty édesapja is.

²⁰ KFÖM III. k. 249. l.

nak az Országos Levéltárból.²¹ Ennek bonyodalmai késztették arra költőnket, hogy a közös családi birtokügyeket kezelő Kende Zsigmond tiltakozása ellenére (ügyvédje, Tihanyi nem is akarta átadni az iratokat) Vitkovicsra bízva pöreiket. Az ügyvéd meggyőzése érdekében több családtagját (köztük Mihályt) is magával vitte Pestre.²² Azt, hogy a — részleteiben ismeretlen — bírósági döntés 1820-ban a bécsi kancellária elé került, onnan tudjuk, hogy külön „ágenst” fogadtak (100,— forintért).²³ Közben Ádám, aki semmit nem tanult álmosdi erőszakosságának következményeiből, ezúttal Székely József bérlőt űzte ki jószágából. Hogy ez a bérllet Ferenc tudtával avagy anélkül jött létre, egyelőre nem tisztázott, az viszont igen, hogy e pört is Vitkovicsra kellett bízni. Az ügyvéd-barát ugyan remélte, hogy „nyakát szegi” „a gonosz pernek”, de nem így történt. Kölcsey Székely kártérítési követelését — saját állítása szerint — nyugtákkal igazolhatóan kifizette, 1833-ban Isaák Lajos mégis ellene ítélt. Ekkor ismét Kende volt az országgyűlésen elfoglalt Kölcsey segítségére, 1833. április 13-i levelében megígérte a pör elfektetését, s ezzel úgy látszik, az ügy elaludt.²⁴

A tízes évek végén, a húszas évek elején Kölcseyt Csekéhez kötötték szinte áttekinthetetlenül bonyolult pörös ügyei.²⁵ Kölcsey István öröksége további eldönthetetlen viták sorát vetette föl: a húszas évek elején „vallatások” sorát folytatták le, hogy telekkönyv és írásos szerződések hiányában kiderítsék az „igazságot” arra vonatkozóan, ki és mikor zálogosított el vagy váltott ki egy-egy birtoktörédeket. A tanúkihallgatások („vallatások”) során több tucat hely-

²¹ OL. Fasc. 63, Nr. 149 jelzeten „Scripte quodam Koltseyum concernentia”.

²² Vitkovics Mihály Kölcsey Ferencnek. Pest, dec. 6. 1817. Vitkovics Mihály válogatott művei. Bp., 1980. 457. l.

²³ *Vitkovics*: i. m. 459. l.

²⁴ *Vitkovics*: i. m. 460. l. és KFÖM III. k. 520. l. Valamint: Kölcsey Ferenc levelezése Kende Zsigmonddal. Bp., 1983. (A továbbiakban Kölcsey—Kende) 92. l.

²⁵ Kölcsey Ferenc pörös ügyeinek földolgozása gazdaságtörténetészre váró feladat. Itt csak bonyodalmaikat szemléltethetem néhány adattal és utalással. Az 1802-es egyezség a perek sorát idézte elő. 1829. január 20-án hozott határozat azzal nyilvánítatott befejezettnek, hogy bizonyítékok hiányában csak barátságosan félretenni lehet. Kölcsey István örökségéből ugyanis 6, még általa elzálogosított telket Bálint árvái — illetve egyikük, Jármay Sára — kiváltottak, s Péter négy fia az öket megillető fél részt követelte. Ferenc és Ádám 1821. március 31-én szólították föl elégtételre Mihályt, Jánost, Gábort és Erzsébet asszonyt. A per 77 lap terjedelmű, ebből 46 lap jegyzőkönyv, 31 bizonyítékul mellékelte záloglevél.

Nagykárolyban a húszas években Lengyel János ügyvéd vitte költőnk pereit. Kölcsey saját kezű levelében hozzá fordult 1823. május 9-én a Székely József elleni pörben is.

bélit — nemest és jobbágyot — kérdeztek ki a megyei tisztviselők — 1820. január 21-én, 1821. március 31-én és április 4-én, 1823. január 8-án, 11-én, november 11-én, 1824. május 25-én, július 2-án, december 4-én és így tovább.²⁶ Molnár József néhány évvel ezelőtt nagy gonddal összeállította Kölcsey családfáját,²⁷ ebből azonban egyaránt hiányzik Kölcsey Sándor és Boldizsár, akik miatt Ferenc 1820 júniusában Nagykárolyban járt, majd — elvesztett — geneológiai táblával igyekezett bizonyítani, hogy Sándor nem Boldizsár „descendense”. E pörök összetettségének érzékeltetésére megjegyzem, erre a Károlyi grófok uradalmi tisztviselőinek kezdeményezésére került sor, s a Herczeg Ferenc ügyvédhez írott levélből kiderül, hogy Sándor baktai birtokrészeit „a Vay Familia tartja zálogban”.²⁸

A jelek szerint Ferenc és Ádám között olyan munkamegosztás alakult ki, amelyben a jogi következményű írásos ügyeket az idősebb fivér intézte. Állandó lekötöttséget jelentő munka és nagy iskola volt ez.²⁹ Venni kellett és eladni, fizetési feltételeken alkudni, bérleteket kötni, zálogból pénzt kapni, vagy éppen zálogba adott birtokrészeket kiváltani. Jóságaikat főleg a rokonságon belül cserélgették, bérbe vették, s aztán végeláthatatlanul vitatták a zálogból kiváltott részek tulajdonjogát. Emellett elzálogosítottak földeket, gyümölcsösöket és malomrészeket, irtási és ártéri haszonélvezetet: adózóknak is, akikkel aztán szintén pereskedtek.³⁰ Jobbágyaival nehezen boldogult Kölcsey. 1819. június 20-án levélben fordult az alispánhoz, hogy intse meg a „nyakas” tarpai

²⁶ OL—118—T. k. I. T. k. Nr. 189. — A vallatások — tanúkihallgatások — lényegében eredménytelennek bizonyultak. Azt, aki Ferencék mellett tanúskodott, Mihályék elfogultsággal vádolták. Így például nemes Vajda Antal egy 1820. január 11-i irat szerint szoros barátságban volt Kölcsey Ferencsel és Ádámmal. Hasonló perek sokasága található a HBML-ben.

²⁷ Kölcsey Ferenc Testamentuma. Kézirattár sorozat. Bp., 1983. Bemutatja: Molnár József. Csorba Sándor újabb nemzedéki táblázata teljesebb. (Csorba: i. m. 269—276. l.)

²⁸ KFÖM III. k. 269. l.

²⁹ KFÖM III. k. 273. l. — Levelei Meják Ferencnek. Fenyőfavasárlásról és fizetési nehézségekről.

³⁰ HBML IV. A. 6/d. 94. — Különösen 1822-ből maradt fenn sok ilyen per. A zálogleveleken szereplő összegek általában 30—89,— forint közti nagyságrendűek voltak, a legnagyobb tétel 170,— és 550,— forint, illetve Barát Mihály Csekén 500,—+2240,25 forintot fizet egy gyümölcsösért. — A szatmári — frank típusú — faluszerkezetből következően a csekei telkek hátsó része eredetileg is kiszélesedett, s a házhoz közelebb eső részén gyümölcsfákat ültettek, a termés egy részéből pálinkát főztek. A tízes-húszas években kezdték el a korábban gazdátlan és értéktelen árterek beül-

dézmásokat, akik nem akarták az őt megillető gyümölcsöst kiadni, pedig — úgymond — nem szívesen indítana ellenük végrehajtási eljárást.³¹ A Tisza árterére ültetett gyümölcsösökből rengeteg vita támadt. 1827. augusztus 27-én Isaák Sámuel alispánhoz fordult Kölcsey:

„Méltóságos Consiliarius, Ordinarius Vice Ispány Ur!

Még Nagy Atyáink adtak által némelly Tarpai Lakosoknak bizonyos Helymecszeg nevű földet, melly azon időben a Csekei Határtul a' Tarpaihoz a' Tiszának ereje által szakasztott el, olly feltétel alatt, hogy azon gyümölcsösöket plántáljanak, és azoknak terméséből az illető kilenczedet esztendőnként fizessék, melly kilenczed fizetést ha elmulasztának trans actioval kötelezték magokat, hogy a Földes Uraság gyümölcsöseiket minden további visszafizetés nélkül elvehesse. Idő jártával a Tarpaiak bizonyos summa leteltével a' kilenczed alól felszabadítottak, 's ezen szabadságban éltek mind addig, mig a' környülállások megváltozván egy ujjabb, 's Május másodikán 1819 eszben készült Transactioban nekem, 's boldogult Testvér Öcsém Kölcsey Ádámnak magokat

tetését. Egy záloglevélből tudjuk, hogy az alma-, a körte- és a diófa volt a legértékesebb, darabját 1,— forintban számolták, míg a vadkörte és vadalmát csak 30, a szilvát csak 12 krajcárban. Kölcseynek különösen az értékes helymecszegi örökséggel és a tarpai jobbágysággal volt sok baja. Az utóbbiak ellenében kérte 1827. augusztus 29-én Szentlélek Antal kirendelését. (PIM. V. 3998/52/1—9.)

³¹ HBML a Kölcsey család iratai XIII. 17/1/6. „Tekintetes Vice Ispán Ur, Az ideresztett Transactio bizonyítani fogja a' Tekintetes Ur előtt, hogy mi kötelesek vagyunk a'mi Tarpai Dézmásainknak, midőn Gyümölcsöseiket ki akarjuk váltani, a' Gyümölcsösnek becsült árát a' rajta fekvő Summával együtt kifizetni, valamint a' Dézmások is kötelesek gyümölcsöseiket ezen mód szerint nekünk mindenkor per nélkül általbocsátani, mellyet ha tenni elmulasztának gyümölcsöseiket azoknak becsült árokkal, 's a' rajtok fekvő Summával együtt Repositio utján elvesztik.

Néhány dézmásaink nyakasok lévén, saját nyugodalmunk kívánta, hogy Gyümölcsöseinket tőlök elvegyük, de azokat a' Transactioban stipulált feltételek ellenére is kibocsátani nem akarják.

Ha igaz az, hogy a' Birónak a' Contractus szerint kell itélnie, úgy ezek a' tanácstalan emberek tetemes kárt fognak vallani, a'mit mi az ő nyakasságoknak ellenére is nem kívánánk. Könyörgünk azért a'Tekintetes Urnak, méltóztassék azon Tarpai Dézmásainkat közönségesen megínteni, ezen esedezésre adandó válaszbán, hogy magokat önként veszedelembé ne buktassák. Talán a' Tekintetes Ur tekintete, megfogja őket oltalmazni egy olly kártól, mellyet külömben saját gondatlanságok által csalhatatlanul magokra vonnának.

Gratiájába ajánlottak, mély tisztelettel maradunk Tekintetes Vispán Urnak. Alázatos szolgálói: Kölcsey Ferencz és Ádám — Csekén. Junius 20dikán 1819."

ismét kilenczed fizetésre szorosan kötelezték; ezen újabb Transactioban is (annak második pontja szerint) a' kilenczed megtagadásának esetére birtokoknak, birtokok becsült árának, 's a' birtokaikon fekvő Summáknak elvesztésével kötötték meg magokat, azon qualificatioval, hogy az előadandó eset politica Repositio útján az illető Repositional is Biró által ítéltessék meg. Ennek következtében többek között Varga Mihály, és Tót Kovács Mihály Tarpai Lakosok több esztendőig szakadatlanul fizették a kilenczedet, még a' mult 1826 esztendő Ősszén a' kilenczedet nem láthatom által mi okból egyszerre megtagadták, földes Uri jussaimnak 's az említett Transactio második pontjának nagy sérelmével. A Törvény világos értelme, 's a' természeti jus szerint is minden ember a' szerént köteleztetik, amint maga magát önként lekötelezi; nyilván van tehát, hogy említett Varga Mihály, és Tót Kovács Mihály Tarpai lakosok az általok subscribált Transactio értelmében a' kilenczed erőszakos megtagadása miatt a' Repositio törvényes Birója által törvényesen megítélhetnek. Mivel pedig az 1802^k esztendei 22 és 1807^k esztendei 13^k törvény cikkelek a' Repositio birójává az illető Vice Ispányi hivatalokat rendelték: könyörgök Mélt. Ord. Vice Ispány Urnak, hogy ezen Repositionnak ellátására, 's végbevitelére határ napot rendelni, 's engemet földes Uri jussaimba az említett Transactio szoros értelmében visszahelyeztetni méltóztassék: vagy ha fontosabb elfoglaltatási miatt erre szükséges ideje nem maradna, legyen Kegyes maga Személyében Fő Tábla Biró Szentléleky Antal Urat kirendeltetni, a' ki magamat Uri gráciájában ajánlott alázatos tisztelettel maradok Csekén Augustus 29dik napján, 1827. ...Idősb Kölcsey Ferencz.

Méltóságos Kis Dobronyi Isaak Samuel Urhoz, ...Végzés. Ezen Repositionalis Ügynek ellátására, a'Szentléleky Antal Tábla Biró VIspány képébe kiküldtetik. Költ NKárolyba 1827. Eszt. Sept. 10^a..."³²

Rengeteg gonddal-bajjal ment tehát a csekei gazdálkodás, s az elrendeződés első jeleit csak 1826 körül tapasztalhatjuk: ekkor mintha egyesbe jutottak volna, de Ádám adósságai és néhány pör következménye ezután kerültek előtérbe.

A birtok ügyeinek tényleges rendezése végül azután következett be, hogy Ádám 1827-ben meghalt, Ferenc pedig hamarosan bekapcsolódott a megyei politikába. Először — nagy anyagi áldozatok árán — a Lónyay-pörben egyezett ki nagy befolyású barátja, Kende Zsigmond közreműködésével. Ennek jelentősége abban — is — van, hogy az *Antimondolat* óta ellenségesnek érzett megyei tisztikarból most először mutatott valaki baráti megértést. Új vitája is támadt: Ádám apósa, Szuhányi Jozefine apja nem akarta kifizetni lánya örök-

³² HBML a Kölcsey család iratai XIII. 17/2.

ségét, s az özvegy érdekében vívott küzdelem ugyancsak sok erejét emésztette föl költőnknek.³³

Kölcseynek az országgyűlésről írott levelei is tele vannak aggodalmakkal gazdasági és pörös ügyei miatt. Különösen 1834-től válik izgalmassá, kinek a javára ítélnék a megyei hatóságok a határkiigazítások, tagosítások ügyeiben. Befolyásolta-e a szatmári bizottságokat, hogy Kölcsey Ferenc a hatalom részese, az alispán barátja volt, eldönthetetlen kérdés. Annyit tudunk, amikor — az ugyancsak rokon — Uray Bálintnak kellett Ferenc és Mihály vitájában ítélnie, felemás döntést hozott. Valószínű, többségében olyan esetekről volt szó, amelyekben az egyik felet szükségszerűen igazságtalanságnak kellett érnie, mivel hiteles bizonyítékok sehol nem álltak rendelkezésre, s az érvek súlya többé-kevésbé azonos volt. Ismeretes például, 1833-ban Ferenc gaztalanította, megműveltetett és bevettetett egy parlagon álló földterületet, amelyet Mihály is magáénak tudott.³⁴ Mivel az országgyűlés miatt távol volt, nem kívánt vitát, s följánlotta, hogy a termés betakarítása után a földet átadja Mihálynak, aki azonban ezt a megoldást sem fogadta el. Alapvetően fontosnak tekinthetjük az 1837. április 25-i levelében Szemerének írottakat: „Neked most a reguláció is sok lélekelevenséget fog okozni. A miénk itt temérdek bajok és kedvetlenségek közt ment keresztül; s minden kiállott gondjaim s bosszúságaim mellett is sok örömet nyertem általa; s ha élek, bizonyára még többet nyerek. Tiszta és kirekesztő birtok tulajdonosává lenni, magyar közbirtokosnak előre nem képzelt örömet ad. Mert a közös birtok csak álbirtok, csak áltulajdon, mely az embert mindenné teszi, csak azzá nem aminek magát mondja: jószágának urává”.³⁵ Húsz év keserű tapasztalatai, idegtépő pörei hitelesítik e valamást.

Ahhoz azonban, hogy a polgári tulajdonviszonyok felé az első lépést meg lehessen tenni, arra volt szükség, hogy a végrehajtó hatalom vállalja a nemesi közösség egyes tagjainak a tiltakozását. A közbirtokokat csak úgy lehetett föl-osztani, hogy megszüntették azt a hagyományt, amely az örökösök sokaságának biztosított elvileg egyenlő jogokat jobb és rosszabb, értékesebb és kevésbé

³³ Később kiegészített — Kende Zsigmond közreműködésével — a családdal, az országgyűlésről gyakran küldött szívélyes üdvözlőt a Szuhányi testvéreknek, akik közül az egyik 1831-ben — sógorságra hivatkozva — Bártfaytól kért kölcsönt, mivel a kolera utáni nehéz helyzetben Pozsonyból hazatérőben kifogyott a pénzből. Ám ekkor Bártfaynak is csak 100,— forintja volt, annak felét följánlotta, de az nem volt elég. PIM V. 3998/42.

³⁴ KFÖM III. k. 608—609. l.

³⁵ KFÖM III. k. 782—783. l.

értékes birtokrészekből. A határfelosztások során tehát egyesek jobban jártak termékenyebb, jobban megművelhető földekkel, mások rosszabbul. Ekkor dönteni kellett évtizedek óta húzódozó viták sorában is: azé-e a föld, aki azt zálogból kiváltotta, s ebben az esetben a többi örököst hogyan kell kártalanítani; illetve miként viszonylik egymáshoz a földesúri tulajdonjog, továbbá az erdőirtásokba, árterek művelés alá vételébe, legelők, ugarok föltörésébe fektetett — vállalkozás jellegű — paraszti munka egymáshoz. Még olyan pörről is tudunk, amikor valaki egy malmot állított működőképés állapotba megszbott idejű haszonért, az örökös azonban nem ismerte el az eredeti — írásban nem rögzített — megállapodást, s visszakövetelte zálognak minősült tulajdonát.

A határviták rontották meg a korábban jó barátságban lévő unokatestvérek, Ferenc és Mihály között a viszonyt. Érdekes, hogy a kisebb jelentőségű ügyek általában Uray Bálint másodalispán ítélete alá kerültek, a nagyobbak viszont Kende Zsigmond hatáskörébe tartoztak. Mivel az utóbbi Kölcseyhez fűződő barátsága közismert volt, Mihály érthetően lázadt föl a sérelmesnek tartott birtokjogi döntések ellen. S arra gondolva, hogy — az éppen lezajlott megyei tisztújításon a hatalomból kiszorulva — reménye sem lehet — vélt — igazát törvényes úton érvényesíteni, azokkal a csekei jobbágyokkal és más közbirtokosokkal fogott össze, akik szintén megkárosítottnak érezték magukat. A történelem groteszk fintora, hogy az országgyűlésen az igazságért, a tiszta tulajdonviszonyokért, a jobbágyok érdekeiért szenvedélyesen harcoló Kölcseyt Cseke lakói úgy látták, mint aki őket megkárosítva emelkedett ki korábbi rossz helyzetéből. Ez adhatta az érzelmi töltést ahhoz, hogy 1837 nyarán Mihály „ördögi düh következtében a népet fellázasztotta s az egész határt feldúlatta. Kétszáz holdnál több tavaszvetésem, s minden kaszálóim teljesen elpusztítottak: sőt az őszvetésben is meg vagyok akadályoztatva. S így két egész évre kenyér és jövedelem nélkül hagyva” — panaszkolta Szemerének. — „A kancellária a kár megtérítését fiskális akció után megtéríttetni rendelte ugyan, de az hosszú várakozás a naponkénti szükségben.”³⁶

A jelek arra vallanak, hogy Kölcsey eredményesen és korszerűen gazdálkodott. 1832 és 1844 között vezetett számadáskönyve arra utal, hogy a gyümölcs-termelés mellett az állattenyésztés adta fő jövedelmét. A kép azonban némileg ellentmondásos. Tudjuk, a cselédek felügyeletére és irányítására, juhászra és gulyásra voltak házi cselédei, szakácsa és kocsisa. Az viszont, hogy mindössze nyolc járomba fogható ökrét és 15 tehenét említi a Szent György napi számadáskönyv, elég szerény méretű gazdaságra utal.³⁷

³⁶ KFÖM III. k. 797. l.

³⁷ PIM V. 1983.

Kölcsey Pécelen 1814-ben úgy érezte, rátalált saját költői hangjára, Döbren-
tei kifogásai azonban nem hagyhatták nyugodni, hiszen főleg új verseire vo-
natkoztak. Emellett változatlanul foglalkoztatta a filozófia, a nyelvtudomány
és a régebbi magyar irodalom, benne Zrínyi és Pázmány.³⁸ Kazinczy fellépte
óta az irodalom nagy kérdése a befogadás volt.

Az író és közönség kérdésen töprengve írta Kölcsey 1814. december 22-én
Kazinczynak: „Én azt hiszem, hogy amely országban a kultivált rész prae-
ponderál [túlsúlyban van], s a nem kultivált rész is igyekszik legalább hason-
lónak amahhoz láttatni, ott a nagy becsű művek közönségesen tiszteltetnek,
amazoktól meggyőződéstől fogva, ezektől, hogy tudatlanoknak ne lássanak.
De ahol a nemkultiváltak a kultiváltakra nem hallgatnak, ott ők mindég a jó
művek ellen deklarálják magukat. Így láttam én embereket a mi magyarjaink
közt, kik imádták Kotzebuet és Csokonait, s Shakespeare és Kisfaludy előttük
ostobák voltak. S igazok van, mert aki Kotzebueban találja fel magát, teljes
lehetetlenség, hogy magát Shakespeareban is feltalálhassa.”³⁹ Az angol vagy
német irodalmi viszonyok persze nem is hasonlíthatók a magyarországihoz.
Ott nagyságrendileg nagyobbak voltak a közlési és alkotási lehetőségek, több
a mecénás és nagyobb a piac. Az az ideális állapot azonban, amiről az idézet-
ben Kölcsey álmodott, ezekben az országokban sem létezett. Példái pedig
egyenesen megdöbbenetek. Nem annyira az irodalomtörténetben sokszor
elemzett Kisfaludy—Csokonai-szembeállítás, mert arra magyarázat lehet,
hogy Himfy Kölcseyt jobban foglalkoztató életérzést fejezett ki. (Mellesleg
Kazinczynak vele kapcsolatban is súlyos fenntartásai voltak.) Izgalmasabb,
hogy eddigi írásaiban nyoma sincs Shakespeare-élményének. Igaz, emlegeti a
Hamlet „originalitását”, a benne rejlő tüzet és humort, erről az általánosság-
ról azonban — amit számtalan esztétikai-kritikai műben olvashatott — nem
tudjuk, mit jelentett neki személyesen. Azt viszont igen, hogy 1834-ben (húsz
évvel később!!!) olvasta először végig úgy Shakespeare drámáit, hogy felfe-
dezte sajátos világát. Ekkor fogalmazta meg elragadtatását. Ez pedig leg-
alábbis annyit jelent, hogy ha olvasta vagy látta is korábban Shakespeare egy-
egy művét, azok különösebben nem érdekelték.⁴⁰ Ellentétben Kotzebue-val,

³⁸ Zrínyi iránti vonzalma és érdeklődése külön tanulmányt érdemelne, Pázmányt
némi fenntartással olvasta, „Illyés püspök” jobban megkapta.

³⁹ KFÖM III. k. 166—167. l.

⁴⁰ KFÖM III. k. 648—649. l. — Pozsonyból írja 1834. augusztus 2-án Szemeré-
nek: „Shakespearenek, s Moorenak műveiket szép kiadásban megvettem; s az első ol-
vasom s benne nyugszom ki a napi unalom által okozott fáradalmat, mely világ az...”

akinek színműveit jól ismerte, sőt azokban „az isteni scénák” őt is megragadták.⁴¹ Tegyük hozzá: Kotzebue-nak a „kultivált” Németországban nálunknál is nagyobb sikere volt, mert vitathatatlan ügyességgel fejezte ki a kor érzelmességét, nemzeti szabadságvágyát, polgárosuló gondolatvilágát. Középszerű, de hatásos író volt.

Az *Országgyűlési Napló* 1833. januárjából rögzíti Kölcseynek egy színházi élmény kiváltotta elragadtatását, aminek okozója — valószínűleg — Heinrich Börnstein énekes játéka volt, amit Komlóssy Ferenc átdolgozásában *Siklói lányok, avagy Zsigmond király álma* címen adtak elő 13-án.⁴² Minderre azért kell fölhníni a figyelmet, mert 1814-ben készült a Csokonai-kritika, amit Kölcsey 1815. március 6-án küldött el Döbrenteknek.⁴³

A péceli tűz az álmosdi és csekei télben kihűlt. Ismét úrrá lettek Kölcseynek a kétségek. Tudós leveleket írogatott Széphalomra,⁴⁴ s közben a pestiekre gondolt. A kor költőihöz való viszonyát találóan jellemezte Szegedy-Maszák Mihály.⁴⁵ Miután Kazinczy hatására Csokonai — amúgy sem egyéniségéhez illő — példáját megtagadta, illetve megtagadni kötelességének érezte, figyelt ugyan Berzsenyire, Virágra és Himfyre, de követésükre kísérletet sem tett. Inkább a világirodalomban igyekezett tájékozódni: „Cervantes, Swift, Pope és Sterne nekem nagyon kedvesek, s ohajtanám, hogy minden akivel beszélek, ezt a négyet, és még Homéert és Goethe-t ismerné, s így életem örökre magas érzemények és vidám launa közt oszlana fel.”⁴⁶ Ekkor érett meg benne Goethe élménye. Vitatta Döbrenteknek azt az állítását, hogy a német költőfejedelmet — Homérosszal és Shakespeare-rel ellentétben a „környülmények tették nagygyá”; s kimondatlanul utalt zsenialitására. Kevésnek találta Klopstock líráját, mert az „csak” „szentimental lyrisch”. A nagy költő — úgymond — „szabad, makacs, örökre víg, örökre teremtő, mély és mégis könnyű, fellengő és mégis játékos lélek”.⁴⁷

Az idézet azért meghökkentő, mert akár Csokonai igazolása lehetne. Súlyos belső bizonytalanságát mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a Csokonai-bírálat

⁴¹ KFÖM III. k. 167. l. — A kétségtelenül ironikus hangon is átüt az élmény ereje: nyilvánvaló, hogy az itt leírt jeleneteket Kölcsey tényleg látta, azok tényleg megragadták.

⁴² Kerényi Ferenc szíves közlése.

⁴³ KFÖM III. k. 168. l.

⁴⁴ KFÖM III. k. 153—202. l.

⁴⁵ *Szegedy-Maszák Mihály*: i. m.

⁴⁶ KFÖM III. k. 171. l.

⁴⁷ KFÖM III. k. 172—173. l.

Kazinczyt igazolni akaró — mellesleg saját útját kereső — szándékával egyidejűleg először fogalmazta ekkor meg a Mesterével szembeni fenntartásait. Döbrentének arról írt, hogy amit „Kazinczy csinál, azt nem Bárótyz csinálta legegység, hanem csinálták minden régibb írónk, mint Illyés püspök, Molnár Albert, Zrínyi, Gyöngyösi István... Az út meg van törve; de nem Kazinczy, nem Bárótyz által; hanem régtől fogva az egész nemzet által, s ezen út leszen az igaz út, s erre hajlik a nyelv...” Annál is inkább, tette hozzá, mert Kazinczy hajlamos germanizmusok használatára.⁴⁸

Irodalomtörténet-írásunk figyelmét elkerülte az az izgatott figyelem, amivel a rendszeres újságolvasó — erről a magától értetődő tényről persze ritkán szólt — a politika eseményeit, Napóleon sorsát és a bécsi konresszus eseményeit kísérte: „Égek minél hamarább olvasni az Oesterreiche Beobachter-t. Mint nem fog még játszani a sors Európával s velünk”⁴⁹ — kérdezte. Bizalmas körben elhangzó témáikra jellemző Kállay július 27-i megjegyzése: „Napoleon el dőlt; s az ő kedves pártfogójával együtt...” Ezen azonban véleménye szerint nem sajnálkozhatnak, hiszen a császár rég nem La Fayette „Systemáját” követte.⁵⁰ Napóleon sorsa — mint nagy emberé — szinte minden gondolkodó embert foglalkoztatott Európában. Külön kérdés volt a nagy forradalomhoz való viszonya. Kölcsey azt az álláspontot osztotta, amely a „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavát teljes mértékben magáénak vallotta, de visszaborzadt a forradalmi erőszak vérengzéseitől. Eszményképük a szabadságért, emberi jogokért tette kész, de a forradalom rémtetteivel és Napóleon politikájával közösséget nem vállaló Lafayette. Kállay rokonszenvét minden bizonnyal osztotta Kölcsey, sőt Kende Zsigmond is, aki szintén hivatkozik rá. Aligha véletlen, hogy éppen Kállaynak fejtette ki sajátos, erős érzelmi töltésű, Kazinczyétól eltérő értelmezését az „emberi” és „nemzeti” viszonyáról. Sokat idézett véleménye szerint „Polgára lenni az egész világnak én előttem nem azt a veszedelmes indifferentizmust teszi, mely minden patriotizmust, minden nationalizmust kizár. Interesszáva lenni az egész emberiségért, s mégis el nem veszteni azt az édes, s mintegy intellectuális érzelmet, mely a születés földjéhez von: ez a kettő nem ellenkezik egymással.”⁵¹

Szauder többször rámutatott, hogy a filozófiában Kölcseyt nem a revolúció, hanem az evolúció elve ragadta meg. Erről győzte meg a történelem tanulmányozása is, és a felvilágosodás neveltjeként vallotta, hogy a „progresszió vég-

⁴⁸ KFÖM III. k. 175. 1.

⁴⁹ KFÖM III. k. 169—170. 1.

⁵⁰ SzT 1223. V. k. 27. Kézdivásárhely 27^{di} Július 1815.

⁵¹ KFÖM III. k. 232—233. 1.

hetetlen”.⁵² A nyelvet — az értelmiség nagy részétől némileg eltérve — nem (vagy nem elsősorban) a nemzeti lét hordozójának, hanem a gondolatközvetítés eszközének tekintette, s ennek megfelelően vallotta fejlődésének szükségességét: „Mi egyéberánt megyünk a magunk utunkon eltérhetetlenül” — írta 1815. május 30-án Kazinczynak.⁵³ A nyelv — Debrecen után: ismét — a hagyományra irányította figyelmét, noha azt is látta, „forrunk, tagadhatatlan, hogy szertelen forrunk, s ez azt jelenti, hogy bizonyosan nem fogunk ott maradni ahol most állunk... Csak háritana el az istenség némely külső akadályokat, melyek engem halálosan rettegtetnek, úgy a jövő század elején szép leszen majd az élet”.⁵⁴

Erre mondja Szauder: „Így fonódik össze leveleiben a nemzet féltése... a kultúra haladásával.”⁵⁵ A kérdés csak az, mitől féltette Kölcsey 1815-ben a magyarságot? A féltésnek régi hagyománya van történetünkben a mohácsi vereségtől a kuruc szorongásokon és a protestáns rettegéseken keresztül a XVIII. századi nemesi ellenállásig. Az újságolvasó Kölcseynek látnia kellett az emberi jogok alkotmányos védelméért az önkényuralmi törekvésekkel szemben Európa-szerre folyó közdelmeket.⁵⁶ Arról, hogy Kállayval Lafayette-ről beszélgettek, ilyen irányú érdeklődésére következtethetünk. Gazdaként egyre jobban érzékelt a középnemességet különösen nyugtalanító bizonytalanságot; azt, hogy hazája „a bőség és szükség közt különös állapotban lebegő nemzet”, amelynek tagjai nem tudják „mit várunk mi így, s mit várhatunk”.⁵⁷ Ettől kezdve nemcsak a hagyomány értékelésében tér el Kazinczytól, hanem abban is, hogy érzékeli a szellemi fölemelkedés gazdasági-társadalmi korlátait. Az általa említett „külső akadályok” egyaránt jelentik a kormány magyarellesnek minősített politikájában és a magyar világ tehetetlenségében rejlő veszélyt. Először fogalmazza itt meg azt, ami majd a politika útjára viszi, miszerint az irodalom és tudomány önmagában nem képes a nemzet föl-emelésére. Ehhez először — vagy párhuzamosan — meg kell teremteni a politikai, társadalmi és anyagi feltételeket. Személyesen átélte már utazási vágyainak megvalósíthatatlanságát; tapasztalta, hogy még a levélbeni kapcsolat-

⁵² Szauder: i. m. 57. l. — Később látni fogjuk, Kölcsey nem állította ily élesen szembe az evolúciót és revolúciót.

⁵³ KFÖM III. k. 183—184. l.

⁵⁴ KFÖM III. k. 209. l.

⁵⁵ Szauder: i. m. 57. l.

⁵⁶ Taxner-Tóth Ernő: A világ változásai a Hazai 's Külföldi Tudósításokban. ItK 1989. 370—389. l.

⁵⁷ KFÖM III. k. 165. l.

teremtésnek is súlyos akadályai vannak; neki például a napi járőföldre levő Beregszászra, Nagykárolyba, Szatmárba vagy Debrecenbe kellett minden levelet föladatnia, illetve onnan kellett elhozatnia postáját.

Ajtay Sámuel 1815 elején arra kérte, szerezzen Cseke környékén előfizetőket Kazinczy műveire. Ez 25,— forintot jelentett, annyit, amennyiért néha egy-egy jobbagytelket adtak zálogba. Ezeket kellett válaszolnia: „itt senkinek sincs pénze könyveket venni, és legalábbis félszázad alatt senkinek sem lesz”.⁵⁸ Ezért nincs a környékbeli „Uraknak” könyvestékája, legföljebb néhány régi könyve. Hamarosan megtanulta, ha pénze lenne, könyvhöz akkor sem könnyű hozzájutni: Beregszászon, Nagykárolyban, Szatmárban egyáltalában nem volt ehhez kereskedő, de néha Debrecenbe is hiába küldött könyvért, folyóiratért. Saját munkáját, az *Antimondolatot*, mint láttuk, jó egy hónapos késéssel sikerült végre „gyalog ember által” meghozatnia a debreceni vásárból.⁵⁹ 1816 végén arról írt, szeretné megszerezni Virág és Fáy András új könyveit, de reménye sincs rá. Ördögi kör ez. Miközben az író tudja, hogy olvasó nélkül nem érdemes írnia, nincs hol kiadni műveit; amit mások kiadnak, azt csak nagy nehézségekkel szerezheti meg. Később ezen pesti barátai segítettek, ahogy az ország másik végében élő Deák Ferenc is hasonló módon szerezte be könyveit még a húszas-harmincas években is.⁶⁰

Miután Horvát István megtámadta Schwartner Márton nagy statisztikai munkáját,⁶¹ Kazinczy a megtámadott mellé állt, Kölcsey viszont védelmébe vette Horvát nemzeti érveit. Még Úza Pál tekintélyét is fölvonultatta maga mellett, aki szerint a „Nagy Schwartner” nemcsak hibázott, „de hundsfortkodott is”.⁶² E meglepő állásfoglalás szemléletének jelentős változásáról, nemzeti ügyben a pestiekhez közeledéséről vall. Aligha véletlen, hogy ekkor írta meg az ifjú Szemere Györgynek két sokat idézett levelét arról, hogy az élet értelme a cselekvés.

„Én aki a poézist nem versírásnak tartom, de a lélek oly passiójának, mely bár írjunk, bár nem írjunk, egyaránt ismerhetővé teszi magát, én tudom, hogy

⁵⁸ KFÖM III. k. 172. l. — Ajtay Sámuel (1774—1888?) több megjelent mű szerzője. A legismertebb: A világ történetei 1—2. k. Pest, 1814.

⁵⁹ 1815. szeptember 1-jén még ezt írta Kazinczynak: „...mi az Antimondolatot ...nem láttuk;...” — KFÖM III. k. 203. l. és 213. l.

⁶⁰ Vö. *Taxner-Tóth Ernő*: A fiatal Vörösmarty és író barátai. Bp., 1987.

⁶¹ Schwartner Márton kitűnő munkája, a *Statistik des Königreichs Ungern 1815*-ben harmadik kiadásban jelent meg, s aratott meglehetősen nagy vihart az időközben megerősödött nemzeti szellem szelétől korbácsolva. Ellenfelei úgy vélték, a napóleoni háborúk utáni Bécsből irányított magyarellenes támadásokhoz szolgáltát érveket.

⁶² Kölcsey Schwartner elleni állásfoglalását lásd: KFÖM III. k. 182. l.

ez a szerencsétlenségnek útja. Nem azért, mert itt gazdagságot aratni nem lehet, de ezért, mert a lélek örök lángolásban, emésztődésben s betegségben tartatik általa, mely elébb-utóbb elsorvaszt bennünket.”⁶³ Az első levél nagy kérdése az érzékenység mibenléte, a másodiké az útkeresés. Az iskola — mondja Rousseau-ra hivatkozva — csak módszert adhat, az ismereteket az ember maga szerzi és a magányban dolgozza föl. A kételkedés tanát hirdeti, s az érzékenységből eredő „szép mesterségeken” kívül két alapvető tudományt jelöl meg, a mathézist és a metaphysicát. „Mindegyik a gyöngye fejeket csalhatatlanul elveszti, de a jó fejek az első által világosságra és nyugalomra mennek által, a második minden különbség nélkül a legerősebbeket is megzavarja; világot, s nyugtot pedig sohasem ad. A szkepszisnek lelke száll meg bennünket azon pillanatban, melyben küszöbére lépünk, s nincs ok, nincs szisztéma, amely többé bennünket az örvényből kivonjon. Ha minden szisztémákat megvetünk, örök bizonytalanság és tudatlanságnak kínzó érzelme lesz hóhéruunk; ha valamelyiket elfogadjuk bizonyosságunk kútfeje úgysem lesz egyéb, mint tudatlanság...”⁶⁴ Ennek az örvénynek a poklát megjárva úgy látta, a szentimentalizmus rontotta meg a világot — legalábbis a csodáltan „tökéletes” művészetet, gazdag filozófiát és a demokrácia eszméjét teremtő görög példához képest: „Az érzékenység, a speculatio, s a történetek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket. Csinálni kellene, csinálni ifju barátocskám! Én akit környülményeim ezen puha inaktivitásba süllyesztettek így el, nem kiáltozom talán azt neked, még ifjúnak, hasztalan.”⁶⁵ Érdekes, hogy önkínzó töprengését tanácsa formálva Kazinczy eszményeihez jut vissza: Pászthory és Dessewffy példáját állítja Szemere György elé.

E levél alapján nem világos, milyen összefüggésre hivatkozott a szentimentalizmus és a nemzet között. Miközben saját inaktivitására panaszkodott, Surányban vendégeskedett, első levelében pedig azzal okolja annak rövidségét, hogy nagyon elfoglalt: „Ez előtt egy órával jövék haza hosszú távollét után, s minthogy reggel újra megyek, még ma gyertyánál írom e sorokat” — olvasuk.⁶⁶ Tudjuk, ekkor érkezett haza Nagykárolyból, úticélját viszont nem ismerjük. Talán a megyegyűlés, ahol Szatmárba költözése után szünetelt megjelenni, megragadta, s gondolatait a haza iránti érzelmekre irányította. A kérdés csak az, hogy akkor mi tartotta még egy évtizedig távol a politikától? Talán az

⁶³ KFÖM III. k. 184—186. l. (és 203—206. l.), valamint: KFÖM I. k. 1172—1174. l. Itt Iskola és világ címen önálló műként.

⁶⁴ KFÖM III. k. 204—205. l.

⁶⁵ KFÖM III. k. 206. l.

⁶⁶ KFÖM III. k. 185. l.

Antimondolat rossz szatmári fogadtatása miatt érezte magát kiközösítettnek? Ennek hatására kétségtelenül meglazította kapcsolatait a megyei nemességgel, s szinte egyáltalában nem érintkezett a református papsággal. Az viszont biztos, hogy az ügy, ami másnap ismét útra kényszerítette, a magyar valóságból következő tényleges gond volt. A levélben tükröződő töprengés, a mathézis, a racionális és kézzel fogható tények fontosságának előtérbe állítása egyrészt a metafizika Kölcseyt rendkívül izgató útvesztőjével; másrészt belső érzelmi világával szemben alapvető fordulat jele egész gondolkodásában. Ettől kezdve érzelmi viszonya emberekhez és eszmékhez fontos marad ugyan, de egyre jobban figyel a külső világ emberi — és költői — lehetőségeket meghatározó tényezőire.

Kazinczy 1815 decemberében arról tájékoztatta, hogy meg akarja írni irodalmunk történetét, de nem tud mit kezdeni saját korával, mert az önmagasztalásának tűnhet.⁶⁷ Kölcsey, akit rég foglalkoztatott irodalmi múltunk, amelyben a nyelvhasználat példáit is kereste — kissé késve ugyan, de — rábeszélőleg válaszolta: „Ha Uram Bátyám Litteraturánknak a korunkbeli történeteit nem írhatja is azon okból, mivel magáról kell szólnia, szerencsés gondolat lenne mégis ha sokakat ezen tárgy felől papírosra vetne... Uram Bátyám Rádaytól és Molnártól fogva csaknem minden individuumokat ismert, s a később korú historikusnak oly fonalakat adhatna kezébe, melyeket a Marmontel memoirjai a XV. Lajos korabeli francia litteraturára nézve.”⁶⁸ Kazinczy május 22-i leveléből kiderül, hogy a rábeszélés főleg: már készül a *Pályám emlékezete*. A „humor, a csintalanság, a víg, a szomorú, a didacticus partiák szépen váltják fel benne egymást —, s minthogy Franklin életét 1796, a Marmontelét 1807 oltá nem olvastam, a Gótheét pedig csak egész reptében, itt egészen originál vagyok”.⁶⁹ Kölcsey ezen az utolsó kijelentésen is eltöprenghetett: egyrészt Mestere meglepő öntudatán, másrészt a verses „poézis” és a valóság-író próza művészi mibenlétén.

1815 tavaszán Kazinczy Bécsben járt, hogy francia nevelőnőt hozzon Eugénie lányának — no meg, hogy valamit lásson a nagy eseményből, a kongresszusból. Lelkesen írta: az „Orosz Császár igen szép ember, a kis Napoleon isteni gyermek, a Prussz király magas, száraz, vagy csak igen karcsú ember”.

⁶⁷ KAZ Lev. XIII. k. 356—357. l.

⁶⁸ KFÖM III. k. 221. l. — Ráday mellett a jezsuita Molnár János kiemelése a Kazinczy-kor nagyjai közül érdekes fényt vet Kölcsey tájékozódására akkor is, ha nem tudjuk, vallásos írásai, a régi, jeles épületekről szóló műve, a Magyar Könyv-ház című sorozata vagy a nyelvről szóló írásai ragadták-e meg.

⁶⁹ KAZ Lev. XIV. k. 210. l.

Szokásának megfelelően — a cenzúrára gondolva — politikai kérdéseket nem is érintett. Részletesen elmondta viszont, hogy útközben végiglátogatta ismerőseit, íróbarátait. Pesten — feleségével és lányával együtt — Kultsár István vendége volt ebédre, majd este ugyanitt találkozott a városbéli írókkal. Azt nem tudjuk, Kultsár mit gondolt Kazinczyról, az utóbbi nem éppen kedvező véleményét a Hazai 's Külföldi Tudósítások szerkesztőjéről sokszorosan ismerjük. Tény, Kazinczy nem csupán udvarias, de föltűnően szívélyes fogadtatásban részesült, amit nem is vont kétségbe. Ugyanilyen tény, hogy nézetei egyre jobban távolodtak a házigazdájától, valamint vendégeitől, a beszélgetésben vezető szerepet játszó Fejér Györgyétől, Szücs filozófiaprofesszorétól, sőt Szemerétől és Vitkovicsétől is.

A pestiek körében 1805-től érlelődött az a nagy terv, amit most Fejér fejtett ki Kazinczynak: „Irkunk egy period irást, recenzeáljunk... Végre Fejér kifittyenté a nagy titkot. Himfy és Téli Takács akarnak írni egy Journált. Himfy egy esztendei cenzust a maga költségén adand ki, de úgy, hogy csak az menjen be, amit ő akar kiadni, bevenni.”⁷⁰ Noha ez megegyezett a Kazinczy által ekkor még nagyra becsült Döbrentei szerkesztési elveivel, Kölcsey gúnyos indulattal fogadta a hírt: „A Himfy Journálja! még ez volt a hijjunk, hogy Journálunk nem lévén, Journált állítsunk s azt árendába vegyük. S így megyen osztán előre a Litteratúra. Miolta a francia Journálok árendába kezdetek volt adatni, volt-e egyéb Franciaországban féltudáson kívül? Nekünk most annyi a féltudásunk, hogy számát sem tudjuk.”⁷¹ A késői olvasó meglepetten néz szembe ezekkel az indulatokkal. Vajon mire gondolt Kölcsey, amikor féltudást és árendába adást emlegetett? Miért visszhangozza Kazinczy ellenszenvét, hiszen Csokonai-kritikája szerint Himfyt jó költőnek tartotta? Senki nem tudhatja, milyen szerkesztő lenne Kisfaludy Sándor, s a vállalt áldozatkészség tiszteletet kellett volna, hogy parancsoljon, a közlési lehetőség örömet okozzon. Magyarázatot alighanem az Erdélyi Múzeummal szembeni ellenérzésében kereshetünk. Döbrentei szerkesztői fölfogását ugyanis határozottan elutasította. „Periodikus írások kiadóira nézve nem kell a munkáknak mind egy principiumon készülni” — írta. A szerkesztő „a másokéit csak kiadja: nem pedig szerzi”.⁷² Kazinczy álláspontja érthetőbb: egyszerre félt Himfy és a pestiek fölfogásának az érvényre jutásától. Mintha azt mondaná: ha neki nincs folyóirata, másoknak se legyen. Hozzá csatlakozva Kölcsey éppen a legfontosabbról fe-

⁷⁰ KAZ Lev. XII. k. 558—563. l. — Itt írt arról is, hogy találkozott Medicusszal.

⁷¹ KFÖM III. k. 195. l.

⁷² KFÖM III. k. 176—177. l.

ledkezett el érzelmek és indulatok hatása alatt: a folyóirattal bővülő új kommunikációs lehetőségről.

Szemere, aki maga is jelen volt az említett összejövetelen, más következtetéseket vont le. Az *Antimondolat*ban megkezdett harc folytatására gondolt. „Időszaki-írás formában kellene dolgoznunk” — ajánlotta Kölcseynek 1815. november 23-án. — „Csak intelligens levelek is mely sokféle tért fognának nyújthatni...”⁷³ Költőnk azonnal föl is fogta, hogy ez nézetei érvényesítésének nagy lehetősége: „Litteratur Zeitung formában felelni ellenkezőinknek, nekem tetszik, mert így sokkal inkább nem leszünk megszorítva, mint ha más formát vennénk fel.”⁷⁴ Ám ebben az egyetértésben is a személyes megszólaláson van a hangsúly, s akárcsak Kazinczy, ő sem érzékeli annak jelentőségét, amit pedig Döbrenteinek világosan megírt, hogy ez a közlési forma magában hordozza a véleménykülönbségeket és csak szélesebb körű összefogással lehet eredményes.

⁷³ Szemere: i. m. III. k. 194. l.

⁷⁴ KFÖM III. k. 227. l.

I

Az első csekei években Kölcsey többször készült Pestre,¹ de csak Kölcseire jutott el Erzsébet-napot ünnepelni.² 1816 őszén ismét átment Surányba, ahol Bay Györgynél látta „Trattner hívó levelét”.³ Trattner János Tamás pesti nyomdász könyvkiadó 1816. június 23-án arról írt Szemerének (valamint Kazinczynek és Kis Jánosnak), hogy kéthavonként megjelenő folyóiratot akar indítani könyvek recenseálására, azaz — elképzelése szerint — népszerűsítésére.⁴ Ez megfelelt a pesti írók régi vágyának, s velük e tervet a kiadó nyilván szóban beszélte meg. Elképzelése augusztus 12-re végleges formát öltött: akkor adta ki azt a nyomtatott hirdetést, amit Kölcsey Surányban olvashatott. Ebben közreműködésre szólította föl a Tudós Társakat; s azt ígérte, hogy „egy nyomtatott árkusért 4 forintokkal jutalmaztatnak”.⁵

Az említett látogatásra utal Szemere 1816. október 17-i levele, amiben a következőket olvashatjuk: „Teréz [Bay Györgyné] azt írta Surányból, hogy te, édes Ferim, meglátogattad őket, s hogy frissen vagy, s hogy hasat eresztettél, s hogy az neked jól áll...”⁶ A továbbiakban szól a Tudományos Gyűjtemény

¹ Kállay 1816. január 24-én úgy tudta, Kölcsey Pesten van. SzT 1263. VI. k. 6. — Szemere Pálné 1815. november 22-én meleg hangú levélben hívta Pécelre, igyekezett kiragadni rossz hangulata elpuhultságából, s a „barátság édességét” ígérte. — Szemere Pál Munkái. Bp. 1890. I. k. 263. 1.

² KFÖM III. k. 248. 1.

³ KFÖM III. k. 249. 1.

⁴ SzT 1305 VI. k. 48. — „Mivelhogy mind eddig semmiféle könyvünk vagy újságunk nem volt, melyeken az új könyveket recenseálták volna; arra határozottam magamat, hogy én egyet kiadni akarok.” Ekkor még kéthavonként megjelenő lapra gondolt, és Szemere együttműködését kérte — Kazinczyval és Kis Jánossal együtt.

⁵ SzT 1312 VI. k. 55. — Pesten, augusztus 12-én 1816-ban kiadott nyomtatott hirdetésében együttműködésre kéri a „Tudós Társakat”, és munkájukért egy nyomtatott „árkus”-ra számolva 4,— forint jutalmat ígér.

⁶ Szemere: i. m. III. k. 201. 1.

megindításának a tervéről, amit hónapok óta ismert, de július 14-i levelében még nem tartotta érdemesnek megemlíteni.⁷ Többé-kevésbé azonosult Kazinczy bizalmatlanságával, idézett októberi levelében ezeket írja: „Még nem válaszolék s nem kötelezém el magamat; de fogok és fogom, bár sem újjaim, sem keblem, sem főm, sem egyéb auctorkodáshoz megkívántató tagjaim nem viszketnek...” Miután tudjuk, hogy a pestiek egy évtizede álmodoztak közös folyóiratról, s a tervezetéseknek hosszú ideig Szemere is részese volt, a vállalkozás üzleti jellege és szellemi vezetésének tisztázatlansága magyarázhatja tartózkodását. Érdekes, hogy ezúttal nem hívja Kölcseyt Pestre, nem gondol a nyilvánosságban rejlő lehetőségre. Más jellegű az a „titok”, amit itt közöl, és ami alighanem erősen hatott költőnkre. Eszerint „Kriska”, Prónay Sándor, Mailáth János és Schedius Lajos előtt Pécelen fölolvasta Kölcsey Homérosz-fordításának részleteit, s azt vendégei lelkesen fogadták.⁸ A folyóiratterv és a Homérosz-fordítás sikere egyaránt ösztönözhatték Kölcseyt, hogy igyekezzék bekapcsolódni az irodalmi életbe. „Két év olta küzdök, hogy jószágomat valakinek úgy adhassam által, hogy az évenkint bejövendő summából Pesten illendően élhessek. Most az utolsó próbát teszem, s ha jól üt ki, úgy a következő januárban Pesten leszek...”⁹ Az, hogy birtokai jövedelméből akart „illendően” élni, ellentmond Waldapfel József azon föltételezésének, hogy Kultsár lapjánál keresett segédszerkesztői állást.¹⁰ (Erre csak később gondolt.) A fennmaradt iratokból nem világos, mi volt az az „utolsó próba”, amit a bérbeadás érdekében tett. Később ugyanis azt állította, Ádám (és nem ő) adott árendába „sok jószágot” Székely Józsefnek. Azt, hogy ez tudtával (esetleg részvételével) történt-e, nem lehet tisztázni. Az a tény, hogy Székely neki címezte az Ádámnak és Péternek is szóló levelét, amelyben 1823. január 15-ig 1200,— forint megfizetését követelte, arra vall, a kiebrudalt bérlő Ferenc kezében tudta az ügyet.¹¹

Kölcsey idézett levelének a vége felé keserű hangulatba csap át: „...miolta

⁷ A Tudományos gyűjtemény indulásáról lásd: *Fenyő István*: Magyarország és emberi egyetemesség. Bp., 1979. 63—168. I. Továbbá: *Waldapfel József*: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. Bp., 1935. 231—252. I. — Irodalmunk német nyelvű ismertetői: Schedius Lajos, Mailáth János; Prónay Sándor: „grammatikus”.

⁸ *Szemere*: i. m. III. k. 202. l.

⁹ KFÖM III. k. 248. l.

¹⁰ *Waldapfel József*: Ötven év, i. m.

¹¹ PIM V. 3998/21. — Székely József Kölcsey Ferencnek címzett, Pest, 1822. december 15. keltezésű levelében — Ádámmal és Péterrel együtt 1823. január 15-ig 1200 forint megfizetését követeli.

legutolszor elhagytál, csak két vagy három nap valék oly állapotban, hogy dolgozhassak... Ha történni fog, hogy én neked esztendőkön keresztül írni nem fogok, ha nevedet többé említeni sem hallod, s hazámnak egész kiterjedésében nem találsz embert aki rólam hírt mondhasson, nyugodjál meg azon hitben, hogy barátságom erántad soha ki nem alszik mind síriglan..."¹² Tényleg kevés — négy-öt — verset írt csak ebben az időben, de tavasszal sok és hosszú levelet, s minden valószínűség szerint főleg Homérosz-fordításán dolgozott. Szeptemberben azonban nem csupán Surányban, de Beregdarócon is járt. Itt a Szemere Györgyhöz írott levelekkel meglepően összecsengő verset írt Gulácsy Gábor emlékkönyvébe. Életcélnak a dicsőség elnyerését állította be, amihez erő, bátorság kell: „Munka, gond s fáradság az örök hír ára” — hirdette.¹³

Az erdélyi útjáról hazatérő Kazinczy — akinek régen nem írt — szintén értesült Trattner János Tamástól a Tudományos Gyűjtemény megindításának a tervéről, ennél azonban sokkal jobban foglalkoztatta a pestiekkel — köztük Trattnerrel és Kultsárral — kiobbant nyelvi vitája. Kölcseynek csak az Erdélyi Múzeumról, fiatal barátjának abban megjelent *Phantasia* című verséről, az erdélyi út megírásának tervéről írt. Ugyanitt a következő meglepő szemrehányást tette: szeptember 7-én Nagykárolyban találkozott Ajtay Sámuellel és a két alispánnal — Isaák Sámuel és Geöcz Ferenc —, tőlük azt hallotta: „Uram öcsém muzsikáltatja magát, míg mások templomban vannak. Nagy a panasza.”¹⁴ Mivel az egyik alispán (a szatmári szokásoknak megfelelően) katolikus volt, aligha csupán a kálvinisták haragjáról hallott Kazinczy Debrecen renegátjával kapcsolatban. A templomkerülés vádjá akkor is hihető, ha tudjuk, hogy nemrég még kereste a református papok társaságát. A „muzsikáltatás” talán az 1816-os kölcsei Erzsébet-napra utal, amikor „harmadfél napig” cigányozott.¹⁵ Szerette vagy nem szerette, gyakran vagy sűrűn hallgatta a cigányok zenéjét, nem tudjuk, de az biztos, hogy ismerte. Ez elősegíthette találkozását a népköltéssel, annak tartalmi és formai jellegzetességeivel. Mellesleg pedig újabb bizonyíték rá, hogy nem élt csupán könyvei közé zárkózva Csekén.

¹² KFÖM III. k. 248—249. l.

¹³ KFÖM I. k. 76. l. — Gulácsy Gábor Kölcsey gyámjának, Gulácsy Antalnak a rokona lehetett.

¹⁴ Trattner és Kultsár nem tartották jónak Kazinczy fordításainak a nyelvezetét, ami egyrészt fölháborította, másrészt még erősebben a pestiek ellen hangolta a széphalmi mestert. (KAZ Lev. XV. k. 130—132. l.)

¹⁵ KFÖM III. k. 248. l. — „...menni kelle Kölcseire Erzsébet napjára, ott harmadfél napig kénytelen valék cigánymuzsikát hallani...”

1816. november 21-i — idézett — levelének vétele után Szemere sem gondolhatta barátja közeli viszontlátására: „Nem beteg-e az én Kölcsey” — kérdezte — „midőn a jobbaknak éranta gerjedő szereteteik s tiszteleteik eránt illetetlenül marad?” A szeretetre, barátságra, az oly fontos érzelmi érvekre hivatkozik, s nem csupán a maga, de a pesti társaság nevében is: „...remélhetem azt is, hogy a literátori pályán haladni meg nem szünsz. — De elsőben és mindenekfelett Pesten leendő lakásodról tudósíts. Nem sok pénz kell arra, hogy egy fiatal ember, s bölcs és poéta Pesten élhessen. — Szedd rendbe s hagyd rendben dolgaidat és siess hozzánk. Most Pesten Virág, Horvát s Vitkovics társaságában; majd Pécelen nálunk, majd...Fáy Andrisnál...ezek mind oly pillanatok lesznek, melyek tégedet Kölcseyvé varázsolhatnak által.”¹⁶ Szemerének sikerült költőnk hangulatát megváltoztatnia? Vagy hozzájárult ehhez felesége is, aki a szemébe mondta: „...a mi Ferink sokkal inkább Schwärmer, mint valaha, s hogy ez egy férfiúi lelken a gyengeség bélyege, kell-e erre az én barátomnak egy gyenge asszony emlékeztetése?”¹⁷ „Hű barátnéja” — írta „Kriska” a levél végére, s biztosra vehetjük, jelentős hatással volt Kölcseyre, akit gyengéd, de határozott női szemrehányásai segítettek kiragadni az „inaktivitásból”.

Önéletrajza szerint 1817 januárjában ment Pestre, ahol Szedliczky Imrénél lakott baráti szívességből. Föltehetően hosszabban megállt Pécelen, mert csak február 21-én találkozott először a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőivel. Ekkor állították össze a márciusi számot, s döntötték el, hogy fölveszik Kölcsey bírálatát Csokonairól és Kis Jánosról. Az elsőről tudjuk, hogy eredetileg Döbrentei folyóiratába készült, kívánságára módosított is a szövegén, de az Erdélyi Muzéumban nem jelent meg. A minden tekintetben jelentéktelenebb Kis János-kritikát vagy Pestre készülve, vagy már oda megérkezve írta. Erre az ösztönözhetette, hogy 1815-ben jelent meg Kazinczy kiadásában Kis János verseinek három kötete.¹⁸ A bírálatban Kölcseynek a „Ráday nemű” versek melletti határozott kiállása (rímes versek elleni állásfoglalása) erős Kazinczy-hatásra vall. Úgyszintén a mester fölfogásának felel meg az egész költői mű nyelv központú elemzése is.¹⁹

1817. február 24-i levelében Kölcsey beszámolt Szemerének az említett összejövételről: „...esteli héttől éjjél után egyig Trattnernél litteratori Gesellschaft volt. Jankovich, Fejér, Kultsár, Schedius, Pete, Horvát Pista, Vitkovics,

¹⁶ Szemere: i. m. III. k. 203—204. l.

¹⁷ Szemere: i. m. I. k. 263. l.

¹⁸ KFÖM I. k. 414—419. l. (Kis János versei)

¹⁹ KFÖM III. k. 250—251. l. — Vö. Csetri: i. m. 239—272.

Forgó (pesti fizikus), Moldovai, Folnesics — és hogy éppen e mellé kell ne-
nemnek esnie, és én.” A társaság nagyjából azonos a Tudományos Gyűjte-
mény mögött álló laza tábormal, amely a szűken vett szerkesztőséget, az alapí-
tók körét szívesen bővítette alkalmi meghívottakkal. Kölcseyt készségesen
várták. Maga írja némi ironiával: „Fejér örvendő fogadott s a fogadás alatt
Sz. Miklósiról beszélt, Jankovics fejet billentett, Pete kért, hogy hozzá aláz-
nám meg magamat...”²⁰ Az ironikus hang ne tévesszen meg bennünket: egy
szépreményű ifjú költőt, akinek eddig mindössze négy verse jelent meg, fo-
gadtak így idősebb, tekintélyesebb férfiak. Ne feledjük, ekkor még inkább
hinni, mint tudni lehetett Kölcsey tehetségét.

A Tudományos Gyűjtemény körét sokan igen szigorúan ítélik meg, Fenyő
„rendi nacionalistáknak” minősíti őket.²¹ A derék Trattner János Tamás
azonban aligha volt más, mint jó szándékú és ügyes üzletember, aki kockáza-
tot vállalt a magyar irodalomért, s bizonyára meg akarta keresni a maga hasz-
nát. Ennek érdekében igyekezett összefogni a gyakran vitatkozó „íróit” és
szerkesztőit, sőt üzleti érdekei védelmében kész volt minden elv föláldozásá-
ra, csak hogy olvasói számát növelje. Kölcsey kiemelkedő tehetségét is fölís-
merte. Sikeresen létrehozta a később mintegy nyolcszáz előfizetőt maga mögé
sorakoztató folyóiratot, amelynek indulásáról részletesen kell szólni. Először
azonban maradjunk Kölcsey életrajzájánál.

A jelek szerint többször váltott lakást Pécel és Pest között. A városból már-
cius 23-án már elege volt. Szemerének arról írt, hogy Csekébe vágyik, mert
ott szeretik, Pesten viszont nem érzi jól magát.²² Nem tudjuk, ki küldhetett
Csekéből szívhez szóló és szívből jövő, de „mocskos és rosszul írt” levelet,
amire hivatkozik. Tudjuk viszont, hogy szorosán együtt élt a pesti társasággal.
Többek közt szívesen ment Vitkoviccsal Pomázra római „maradványokat”
nézni, amelyek felhevítették képzeletét. Közben intézte pörös ügyeit, sőt Sze-
merének is segített, akinek április 17-i levele arra vall, hogy Kölcsey még Pes-

²⁰ Uo.

²¹ *Fenyő István: Magyarság és emberi egyetemesség.* Bp., 1979. 71. l. — Már a feje-
zet címe ezt a fölfogást emeli ki: „A folyóirat indulása: a rendi nacionalizmus hegemoni-
niája”. A későbbiekben részletesen kifejtem ettől eltérő véleményemet. — Trattner Já-
nos Tamás (az ifjabb) korának jellegzetes alakja. Apja híres bécsi rokonánál, Johann
Thomas Trattner „udvari nyomdásznál” tanulta meg a szakmát és sajátította el a vál-
lalkozó szellemet. Párizsi „vándorévek” után Nagyszombatban, majd Pesten dolgo-
zott. Fiai elmagyarosodtak, nemességet szereztek, s a Kölcseyvel egyidős (1789—1824)
János Tamás üzletté fejlesztette a magyar nyelvű nyomtatást, könyv- és folyóiratter-
jesztést.

²² KFÖM III. k. 243. l.

ten volt, de már Csekébe készült. Az ezzel kapcsolatos Pécelre hívó többes szám azt sejteti, hogy ekkor került sor a „Kölcsey Urak és Úrfiak” (köztük Mihály) Vitkovicssal folytatott tárgyalására.²³ A gyermeke születése miatt felesége leánykori otthonában, Lasztócon tartózkodó Szemere április 29-én Csekébe írt Kölcseynek, onnan hívta magához egy újabb pesti út kilátásba helyezésével.²⁴ Nagyon valószínű, hogy ezúttal nem rossz közérzete — még kevésbé a később megvitatott Berzsényi-kritika — miatt hagyta el Pestet, hanem vagy a Szatmárban dúló éhínség, vagy a nagy családi pör, vagy a Székely Józseffel támadt nézeteltérés miatt kellett hazamennie. Az is biztos, hogy ezzel feladta azt az álmát, hogy birtokaiból illendően megéljen Pesten.

Kölcsey március 23-i levelében azt írta Szemerének, hogy „a recenziók már tegnap ki voltak nyomtatva. Én Berzsényihez fogtam, s már három levelet írtam róla, de vége még nincs”.²⁵ Június 7-én valószínűleg akaratlanul tévesztette meg Kazinczyt, amikor arról írt, hogy a Tudományos Gyűjteményhez benyújtott Berzsényi-kritika ellen „az Antischwartnerianus párt... méreggel teve kifogást, visszavettem. Vitkovics kérésére ismét visszaküldöttem, hogy vele az utolsó próbát megtéessék”.²⁶ Vitkovics április 27-i leveléből viszont kiderül, hogy Kölcsey írását eltávozása után — április 23-án olvasták föl először a szerkesztőség ülésén. Nem tudni, hogy kik és milyen jogcímen vettek ezen részt,²⁷ de amint a továbbiakból kiderül; nagy láрма fogadta a felolvasást — ahogy Vitkovics írja —, „mert Szedliczkyn és rajtam kívül mindenik ellene szolt; ellene, de nem princípiumból, hanem az előtted tudva levő féltékenységből, hogy módot nyújtassz nemzetünk elleneinek ellene kikelni. — A praeses [Jankovich], csodáld, hallgatott. Végre ő is a többséggel tartott... Az egész polémiának az lett a vége, hogy az egész gyűlésnek, mellynek gyűltársa vagy, nevében kérjelek meg, hogy engednéd meg a recenziódat onnan kezdve: »Berzsényinek a maga poétai characterét a következő négy sorban raphaeli lélekkel nyomta ki« — Gyűjteménybe benyomatni. Ezt én megígértem, s íme kérlek, ha minden előbeszéd nélkül gondolod, hogy kijöhet: engedd meg. Engedd meg, édes Ferusom, másként a Gyűjtemény munkád nélkül kopár ma-

²³ Vitkovicsról lásd az előző fejezetben említetteket.

²⁴ *Szemere*: i. m. III. k. 205. l. — Kriska már korábban, április 16-án melegen hívta Lasztócra. (SZT 1350. III. k. 14.)

²⁵ KFÖM III. k. 254. l. — Csak a Csokonairól és Kis Jánosról szóló kritikákról van szó.

²⁶ Vitkovics alábbi levelében nem sorolta föl a résztvevőket, akik többségükben megegyezhettek a Kölcsey 1817. február 24-i levelében megnevezetteddel.

²⁷ *Vitkovics*: i. m. 455—456. l.

rad.”²⁸ Kölcsey — ahogy Kazinczynak írta — nem engedte az „álmodott sértéseket” kihagyni, s végül a kritika kölcsönös engedményekkel, a kézirat 3. és 4. bekezdésének kihagyásával jelent meg.²⁹ Ennek érdekében május 20-án maga Trattner írt baráti és engesztelő levelet: „...hagyd el Berzsenyi recenziójából a mi Nemzetünket érti, iszen tudni való, hogy nekünk Poétáink voltak... Recenzióid mindenütt dicsértetnek, ki-ki csak azt mondja, hát Kölcsey minden Darabhoz [értsd: számhoz] egynehányat készítsen, engedj tehát Kedves Barátom, Hazánkfiaink kérésének, dolgozzál a mit akarsz, és meg ne vesd kérésünket...” A kiadó arra is hivatkozik, hogy az olvasók száma annyira növekedett, hogy „e holnap vége felé már 560 Előfizető leszen”.³⁰ Figyelemre méltó e levél magyar nyelvűsége és Trattner oly szoros kapcsolata a pesti írókkal, hogy tegezõ viszonyban volt velük. Még inkább pedig határozott szándéka Kölcsey megnyerésére. Ennek érdekében végül õ és a szerkesztõség is engedményt tett. Költõnk mintegy háromhónapos — 1817 eleji — pesti tartózkodásából csak annyi derül ki, hogy naponta könyvtárban olvasott, jegyzetelt, este pedig Homérosz-fordításán dolgozott.³¹

Vitkovics idézett levele világosan tükrözi, hogy a személyes viszonyok és érzelmek mily erõs szerepet játszottak a kor irodalmi életében. (Mint mindig!) Kölcsey dühösen írt Kazinczynak az „Antischwartnerianus pártról”, holott korábban maga is velük értett egyet, a késõbbiekben pedig sokat tanult tõlük. Kazinczy — talán azért is, mert Fejér katolikus és dunántúli származású volt —, valamiféle ellene irányuló összeesküvést képzelt el, amelynek — mint ezt Kölcseynek kifejtette — titkos kovásza Verseghy és Kisfaludy Sándor.³² A pesti összejövetelben — a „cimborában” — olyan mulatságot látott, amelyeket Don Quijote szélmalomharcához hasonlított. Valójában sem Verseghynek, sem Kisfaludy Sándornak nem volt érdemi befolyása a Tudományos Gyűjtemény szellemére, de a közös munka fegyelméhez nem szokott pesti írók tényleg nehezen hangolódtak össze. Hiányzott a jelentõs szerkesztõ egyéniség, s nem hallgatható el, hogy az ehhez szükséges adottságok a makacs és sértõdékeny fiatal Kölcseyben sem voltak meg. (Késõbb az Élet és Literatura szerkesztését is teljesen Szemerének engedte át.)

Kölcsey tehát április 23-án Csekén volt. (Vitkovics négy napig gyűjtötte a lelkierõt, hogy a Berzsenyi-kritika közlésének engedélyezését kérõ levelét

²⁸ Vitkovics: i. m. 455. l.

²⁹ KFÖM III. k. 255. l.

³⁰ SzT 1360. VII. k. 24. sz.

³¹ KFÖM III. k. 250. l.

³² KAZ Lev. XV. k. 240—244. l.

megírja!) Szemere e hó 29-én már Lasztócról keletzte sorait, s ha a dolgok tervei szerint alakultak, Kölcsey Bay Györggyel május 29-e előtt érkezett ide a keresztelőre, de nem tudjuk, mikor. Első adatunk lasztóci tartózkodásáról a Kazinczyhoz június 7-én írt levele, amelyről már volt szó, s amire még visszatérek. Október 8-án viszont Vitkovics arról tudósította Döbrenteit, hogy „Szemere Pécelen a gazdálkodásban elmerült...Kölcsey nála tartózkodik. Homerus fordításához fogott. Ha elvégzi, dicső munkát viszen véghez. Recenziókat írta eddig a «Tudományos Gyűjtemény» számára, mint olvastad; de a redactio censurája felbillentette kedvét, s abban hagyta. Kulcsár úr újságjai körül tevékenykedik”.³³ Ez utóbbiról semmi biztosat nem tudunk, Vitkovics fordítói vagy külföldi cikkek anyagát összefoglaló munkájáról tudhatott, ami ügyvédi terveivel együtt arra vall, pénzkereső foglalkozásból akart megélni. Meddig maradt Pesten, mikor ment haza Csekébe, nem ismeretes. Annyi bizonyos, hogy december 6-án ügyvéd barátja abban a tudatban írt, hogy a „tudományos dolgok” pesti állapota változatlanul érdeklí Kölcseyt.³⁴ Tény, hogy ismét nem tette le az ügyvédi vizsgát, ismét súlyos pörös ügyek és más gondok kívánták hazatérését, miközben vitte magával a Berzsenyi-kritika miatti sértettséget, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői elleni haragot; s vitte mindazokat az új eszméket, amelyeket körükben — és Kultsár szerkesztőségének dolgozva — megismert. E tanulságok oly fontosak, hogy kedvükért hosszabb kitérőt kell tenni.

II

„Kereskedői lélek uralkodó Pest lakosainál, ez vezérel nálok mindent, s a város kormánya is ezt veszi, s okosan teszi, szem vezérül” — írta 1825-ben — visszamenőleges érvénnyel is — Fáy András.³⁵ Sokat küszködtek a magyar írók ezzel a kereskedői lélekkel, amikor munkáik ellenértékét követelték; de ez a kereskedői lélek hozott gyökeres fordulatot egész szellemi életünkben. A tovább élő hagyományos fölfogás ugyanis még sokáig hazafias tettek, erkölcsi kötelességnek fogta föl az írói hivatást, ami teljesen helyénvaló olyan tollforogatók esetében, akik birtokukon élnek és sem pénzben, sem „vérükkel”

³³ *Vitkovics*: i. m. 475. l.

³⁴ *Vitkovics*: i. m. 456—457. l. — Vitkovics azonban 1818. január 1-jén is nyitott kérdésként veti föl: „Ferus elmene honnyába? Ott is akar maradni?” Ó tehát nehezen tudta elképzelni Kölcsey Csekére költözésének indokoltságát, noha birtokával kapcsolatos gondjait ismerte.

³⁵ *Fáy András*: Levéltöredék Pestről. OSZK kézirattára Quart. Hung. 1274.

nem adóznak. A kornak azonban „főoglalkozású” írókra és tudósokra volt szüksége, akik csak akkor hozhattak létre műveket, ha szellemi munkájukért megfelelő fizetségben részesültek.

A Tudományos Gyűjtemény mindenekelőtt azzal hozott fordulatot a magyar művelődés történetében, hogy polgári pénzkereső foglalkozásnak ismerte el az írást. Címe a kor írói közül sokakat megtévesztett: a közfelfogás ugyanis a szépirodalmat is tudós munkának tekintette. A Tudományos Gyűjtemény alapítói valóban tudományos ismereteket kívántak terjeszteni,³⁶ persze nem a szűk (különösen itthon szűk) szakmához, hanem a lehető legszélesebb olvasóközönséghez szólva. Trattnernek ugyanis nem az irodalom támogatása, hanem a magyarul különféle témájú könyveket olvasók körének kiszélesítése állt az érdekében. Valószínűleg ez volt az aránylag jól fizetett szerkesztői tisztségre alkalmas Kazinczy (és Szemere Pál) mellőzésének az oka: egyrészt a kiadó félt folyóirata „szépirodalmasításától”; másrészt még inkább félhetett attól, hogy a nyelvi vitákban erősen elkötelezett szerkesztők a lehetséges olvasók egy részét elriasztanák. Egyáltalában nem biztos azonban, hogy „mellőzés” történt: a birtok gondjai — amint erről Szemere írt is Kőlcseynek³⁷ — nem engedték meg egyiküknek sem, hogy Pestre költözzenek — a bizonytalanba. (Kazinczy később sok gyereke miatt az akadémiai titkárságot sem merte vállalni.³⁸) A kiadó inkább Fejér Györgyöt választotta, akit a nyelvi vita — a pesti értelmiségiek zömével együtt — különösebben nem érdekelt. Tisztában voltak ugyan a nyelvújítás fontosságával, de azt egyrészt kevésbé mereven képzeltek el, másrészt lényegében lezártnak tekintették, akárcsak később Kőlcsey, vagy nevezetes vitazárójában maga Kazinczy is.³⁹

A Tudományos Gyűjtemény első száma azzal tüntetett, hogy a pesti értelmiség folyóirata: minden darabját ők írták. Később ugyan rendszeresen közölték Kazinczyt; helyet adtak a fiatal Kőlcsey három híres kritikájának, s nem rajtuk múltott, hogy a sorozat nem folytatódott: gyakran hozták a magyar nacionalizmus következetes ellenfelének, Rummy Károly Györgynek írásait; megnyitották a lapot az ország különböző részein élő tollforgatók előtt, de szellemét alapvetően ők határozták meg. Ez a meghatározás semmiképpen nem volt vallási jellegű, hiszen katolikus, református, evangélikus, görögkeleti fogott össze a lap fenntartásáért. Lényege nem volt sem politikai, sem tudományos értelemben

³⁶ Tudományos Gyűjtemény. Előszó. 1817. I. k. 1—13. l.

³⁷ Szemere: i. m. III. k. 202. l.

³⁸ Taxner-Tóth Ernő: Kazinczy tragikus öregkora. Kortárs. 1981. 1469—1477. l.

³⁹ Kazinczy Ferenc: Orthologus és Neologus nálunk és más Nemzeteknél. Tudományos Gyűjtemény. 1819. XI. k. 3—27. l.

kikristályosodott elv, eszmerendszer. Talán a keresést, a nyitottságot tekint-
hetjük a legfontosabb elemének. Az, ami ma kapkodásnak, összevisszaság-
nak, zűrzavarnak látszik,⁴⁰ akkor egyrészt azt szolgálta, hogy minél több em-
ber gondolkodását hozza mozgásba, másrészt a legellentmondóbb ismeretek,
vélemények, külföldi álláspontok, írások megszólaltatását is lehetővé tette.

Az ezernyolcszázötven évek nagy kérdése nem a társadalmi érdekek érvénye-
sítésének mikéntje, hanem a tájékozódás, a valódi érdekek fölismerése volt. A
lap indulásakor kirobbant gazdasági válság és az önkényuralmi módszerek be-
vezetési kísérlete fölbolygatta a közvéleményt. Az országot előtűz indulathul-
lám a húszas évek elejére még olyan jómódú, kormánypárti birtokosokat is az
ellenzék táborába sodort, mint Vörösmarty kenyéradója, Perczel Sándor. A
gazdasági gondok — amiért a közvélemény Bécs politikáját tette felelőssé —
a hozzá hasonlóan korszerű módszerekkel gazdálkodó, árutermelő, tőkét
gyűjtő földesurakat is nehéz helyzetbe hozták. Ez inkább indulatokat támasz-
tott; új megoldásokat, kivezető utakat csak igen kevesen kezdtek keresni.

A magyar világ erős érzelmi fűtöttségére Kisfaludy Sándor különösen jó
példa. Sem műveletlenséggel, sem a világismeret hiányával nem vádolható.⁴¹
Mégis, amikor 1796 márciusában — a császár tisztejként — Bécsűjhelyen járt,
„Zrínyinek, Frangepán és Nádasdynak itten történt felgyilkoltatások” jutott
eszébe.⁴² A francia fogságban a „bécsi gaz ministerium” ellen háborgott
Naplója tanúsága szerint. A *Himfy szerelmei* 1807-es második kiadásának az
előszavában pedig a következőket olvashatjuk: „...most van ideje, hogy Hazá-
jáért, Nemzetéért, nyelvéért minden Hazafi, kivált a Nemes, tegyen, a mit te-
het...” Míg azonban a tenni vágyás a napóleoni háború idején a nemesi fölke-
lés táborába vitte, a tízes évek második felében a hazafiasságon ismét a
nemzeti elégedetlenséggel való azonosulást értette.

A birtokán gazdálkodva többé-kevésbé elszigetelten élő, illetve kis és szűk
ismeretségi körbe zárt vidéki írókkal ellentétben a pesti értelmiség életformá-
ja együtt járt azzal, hogy naponta több társukkal és barátjukkal találkozzanak.
Rendszeresen fölkeresték egymást, azokat is, akik nehezebben mozdultak ki
otthonukból. A jobb módúak (Trattner, Jankovich, Kultsár, Vitkovics) sűrűn
rendeztek társas összejöveteleket, ebédeket, vacsorákat, amelyeken sok min-
dent meg lehetett beszélni. Könnyebben jutottak drága könyvekhez, külföldi
újságokhoz, folyóiratokhoz, s fontosabb olvasmányaikat természetesen meg-

⁴⁰ *Fenyő István*: Magyarország és emberi egyetemesség. Bp., 1979. 71—94. 1.

⁴¹ *Fenyő István*: Kisfaludy Sándor. Bp., 1961.

⁴² *Kisfaludy Sándor*: Napló és fogságom. Bp., 1962. 11. 1. és *Himfy szerelmei*. 2. kiadás. Pest, 1807.

beszélték egymással. Az állandó hír- és véleménycsere nem csupán színes, élénk szellemi életet hozott létre, de a társaság tagjait nyitottá és az új gondolatokra fogékonyabbá tette — akkor is, ha néhányan közülük fokozatosan rabjaivá váltak álmoknak és szólalomoknak. A Tudományos Gyűjtemény mögött fősorakozott értelmiségi nemzedék nem tudott — és nem is tudhatott — egy átgondolt irányzatot kialakítani, de a lap mozgásba hozta a magyar szellemi életet, elindította az eszmék szélesebb körű áramlását.

A Tudományos Gyűjtemény szerkesztői Kisfaludy Sándor-idézetet választottak az első szám élére, hogy kiemeljék a hazafias szándékot, az egyetlen közismert eszmét, amire a közmegegyezés reményében hivatkozhattak. E mottó okkal bosszantotta Kazinczyt, annál inkább, mert ugyanitt magasztaló ismertetés jelent meg a Himfy írójának Hunyadi-drámájáról. Okkal bosszantotta, de ehhez az is hozzájárult, hogy ebben a véleménycsere és kritikát nélkülöző korban még Kazinczy füle sem volt eléggé érzékeny. Ha az lett volna, észre kell vennie, hogy a hangsúlyos dicsérő szavak határozott esztétikai elutasítást rejtenek. Schedius Lajos ugyanis eleve elhibázottnak tartja Himfy művét, mivel a költő epikus témáját drámai formába erőszakolta; mert nem hőseiről, hanem a „magyarságról” írt; mert Hunyadi nagyságát nem eszmék és tettek bizonyítják, csak szólamszerű, a mű világából nem következő, kívülről a szövegbe erőszakolt dicséretetek igyekeznek elhítenni. Kifogásolja a családnév frását, mondván az helyesen: Hunyadi — nem Hunyady; s az alakok „eleven-ségének” szóló kurta dicséret mellett csak a hazafias tirádákat tartja — igaz, nagy terjedelemben — dicsérhetőnek.⁴³

Az első szám bevezetőjében a szerkesztő — a vállalkozás életrehívói nevében — leszögezi, hogy elsősorban közhasznú ismereteket akarnak adni. Később Fejér György ki is fejt, hogy véleménye szerint a „tudományok vagy a 'testi erőket formálják ki, vagy a' lelkieket; főképpen az értelmet, észt, érzéseket, 's szabad akaratot'. Egyenértékűnek tekinti a „kézzel, szerszámmal, machinákkal” létrehozott alkotásokat azzal, amit a költők teremtenek „elme, képzelődés, phantasia által”.⁴⁴ Az első évfolyamok világosan tanúsítják, milyen fontosnak tartották a Tudományos Gyűjteményben a „közhasznú esmertek” terjesztését, s azon belül azt, amit „kézzel, szerszámmal, machinákkal” alkotnak. Mindjárt kezdetben a nemrég feltalált gőzhajóról és rendszeres járatának tervéről olvashatunk. A továbbiakban is sok szó esik műszaki-ipari talál-

⁴³ Schedius Lajos: Kisfaludy Sándor Hunyady János című drámájáról. Tudományos Gyűjtemény. 1817. I. k. 105—107. l.

⁴⁴ Fejér György: A Nemzeti Culturáról közönségesen. Tudományos Gyűjtemény. 1817. I. k. 13—42. l., II. k. 3—27. l. és III. k. 3—42. l.

mányokról, alkotásokról és a korszerű mezőgazdaságról: a földművelés hatékonyságának növeléséről (benne a juhtenyésztés hasznáról, ami a súlyos gondokkal küszködő Kazinczy képzeletét is megragadta). Ezek mellett találkozhatunk a magyarországi éhínségek okairól és enyhítésük lehetőségeiről szóló cikkekkel is.

Figyelemre méltó és igen jellemző a pesti értelmiség gondolkodására Fejér bevezető tanulmánya, amely három, egymást követő számban jelent meg, s meglehetősen ellentmondásos — már csak azért is, mert a vége messze elkanyarodik kiindulópontjától. Rousseau-val vitázva abból indul ki, hogy az ember nem lehet magányos. A haza — mondja — kiformált közösség, aminek alapja a közös kultúra. Ezt olyan formálóerők hozzák létre, mint egykor a görög színház, s újabb korban a tanítás különböző intézményei — a gimnáziumok, líceumok, akadémiák, „Universitások”, „theatrumok” és folyóiratok, könyvek — „a hallás, olvasás, elmélkedés úján”. Itt Fejér elkanyarodik, de e gondolat sorhoz csatlakozik — ugyancsak az első számban — Schedius rövid eszmefuttatása *A Nemzetiségről*, amelyben ezeket olvashatjuk: „Azon nevezetes időtől, a’ mellyben nagy lelkű és felséges gondolkodású Fejdelmek az Universalis Monarchia igáját, melly alatt Európának legtöbb Nemzeti sokáig már nyögván Nemzetiségöket lassanként enyészni látták, mennyei erővel eltörlötték, méltán azt is lehetett remélni, hogy a’ Nemzetiségnek betség s az Országok megtartására, védelmezésére és helyreállítására való hathatós erejét megismervén azoknak szabad kifejezésére és lelkesítésére törekedni fog.”⁴⁵ Csak a mondat bonyolult szerkesztésében találhatunk magyarázatot arra, hogy a cenzor szeme mindezen átsiklott, noha Schedius nem kevesebbet hirdet 1817-ben, mint az abszolutizmus idejétmúltságát, a magyar valóság megismerésének és belső erői felszabadításának szükségességét, amiről a Hazai ’s Külföldi Tudósítások gyakran szólt. Igaz, annak kifejtése után, hogy a társadalomban élés teremt könnyebb életet és törvényes rendet, a nemzet-fogalom olyan megfogalmazása következik, amelynek később messzemenő következményei lesznek. Eszerint ugyanis a nemzet „organikus képződmény”, amit belső — erkölcsi, szellemi — erő tart össze; ellentétben a néppel, amelyet csak külső erő, kormányforma, országhatár zár egységbe. Vagyis — vitték mások tovább e gondolatot — az „organikus képződményű” magyar nemzettel a Magyarországon élő nem magyar népeket csak az országhatár kapcsolja össze, az utóbbiaknak tehát — mint Horvát István majd többször kifejti — nincs joguk az „uralkodó nemzet”, a magyar mellett önálló nemzeti létet kívánni.

⁴⁵ Schedius Lajos: *A’ Nemzetiségről*. Tudományos Gyűjtemény 1817. I. k. 57–61. l.

A védekezési szándékot kiváltó magyarelles támadásokra Fejér György egy osztrák folyóiratot idézve így válaszolt a Tudományos Gyűjtemény hetedik számában: „Az Ausztriai irigylí a' Magyarának az önkényes adózástól ment létét; azonban kétes, ha nem volna-e több, a' mit a Magyar az Ausztriaiának irigyeljen? A mi a' Visgálót illeti, szabad legyen neki nyilván megvallani, hogy nem volna az egy részről éppen igazságtalanság, az ő ítélete szerint, ha a' Nemesség a' portziózó község könnyebbítése végett esztendőnként némelly adózást u. m. a' Kassza domesticába valót, az Ország szükségéinek kielégítéséül magára vállalná, melly valóban a' Statusokat illeti inkább, mint sem a' parasztokat. Más részről hirtelenkedésnek, és méltatlanságnak tartja ő az Ausztriaiának e' praetensióját, hogy a' Magyar Ország más német tartományként kormányoztassék. Hirtelenkedésnek azért: mivel az ezt kívánók meg nem gondolják, hogy, ha a' Magyar Ország egyenlő terhet viselne, egyenlő nyereséget is kérhetne ki magának; a' nyereségeknek közösítéséből pedig előre nem látják, melly sajnós következtetések hárulnának Ausztriára. Méltatlanságnak ezért: mivel Magyar Ország nem Ausztriai tartomány, hanem Ö. Cs. K. Felségének I. Ferencnek örökös országa, mellynek saját Constitúciója lévén, Auszriával semmi egyéb köze, hanem azon egy a' Fejedelme...”⁴⁶

Ezekkel az ugyancsak később beérő gondolatokkal csendül össze egy könyvismertetés a hallei Litteratur Zeitung alapján, amely H. H. Jacobnak az oroszországi jobbágyságról és a szabad paraszti munkáról szóló munkáját tárgyalja. Ebben írja — valószínűleg (mert nem biztos, hogy a következő ismertető után található szignó erre is vonatkozik) — Fejér György, hogy a jobbágyi és szabad paraszti munka hasznossága szembeállításának „népes és kiművelt tartományokban... hasznos tapasztalás után helye se lehetett volna”. Nálunk Fejér megyei tapasztalatok szintén azt igazolják, mennyivel hasznosabb a bér-munka a robotnál.⁴⁷ Egyenesen a jobbágyfelszabadítás szükségességét sugallja a VI. számban Meszlényi Ignác *A Magyar Nemesek közbirtoka eránt való Javallások* című cikkében. „Javallásai” szerint a közbirtokokat a jobbágyok közt lakóhelyük alapján fel kell osztani, s kapják azt „örökös árendába, vagy szabados Contractusba. Ez által az ő serénységük élesztetik, munkásságok megkettőztetik; s ennél fogva természetvényeik megbővülnek, elégedésök helyre áll; a gyűlöletes Urbális perek, a drága Úr Székek megszűnnek. Evvel a földes Uraság is nyer, gazdagodik”.⁴⁸

⁴⁶ Tudományos Gyűjtemény. 1817. VII. k. 140—142. l.

⁴⁷ Tudományos Gyűjtemény I. k. 108—112. l.

⁴⁸ *Meszlényi Ignác: A Magyar Nemesek közbirtoka eránt való Javallások. Tudományos Gyűjtemény. 1817. VI. k. 84—86. l.*

Kiemelve a serénység gondolatát, visszajutunk Fejér bevezető tanulmányához, ahol a következőket olvashatjuk: „A különféle Szerzés nem különben fő eszköz a' nemzeti kiműveletésre. Ez által gyűjtik össze leg többnyire a' polgártársok az ő élelmekre, öltözetekre, 's lakásokra szükségességeket; munkásságra, bővelkedésre hajlandóságokat... A' Szerzés érezteti meg a' Polgárokkal egymás nélkül szűkölködéseket 's őket egymással szorosabban egyesíti, a' tulajdonság, jus, kötelesség esméretit szerzi és elhatározza benne.” A szerzés eszközei a földművelés, a mesterségek és a kereskedés. „A' kereskedés a' nemzeti kiműveletés fő eszközének esméretetett minden időben.” Ezután nyomtatókkal húzza alá a tudás fontosságát. „Minden tudás csupa belátásból, észrevételekből, tapasztalásbeli találmányokból... áll” — írja. — „A' Tudományok és mesterségek kielégítik a' birtoktalan Polgároknak szükségeit; a' birtokosoknak pedig biztos utat 's módot mutatnak, kívántató szerszámokat, eszközöket szerzenek, mellyeknél fogva az élelmökre, fedeztetésekre, lakásokra, alkalmatosságokra, 's a' fényűzésre valókat készen, bőven, könnyen összevegyűjthessék... A' tudományok és mesterségek az elmének élesítése által a' találmányosságot is élesztik s táplálják; az újabb, szüntelen változó kívánczóság” a polgári előmenetelt segítik. „Az embert emberré, polgárt polgárrá, Nemzetet Nemzetté formálván...”⁴⁹

A nehézkes stílus és a fogalmak pontatlansága ne tévessze meg az olvasót. Fejér nem egészen azt érti a „polgár” szón, amit mi. Nehezen tisztázható elképzeléseiben inkább az „állampolgár” értelemben használja; a polgárosulás említésekor pedig civilizáltabb, kultúraltabb, korszerűbb életkörülményekre és államrendre gondol. Ugyanakkor eszmefuttatásában messze kanyarodik a rendi társadalom modelljétől, főleg a feudalizmus lényegének tekinthető hűbéri elvtől, a megélhetésnek a szolgálathoz kötésétől; és voltaképpen a „hass, alkoss, gyarapíts” gondolatát előlegezi. Néhány ponton közelebb áll a valódi polgárosulás eszméihez, mint a feudális-nemesi társadalom adottságaihoz. Fejér a városlakó értelmiségi nyitott szemével tekint a világra, látja a változások szükségességét és mozgatóit, s ezeken eltöprengve olyan gondolatokhoz jut, amelyeknek élesztő erejét valószínűleg nem is érzékeli. Annál kevésbé, mert világnézetének sarkköve a vallás. A monarchikus államrend és a magyar alkotmány meggyőződéses tisztelője, az utóbbi fenntartásában látja a magyar érdekek fő védelmét.

Ez a magyarságot védelmező szándék készíti őt is — és még inkább Horvát Istvánt —, hogy szembeszálljanak a magyarság ellenséges kritikáján kívül az önismeret igényével is; igyekezzenek fölnagyítani, megszépíteni a magyar vi-

⁴⁹ Fejér: i. m.

lág, a magyar szellem, a magyar múlt minden mozzanatát, és elhallgatni, letagadni mindazt, ami kárhoztatható, vagy esetleg szégyenletes. Álláspontjuk ebben tér el Kölcseyétől és Szemerétől, akik tükröt akarnak mutatni a nemzetnek, hogy abban fölismerhetők legyenek a hibák, gyengeségek is.

A Tudományos Gyűjteményben folytatódó Schwartner-vitában írta Fejér: „Sch. Ur maga kívánt penna csatát Litteraturánkban... Mindúntalan azt rebesgetvén, hogy a tenta nem vér, nem kell tehát kémélleni...”⁵⁰ Másfelől a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői a pesti egyetem köréhez tartozó kitűnő statisztikussal sokkal határozottabban vitatkoztak, mint például Folnesics Lajos ókonzervatív nézeteivel. Igaz, Pestalozzi nevelési elvei és a kantianus filozófia ellen intézett első támadását⁵¹ Schedius még fölényes magabiztossággal visszautasította,⁵² de aztán hosszú ideig válaszolatlanul hagyták Folnesics *Kant, Fichte, Schelling és Pestalozzi* című viszontválaszát,⁵³ sőt a vita szabadságának tiszteletére hivatkozva egy ausztriai lap támadásával szemben védelmükbe vették Folnesics véleménynyilvánítási jogát. Viszont a korszerű nézetek előtt nyitottak teret azzal a merész utópiával, amit Thaisz András vázolt föl néhány Amerikáról szóló könyv ismertetésében. Thaisz szerint Amerika azért az ígéret földje, mert ott nincs jobbágyság, nincs elnyomás, ott „bebizonyosodik az, hogy a' Törvénynek Uralkodása, a' Hitnek szabadsága nem álmai a Filozófusoknak”. Az ember lehetőségei azonnal megnőnek, „mihelyt őket egy természet ellen való gyámatyaság alól felszabadítani akarjuk”. Szerinte Amerikában „kiki tsak maga, és az egésznek ő általa helyben hagyott zélja számára tartozik munkálkodni, és senki nem akar ott aratni, a' hová nem vetett; a' hol minden munkás bizonyos az ő bő, és meg nem tsonkított bére felől”.⁵⁴

A Tudományos Gyűjtemény első éveinek történetéből nem hiányoznak a viták, válságok sem, amelyeket részletesen ismertet Fenyő István *Magyarság és emberi egyetemesség* című könyvében — a folyóirat szerkesztési elveinek számos fogyatékosával. Mindezekkel együtt bizonyította be és vitte át a köztu-

⁵⁰ Fejér György: A' Tudományos Gyűjtemény III. kötetének vizsgálatából. Tudományos Gyűjtemény. VIII. k. 118—129. l.

⁵¹ Folnesics Lajos: Észrevételek a' Pestalozzizmus ellen. Tudományos Gyűjtemény. 1817. I. k. 83—100. l.

⁵² Schedius Lajos: A' Pestalozzizmusra való észre vételekről. Tudományos Gyűjtemény. 1817. II. k. 115—121. l.

⁵³ Kant, Fichte, Schelling és Pestalozzi. Tudományos Gyűjtemény. 1817. V. k. 44—91. l.

⁵⁴ Thaisz András: Az éjszak Amerikai Statusok jelenvaló állapotjok. Tudományos Gyűjtemény. 1819. VI. k. 85. l.

datba a Tudományos Gyűjtemény, hogy az ország szellemi központja Pest, a pesti értelmiség.

Szemere 1817. április 17-én Pécelről Pestre írott levelében arra kérte Kölcseyt, küldje el neki a *Rákóczi hajh...* kéziratát.⁵⁵ Szauder és Fenyő egyaránt fölfigyeltek rá, hogy a vers kezdősorában a híres és betiltott Rákóczi-nóta visszhangzik. Az utóbbi úgy ítéli meg, „Kölcsey ezúttal az egész nemzethez szóló, felrázó verset akart írni — ezt fejezi ki a perdülő négyes-hármas jambusokból és félrímes sorokból álló egyszerű strófa. Remek az óda első részének lebékózottsága, a tehetetlen mozdulatlanlanság — a tagadás képsora... Kölcsey páratlanul gyöngéd és bensőséges viszonyt teremt a hazához. Az őt vezérlő génusz a versben a nemzet őrlékkévé, a nemzeti összetartozás jelképévé magasodik”.⁵⁶ Érdekes a korábban többször említett génusznak a honszerelemhez kötése, ami valóban jelentős fordulópont Kölcsey tájékozódásában. Egyúttal annak is jele, hogy a pesti társaság nemzeti érzése erősen hatalmába kerítette — akkor is, ha talán a Fenyő által kiemelt szabadságharcos hagyománynál jobban izgatták a költőt a nemzet vereségei. Azzal azonban, hogy Várna és Mohács mellé — ahol a jezsuita történetírás fölfogása szerint a király eleste jelentette a tragédiát — föl sorakoztatja Rákóczi emlékét; a nemzeti lét megszűnésének a veszélyét az önvédelmi harcok bukásának következményeként állítja be.

1817. március 4-én jelent meg a Helytartótanács nagy vihart kavaró rendelete a megyék szabadságának korlátozására.⁵⁷ Nem csupán a vers hangvétele, de témája is ide utal. Figyelemre méltó a második részben föl idézett tisztító vihar, amely érzelmekből fakad és cselekvésbe torkollik. Ez adja a vers erejét és újdonságát. A befejező szakaszban megfogalmazott hit a magyar föltámadásban pedig az ellenállást tápláló általános dac költői kifejezése.

Valószínű, a *Rákóczi hajh...* sajátos válasz a Berzsenyi-kritika ellen még meg sem fogalmazott vádakra: a maga hazafiasságát és aggodalmait fejezi ki. Sajátos, mert a „recenzió” költészettörténeti összefoglalásában nem is utal arra a magyar hagyományra, amelynek folytatására itt vállalkozott. A két fontos mű nagyjából egyidejű keletkezése hűen jelzi Kölcsey kedélyének, hangulatainak csapongásait.

Kazinczy nagy álma — amiben Schedius Lajoson keresztül Kisfaludy Károlyig sokan osztoztak — a német nyelvű világ elismerése volt. (Kölcseyt is foglalkoztatta verseinek németre átültetése, fő büszkeségét, a *Schwärmert* maga

⁵⁵ Szemere: III. k. 204. l.

⁵⁶ Szauder: i. m. 72–74. l. és Fenyő: Haza és emberiség, i. m. 184.

⁵⁷ Magyarország története, i. m. 1255. és Horváth Mihály: i. m. 20–22. l.

fordította le.)⁵⁸ Kazinczy, Gaál György és Mailáth János ez irányú erőfeszítéseinek bécsi fogadtatása ugyanúgy földolgozatlan, ahogy történetírásunk adós a magyarellenes kirohanások számbavételével is. Ezek a sajtóban és a könyvkiadásban egyre gyakoribb támadások azért érintették különösen érzékenyen a pesti értelmiséget, mert ők érezték a legjobban a magyar elmaradottság következményeit, amiből kilépni nem volt módjuk és az udvar által javasolt irányban kedvük sem. Kölcssey az első, aki mélyen átéli a kor ellentmondásait. Egyfelől lenyűgözi Kazinczy eszmevilága, másfelől tudomásul kell vennie a magyar világ sajátos gondjait és erős indulatait. A Berzsenyi-kritika az első vonzásában, a *Rákóczi hajh...* az utóbbi sodrában keletkezett.

Elismerve a „péceli fordulat” eredményeit, rá kell mutatni — mint már utaltam is rá —, hogy Kölcssey gondolkodásában Csekén (és Kölcshén) érik be új fölfogása, amelynek lényegét a Szemere Györgyhez írott — idézett — levél fogalmazza meg. A *Földhez* című vers a végtelenbe húzó vágyakozásról szól ugyan, de a hangsúly a Föld visszahúzó-visszatartó erején van. Igaz, a *Rákóczi hajh...* költője szerint „a honfiú, s a honleány / Csak érez, nem lát s fél”, de itt is a látás szükségességén van a hangsúly. Mégpedig ezúttal azt az országot kell látni, amely az életük föláldozására kész hősök hiányában *romlik*; amelynek feltámadásához, újjászületéséhez szükség van a harc, a küzdelem vállalására. Csetri Lajos Berzsenyiről szólva részletesen kifejti a romlás kérdését a korabeli magyar költői gondolkodásban, amelyet itt a „birodalomteremtő és fenntartó harci erények hanyatlásán érzett horáciusi elemnek is tekinthetnénk”. Kölcsseyre erős hatással volt Berzsenyi és az ebben vele azonos nézeteket valló Virág Benedek történelemszemlélete. Ehhez annyit tesz hozzá egy évvel későbbi, Kölcshén végleges formába öntött versében, hogy kiemeli a képzelet szerepét. Régi, többször megismételt gondolata, hogy „fény és homály közt” inkább érzi, mint látja céljait; hogy a változásra várás érzése erősebb az elhatározásnál, de azzal teljesíti ki álláspontját, hogy a tétlen boldogság is küzdés eredménye, amit a győztes élvezhet, aki „Mosolyogva dől majd jobb sors hív ölébe...” (*Képzelethez*).

Kazinczynak írta 1817. június 12-én: „...aki érzi magát, s a szónak tökéletesb értelmében érzi magát, sokszor kell itt, vagy amott, vagy mindenütt is magán változtatni.”⁵⁹ Ám belső változási készségével összefonódva hangot adott jellemző makacsságának is: „Ritkán szoktam elfelejteni azt, amit valaha tettem” — írja ugyanabban a levelében, s ezzel indokolja azt a döntését, hogy addig nem dolgozik a Tudományos Gyűjteménybe, míg „a Jankovichianis-

⁵⁸ KFÖM III. k. 256. l.

⁵⁹ KFÖM III. k. 261–262. l.

mo — Horvátianizmus tartand”.⁶⁰ Nehéz itt az érzelmi jellegű sértettséget elválasztani az elvi nézeteltérésektől. Nehéz, hiszen a Berzsenyi-kritika megírásában nyilván befolyásolta a személyes megismerkedésükkel egyidejű ellenszenv, ahogy kötötte korai — meggondolatlan — kijelentése is arról, hogy Berzsenyi elérte azt a pontot, „melyet már nehezen fog fölülmúlni”.⁶¹ A veszélyeztetettség tudatától túlfűtött Horvát és a vele egyetértők — fölháborodása erősen túlzott, de Kölcsey költészettörténeti vázlata is egyoldalú, amit a *Nemzeti hagyományokban* hamarosan kifejtett álláspontja voltaképpen cáfol. Itt is csak a Berzsenyi-kérdés megvilágítását szolgálja, s a korabeli — irodalmunk történetében szükségszerűen járatlan — olvasóknak bizony zavaró lehetett. Megállapításai részben ugyan máig helytállóak, de a tágabb összefüggérendszerből kiragadottak. Egész gondolatmenetét jelentősen befolyásolja egyrészt saját költői és kritikusi útkeresése; másrészt az irodalomtörténetírásunkban sokat elemzett tévedéseinek sora. (Igazságtalan Zrínyivel és Ballassival is!)

Jellemző részlete e kritika körüli máig dúló vitának a szerb népdalok emlegetése. Ezeket ugyanis eredetiben csak Vitkovics olvashatta.⁶³ Kérdéses, milyen mértékben ismerték a szerb és a magyar népdalkincset a vita egykori résztvevői, főleg Kölcsey. Költőnk azon megállapítása, miszerint „a csak nem köztünk élő *szerbusok*, a mi Dunánknak, a mi Szávánknak partjain oly poétai lebegéssel, oly makacs kedvvel, s oly egyszerű fennséggel költik dalaikat, mint Anakreon és Homeridák”⁶⁴ — saját fordításával semmiképpen nem igazolható. Mögötte a tekintélyes Goethe, Herder és más német esztéták véleményét sejtethetjük. Mivel semmi nyoma, hogy szerbül tudott és irodalmukat ismerte, szerencsétlen példának tekinthetjük ezt a hivatkozást, amelyre azért volt szüksége, hogy a földrajzi helyzetünkre vonatkozó magyarozatnál mélyebb — Berzsenyit is korlátozó — okokat kereshessen. A korabeli olvasó azonban úgy érthette, Kölcsey a „szerbusokat” a magyarnál tehetségesebb népnek tekinti. Az olvasók rokonszenvvel figyelték a Hazai ’s Külföldi Tudósításokban az 1813-as törökellenes szerb felkelés sorsát, amelynek eredménye-

⁶⁰ KFÖM III. k. 259. l.

⁶¹ KFÖM I. k. 412. l.

⁶² Vö. *Szauder*: i. m. 66–69. l. — *Fenyő*: Az irodalom republikájáért, i. m. 194–198. l. — *Csetri Lajos*: ItK 1983. 463–481. l. — *Taxner-Tóth Ernő*: ItK 1985. 3. 323–330. l. — *Csetri Lajos*: Egység vagy különbözőség. Bp., 1990. (Több összefüggésben.)

⁶³ *Fenyő*: i. m. 171–177. l.

⁶⁴ KFÖM I. k. 421. l.

ként Milos Obrenovicsot 1815. november 6-án Szerbia örökletes fejedelmévé választották. 1817-ben a magyar közvélemény szemében a szerbek sem veszélyt, sem ellenfelet nem jelentettek. Részben menekültek voltak, részben nemzeti létükért küzdöttek. A Tudományos Gyűjtemény olvasói ehhez mérték azt a magyar igényt, hogy Európa — főleg Ausztria — egyaránt ismerje el történelmi és születő értékeinket. A hangsúly nem azon volt, hogy a magyar külön (vagy sem) a szerbnél, hanem, hogy egyenrangú a „némettel” — illetve azzá kell válnia. Kazinczy ezt a fölemelkedést, a szellem — irodalom, művészet — világán belül vélte megvalósíthatónak; először a pesti értelmiség, majd a birtokos nemesség egy része viszont Bécs elnyomó politikájában és lenéző propagandájában látta a legfőbb akadályt. A Berzsényi-kritika jelentős irodalma sokrétűen tárgyalja esztétikai kérdéseit, itt azt kell előtérbe állítani, fogadtatása hogyan készítette a maga lehetőségeinek az újragondolására a költői útját és a közönség elismerését — a sikert — kereső Kölcseyt.⁶⁵

Versei változatlanul nem keltettek érdeklődést Pesten, kiadásukra sehol nem mutatkozott lehetőség, s ez aligha javított kedélyállapotán. A Homéroszfordításba merült el, mivel erre többen biztatták; ám lassan haladt. Pestről való eltávozásának az okát maga így fogalmazta meg: „jóság-kontraktusom semmivé tétetett, s így a terv is, hogy Pesten lakhassam”.⁶⁶ Azzal fogadjuk el a költő szavait, hogy azok tavaszi hazamenetelére vonatkoznak. Később viszszerve Pestre kísérletet tett, hogy a polgári pályákon, újságírásból vagy az ügyvédi munkából éljen.⁶⁷ Berzsényi haragjával szemben ugyan tiszteletré méltó igyekezettel védte tanítványát Kazinczy, de a kialakult indulati és tudati feszültségeket nem is sejtette, noha Szemere figyelmeztette Kölcsey prókátorságra vonatkozó terveivel kapcsolatban arra, hogy barátja gondolkodása megváltozott.⁶⁸ A Mester úgy vélte, miután Kölcsey szembekerült Horvát István nemzeti érveket hangoztató irányzatával, még közelebb jutott hozzá. Nem sejtette, hogy a sérelem keltette indulatok és a világról szerzett új ismereteken

⁶⁵ Hadd hívjam föl a figyelmet arra, hogy Trattner eredeti szándékának, a könyvek ismertetésének megfelelően, a Berzsényi Dániel versei címen számon tartott tanulmány terjedelmű kritika — amint azt a Tudományos Gyűjteményben megjelent szöveg mutatja is — a Trattner János Tamásnál Pesten 1816-ban megjelent második kiadás bírálata.

⁶⁶ KFÖM III. k. 511. l.

⁶⁷ Szemere írja Kazinczynak Lasztócz, 1817. jún. 6. keltezésű levelében: „Kölcsyem engede kérésemnek, s itt van. Együtt megyünk Pestre. De ő prókátorságra készülés végett tér vissza! Melly változás benne.” — I. m. III. k. 161. l.

⁶⁸ KAZ Lev. XV. k. 174—178. l.

alapuló belátás szembekerült ugyan egymással, de egész költői-írói feladatvállalásának felülvizsgálatára készítette a Berzsenyi-kritika makacs szerzőjét. Ezért tekinthetjük alapvetően fontosnak a Lasztócon eltöltött nyarat.⁶⁹ Kölcsey ugyan arról írt, hogy „egy egész hónapig semmit sem tettem, csak magamba mélyedve napról napra éltem”, ezt azonban kiegészíti azzal, hogy ezalatt Kazinczy háromszor volt náluk. „Mi akkor vele literátori pörbe jöttünk. Újításait nem javallottuk, mert ezáltal a nyelvbéli sokszínűséget elveszté. Ő minket nem értett.”⁷⁰

Több szálat kell itt elkülönítenünk. Az egyik az ügyvédség terve, amit Kölcsey többször elmondott Kazinczynak, aki nemcsak június 14-én, de október 12-én is érvényesnek tudta azt. Szemere július 5-i levele azt a benyomást kelti, hogy Kölcsey ekkor már nem volt vele Lasztócon.⁷¹ Az biztos, október 8-án — mint láttuk — Pesten, illetve Pécelen volt. Ügyvédi vizsgájának, illetve újabb tanulmányainak nincs nyoma. Többször idézett önéletrajza szerint júliusban Pestre, szeptemberben Pécelre ment, s onnan decemberben — a Bodrogon csónakon Tokajig hajózva — karácsony előtt ért haza.⁷² Időközben a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségében változások történtek, Szemere már július 5-én azt írta Kazinczynak: „Minden jól megyen... Éljen a Tudományos Gyűjtemény!”⁷³ November 11-én pedig némi kárörömmel tárgyalta Trattner és az írók közötti vitákat.⁷⁴ Ha Kölcsey alkalmazkodni tudott a soha nem kedvelt Kultsárhoz, amire Vitkovics utalt, inkább a témahiány vagy munkakedv tarthatta távol a Tudományos Gyűjteménytől, nem pedig elvek. 1818. február 19-én Vitkovics ismét meleg hangú levélben hívta vissza: „Kérlek hát, ha kérlelhetetlen nem vagy, felejtsd el bűnünket, és irgalmazz minékünk a te irgalmaddal”, mert „Téged általam kérnek, hogy kritizálj, recenseálj”.⁷⁵ Nagy lehetőséget kínált e kérés teljesítéséhez, hogy Szemere Pesten telepedett le, és hivatalt vállalt. 1818. július 13-án arról tudósította Kazinczyt, hogy Trattner följánlotta a folyóirat szerkesztését, amiből azonban nem lett semmi.⁷⁶ Innen tudjuk azt is, hogy Berzsenyi „Antirecensioját” a szerkesztőség vissza-

⁶⁹ KAZ Lev. XV. k. 331—333. l.

⁷⁰ KFÖM III. k. 511—512. l.

⁷¹ KAZ Lev. XV. k. 240—244. l. és 331—333. l. — Valamint XV. k. 312—313. l.

⁷² KFÖM III. k. 512. l. Nem tudjuk, hogy Szemerével együtt ment júliusban Pécelre, vagy előbb egyedül Pestre.

⁷³ Szemere: i. m. III. k. 162. l.

⁷⁴ Szemere: i. m. III. k. 162—163. l.

⁷⁵ Vitkovics: i. m. 459. l.

⁷⁶ Szemere: i. m. III. k. 163—165. l.

küldte a szerzőnek. Kölcsey miért nem írt 1828-ig, Vörösmarty szerkesztői megbízatásának a kezdetéig a Tudományos Gyűjteménybe? Rejtély, ami csak érzékeny lelkivilágával magyarázható.

A fentebb idézett önéletrajzi vallomásban Kölcsey úgy állítja be, mintha Kazinczyval 1817 nyarán folytatott vitájának lényege a nyelv lett volna. Bizonyára igaza van Horváth Károlynak, amikor azt írja, hogy Kazinczyt a későbbiekben Kölcsey „szembefordulása józanságra” intette.⁷⁷ Nyilván itt — és persze a Tudományos Gyűjteményben ellene írott dolgozatok következtében — formálódtak ki azok az elvek, amelyek nyomán az *Orthológus és neológus* című vitázárója megszületett. Kölcsey érdeklődésének előterében azonban ekkor már nem a nyelv, hanem az irodalom állt. Erről szólnak a híres „lasztóci levelek”.

A szakirodalom általában három lasztóci levélről beszél — Kölcsey is ennyit említ —, ezek megértéséhez azonban ismerni kell az elsőt (a „negyediket”) is. Ebben nyoma sincs a lázadásnak. Kölcsey a következőket írja: „Örömmel nézek a pillanat elébe midőn Uram Bátyámat ismét s még egyszer látni boldog leendek...”⁷⁸ Kazinczy azonban nem sietett Lasztócra. Három nap múlva válaszolt. Kölcseynek a Berzsenyi-kritika miatti sérelmére csak közvetve utalt, hiszen már május 14-én megírta egyetértő véleményét. Idézte viszont Kis János és Horváth János fenntartásait a szerkesztőséggel kapcsolatban, s közölte, ezekben maga is osztozik, noha ennek ellenére nem mondott le a Tudományos Gyűjteményben való közlés lehetőségéről. Többek között ezeket írta: „...a Pesti cimbora vagy elrontja magát és a dolgot, vagy jóra tér.”⁷⁹ A június 11-i levelében Kazinczy érzékeny pontján sértette meg — nyilván akaratlanul — Kölcseyt. Kijelentette, nincs elragadtatva Homérosz-fordításától, amit „darabos”-nak minősített, s hozzátette, „úgy hiszem, még sok fog rajta kisimíttatni”.⁸⁰

Kölcsey még aznap válaszolt, s levelét a recenziók körüli viharral kezdte: „A recenziók ritkán hoznak örömet...” — írja,⁸¹ s mintha előre tudná, Berzsenyi tiltakozni, válaszolni fog, Csokonai halott voltára és Kis János nemeslelkűségére hivatkozik. Ez a sokszor idézett keserű megállapítás azonban csak bevezető, hogy aztán rátérhessen fő szívfájdalmára. Néhány sorból nem lehet megítélni a 24 hosszú énekből álló Homérosz-fordítását, mondja. Okkal kérdezhető, akkor miért küldte el, ha eleve visszautasítja olvasója bírálatát? Sze-

⁷⁷ A magyar irodalom története i. m. 276. l.

⁷⁸ KFÖM III. k. 255. l.

⁷⁹ KAZ Lev. XV. k. 196—197. l.

⁸⁰ KAZ Lev. XV. k. 231. l.

⁸¹ KFÖM III. k. 255—259. l.

mere és Schedius elragadtatott véleménye⁸² téveszthette meg, s Kazinczytól hasonló dicséretet várt. Csalódását nem tudta leplezni. Még röviden válaszolt a versei német fordítására vonatkozó kérdésre, aztán szabadon engedte indulatait. „Én a mult telet Pesten töltém, litteratoraink közül többenél megjelentem, a Tudományos Gyűjteményt redigáló gyűléseken ott voltam, s alkalmam volt látni s megítélni, miben feküdjenek a litteratori dolgok...Új ideák, új filológiai vizsgálatok s új következtetések” azok, amivel találkozott. Már „minden ember másként ír mint ezelőtt irtak... a nyelv maga meghatározta a maga pályáját”, tévedés volt az új irányzatnak nevet adni, s ezzel a litteraturát megosztani. „Ebből az a rossz is lett, mert a haladni nem akarók még inkább vagy rettegőkkelé vagy makacsokká lettenek, a haladni akarók pedig a természetes határokon túl csapongtanak, s a jó, jámbor olvasó, vagy néző sohasem tudja, mit tegyen, s mihez tartsa magát?” Kifakad Helmeccy Berzsenyi-kiadása és túlzásai ellen, majd az egész nyelvújítást — egyáltalában nem meggyőződen — „a Schwartner ellen vitt gondtalan” támadásokkal hozza egy nevezőre. Attól fél, hogy a megosztottság Kazinczy nagyra becsült *Erdélyi leveleinek* önköltéses kiadását is értelmetlenné teheti.

Ez a mellékes, talán nem is egészen végiggondolt megjegyzés Kölcsey legfontosabb pesti fölismeréséhez kapcsolódik: az irodalomnak létkérdése, hogy legyenek olvasói, hogy a könyveknek legyen hivatásos kiadója, aki azokat a lehető legtöbb példányban képes eladni. A Tudományos Gyűjtemény sikere abban rejlik, „számtalan Unterhandlerek dolgoznak mindenfelé”. Nem mondja ki, de gondolatmenetében benne rejlik, hogy üzleti vállalkozásra van szükség, aminek eredményeként az írás úri kedvtelésből és a nemesek hazafias kötelességből megélhetést jelentő hivatássá válik. Saját verseinek kiadására reménye sincs, Kazinczyt kevesen olvassák, sikere Himfynek volt, no meg a sok lenézett regénynek, Pálffy Sámuel, Verseghy és mások munkáinak.

Következő — június 12-i „lasztóci levele” Kazinczy ismeretlen, talán szóbeli válaszára utal. Föltehető, hogy az előző napi — nyilván nem könnyen tudomásul vehető levél olvasása után Kazinczy Lasztócra kocsizott, s magyarázatokat kért. Ekkor hivatkozhatott Goethe *Egmont* című drámájának a hőseire — önmagát a címszereplővel, Kölcseyt Orániai Vilmossal azonosítva. (Ebben a formában utalhatott Lutherre és Erasmusra is.) „Valóban édes Uram Bá-

⁸² *Szemere* i. m. III. k. 202. l. „Én előmutatám fordításodat Homérből, s felolvassámSchedius a görög textet citálgatá, s a Voss fordítását, és bravózott...S mindnyájan azt vallák, előre meg sem képzelt csudálkozásaik között, hogy a te fordításod a Vossénál homéribb...”

tyám, a nevek nincsenek rosszul választva” — írja Kölcsey.⁸³ Fájjalja, hogy a magyar irodalom szűk és kicsiny, az idegen példák tehát — a német irodalmi háborúk párhuzamai — nem használhatók. Kétkedő, pesszimista alkatnak vallja magát, s nincs megelégedve a haladással, de a „patriotizmus, mint minden egyéb, ezer emberben ezer medifikációt szenved. Egyik a korcsmát kastélynak nézi, másik a kastélyt is korcsmának. Mindeniknek szüksége van hidegebb vérű kalauzra”. Innen, hitet téve a nyelvújítás mellett, kicsit ellentmondásos úton jut Kis János azon állításának helyesléséig, miszerint Kazinczy vétett maga ellen, amikor fordítónak lett. A józan ész kárával ugyan nem kell a publikumnak hízelegni, de „mikor ez a mi publikumunk most fordítást éppen nem szeret, bizony fordítások nem is fognak úgy kelleni, mint originálok”. Mestere életművének csúcsára levelezését helyezi, majd hozzáteszi, mindennek kimondására csak a barátság jogosítja föl, a tisztelt Virág Benedeknek nem mondana ilyeneket. (Innen tudjuk, hogy Virág „recenseálására” készült, és a „Pesti redactioval történt viszálykodás” miatt mondott le tervéről.)

Sajátos ellentmondása e levélnek, hogy a viták kiobbantásán kívül békülési kísérleteiért is elmarasztalja Kazinczyt, aki június 14-i válaszában elsőnek ezzel foglalkozott.⁸⁴ A széphalmi mester irodalmunk haladását Kölcsey és Szemere egy-egy versével, a maga újabb munkáival, Szentmiklóssyval és az Erdélyi Muzéummal példázza. Kijelenti, hogy nem akart olyan költő lenni, mint Virág vagy Berzsenyi, legföljebb Dayka, Ráday és Csokonai (!!!) néhány munkáját szeretné magáénak tudni. Büszke az *Erdélyi levelekre*, de az „nem teremtés hanem csak leírása annak a mit láttam”. Védi fordításait, s kijelenti, rossz origináloknál (példája: Dugonics) fontosabbak az átültetések. A mentegető Kölcseyt atyaián megnyugtatta: „...mi nagyon szeretjük egymást és ügyünket”.

Személyes látogatást ígért Lasztócsra. Ám Kölcsey ezt nem várta be, s utolsó „lasztóci” levelében azzal válaszolt: fontos a jövő, a „leendő hír, becsület”, de még fontosabb a jelen. Ezután megismételte eltévedt véleményét az irodalmi pörökről, a levelezésről, dicsérte Kazinczy új — eredeti munkáját. *Erdélyi utazását* akkor is fogják emlegetni, ha Kazinczy „sok más dolgozásai elfeledtetnek”. Kifejtette fordítói hitvallását: „...úgy jó, ha az író a maga eredeti szí-

⁸³ KFÖM III. k. 256—263. 1.

⁸⁴ KAZ Lev. XV. k. 240—244. 1. — Az összeütközés Kazinczyra is mély hatást gyakorolt, 1817. november 27-én írt Mailáth Jánosnak: nem tudja, hol van Kölcsey, aki a nyáron Pestre ment Szemerével. „Eine schöne Tönende Glocke, die einen Spalt bekam!... Kölcsey hat sich ausgeredet.”

nében tehetjük át a mi földünkre. Ezért fordítják a verselőt versben, szorosan megtartván még a versnemet is.”⁸⁵ Nem tudjuk, találkoztak-e még Lasztócon, de azt igen, hogy Kölcsey nem írt többé Kazinczynak. Az „illiászi pör” idején Szemerére bízta a közvetítést, s noha az Akadémia alapításakor jó viszonyuk helyreállt, útjuk végérvényesen elvált.

⁸⁵ KFÖM III. k. 266. l.

FÉNY ÉS HOMÁLY

I

„1818—1823. Kölcsn és Csekén igen-igen keveset dolgoztam, de dalaim alakja ekkor fejlett ki. Reggeltől más hajnalig szobámban járkáltam (volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki)” — olvassuk önéletrajzi levelében.¹ Vallomásában a versírás nehézségére vonatkozó panasz hiteles, a bezárkózás viszont alighanem túlzott. Tény, az 1817 és 1820 közti időszakból alig maradt fenn levele. 1818. július 13-án Szemere azt panaszolta Kazinczynak, hogy nem is sejtí, Kölcsey hol van: „Csekén nincs, annyit már tudok. A levelezésben az idén magam is rest voltam.”² Költőnk ekkor Kölcsn tartózkodott, unokatestvére, Ormós Péterné házában, decemberben azonban Vitkovics hiába várta Pestre.³ Az 1819-es évről annyit már tudunk: egyetlen verse vagy más munkája sem maradt fenn, csak a szatmári alispánhoz intézett — már idézett — levél, amely a jobbágyaival folytatott állandó vitáiról tanúskodik.⁴ Pörös ügyei miatt járt 1820 februárjában ismét Pesten. Vitkovics Döbrenteinek írott levelében olvassuk: „Nálam toppan Kölcsey Ferus, és elgondolhatod mint ömlöttem el örömmel, hogy véle egy kevésé literaturázhatok, s így könnyíthetek a peres lármától elkábult fejemen. De, amint Virág énekli (minden öröm jön és megy és hamar enyész), úgy jártam én is Kölcseynekkel. Ő is, a szép lelkű tele peres aktákkal, tele perekkel jöve hozám.”⁵ Ha pedig ez így volt, akkor az is nehezen képzelhető el, hogy Kölcsey

¹ KFÖM III. k. 512. l.

² Szemere: i. m. III. k. 165. l.

³ Vitkovics: i. m. 476. l.

⁴ Lásd az előző fejezet 31. és 32. jegyzetét.

⁵ 1820-ig többnyire nem Csekében lakott, január 2-án írja neki Bay György: „Most hallom a csekei dallostól (Kölcsey Mihály?), hogy többé nem Kölcseben, hanem Csekében laksz.” SzT 1402. VIII. k. 21. l. — Vitkovics: i. m. 476. l. — A perek oka Székely József lehetett, aki Bécsből és Pestről nyújtotta be kereseteit Kölcseyék ellen.

az egész 1819-es évet csekei házában tölthette: akadt bőven intéznivalója faluján kívül is. Kölcsey Antónia naplója ugyan csak 1837-ben kezdődik, de a csekei életforma aligha változott addig alapvetően, s így föltételezhető, hogy mindig is magától értetődő volt az ott lakó unokatestvérek — főleg Ferenc, Ádám, Gábor és János, valamint Mihály — sűrű érintkezése.

Kölcsey 1820. április 29-én Csekéről keltezett levele arra vall, hogy februárban — főleg a Székely által indított pör elintézése végett — kezdett pesti tartózkodása meglehetősen hosszúra nyúlni. A visszaút közben Debrecenben is töltött annyi időt, hogy abból irodalmi munkára is jusson. „Tegnap éjjel érkezém” kezdi beszámolóját Szemerének, amit a vendéglátás megköszönésével zár. Szól írói terveiről, egy ismeretlen „cséljátékot” említ, s utal Szemere későbbi Körner-fordítására.⁶ Nem tudjuk, összefüggésben állt-e útja azzal is, hogy Vályi Nagy halála újból fölvetette a Homérosz-fordítás ügyét, amiről Szemere április 22-én írt is Kazinczynak. Annyi bizonyos, ő volt az a „Ferus”, akinek megérkezése 1820. augusztus 18-án ismét „örömet hozza” péceli barátjának.⁷

November 25-i levele azzal kezdődik, hogy sajnálkozik, amiért a következő telet nem töltheti Pécelen vagy Pesten, noha irodalmi szövetkezésre és hosszabb ott tartózkodásra gondolt, de otthon „kemény idők” vártak rá, meg a zilált birtokügyek. 1817 nyarán csak Kazinczyval szakította meg kapcsolatát, más írókkal fenntartotta. Nagyon valószínű, levelezése sokkal gazdagabb volt, amint az a fennmaradottakból következtethető. Tudjuk többek között, hogy a Kazinczy köréhez tartozó, németül író, szellemi értékeink megismertetéséért sokat fáradozó Mailáth Jánossal rendszeresen érintkezett.⁸ Tartotta a kapcsolatot Bay Györggyel⁹ és bihari rokonaival is. Furcsa mozzanata életének,

⁶ KFÖM III. k. 268—269. l. — Kölcseynek egyetlen drámakísérlete maradt fenn, de a Perényiek nem „cséljáték”. (KFÖM I. k. 251—274. l.) Színjátéki tervei valószínűleg összefüggésbe hozhatók azzal, hogy Szemere 1818-ban elkészült Körner Zrínyi-dramájának a fordításával, amit a könyvkiadó Trattner már november 26-án sürgetett. (SzT 1393. VIII. k. 12.) Ahogy a Hazai 's Külföldi Tudósításokból értesülünk (1818. II. 52. — Karátson hava 30.), december 22-én a pesti „Városi nagy Théátrumban” az „Asszonyi Egyesületnek buzgósága által” előadatott Szemere fordítása. Ezen a változaton valószínűleg tovább dolgozott Szemere, hiszen Kölcsey két év múlva — 1820. november 25-én — ezeket írta: „Hát Zrínyi? Csak ez, édes Palim, csak ez lenne már kétszen...” KFÖM III. k. 271. l.

⁷ Szemere: i. m. III. k. 166. l.

⁸ KFÖM III. k. 271. l. — „Gróf Mailáth János két levélkét küldött hozzám... Én elég egyenességgel felelek, s leveletem ezen csomóba zárva ajánlom nékie.”

⁹ KFÖM III. k. 272. l.

hogy asszony nélküli házában — talán 1820-ban — magához vette Péter öccse lányát, Lenkát, akit nagyon szeretett és Ádám házasságáig nevelt.¹⁰ Nagy eredménye ennek az életszakasznak — amint maga írja —, hogy „Ujonan épült házunkban három szoba már elkészült, csak az asztalos munka fog még felszegeztetni. Akkor ismét dologhoz ülök”. Házat építve vonult ki a világból a költő, így zárkozott magányba.¹¹

Láttuk, ez a bezárkózás a birtok ügyei miatt sem lehetett teljes, s idézett, 1820. november 25-i levele arra vall, hogy tovább tartotta a kapcsolatot a pesti irodalmi központtal. Októberben Szemere megyei hivatalt vállalt és Pestre költözött.¹² Talán ezzel függ össze, hogy Kölcsey versei közül 1821-ben Igaz Sámuel bécsi Zsebkönyvében megjelent *A Lyány dala*, a Szépliteratúrai Ajánlékban az *Ajánlás* és a *Rákóczi, hajh* (*Hazafiúság* címmel), az 1822-es Auro-rában az *Andalgások*, *A Költő*, az *Ideál* és a *Szép Lenka*, majd az Aspasiában a *Dobozi* és a *Rádayak sírján*. Meglehetősen sokszínű költészete ismertebbé tette, s ez alighanem önbizalmában is megerősítette. Tájékozottságára az jellemző, hogy Vitkovics leveléből rögtön megértette — vagy legalábbis gyanította —, mit jelent az a kijelentés, hogy Szemere „grammatikus” lett, s arra gondolt, bizonyára Fejér nyelvészeti pályakérdésein dolgozik.¹³ Noha a debreceni nyomda egyes tulajdonosa, Csáthyné 1818-tól hirdette kiadványait a Hazai ’s Külföldi Tudósításokban, költőnk könyvet jóformán csak Pestről remélhetett. 1820-ban például Cervantes és Molière beszerzését kérte Szemerétől, s jellemző módon barátja e kívánságot még 1823-ban sem tudta teljesíteni.

Változatlanul alapvetően izgatta a költészet mibenléte és a költő hivatása. Fenyő István csak részben megalapozott adatok alapján tételezi föl, hogy tevékenységéről beszámolva Johan Jakob Engel *Über Handlung, Gespräch und Erzählung* (1774) című művére utal 1820. áprilisi levelében Szemerének,¹⁴ valószínűbb, hogy Engel *Anfangsgründe einer Theorie der Dichtungs* című műve alapján „dolgozott” akkor Debrecenben. Erre vall „Cseke, 1823. febr.” keltezésű töredéke, amely ma *Ízlés* címen ismeretes. Ebben többször hivatkozik Engelre, miközben igyekszik régi kérdéseit az idealizmus és a tapasztalati valóság szerepére vonatkozóan tisztázni. A „való” — úgy látja — „a kút fene-

¹⁰ Vö. *Szép Lenka*. KFÖM I. k. 81. 1. és önéletrajzi levele — KFÖM III. k. 513. 1.

¹¹ KFÖM III. k. 272. 1.

¹² *Vitkovics*: i. m. 460. 1.: „A mi Palink a vármegyeházánál szép kastélyt kapott...”

¹³ *Szemere*: i. m. III. k. 200—247. 1. és 323. 1.

¹⁴ KFÖM III. k. 268. 1.: „Engelt Debrecenben is dolgozám, de tentát és tollat igen szűken kaptam, s ez az oka, hogy még végig nem mentem rajta.” — Vö. *Fenyő*: Az irodalom republikájáért, i. m. 251. 1.

kén” fekszik, azaz nehezen hozzáférhető, ezért a szép kérdésére az ízlés alapján adott válaszok mindig az egyéntől függenek: szubjektívek és még anyag tárgyakra vonatkozóan is nehezen foglалhatók objektív ígennyel szóba, leírásba. A benne élő költői bizonytalanság tehát elméletileg is igazolható.

Mindennapi életét főleg a gazdaság foglalta le. Valószínűleg olvasta Kultsár újságját, s ebből egyaránt értesülhetett a hazai szellemi élet élénküléséről, valamint a nemzeti kérdések előtérbe kerüléséről, noha ez utóbbiakról a lap kevés hírt adhatott, viszont annál többet beszélhetek róla szatmári ismerősei. A Hazai 's Külföldi Tudósításokban már 1818. tavaszán ilyeneket olvashatott: „Hol a' Szép-Mesterségeknek annyi értelmes betsülői vannak, ott azok napról napra inkább tenyésznek. Ily kellemetes tapasztalásunk vagy on Pesten, a' hol kevés esztendőök óta minden különös gyámolítás nélkül a' Képirók, 's Rézmet-szők annyira szaporodtak, hogy azon Mesterségeknek nagyobb gyarapodást nem ok nélkül ígérhetünk...”¹⁵ Érdekes fejtegetéssel találkozhatott — német forrás alapján — a szerzői jogról és a sajtószabadságról, cenzúráról; majd pedig a székesfehérvári „Theátrum” megnyitása adhatott szárnyat képzeletének,¹⁶ ami egyaránt közrejátszhatott a játékszínről szóló tanulmány megszületésében, a Körner Zrínyi-dramájáról írott nagyszabású munka kidolgozásában, valamint *Perényiek* című drámatöredékének elkezdésében. A pesti magyar újságban azonban arra vonatkozóan is talált tanácsokat, „Miképpen kell viselnie magát a' Magyar Gazdának, hogy a' napról napra inkább szüküljön pénz fogyatkozását ne érezze”.¹⁷ Mindemellett egyre több hírt tudósított Európa politikai mozgalmairól, főleg az angliai választójogi küzdelmekről, az alkotmányosság állásáról és a liberális eszmék kérdéseiről.¹⁸

Horváth János, majd utána Szauder, Horváth Károly és Fenyő idézett műveikben sokrétűen kifejtették a népdal jelentőségét Kölcsey költészetében. Ez irányú érdeklődésének egyik forrását nyilvánvalóan olvasmányjaiban kell keresnünk, s elsősorban Herder hatására gondolhatunk. Jó lenne azonban valamit tudnunk a másik tényezőről is, a magyar népdal ismeretéről. Kultsár csak 1818-ban tette közzé népdalok gyűjtésére vonatkozó fölhívását, de lapjában költőnk már jóval korábban ezeket olvashatta: „A porban és homályban heverő írások fenntartják eleinknek jeles tetteiket és elmeszüleményeiket. Bárcsak

¹⁵ Hazai 's Külföldi Tudósítások. 1818. I. 38. (Pünkösöd hava 13.).

¹⁶ Hazai 's Külföldi Tudósítások. 1818. II. 33. (Mindszent hava 21.).

¹⁷ Hazai 's Külföldi Tudósítások 1818. I. 44. (Szent Iván hava 3.).

¹⁸ Hazai 's Külföldi Tudósítások, 1818. II. 7. (Szent Jakab hava 22.) és 1819. I. 6. (Boldogasszony hava 20.) és *Taxner-Tóth Ernő: A világ változásai a Hazai 's Külföldi Tudósításokban* ItK 1989. 370—389. 1.

sokan nézegetnék ezen veszendő papírosokat és közölnék a hazával az ily vilá-
gosságot érdemlő maradványokat.”¹⁹ A következő évben Kultsár újságjában a
húsvét hétfőn énekelt dalok közül egy négysorost közölt, majd a Hasznos Mu-
latságok megindulása után a valódi népdalok sorozatát jelentette meg.²⁰
Nagyon valószínű, hogy falusi környezetében Kölcsey maga is találkozott nép-
dalokkal, s amikor annak „tónját” elkezdte „találgatni”, személyes élményei
is fülében csengtek. Az 1818-cal kezdődő időszak verstermése erősen külön-
böző hangvételű művekből áll. Ilyenek a *Képzelethez* (1818), a *Szép Lenka*
(1820), a *Rákos* (1821), a *Bú két velem* (1821), az *Idegen* (1821), a *Talányok*
(1821) és a *Bordal* (1821)²¹.

Az, amit önéletrajzában Kölcsey a *Hervadsz, hervadsz szerelem rózsája...*
hosszú érleléséről mond, azért figyelemre méltó, mert közvetlen bizonyítéka
annak, hogy a verset életre hívó ihlet jelentkezése után gyakran egészen más
időpontban írta le verseit, s a kéziratukon (nyomtatott változatukon) szereplő
dátum erre vonatkozik.²² Azt ugyan nem tudjuk pontosan, mikor járt utoljára
Pécelen (valószínűleg 1820 nyarán), de a „Cseke, 1821. okt.” keltezésű *Rákos*
ihlete nyilván ide vezethető vissza. Erre vallanak a kezdő sorok is („Rákos,
bolyongék partjaidon...”) Az egykori országgyűlések színhelye immár har-
madszor készítette, hogy írásba foglalja a haza sorsa miatti aggodalmait:

Romlasz magyar nép, romladozol hazám,
És lassan ölt féreg emészt belől,
Ha fog kigyúlni magzatidnak
Szűk kebelökben az égi szikra?²³

A romlás gondolata régen a magyar irodalom közhelyévé vált, s tulajdon-
képpen minden politikai irányzat erre hivatkozott. A romlás eredménye a
rom; ellentéte pedig egykori dicsőségünk. Költőnk szerint történetünk sikeres
korszakai a harcos, bátor, önfeláldozó és cselekvésre kész őseinknek köszön-
hetők; a romlás a tehetetlen, puha, erkölcstelen, kötelességeit nem teljesítő

¹⁹ Hazai Tudósítások. 1806. II. 51. (Karátson hava 24.) — Az utalás inkább a
könyvtárak mélyén rejtőző írott forrásokra vonatkozik, de Kultsár a népdalban is a ha-
zai forrást kereste, szemben Kazinczy külföldi példákat előtérbe állító törekvésével.

²⁰ Vö. Hazai Tudósítások. (Magvető Könyvkiadó: Magyar Hírmondó sorozat) Bp.,
1985. 50—59. l.

²¹ KFÖM I. k. 78—100. l. — 1823-ig 10 vers.

²² KFÖM III. k. 512. l.

²³ KFÖM I. k. 83. l.

kortárs magyarok bűne. Virág és Berzsenyi után Kölcsey megismétli a Vörösmarty tudatában is visszhangzó kérdést: képes-e a magyar fegyverre kelni, ha „jön az ellen erős hada”, képes-e megvédeni (viszonylagos) nemzeti önállóságunkat, alkotmányos szabadságjogainkat; képes-e valamit tenni a nemzet felemeléséért, képes-e segíteni azokon a gondokon, amelyekkel a gazdálkodópörösködő költő napról napra szembetalálta magát?

E korszak érdekes verse a *Képzelethez* című, amelyben új formába foglalta régi témáit, sőt egy-egy többször használt költői közhelyét („Rózsakert az élet-pálya”, „Aurora fáklyája”, „Ámbrás fuvallat”) és személyes élményeit („Tiszának áradt habjai”). A lírikus tiszta, őszinte hangja keresetlenül tör felszínre:

Csak dalt, csak lantot adott a költőnek,
Csak dalt, csak lantot a végzés nekem,
Lángérezményim oszlanak s megijőnek,
Örömrre, búra szállong énekem.²⁴

Fény és homály között születik az érzésből a képzelet, ennek nyomán a vers, amely a küzdés gondolatát is megszólaltatja. Ez ugyan nem irányul határozott célra, hanem az elvont sorssal való szembenézés csupán. Az egyes sorok közti belső feszültség azonban különös lendületet ad a költeménynek. (Itt villan föl először a *Hymnus* „dörgő fellegében” kifejezése.)

Nem csupán a népdal tónját próbálgatta, de kereste a lírai önkifejezés új lehetőségeit és a közösségi témákat is. Irodalomtörténészeink sokat foglalkoztak már a sors, a végzet szerepével Kölcsey gondolkodásában, amely sejtelmes formában, de naiv, népköltészeti bájjal jelenik meg a *Szép Lenkában*. A végzet küldi halálba a szerelmeseket Dobozi Mihály történetében, amely így szomorú, nem pedig tragikus. Művészi újdonsága, hogy a költő jellemfestő erejű drámai párbeszédet sző az elbeszélésébe.²⁵ A *Vérmennyezőben* csökken a sors jelentősége, a költői hangsúly itt a vad, kegyetlen, diadalmas hódítóval szembeállító hős önfeláldozásán van. A küzdelem, a történelmi példa és az erkölcsi kötelesség azok az elemek, amelyekre Kölcsey gondolatvilágának változása épül.

Az útkereső költő megragadó műve a *Talányok* cím alá sorolt kérdéssorozat. Vallomásai akkor is meglepőek, ha ismerjük metafizikai érdeklődését, a homály és kétértelműség iránti vonzalmát: „Ablak vagyok, de nem látsz által

²⁴ KFÖM I. k. 79. l.

²⁵ KFÖM I. k. 86—91. l. — A téma népszerűségét jelzi, hogy — Kölcseytől függetlenül — Kisfaludy Sándor is földolgozta.

rajtam” — írja, majd hozzát teszi: „van egy, ki nincs, s az én vagyok”. Noha formailag találós kérdések ezek — azaz a költő újabb alkalmazkodási kísérleteinek jelei, amelyekben egy divatos társasági játékot követ —, mintha ugyanakkor jelzései lennének annak is, hogy lírájában egyre kevésbé akarja kiadni magát. Nem mutatja meg belső, titkos világát, inkább eleget tesz a kívülről jövő fölszólításnak: „Az óra jött... feltörtem a zárt, hogy nyerjek más életet”.²⁶ Mi ez a más élet? Tulajdonképpen erre keresi a választ.

Az 1823 előtti években kevés verset írt, de közülük néhány már fontos és új típusú. Fennmaradt jegyzetei csak 1823-as olvasmányairól szólnak, addigra azonban megváltozott némileg az élete. 1822. december 30-án nagy családi összejövetel volt Csekén. A közös birtokügyeket tárgyalták meg, s az erről készített jegyzőkönyv költőnk kézírásában maradt ránk.²⁷ Valószínűleg 1822 őszén, 1823 elején járt Surányban Bay Györgynél, és ott látta először Vályi Nagy Homérosz-fordításának Kazinczy gondozásában megjelent kötetét.²⁸ Februárban Szemere meglátogatta Csekén, abban a szatmári faluban, amely „rossz útnál és magyar vendégszeretetnél egyebet nem mutathatott”.²⁹ A péceli barát csak részben értette Kölcsey megrázkódtatását, aminek ő is okozója volt: Kazinczy „iskolájának” legnagyobb igényű vállalkozása Homérosz lefordítása, amire költőnk sok időt és erőt fordított. Most mindez értelmetlennek látszott. Nem tudjuk, miről beszéltek. Szemerének nyilván folyóirat-indítási terve volt a legfontosabb. Ha Kölcsey ezt megelőzően olvasta Vályi Nagy Homérosz-fordítását, akkor aligha kerülhették ki annak megvitatását. (Persze az sincs kizárva, hogy Kölcsey Szemere elutazása után ment Surányba.) „Cseke, Februárus, 1823.” keltezésű levele azt a benyomást kelti, mintha Kölcsey barátja elutaztával írta volna, ez azonban talán csak a nyilvánosság

²⁶ KFÖM I. k. 92—97. l.

²⁷ OL: P. 441. — 1822. december 30.

²⁸ KFÖM I. k. 455. l. — A levél dátuma: Cseke, Februárus, 1823. A megfogalmazás azonban azt sejteti, hogy a surányi útra nem az év elején, hanem 1822 késő őszén került sor. Kölcsey ugyanis ezeket írja: „Surányban valék... Az idő homályos, az utcák sárba süllyedtek el...” — Akármelyik időpontban fedezte föl, Kölcsey Vályi Nagy munkájában a verssorait, megjelenésétől addig megdöbbenően sok idő telt el, annál inkább, mert a sárospataki tanár Homéroszának ötletét először Szemere Pál vetette föl 1820. április 22-i levelében, amivel Kazinczyt munkára ösztökélte. (Szemere: i. m. III. k. 166. l.) Ezután 1821. június 21-én írt újabb levelében úgy szól Kazinczynak e műről, mint aki Kölcsey fordításának fölhasználását tudja. (Szemere: i. m. III. k. 169—170. l.) Mégsem küldi meg a könyvet barátjának, akinek Vályi Nagy műve több mint egy év után — és véletlenül — kerül a kezébe a gyanútlan Bay Györgynél.

²⁹ KFÖM I. k. 454. l. — Szauder itt közli az „iliászi pör” levelezését.

kedvéért van így. Szemere ugyanis — akiről Kölcsey az előbbi szerint úgy tudta, hogy Pesten tartózkodik — e levelet már március 11-e előtt eljuttatta Kazinczynak, akivel előzőleg személyesen akart beszélni, de nem tudtak találkozni. Az említett napon nyugtázta ugyanis Kazinczy válaszáat: „Gyönyörű elégtételt nyer Kölcsey u.b. sorai által; egyszersmind pedig a derék Vályi-Nagy is kimentve vagyon.”³⁰

Aligha véletlen, hogy e levél nem került a többivel együtt kinyomtatásra az úgynevezett „illiászi pörben”. Szemere ugyanis, akárcsak Kazinczy, kezdetben nem fogta föl költőnk indulatainak elemi erejét. Többről van itt szó, mint az első magyar plágiumpörőről: ismeretes, milyen fölháborodottan fogadta Kölcsey már azt a hírt is, hogy Vályi Nagy Ferenc Homéroszt fordít, majd pedig mennyire fölkavarta Kazinczynak az ő munkáját lebecsülő megjegyzése. Tény, Kazinczy átadta Vályi Nagynak Kölcsey munkáját, aki azt minden habozás nélkül beépítette sajátjába ott, ahol jónak látta.³¹ (Az sem elképzelhetetlen persze, hogy a sárospataki tanár halála után a jószándékú kiadó maga cserélt ki sorokat, szövegrészeket, noha ezt később tagadta.)³² Tettét egyébként azzal indokolta, hogy az író egyéni érdekénél fontosabb a közös cél, s éppen Vályi Nagy javára tudható be, hogy „készebb volt nem a magáét adni, csak hogy Homérrt jobbnak adhassa”.³³

Kölcsey lopásról panaszkodott, s ezért kérte Szemere prókatori közreműködését. Az indulat hevessége és a kívánt jóvátétel feltételei arra utalnak, hogy a nyilvánosság elé kerülés gondjával küszködő, életét sikertelennek érző költőből robbant ki a keserűség. A keserűség azért is, hogy a Homérosz-fordítás erejét meghaladó feladatnak bizonyult: évek hosszú során csak keveset végzett el belőle, s talán megkönnyebbült, hogy ürügye akadt — amit önmagának sem vallott be — a további munka abbahagyására. A kor — benne később az Élet és Literatúra is (!) — nem ismerte a szerzői jog szigorú fogalmát. Maga Kölcsey nemegyszer vett át fontos gondolatokat, szövegrészeket a nemzetközi irodalomból hivatkozás nélkül, sőt sokszor másodkézből. Most mégis azt kívánta, hogy Kazinczy bocsánatkérő sorai a legszélesebb nyilvánosság előtt jelenjenek meg. Nem fogadta el, hogy egykori mesterének magyarázata a a kevesek által olvasott Hébe hasábjaira kerüljön, ragaszkodott a Tudományos Gyűjteményben való közzétételhez. Ugyanígy ahhoz is, hogy az elégtételt ne

³⁰ Szemere: i. m. III. k. 172. l. — Vályi Nagy kedvelt tanára volt Szemerének, aki többször fölkereste.

³¹ KFÖM I. k. 454—457. l.

³² KFÖM I. k. 457—459. l.

³³ Uo.

ő kérje, hanem Szemere és Kazinczy intézzék el. Kívánsága azonban három évig nem teljesült. Vagy mert Szemere a ma „illiázi pör” cím alatt ismert levélváltást nem is adta át a Tudományos Gyűjteményt szerkesztő Thaisz Andrásnak, vagy az nem közölte. A Kölcsey—Szemere—Kazinczy közti levélváltás csak 1826-ban jelent meg az Élet és Literatúrában, majd Kazinczy „nyílt válaszára” Szemere és Kölcsey „feleletei” kerültek 1826-ban a Tudományos Gyűjtemény hasábjaira.³⁴

Kölcsey életrajzában nem is a régi irodalomfölgózással szembeállított új az igazán fontos, hanem az a lelki vihar, amely a költőt hozzásegítette, hogy végleg szakítson saját írói múltjával.

Az „illiázi pör” megrázkódtatásával egy időben ismerkedett meg tehát Kölcsey Szemere folyóirat-indítási tervével. 1816 óta fontolgatták ezt, s közben Szemere Pesten megyei hivatalt vállalt, majd 1821 elején ő szerkesztette a Tudományos Gyűjtemény „melléklapját”, a Szépliteratúrai Ajándékot.³⁵ Nem tudjuk, mennyire határozott elképzelésekkel érkezett Csekébe, de azt igen, hogy Kölcsey lelkesen ígérte meg együttműködését. Szemere 1823. március 26-án úgy írt, mintha minden készen állna a vállalkozás elindításához,³⁶ mire Kölcsey április 6-án a következőket válaszolta: „Leveledben a Minervára mégy által. Az én principiumom az, hogy akármit és akármi módon adunk, mindegy, csak lehetőségig jó legyen.”³⁷ Figyelemre méltó a többes szám első személy használata, ami közös elképzelésre vall. A folyóirat kiadásának korábbi megvalósítását ezért Kölcsey Csekei tartózkodása erősen akadályozta. Említett levelében küldi a *Vanitatum Vanitas*, a *Zápor*, a *Panasz*, a *Töredékek a vallásról*, a *Levelek a mesmerizmusról* és az *Előbeszéd* című műveit. A *Hymnusról*, aminek kéziratán 1823. január 22-i keltezését találunk, sem itt, sem önéletrajzi levelében — ahol aránylag részletesen szól a *Vanitatumról* — nem esik szó.

Ahány mű, annyi hang. A legkülönösebb az *Előbeszéd* többszörös játékosága. A szerző Dörgönyfalvi Dörgény Andor neve mögé rejtőzik, majd saját írásához Cselköviként utószót is ír. Mindehhez különös magyarázatot fűz: „...úgy dolgoztam újra, hogy ne humorisztikus, de ironiás darab, s valóságos

³⁴ Élet és Literatúra. 1826. 265—275. l.; Tudományos Gyűjtemény. 1826. X. k. és Élet és Literatúra. 1827. 388—401. l.

³⁵ Szemere Pál — Kazinczy Ferencnek. Pest, 1821. febr. 24.: „Jelentemem kell k. u. b.-nak, hogy az Ajándék januáriusi és februáriusi darabjait én redigáltam...” — *Szemere*: i. m. III. k. 167. l.

³⁶ *Szemere*: i. m. III. k. 208. l.

³⁷ KFÖM III. k. 276. l.

szatíra legyen. Azt a különöst írhatom felőle, hogy írásaim között egy sincs, ami felől ennyire ne tudnék ítéletet hozni. Meglehet, hogy jó, meglehet, hogy rossz, de mindenik tudtom nélkül. Egy Recenzio című bohóckodást is vettem utána, de csak azért, hogy rajta nevessem. Ha a darabot méltónak találod a felvételre, a Recenziót eltépheted.”³⁸ Szemere sem tud az *Előbeszéddel* mit kezdeni. Úgy van vele, mint a szerző. „Mindég az tölja magát emlékezetem elébe — írja —, a mit Góthe (így!) az auktori gyarlóságokat neveltető comédiákra nézve kárhóztatólag megjegyvez: s mégsem tudom megállapítani, ha azt higgyem-e, a mit ő állít, vagy a mit izlésem éreztet? A tárgyról szóllok tudniillik; mert hogy az elintézés és kivitel passzendek, s hogy prózád itt éppen olyan eleven és praecis, mint a milyen méltóságos és ünnepi a *Töredékekben*, azt hiszem és vallom.”³⁹ Ezt a kétségektől gyötört Kölcseyt sem téveszthetjük szem elől. Egyébként Szemere végül izlésére hallgatott, s a recenzióval együtt közölte Kölcsey írását.

Ennek külön érdekessége ahhoz kötődik, hogy az Élet és Literatura alapvető célkitűzése volt minden írást recenzióval adni. Nos, a *Vanitatum* költőjének ironiája megkapó, és később többször kifejtett álláspontjának felel meg. Eszerint a kritikus „már annyira beléjük unt a literatori kakasviadalmakba, hogy újakat, meg újakat a maga nyakára perelni nem akar”. Kéri a szerkesztőt, „engedje a nemes közönséget ne a recenzió nagyítva-kicsinyítő, vagy kicsinyítve-nagyító üvegen keresztül, de saját szemeinél fogva látni és ítélni”.⁴⁰ Az *Előbeszéd* kettős tükrében számos lírai vallomást találunk. „Későn vettem észre — panaszolja többek között Kölcsey —, hogy nem olvastatni ugyan fájdalmas, olvastatni pedig veszedelmes.” Keserűen szól arról, hogy rossz hazafinak tartják, mert „elfelejtett a népnek hízelkedni; a nemzet nevének elébe nem tevém e szót: *dicső*” (K. F. kiemelése). Tisztában van a vallástalanság ránehezédő vádjával, szól az írás különféle okairól: az emberiség szolgálatának szándékáról, a hazafiúi hasznosságról, a pénzkereset vágyáról és a kontárkodásról. Hangja legalábbis ironikus, ha nem gúnyos. Vallja: „...halhatatlanságot nyomtatott művek által könnyebb szereznii, mint héroszi tettek... De fájdalom! engem a humor gyakorta megszáll, s így lőn, hogy írásaimban állandó principiumokat nem követhetek.” Ahogy Horváth Károly észrevette,⁴¹ a humor szó itt is kedélyt, kedélyállapotot jelent. Még inkább pedig ennek csapongását: „...ami nyelvemre jön el nem mondanom, és azt,

³⁸ KFÖM III. k. 291. l.

³⁹ Szemere: i. m. III. k. 214—215. l.

⁴⁰ KFÖM I. k. 439—453. l.

⁴¹ Horváth Károly: A Hymnus és a Vanitatum Vanitas. Literatura. 1989. 37—46. l.

ami tollam alá jön le nem írnom lehetetlen.” Meg is kérdezi: „...hol is vagyok az megírva, hogy az ember mindaddig mig ő ember marad, egyforma tárgyakraól mindég egyformán akarjon érezni és gondolkozni?” Magát másnak ismeri: „Itt egy vidám órában mindent hittem: ott egy setét pillanatban mindenről kételkedtem.”⁴²

A Cseke és Pest közti távolság kérdéseire még vissza kell térnünk, előbb azonban nézzük Szemere helyzetét. A pesti írónak az a szoros közössége, amellyel Kölcsey 1810-ben megismerkedett, a húszas évek elején tovább la- zult, illetve átrendeződött. Horváth János és Waldapfel József kitűnő munkái nyomán a pesti irodalmi kört a hírneves alkotók szűk világának képzeljük el.⁴³ Valójában nagyon sok olyan ember kapcsolódott hosszabb-rövidebb ideig hozzájuk és vett részt eszmecsereikben, akik később vagy a maguk gaz- daságába, hivatalába vonultak vissza, vagy a politikai életnek lettek jelentő- sebb szereplővé. Ormós József, a két Szilassy testvér, Puky Károly, a Fáy csa- lád sok tagja (köztük Szemere szerelme, Zsuzsanna), a Kölcseyhez közel álló Szedliczky Imre, későbbi követőitársai közül Palóczy, Siskovics és sokan má- sok. A ma szinte elképzelhetetlenül nyitott életformának — az állandó vendé- geskedésnek és vendégfogadásnak — óriási szerepe volt az eszmeáramlás or- szágos hálózatának kialakulásában. Szemere 1821. április 14-én beszámolt Kazinczynak Kultsár Virág Benedek tiszteletére adott vacsorájáról.⁴⁴ Ha csak a névsort nézzük, azt mondhatjuk, a régi társaság gyűlt össze: Vitkovics, Hor- vát István, Döbrentei, Forgó, Mailáth, Kultsár, Helmeczy, Mokry Benjamin, Szedliczky, Kölcsey régi barátja és sokan mások. Új csak Thaisz András, Töl- tényi Szaniszló és Kisfaludy Károly. Szemere mégsem maradt ott a vacsorán, ami legalábbis kedvetlenségre vall. Hamarosán összeveszett Döbrentével, majd Horvát István eltávolodását és árulását fájlalta. Az utóbbinak tulajdoní- totta, hogy Trattner nem bízta rá a Tudományos Gyűjtemény szerkesztését; őt hibáztatta, hogy Vitkovics nem kapott Marczibányi-díjat meséiért, s az 1823-as jutalmazáson is összevesztek. Itt kell rámutatnom arra is, hogy Kisfa- ludy Károlyt ugyan befogadta a szívélyes és tehetségre fogékony pesti értelmi- ség, de az idősebbek se nem szerették, se nem tisztelték különösebben, s e tekintetben Szemere és Kölcsey sem kivétel. Közben nemcsak a Tudományos Gyűjtemény „élt”, de a Szépliteratúrai Ajándék, a Hasznos Mulatságok is. 1822 februárjában Dessewffy József közreadta a Felső Magyar-Országai Mi-

⁴² KFÖM I. k. 439—453. l.

⁴³ *Horváth János*: Kisfaludy Károly és író barátai. Bp., 1955. és *Waldapfel József*: Ötven év, i. m.

⁴⁴ *Szemere*: i. m. III. k. 168—169. l.

nerva hirdetését.⁴⁵ 1824-től a bécsi Magyar Kurir is „toldalékkal” jelent meg: a Kedveskedő közölte például Kazinczy útleveleit. Egyaránt sikere volt Igaz Sámuel és — főleg — Kisfaludy Károly zsebkönyveinek, az ifjú Kovacsóczy pedig már az Aspasia kiadását készítette. Miközben az önkény sokat tett a magyar nyelvű sajtó korlátozására, furcsa módon eltúrte a szellemi életnek ezt a fölpezsdülését, amelynek nagy jelentőségű fórumává az Aurora nőtt. Kölcsey ismeretsége azonban változatlanul szűk körű volt, Szemere pedig egyre jobban elszigetelődött.

II

Az, hogy Minerva címen akartak Szemerével folyóiratot indítani, egyrészt műveltségük erős latin alapjaira vall, másrészt a belátás, az értelem, a magyarzó-felvilágosító szándék előtérbe helyezését jelzi. Ezt kívánta szolgálni a „recenzeálás”, azaz, minden közölt írás megvilágításának, magyarázatának a szándéka. Az előkészítés éveiben Kölcsey csak saját munkáit ígérhette, lehetőséget ezenkívül legföljebb a közelben élő irodalmárok bevonásáig terjedhettek.⁴⁶ Ahogy levelezésükből követhető, Szemere feladata — megfelelő anyag összegyűjtése — a vártnál nehezebbnek bizonyult. Kiderült, nem a közlési lehetőség, hanem a közlésre érdemes mű kevés: igaz, talán a legrosszabb időpontot választották vállalkozásukhoz. A közönség ekkor többet várt a szélesebb értelemben vett — irodalomtól, mint amennyit az adni tudott.

Valószínűleg a nemzeti szellem erősödését érzékelve gondolt arra Szemere, hogy lapjukat valahogy a magyar ügyhöz kapcsolják, Kölcsey azonban tiltakozott az ellen, hogy az — bármilyen értelemben — „für Ungarn” legyen, hiszen akkor ez kizárná például a neki rendkívül fontos filozófiai és görög témáit. Az anyagihiány — és az érdeklődés jellegének helyes fölismerése — vezette Szemerét a gondolatra, hogy egyházi beszédeket, prédikációkat és megyei szónoklatokat is közöljenek. Ezekért Kölcsey nem lelkesedett, de nem zárta ki, hogy így jó munkákat is kaphatnak. Noha a retorika műfaját a kor iskoláiban el kellett sajátítani, föltehető, hogy ekkor figyelt föl a műfajban rejlő tágabb lehetőségre, de nincs rá adat, mikor írta első beszédét. Egyes, Pestre küldött verseihez fontos magyarázatokat fűzött — a legtöbb keletkezési törté-

⁴⁵ SZT 1438. VIII. k. 60. l.

⁴⁶ Beregszászi Nagy Pált Bay György segítségével vonta be a szerzők körébe. (KFÖM III. k. 298. l.) Beregszászinak két írása jelent meg az Élet és Literatura 1826. I. k. 240—249. l., illetve az 1827. 2. k. 235—252. l.-ján.

netéről azonban semmit sem ismerünk. Szemerének írt leveleiből tudjuk, hogy Kazinczy tanítványaként állandóan javította, változtatta munkáit. Kérte is barátját, vigyázzon kézírataira, mert ha „valamiképpen veszedelemre jutnának, nehezen tudnám azokat éppen úgy visszateremteni”.⁴⁷

Kölcsey leveleinek az olvasóját legjobban 1823 körüli kiegyensúlyozottsága lepi meg. A gondok — volt belőlük bőven — mintha kevésbé nyomasztanak, mint máskor. A falusi középbirtokosok életkörülményeinek megfelelően sokat utazgatott — legalábbis Szatmár, Bereg, Bihar körzetében. Elsősorban rokonaival, az ismerős birtokos családokkal érintkezett, de találkozott ügyvédekkel, uradalmi intézőkkel, megyei tisztviselőkkel, bérlőkkel és persze „adózókkal” is. Többször meglátogatta Bayékat Surányban. 1823 szeptemberében Váradon (és valószínűleg Álmosdon, Debrecenben) járt, de nem ment el Nagykárolyba a szeptemberi tisztújításra. Szemere Pál után vendégei voltak — többek között — Bay György és Úza Pál. Lehet, hogy álmosdi útjának egyik célja Lenka „visszaadása” és az ezzel elkötetett „szíváldozat”⁴⁸ volt, mivel Ádám közben megnősült. E házasságtól Ferenc talán öccse lehiggadását, gondjai csökkenését remélte.

Bay György révén rendszeresen kapta Kultsár újságjait, a Hazai 's Külföldi Tudósításokat, könyve azonban a jelek szerint csak nagyon kevés volt. 1822/23-ból fennmaradt néhány részlet olvasmánynaplójából. Eszerint érdeklődése előterében a nagyvilág újságtémái álltak: Kolumbia népessége, a pétervári udvar, Anglia kivitele, Canova halála és így tovább. Változatlanul foglalkoztatta az ókori — elsősorban a római — történelem. Ismeretlen célból számos kronológiát készített. Kedvelt tudományos forrása még mindig — és ez utal a leghatározottabban a könyvek hiányára — Bayle szótára. Egy helyütt Kantra hivatkozik, de nem világos, egészében ismerte-e az említett művet, vagy csak rövid „extractusát”, amit szintén megemlíti. 1823. február 15-én olvasta Schiller *Wallenstein*-tragédiáját, július 25-én pedig Johan Georg Adam Forster negyedszázados útikönyvét, amely jórészt az író édesapjának feljegyzéseiből készült. Izgatta a zsidók története és a már létező zsidókérdés is. Április 3-án és 11-én készült följegyzése szerint elolvasott egy *Über Judenthum und Juden hauptsächlich in Rücksicht ihres Einflusses auf bürgerlichen Wohlstand*⁴⁹ című művet, ami nagyon megragadta.

⁴⁷ KFÖM III. k. 288. l.

⁴⁸ KFÖM III. k. 513. l.

⁴⁹ PIM V. 1984. — *Szaunder*: i. m. és Barta egyaránt mentegetik Kölcsey zsidóellenes kijelentését A szatmári adózó nép állapotáról című műben. Kölcsey jegyzete azonban arra vall, hogy az ott található saját véleményét tükrözik.

Kölcseyt a polgárosulás érdekelte, tisztában volt a zsidóság erre gyakorolt befolyásával, de maga elsősorban azokat a falusi zsidókat ismerte, akik egyrészt kereskedésből éltek, amit a korabeli közvélemény kizsákmányoló foglalkozásnak tekintett, másrészt többen bérlő-vállalkozóként igyekeztek a feudális rendszerbe beékelődni, ami csak mások rovására lehetséges. Mivel Ádám révén maga Kölcsey is szembekerült egy ilyen bérlő-vállalkozóval, határozott elenszenvvel tekintett a magyarországi zsidókra.⁵⁰ Olvasmányáról ezeket jegyezte föl: „Ezen könyvnek írója azt feszegeti, hogy a zsidó a maga religiói Constitutiójánál fogva alkalmatlan arra, hogy más vallású népekkel közösen egy jó polgár kötelességeit betöltse. Mivel Theokrácia alatt hiszi magát lennie; a Mózesi törvényt minden más törvéynél fellebb valónak tartja: a keresztyén, szóval más vallású népek közt fogsági állapotban lenni gondolja magát: annál fogva semmi köteleztetést a föld ura és törvényei eránt nem ismer. Innen származik az ő tökéletes Separatizmusa, maga felekezetével egyedül való öszvefüggése, s ezen felekezetnek közönséges *esprit de corps*-ja, mely által a' hol ezen felekezet nagy számban él és megszorítás nélkül van, okvetlen a föld népére nagy romlást hoz. Mint ezt Gallicziának példája ellentmondhatatlanul bizonyítja. — Vesd öszve a' magyar falukon gyűjthető tapasztalásokat, és Schulzenak a Bécsi Annalisokban néhány évek előtt állott Tudósítását a Karpatokrol 's Gallicziáról, hol azt mondja: a'melly országban a zsidók megszapordtak az az ország már vagy megromlott, vagy romlásához közelget. A zsidók Apologistájik közt legnevezetesebb Dohm, ellenkezőjik közt Eisenmenger (Entdeckes Judenthum).” Itt is föltűnik információinak megkésettisége, hiszen Eisenmenger műve 1711-ben, a kivonatolt mű közel harminc éve jelent meg.

Am a bécsi Annalesek olvasója — ahogy láttuk — frissebb híreket is kapott, főleg pedig szerzett. Nagyon nehéz ma erről a kérdéstről írni, noha elhallgatni sem szabad. Lényeges észrevétele a zsidók be nem illeszkedését emeli ki, amit vallásukkal magyaráz — okkal —, de azt nem veszi észre, hogy a fennálló rend milyen nagy mértékben nehezítette az esetleges beilleszkedési szándékukat. Őt személyesen nyilván az ingerelte, hogy ez a kívülálló nép sok esetben valóban jelentős hasznot fölözött le a birtokosok és gazdálkodók kényelméből, nehezességéből. S ha figyelmesen olvassuk nem éppen jóindulatú megjegyzését, észre kell vennünk, abban is következetes: mindenkire — rájuk is — érvényes törvényekre alapozott rendet kíván, az üldözés eszébe sem jut.

Egyébként könyvekhez főleg Szemere segítségével jutott, de Pesten is nehe-

⁵⁰ Lásd a *Cseke* című fejezet 1. jegyzetét.

zen lehetett például Molière műveit vagy Cervantes Don Quijotóját megvenni. Ez utóbbit a sehol máshol nem említett „Morvai Lacitól” kapta kölcsön.⁵¹

Közben Szemere bevallotta bizonytalanságát a tervezett lap arculatára vonatkozóan. Kölcsey azt helyeselte, ha nem kötik magukat mereven értelmezett tervhez. Tudniuk kell ugyanis, hogy a legjobb a „tökélet felé egyenesebb s mindig egyenesebb úton sietni. Mert végezetre is minden szerencse a publikumtól függ. Az írók vezérlik a publikumot; de csak úgy, ha a publikum önként enged a féknek. Akaratja ellen hiába sarkantyúzod azt”.⁵² Tehát a legjobbat, legszebbet, legtanulságosabbat kell adni, de a közízlésen nem lehet — amint Kazinczy hiszi — erőszakot tenni. Alapvető fölismerés ez, ami nem csupán az irodalomra vonatkozik, de politikai gondolkodásában is meghatározó szerepű lesz.

Szívesen vállalt kötelességének tartotta, hogy munkáival — amelyek máshol is ekkor kezdtek megjelenni — hozzájáruljon tervezett lapjuk sikeréhez. Költeményt azonban változatlanul nehezen írt, s ha azt nem is lehet tudni, hogy a versek alá írt dátumok melyik átdolgozás időpontját rögzítik, az egyes évekhez kötött versek száma ebben az időszakban mégis tanulságos:

1817 —	2
1818 —	2
1819 —	0
1820 —	1
1821 —	5
1822 —	2
1823 —	9
1824 —	9
1825 —	14 (!)
1826 —	8

E számok mögött persze különböző terjedelmű és jelentőségű művek állnak, az alkotói lendület íve mégis nyilvánvaló: az 1823—1826 közti időszak Kölcsey egyik különösen termékeny életszakasza.

Pedig nemcsak gazdasági gondjai vannak: „Azt kérdem, hogy mit kelljen

⁵¹ Kölcsey április 6-án Voss és Heyne Homéroszt kérte. (KFÖM III. k. 279. l.) Don Quijotte-ról: KFÖM III. k. 306. l. és *Szemere*: i. m. III. k. 217. l. — és KFÖM III. k. 306. l.

⁵² KFÖM III. k. 299. l. — A folyóirat szerkesztői elveinek megtervezését elutasítva Kölcsey akaratlan elősegítője volt annak az összevisszaságnak, ami nehezen áttekinthetővé és befogadhatóvá teszi az Élet és Literaturát.

írnunk? Érted, hogy a kérdés onnan jó, mert én a poétai műveken, s kevés archeológiai jegyzeteken kívül csak filozófiai műveket adhatnék... Mert botanikát, kémiai és anatómiát nem tanultam oly szorgalommal, hogy valaha rólok s belőlük irkálhassak” — veti papírra töprengéseit július 28-án Szemerének.⁵³ Vagyis helyesen érzékeli, hogy a magyar olvasók érdeklődésének előterében az ismeretszerzés áll. Keresik az iskolában és a templomban tanultakhoz képest nagymértékben megváltozott világ megértésének a lehetőségét. Az erjedés megindult és élesztő gondolatokra vár, noha elsősorban még nem a szorosabb érdeklődési körébe tartozó témakörökből. Hamarosan rájön, hogy a történelem az a terület, ahol leginkább rátalálhat olvasójára.

Filozófiai munkáival szembekerült a cenzúrával is: Orgler könyvvizsgáló hallomásból sem ismerte azokat a műveket (Villers, Herder), amelyekkel a vallás kérdéskörében foglalkozott. Így aztán nem csodálható, hogy a cenzor általa vitatott nézeteket is a terhére rótt. A kor írói sokat küszködtek a cenzúrával, de gyorsan ki is számították, kitől mit várhatnak. Ebben az esetben Szemere tévedett, nem gondolt rá, hogy az irodalmi művek ellenőrzésével megbízott — sokszor jóindulatú — Drescher a *Töredékek a vallásról* című művet át kell, hogy adja az egyházi cenzornak, akinek a véleménye Kölcseyt ismét szélsőségesen elkészerítette: „mindenképpen bajos filozófiai hangon szölli; tehát hallgassunk” — szűrte le a tanulságot, amihez aztán — szerencsére — nem tartotta magát. Szemerének sikerült rávennie, hogy mégis tovább finomítsa a *Töredékeket*, talán annak a tervének a rovására is, hogy a nemzet történeteit, szokásait, törvényeit, constitutióját vizsgálat alá vegye.⁵⁴

1816-tól dolgozott ezen a munkáján, ami voltaképpen a kálvinista Debrecen elleni fenntartásainak az összefoglalása. És persze sokkal több annál. Kazinczy még 1813. szeptember 28-án megírta Kölcseynek Tóth Ferenc pápai teológus professzorral folytatott vitájának fő kérdését, s kifejezte azt a meggyőződését, hogy „Luther nélkül... a keresztyén vallás is szívnek és imaginációnak szép vallása fogott volna lenni”.⁵⁵ Mire Kölcsey némi ingerültséggel azt válaszolta, a teológiai viták nem érdeklik. „Villersnek munkáját a reformációról hogy elolvassam, mindeddig reá nem vehettem magam. Félek, hogy köz ideákkal van eltelve, s nem jutalmazza meg a vele elfoglalt időt.”⁵⁶ Végül nemcsak elolvasta az említett művet, de — Herder gondolataival összevetve — mélyen el is gondolkoztatta az. Alapvető kérdése: „...mik legyenek az okok,

⁵³ KFÖM III. k. 301—302. l.

⁵⁴ KFÖM III. k. 301. l. és KFÖM I. k. 1035—1091. l.

⁵⁵ KAZ Lev. XI. k. 71—72. l.

⁵⁶ KFÖM III. k. 98. l.

melyek az embereket a vallásra nézve tűrőkké és nemtűrőkké csinálják?”⁵⁷ A vallások eredetét kutatva a helyét és boldogulását kereső ember homályos érzelmeihez és sejdítéseihez jut, amelyek az istenhitben nyernek kifejezést. A vallás eredetileg jóra és igazságosságra vezető kalauz, Jézus is a szelidséget és megértést tanította. Ám az erőszakos hitterjesztés lényegében ezt önmaga elmentetvé változtatta. Nyilvánvaló, hogy az erőszak kérdése izgatja itt, hiszen azt is kifejti, hogy a felvilágosodás filozófusai is úgy hirdették a „valót”, hogy sajátjuktól eltérő véleményt nem tűrtek el. Herder vallásfölfogásával lényegében egyetért, de azt nem hiszi, hogy az érett gyümölcs „kapócsához” hasonlóan a hierarchia is magától megreped, szétpattan és leválik. Vállalja református vallását — és a felvilágosodás filozófusait —, de tagadja, hogy a katolicizmus eleve világosságellenes lenne, hiszen éppen olasz világában pattant ki — többek között — a reneszánsz megújulást és a klasszikusok újrafelfedezésének kezdetét hozó eszméje. Élesen kikel a dogmák ellen. Szerinte a vallás abban különbözik a világ megértésére törekvő filozófiától, hogy lényege a hit és a hit által elérhető moralitás. Eltöpreng rajta, boldogít-e a vallás, s arra a következtetésre jut, hogy legalább reményt és vigaszt ad. Élesen elítéli a vallásbeli szakadásokat, hosszan fejtegeti uszító következményeiket, az egymás üldözését. Békességet, megértést, egységet kereső szellemének az üldözés és üldöztetés visszatérő gondja. Látja a vallásban is megtalálható nagy bölcséleti kérdést a test és a szellem viszonyáról. Számol a nép befolyásolhatóságával és alacsony értelmi állapotával. Az elmaradottságot történelmi kérdésnek tekinti, aminek a haladás szüntelen folyamatában meg kell változnia: „Törvényadó és filozóf, a jónak s rossznak felébredező gondolatja és közbátorság, fel fogják a népnek szeméit nyitni.”⁵⁸ Mert „eljött az idő, midőn az embernek nem lőn elég a tudomány hit által, hanem akar tudományt vizsgálódás által. Thales emelte föl legelől a fáklját” — vallja, de Platón tanításának ellentmond.⁵⁹ A nagy francia forradalom tanulságaként állapítja meg: „Az emberi nép időről időre revolúciókon megyen keresztül s minden revolúció után bizonyos többé vagy kevésbé megváltozott formák közt marad. Hagyni kell ötet azon formák között nyugodtan” — mondja, s hangsúlya ezen, nem a forradalom szükségességén van.⁶⁰ Mert a tanulmány végső gondolata ismét a világosság és homályt őt alapvetően izgató kérdéséhez vezet: „Az emberi nemzet felett és körül úgy, amint ezen a bujdosó csillagon él és bolyong, világosságnak és homálynak bi-

⁵⁷ KFÖM I. k. 1035. l.

⁵⁸ KFÖM I. k. 1075. l.

⁵⁹ KFÖM I. k. 1077. l.

⁶⁰ KFÖM I. k. 1079—1080. l.

zonyos jóltevő egyenarányúságban kell elterjednie. Bontsd meg ez egyenarányt... s kit fogsz majd a sötétben tévelygő mellé vezetőül rendelni?"⁶¹ E kérdés mélyen jellemző a költőre.

Való igaz, 1818 és 1823 között mindössze tizenkét verset írt, ha az általa megadott keletkezési dátumok hitelesek. A dalok alakjának kifejlesztése, a formai kérdések megoldása azonban nagy és sokoldalú munka volt. Csábító lenne a szakirodalmat követve az európai költészetben 1810 körül végbement változásokból kiindulni. Csakhogy ezek alaposabb ismeretére semmi nem utal. Még az 1823-ban írt *Ízlés* című töredék is arra vall, hogy tájékozódásában Baumgarten, Kant, Bouterwek és Engel jelentik az „újat”. Kölcsey tehát nem lépte át azokat a határokat, amelyek közt Csetri Lajos Berzsenyi klasszicizmusát meghatározta. A szentimentális líra, a lovagregény, a történelmi és áltörténelmi szomorújáték hangsúlyos elutasítása azonban azt sejteti, hogy alaposan ismerte az irodalomnak ezt a — kényesebb ízlésűektől elmarasztalt — rétegét. Talán innen sugárzott át életművébe az az életérzés, amit romantikusnak nevezünk. Világosság és homály, fény és sötét — a nagy ellentétek összefogása s köztük a világ, a létezés sokoldalúságának (sokszínűségének) a kibontása áll a gondolkodó és a költő érdeklődésének az előterében. „A görög költőnek mint a görög művész szobrának, busongása is szép és nyugalmas; vidámsága pedig tiszta, mint a felhőtlen ég. Az újkori lelkes költőnek bánatja gyakran vérzésig gyötör, s vidámsága gyakran annyi komolysággal vegyül fel, hogy e vegyületből egy egészen új alakú lélekállapot áll elő: humor tudniillik, mely a régieknél ismeretlen” — keresi a magyarázatot az emberi ismeretek tágulásával együttjáró általános világszemléleti változásban.⁶²

A Szemerének küldött három vers közül a *Panasz* jelent meg először, az 1826-os Hébében, a *Zápor* az 1828-as Aurorában. A sokak által csodált — 1826. június 11-én Szemerénél több író jelenlétében fölolvastott — *Vanitatium Vanitas*, nyilvánvalóan legnagyobb verse,⁶³ csak az 1832-es — gyűjteményes-

⁶¹ KFÖM I. k. 1081. l. — Különös tekintettel a témára, nem lehet szó nélkül hagyni a Biblia szerepét Kölcsey műveltségében. Ez ugyan a korban magától értetődő, de költőnket másoknál jobban izgatott a világosságnak és sötétségnek a Genézis elejétől minduntalan vissza-visszatérő kérdése, és a próféta szerep, különösen abban a formában, ahogy azt Jeremiás fölfogta.

⁶² KFÖM I. k. 504. l.

⁶³ Bay György házában — szűkebb és irodalmilag kevésbé nevezetes körben — már 1823-ban fölolvasták, mégpedig Perényi Zsigmond, a szabadságharc későbbi mártírjának a jelenlétében. SzT 1462. VIII. k. 84. — Továbbá: Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Bp., 1969. (A továbbiakban: Bajza—Toldy) 314. l.

nek szánt — kiadásban. A fentiekkel együtt a *Panasz* az önmagára talált lírikus első jelentős műve. Őszintesége mellbevágó:

Jaj nekem, s jaj annak, aki engem
Verset írni búmra megtanított,
Aki fáklyát gyújta képzetimnek,
S lány szívembe fúvált gerjedelmet,
A kegyetlen!

Jaj, panaszolja, mert világi dicsőségre nem vágyott ugyan, de szívesen szólaltatta meg benső érzéseit, aztán eljött a tél, s

Ülök én im a hideg falak közt,
Ablakom tábláján csattog a szél,
S nincs fa, mely lobogna tűzhelyemről,
Nincs piros bor, mely hevítse keblem,
S ajkam közt elfagy a kelő dal.

A görögségbe visszavezető záró szakasz csak arra hivatott, hogy e kép hitelét némileg elrejtse. Valószínű, hogy a csekei házban mindig hideg volt, gyakran nem volt fa, noha a falu erdők kellős közepén állt. S ha a bor talán csak költői jelkép itt, a dal megfagyása valóságos kérdés lehetett.

A *Zápor* erejét is valóságból vett képek adják, és itt került közelebb költőnk a sokat találgatott népdal tónhoz. A *Vanitatum Vanitas* részletes elemzésére itt nincs lehetőség. Négy nagy igényű újabb tanulmány áll erről rendelkezésünkre.⁶⁴ Itt csak annyit, hogy tudós irodalomtörténészeink számtalan kitűnő észrevétel mellett sem fordítottak figyelmet arra, amit Toldy rögtön észrevett, hogy a vers különös kedélyállapot — humor — eredménye. Kölcsey csapongó egyéniségének hű tükörképe, s a benne rejlő filozófia ironikusan értendő. A vers szó szerinti olvasatából éppen azoknak az eszményeknek a tagadása szól hozzánk, amelyekben a költő eddig és ezután is hitt. (Hogyan tekinthetné életcélnek a nyugalmat az, akinek legfontosabb belső eleme a nyugtalanság!) Aki éppen az 1817 utáni években vívja keserves küzdelmét önmagával, hogy meg-

⁶⁴ *Szaunder József*: Kölcsey *Vanitatum Vanitasa*. In: *Az Estve és Az Álom*. Bp., 1970. 433—451. l. — *Horváth Károly*: *A Hymnus és a Vanitatum Vanitas*. Literatura. 1989. 37—64. l. — *Lukácsy Sándor*: *Vanitatum Vanitas. Remény s Emlékezet*. Bp.—Fehérgyarmat, 1990. 18—51. l. — *Borbély Szilárd*: *Herder hatása Kölcsey Vanitatum Vanitasára*. ItK 1991. 487—504. l.

találja költői hivatását. A keserűség, a rossz hangulat persze időről időre rabul ejthette — s erre számos oka volt —, ám addigi és azutáni élete egyaránt határozott cáfolata a *Vanitatum Vanitas* hiábavalóságát hirdető szellemének.

Külön rejtély a *Hymnus* születése, amelyre vonatkozóan pontos dátumot adott Kölcsey. Eszerint 1823. január 22-én írta, ami versíró szokásait — művei hosszú érlelését — ismerve, majdnem elképzelhetetlen. Vajon mi történt ezen a napon? S ha tényleg ekkor született e vers, akkor miért következik utána az egyetlen — minden valószínűség szerint később tisztázott és ismeretlen célból összeállított kéziratban április 18–21. dátummal a *Vérmenyekző*, április 23-ival a *Zápor* és február–április időmeghatározással a *Vanitatum Vanitas*? Gyanúsán tudatos összeállítás ez, de a keletkezési dátum megkérdőjelezésére nincs bizonyíték. A kérdések azonban folytatódnak. Miért nem küldte el ezt is Szemerének? Miért nem olvasta föl Pesten? Miért nem jelent meg 1829-ig? Miért nincs szó róla sehol levelezésében?

A *Hymnus* elemzése is szétfeszítené e munka szűk kereteit.⁶⁵ Itt csak néhány megjegyzést tehetek. Horváth János tanulmánya alapján⁶⁶ világosan áll elöttünk Kölcsey költészetfölfogásának két összetevője, a klasszicista és a romantikus, amiben a hangsúly 1814 majd 1817 után egyre inkább az utóbbi felé tolódik el. A *Hymnus* megírása újabb fordulópont, amit nem csupán a nemzeti sorskérdéssel foglalkozó versek követnek (*Zrínyi dala*, *Huszt*, *Zrínyi második éneke*), hanem — és elsősorban — az Élet és Literatúrában megjelent tanulmányok. Ám a megírás időpontjának kiemelése semmiképpen sem véletlen: 1823 a nemesi ellenállás csúcspontja, s Kölcsey verse egyszerre foglalja össze azt, amire múltunkból büszkék lehetünk; valamint a bűneink miatt ránk mért balsorsot, a várak kőhalommá válását; a hazaárulás és hazátlanság kérdéseit, a föltámadás, a jobb jövő reményét. Úgy vélem, a magyar világhoz fűződő kapcsolatáról eddig elmondottak önmagukban is cáfolják Szerb Antal állítását, miszerint „nem volt itthon Magyarországon”.⁶⁷ Aki pedig a *Hymnus* önkínzó történelemképét megfogalmazta, egyértelmű bizonyosságát adja: magának vallja az abban foglaltakat és azokból következőket, a végveszélyben lévő magyar világgal vállalt közösséget, amit a politikában vezető szerepet játszó középnemesség keserves tapasztalataiból ismert.

⁶⁵ Horváth Károly: i. m. mellett lásd *Fenyő István*: Haza s emberiség, i. m. 188–190. l. és *Szaunder*: Kölcsey: i. m. 90–93. l.

⁶⁶ Horváth János: Tanulmányok, Bp., 1956, 174–176. l. — *Fenyő*: Az irodalom reszpublikájáért, i. m. 226. l.

⁶⁷ *Fenyő*: i. m. 220. l. — Ismét fölmerül a Biblia és annak ősi magyar olvasata Isten büntetéséről a nemzeti vétkek miatt. (Próféták könyve.)

Itt kell ismét visszatérnem a „péceli fordulathoz”. Ennek az időszaknak egyik maradandó eredménye a versforma tudatos és újat kereső alakítása, az ezért folytatott művészi küzdelem. Emögött persze látnunk kell azt az ellentmondást, hogy a filozofikus műveltségű fiatal Kölcsey legfőbb törekvése érzelmek költői kifejezése. Mintha gondolatok közvetítésére csak az értekező prózát — esetleg szónoki beszédet, elbeszélést — tartaná alkalmasnak. Az érzelmek nyelvi megragadásához azonban a való világhoz kapcsolódó szavakra van szüksége, amit kezdetben a természetben és a görög-római mitológiában keresett. A hazaszeretet érzelme vezette a történelem költői felfedezéséhez, a Németh G. Béla által találoán theizmusnak minősített belső meggyőződése a vallásos irodalomhoz.⁶⁸ Másfelől a történelmi ismeret és a vallásos irodalom hatása kora gyermekkortól meghatározó élménye. A tízes évek második felében, főleg pedig 1820 után belső meggyőződése ezekbe az irányokba bővíti ki költői tematikáját. Filozófiai érdeklődése abban nyilvánul meg, hogy igyekszik szembenézni az emberi lét alapvető kérdéseivel, s ebben kálvinista neveltetése erősen befolyásolja. Érzelmi, személyes és politikai értelemben egyaránt rendkívül erős benne a szabadság vágya, amit a felvilágosodás gondolkodóinak tanításai fokoznak, értelmeznek és kiszélesítenek tudatában. Az ember szabadságát azonban korlátozza a lét anyagi jellege és számos olyan tényező, amelynek okait nem találja. A kálvinizmusnak a determinációról szóló tanításából kiindulva — a görög filozófia példatárát is használva — a szabadság korlátozóját Sorsnak nevezi.

Szép Lenkát érzelmei uralják és ezek szabad megvalósítását reméli a szerelemben. Veszélyekkel mit sem törődve száll szembe az elemekkel, a természetben rejlő Sors azonban elpusztítja. Ha értelmetlen halála szükségszerű, jobb önként vállalni azt, sugallja az őt hiába váró szerelmesének a példája. Fontos változás tehát, hogy a szerelmesek halálát a *Doboz*ban már nem megmagyarázhatatlan tényezők okozzák, hanem a haza elpusztítására törő — történelemből ismert — ellenség. A vers első felütése: — „Rabló jön!” — rögtön ítéletet is hirdet az ellenség fölött az erkölcs, az emberi minőség nevében. Az áldozatok alapvető értékeit védnek, és önként, magasabb rendű belső elhatározásból *szabadon* adják oda a legtöbbet is, életüket. Haláluk gondolatilag indokolt, az általuk képviselt értékek ezen az áron öröklődhetnek az utódokra. A hagyomány, a történelem tehát itt már erkölcsi, etikai, hazafias (azaz politikai) értelemben egyaránt tanító jellegű: a rosszal, a pusztítóval szembe kell szállni, nem szabad tétlenül beletörődni győzelmükbe; védekezni, harcolni

⁶⁸ Németh G. Béla: A magát formáló ember, a történelmet alakító személyiség. In: „A mag kikél.” Bp.—Fehérgyarmat, 1991. 11—18. 1.

kell. Az értékeket a cselekvő, elszánt, öntudatos, áldozatkész ember teremti és menti meg, ha szükséges, akár önfeláldozással is.

A *Dobozi* persze sajátos válasz a *Rákos* sokat idézett megállapítására:

Romlasz magyar nép, romladozol hazám,
És lassan őrlő féreg emészt belől...

Kétségtelen, e hang és érv csak Kölcsey költészetében újdonság, tanulhatta Horatiustól, vehette Berzsenyitől, Virágtól. Érdekességei közé tartozik persze a történelmi érdeklődés és a szabad királyválasztások helyszínének tartott Rákos-mező (egyben Szemere lakhelye) előhívó szerepe. Érdekes az is, ahogy a romlást, a „Rút puhaság” bűnét megjelöli:

Habzik borunk a tág kehely öble közt,
Tolongva zúgunk táncpaloták felé,
S förtéztetett lány karja közzé
Szórja vadúl erejét az ifjú.⁶⁹

Tekintsünk el a második rész képzavarától (mai költők ezt bizonyára egyértelműbben fejeznék ki); lássuk, Kölcsey — és mesterei — szerint a romlás oka az ital, a tánc és a szexuális szabadság. Illetve az, hogy mindez fontosabbá vált a harcnál, az önfeláldozásra kész küzdelemnél. A vers keletkezési időpontja 1821, s el kell töprengenünk azon, mennyire sugallták megállapításait irodalmi élményei; kizárhatjuk-e teljesen személyes tapasztalatait (vagy inkább: megfigyeléseit). Kétségtelen, Kölcsey életrajzában nyoma sincs annak a mozgalmas társadalmi életnek, ami ekkoriban a Perczel-házban nevelősködő Vörösmarty gondolkodását jelentősen befolyásolja. Mégis nehezen képzelhető el, hogy a *Rákos*, a *Dobozi* és a többi történelmi-hazafias versei teljesen függetlenek lehetnének attól az izgalomtól, amit a kuruc-szabadságharcos hagyományokat magának valló nemességben a görög szabadságharc, majd pedig Bécs önkényuralmi törekvései okoztak. Furcsa módon alátámaszthatja ezt, hogy a *Rákos* után az érzelmi-hangulati versek közé sorolható *Bú két velem*, a *Dobozi* után az *Idegen* következik. E szerkesztési elvet a *Hymnus* töri meg azzal, hogy utána a *Vérmenyekző* áll, s csak ezután a *Zápor* a maga életképszerű, talán szerelmi beteljesülésről, biztosan arra irányuló vágyról, az örömök mulandóságáról szóló, a közösség helyett ismét a lírai „én”-t előtérbe állító vallomásával.

⁶⁹ KFÖM I. k. 83—84. l.

A szerelmet hozó leány úgy jön, mint az üdítő nyári zápor — gyorsan elmúló mennydörgéssel és ugyancsak pillanatnyi frissítő hatással —, s aztán eltűnik. E mulandóságélménynek filozófiai és történelmi távlatba helyezett, páratlan erejű és művészi értékű megfogalmazása a *Vanitatum Vanitas*. Kölcsey ezt követően szinte megismétli a *Zápor* üzenetét *Remete* című versében. Mintha az előbbi lány („kit egykor szerete”) térne vissza a remete cellájába — meghalni. Itt is megjelenik a mulandóság („rózsa mely virúl / Ha május napja kél” — „rózsa mely elhull / Támadván őszi szél”) és a gyermekkorától visszatérő vízió: a sír. Figyelemre méltó, hogy a lírai „én” nem önként, belső elhivatottságból vállalta a remeteéletet: a balsors kényszerítette rá, miután számkivetette „kedv és öröm közül”. Ha ez az 1823-as április valóban olyan termékeny volt, hogy ekkor fejezte be a *Vérmenyekző*, a *Zápor*, a *Vanitatum* és a *Remete* után a *Zsarnokot* is⁷⁰ (amit elég nehéz föltételezni), akkor is valami erőteljes külső hatásra kell gondolnunk, hogy a gyors és alapvető hangváltást megérthessük.

A királyi törvénytelenések, az önkényuralmi módszerek elleni tiltakozások már 1822 vége felé megkezdődtek, amikor erre az említett családi találkozó⁷¹ résztvevői föl is hívhatták a figyelmet. Nem tudjuk, hírük mikor és milyen formában jutott el Szatmárba, illetve Kölcseyhez. A *Hymnus* keletkezésének az okát bizonyára a föltámadó politikai nyugtalanságban kell keresni, a *Zsarnok* szokatlanul erős kifejezései (gyűlöletről szól) nagy fölháborodásra utalnak. Egész irodalmi munkásságában ehhez hasonló hangot csak az ismeretlen időpontban írott *Rebellis versben* és *A Szabadsághoz* címűben találunk. A *Zsarnok* az igazság és emberség nevében tiltakozik, a szabadsághoz szóló vers — mint Baróti Dezső fejtegeti⁷² — talán a francia forradalomra utal, a *Rebellis vers* a kuruc-szabadságharcos lázadások nyílt vállalása. A *Zsarnok* közösségi mondanivalójára azonban Kölcsey a *Panasz* személyes kérdéseivel felel, majd néhány elég jelentéktelen munka után a *Tanács* — költőileg nem a legsikerültebben — az álmokból és ideálokból teremthető „Szebb” világra utal. „Vak vagy-e te szent Igazság?” — kérdezi ezután a gazság és jámborság küzdelmére utalva. A *Remény, Emlékezet* — ami meglepő módon szinte egyidejű Vörösmarty *Remény s emlékezet* című versével, noha azt biztosan nem ismerte — visszatérés a *Vanitatum Vanitas* filozofikus szemléletéhez:

⁷⁰ KFÖM I. k. 103—111. l.

⁷¹ 1820. december végén családi tanácskozás volt Csekében a közös használatú erődörről, aminek jegyzőkönyvét Kölcsey írta meg. Nyilván másról is beszéltek.

⁷² Baróti: i. m. (Remény s Emlékezet)

Rosszat ne félj, s ne kívánj jót
Múlt és jövő közül;
Öleld meg a jelenvalót,
Mely játszik és örül.
S bár ködbe néha burkozik,
De szinte gyorsan változik,
Aján mosolygás ül.⁷³

Múlt—jelen—jövő összefüggése már a történelem kérdéseivel foglalkozó, politikai pályára készülő Kölcseyhez vezet, noha a remetecellából még jó ideig csak az irodalom és Pest világába akar kitörni. A két különböző hang, aminek vitája feszültséggel tölti föl az *Igazság* című verset, a továbbiakban fontos költői eszközzé lesz. Az *Endymion* ugyan a korábbi gondolatvilágából nő ki, de mintha első költői korszakának magasabb szintű összegezése lenne. Rohonyi szerint: „...stancákban írott stórfáiban — a románcoktól kölcsönvett eljárással — Endymion és Lúna éteri történetét a kívülálló szemszögéből, de szenvedélyes azonosulással, szubjektíven ragadja meg. Három hang váltogatja egymást a költeményben, a költői személyiség remegő jelenléte azonban mindenütt érzékelhető, jeleként a *tárgyasított* belső küzdelem felkavaró jellegének...”⁷⁴ A remegő és keserű költőt azonban mintha fölvaltáná a reménykedő, aki csónakjával kész nekivágni az Óceánnak, s aki a *Vigasztalás*ban arról vall:

Szárad s kihajt a szőlőág,
Lesz ősszel újra bor.
S kedved ha most mámorba fúl,
Alvás után feljőzanúl,
S kerül megint a sor.⁷⁵

Ismétlődnek még a régi témák a szép *Esti dalban*, a *Holdhoz* szóló antikizáló költeményben, az újraírt *Jennyhez* soraiban. Az *Áldozat* disztichonjában azonban a lírai „én” már nemcsak a szerelemnek szán könnyet, de kész vérét ontani a hazáért. Kölcsey meg akarja verselni a drégeli küzdelmet, a hősi erőfeszítés eredményét és 1825-ben papírra veti a *Huszt* első változatát *Régi vár-*

⁷³ Vörösmarty Remény s emlékezet című versének keltezése: Börzsöny, 1822. Vörösmarty Mihály Összes Művei. I. k. Bp., 1960. 190—191. l. — KFÖM I. k. Remény, Emlékezet 124—125. l.

⁷⁴ Rohonyi Z.: i. m. 117. l.

⁷⁵ KFÖM I. k. 130—131. l.

ban címszó alatt, a híres zárósorok nélkül. Ezt követi *A szabadsághoz* kemény ítélete: „Járom a gyáván!”, Balassi Bálint emlékének megidézése, majd a *Költő* utolsó szakasza:

Röppenj, röppenj, szűk Jelenlét!
Keskeny nékem e határ;
Múlt s Jövő tekintetemnek
Messze, messze, messze int.
Ismeretlen, szent Haza!
Hol vagy, ah, rendelve nékem?
Nyugtalan szív merre vágysz?⁷⁶

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy tudjuk: Pestre vágott. Az Élet és Literatúra azonban mindössze egy versét közölte, a többi — az Aspasia értékes válogatása, valamint Igaz Sámuel Zsebkönyve, a Hébe, az Aurora és a Szépliteratúrai Ajándék után — inkább az említett fórumok folytatásában látott napvilágot. Megállapíthatatlan, hogy a Tudományos Gyűjtemény révén ismertté vált kritikus, majd az Élet és Literatúra gondolkodója mellett a kortársak mennyire ismerték a költő Kölcseyt.

A kérdés annál fontosabb, mert magunknak is föltehetjük. És föl is teszszük, éppen a legfontosabb versek, a *Hymnus* és a *Vanitatum Vanitas* értelmezésekor. Szerepversek, amelyek együtt értelmezhetők? Szerepversek, s a *Vanitatum*hoz nem a *Hymnus*, hanem az *Endymion* tartozik?⁷⁷ Szüksége volt a tizenhetedik századi prédikátorok szerepére, hogy történelemről és magyar sorsról szólhasson? Szüksége volt a korábbi századok halálverseinek példáira, hogy megírja a *Vanitatumot*? A *Hymnus* esetében olyan kérdések ezek, amelyek nem módosítják a vers üzenetét: Isten segítségével, önmagunkat Krisztus védelmébe ajánlva, megkaphatjuk a víg esztendőket, hiszen tényleg megbűnhödtük már a múltat és jövőt. A *Vanitatum Vanitas* nehezebb dió. Dávidházi Péter alapos tanulmányban dolgozta föl a vers értelmezésének másfél százados történetét,⁷⁸ s ebből itt csak annyit emelnék ki, hogy meglepően sokan igyekeztek mentetgetni e vers miatt Kölcseyt. Horváth Károly, Szauder és Lukácsy idézett elemzésesei szinte mindenben meggyőzőek — és mégsem adnak megnyugtató magyarázatot. Borbély Szilárd is meggyőzően szemlélteti Her-

⁷⁶ KFÖM I. k. 142—143. l.

⁷⁷ Csetri Lajos: A *Vanitatum Vanitas* értelmezéséhez. In: „A mag kikél.”, i. m. 53—57. l.

⁷⁸ Dávidházi Péter: A *Vanitatum Vanitas* és a magyar kritika. In: „A mag kikél.”, i. m. 139—158. l.

der hatását, de a költői értékről nem szól. Kitűnő megközelítési pont Csetri Lajosé is, aki azt állítja, hogy Kölcsey nem *Salamon Könyvének* hiábavalóságtanításából indul ki, hanem abból, hogy a földet nem tekinti többé a világegyetem középpontjának, időben és térben korlátozottnak, mulandónak látja. A költő Kölcsey kétségtelenül szeretett különböző szerepekbe helyezkedni, gyakran — és főleg később — egy versen belül többre is. Az persze eldönthetetlen, hogy milyen mértékben azonosult szerepeivel, illetve mikor tüntet föl tiszta lírai vallomásokat szerepversnek. A *Vanitatumban* e kettősség elválaszthatatlan. Közelítsünk máshonnan.

„A theoretikusnak állapotja kínos állapot” — írja a komikumról töprengve *A Leányórző* című tanulmányában.⁷⁹ Itt olvassuk alapvetően fontos fejtegetését: „Ezerféle vegyület érezteti magát az emberi szív és fej produktumainak tünetnyeiben, s gyakran a legellenkezőbb princípiumokat látjuk öszveolvadásban. Ilyen az, midőn a neveltető érzékenyítővel, a tiszta vidámság többé vagy kevesebbé setét érzelemmel vegyítetik. A léleknek ezen állapotja, midőn a művészségbe általfoly, s z e s z é l y (Laune) és h u m o r nevet visel. [...] Itt a tréfával öszveolvadt szentimentalizmus a neheztelés igen eleven színével van felülöntve, ha lehetne mondani, bizonyos embergyűlöléshez hasonlító érzelem, mely akkor származik, midőn az erkölcsiség legtisztább fényében képzelt emberiséget tesszük a nevetséges világitásban felállított emberi romlottság mértékévé, azaz, a természeti legnagyobb alacsonytságot a legmagasabb ideálhoz hasonlítjuk, mely által az még egyszer oly mélyen látszik lesüllyedni.”⁸⁰ A világ sokszínűségének összefogási szándéka, az ellentétek egysége, a fény és árny, az embergyűlölés és a szerelem, a legtisztább és az alantas, a legmagasabb és a legmélyebb együttes létezésének kifejezése, az ebben rejlő Titok megfejtése, illetve a megfejtés lehetetlensége alapvető írói kérdései.

Tudjuk, ismerte Byron indulatoktól feszülő, képzeletgazdag világát, de nincs nyoma, hogy olvasta volna Keatsset, noha a „görög vázát” ő is tisztelte, s talán az angol költő híres sora is elgondolkodtatta volna: „A Szép: igaz, s az Igaz: szép.” Valódi görög vázát persze Kölcsey soha nem látott, de az antikvitás művészete haláláig foglalkoztatta mint a kiegyensúlyozottság, a tökéletesség példája. Mindent, ami ezzel ellentétes — a lovagi költészettől, népmeséktől, tündérektől, Ariostótól kezdve Cervantesig és Shakespeare-ig — romantikusnak nevezett. Ebbe a két pólusú (klasszikus-romantikus) felfogásba sok mindent nehezen lehetett beilleszteni, így azt a vallásos költészetet is, amire Milton vagy Klopstock adott példát. Kölcsey érdeklődése inkább a

⁷⁹ KFÖM I. k. 594—629. l.

⁸⁰ KFÖM I. k. 610—611. l.

rendkívül összetett Shakespeare-re, a sajátos hangvételű Sterne-re és Swiftre irányult. Ezzel együtt a költészetet különleges, emelkedett tevékenységnek tekintette, de éppen az idézettek bizonyítják, hogy vonzalma olyan szerzőkre is irányult, akik a dolgok visszaját is figyelembe vették. Míg az ész, a megismert tevékenység érvényesülését világosan látta a tudományban, a költői alkotást lényegében nem tekintette racionális tevékenységnek. Éppen azt kereste, hogyan lehetséges — túllépve a nem sokra becsült didaktikus-tanító fölfogáson — a sötéttiszta homályában rejtőző, filozófiailag megragadhatatlan jelenségeket esztétikai formában kifejezni. Ezért kereste a „szökellés” és „szállongás” költői eszközeit, a képek, hangulatok közötti — logikailag nem mindig követhető — összefüggéseket. Értekező prózája és politikai tevékenysége megtevesztő: a költészetet ezektől alapvetően különböző alkotó tevékenységnek fogta föl, különösen a húszas évek elején.

A *Hymnus* abban az értelemben is költői példákat követő vers, hogy fölépítését világos vallásos logika határozza meg. A sors — Isten — kezében lévő ember nagy vágya a szabadság. Ezt védi a magyarság a rablókkal szemben, akik elviszik javait, ezt biztosíthatja a virágzó haza. Akik betöltötték — szorgos építő munkával — hivatásukat, azok hozták létre Athént és Visegrádot. Mátyás nagyságát az csorbítja, hogy nem figyelt a nemzeti hagyományokra: Janus Pannonius latinul írt, a humanisták idegenek voltak. Mintha ez lenne a mohácsi bukás egyik oka, s ezután már hiába vállalta az áldozatos küzdelmet Bethlen, Bocskai, Rákóczi, Zrínyi, Szondi, Dobozi, a nemzeti szabadságot nem tudták megvédeni. Ám ahogy nem szükségszerűen visszafordíthatatlan a magyar vereségek sorozata, úgy az sem biztos, hogy az emberiség története szüntelen fejlődés, emelkedés. A magyarság búsongó természetét is kettősnek látja: egyrészt mély érzésre vall (maga is hajlamos rá!), másrészt nem zárja ki a szokatlanul féktelen mulatozásokban való részvételt. A világ változásai ugyanilyen kétarcúak: a tudás megnövekedett szerepe olyan helyzetet hozott létre, amelyben a közhasznú találmányok csökkentik az egyén megnyilvánulási lehetőségeit. Kérdés tehát, mit jelent a nagyság és kicsiség fogalma? Van-e olyan történelmi esemény, emberi tevékenység, amiről nem lehet bebizonyítani, hogy az ellenkezője is igaz? Ezért jogosult a költői szeszély szabad csapongása, ezért van létjogosultsága a humornak.

A *Vanitatum Vanitas* egy filozofikus elme alkotása, amelyben megtalálható sok minden abból, amit Szauder és Horváth Károly beleértének,⁸¹ amiben fontos elem a kozmikus világszemlélet és a kanti etika tanítása, ami mögül nem hagyható el a halállal gyakran szembenéző döbbenete és szüntelen szo-

⁸¹ I. m.

rongása, ami számtalan — különböző — költői példát követ. Gondolatmenete azonban csak önmaga ellentétének egyidejű hozzáadásával érvényes. Kölcsey kimondja és logikailag szélsőséges állításokig vezeti a tagadás szellemét. Talán csak a trochaikus vers játékos csengése figyelmeztet, hogy nem ítéleteket fogalmaz, nem kinyilatkoztat, hanem az ellentétekben rejtőző lényegyet igyekszik a költészet — általa föltételezett — sajátos eszközeivel megragadni.

Személyes üzenete a *Salamon Könyvéből* kiinduló figyelmeztetés a lélek halhatatlanságával szemben a földi lét korlátozottságára, s benne az emberi vágyak, törekvések hiúságára, hiábavalóságára. Személyes üzenete, hogy azonosul az önmagukat és népüket ostromozó bibliai prófétákkal, itt — különösen — Salamon királlyal, akinek a *Prédikátor Könyvét* tulajdonítják. Azzal, aki okkal mondja: „Naggyá levék és megnövekedém minden Királyok felett, kik előttem voltak Jeruzsálemben...”⁸² Innen indul a vers központi gondolata: „Tekinték minden dolgaimra, melyeket cselekedtek vala az én kezeim, és az én munkámra, melyet szorgalmatosággal szerettem vala: ímé pedig ezek mind hijábavalóság, és a léleknek gyötrelme, elannyira, hogy nincsen annak semmi haszna a nap alatt!”⁸³ Salamon azért aggódik — amit a *Hymnus* szerzője történelmünkben tényként idéz — az utána következő nemzedékek méltatlankodásának arra, amit rájuk hagy, beleértve a Nagy Művet, a Templomot. „Mert vagyon oly ember, kinek munkája elvégeztetett bölcseséggel; oly embernek adja pedig azt örökségül, a ki abban semmit nem munkálkodott; Ez is hijábavalóság... Holott annak minden napjaiban voltak bánatok és búsulások az öfoglalatoságaiban, még éjjel is nem nyugodott az ő elméje. Ez is hijábavalóság!”⁸⁴ Talán éppen ez ragadta meg a költő figyelmét, aki maga is szüntelen viaskodott nyugtalan elméjének kérdéseivel. Mert — tanítja Salamon — mindennek „ideje vagyon”: születésnek és halálnak, ölésnek és gyógyításnak, rontásnak és építésnek, sírásnak és nevetésnek, keresésnek és vesztésnek, megtartásnak és elvetésnek, szeretésnek és gyűlölésnek, hadakozásnak és békességnek. Az ember „porból való és ... porrá lészen”.⁸⁵ Mégis: „...semmi nem volna jobb, mint hogy az ember örvendezne az ő dolgaiban, mivelhogy csak e volna a része e világban...”⁸⁶

A Biblia e részének gondolatvilága nélkül Kölcsey üzenete nem bontakozhat ki. Minden felvilágosultságával együtt hitte: „Ha szegénynek nyomorittatását

⁸² Prédikátor Könyve. 2. 10.

⁸³ Uo. 2. 12.

⁸⁴ Uo. 2. 24—25.

⁸⁵ Uo. 3. 1—10.

⁸⁶ Uo. 3. 22.

és a törvénynek s az igazságnak elfordíttatását láttandó a tartományban: ne csudálkozzál ez akaraton; mert a Magasságos, ki a magasságnál feljebb való, látja azt; sőt a Magasságos mind ezeknek felette vagyón.”⁸⁷ Ugyanitt olvashatta: „Valamit akarsz cselekedni a te kívánságod szerint, azt cselekedjed; mert semmi cselekedet, okoskodás, tudomány és bölcsesség nincsen a koporsóban, ahová menendő vagy... e világon nem a könnyű embereké a futás és nem az erőseké a viadal, nem a bölcséké a kenyér, és nem a szépeké a kedveség; hanem idő szerint és történetből lesznek ezek mind.”⁸⁸ Az ember Isten kezében van, jó és rossz cselekedeteivel egyaránt, ez a viszony azonban csak az ellentmondások bonyolult szövevényén keresztül érvényesülhet. Mindez Kölcsey számára nem csupán hitbéli kérdés, sőt elsődlegesen a maga szellemi és tényleges élményeivel összevágó tanulság. Herder is a Hívásról és Elmúlásról értekezik *Ideen* című művében. Jellegzetes Kölcsey versében a Tagadás szellemének szabadon eresztése, amit a könnyed, vidám hangvétel ellensúlyoz. Nincs más verse, ahol a rímekbe és nyelvbe foglalt játék hasonló villogással érvényesülne. Gondoljunk ellenpéldaként a mélyről zengő, sodró lendületű *Hymnusra*, a *Zrínyi dala* és *Zrínyi második éneke* zaklatott, rapszodikus hangzására vagy a *Huszt* klasszikus tömörségére. A formának ily mértékű szembeállítását a valójában lehangoló tartalommal bizonyára arra szolgált, hogy — nem a tagadás tagadását, de — a maga kérdőjelét a tagadás mellé is odahelyezze.

Az Élet és Literatura elsősorban azzal hozott újat életében, hogy nagy tanulmányai megírására készítette. Szaunder, Horváth Károly és Fenyő elemzéseit jórészt elfogadva, néhány életrajzi összefüggésre szeretném föl hívni a figyelmet. Mindenekelőtt arra, hogy a keletkezési időpontok itt is homályba vesznek. A *Jegyzetek a kritikáról és poézisről* című munkáról például tudjuk, hogy megszakításokkal 1815-től 1829-ig dolgozott rajta. Arra viszont semmi bizonyíték nem áll rendelkezésünkre, hogy a csak 1835-ben Szemere Aurorájában megjelent *Mohácsot* valóban 1826-ban írta. A „theátrumi” beszéd a levelezés tanúsága szerint 1827 elején készült,⁸⁹ de csak 1833-ban jelent meg. Szemere már 1825. október 20-án azt kérdezte Kölcseytől, olvasta-e „Berzsenyinek Antikritikáját”,⁹⁰ de Kölcsey válasza Berzsenyinek csak a *Körner Zrínyijéről* lapalji jegyzeteként az Élet és Literatura első számában jelent meg, 1826-ban.⁹¹

⁸⁷ Uo. 5. 18.

⁸⁸ Uo. 9. 12–13.

⁸⁹ KFÖM III. k. 328–333. l.

⁹⁰ Szemere: i. m. III. k. 223. l.

⁹¹ Élet és Literatura. 1826. 174–183. l.

Fiatalkorától izgatta, „hogy az olvasó gondolkodásra ébresztessék”,⁹² hogy a mű hatással legyen a közönségre (vagy közösségre). Újból és újból azt kérdezi magától: mi a költő fő feladata? A *Mohácsban* így töpreng ezen: „A Költő, úgy mondják, nem e mindennapi világ embere; tehát mit tudja ő, mit kell e világban érezni és tenni?”⁹³ Olyan világot alkotni műveiben, amilyen a valóságban nincs, csak a képzeletben? Vagy a múltat, a megtörténtekeket megénekelni? A látható, tapasztalható, érzékelhető világról szólni? S itt — valószínűleg 1817-es pesti élményei nyomán — új elem lép be a művészi kötelességről szóló elmélkedésekbe. Olyan elem, amelyre maga jött rá: a világ megváltozott. Az utazási lehetőségek kitágították az írástudók hatáskörét: „Most az újságszerkesztő a világ öt részének ír; az angol és francia románíró a világ öt részét sóhajtoztatja; s ugyanezekért minden mindent magáénak nevezhet. Az emberek egy közönséges nagy hazában élnek; érzéseiket s gondolataikat nagy tömegekhez szoktatták; s lehet-e képzelni, hogy a parányi pontot, mit máskor hazának neveztek, szüntelen szemekben tartásák?...”⁹⁴ Kölcsey válasza ekkor már határozottan az, hogy ez utóbbi a magyar író egyetlen lehetősége és legfőbb kötelessége. Csak éppen az író fogalma nem szűkíthető a költőre: különféle műfajok kínálják a gondolatébresztés lehetőségeit. Ezért akarják a ki nyomtatott gondolatot a hatalom urai mindenáron ellenőrzésük alatt tartani.

Az életmű legtöbb kutatójához hasonlóan Fenyő István is azt fejtegeti, hogy Kölcsey a *Töredékekben* — „nagy erővel szögezi le az evolúció elvét, mint a történelem legfőbb mozgatóját”.⁹⁵ Szauder szerint „az evolúció elvének hirdetése oly állásfoglalásra vall, amely egybevág a filozófiai átalakulás tendenciájával. Idealizmusa mélyén azonban a cselekvés, a történelemben való eligazodás vágya ösztönzi Kölcseyt mind szélesebb társadalomtudományi, történelmi, irodalomtörténeti, nyelvtörténeti stúdiumokra”.⁹⁶ Tegyük hozzá, a fej-

⁹² KFÖM I. k. 644. l.

⁹³ KFÖM I. k. 1217. l.

⁹⁴ KFÖM I. k. 1221. l. — Érdemes itt figyelmeztetni arra, amit a világban történő dolgokról (Franciaország „rengése”, Napóleon, „lengyel romlás”, Washington, Lafayette) ír: „Azt mondod: nem hazaiak!” Mintha a Hazai 's Külföldi Tudósítások tudósításait igazolná, úgy ajánlja ezeket a nemzet figyelmébe — óvatos formában. A lengyel romlás aligha juthatott 1830 előtt eszébe, ez vagy utólagos betoldás, vagy az egész beszéd későbbi. Kölcsey gondolkodásának ismeretében valószínűbb, hogy 1831–1837 között írta.

⁹⁵ Fenyő: Haza s emberiség, i. m. 181. l.

⁹⁶ Szauder József: Kölcsey világnézeti válsága az ifjúkori jegyzőkönyvek tükrében. In: Az Estve és Az Álom, i. m. 341–342. l. és Kölcsey Ferenc Kiadatlan írásai. Bp., 1968.

lődés — magában foglalva a revolúciós változásokat is — a keresztény tanítás része, mivel fölfogásában a földi világ lényege, az emberiség küzdelmekkel és szenvedésekkel teli útja a kezdettől a végig. Steven D. Martinson, Schillernek a világrendről alkotott elképzeléseit elemezve kiemeli, hogy a szerző „jobban szerette az igazságot saját rendszerénél (Schiller azt mondja: a »philosophischer Kopf«-nál), ezért kritikusan szemlélte saját gondolkodásának fejlődését”.⁹⁷ Még inkább illik e megállapítás Kölcseyre, akinél nem csupán az igazságszeretete játszott közre az önálló út keresésében, hanem a könyvhiány is, amivel általában nem számolnak a kutatók. Kevesebbet olvasott, mint azt sokan föltételezik, de olvasmányait — az azokban található utalásokat beleértve — mélyen és alaposan átgondolta. Ezért vitatható minden olyan megállapítás, amely egyes nézeteit meghatározott forrásokhoz igyekszik visszavezetni, a különböző filozófiák hatását elemzi, vagy az olyan irányzatok átsugárzását látja, mint a deizmus, a racionalizmus, a misztikum iránti vonzalom, az idealizmus vagy a materializmus. Kölcsey elsősorban a kételkedésre alapozott töprengést szembesíti kora kérdéseivel. Ezek világosan állnak előttünk, műveltségének tényleges tartalmát viszont szinte lehetetlen megállapítani. A Körner *Zrínyi*-drámájáról írott alapvető tanulmányában például gyakran és igen meggyőzően hivatkozik Schlegelre, mintha műveire épülnének a tragikumról szóló fejtegetései. 1827. február 17-i — tehát a megjelenés utáni — leveléből viszont az derül ki, akkor olvasta először Schlegelt „örömök közt”, aki igen derék író, kit még „akkor is kénytelenek vagyunk tisztelni, mikor értelmétől különbözünk. Még dolgom lesz vele, mert a kritikáról fogok valamit készíteni”.⁹⁸ Annál rejtélyesebb az itt fölmerülő kérdés, mert Kölcsey nem tesz különbséget a két Schlegel fivér között.

Ernst Cassier a felvilágosodás filozófiáját vizsgálva külön kiemeli a történelmi érdeklődést.⁹⁹ Ennek hatása a magyar világban sok formában jelentkezett. A magyar múlt megismerésének szándéka kora ifjúsága óta jelen volt Kölcsey tudatában, s vidéki magányából kilépve Pesten megismerte azt a drámát, ami Kazinczynak érthetetlen volt. A bizonytalan társadalmi helyzetű ér-

⁹⁷ Steven D. Martinson: *Filling in the Gaps: „The Problem of World-Order in Friedrich Schiller’s Essay on Universal History.”* Eighteen Century Studies. 1988. 1. Vol. 24—46. 1. — Itt jegyzem meg, a világkrónikák keletkezése — Kölcsey jegyzeteiben is találunk ilyen tervekre való részeket — ugyancsak a Bibliához, illetve az első egyházatyákhoz vezethető vissza.

⁹⁸ KFÖM III. k. 329. 1.

⁹⁹ Ernst Cassier: *The Philosophy of the Enlightenment.* Trans.: F. C. A. Koelln and J. P. Pettegove, Princeton, 1951. 198. 1.

telmiség sértetten érzekelte a külföld lebecsülését, s ezzel a magyar múlt dicsőségét állította szembe. A húszas években, amikor a birtokos nemesség nagy része előtt világossá vált a változtatás szükségessége, sokan a régebbi állapotok visszaállítására gondoltak. Ennek lehetetlenségét nem egyedül Kölcsey látta,¹⁰⁰ de nagy hatású tanulmányaiban ő kapcsolta össze a legvilágosabban a fejlődés elvével. A *Nemzeti hagyományok* jelentősége nem csupán abban van, hogy vállalja (és magyarázza) benne a magyar költészet múltját — beleértve a köznépi énekeket —, hanem abban a logikában, amivel az új, magától értetődő szükségességéig elvezeti olvasóját. E gondolat befogadásának nehézségét is világosan látja: „Az új mindég, kisebb nagyobb mértékben, lelket lep, s ez a meglepetés annál érezhetőbb, annál különösebb, mennél újabb maga a meglepett lélek, azaz, mennél kevesebb tapasztalásokkal tudja a feltűnő újat öszvehasználni.”¹⁰¹ Íme a magyar elmaradottság súlyos következményeinek számbavétele kiindulási pontként. Innen jut a magyar fejlődés fölvázolásáig.

Mint annyi más kortársát, őt is rendkívül izgatta a mohácsi tragédia. Ennek okai után nyomozva — ugyancsak kortársaihoz hasonlóan — a „Hunyadiak ideje körül” kereste a fordulópontot, s büszkén gondolva Mátyás visegrádi palotájára (amit a *Mohácsban* az ókori Athénhez hasonlít), a nemzeti műveltség és ezzel a nemzeti öntudat hanyatlásának kezdetét itt véli megtalálni: „Fájdalom, mi már akkor idegen befolyásnak nagy készséggel adtunk helyet; s az alatt, míg Európának végén, az éhséggel küzdő Camoens hazája örök dicsőségének szentelte hangjait; a mi pécsi püspökünk római lanton zengette a nemzet előtt idegen, szép éneket.”¹⁰² Innen jut a *Mohács* című — soha el nem mondott — emlékbeszéd egyik alapvető követeléséig, becsüljük meg a nemzeti múlt szellemi és tárgyi emlékeit: „Minden kő, régi tettek helyén emelve; minden bokor, régi jámbor felett plántálva; minden dal régi hősről énekelve; minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve; megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni...”¹⁰³ Ennek alapján mondja ki: „Minden nemzet, amely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg; s akármi más kezdődjék ezentúl:

¹⁰⁰ *Barta István*: A fiatal Kossuth. Bp., 1966. 97—106. l. — A dicső múltra való hivatkozás egy nemzet válságos időszakában, ugyancsak visszavezethető ószövetségi példákra. Lásd a babiloni fogság prófétáinak hivatkozását Dávid király birodalmának nagyságára és megújulásának reményére.

¹⁰¹ KFÖM I. k. 491. l.

¹⁰² KFÖM I. k. 515. l.

¹⁰³ KFÖM I. k. 1225. l.

az a régi többé nem leszen.”¹⁰⁴ Előre kell lépni, mert a jelen tűrhetetlen: itt dologtalanság uralkodik. „A nemes pénzt nem kap, mert birtokán hitel nem fekszik; a kalmár nem, mert számítványit a nemes nem fizetheti; a tudós nem, mert kéziratain moly rágódik... Mi köt most titeket, mint egész néptömeget együvé? Hol a szellem, mely kisebb-nagyobb mértékben, minden keblen keresztül lángoljon? Játékszíneitek? bujdokló vándorok sátorai, hol különben is minden alak idegen. Gyüleseitek? egyik osztály kirekesztő tulajdona...”¹⁰⁵

A *Mohács*nak több kitűnő elemzése ismeretes,¹⁰⁶ itt csak egy belső gondolati ív jelzésére vállalkozhattam. Hadd ragadjam ki a játékszín kérdését, ami rendkívül izgatta Kölcseyt. A *Mohács*ban kemény szavakkal szól az egész nemességről, ebből azonban nem szabad túlságosan messzemenő következtetéseket levonni. Politikus pályafutásából annyit előlegezhetünk, hogy nem ellenük, hanem értük szállt síkra, melléjük kívánta a néptömeget fősorakoztatni. Mert személyes tapasztalatból ismerte a középnemesség anyagi gondjait, a művelődésért hozott áldozatok hiányáért a gazdag főurakat és a magyar királyi udvar hiányát tette felelőssé. „Másutt a koronás fejek nem tartják magokhoz a játékszín gondolatját illetlennek” — írja a *Játékszín*ben,¹⁰⁷ s ebből vezeti le kettős gondolatmenetét a „táblabírákra” vonatkozóan. Egyfelől az áldozatkészség szükségességét hirdeti; a „haza kíván, nem vért, nem határtalan feláldozást; csak bővségünkből kíván valamit, csak feleslegvalónk egy részét kívánja”; másrészt romlásunk forrása — itteni fejtegetése szerint is — a „külföldiség vadászásában” fakad, abban, hogy a nemes urak a német és nem a magyar színházat támogatják, pedig „Soha még egy nemzet sem romlott el, mely hazája erkölceit és szokásait híven megőrizte. Tettük volna ezt, úgy nem jöttünk volna veszedelembé saját becsérzésünket s az idegen népek tiszteletét elveszíteni”.¹⁰⁸ A készülődő politikus hitvallása ez, pedig még szorosán a „literatúra” keretén belül marad.

A játékszín fontosságának fölismerésével magyarázható, hogy az idézett beszéd mellett két nagy tanulmánya (*Körner Zrínyijéről* és *A leányőrzd*) foglalkozik dramaturgiai kérdésekkel.¹⁰⁹ Életrajzi szempontból ennek jelentősége ki-

¹⁰⁴ KFÖM I. k. 1226—1227. l.

¹⁰⁵ KFÖM I. k. 1219. és 1227—1228. l.

¹⁰⁶ *Lukácsy Sándor*: *Mohács*. In: Kölcsey Társasági Füzetek I. Fehérgyarmat, 1989.

¹⁰⁷ KFÖM I. k. 632. l.

¹⁰⁸ KFÖM I. k. 632—637. l.

¹⁰⁹ KFÖM I. k. 524—577. és 599—629. l. és vö.: *Fenyő*: *Az irodalom republikájáért*, i. m. 261—274. l. és *Szaunder*: i. m. 131—141. l.

sebb mértékben gyökerezik a Szemere iránti barátságban (az első közismerten az általa fordított drámával foglalkozik), a dráma műfaja iránti nemzetközi érdeklődésben vagy színházi élményeiben. Fontosabb ezeknél, hogy szeme előtt a szólásszabadság igénye lebeg, ami ugyan a színelőadásokra nem vonatkozott, sőt az engedélyek kiadásában a cenzúra nagyon is szigorú volt. A meggyűlésekben és templomokban azonban — bizonyos határok között — érvényesült. Mivel a színház ezekhez hasonló közösségi összejövetel (is), ahol a gondolatközléshez nincs szükség drága könyvre, lehetőség van viszont együttérzésre és együttgondolkodásra. A könyvek drágaságával már utaltam a költő nagy gondjára, hogyan gyakorolhat hatást a közönségre. Kölcsey saját tapasztalataiból tudta, hogy minden cenzúra ellenére bizonyos színművek „tiltott” megnyilvánulásokat váltanak ki, ismerte Kisfaludy Károly és mások sikereit is. A szerző közvetlen hatásának, a költői szó mozgósító erejének ezek a példái nyilván foglalkoztatták, ezzel is magyarázható *Perényiek* című dráma-terve. Gondolkodóként a drámában látta a cselekvés, a sorssal, végzettel szembeszállás irodalmi kifejezésének lehetőségét, a vígjátékban pedig a kor magyar valóságának megismertetési alkalmait.¹¹⁰

Noha a *Nemzeti hagyományokban* három műfajról — „eposz, dráma és líra” — szólt, föltűnő, hogy az *Élet és Literaturában* milyen nagy szerepet kaptak a levelek. Ezzel egyidejűleg támadt föl érdeklődése a beszéd — a szónoklat — iránt, amit talán a *Mohács*, majd a *Játékszín* jelez. Az ösztönző — Szemere. Kérdésére írja: „Az ékesszólás (ki nem tudja azt?) a szépművészség tartományában igen fontos helyet foglal el...”¹¹¹ Az egyházi beszédről szól, latin példákra hivatkozik, majd a gondolat fáklyájának jelentőségét hangsúlyozza, s a kinyomtatott megyei beszédekig vezet gondolatmenetét, hogy kijelenthesse: „A lélek csak akkor teremt bámulatra méltó művet, midőn saját föllobbanása által ragadtatik munkára, nem pedig szokás és kimért formáktól határozatik meg. E jegyzés mindazonáltal nem teszi azt, mintha az alkalmatosság már magában, csak azért mivel ő *alkalmatosság*, lehetetlenné tenne minden lélekemelődést, minden fellobbanást...”¹¹² Egyfelől a megismételt vallomást olvashatjuk az alkotás lényegéről és az eredetiség elvéről; másfelől az egyé-

¹¹⁰ *Fenyő*: i. m.: „...amikor tapasztalásra, az élet scénáinak megismerésére, az emberi külső vonások közvetlen tanulmányozására, azaz eredetiségre inti a vígjáték-költőket, akkor élet és irodalom nagy jövőjű, a hazai romantikában nagy jövőjű kapcsolatrendszerét honosítja meg közgondolkodásunkban.” (273. l.)

¹¹¹ KFÖM I. k. 482. l.

¹¹² KFÖM I. k. 488—489. l.

niségéhez legjobban illő műfajt kereső „költő” szólal meg, akit ráadásul rendkívüli módon foglalkoztat a hatás kérdése.

Pesten keltezett verseiben az elvagyódás hangja a legerősebb (*Vágy, Vándor, Honvágy és szerelem*). Különös hangot üt meg a *Pipadalban*, azaz nem is hangot, hanem hangokat. A refrénben megjelenő pipafüst nem csupán személyes vonatkozású, de a korabeli irodalmi összefüggések jellegzetes tartozéka is. A költő visszariadása az ártatlanok vérént ontó vadásztól több, mint amennyi a szó szerinti üzenetből kiolvasható. Régi elem az ismét megszólaltatott szerelmi vágy és az ismert megállapítás: „Sovárg, eped, száguld, csapong / Az ember untalan, / Bár kedv és szándék, tett és gond / Lesúlyed nyomtalan.”¹¹³ Voltaképpen ez utolsó költői korszaka. E néhány vers után csak töredékek következnek, s egy-két jelentéktelen költemény mellett a *Zrínyi dala*, a *Huszt*, az *Átok*, az ironikus *Tisztújítás* és végül a *Zrínyi második éneke*. E jórészt közönségi mondanivalót hordozó versek az érett költő kiemelkedő alkotásai.

Már utaltam rá, hogy gondot okoz Kölcsey életművében — belső fejlődésében — a *Védelem P. J. számára* című (1812-es keltezésű) védőbeszéd elhelyezése. Másik ilyen jellegű munkájáról, a *Gyermekgyilkos R. d. M. ügyében* címűről ennyit sem tudunk. Ezek a bírósági beszéd formába foglalt sajátos elbeszélések egyaránt készülhettek megtörtént esetek nyomán vagy erkölcsi töprengés eredményeként. Mindkét mű az emberi kiszolgáltatottságról és a társadalom közönyéről szól. (Az utóbbiban az áldozatot az önzés kényszerítette tulajdon gyermeke kíméletlen meggyilkolására.) E két „beszéd” nyelvileg a magyar elbeszélőirodalom figyelemre méltó eredményei közé sorolható, s egyúttal a későbbi elbeszélések írói kísérletének tekinthetők.

E műfajba tartozik *Celesztina* című rejtélyes remekműve is, amelynek keltezési időpontjáról ugyancsak nem tudunk semmit. A hazafiúi kötelességén töprengő költő írja: „Celesztina inté vissza a tévedezőt, s vezet a való élet pályájára. Ő tanítá meg, miképpen az ideál nem kívül, de benn a lélekben él; s kinek lelke felemelkedni tud, feltalálhatja azt mindenhol.”¹¹⁴ Ott is, ahol e nagyszerű asszony, akinek nemes tulajdonságait egyszerre kellett érezni és érteni, „a hon, melyben virula, érzetlen nép hazája volt”.¹¹⁵ Az emberség egyik legszebb magyar vallomása ez az egyenlőség szellemében a felemelkedés lehetőségéről, amit szükségletek biztosításáért végzett szolgálai munka helyett az élet örömeiről való lemondás biztosít a bölcsnek, hogy „néma magányában vizsgálódván, embertársainak új ismereteket szerezzen”, az életét föláldozó

¹¹³ KFÖM I. k. 148. 1.

¹¹⁴ KFÖM I. k. 1189. 1.

¹¹⁵ Uo.

sebb mértékben gyökerezik a Szemere iránti barátságban (az első közismerten az általa fordított drámával foglalkozik), a dráma műfaja iránti nemzetközi érdeklődésben vagy színházi élményeiben. Fontosabb ezeknél, hogy szemé előtt a szólásszabadság igénye lebeg, ami ugyan a színfeladásokra nem vonatkozott, sőt az engedélyek kiadásában a cenzúra nagyon is szigorú volt. A megyegyűlésekben és templomokban azonban — bizonyos határok között — érvényesült. Mivel a színház ezekhez hasonló közösségi összejövetel (is), ahol a gondolatközléshez nincs szükség drága könyvre, lehetőség van viszont együttérzésre és együttgondolkodásra. A könyvek drágaságával már utaltam a költő nagy gondjára, hogyan gyakorolhat hatást a közönségre. Kölcsey saját tapasztalataiból tudta, hogy minden cenzúra ellenére bizonyos színművek „tiltott” megnyilvánulásokat váltanak ki, ismerte Kisfaludy Károly és mások sikereit is. A szerző közvetlen hatásának, a költői szó mozgósító erejének ezek a példái nyilván foglalkoztatták, ezzel is magyarázható *Perényiek* című dráma-terve. Gondolkodóként a drámában látta a cselekvés, a sorssal, végzettel szembeszállás irodalmi kifejezésének lehetőségét, a vígjátékban pedig a kor magyar valóságának megismertetési alkalmait.¹¹⁰

Noha a *Nemzeti hagyományok*ban három műfajról — „eposz, dráma és líra” — szólt, föltűnő, hogy az Élet és Literatúrában milyen nagy szerepet kaptak a levelek. Ezzel egyidejűleg támadt föl érdeklődése a beszéd — a szónoklat — iránt, amit talán a *Mohács*, majd a *Játékszín* jelez. Az ösztönző — Szemere. Kérdésére írja: „Az ékeesszólás (ki nem tudja azt?) a szépművészet tartományában igen fontos helyet foglal el...”¹¹¹ Az egyházi beszédről szól, latin példákra hivatkozik, majd a gondolat fátylójának jelentőségét hangsúlyozza, s a kinyomtatott megyei beszédekig vezet gondolatmenetét, hogy kijelenthesse: „A lélek csak akkor teremt bámulatra méltó művet, midőn saját föllobbanása által ragadtatik munkára, nem pedig szokás és kimért formáktól határoztatik meg. E jegyzés mindazonáltal nem teszi azt, mintha az alkalmatosság már magában, csak azért mivel ő *alkalmatosság*, lehetetlenné tenne minden lélekemelődést, minden fellobbanást...”¹¹² Egyfelől a megismételt vallomást olvashatjuk az alkotás lényegéről és az eredetiség elvéről; másfelől az egyé-

¹¹⁰ *Fenyő*: i. m.: „...amikor tapasztalásra, az élet scénáinak megismerésére, az emberi külső vonások közvetlen tanulmányozására, azaz eredetiségre inti a vígjáték-költőket, akkor élet és irodalom nagy jövőjű, a hazai romantikában nagy jövőjű kapcsolatrendszerét honosítja meg közgondolkodásunkban.” (273. l.)

¹¹¹ KFÖM I. k. 482. l.

¹¹² KFÖM I. k. 488—489. l.

niségéhez legjobban illő műfajt kereső „költő” szólal meg, akit ráadásul rendkívüli módon foglalkoztat a hatás kérdése.

Pesten keltezett verseiben az elvágyódás hangja a legerősebb (*Vágy, Vándor, Honvágy és szerelem*). Különös hangot üt meg a *Pipadalban*, azaz nem is hangot, hanem hangokat. A refrénben megjelenő pipafüst nem csupán személyes vonatkozású, de a korabeli irodalmi összejövetelek jellegzetes tartozéka is. A költő visszariadása az ártatlanok vérét ontó vadásztól több, mint amennyi a szó szerinti üzenetből kiolvasható. Régi elem az ismét megszólaltatott szerelmi vágy és az ismert megállapítás: „Sovárg, eped, száguld, csapong / Az ember untalan, / Bár kedv és szándék, tett és gond / Leszlyed nyomtalan.”¹¹³ Voltaképpen ez utolsó költői korszaka. E néhány vers után csak töredékek következnek, s egy-két jelentéktelen költemény mellett a *Zrtnyi dala*, a *Huszt*, az *Átok*, az ironikus *Tisztújítás* és végül a *Zrtnyi második éneke*. E jórészt közösségi mondanivalót hordozó versek az érett költő kiemelkedő alkotásai.

Már utaltam rá, hogy gondot okoz Kölcsey életművében — belső fejlődésében — a *Védelem P. J. számára* című (1812-es keltezésű) védőbeszéd elhelyezése. Másik ilyen jellegű munkájáról, a *Gyermekgyilkos R. d. M. ügyében* címűről ennyit sem tudunk. Ezek a bírósági beszéd formába foglalt sajátos elbeszélések egyaránt készülhettek megtörtént esetek nyomán vagy erkölcsi töprengés eredményeként. Mindkét mű az emberi kiszolgáltatottságról és a társadalom közönyéről szól. (Az utóbbiban az áldozatot az önzés kényszerítette tulajdon gyermeke kíméletlen meggyilkolására.) E két „beszéd” nyelvileg a magyar elbeszélőirodalom figyelemre méltó eredményei közé sorolható, s egyúttal a későbbi elbeszélések írói kísérletének tekinthetők.

E műfajba tartozik *Celesztina* című rejtélyes remekműve is, amelynek keletkezési időpontjáról ugyancsak nem tudunk semmit. A hazafiúi kötelességén töprengő költő írja: „Celesztina inté vissza a tévedezőt, s vezeté a való élet pályájára. Ő tanítá meg, miképpen az ideál nem kívül, de benn a lélekben él; s kinek lelke felemelkedni tud, feltalálhatja azt mindenhol.”¹¹⁴ Ott is, ahol e nagyszerű asszony, akinek nemes tulajdonságait egyszerre kellett érezni és érteni, „a hon, melyben virula, érzetlen nép hazája volt”.¹¹⁵ Az emberség egyik legszebb magyar vallomása ez az egyenlőség szellemében a felemelkedés lehetőségéről, amit szükségletek biztosításáért végzett szolgálai munka helyett az élet örömeiről való lemondás biztosít a bölcsnek, hogy „néma magányában vizsgálódván, embertársainak új ismereteket szerezzen”, az életét föláldozó

¹¹³ KFÖM I. k. 148. l.

¹¹⁴ KFÖM I. k. 1189. l.

¹¹⁵ Uo.

hősnek és a vagyonát közcélra átadó nemeslelkűnek. E sorba illeszkedik a politikai pályára készülő Kölcsey nagy műve, a már említett *Mohács*, majd — voltaképpen az életmű bölcséleti zárókövének tekinthető *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*¹¹⁶ (1837), amelyben már közéleti tapasztalatai is benne foglaltatnak. S ugyanez a levelekben és beszédekben formálódott hang szól hozzánk az *Országgyűlési napló*ból is.

Nincs hely e művek részletes elemzésére, pedig többségük az életmű kevesebb figyelemre méltított részéhez tartozik. Itt csak arra kellett rámutatnom, micsoda erőket szabadított föl Kölcseyben az Élet és Literatúra hasábjain megnyíló közlési lehetőség, s e felszabadulásában hogyan teljesedik ki egy korábban indult és későbbben csúcspontra jutó fejlődési folyamat.

III

„Igértem Kriskának, hogy verseket írok hozzá. Nincs feledve ígéretem, de a versgyártóknak hosszú időt szokás engedni” — írta 1823. április 6-án Szemerének.¹¹⁷ Augusztusban meghalt Csekén élt rokona, Kende Pál, s az ebből az alkalomból írott leveléből kiderül, hogy már ekkor baráti jó viszonyban volt az elhunyt öccsével, Kende Zsigmonddal. Kende Pál Szuhányi Erzsébetet hagyta falujában özvegyen; s lehet, hogy a temetésen vagy azután talált egymásra Kölcsey Ádám és Szuhányi Jozefine. Vajon miért nem írta meg ezt a hírt maga Kölcsey legjobb barátjának? Azét az eseményét, ami későbbi önéletrajza szerint mélyen érintette. Ez is örök titok.

1824 januárjában — miután Bay György már karácsonyra, majd még kétszer hívta — elment Surányba, s elég keserűen írt önmagáról Szemerének: „Némely apróságaim vannak készülődben, de bevégezni már régen semmit nem tudtam. Ez a körülményektől függő nemtudás nekem nagyon fáj. Az idő foly, éveim múlnak, s a papíros, édes barátom, a veszendő, de mégis hacsak három hónapi halhatatlanságot is nyújtható papíros — üresen marad. Ha hited nagyobb mint enyém, imádkozzál érettem.”¹¹⁸ Ettől kezdve teljes két évig ho-

¹¹⁶ KFÖM I. k. 1097—1144. l. és *Szaunder*: i. m. 230—243. l., *Fenyő*: Haza s emberiség, i. m. 214—217. l.

¹¹⁷ KFÖM III. k. 280. l.

¹¹⁸ KFÖM III. 309. l. — Már szeptemberben nagyon vágyott elmenni: „Bár itt hagyhatnám Csekét, bár veled lehetnék” — írta. (KFÖM III. k. 300. l.) — Szemere december 29-én írja, hogy Mándi Balla Károly ügyvédől megtudta Ádám házasságát. (*Szemere*: i. m. III. k. 218.) Kölcsey idézett levelében beismeri: „A hír, amelyet Ballától az öcsém felől vevél, valóság! Adjá az ég, hogy a történetek nekem annyi szabadságot

mály borul Kölcsey életére, amit csak 1825. május 18-án írott levele szakít meg, de titkait az sem fedti föl. Bezárkózott, mint vallja? Az ekkor írott versek keltezései szorgalmas munkáról, romantikába hajló képzeletről és igen kevés valószínűségi élményről árulkodnak. Drégely váráról valószínűleg olvasmányai alapján írt, azt azonban nehéz elképzelni, hogy Huszton (a vár bús düledékeire először „1825. május” keltezésű versében emlékezik) ne járt volna. Erre a kirándulásra aligha került sor télidőben, azaz 1824. januári beregi útja alkalmából. 1825. májusában azonban Bay György Pesten járt, s 18-án szemrehányóan írta Kölcseynek, hogy Szemere hiába várja levelét és ígért munkáit. Ez hatott, Kölcsey még aznap írt pesti barátjának annak tudatában, hogy Bay hamarosan átjön hozzá. Könnyen lehet, hogy erre sor is került, és talán ekkor mentek át Máramarosba, tettek kerület a huszti várrom kedvéért. Az sem elképzelhetetlen, hogy valaki más — esetleg a Visken szívesen nyaraló Kende Zsigmond — társaságában járt ott.

Adatszerűen csak annyit tudunk, hogy Szemere sokszor hívta Pestre. Most már arra is hivatkozott, hogy van asszony a házban, nyugodtan hagyhatja Ádámról és feleségére a gazdaságot. 1824 novemberében Kriszta Lasztocon volt szüneten, majd azt tervezte, hogy ellátogat Surányba, s magával viszi Kölcseyt. Ám „Semmiből semmi sem lett” — ahogy Szemere írja, s felszólítja barátját: — „Feri, gyere fel!”¹¹⁹ Hiába. Most, úgy látszik, ismét mélyen elmerült a keserűségben: „...szobámnak négy falai közé zárkózom, s ablakomat elsötétítem, hogy emberi képet ne lássak!” Csúpnál rossz hangulat? Esetleg valamilyen módon összefüggésben van a családi körben Pepinek becézett Szuhányi Jozefine jelenlétével? Hiszen visszavonulásának kezdete gyanúsán összeesik odaköltözésével. Vagy talán túlerőltetett szemét bántotta a fény, s egyszerű fiziológiai magyarázata van a besötétített szobának? Gyanút az kelt, hogy ugyanebben a levelében fogalmazza meg vágyát a társaság és a könyvtár után: „Rettenetes ez a Pest édes Palim, rettenetes az a Pest neked, hogy úgy egyedül vagy!” — írja válaszul Szemere azon panaszára, hogy Kölcsey maradt az egyetlen barátja. — „Így vagyok én is! — de mégis az — Pest: ez — Cseke! ott ha a szív nem talál tárgyat együttérzés által, de a lélek talál táplálékot tudomány által; — ezen vigasztalástól én — fosztva vagyok!”¹²⁰

Miközben magába zárkózva szép, de nem igazán nagy versek sorát írta, to-

szerezzenek a bajoktól, hogy téged gyakrabban láthassalak.” (KFÖM II. k. 309. l.) Ám a levél elején felveti azt a lehetőséget is, hogy a szerelem láncolja házához; de tagadja, csak a tehetetelenségi nyomaték nem mozdulásának az oka, állítja.

¹¹⁹ Szemere: i. m. III. k. 221. l.

¹²⁰ KFÖM III. k. 311–312. l.

vább érlelődött benne a változtatás szándéka. Irodalomtörténet-írásunk nem is nagyon tudott mit kezdeni 1824/25-ös verseivel, illetve csak azokat emelte ki és tárgyalta, amelyek a népköltészeti hatás bizonyosságául felhasználhatók voltak. (*Hervadsz, hervadsz...*¹²¹) Még — a témája miatt a költő előddel közöset vállaló — *Balassát* szokták megemlíteni, Baróti Dezső pedig a közelmúltban szép elemzést írt *A Szabadsághoz* című ódáról, s abban a francia forradalom istennő jelképét vélte fölfedezni.¹²² Pedig az *Endymion* — mint említettem — egyfajta összegezése eddigi költői törekvéseinek. Témáját a görög mitológiából veszi. Eszerint Zeusz és Kalyké örök életű, de örökké alvó fia éjszakánként szép pásztorfiú képében bolyong, s Szeléne, a Hold istennő beleszeret. Ám a Hold istennő a romantika kedvenc fátyoljelmezében jelenik meg. Szó esik varázserőről, bájolásról, titokzatosságról. A vers mondanivalója a vágy, a testi gerjedelem és a porhüvelyhez kötöttség, a fiziológiai lét korlátozottsága, az óhaj átlépni a „szép álmok honába”. Ugyanakkor megszólalnak Kölcsey állandó kérdései a homály és fény ellentétéről, a sejtelemből kibontakozó gondolatról és érzésről, a valóságos és képzeletbeli viszonyáról. Ha pedig arra gondolunk, hogy a magyar költészet kedvelt metaforája az alvó nemzet, észrevehetjük a hazafias költő korai megnyilatkozását. Ezt a verset persze valóban jellemzi a Döbrentei és Kazinczy által korábban emlegetett homály: a költő feszesre fog össze tág ellentéteket és többértelműsége törekszik. Furcsa módon megismétli a *Töredékek* zárógondolatát: a fény itt nem megvilágosít és előbbre visz, hanem bezár, véget vet. S amit megköt, amitől elveszi a további létezési lehetőséget, az éppen az, amit a költő a legfontosabbnak tart: az érzelmek kiteljesedése.

A Kölcsey-versek olvasója eltöprenghet azon, hogy az érzelmi telítettséghez kapcsolódva föltűnően gyakran találkozik a „sötétség” kérdésével. E kapcsolat eredete után nyomozva elemi erejű fiatalkori élményhez jutunk. Kölcsey ugyan sehol nem szól róla, de nyilvánvaló, hogy még Debrecenben óriási hatással volt rá — talán Csokonai közvetítésében — Young *Éjszakai gondolatok* című műve. Ebben — írja Ernst Fischer — az érzelmek harangját kondítja meg a költő, s „lemondva a nappalról, a homályba, a mélabúba, a passzivitásba merül, amely oltalmazza, befogadja, elrejti... felfedezi a sötétséget, az éjszaka romantikus varázsát, mint mindennek forrását”.¹²³ Kölcsey életében rengeteg a homály, gyakori a mélabú, s íróként okkal érezhette magát tétlen-

¹²¹ A magyar irodalom története, i. m. III. k. 421. l.

¹²² *Baróti Dezső: Szabadság és szerelem.* In: Remény s Emlékezet. Tanulmányok Bp., 1990. 52–60. l.

¹²³ *Ernst Fischer: A romantika lényege.* Bp., 1964. 85. l.

ségre, tehetetlenségre, passzivitásra kárhoztatottnak. Innen pedig egyenes út vezet a szentimentalizmusba,¹²⁴ ami sajátos formában jellemző költőnkre. E sajátosság egyrészt Kazinczy klasszicista felfogásának erős hatásából következik, másrészt az európai irodalomban már megjelent — s hozzánk is eljutott — romantika tanulságaival magyarázható.¹²⁵ A *Nemzeti hagyományokban* idegen eredetűnek minősíti a szentimentalizmust, ami a magyar jellemnek nem felel meg, mert az „fő vonását a szerelemtől, a magyar pedig hazájától és nemzeti fekvésétől kölcsönzi”.¹²⁶ Érzelmi alapon kezdett érdeklődni a nemzeti témák iránt is, a közösséghez szóló, mozgósító szándékú mondanivaló azonban hamarosan az értelemhez szóló szándékot helyezte előtérbe. Ám akármilyen világosan látja is — főleg a harmincas években — a maga politikus feladatát Kölcsey, attól a szellemi izgalomtól, amit a sötét és világos, az értelmi és érzelmi érv viszonya folyamatosan okozott, nem szabadult meg soha.

Szemere szelíd, de határozott kritikát írt a *Töredékek* első változatáról. Előszörban a következetlenségeket, ellentmondásokat és a „documentumok” (hivatkozások) hiányát vetette Kölcsey szemére. A tanulmány alapeszméjével mindenben azonosult, sőt azon tovább gondolkodva föltette a kérdést „Felvilágosodhatott volna-e oly hamar a protestáns sötétség, mint a katholicizmusbeli?” Arról is tanakodott, „vallyon a sokvallásúság hasznára, vagy kárára van-e az emberiségnek, mint p. o. a soknyelvűség”.¹²⁷ Különösen figyelemre méltó az a megjegyzése, amelyik arra utal, Kölcsey érvei túlnyomórészt Bayle szótárára vezethetők vissza. A tervek lassan érlelődtek, értek.

„Kedves Palim! Szerencsétlenségednek híre, melyet május 5-én költ soraidban oly váratlanul vevék, kínosan hatott meg. Nekem oly sok fájdalmat mért a sors, lassú, senyvesztő, mérges fájdalmat, — valóban nem vala szükség, hogy az én Palim is bajok közé süllyedjen...” — írja május 18-án.¹²⁸ Érdemes megnézni, mik azok a szerencsétlenségek, amelyekre Kölcsey ily mély együttérzéssel válaszol? Szemere mindenekelőtt Kölcsey szótlanságára panaszkodik, amit azért nehezményez, mert úgyis elég nyugtalanságai vannak. Elpanaszolja azt is, hogy a haragos Döbrentei visszaküldte 1805 és 1821 között hozzá írt leveleit. A legnagyobb szerencsétlenség, ami érte őket, a Pécelen pusztított tűzvész, amelyben háza a cselédek épületeivel együtt leégett. A to-

¹²⁴ Uo. 47. l.

¹²⁵ *Fenyő*: Az irodalom respublikájáért, i. m. 325—331. l. és más összefüggésekben több helyen.

¹²⁶ KFÖM I. k. 513. l.

¹²⁷ *Szemere*: i. m. III. k. 215. l.

¹²⁸ KFÖM I. k. 310. l.

vábbiakban ezeket írja: „A Minervában — de csak a címre nézve, azt pedig találni nem nehéz — Kassa megelőzött bennünket; azomban én lassan lassan készülgetek holmikkal; s hátha még Kölcseym volna!”¹²⁹ Talán az anyagi gondok is közrejátszottak abban, hogy arra gondoljon, a lehető legtöbb előfizetőre van szüksége, „ehhez sok olvasó által juthatnék, sok olvasóhoz meg úgy, ha nagy kiterjedésű publikumnak való munkával jelenhetnék meg”.¹³⁰ Abban is a valóság talaján maradt, hogy Fáy András sikereire gondolt, azokat tartotta követendő példának. Más kérdés, hogy a megvalósítás során nem érvényesültek helyes elvei, pedig volt ideje az előkészítésre 1825-ig.

Október 20-án küldte a folyóirat első próbaívét Szemere Csekébe, s ebből, valamint a következő leveléből kiderül, hogy a szerkesztést még nem zárta le. Kérdés, maga választotta-e a folyóirat új és igen érdekes címét, avagy később Kölcseyyel együtt? Nemcsak hívja költőnket, de azt is fölajánlja, hogy elmegy érte: „édes Ferim, csak a körüléd képzelt sötétség miatt hiszed magad sötétnek”.¹³¹ Nem tudjuk, válaszolt-e a meleg hangú levélre Kölcsey, csak az is elveszett, avagy bezárkózva maradt. Ezzel majdnem egyidejűleg Bay György is hívta Surányba, mégpedig nem is akármilyen érvekkel, hanem a szüret csábításával és fia keresztelőjére. Elég különös, ha erre sem válaszolt, illetve nem ment el, mert ezekre utaló levele sem maradt fenn.

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül Kölcsey önsajnálátának azt a fokát, amit a már többször idézett május 18-i levelében megütött: Öregedésére panaszkodott harmincöt évesen. „Rohlom, édes Palim, naponként és szemlátomást! az a hajdan tavaszként borongó csendes, de vidám alak, hidegen komorrá változott... Ez a sötét, ez a kellemetlen rajzolat a te Ferid lelkének árnyékozatja! Szánj meg, s hagyj magamnak! Nem írtam neked, s ki tudja, mióta? — de írtam-e magamnak is ez idő alatt? — a poétaság lelke fel-felbred gyakran nyájas, engesztelő, hizelékeny alakkal, de ahelyett, hogy behatásai elfogadtatnának, megvettetve tér vissza, megsértett, felingerlett kebellet, mint a szép leány, ki hidegen találta kedvesét, s nyájaskodásai hidegen tolatnak el... Az elfásult lelkekbe az indifferenzizmus fészkelte meg magát; akit a sok rossz megedzett, arra végtére kevés behatást teszen a jó is; aki az életet, s annak tárgyait naponként kevesebbé becsüli, attól nem várhatod, hogy literaturai tárgyak eránt érezzen hevületet... s jőni fog idő, melyben irtózni fogok tollamtól, mert a betű, mely belőle kifolyand, — epével teljes leszen és méreggel...”¹³²

¹²⁹ Szemere: i. m. III. k. 222. 1.

¹³⁰ Szemere: i. m. III. k. 222. 1.

¹³¹ Szemere: i. m. III. k. 223. 1.

¹³² KFÖM III. k. 310—314. 1.

IV

Ezt a keserű Kölcseyt persze nem ismerték azok a pesti fiatalok, akiknek szemében 1823-tól egyre nagyobb tekintéllyé nőtt. Bajza inkább kritikáit csodálta, Toldy jobban rá volt hangolva verseire. 1826. március 20-án Toldy a következő pletykát írta meg Bajzának: „Kölcseyt sajnálom. Kis[aludy] beszélte, hogy Szemere feleségétől megvált, s hogy ez ismét visszajönne házába. Kölcseyt majd kipácolná onnan.” Azt is innen tudjuk, hogy az *Élet és Literatura* első számát Helmecey ekkor már ismerte, s nem találta jónak.¹³³ Bay György ugyan március 18-án is Csekébe írt Kölcseynek és Surányba hívta, valószínűleg mégis költőnk önéletrajzi vallomását kell hitelesnek elfogadni, miszerint barátjának felesége már februárban magával vitte Surányból Pécelre. Júniusban biztosan Pesten volt, ekkor írt az *Élet és Literatura* előfizetési ügyében Vitkovicsnak és Kende Zsigmondnak.

Ismét nem tudható, mit csinált Kölcsey 1826 februárjától június közepéig — amellet, hogy nagy lendülettel dolgozott az *Élet és Literaturába* szánt munkáin. Arra, hogy Szemerével együtt jól érzékelték a közönség várakozását, az előfizetési fölhívás első — figyelemfölkeltő — szava utal: Zrínyi. E név mérhetetlenül többet jelentett akkor, mint ma. Egyszerre három nevezetes történelmi személyiséget idézett meg: a szigeti hőst, a sokat emlegetett önfeláldozás nagyszerű példáját; a költő hadvezért, aki megörökítette a példaadó tettet, megteremtette a róla elnevezett versformát, kiadta a jelszót: „ne bánts a magyart”, és élére állt a függetlenségi törekvéseknek, amit összefüggésbe hoztak különös halálával; végül pedig a ma már teljesen elfelejtett Zrínyi Péterét, akit a Habsburg-önkéntény végeztetett ki Bécsújhelyen. A folyóirat tehát nemzeti szellemet ígért, hozzátéve, hogy közreadják Körner színdarabját Zrínyi Miklósról.¹³⁴ Akik olvasták e mű amatőr színielőadásáról a Hazai 's Külföldi Tudósítások szokatlanul részletes beszámolóját, nyilván büszkék voltak rá, hogy egy német író (ráadásul szabadsághős) a magyar történelem egyik nagy alakjáról írt. Ennek ellenére a szerkesztők a Zrínyi-dráma szerzőjét nem nevezték meg, azokat a magyar írókat viszont részletesen felsorolták, akiknek a közreműködésére számítottak. Közöttük nem annyira Beregszászi Nagy Pál

¹³³ Bajza—Toldy 290. 1.

¹³⁴ Trattner János Tamás 1818. november 26-án sürgette Szemerét, fejezze be Theodor Körner Zrínyi-dramájának a fordítását: „jössz holnap ebédre, hozd el a kéziratot és én az ajánlott 100 forintot megfizetem — de még e héten kellene a nyomtatáshoz foghatnom, különben ha el nem készülne azon időre, a'mikor játszásk, czéломat el nem érem velle...” SzT 1393. VIII. k. 12.

neve meglepő, hanem Berzsenyié, akinek *Antikritikája* ekkor már megjelent a Tudományos Gyűjtemény 1825. IX. számában, s akit később csak Kölcsey válaszában jegyzetében idéztek. Valljuk be, a közölt névsor félrevezető. Többen ugyanúgy nem adták ehhez hozzájárulásukat, mint Kölcsey ahhoz, hogy Vályi Nagy fölhasználja Homérosz-fordítását. Ez azonban a szerkesztőknek nem jutott eszébe. A „hazafitársakhoz” fordultak, hazafias ügyben kértek támogatást, mindenkire számítottak. Tudniok kellett, hogy ennek nincs esélye, az egység eszméjét azonban nem akarták föladni. Fenyő István széleskörűen föltárta az Élet és Literatura jelentős szerepét a hazai közízlés igényességének a kialakításában,¹³⁵ annyit azonban hozzá kell tenni fejtegetéseihez, hogy Kölcsey ekkor már nem gondolt olyan támadó szellemű kritikára, aminek példáit 1817-ben adta. A kritikát nem annyira bírálóknak, inkább magyarázatnak tekintette — lényegében a mai angolszász fölfogáshoz közelítve. Ez természetesen nem jelentett semmiféle esztétikai engedményt: Körner *Zrínyijéről* kimélettlenül bebizonyította, hogy rossz színmű. Kisfaludy Károly pedig a dicséret elmaradása miatt megsértődött, noha Kölcsey igyekezett úgy fogalmazni, hogy a szerző személyéről az általános tanulásra helyezze a hangsúlyt.

Abban, hogy Kölcseyék az irodalom egységének helyreállítására vágytak, szerepe lehetett egy fiatalabb férfinak, aki 1826. július 5-i esküvője után — feleségével együtt — rendszeresen vendégül látta a pesti és a Pestre látogató írókat. Bártfay László 1819 óta állt a Károlyi grófok alkalmazásában „titoknoki” címmel, ami fontos szerepet és tisztas jövedelmet biztosított neki.¹³⁶ Még ebben az évben megismerkedett Kisfaludy Károllyal, akivel ettől kezdve szinte naponta találkozott. Rajta keresztül került kapcsolatba Horvát Istvánnal és Szemere Pállal, majd 1822-ben meglátogatta Széphalmon Kazinczyt. 1826-ban Kölcseyvel gyorsan összebarátkoztak. Talán az évek múlása miatt, talán Bártfay egyéniségéből fakadóan, vele Kölcsey soha nem került oly érzelmileg túlfűtött barátságba, mint Szemerével, vagy mint amivel egykor Döbrenteihez közeledett. Barátságuk azonban kezdettől meghitt, s egyre fonto-

¹³⁵ Fenyő: Az irodalom reszpublikájáért, i. m. 298—323. l.

¹³⁶ Vö. *Bártfay László Naplójából* I—II. k. Bp., 1969. — Bártfay először a Károlyi grófok Üllői úti majorjában, majd az 1838-as árvíz után a Károlyi-palotában lakott. Megengedhette magának, hogy barátait naponta vendégül lássa, hosszabb időre szállóvendégeket fogadjon, felesége több rokonlányt nevelt föl (köztük Bartos Paulinát, akinek emlékkönyvébe Kölcsey 1837-ben verset írt), és időnként Bécsbe ment vásárolni. Anyagi helyzete nemcsak Kölcseyénél, de a jóval gazdagabb Szemerénél is biztosabbnak látszik, ami a magasabb rangú uradalmi tisztviselők esetében nem volt ritkaság, amit számos példa bizonyít.

sabb szerepet játszik költőnk kapcsolatrendszerében. A Bártfayhoz és Kende Zsigmondhoz írott levelek egyúttal fölkeltek a gyanút aziránt is, hogy Kölcsey nem volt-e sokkal barátkozóbb természet, mint — rengeteg elveszett levelét nem ismerve — gondoljuk.

Toldy 1826. június 11-én számolt be a pozsonyi országgyűlésen jurátuskodó Bajzának arról, hogy megismerkedett Kölcseyvel. E sokszor idézett elragadtatott beszámoló hűen tükrözi az ifjú Toldy könnyen lelkesülő egyéniségét, de túlzásaival együtt a legismertebb leírás a költőről. Az, hogy Szokrátészre emlékeztette, nyilván filozófus hírével függ össze, viszont nehezen dönthető el, mit ért Toldy cinizmus alatt. (Talán azt a „humort”, ami a *Vanitatum Vanitas*-ban szólalt meg legmaradandóbban.) Kiderül e levélből, hogy Kölcsey igyekezett, de nem tudott beilleszkedni a pesti társaság vidám, évdődő közegébe. Ennek középpontjában immár nem Kultsár és Vitkovics álltak, az idősebb nemzedék kissé visszavonult, hanem Kisfaludy Károly. Vele Kölcsey sohasem tudott összelelegedni: talán a világot járt bohémet nem szerette benne, talán a színházi sikereit irigyelte. Toldy nagy reményeket fűzött egy Kölcseyt és Szemerét is magába foglaló irodalmi szövetséghez, amit Bajza lelkesen fogadott. Ennek azonban — mindkettőjük szerint — komoly akadály volt Kisfaludy Károly tartózkodása Kölcseyvel szemben. A később Bajza és Toldy által teremtetten Kisfaludy-kultusz fényében elsikkad, hogy Vörösmarty mindig mérhetetlenül többre tartotta Kölcseyt Kisfaludy Károlynál, s 1826 nyarán még a Kazinczy-tisztelet tüzében égő Toldy is szívesebben sorakozott volna föl mögötte.¹³⁷

Kölcsey tehát megismerkedett Vörösmartyval, Toldyval, Stettner Györggyel. Augusztus 20-án részt vett Kultsár István immár hagyományos névnapi lakomáján — jórészt idősebbek körében. Mégis úgy nézett ki, hogy a fiatalok lesznek — a Kölcsey mellett álló Fáy Andrással, Helmeczy Mihállyal együtt — az induló Élet és Literatura fő támaszai. Szemere és Kölcsey olyasfajta ígéretet is tett, hogy a már kész első kötetből kihagynak kedvükért valamit.

Bajza lelkesen fogadta e tervet: „Gyönyörrel vettem levelednek azon részét, mely Szemere s Kölcseiről szól. Örvendek az egymáshoz való lépésnek, mely köztetek támadt, melyre valójában mindig oly igen nagy szükség vala. Ti öten [Szemere, Kölcsey, Toldy, Stettner és — talán Fáy András] elegendők vagytok arra, hogy a hazai literatúrát örök ragyogásba hozzátok. Még Kisfalu-

¹³⁷ Bajza—Toldy 314—315. l. — Toldy az írókat összegyűjtő „kis uzsonáról” álmodott, amit majd ő ad...

dyt kell vala körötökbe vonni...’’ — írta Toldynak.¹³⁸ Ám nemcsak Kisfaludy húzódtott vissza a Kölcseyvel való együttműködéstől, de Bajza sem hallgatta el fenntartásait. Hiába írta július 18-án Toldy, hogy Kölcsey szereti őt, Bajza meghökkenő idegenkedéssel olvasta a *Vanitatum Vanitast*, egyáltalában nem értette, s vitába is bocsátkozott róla Toldyval.¹³⁹ Szeptemberben zavar mutatkozott Toldy és Szemere kapcsolatában: az előbbi nehezményezte, hogy a kiadó nem ad „percentumot” a terjesztőknek, s elgondolkoztatta, hogy ekkori tudomása szerint azt Élet és Literatúrának mindössze 20—30 előfizetője volt.¹⁴⁰ Nyár végén, ősz elején Pest kiürült: Szemere és Kölcsey Pécelen voltak, Bajza Pozsonyban, Vörösmarty Fejér megyében, Stettner szüleinél, Toldy és Kisfaludy is utazgattak: a kialakulóban lévő szálak meglazultak, noha Toldy ki-kilátogatott Pécelre. Októberben az Élet és Literatúra szerkesztői ismét Pesten voltak, a második kötet kiadását készítették elő, Toldy hűségesen állt mellettük. Igyekezett rávenni őket, hogy közöljék Bajza verseit, s késznek mutatkozott írni azokról a lap igényeinek megfelelően, Kölcseyhez szóló levél formájában. Bajza hajlott e tervhez, de végül nem lett belőle semmi.¹⁴¹

Kazinczy Kölcsey elleni indulatkitörésekor (az illiázi pörben) Toldy az utóbbi mellé állt, s ezt javasolta Bajzának is, aki csatlakozott hozzá. Az irodalmi élet állóvíze kétségtelenül megmozdult. A korábbi viták egyetlen fóruma a Tudományos Gyűjtemény volt, most más és más fölfogást képviselt a Felső Magyar-Országi Minerva és az Élet és Literatúra is. Toldy abban reménykedett, hogy Kölcsey bejön Pécelről Pestre, s ezzel elősegíti a folyóirat nehézkes szerkesztését és népszerűsítését. Bajza elismerte ugyan Kölcsey tehetségét, de egyúttal kijelentette; „a géniusz két egymástól különböző utakon vezérel benünket”.¹⁴² Miután Kölcsey decemberben már hazament, januárban Toldy még reménykedett Szemere ígéretében, hogy Bajza verseit Kölcsey recenseálni fogja. Februárban be kellett vallania a közlési terv felfüggesztését.¹⁴³ Ekkor Toldy írni akart Kölcseynek Bajza tehetségéről, ezt azonban nem tette meg. Ehelyett Bajza (és talán Vörösmarty) általa válogatott verseit június 13-án Szemerének adta át azzal, hogy küldje el Kölcseynek. Szemere 1827 augusztusában fürdőbe készült és Kölcseyhez Csekébe, a jelek szerint azonban nem jutott el oda. Talán másként alakul irodalmi életünk, ha Kölcsey val-

¹³⁸ Bajza—Toldy 323. l.

¹³⁹ Bajza—Toldy 316., 405., 406—407. és 633. l.

¹⁴⁰ Bajza—Toldy 340. l.

¹⁴¹ Bajza—Toldy 348. l.

¹⁴² Bajza—Toldy 360. l.

¹⁴³ Bajza—Toldy 376. l.

lalja Bajza verseinek bírálatát, ő azonban — öccse halála miatt érthetően — 1827. szeptember 27-én megírta a jóindulatú Toldynak, hogy ezt nem teheti meg.¹⁴⁴

Érdekes fényt vet Kölcsey pesti életére és hangulatának hullámzására 1826. szeptember 23-i levele. Ebből először is kiderül, hogy a régi pesti társaság változatlanul összjárt: együtt ünnepelték Vitkovics házában élettársa névnapját. Kölcsey azonban Pécelen maradt, nem ment be Szemerével a városba. Kazinczy ellenvéleményével birkózott. Leveléből kiderül, hogy meglepte széphalmi mesterének neheztelése azért, mert tolvajnak nevezte. Hiszen ő az igazat mondta ki! „Miért tehát egymásra vétkeket kenni ott, hol összetett vállakkal dolgoznunk jobb volna?... Egyéberánt sohasem feledjük el, hogy a *valónak* mindig több tisztelettel tartozunk, mint az *trónak*, legyen az bárki.”¹⁴⁵ Hamarosan tapasztalnia kellett a meg nem értés más tényezőit is: Kisfaludy Károlynak *A leányőrzd* miatti neheztelését így magyarázta Szemerének és önmagának — „Én azt mondom csak, hogy a komikumnak mindenütt hazainak kell lenni tárgyára nézve”, de azt nem, „hogy az ő darabja nem honi... de ha ő mindazt, amit én a komikumról mondek, így érti magára, úgy megvallom éppen azon bajba estem, amit leginkább kerültem, az autoringerlésbe. Megvallom neked, nagyon elundorodtam a magyar írókkal való foglalatosságától, nagyon, nagyon!... Megúntam az örök cívdóást, cívdóást még ott is, ahol barátságot akarék mutatni”.¹⁴⁶ Kölcsey ismét elsötétülő hangulatának azonban

¹⁴⁴ Bajza—Toldy 417. l. és KFÖM III. k. 351. l. — A Kölcsey és Szemere életszínvonalá közti különbségre jellemző, hogy a „fürdők”, a nyaralás, ami az utóbbinak évente magától értetődő volt, költőnk számára csak kivételesen, s utolsó éveiben volt lehetséges, így 1829-ben és 1830-ban.

¹⁴⁵ KFÖM III. k. 318. l.

¹⁴⁶ Szemere közlés előtt megküldte — vagy odaadta — Kölcsey tanulmányát Kisfaludy Károlynak, aki a következő megjegyzésekkel küldte vissza keltezés nélküli levelében: „A mi Ferink munkáját illeti, nekem igen tetszik, ámbár mely jókat simogatva tétéz reám, azt vaskörömmel másfelől ismét levonja. Mi nem honi e darabban — arról óhajtanék felvilágosítást nyerni. Míg Feri esztétikai székéből alá mennydörög, minden kornak legnagyobb példáit emlegetve, elfelejteni látszik, ha a mi időhöz s nemzethez van kötve, annak bélyegét is hordja...Shakespeare minden óriási elméje mellett alig lett volna az, ha Erzsébet virágzó kora annak szárnyat nem ad...” (Kisfaludy Károly minden munkái. Hetedik, bővített kiadás. VI. k. Bp., 1893. 420—421. l.) — KFÖM III. k. 320. l. — *A leányőrzd* KFÖM I. k. 599—629. l. — Vö. *Solt Andor*: Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772—1826). Bp., 1970. Kölcsey Ferenc dramaturgiája. 225—258. l.

nem csupán idézetekkel szemléltethető elvi okai vannak: idegei kimerültek, álmatlanság kínozza, panaszkodik, hogy nem tud dolgozni. Nem tudjuk, mik azok a pesti „literátori kedvetlenségek” amelyekről szenved, mindenesetre „sötétnek” érzi magát, s decemberben már nagyon vágyik a csekei magány után.

Az Élet és Literatura szerkesztésének állandó gondja az anyagihiány volt. Szemere úgy gondolta, folyóiratukban az életet azok a levelek tükrözik, amelyek közlésére szívesen vállalkozott annál is inkább, mert irodalmi alkotásokból nem volt elég. A levél valóban fontos műfaj a korban. A Kazinczy szellemében írottak nem csupán a címzettnek szóltak. Mégsem igazi műalkotások, amit változtatás nélkül lehet közölni. Kazinczy példája nyomán ugyan Csokonai esetében maga a fiatal Kölcsey, majd Berzsenyi kiadásakor Helmeucz alaposan belejavított a versekbe is, de Szemere habozás nélkül hagyott ki fölöslegesnek ítélt részeket egyes levelekből. Kölcsey egyetértett a rövidítési szándékkal, de azt kívánta, „a kihagyások nyomtatásban jelek által ismeretessé tétessenek. Különbö a levél stílusa nagyon töredékesnek fog tetszeni”.¹⁴⁷ Amikor pedig olyan közlés van a levelekben, amelyeket nem szívesen bocsátana a nyilvánosság elé, maga kér kihagyásokat. Így Döbrentei esetében tiltakozik az Erdélyi Muzéumban való megjelenésére vonatkozó részek közlése ellen, mert azokat „sem mint literátori tudósítás, sem mint karakterfestés nem tekintethetik”.¹⁴⁸ Az ilyen töprengések alighanem jobban megviselték az alkotómunkánál. Decemberben Toldy korrigálta az Élet és Literatura készülő kötetének nyomdai levonatait, s január 2-ra várta vissza a szerkesztőket Pestre.¹⁴⁹

Nem tudjuk, hol töltötte az ünnepeket és az év végét Kölcsey. December 21-én még Pécelen volt, januárban már Csekében, s 1827. február 17-én arról panaszkodott Bártfay Lászlónak, hogy két hónapja nem kapott hírt Pestről.¹⁵⁰ Hazatérésének okait csak találgathatjuk. Esetleg úgy érezte, túlságosan sok szívességet fogadott el Szemeréektől, s hirtelen rádöbrent, nem lehet tartósan vendégeskedni: az embernek otthonra van szüksége. Alighanem ismét otthontalansági érzéséből fakadó nyugtalansága készítette menekülésre. Szemere szellemi társasága, barátságának érzelmi közege ösztönzően hatott munkakedvére. Tisztában volt a pesti értelmiségi társaság fontosságával is, de a szüntelen

¹⁴⁷ KFÖM III. k. 323—324. l.

¹⁴⁸ KFÖM III. k. 324. l.

¹⁴⁹ Bajza—Toldy 370. l.

¹⁵⁰ KFÖM III. k. 328. l.

alkalmazkodás, érzelmi és szellemi függő viszony zavarta. Amikor megtelt élményekkel, belefáradt mindebbe, úrrá lett rajta a magabazárkózás, kivonulás vágya. Legalább egy időre.

V

Persze az sincs kizárva, hogy ezúttal öccse betegségéről értesült, s ebben az esetben a birtok ügyei parancsolták Csekébe. Kölcsey Ádám azonban csak 1827. augusztus 2-án halt meg, s költőnk levelei addig szinte csak irodalomról szólnak, családi gondokról nem. A korábbi — nagy versek és elméleti tanulmányok sorát létrehozó — lendülete mintha már az év elején megtört volna. Február 1-jén mentegetőzve írja Szemerének: „Dolgozásaimról még most számot nem adhatok, mert kezdetben, s töredékben vagynak. Fertályonként a poétaság is háborgat, s ezért folyvást nem írhatok, sem prózát, sem verset, hol egyiket, hol másikat kell félbeszakasztanom...”¹⁵¹

Tegyük hozzá: nem maradt fenn 1827-es vagy 1828-as keltezésű verse, s ezzel a dátummal szereplő tanulmányai is mind korábbiak. Nem tudjuk az igazi okát, miért hagyta el Pestet, de abban a meggyőződésben tette, hogy az Élet és Literatúra kedvéért rövidesen visszatér a városba. Addig is dolgozni akart, 1827. február elején az ígérte, hogy „Szent György” (április 24.) előtt fölküldi mindazt, amit a következő kötetbe szán.

Ebben az időben olvasta a romantikus esztétika alapvető forrásait, még mindig erősen Sulzer klasszicizmusának hatása alatt. Pécelen Tieck, Csekén Krug és Schlegel munkáit (*Vorlesungen*) tanulmányozta.¹⁵² Mint „sötét” időszakában máskor is, újra kedvenc görögjeihez fordult, előbb drámákkal, majd

¹⁵¹ KFÖM III. k. 327. 1.

¹⁵² Wilhelm Traugott Krug (1770—1842) — Kant utóda a königsbergi egyetemen. Rengeteg filozófiai ismeretterjesztő művet írt. Nem tudni, melyik könyvét olvasta Kölcsey. Talán *Fabriczy Sámuel*: Gondolatok némely állításokról, mellyek Professzor Krug Úrnak filozófiai Munkájában találtak, hívta föl reá a figyelmét. (Tudományos Gyűjtemény 1822. VIII. k. 61—95. 1.) A „Schlegel”-re való utalás miatt is valószínű, hogy az Aesthetik oder Geschmackslehre második kiadásáról van szó. Königsberg. 1823. — August Wilhelm Schlegel (1767—1845): Berliner Vorlesungen über schöne Litteratur und Kunst. 1801—1804. és/vagy Vorlesungen über dramatische Kunst und Litteratur. Heidelberg. 1809—1811. Friedrich von Schlegelnek (1772—1829) is van egy Vorlesungen über neuere Geschichte (Wien, 1811) című műve, de Shakespeare és Calderon említése az előbbiekre utal. — Figyelemre méltó Kölcsey „régimódi” megjegyzése: „... a Sulzer Nachtragjaiban álló artikulusokban is sok van, ami Schlegelnél nem alábbvaló.” (KFÖM III. k. 327. 1.)

filozófiával foglalkozott. Közben — május 14-i levele tanúsága szerint — naplót vezetett. Ezt közölni akarta az Élet és Literatúrában, de e fontos írás eltűnt, talán megsemmisítette.¹⁵³ Jó lenne tudni, titkokkal teli életének mely részleteit gondolta a közönség elé bocsátani! Annyi bizonyos, hogy a világ iránti érdeklődése Csekén nem zárult be: tudakozódott a „pesti kritiko-poétai Parnasos” iránt, nyugtalanították a személyi nézeteltérések: féltette Szemerét és folyóiratukat. Változatlanul szorgalmas újságolvasó: ekkoriban Kultsár lapja helyett (vagy mellett) a Vereinigte Pester und Ofner Zeitungot járatta.

Toldy megküldte — tisztelete jeléül — *Aestiticaí leveleít* és a *Handbuch* I. kötetét, Vörösmarty a *Zalán futását* és a *Salamon Királyt*.¹⁵⁴ Nemcsak olvas, hanem beszélget is Szatmárban az irodalomról. Tudja például, hogy az „öreg” (64 éves) Szentléleky Antal „írt is valamit Vörösmartynak”, akinek „itt sok becsülői vannak”.¹⁵⁵ Közben nem csupán az Élet és Literatúra foglalkoztatja, de saját kötet kiadására is gondol. Május 14-én azzal küldte egyik költeményét Bártfaynak, hogy azt másnak ne mutassa meg — „idegen nevektől megőrizni méltóztassék”.¹⁵⁶ E mű, a *Vándor*, aláírása szerint 1826 novemberében készült Pécelen, s nem világos, miért kellett titokban tartani. Talán az abban kifejezett otthontalanság érzése miatt? Talán a sóvárgása miatt — az után, aki könnyes szemmel búcsúzik a vándortól és szerelmet int? Talán a Tiszához köthető sajka képe miatt? Talán bizonytalanságérzetét akarta titkolni? Az érzést, „hogy alatta víz, fölötte ég” — föld, amin megállhatna, sehol, talán ezért? Árulkodó legföljebb annyi, hogy a *Vándor* párversében, a *Honvágys és szerelemben* titkolt érzelmeit határozottan a Tisza elhagyott partjához köti. A titkolódzás okául egyébként Kölcsey azt a magyarázatot adta, hogy saját kötetében akarja a *Vándorral* meglepni az olvasót. Szeptember 6-án azonban hozzájárult az Aurorában való közléshez, amire Kisfaludy oly nagy súlyt helyezett, hogy két hónappal a megjelenés előtt is helyet szorított Kölcsey versének, aki ekkor már nyilván lemondott kötetének közeli kiadásáról.

A naplóból, ha fennmarad, tudhatnánk, kik látogatták meg Péter öccsén kívül Csekén, s tudhatnánk részleteket surányi, beregszászi, debreceni és más útrajról is. Tudhatnánk azokról a homályba vesző személyes kapcsolatokról, amelyeket az Élet és Literatúra előfizető-gyűjtési fáradozásai során mozgósít-

¹⁵³ KFÖM III. k. 340. l. — „A Kazinczy kritikája kemény, igazad van. Ez abba az időbe való, mikor a naplomat kilökhethetők. De a napló is félbe áll, s bár folytathatnám ismét.”

¹⁵⁴ KFÖM III. k. 351—352. l.

¹⁵⁵ KFÖM III. k. 352. l. — Az említett levél is elveszett.

¹⁵⁶ KFÖM III. k. 327. l.

tott. Így csak Kende Zsigmond és Bay György, valamint a bihari Fényes rokonság, az álmósi Csanády József, valamint a pozsonyi országgyűlésen Szatmár követeként kezdetben jelen lévő Isaák Sámuel alispán segítőkészsége bizonyítható. Segíteni nem volt könnyű. Szatmárban és Beregben sok kifogásolnivalót találtak a folyóiratban,¹⁵⁷ s a beszedett pénzek Pestre küldése külön gondot okozott,¹⁵⁸ akárcsak az előfizetett példányok eljuttatása a címzetekhez.

Arra vonatkozóan, hogy Kölcsey Csekében maradásának anyagi okai (is?) lehetnek, az első utalást 1827. március 26-i levelében találjuk. E gondok egyelőre közvetettek, Szemere veszteségeire vonatkoznak. Az első két kötetből keveset tudtak csak eladni, s Kölcsey azt tanácsolta, ne siessenek a harmadikkal.¹⁵⁹ Májusban ehhez azt is hozzáteszi: „...amennyiben rajtam áll, meg fogom akadályoztatni; hogy a gyűjteményt a legkisebb veszteséggel is folytassad. Mert nem lélekbosszantó gondolat-e az, hogy magunknak kritikáinkkal mind az írók, mind a csupa olvasók közt férfias elszánással ellenségeket nem kevés számmal szerzünk, és amellet pénzt is veszítünk, ami nekünk nincs?”¹⁶⁰ A többes szám arra utal, hogy Kölcsey legalább erkölcsileg vesztesnek érezte magát, s ha nem is tudott hozzájárulni a kiadás költségeihez, barátja költekezését legalább határok közé kívánta szorítani.

A könyv nagyon drága, panaszolja. Azt a „magyar nemesember erszénykéje meg nem győzi”. És nagyon nehéz megszerezni. Ekkor sikerült Szemerének megvásárolnia néhány Calderon-kötetet, amit még Pesten kért tőle, de a kapott négy darab nem „legelsőrangú dolgozásaiból való”.¹⁶¹ Szemere adósának érzi magát, mint később — saját gondjai súlyosbodása idején — meg is írja: „én tőled már tavaly többet vevék, mint kellett volna”. Még Rössler újságját is le akarta mondani, pedig az csak évi 12 forintba került. Miközben Szemerének őszintén írt az anyagi gondokról, Bártfaynak arról panaszkodott, hogy a barátjának tett ígéretnek miatt rettenetes nyugtalanság gyötri, de nem tud dolgozni.¹⁶² Ez is őszinte, de nem független attól, hogy novemberben belátta, az Élet és Literatúra „megfeneklett”.¹⁶³

¹⁵⁷ KFÖM III. k. 336. l.

¹⁵⁸ KFÖM III. k. 334—335. l.

¹⁵⁹ KFÖM III. k. 333. l.

¹⁶⁰ KFÖM III. k. 338. l.

¹⁶¹ KFÖM III. k. 339. l. — Szemere február 16-án még azt írta, hogy Eggenberger-nél nem kaphatók (i. m. III. k. 225.). A cenzúra miatt Szemere Szomornyikról, Kölcsey „nyik”-ról beszél.

¹⁶² KFÖM III. k. 337. l.

¹⁶³ KFÖM III. k. 353. l.

Kölcsey életrajzi részletesen tárgyalják azt a drámát, amit Ádám halála okozott. Súlyos következményeit nem lehet kétségbe vonni — némi óvatossággal. Ferenc ugyanis — mint láttuk — sohasem bízta a birtok kezelésének minden gondját öccsére. A következőkben sokat emlegetett bajok eddig is léteztek. Megoldásukat Ferenc — főleg úgy, hogy ráadásul a maga anyagi függetlensége is biztosítható legyen — aligha várhatta Ádámától. Panaszai sötét keserűséget tükröznek: „Nincs egyéb mód, édes Palim, hanem hogy a környülállásoknak magamat megadjam, és sorsra vagy szerencsére (vagy mi az, ami itt igazgat?) vak engedelmességgel bízzam dolgaimat” — írja Szemerének.¹⁶⁴ Csakhogy a tények éppen az ellenkezőjét bizonyítják. Erélyesen kézbe veszi birtokának az ügyeit, s érzelmi válsága mélypontján van ideje, ereje és kedve Kende Zsigmond részére politikai beszédet írni, amit aztán olyan fontosnak ítél, hogy a közlés javaslatával küld meg Szemerének szeptember 27-én az Élet és Literatúra részére.

¹⁶⁴ KFÖM III. k. 346. l.

A MEGYEI KÖZÉLET SZÍNPADÁN

I

Arra, hogy Kölcsey figyelt az 1825-ös országgyűlésre, egyetlen utalást találunk írásaiban: ebben türelmet tanácsol Kisfaludy Károlynak.¹ Ez azonban megtévesztő. Bajza sűrűn tudósította a pozsonyi eseményekről Toldyt, aki e híreket továbbadta pesti ismerőseinek. Ott volt Fáy András is, Kölcsey és Szemere régi barátja, továbbá az említett Isaák Sámuel. Költőnk közvetlen csekei ismeretségi körét (Péter, Sámuel, Mihály, Gábor, Kende Zsigmond, Mándy Péter, Szentlélek Antal) mindig erős politikai érdeklődés jellemezte. Mire 1828 elején újból Pestre érkezett, Széchenyi István — és Károlyi György — már megtették nevezetes ajánlásukat a Magyar Tudós Társaság létrehozására vonatkozóan. Egyszerűen elképzelhetetlen, hogy a város irodalmi köreiből ne beszéltek volna.

A politika másként is betört az életébe: észrevette, hogy leveleit fölbontva kapja, akár a beregszászi, akár a nagykárolyi, akár a debreceni postára küldött értük.² Ezért is fontos Bártfay László barátsága, aki lehetővé tette a Károlyi grófok „táskásának” fölhasználását a levelezéshez.³ A levelek rendszeres ellenőrzése persze közismert volt, s ezzel is magyarázható, hogy sokan óvakod-

¹ Az országgyűlési ifjak 1827. augusztus 17-én sok más írónak is megküldött levélben szólították föl további hazafias tevékenységre Kölcseyt. (SzT 1573. és 1574. IX. k. 85—86. l.) — KFÖM III. k. 343. l. — *Kisfaludy*, aki verseket kért az Aurórába, az országgyűlés befejezéséről írt szomorúan. (Kisfaludy Károly Minden Munkái. 1893. VI. k. 431. l.) — Erre válaszolta Kölcsey 1827. szeptember 6-án — erősen Ádám halálának hatása alatt —: „Tűrnünk kell édes barátom; a tűrés az emberi virtusok sorában tündöklék.”

² KFÖM III. k. 334. és 356. l. — A levelek ellenőrzése akkor is szokásban volt.

³ KFÖM III. k. 355. l. — Úgy látszik, 1827-től használhatta alkalmankint Kölcsey a Károlyi-uradalmak futárszolgálatát. Politikus szerepével párhuzamosan ez a lehetőség kibővült, s a Bártfayhoz fűződő barátsága is megerősödött: 1830-ban már tegeződnek, aztán a politikai iratok küldözgetésével válik rendszeressé a „táskás” fölhasználása. — *Szemere*: i. m. III. k. 226—232. lapokon ír erről.

tak nyíltan írni. Kazinczy mindig föltűnően tartózkodott postára adott leveleiben a politikai véleménynyilvánítástól.

Kölcsey Ádám halála valóban megrendítő csapás volt költőnk életében, a legfiatalabb fivér betegségének a levelezésben semmi nyoma, valószínűbb, hogy Ádammal nyári meghűlés végzett, mint egykor apjukkal, majd később Ferencsel is. Túlzás az a drámai megfogalmazás, ahogy önéletrajzában Kölcsey ezzel a tragédiával magyarázza irodalmi munkásságának „végét”, ami ráadásul nem is következett be.⁴ Elkedvetlenedése, mint láttuk, korábbi, s nem sok valószínűsége van annak, hogy az erőszakos és könnyelmű Ádám életben maradása esetén megvalósíthatja álmát, s haszonbérbe adhatja jószágát. A sok kudarc és pör után ennek lehetetlenségét 1826-ban már látnia kellett. Szélsőségekre hajlamos kedélyét hűen tükrözi Szemerének augusztus 6-án írott levele. A kötelesség, hogy a birtokról, az árváról és az özvegyről gondoskodjék, magától értetődő. De mit jelent a kétség: „...mégsem tudom, ha kell-e, ha másnak kívánatos-e, hogy itt maradjak?” A „más” csak Szuhányi Jozefine lehetett, aki nyilván költőnk otlétének kívánatossága mellett nyilatkozott. „Kétségkívül ezer bajokra maradok itt, bajokra, melyek a legnyomorúttabb pórnépi kör felé fognak lenyomni...” — panasolja. Később hozzáteszi: „lehetetlen képzelned, hogy én magamért e távolságban saját világomtól tovább is megmaradjak”. Érdemes itt arra gondolni, hogy sajátjának azt a világot vallja, amely legalább Szemere életformáját és benne az irodalmi kapcsolatot biztosította. Fájdalmában hidegnek tűnik a literatúra szép és meleg világa. Gyanút akkor fogunk, amikor arról szól, hogy szobáját is elvesztette, nincs hol dolgoznia. Noha ezt a panaszát később megismétli, elég érthetetlen, miért kellett volna szobájából kiköltöznie azért, mert eggyel kevesebben laktak a házban.⁵ (Talán az asszony valamelyik segítségére jött rokona foglalta el?)

Annyi bizonyos, Ádám ezres nagyságrendű adósságokat hagyott maga után. A Lónyay-pörben pedig hamarosan 10 000,— forintra becsült jószágról kellett Kölcseynek lemondania. Eközben filléres gondokkal küszködött. Kezdetben abban reménykedett, hogy az „özvegynek atyja gazdag és nagybefolyású ember”, majd kisegíti lányát a bajból.⁶ Az öreg Szuhányi azonban aligha lelkesedett a Pepiként emlegetett Jozefine házasságáért, s föltehető, korábban is találkozott már Ádám pénzügyi bonyodalmaival, amelyek egy részét sikeresen titkolta bátyja előtt. Költőnk a pörös ügyek miatt már szeptember 17-én Nagykárolyban volt. Itt Bártfayval és Kende Zsigmonddal találkozott, igaz, az előb-

⁴ KFÖM III. k. 514. l.

⁵ KFÖM III. k. 341—342. és 353. l.

⁶ KFÖM III. k. 345. l.

bivel csak egy órára. Az „én Zsigámmal” nyilván többször. A későbbi gyakorlat fényében föltételezhető, hogy a becsvágyó megyei tisztviselő ekkor kérte meg Kölcseyt a *Követek visszaérkezésekor* című beszéd megírására. A kész szöveget költőnk már tíz nap múlva fölküldte Szemerének a következő megjegyzéssel: „...a v[ár]megyei beszédet... (köztünk maradjon) K. Zsiga számára írtam. Ha méltónak leled a többek sorába felveheted név nélkül.”⁷

E beszédet, ahogy Barta István kutatásaiból ismeretes⁸ — Kende Zsigmond első aljegyző mondta el idősebb Vécsey Miklós báró főispán megnyitó szavai után. Sem arra, hogy Kölcsey ott volt, sem arra, hogy nem lehetett ott, nincs bizonyítékunk. Valószínű, nem volt jelen, de a beszéd sorsát figyelemmel kísérte. November 1-jén írott levelében kérdezte Szemerétől: „Az októberi beszéd ki van nyomtatva Kende Zsigmond neve alatt. Vetted-e a számodra küldött nyomtatott példányt? Ezt Kende talán Beregszászból küldé fel; legalább nekem ígéretet tett éránta.”⁹ Ez pedig egyszerre magyarázza, miért jelent meg a beszéd — az előző levélben foglaltakkal ellentétben — Kende neve alatt az Élet és Literaturában, és bizonyíték arra, hogy a két barát a megyegyűlésen vagy azután megint találkozott. Bizonyítani még azt lehet, hogy szeptember 17-én Nagykárolyban Kölcsey a megyei tisztikar más tagjaival is tanácskozott. Így Szentlélek Antallal, az irodalombarát Isaák Sámuel alispán barátjával. Vele a Homérosz-fordítás kérdését is megvitatta. Az öregúr „ellenpéldáját” pedig — „Szabadon dolgozott” homéroszi parafrázisát — közlésre küldte el Szemerének.

Miután Kölcsey levelének ismeretében nem lehet kétséges szerzősége, jogos kérdés, kihez szól a *Követek visszaérkezésekor* című beszéd? Isaák Sámuel, aki többször vendégül látta Kölcseyt, és segített az Élet és Literatura pozsonyi terjesztésében, ekkor már rég lemondott a követségről, helyét Botka Lajos foglalta el. S lemondott a másik 1825-ben megválasztott követ is, ifjú Vécsey Miklós, őhelyette Kovács Sándor főjegyző tért vissza Pozsonyból. A beszéd első része a követekhez is szól, az egésznek „fő” címzettje azonban a főispán, idősebb Vécsey Miklós. Az, hogy „szinte két esztendei kimerítő fáradsággal” küzdött, csak rá érvényes, a követekre inkább általánosságban vonatkozik.

Figyelemre méltó tény, hogy a Nagykárolyba utazó Kölcsey első teendője a

⁷ KFÖM III. k. 350. l.

⁸ Barta: Kölcsey politikai pályakezdete, i. m. 255—256. l. — Érdekes, hogy az Élet és Literaturában Kende neve alatt megjelent beszédet Kölcsey 1837-ben sajátjaként küldte el Vörösmartyknak. (KFÖM III. k. 768. l. — Kende november 29-i levelében újabb beszédet kért. (SzT 1594. IX. k. 106. l.)

⁹ KFÖM III. k. 354. l.

Kendének tett szívesség, a második Szentlélek Antal lekötelezése. Maga a beszéd nyilván jólesett Isaáknak, s még inkább idősebb Vécseynek. Noha a főispán a bécsi kormány elismerését is bírta, Kölcsey később sem tagadta meg magasztalásának szerzőségét. Ellensúlyként olyan gondolatokat vitt a megye közvéleménye elé, amelyek — ha figyeltek — aligha találtak egyetértésre. Kölcsey szerint ugyanis „Isten az embert szabadságra teremtette, de egyszerűsmind társaságra is; a társaságos élet törvényt és igazgatást kíván és hoz magával. Szerencsés nép az, melynél törvény és igazgatás a társaságos életet úgy veszik korbáltba, hogy mégis a szabadság szent kincse fogyhatatlanul megmaradjon, hogy szolgaság és járom az emberiséget meg ne alacsonyítsák, s lélek a maga fennrepüléséből por és homály közé ne kényszeríttessék!”¹⁰ A költő ugyanis az „emberről” általánosságban szólt, figyelmen kívül hagyta a nemesi kiváltságokat. Ezt ugyan egy furcsa kanyar követi a beszédben az alkotmány megbolygatói ellen, ha azonban azt nézzük, hogy ez a gondolatmenet a király és nemzet közti kölcsönös bizodalom föltételezéséből indul ki, akkor elég nyilvánvaló, hogy a szerző azokra gondolt, akik az idők szavára hivatkozva az udvar érdekében kívánták megváltoztatni az alkotmányt. Az országgyűlés lényegét abban látja Kölcsey, hogy a követek megőrizték a lángot, „mellyel országgyűlésünk jobbjai a nemzeti szabadságot és méltóságot védelmezték”. Gondot fordítottak „nyelvünk csinosodására s tudományos előmenetelünkre”.¹¹ Igaza van Barta Istvánnak, hogy e beszédben közel sem érvényesülnek oly következetesen a korszerű gondolatok, mint a *Nemzeti hagyományokban* vagy a *Mohácsban*. A szerző alkalmazkodott közönségéhez, ezért nagyon célratoró.

Nem tudjuk, mit kért Kölcsey Kendétől és Szentlélek Antaltól, de ismerjük megszorult állapotát a Lónyay-pörben. Az ősz folyamán Vitkovics, Bártfay és Szemere közös erőfeszítéssel megszerezte a bírósági „mandátumot”. Kölcsey november 17-én Kende segítségéhez folyamodott, hogy ez a mandátum a pörben benne ne maradjon; továbbá, hogy barátja nézze át és tájékoztassa, mert azzal „tökéletes ismeretlenségben” van, Ádám tudta nélkül adhatott

¹⁰ KFÖM II. k. 8. l. — A szabadság gondolata igen erősen izgatta. Nem sokkal korábbi — 1825-ös — A Szabadsághoz című verse. (KFÖM I. k. 139–140. l.) Kisfaludy Károly Pesten 12-dik Aprilis, 1828. keltezésű levelében értesítette, „A Szabadság cím — alatt küldött szép ódátat a censor nem engedé meg, de sok kérés után Hazámhoz felírás alatt megengedte. Tartalma megmaradt, s az elég.” (*Kisfaludy Károly*: i. m. 432. l.)

¹¹ KFÖM II. k. 10. l. — Kisfaludy Károly idézett levelében úgy ítélte meg, hogy „nyelvünk ügye hazánkéval lassan hanyatlik.” (I. h.)

ügyvédi megbízásokat.¹² E pörrel kapcsolatban fölmerült annak szükségessége, hogy Kölcsey Bécsbe — és persze Pestre, Pécelre — utazzék, de 1828. január 2-án sikerült Csekében kiegyeznie idősebb Lónyay Jánossal. Minden bajt azonban nem lehet Ádámra kenni. Kölcsey Sámuel 1828. augusztus 24-én egy másik pörben javasolta fivére pesti közbelépését, amiről ezeket írta: „...meg vagyunk citálva... azon Riskásáért melyet Néhai Kölcsey István Bátyánk a tüdő-s hurkában meg evett ez előtt 30 esztendővel...”¹³ Ugyancsak Kende közvetített február 22-én a Szuhányi családdal folytatott vitában. Az volt a kérés, segítsen rávenni Szuhányi Ferencet és Lászlót a megegyezésre a február 26-i családi gyűlés előtt, amire őt is meghívták. Nem tudjuk, mit intézett ott, de az öreg Szuhányi János 1828. augusztus 11-i levelében késznek nyilatkozott az örökrész kiadására, amit Kölcsey föl is használt adósságtörlesztésre, majd jó viszonyban volt a családdal.

Bay György tudomása szerint Biharba is elutazott — valószínűleg pörös ügyben. Maga azt írta Szemerének, hogy két hétig úton volt,¹⁴ ami csak úgy képzelhető el, ha február 22. előtt volt Biharban, s az utána következő héten ment Csengerbe Szuhányiékhoz. Mindenesetre, a „gazdává levék” meghatározás, amit Szemerének írott levelében találunk, elég mozgalmas életformát takar. Ez egyébként mindig magától értetődő, hiszen a több faluban szétszórt birtokok felügyelete utazgatások nélkül elképzelhetetlen. Az utazás pedig szerkéren történt, s együtt járt azzal, hogy beszélnie kellett jobbágyaival, a helyi birtokosokkal — gyakran rokonaival —, valamint a Károlyi-uradalmak tisztviselőivel.

II

1828 tavaszán — a legégetőbb gondok megoldása után — Kölcsey nyugodtabbnak látszott. Ekkor Szemerét érte súlyos csapás: Kriska halála. Kölcsey vizsgáló sorai megrendítők: arról szól, hogy a fájdalmat nem lehet „hidegen” elviselni. Úgymond: „Isten az embernek szenvedést mért, bizonyosan azért, hogy annak keserűjét érezze: s jaj annak, aki a természet mozdulatain így vagy amúgy erőszakot követ el... a fájdalomnak megvagnak a maga szakaszai, s azok egymást időről időre enyhülve váltják fel; csak azt rettegem, ha

¹² KFÖM III. k. 355. I.

¹³ KFÖM III. k. 357—358. I. — Bay György Surány, Mart. 2-án 1828. SzT. 1604. X. k. 6. — Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban HBML) XII. 17. 9. 78.

¹⁴ KFÖM III. k. 356. I.

talán nagyobb csüggedés szállana reád, mint a te lány lelked megbírná...”¹⁵ Csekébe hívja, s azt ígéri, onnan együtt mehetnének Váradra. Ezután 1829 márciusáig ismét semmit nem tudunk Kölcsey életéről, akit nyilván erősen lefoglaltak a gazdaság ügyei, beleértve a pöröket és adósságokat.

Közben azonban állandóan kapcsolatban állt Kende Zsigmonddal, aki energikusan készítette elő megyei pályafutását, és szorgalmasan dolgozott hatalmas feladatán, amit az 1827. október 1-jei nagykárolyi közgyűlés bízott rá: az összeírási adatok gyűjtésén. Föltehetően egyik találkozásukon hangzott el az a kérés, amit Kölcsey 1829. március 5-én teljesített: hat magyar és egy latin verset küldött az új főispáni helytartó, ifjú Vécsey Miklós beiktatására, ahol Kende ismét fontos szerepet kapott. Az ünnepségre 16-án került sor, s a versenyen kívül Kende fölhasználhatta Kölcsey üdvözlő beszédét is. Ebből az ismét inkább célszerű, mint elvi alapokon álló írásból egyetlen mondatot érdemes kiemelni, amelyben a szerző arra figyelmezteti a kormányzat képviselőjét: „Szolganépet kormányozni szerencsétlen rabelsőség; szabadok közt érni főhelyre, legszebb jutalma a személyes érdemnek.”¹⁶ Mivel az alkotmány értelmében a szabadság a tisztviselők választásában nyilvánult meg, a kinevezett Vécsey elég furcsának találhatta e megállapítást, ami a választási rendszer, a megyei önkormányzat tiszteletben tartására figyelmeztette.

Áprilisban Kendének ismét szüksége volt Kölcsey tollára: Nagykárolyban György-napi ünnepségek készültek, s Kende a Károlyi-birtokok — jórészt nemes származású — tisztviselőinek szövetségét, valamint az uradalom anyagi támogatását (ingyen bor, étel stb.) keresve mindent meg akart tenni, hogy Károlyi Györgyöt megnyerje. Kölcsey ezúttal köszöntő verset és levelet írt az alkalmazottak nevében, amit annál szívesebben tett, mert közéjük tartozott Bártfay László is, aki támogatta segélykérő kísérleteit a „direktoratusnál és fiskalatusnál”. Kölcsey kéréseinek tartalmát nem ismerjük. A fiatal Károlyi György, Széchenyi egykori tisztvárosa és barátja az 1825-ös országgyűlésen hívta föl magára a figyelmet az Akadémia érdekében tett nagy összegű följánálásával. Birtokai alapján őt illette volna Szatmár főispáni méltósága: erre vonatkozik Kölcsey írásának az a mondata, miszerint Károlyi „a Szatmár me-

¹⁵ KFÖM III. k. 360–361. l. — Miután Bay Józseftől értesült, hogy Kriska 1828. március 26-án meghalt, sokáig gondolkodott, írjon-e Szemerének.

¹⁶ KFÖM II. k. 16. l. — *Barta*: i. m. 256. l. — Az általa használt „konzervatív-rendi felfogás” véleményem szerint nem mindenben fedi a beszéd szellemét. — Vécsey beiktatásáról lásd: Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár (a továbbiakban SZSZMLT. — SZVLT.) IV. A. 501. k. jkv. 048/1829. — A 949/1829 sz. határozatban Vécsey táblabíróvá nevezi ki Kölcseyt.

gyei státus természetes előjárója”.¹⁷ Noha nem mondja ki, a levél azt sugallja, miután a méltóságos grófot a kormányzat mellőzte, segítse elő, hogy a rég esedékes megyei tisztújításon ne „romlott lelkűek” és hatalomlesők, megvesztegethetők nyerjék el a hivatalokat (amelyekre korábban „senki sem áhítozott”, most viszont megnőtt a fontosságuk); hanem olyanok, akik képesek a visszaélések elhárítására, a haza „sérthetetlen jussainak” megőrzésére. Azaz álljon Károlyi György a tőle függő tisztviselők szavazataival együtt Kende Zsigmond és Kölcsey Ferenc megválasztásának a pártjára.

Az idősebb Vécsey Miklós az udvar szempontjából „jó” főispánnak bizonyult. Lemondása után ezért is mellőzhették Károlyit, aki az előző főispáni ki nevezésnél még gyerek volt, tehát nem jöhetett szóba. Az ifjabb Vécsey alkalmassága körül mégis lehetett Bécsben némi bizonytalanság — talán, mert számoltak a dúsgazdag gróf megnyerhetőségével, talán mert nem bíztak a fiatalemberben, vagy mert a kormányzat szükségesnek látta a függőségre tanító „próbaidőt”. Így ifjú Vécsey Miklós csak a „főispáni helytartó” — idegen szóval: adminisztrátor — címet kapta meg. Noha már 1823-ban érvényben volt a szegény nemesek tömegét szavazásra készítendő királyi rendelkezés, ekkor még elég erős volt a hagyomány ahhoz, hogy ismét a gazdag Isaák Sámuel és köre szerezzék meg a legfontosabb tisztségeket, azaz a meglévő renden semmit se változtassanak. A gazdasági válság, aminek következményeit a nemesség nagyon megérezte, új helyzetet teremtett. Egyre többen gondoltak arra, hogy szükség van gyorsabb és határozottabb igazságszolgáltatásra, a hivatalszervezet működőképesebbé tételére (így az irattár rendezésére), az elmaradt írásbeli munkák elvégzésére, gyorsabb ítéletkezésre és ítéletvégrehajtásra, továbbá néhány közmunkára olyan területeken, amelyekkel a kormány nem foglalkozott. Szatmárban főleg az útviszonyokon kellett javítani, s a tiszai árvizek következményeivel szembenézni. A középnemesség néhány törekvő tagja részben ennek érdekében akart új vezetést a megye élére. Kende későbbi — Kölcseyhez írt — levelei arra vallanak, hogy Isaákék, akik kisebb megyei közigazgatáshoz szoktak, az időközben megnőtt hivatal irányítását elhanyagolták. 1832 után az alispánnak kellett erélyesen rendet teremtenie, a tivornyázáshoz szokott tisztviselőket munkára kényszerítenie. A művelt Geöcz Ferenc és a türelmetlen Kende Zsigmond egyaránt észlelték a gazdálkodási nehézségeket, a birtokviszonyok rendezetlenségét, amelyeket a szakirodalom még nem mért föl teljes mértékben. Csak annyi valószínűsíthető, hogy a középbirtokos réteg jelentős része ugyanúgy a csőd szélén egyensúlyozott, mint Kölcsey.

¹⁷ KFÖM III. k. 366. l.

Szekfű Gyula azt állítja a *Három nemzedék* című munkájában,¹⁸ hogy a liberális szó az 1812-es spanyol alkotmány védelméért vívott harcok során terjedt el Európában. (Híveit ugyanis liberalesnek nevezték.) Ezt az elméletet hitelesíteni látszik az az igen erős érdeklődés, amit e küzdelem iránt a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztői tanúsítottak. Ám a liberalizmus eszmeáramlata nem csupán az 1820/30-as években terjedt el Európában, hanem korábbi. Az újabb német kutatás ezt a Frühliberalismus fogalma alatt tárgyalja.¹⁹ Kölcsey bizonyíthatóan 1812 februárjában találkozott először e szóval, amikor Kazinczy azzal fejezte ki nagybecsülését Szombathy sárospataki professzor iránt, hogy „tanult s liberális gondolkodású embernek” nevezte.²⁰ A szó értelmét Kölcsey nyilvánvalóan ismerte, hiszen éppen a „liberális tudósokat” hiányolta Debrecenből.²¹ A magyar liberalizmus története — bármilyen nagy szerepe volt benne Kölcseynek — nem tartozik e munka körébe. Itt csak annyit, Kazinczy és Kölcsey fölfogásában a gondolatszabadságot jelentette, azt az új — a felvilágosodásban kialakult — világszemléletet, amely a vizsgálódást a hit elé helyezte, semmiféle eszmei vagy politikai dogmát, megkötést nem ismert el. Szorosan kapcsolódott a képzelet szabadságához és a filozófiából vett fejlődés-eszméhez. Nagymértékű olvasási kedvben, nem titkolt vágyódásban nyilvánult meg idegen világok fölfedezésére, a hazai viszonyok „felemelésére”, megváltoztatására. A belső szabadságvágy ütközött sorozatosan egyfelől az erkölcsi kötelességek, másfelől a megélhetési gondok falába.

Kölcsey sokáig azt érezte hazafias kötelességnek, hogy nemesi adóját katonáskodás helyett szellemi alkotással rója le, s ezzel hozzájáruljon a nemzeti műveltség — elsősorban a költészet — fölemeléséhez. Történeti tanulmányai vezették rá arra, hogy ennek alapvető akadálya van a magyarországi viszonyokban. Ezeket a viszonyokat pedig nemcsak könyvekből ismerte, de gazdálkodási tapasztalatai alapján is. Akár 1826. augusztus 29-én írta a *Mohácsot*, akár később, a hitel kérdésének fölvetésében megelőzte Széchenyi 1830-ban megjelent munkáját. Megelőzte, mert mindennapi tevékenységében küszködött a pénziánnyal. Magától értetődő, hogy gondjait megvitatta barátaival, köztük Kende Zsigmonddal. Így nehéz elképzelni, hogy csak a legutolsó szakaszban kapcsolódott be a szatmári adózó nép állapotáról szóló munka megfo-

¹⁸ *Szekfű Gyula: Három nemzedék. II. kiadás. Bp., 1922. 134. 1.*

¹⁹ *Vö. Moritz Csáky: Von der Aufklärung zum Liberalismus. Wien, 1961. és Liberalismus im 19. Jahrhundert. Deutschland im europäischen Vergleich — 30 Beiträge. Herausgeben von Dieter Langewische. Göttingen, 1988.*

²⁰ *KAZ Lev. IX. k. 273. 1.*

²¹ *KFÖM III. k. 140. 1.*

galmazásába. Hiszen Kende nem sokkal megbízatásának²² elnyerése után találkozott Kölcseyvel, majd kapcsolatban maradtak abban az időszakban is, amikor az előbbi már javában járta a neki kijelölt falvakat — köztük azokat, ahol Kölcseynek birtokai voltak. Tegyük hozzá: Kölcsey 1828-ban és 1829-ben alig dolgozott irodalmi munkáin, annyira lefoglalták szatmári teendői. Bizonyos, 1829. január 19-én még gyengélkedő egészségéről panaszkodott, de már érdeklődött a megyei politikai viszonyok alakulásáról.²³ Április 20-án pedig nála volt az összeírás egész anyaga, amelyben eltéréseket is talált a korábbi adatokhoz képest. Nem tudni, politikai érdeklődése mennyiben függött össze előbbi levelének tulajdonképpeni tárgyával, a csekei bírákkal folytatott vitájával. Mindenesetre Kende közbenjárását kérte, mert Luby Károly főszolgabíró (szintén rokona) „az egész dolgot hidegen vevé”, s ezért Kölcsey megyei küldöttséget (deputációt) kért igazságtétel végett, amelynek tagjai között majd ott találjuk régi ismerősét, az irodalombarát Isaák Gáspárt is.²⁴

Kölcsey belemerült a munkába. Noha az összeírásnak csak az adózók viszonyait kellett fölmérnie, arra kérte Kendét, hozza magával a „legújabb nemesi conscriptiót” is, ami azért figyelemre méltó, mert a jelek szerint Kölcseyt a nemesek helyzete is foglalkoztatta. Ennek eredményeként az elkészült munkába bekerült néhány összehasonlító megjegyzés a birtokosoknak a jobbágyokkal közös gondjairól. A munka előterében, ahogy ezt hangsúlyozni szokás, az adózó nép nyomora áll, s helytálló Barta azon megjegyzése is, hogy célja a Szatmárra kivetett adó csökkentése melletti érvelés volt. A felsorolt gazdálkodási gondok azonban éppen azok, amelyekkel Kölcsey is küszködött. Beleértve a zsidókérdést, amely rossz tapasztalatai alapján ugyancsak aggasztotta, s beépítette szövegébe az 1823-as — idézett — följegyzéseinek a tanulságait. Helyzetképe kiemeli az árutermelés és értékesítés alapvető kérdését, a pénzhiányt, az úthálózat és árvíz következményeinek égető gondját. Sem a feladat keretéből nem lép ki, sem a közfelfogással nem akar vitázni. Talán éppen ezért megdöbbenő, milyen határozottan mutatja meg a fennálló helyzet tarthatatlanságát, sugallja a változtatás irányát.

²² *Barta*: i. m. 259. l.

²³ Kölcsey—Kende 36. l. — E levél érdekessége, hogy arra a csekei öngyilkosságra vonatkozik, aminek iratait *Szaunder* már közölte: KFÖM III. k. 843—849. l. Az ügygel Szatmár vármegye közgyűlése 1829. január 21-én foglalkozott. Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár — SZVLT. IV. A. 501. k. jkv. 55. 56/1829. sz.

²⁴ Kendével 1828. február végén „szólott”: KFÖM III. k. 358. l. — Az említett iratot 1829. április 20-án kérte: KFÖM III. k. 363—364. l. — A szatmári adózó nép állápotáról: KFÖM II. k. 27—39. l.

Főlébredt politikai érdeklődésére jellemzően figyelemmel kísérte a beregi tisztújítást, s kötelességének tartotta, hogy azon részt vegyen.²⁵ A barátság tényezője persze itt sem hiányzik, Bay Györgynek akart segíteni, mégis ez a figyelem azt bizonyítja, hogy a feladat, amit a *Szatmári adózó nép állapota* megírásával vállalt, nem egyszerű szívesség Kendének, hanem teljes meggyőződéssel vállalt állásfoglalás. Emellett szól az az elszántság is, ahogy az 1829-es szatmári tisztújítás küzdelmeibe belevetette magát. „Pártja” (Geőcz és — főleg — Kende) sikere érdekében mozgósította — mégpedig érett taktikai megfontolásokkal — bihari rokonságát is. Szavazó kispapokat toborzott. Természetesen tudta, hogy a „népség” éjszakázásáról — a Mérgesben vagy a Kasodhoz fogadóknál — a „pártnak” kell gondoskodnia, míg az „urak”, akik már a választási hétfőt megelőző szombaton Nagykárolyba érkeznek, rangjukhoz illő szállásra mennek.²⁶ (A tisztviselőknél a megyeházán volt szállása.) Azok, akik a nemesség gyűjtőfogalmát szívesen használják, talán nem árt, ha figyelmezik Kölcsey határozott megkülönböztetésére. A „nép”, a nincstelen szavazók kezelését az mutatja, ahogy Kölcseyék részletesen kidolgozzák útvonalukat, meghatározzák érkezési időpontjaikat, gondoskodnak teljes ellátásukról. A hírhedt fogadói tömegszálláson szavazatnyerő ital és étel várja őket, akiket azonban — a rendbontások elkerülése végett — csak az utolsó pillanatban engednek a városba.

Magát a választást igen hangulatosan írja le Barta István. Felidézi az ünnepi misét, ismerteti a beszédeket, s egyúttal fölhívja a figyelmet, hogy az „urak” és a „népség” mellett fontos szerepet játszottak a Károlyi uradalmak jól fizetett tisztviselői, akik munkájukból éltek, a kor szóhasználata szerint honoránciorok voltak. Barta úgy véli, az 1829-es tisztújítást az ő szervezettségük (vagy függőviszonyuk) döntötte el. Ebben lehet némi túlzás, amint arra a következő példa utal. Miután a régi megyeházát földrengés pusztította el, a birtokosok Nagykárolyból Szatmárba akarták áthelyezni a megyeszékhelyet. A Károlyi grófok ennek az érdeküket sértő megoldásnak a megakadályozását nem merték a tőlük függő szavazókra bízni, más eszközöket is kénytelenek voltak alkal-

²⁵ KFÖM III. k. 364. l. — „Beregben június másodika körül restauratio! Oda kifogás nélkül menni kell.”

²⁶ KFÖM III. k. 365. l. — Innen tudjuk, hogy a „bihariak” — köztük a Wesselényi-ügyben végzetes szerepet játszó Péchy László — már ekkor haragudtak Csomay Pálra, akiről később Károlyi György azt állította, hogy utasításával ellentétesen szavazott az 1830-as országgyűlésen. Követ elődének ügyét aztán Kölcsey tisztázta — ellentmondásos eredménnyel. Tény viszont, hogy ezután több levelet váltottak. Aztán viszont a Wesselényi-pörben Csomay Pál sötét szerepet vállalt.

mazni.²⁷ A Barta által föltételezett „szavazógépezet” később egyáltalában nem működött. Sem az 1832-es tisztújításon, sem pedig a Kölcsey lemondását véglegesítő, Wesselényi perét elindító 1834. decemberi közgyűlésen: az ott történtek ugyanis nem találhattak Károlyi György egyetértésére. Tegyük még hozzá, hogy a megyeszékhely vitáit a gróf nem tartotta annyira fontosnak, hogy azokon személyesen megjelenjen. Az 1829-es szatmári választás eredményeként mindenestre a változtatások pártja kerekedett fölül, a tisztikar élére Geöcz Ferenc, a másodalispáni tisztségbe Csomay Pál került, főszolgabíróvá Kende Zsigmondot és Eötvös Mihályt (Kölcsey későbbi követársát) választották, költőnk pedig elnyerte a — fizetett — aljegyzői hivatalt.

A Hazai 's Külföldi Tudósítások (vagy — kisebb mértékben — a bécsi Magyar Kurír) olvasói ekkor már gazdag nemzetközi példatárát láthatták az alkotmányos és önkényuralmi rendszerek különbözőéseinek, valamint az egyetlen európai választási rendszer — az angol — működésének.²⁸ Ezek alapján bontakozott ki a történelmi fejlődés sajátos képe — többek között — Kölcsey tudatában. A politika iránt érdeklődők a következő hatalmi rendszerekben gondolkodhattak: számot vethettek az egyszemélyes fejedelmi hatalom lehetőségével; azzal, hogy ez néhány oligarchának beleszólási jogot enged, valamint a magyar alkotmányban biztosított „szabadsággal”. Ez utóbbi azt jelentette, hogy néhány száz főúr személyesen vehet részt a törvényhozó és a királyi hatalmat korlátozó országgyűlés munkájában, emellett pedig kettős választási rendszer működik képviseleti alapon, mintegy 700 000 szavazóval. Ez minden tizedik állampolgárnak jogot biztosít, hogy megválassza az országgyűlési követeket, és a megyei önkormányzat vezetőit. Mivel pedig a fent jelzett urakat nagyobb távolság választotta el a „nép”-nek nevezett nemesi tömegtől, mint a nemes és nem nemes honorációrokat egymástól, vagy a „népet” az adózóktól, a fejlődés elvét elfogadóknak előbb-utóbb rá kellett jönniök annak szükségességére, hogy a 700 000 jogát kiterjesszék a 9 millióra. Kölcsey az összeírások tapasztalataival és saját gazdálkodási gondjainak ismeretében lépett a politika színterére. Mindkettő a változtatások elkerülhetetlenségére tanította. Emellett erősen rá volt szorulva az aljegyzői fizetésre, valamint azokra az előnyökre, amelyek a hatalommal jártak.

Az aljegyzői fizetés jelentőségére utal Kölcsey 1830. január 21-i levele, amelyben tájékoztatja Kendét, hogy az adminisztrátorral Miskolcra megy

²⁷ *Barta*: i. m. 270—271. l. és *Csorba Sándor—Takács Péter*: Kölcsey és Szatmár megye. 20—22. l. (*Takács*: A reformkori Szatmár vármegye.)

²⁸ Vö. *Taxner-Tóth Ernő*: A világ változásai a Hazai 's Külföldi Tudósításokban. ItK 1989. 370—389.

— noha nemrég arról panaszkodott, hogy a pesti irodalmi életben azért nem vehet részt, mert nem válhat meg birtokától —, ezért kéri barátját, vegye föl fizetését, s annak terhére adjon cégényi gazdaságából 10 köböl gabonát.²⁹ Tudjuk, 1829. szeptember 7-én a megválasztása utáni első gyűlésre nemcsak elment, de — mint Barta kimutatta³⁰ — itt mondta el első beszédét. Ez bizony politikai fölfogásában kísértetiesen hasonlít a Kendének írottakhoz. Kétharmada örvendezés a megtiszteltetésnek, hogy Vécsey személyesen megjelent. Emellett meglehetősen csekély teret kapnak saját elképzelései a kormányzásról, de kimondja: „szabadon születünk mi, s nem vaspálca és félelem, de törvény és szeretet által vagyunk igazgathatók”. A vezető hivatása, hogy „midőn a törvényes szabadság szózatai, a vélemények különbsége miatt, egymással ellenkezni fognak, magát... középponttá tehesse”.³¹ Kölcsey taktikája a fiatal főispán megnyerésére irányult, és sokáig következetesen törekedett erre. Talán azt várta, hogy bekerül az adózással foglalkozó fontos bizottságokba, de gondolt a közelgő országgyűlésre is.³²

Barta István szerint Kölcsey 1829-ben a hadi- és házipénztár-vizsgáló, valamint a levéltárakat ellenőrző bizottságnak, 1830-ban a magyar nyelv elterjesztésével foglalkozó testületnek volt a tagja, de nem került be a követutasítások kidolgozói közé.³³ Valószínűleg nem vett részt az 1829. december 9-i közgyűlésen, ahol először tárgyalták a megyeszékhely Szatmárba helyezését. Bizonyosan távol maradt a viharos január 18-i, április 5-i és május 3-i gyűlésektől. Az elsőről Kende február 2-i — elveszett — leveléből értesült, s fölháborodottan írt az ott történekről. Január 23-án vagy 24-én Vécseyvel Miskolcra ment, hogy segítségére legyen megyéje vezetőjének a borsodi összeírás adatainak fölvizsgálatában. Vécsey nyilván ismerte Kölcsey szerepét a *Szatmári adózó nép állapotáról* szóló jelentés elkészítésében, ezért választotta őt, Kölcsey pedig újabb adatokhoz jutott az ország gazdasági és társadalmi gondjaira vonat-

²⁹ KFÖM III. k. 368. l.

³⁰ Barta: i. m. 278. l. — A földrengésben megrongálódott megyeháza udvarán folyt a tisztújítás. Isaák maga mondott le, illetve nem vállalta a jelöltséget. — Idősebb Vécsey Miklós ősszel elhunyt, az 1829. november 4-i közgyűlés elhatározta, hogy megfesteti arcképét a tanácskozó terem díszítésére. SZSZMLT—SZVLT. IV. A. 501. k. jkv. 3154/1829. sz.

³¹ KFÖM II. k. 26. l. — Érdekes a befejező mondat vége is: „...adja az ég, hogy ... a közjó szerelme egyiránt járjon által minden kebelt, s törvény, igazság és haza lehessen a tárgy, melynek következésében minden gondolat formálva legyen, minden szó kimondva.”

³² KFÖM III. k. 371. l.

³³ Barta: i. m. 272. l.

kozóan. Miskolcra január 25-én és február 7-én írt Kendének, s ez utóbbi levelében fogalmazta meg elítélő véleményét az éles vitákról. Arról megértően szólt, hogy a „Károli grófok részéről ellenkészületek tétettek; de hogy a károli népség s a szomszéd helységek fellovaltának: azt szeretném, ha meg nem esett volna... Nem ezen szellemben gondoltuk mi plánunkat. Minden jó volt, mindegyik fél a lehetségig meglegedést találhatott volna; de az a profanum vulgus mindent elront”.³⁴

Március végén vagy április elején visszatért ugyan — Vécseyvel együtt — otthonába, de nem ment el a megyegyűlésre. Hivatalos kötelességei Szatmárba parancsolták, de 21-én ismét Csekében kellett tartózkodnia, hogy Vécseyvel — aki az említett gyűlésen nagyon tevékeny volt — visszatérjen Miskolcra. Nem szívesen tette, mert pénzügyi gondjai voltak, aggasztotta gazdaságának a sorsa, s azzal is számolt, hogy a nyáron Pepinek „hat hetet kell Szobránczon töltenie”.³⁵ Azt a következő közgyűlési vihart is elkerülte, amikor a Nagykároly melletti tábor lehangosabb szószólója Isaák Sámuel korábbi alispán, a Szatmár pártján állóké pedig Eötvös János volt.³⁶ Május 8-án még bizonyosan Miskolcon tartózkodott, s nem tudjuk, mikor tért haza. A júniusi közgyűlésen való részvételéről van adatunk.

³⁴ KFÖM III. k. 370. l.

³⁵ Kölcsey—Kende 45—46. l. — Gondjai közé tartozott, hogy a család kérésére Kölcshen lévő erdeiket a megye zár alá vette és elrendelte az arányosítási pert. SZSZMLT. 719/1830.

³⁶ A május 3-i közgyűlésről *Kende* részletesen beszámolt 12-i levelében (Kölcsey—Kende 47—48. l.) — Kende ugyan nem utal rá, de a „kinek a hasznát szolgálta” kérdésre azt kell mondani, hogy főleg Vécsey nyerhetett Károlyi György és a vele addig szövetséges tábor összeugratásával. — Újabb miskolci útvjáról és gazdálkodási terveiről tanúskodik következő levele, amelynek címzettje későbbi jó barátja, Nagy Károly főügyész: „Cseke, April 27d. 1830. — Édes Uram Bátyám, tiszteletre 's szeretetre méltó Barátom, — Szerencsémre még is maradt annyí időm, hogy a Szatmárról hozott pénzt foganatos helyekre tehessem. Három szép kertet és nagy kiterjedésű irtásokat tettem általa magamévá; de alig, hogy ezen gondtól megszabadultam, ime mennem kell Miskolcz felé. Holnap indúlok Édes Uram Bátyám, pedig az út még rossz, pedig a' vizáradások még maradást intenek; 's nekem épen most semmi sem lenne kedvesebb és hasznosabb, mint az itthon ülés. De távollétem alatt bátorítani fog azon erős hit, hogy Uram Bátyám minden előfordulható ügyeimben pártfogóm leend. Fogadja el Édes Uram Bátyám részvétellel telyes búcsúmat, 's nyujtsa be a' T. Asszony-nak, Lázárnak és Gyenének azon kérésemet, hogy rólam ollykor megemlékezni méltóztassanak. Ölelem a' legforróbb barátsággal! — Alázatos szolgálója: — Kölcsey Ferencz. — A' tudva levő pör taxáját (ha lefizették volna) ezen levél vivője a' Sógor Asszonyomnak kihozhatná.” — HBML a Kölcsey család iratai XIII. 17/1/11.

A nyár elején — sógornője társaságában — Szemerével és új feleségével nyaralt Szobráncon. Megbeszélték a pesti irodalmi élet fejleményeit és Kölcsey különféle terveit. Egy beszéden dolgozott itt, amit elküldött Bártfaynak, s amit féltett a vármegyei „rostától”, azaz a közgyűlés véleményétől. Ez lehetett *A megyevár áttételéről* szóló második beszéd, lehetett a *Sorsvonás tárgyában* című vagy az 1830-as követutasítási javaslat.³⁷ Egyik elmondására sincs bizonyíték. Ekkor született a kiemelkedő jelentőségű *Szobránci dal* is, amit ma *Zrinyi dala* címen ismerünk; s ez arra vall, hogy Szemere társasága ismét erősítette Kölcsey alkotó szándékát, és ismét a múlt, a politikum felé fordította figyelmét.

Augusztus elején Kölcsey Nagykárolyban volt, ahol 2-án egyhangúlag követté választották Károlyi Györgyöt és Csomay Pált. Az elsőt annak ellenére, hogy Vécsey eredetileg nem szándékozott jelölni.³⁸ Kölcsey egy későbbi (1830. december 15.) leveléből kiderül, hogy a gazdag főúr megválasztását nemcsak a főispáni helytartó fogadta meglepetéssel, de nem tetszett az az egyre öntudatosabb középnemesség több tagjának sem, akik hajlamosak voltak ebben a nemesi szabadság sérelmét látni.³⁹ Ez lehetett például olyan megnyilatkozás, amivel szemben Kölcsey Vécsey szövetségét kereste. Barta tanulmányából és Takács Péter kutatásaiból ismerjük a megyeszékhely áthelyezése körüli vitákat, amelyeket tudatosan szítottak a régi vezetés hívei, hogy éket verjenek Károlyi gróf és tábora közé. Kölcsey is nehéz helyzetbe jutott, kerülte is az állásfoglalást. Csak az ellen tiltakozott, hogy a többségi akaratot a kisebbség megakadályozhassa, s amint láttuk, hangot adott félelmének, hogy a befolyásolható „profanum vulgus”, azaz a nemesi „nép” mindenre fölhasználható.⁴⁰ Valószínű, az ügyben neve alatt ismeretes két beszédet ő nem

³⁷ KFÖM III. k. 372. l. — Szobránci nyaralása miatt nem találkozhatott az 1830. július 15-i közgyűlésen Wesselényivel. Erre augusztus 2-án kerülhetett sor. — A levélben Kölcsey ezt írja: „Az adresszet [feliratot] úgy amint írtam, idezárva küldöm; változást benne nem kívántak. Megvallom, az egész kis írás az én saját tetszésemet nem bírja...” Mivel ekkor készült feliratát nem találtam levéltári kutatásaim során, arra gondolhatunk, esetleg a viszonylag rövid követutasítás Károlyi Györgyhez „feliratként” küldött tervezetét érti ezek alatt, s a „ti lássátok” Bártfayra és grófjára utal. A megyevár áttételről című beszédre csak az időpont és a „kis” jelző utal, a sorsvonásról szóló nagyobb beszédre csak a téma időszerűsége. Persze könnyen lehet, hogy elveszett vagy átdolgozott, esetleg más személy nevéhez kapcsolt írásról van szó. (KFÖM III. k. 376. l.)

³⁸ Barta: i. m. 273. l.

³⁹ KFÖM III. k. 381. l.: „Még azok is, kik az augusztusi választó napot nem a szabadság napjának lenni mondották...”

⁴⁰ KFÖM III. k. 370. l.

mondta el (talán ezeket is Kendének írta), de a békességet kereső álláspontot minden bizonnyal vállalta.⁴¹ Könnyen lehet egyébként, hogy — Széchenyi és Wesselényi befolyása mellett — ez az ügy is közrejátszott Károlyi elhatározásában, hogy követként az ellenzék táborába lépjen. S ennek több következménye volt. Az egyik a személyes érdekek politikaalakító szerepére hívja föl a figyelmet. A másik Károlyi György jó taktikai érzékére és a nagyrú gyors elkedvetlenedésére utal. A harmadik — és egyben talán Károlyi pályamódosításának az oka —, hogy immár a dúsgazdag feudális birtokosnak is számolnia kellett a „profanum vulgus” állásfoglalásával. Bártfaynak írta meg Kölcsey, hogy e gyűlés alatt beszélgetett Wesselényivel, ami azt jelenti, ekkor kezdődött kapcsolatuk elmélyülése.⁴²

Szobráncon készült Kölcsey egyik kiemelkedő verse, a *Zrinyi dala*, ami az 1831-es Aurorában jelent meg. Nem tudni, ez volt-e az a „parányi darab”, amit Bártfay — aki részt vett a követválasztó közgyűlésen — együtt magával vitt Pestre.⁴³ Miután Barta meggyőző érvekkel tételezi föl Kölcsey szerepét Károlyiék követutasításainak kidolgozásában,⁴⁴ föltételezhető, annak szövege volt a Bártfaynak küldött augusztus 5-i levélben — talán a Tudományos Gyűjteményben való megjelentetés végett is. A levél többes szám első számban bízza ismeretlenek ítéletére az írás sorsát. Nem dönthető el, hogy ez alatt Bártfayt és Károlyit, Bártfayt és Szemerét vagy esetleg Vörösmartyék körét érti-e. Mindenesetre erősen bekapcsolódott a megyei munkába. Bajzának november 15-én írott levele szerint rábízta a Szatmár „vármegyei statutumok újradolgozását” is.⁴⁵ Úgy látszik, az „író” a kortársak tudatában olyan embert jelentett, aki jól fogalmaz és szerkeszt.

Kölcsey immáron hivatalból figyelte az országgyűlés munkáját: ott ült a követjelentések vitáin. Mintha most tudatosodna benne, ami később sok gondot okoz neki, s amit a történeti irodalom magától értetődő fogalomként használ:

⁴¹ KFÖM II. k. 18—24. l. — Mindkét beszéd lényege, hogy kerüli az állásfoglalást a vitás kérdésben; félti a megyét attól, hogy a küzdelem gyűlölségre vezessen, mert akkor „győző és meggyőzöttek egyformán keserű veszteséget” szenvednek.

⁴² KFÖM III. k. 372. l. — „B. Wesselényivel itt (Nagykárolyban) szobámban sokat beszélék.”

⁴³ KFÖM III. k. 373. l.

⁴⁴ *Barta*: i. m. 273. l. — Barta Kölcsey befolyását egyrészt az újoncoszás tárgyában tételezi föl, s ennek alapján — későbbi nyilatkozata ellenére — föltételezhető, hogy az a bizonyos szobráncai beszéd A sorsvonás tárgyában volt. Másrészt Kölcseyvel hozza összefüggésbe a független Lengyelország helyreállítására vonatkozó követelést.

⁴⁵ KFÖM III. k. 373. l.

az ellenzékhez tartozása. December közepén jó hír érkezett Pozsonyból: kinevezték „az ellenzékbeli összevealkotott M. T. Társaság” tagjait. Az ellenzéki-
nek nehezen nevezhető Teleki József igazgatása alatt álló Társaság névsorát ol-
vasva, bizony kissé indokolatlannak látszik Kölcsey lelkesedése. Ugyanakkor
az, hogy rögtön a tagok közé választották, irodalmi szerepének első nyilvános
elismerése. Túlradó örömeiben hajlandó figyelmen kívül hagyni Döbrentei
azon tudósítását, hogy a Conversations Lexikon Berzsenyiről szóló fejezeté-
ben „savanyúnak fogja declarálni” egykori recenzióját.⁴⁶ Valószínűleg az a
tény, hogy a politika kezdeményező szerepet vállalt az ország szellemi erőinek
mozgósításában — amiről a pestieknek már tudniok kellett —, közrejátszott ez
irányú érdeklődésében. Miközben az Akadémia első pesti közgyűlésére ké-
szült, új irodalmi tervek foglalkoztatták. Aggódott a rossz hangulatba került
Szemeréért, mégis szokatlanul bizakodó: úgy látja, a távoli Szatmárban ég a
„nemzeti közgyűladoszás, közlekedés”. Ebből a szempontból is fájlalja Kis-
faludy Károly halálhírét, aki „a maga sokoldalúságával annyi rést be tudott
tölteni”. Szeretné, ha írói kézbe kerülne a tervezett Jelenkor privilégiuma, az
Aurora folytatása pedig Szemere és az ő közreműködésével lenne bizto-
sítható.⁴⁷

Lelkesen számol be Bártfaynak arról, hogy „grófja” kevesebb katonát sza-
vazott meg Csomaynál, s ezzel nagy elismerést aratott Nagykárolyban. Barta
István azt állítja, hogy Szatmár vármegye országgyűlési követének jelentését
Kölcsey olvasta föl az 1831. január 14-i közgyűlésen.⁴⁸ Ez lehetetlen. Hiszen
ha hatodfélnapig tartott az út Pécelig, ahová már január 9-én megérkezett,
mint azt Bártfaynak jelezte, nehezen ért volna 14-re vissza Nagykárolyba, az
oda-vissza utazás értelmetlenségéről már nem is beszélve. A fölolvadás a de-
cemberi közgyűlésen történhetett, amiről Kölcsey így számolt be Bártfaynak:
„Örömkialtás követé az olvasó notárius hangjait; s úgy hiszem, Károlyi
György ennél szebb jutalmat sem nem várt, sem nem várhatott.”⁴⁹ Azt vi-
szont jegyzőkönyv rögzíti, hogy január 24-én határozták el Károlyi követje-
lentésének kinyomtatását, s választották meg — Geöcz Ferenc elnökletével —
azt a tizenegy tagú bizottságot, amelynek Kölcsey is tagja lett, s március 8-án

⁴⁶ KFÖM III. k. 375—378. l. — Itt írja: „a közrészvétel, mellyel itt a M. Társasá-
got s az én kineveztetésemet fogadták, kirántott engem is a hidegségből.”

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Barta: i. m. 273. l.

⁴⁹ KFÖM III. k. 381. l. — SZSZMLT—SZVLT. IV. A. 501. k. j kv.
3327—3328/1830. sz. is tanúsítja, hogy ekkor tárgyalták és fogadták el a követjelen-
téseket.

kellott elkezdeniük az országos reformmunkát véleményezésének a kidolgozását.⁵⁰

III

Miután a jelzett napon Pécelre érkezett, Bártfay — illetve Bártfayné — vendégként ment Pestre. Itt egy fedél alatt lakott Kazinczyval, és ismét közelebb kerültek egymáshoz. Kölcsey harcosan vett részt az alakuló Akadémia csatározásaiban, s talán szerepe volt abban, hogy Szemerét taggá választották. Azt fejtegette, szabadelvű, demokratikus társaságot kíván, ami másként működik, mint a mereven szabályozott francia Akadémia. Ennek érdekében, ha igaz, meglepő szövetezésekbe is belement: az első ülést megelőző este Bajza Józsefnél vacsorázott Wesselényi, Vörösmarty, Kazinczy, Kis János és Berzsenyi (!) társaságában.⁵¹ Pestről a szervezési munkák befejezése előtt, március 3-án érkezett haza, s megyei kötelességei már II-én Nagykárolyba parancsolták. A megyeszékhelyen a követjelentés körüli bonyodalmak várták. Lélekben bizonyára Pesten maradt, ahonnan az immár Szemerééknél vendégeskedő Kazinczy régi szorgalmával és föléledt lelkesedéssel küldözgette tudósításait a Tudós Társaság körüli fejleményekről és más eseményekről. Ezek középpontjában az idős mester sérelmei álltak, amelyeket a korábban nagyrebcsült, de most lázadó fiataloktól kellett elszenvednie. A Casinóban kebelbarátja, Dessewffy József „káromkodások közt” olvasta Bajza kioktató válaszát Kazinczy által sem helyeselt fölényeskedésére és gúnyolódására.⁵² Kazinczy pedig kapkodva védekezett a Pyrker-pörben, nem értette Vörösmarty „szívtelenségét”, Toldy és Bajza ellenében Szemere, valamint az ifjú Szalay László szövetségét kereste.⁵³ Tovább közeledett Kölcseyhez, akiről tudta Szemerétől, hogy idegenkedik Bajza kíméletlenségétől. Választalanul maradt leveleket írt neki,

⁵⁰ Takács Péter: i. m. 21—22. l. — A bizottság további tagjai: Károlyi György, Wesselényi Miklós, Isaák Sámuel, Isaák Lajos, Schweizer Gábor, Eötvös Mihály, Eötvös János, Mándy Péter, Nagy Károly, Papp János, Schlachta, Uray, Kende.

⁵¹ Legalábbis, ha hinni lehet Kornai István adatainak, amit nem tudtam ellenőrizni a bécsi Állami Levéltárban. Kornai a 229., 248., 289. és 1360. számú titkosrendőri jelentésekre hivatkozik. PIM V. 4131/204.

⁵² KAZ Lev. XXI. k. 468—470. l. — Később Wesselényinek ezeket írta: „Gróf Dessewffyt a' mint hiszem és akkor is hinném, ha nem hallanám is, Döbrentei vette rá, hogy a' Zabajt írja.” Ugyanebből a beszámolóból tudjuk, hogy Kölcsey Dessewffyyvel és Döbrenteivel szemben igen erélyesen állt ki amellet, hogy a Társaság folyóiratának Stettner György legyen a szerkesztője.

⁵³ KAZ Lev. XXI. k. 470. és 500. l.

többek között arról, hogy „Septemvir Péchi úrnál kimentettem Öcsémet”. Nem tudjuk, azért kellett-e Kölcseyt mentetegetni, mert egyáltalában nem kereste föl egykori gondviselőjét, vagy csak búcsúlátogatásra nem ment el Péchy Imréhez. Az viszont egyértelműen kiderül Kazinczy leveleiből, mennyire fontosnak tartotta a társadalmi kapcsolatokat. Kölcsey talán éppen azért nem kereste föl Péchy-t, mert magas állást töltött be, Kazinczy viszont büszkén dicsekedett, hogy Károlyi György grófnál ebédelt — Andrássy György gróf társaságában, s mellesleg ott volt Bártfay, Helmecey, valamint Taschner Antal. A beszélgetés részletei nem ismeretesek, csak Kazinczy emelkedett hangulatát őrzi levele. Szerinte a két gróf jóindulata „szép jövődőt ígér”, mert származásuk és vagyonuk megkülönbözteti őket „azon éh teremtésektől, a kik pénzért és pillogásért mindent tudnak tenni”.⁵⁴

Igen valószínűtlen, hogy a fizetéséből élő Bártfay, Helmecey vagy Taschner ugyanígy meghatódtak volna. Az idézett levél tulajdonképpeni célja azonban az, hogy beszámoljon Wesselényinek az Akadémia ügyeiről, amiről egyébként az ellenzéki vezért Bártfay is rendszeresen tudósította. Kölcseyről Kazinczy a következőket írja: „Köztünk sem szerencsésebben szóló, sem tudósabb, sem tisztább lelkű ember nem ült, mint Kölcsey. Légy rajta tisztelt barátom hogy öt Szatmár diétai követté válassza.”⁵⁵ Magától jutott erre a gondolatra Kazinczy — aki, mint tudjuk, a követséget tekintette volna közéleti pályája csúcsának, de nem sikerült elérnie —, vagy csak tolmácsolta a Károlyi György és Bártfayék körében fölmerült véleményt, nyitott kérdés. Tény, ez a javaslat utolsó beavatkozása Kölcsey életébe. Lehet, hogy levélírára nem tudta elszánni magát, de költőnk is megenyhült.⁵⁶ Április 9-én arra kérte Bártfayt, intse a „szeretetre s tiszteletre méltó Bajzát, kíméljék a szent öreget”.⁵⁷

Ugyancsak Kazinczytól tudjuk, hogy Károlyi György március 10-én érkezett vissza Bécsből, majd Nagykárolyba készült, de nem ment el.⁵⁸ Nyilván mert megtudta, hogy időközben lezajlott a viharos március 7-i szatmári közgyűlés. Károlyi bécsi útjának földelítése nem ide tartozik, említése azért szükséges, mert valószínűleg összefügg híres követjelentésének ügyével. Barta István, aki tisztázta a kinyomtatás és betiltás körülményeit, beleértve Vécsey azon javaslatát, hogy cenzúrázottan kerülhessen nyilvánosságra, meggyőzően

⁵⁴ KAZ Lev. XXI. k. 485. l.

⁵⁵ KAZ Lev. XXI. k. 484. l.

⁵⁶ Lehet, hogy később írt is Kazinczy-nak, csak levele nem maradt fenn.

⁵⁷ KFÖM III. k. 389. l.

⁵⁸ KAZ Lev. XXI. k. 470. l. — SZSZMLT—SZVLT. IV. A. 501. k. jkv. Az 1831. március 7-i közgyűlésről.

tulajdonítja a szöveget Kölcsey munkájának.⁵⁹ Ha Károlyi ebben az ügyben járt a Bécsben székelő Kancellárián, útja eredménytelen volt. Az udvar szigorúnak bizonyult, de beavatkozása sem a szólásszabadság sérelme miatti országos vihart nem tudta megakadályozni, sem a szatmári ellenzék megerősödését. Amit elért, Károlyi fokozatos visszahúzódása volt. Egyelőre azonban folytatta politikai tevékenységét. Április 1-jén Nagykárolyban tartózkodott Bártfayval együtt, amiről az utóbbi értesítette a Csekében tartózkodó Kölcseyt. Költőnk tőle szokatlan lelkesedéssel írta: „Jelentsd be grófnak alázaatos tiszteletemet; tiszteletemet, mely számból a nemes tettek tevőjéhez, mint ő, legszentebb valóság, és nem compliment.”⁶⁰ Károlyi és Kölcsey április 9. körül személyesen is találkoztak és röviden beszéltek egymással.⁶¹ Következő találkozásjukra a júniusi közgyűlés alatt került sor: Károlyi György ekkor ajánlotta — hiába — először főjegyzőnek Kölcseyt. Noha a főispáni helytartó ellen mondott, költőnk mégis meghatódott: „...lelkes férfiak által megbecsületes jeleit venni, ez az élet legszebb öröme. Grófod engem valóban nagyon lekötelezett...”⁶²

A március 7-i közgyűlés eseményeit Kölcsey leírásából ismerjük. Bártfaynak írja március 11-én: „Wesselényi, midőn már nem is váratott, megjelen. Eötvös János kérdést tesz a nyomtatványok felől; b. Vécsey röviden elbeszéli a történetet; s Eötvös fájjalja, de javasolja is, hogy most hallgassunk, míg a kancellária a közönséghez nem ír. Wesselényi, bizonyosan képzeled mint állá fel, s mint tartá beszédét; melyben gyanítja, hogy talán a vármegye elárulva van, (subst. visp. Cs[omay] által), jelenti fájaldalmát, gyalázatát és átkot kiált az áruló fejére, s kívánja a dolgot representáltatni. Geöcz nagy tűzzel szólott, s a representatiot a nádorhoz intéztetni kívánta; s ezen vélemény győzött nagy viatly [?] után.”⁶³ Barta Csomayt elmarasztaló — Kölcsey beszámolóján ala-

⁵⁹ Barta: i. m. 274—277. l. — Ez nem lehetetlen, noha Bártfay sem tudott róla. 1831. március 16-án ugyanis azt írja Kölcseynek, hogy Károlyi nem gondolt a követjelentés kinyomatására (amit a nádor meg is tiltott!). „Ha előre lehetett volna látni, valamivel másként készült volna, akor: némely pontok még világosabban s körülményesebben irattak volna.” SzT 1740. XI. k. 24. l.

⁶⁰ KFÖM III. k. 387. l.

⁶¹ KFÖM III. k. 388. l. — Március 31-én hívta meg a „gróf” nevében Bártfay Kölcseyt Nagykárolyban, aki másnap már ott is volt. SzT 1745. XI. k. 30.

⁶² KFÖM III. k. 394. l. — Ezen a július 13-i közgyűlésen — Wesselényi és Kölcsey jelenlétében — számos országos ügyet tárgyaltak. Így a lengyel kérdést, Erdélyt, az országgyűlés Budára helyezését, a Ludoviceum alapítását stb. Vö. SZSZMLT—SZVLT. IV. A. k. jkv. 1625—1637/1831. sz.

⁶³ KFÖM III. k. 384. l.

puló — álláspontját újabban Takács Péter megkérdőjelezte azzal, hogy a megyeszékhely áthelyezése körüli vita miatt Károlyi tudatosan törekedett lejárására. A következő országgyűlésen Kölcsey kapta a feladatot, hogy töröltesse az országgyűlési naplóból Csomay szavazatát a katonaállítás ügyében. Ezt megtette, később azonban kétségek merültek föl azzal kapcsolatban, hogy Csomay valóban úgy szavazott-e, ahogy a jegyzők rögzítették.⁶⁴ Kölcsey ekkor még nyilvánvalóan azonosult Károlyiék állításával, Eötvös János azonban tudhatta az igazságot, talán azért sem vállalta a követséget 1832-ben.

Ugyancsak Kölcsey írta a március 7-i határozatnak megfelelő felirat szövegét, amit azért nem küldhetett meg Bártfaynak, mert — úgymond — a közönség nevében készült iratokat nem szokta magánál tartani.⁶⁵ Noha a fennmaradt példány nem az ő írása, szerzőségében nem kételkedhetünk.⁶⁶ Távollétében (Pesten tartózkodott) választották be a reformmunkálatokat fölülvizsgáló bizottságba. A feladatok elosztásakor — március 8-án — azonban már otthon volt, valószínűleg éppen ezért. Áprilisban a „Regnicolaris Deputatio egyik legizmosabb kötetét” rostálgatta.⁶⁷ Októberben azt remélte, novemberben befejeződik az egész munka. 22-én valóban „referálta” saját észrevételeit, amit elfogadtak. Már október 17-én kiderült ugyanis, hogy csak Kölcsey készült el a jogi munkákkal, mire a befejezetlen feladatok nagy részét is rábízták. Mint Barta tisztázta, kettő kivételével közreműködött valamennyi bizottsági jelentés elkészítésében. Kölcseyék úgy gondolták, az észrevételeket ki kell nyomtatni, s ez a kérdés érdekes fényt vet a korabeli Magyarország jogviszonyaira.

Értelmezés kérdése, hogy az „észrevételek” azon megyei határozatok közé tartoznak-e, amelyek kinyomtatását az ez év március 12-i királyi utasítás nyomán a nádor április 16-án felsőbb engedélyhez kötötte. E késői, nehézkesen meghozott és vitatható rendelet jól szemlélteti, hogy a kormányzat mennyire nem volt fölkészülve a tömegtájékoztatás nyomtatott formájának a kezelésére. Ennek okát is megvilágítja ez az ügy: Nagykárolyban nem volt megfelelő nyomda, a helyi mester csak rövid megyei határozatok sokszorosítására volt

⁶⁴ Kölcsey 1833. február 10-én számolt be Kendének, hogy töröltette az országgyűlés jegyzőkönyvéből Csomaynak a követutastással ellenkező szavazatát. Ugyanakkor rögtön hozzátette: „Itt sok akkori követek vagynak, kik tagadják, hogy azt mondta volna.” (KFÖM III. k. 485. l.) Öt nap múlva írt is Csomaynak (KFÖM III. k. 487. l.), aki hálával szólott Kendének Kölcseyről (Kölcsey—Kende 77. l.)

⁶⁵ KFÖM III. k. 386. l.

⁶⁶ OL Nádori levéltár. 1831. 3. sz.

⁶⁷ KFÖM III. k. 386. l.

berendezkedve, azaz, e kérdés korábban nem létezett. „György gróf” akaratából Bártfay kapta azt a feladatot, hogy tudja meg, Pesten „nyomtat-e... valaki imprimatur nélkül, csupán megyei, azaz távol megyei végzés mellett? s ha nem, kitől nyerhetnénk imprimaturt? Drescher? De félek, hogy a megyei szellem szabadságában készült, s az alkotmánnyal foglalatосkodó írást cenzurálni nem meri. Pedig ha ez a Consiliumnak és kancelláriának fog elébe terjeszteni ... mi lesz?” — kérdezi költői módon. (Kölcsey itt utal a *Theátrómi beszéd* cenzúrázására, ami Szemerének 1827. március 26-i levele szerint „két holnap óta készen áll”.⁶⁸ A feltett kérdés úgy oldódott végül meg, hogy Gönyei nagy-károlyi nyomdász elvállalta az erejét és lehetőségeit meghaladó feladatot — igaz, hosszadalmasan. A megye vezetői pedig úgy ítélték meg, a központi tiltás itt, saját birodalmukban nem érvényes. Fontos esemény már maga az elhatározás is, egy olyan országban, ahol az 1823-as nemesi ellenállás időszakában a közgyűlési határozatok megyén kívüli megismertetésének eszköze még csak a kézzel írt levél és a szóbeli beszámoló volt.⁶⁹

Decemberben kiderült, hogy Kölcsey és a hozzá nagyon közel álló Nagy Károly főügyész magánjogi munkájának jelentős ellenzéke van Szatmárban, ott „fractiók vannak, s ezeknek következésében a nyomtatást elkezdni nem lehet”.⁷⁰ Ez is közrejátszhatott abban, hogy a már legalább kétszer följelentett, két kancelláriai vizsgálatot átélt — egyébként bátor — Geöcz Ferenc alispán addig nem vállalta a felelősséget az „észrevételek” kinyomtatásáért, míg „a munka valami generális gyűlésen keresztül nem megy”.⁷¹ Kölcsey a szatmári nemesség többségének óvatos konzervatívizmussal került szembe. Ugyanakkor azt is be kellett látnia, hogy az alispán döntése annak a többségi elvnek felel meg, amit alapvetőnek tartott. Logikája szerint ugyanis csak a nemesi „köztársaság” egyetértése esetén lenne a központi intézkedés semmibe vehető. Az országos hatalomnak ez a kettőssége, a központi végrehajtó szerv erőtlensége és az önkormányzat elve tette ezt a közigazgatási rendszert a nemzeti érdekek védelmezőjévé. S az udvar ezen hiába igyekezett egyesek megvásárlásával és erőszakkal változtatni! (Más oldalról, amint azt majd Kölcsey centralista tanítványai, Eötvös József, Szalay László hangsúlyozzák, ez a rendszer lényegében kormányozhatatlanná tette az országot, a helyi és csoportér-

⁶⁸ KFÖM III. k. 409. l. és 333. l.

⁶⁹ A központi határozatok végre nem hajtását lásd: *Benda Kálmán—Irányi Károly: A négy száz éves debreceni nyomda.* Bp., 1961. 131. l.

⁷⁰ KFÖM III. k. 412. l.

⁷¹ KFÖM III. k. 413. l.

dekek anarchikus érvényesülését jelentette; az ellenzék országos táborának kiépülése után a maradiság híveinek adott nagyobb teret.)⁷²

1832. február 13-án költönket különös baleset érte: „Egy pohárnak eltörése bal szeme felett okozott homlokán egy másfél colnyi hosszú mély sebet... sok vért vesztett... [s] nemcsak a M. Tudós Társasági gyűlésről, de vármegyegyűléseinkről is el kellett maradnia” — írta Bártfaynak 1832. március 7-én írnoka, Nagy Ignác.⁷³ Csak arra gondolhatunk, hogy a pohár valahonnan leesett, így okozta a balesetet, aminek következtében Kölcsey nem lehetett jelen a február 27-i közgyűlésen. Ezen jelentette be visszavonulását a beteg Kovács Sándor főjegyző, s ezúttal Geöcz Ferenc ajánlotta helyébe Kölcseyt, ezt azonban „egy fejcsóválással az adminisztrátor” megtagadta.⁷⁴ Vécsey ellenvéleményéhez hozzátartozik, hogy a főjegyzői munkakört gyakorlatilag rég Kölcsey töltötte be. Magatartását költőnk a következőképpen magyarázta Bártfaynak: „Most Szatmár megyében semmit nem hallanál egyebet tüzes fenekedésnél gróf György, Wesselényi, Gócz [így!], Nagy Károly és én ellenem.”⁷⁵

Kölcsey betegsége is halasztóan hathatott a küldöttségi munkák megvitatására, amit május 7-vel tűztek napirendre. Költőnk május 3-án még bizakodó, lelkesen üdvözlöi a változásokat, amelyek megfigyelése szerint immár Debrecen is elértek, az ifjúság ott is a „kor szellemében” élt.⁷⁶ Hamarosan újabb politikai csalódást kell átélnie: a közgyűlésen elvetik a rendszeres munkákhoz készített bevezetőjét — mondván: „nem kell megvallanunk hibáinkat”, s nem helyes „említeni e szavat: hitel”.⁷⁷ A kereskedelemről szóló munkát viszont elfogadják. Az urbáriummal Kölcsey megint nagy vihart kavart: az adminisztrátornál tartott szűkebb körű konferencia a közgyűlés előtti fölolvását eltiltotta. Ehhez tizenöt oldalas elvi bevezetőt készített, amely rövid történelmi visszatekintés után a Dózsa-fölkelés következményeire, a jobbágyság rabszolgasorba vetésére utalva leszögezte, a jövő nemzedékek nem büntethetők a legsúlyosabb bűnökért sem: „Isten haragja fekszik a terhes bűnt elkövetett nemzeten; s néhány év olta semmi sem ártott úgy a hajdan virágzó Magyar

⁷² *Fenyő István*: Kölcsey és a centralisták. Remény s Emlékezet. Bp.—Fehérgyarmat, 1990. 70—86. l.

⁷³ KFÖM III. k. 415. l. — Nagy Ignác patvaristája volt. — Bártfay más forrásból is értesült a balesetről és a Kölcsey elleni támadásokról. Április 11-én nagy együttérzéssel írt neki. SZT 1817. XII. k. 12.

⁷⁴ KFÖM III. k. 416—417. l.

⁷⁵ KFÖM III. k. 417. l.

⁷⁶ KFÖM III. k. 423. l.

⁷⁷ *Takács Péter*: Szatmár megye albizottságának véleménye az Országos Bizottság Urbáriális jelentéséről. Remény s Emlékezet, i. m. 132—146. l.

Országnak, mint a jobbágyok elnyomatása, kiknek kiáltásai Isten elébe szünet nélkül emelkednek. S azért, hogy a mennyei bosszú ismét megengeszteltethessék, s az elsüllyedt magyar nép az ég kegyelmét újólág megnyerje: a Jobbágyok szabadságát visszaadni parancsolja.” E kemény és határozott hang után rátért a birtokosokat is sújtó gondokra, a tagosítás, az adás-vétel kérdésére, a pénzhányra, az irtások, a legelők használatára, a bormérési jogra, a kilencedre és a robotra. Az utóbbiról azt állapítja meg, hogy „nagy akadály a paraszt felemelkedetésének”. Talán nem is olyan meglepő, hogy ezek a szokatlan eszmék elutasításra találtak. A megye elvetette igényes munkáját, az egész határozatot másfél oldalas semmitmondó szövegbe foglalta össze.⁷⁸

Elkeseredésén nem segített, hogy kisebb jelentőségű munkáit elfogadták. Május 11-én újabb vereséget szenvedett: az urak „a sajtószabadságot nem akarták”, mert „ezen urak a revolúciótól félnek, s nekik világosság nem kell”.⁷⁹ Sajnálja, hogy Károlyi és Wesselényi nem voltak jelen az egyébként gyér létszámú közgyűlésen, mert a „Most végzetek fognak a követnek utasításául szolgálni: s ily utasítások mellett követ lenni ki óhajt? Keservesen megbántam, hogy valaha publikum elébe léptem. A literatori pályán legalább azt önthettem papírosra, amit akartam”.⁸⁰

IV

Mivel közismert, hogy Szatmár vármegye egyik követe a következő országgyűlésen éppen Kölcsey lett, meg kell vizsgálnunk azokat az emberi kapcsolatokat, amelyek a „publikum elé lépését” lehetővé tették és elősegítették. Ezek jelentős része földeríthetetlen. Már szó esett róla, hogy Kölcsey kezdetben jó viszonyban volt a megye korábbi vezetőivel. Baja legfőljebb azokkal a tisztviselőkkel volt, akik „hidegen” kezelték álláspontját számos pörös ügyében. Isaák Sámuel és tábora azonban 1827 körül a megye jelentős részének szemében akadályos lett a helyi közállapotok javításának, amit elvi meggyőződésből és személyes érdekből többen sürgettek. Nem tudjuk, milyen mértékben állt át a régi vezetőség néhány tagja az új oldalára, annál kevésbé, mert a változás két hullámban ment végbe. Az elsőben Geöcz Ferenc és Csomay Pál került a megye élére, a másodikban — 1832-ben — már Kende Zsigmond és Uray Bálint.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ KFÖM III. k. 429. l.

⁸⁰ KFÖM III. k. 429—430. l.

Isaák belső köréből Kölcsey mindvégig meleg barátsággal viseltetett Szentlélek Antal iránt. Nagy Károly főügyész is Isaák idején került tisztségébe, s Kölcsey hivatalba jutása után megbízható szövetségese lett. Viszonyuk oly meghitté mélyült, hogy végrendeletében Kölcseyre hagyta néhány személyes használati tárgyát.⁸¹

Geöcz Ferencsel költőnk nemcsak jóban volt, de a legfontosabb kérdésekben hasonlóan gondolkodtak is. Egész politikai szereplését nyilvánvalóan sokoldalúan segítette a család. Távolból Péter és Sámuel, Szatmárban Gábor, János, Mihály és a többiek. Minderről azért nem tudunk részletesebben szólni, mert a velük folytatott levelezés ugyanúgy elveszett, ahogy hiába keressük a Vécsey Miklóshoz bizonyíthatóan írott Kölcsey-leveleket. Mégis a későbbi főispán személye az, akivel kapcsolatban — ha hiányosan is — tisztázni lehet Kölcsey személyes politikai kapcsolatát.

Ifjú báró Vécsey Miklós neve legfőljebb a Kölcsey-életmű kutatói előtt ismeretes. A történészek érdeklődését sem vonta magára, noha alighanem jellegzetes tisztviseelője volt a reformkori Magyarországnak.⁸² A több ágra szakadt család semmiképpen nem tartozott a főnemesség gazdagabb rétegébe, tagjai közül sokan a császári hadseregben, mások tisztviseelőként keresték az érvényesülés lehetőségét. Idősebb Vécsey Miklós hosszú ideig kormányozta főispánként Szatmár megyét, s Bécs minden bizonnyal meg lehetett vele elégedve: a kormányzat igényének megfelelő „rendet” tudott tartani. Azonos nevű fiának három, általam ismert levele azt sejteti, hogy mindennapi életben a család magyarul beszélt.

Az ifjú Vécsey politikai pályafutása még apja főispánsága idején kezdődött, amikor az 1825-ös országgyűlés egyik szatmári követévé választották. Takács Péter erről a következőket írja: „...az országgyűlést »kicsikaró« nemzeti nagy zajgásban Szatmár megyének még halk a hangja. Az élemedett korú báró Vécsey Miklós főispán javaslatára közfelkiáltással megválasztják a vármegye követévé Isaák Sámuelt és ifjú báró Vécsey Miklóst. Ez utóbbi hamar beleunván

⁸¹ KFÖM III. k. 585. l. — Nagy Károly a megyeházán található íróasztalát és „almáriomát” hagyta Kölcseyre. — Nagy Károly 1833. március 19-én halt meg — hosszabb betegség után. A Jelenkor 26. számában megjelent nekrológ szerint az egri líceum egykori tanítójának, Szatmár vármegye elhunyt főügyészének utolsó napjaiban fő büszkesége volt, hogy „Kölcsey Ferenc kedves rokonát 's barátját, kivel Szatmár részéről együtt fáradozott minden országos munkálatok ügyében, a megye képviselőjévé” választották.

⁸² A Vécsey család levéltárát nem sikerült megtalálnom. Ez egyrészt Vécsey Miklós személyének megismerése, másrészt a hozzá írt Kölcsey-levelek miatt sajnálatos.

a követi fáradalmakba, vagy belátván, hogy a formálódó liberalizmussal szembehelyezkedve, konzervatívabb oldalon pénzesebb jövő vár rá, leköszönt...⁸³ 1829-ben azonban ismét megjelent a megyei élet színterén: akkor iktatták be — édesapja helyett — a főispáni helytartó tisztségébe.

A fenti idézetből kiderül, hogy egyelőre nem ismerjük sem Vécsey gondolkodásának indítékait, sem politikai elképzeléseit. Egy később idézett, Kölcseyhez írott levele azt sejteti, hogy nagy hatással volt rá az 1825-ös országgyűlésen Plathy Mihály jegyzői tevékenysége, amit a liberális elvek helyett inkább a fölfokozott ellenzéki retorika jellemez. Nagyon valószínű, Vécsey Miklós nem volt konzervatív, sőt a szó valódi értelmében politikus sem. Kormánytisztviselőnek nevezhetjük, akinek fő célkitűzése az volt, hogy megszolgálja az udvar bizalmát, s nyílt erőszak alkalmazása nélkül, békés eszközökkel tartson rendet.

Bizonyosra vehető, hogy nem politikai, hanem emberi okai voltak annak a szövetségnek, ami a főispáni helytartó és a Kende—Kölcsey „párt” között az 1829. július 7-i tisztújítás után kialakult. Vécsey úgy érezhette, hogy Isaák Bécsben is elismert tekintélye veszélyezteti az övét, ezért a vezetés élén a nemzedékváltás neki is érdekében áll. Mindenesetre 1830. január 21-én Kölcsey vitte magával Miskolcra, aki e hosszúra nyúlt — már említett — munkáról február 7-én ezeket írta Kendének: „...napjaim egyfelől az adminisztrátor szép társalkodása, másfelől a folyton folyó munka miatt gyönyörűséggel telnek. Csak házi körülményeim miatt szeretnék honn lenni.”⁸⁴ Később pedig azt mondta, „Én az adminisztrátornak sokkal tartozom, s kész vagyok érte áldozatra is...”⁸⁵ Az áldozat, amire itt utal, persze nem más, mint munkájának és idejének Vécsey szolgálatába állítása. Nem érdek nélkül: Kende és Kölcsey szövetségében az „adminisztrátornak” fontos szerep jutott, mindketten igyekeztek vele együttműködni, törekedtek a megnyerésére, a maguk mellé állítására. S ez kezdetben megvalósíthatónak látszott.

Sajnos, Kölcseynek egyetlen Vécsey Miklóshoz írott levelét sem ismerjük. Kapcsolatukat már 1830-ban megzavarta a Károlyi György követjelentésének kinyomtatása körüli ismert vita. A nádor tiltó rendelkezése annál inkább megijeszthette Vécseyt, hiszen egyrészt a megyében különösen nagyhatalmú főúr-

⁸³ Csorba Sándor és Takács Péter: Kölcsey és Szatmár megye. Nyíregyháza, 1988. 14—15. l.

⁸⁴ KFÖM III. k. 371. l.

⁸⁵ Kölcsey—Kende 43. l. — E levél hiányzik Szauder kiadásából. — Később, amikor Vécsey másodszor utasította el Kölcsey főjegyzői kinevezését, utána baráti levélben meghívta magához Nagybányára. (KFÖM III. k. 417. l.)

ról volt szó; másrészt az ügy tevékeny szereplői voltak a vezetése alatt álló tisztikar tagjai, beleértve az általa kinevezett aljegyzőt. (Ámbár az utóbbiról lehet, hogy nem tudott.) Vécsey Kölcseyvel szembeni gyanakvásának első határozott jele, hogy az 1831. júniusi közgyűlésen elutasította Károlyi György javaslatát a főjegyzői kinevezésre. Még kétszer mondott ezután nemet, míg az 1832-es követválasztás után elszánta magát erre a lépésre.

Az 1831-es kolera idején, amikor Bécs királyi biztosokat állított a megyék élére, az adminisztrátor óvatosan távol tartotta magát Szatmártól. Miután a kormány az eseményekre hivatkozva elhalasztotta az ígért országgyűlés összehívását, Szatmár vármegyében október 17-én és 18-án viharos közgyűlésre került sor, amelynek eseményeit a kancellária szükségesnek tartotta kivizsgálni. Reviczky Ádám főkancellár jelentést kért Vécseytől, aki még akkor sem tért vissza Nagykárolyba, s ezért beszámolókat íratott a megye vezető tisztviselőivel. Ezeket óvatos — latin nyelvű — összefoglalás kíséretében terjesztette föl, s mellékelte a kapott írásokat is. Az utóbbiak ismeretében azt kell mondani, hogy Vécsey egyes jelentésének legérdekesebb mozzanata sanda utalása Károlyi György föltételezett szerepére. Barta és Trócsányi egyaránt ismerték ezt a levéltári anyagot, tudták, hogy további vizsgálat nem indult, Kölcsey szerepére azonban nem fordítottak figyelmet.⁸⁶ A megyei tisztviselők beszámolóí közül Uray Bálinté a legjelentéktelenebb (Vécsey távollétének kérdését emeli ki), Isaák Lajosé az országgyűlés elmaradása miatti adókvetés kérdésére összpontosít, Kendée rövid, s Geöcz részletesebb latin nyelvű leveléhez hasonlóan, lényegében megegyezik Kölcseyével.

Kölcsey beszámolója több szempontból jelentős. Mindenekelőtt azért, mert maga is megfeledkezett róla. 1833. február 28-i keltezéssel ugyanis a következőket írja az *Országgyűlési napló*ban: Wesselényi veszélyben van, mert „vizsgálatok, s kérdeződések ellene titokban tétettek. B. Vécsey, szatmári volt alispány Geöcz, több ízben kénytelenek voltak fölöle jelentés tenni; minthogy Szatmár vármegyéből a múlt évek alatt tett felírások Bécsben figyelmet gerjesztének, s azok egyenesen Wesselényinek tulajdonítottak”.⁸⁷ Abból, hogy éppen Vécsey és Geöcz fogalmaztak latinul, arra következtethetünk, Kölcsey úgy gondolta, a magyar levelek csak a főispáni helytartó tájékoztatására szolgálnak. Másfelől a többes szám használata azt sugallja, hogy Vécseyhez és Geöczhöz fűződő bizalmas kapcsolata alapján tudott további vizsgálatokról is.

Az, hogy a hivatalban lévő aljegyzőnek kötelessége volt a megyei közgyűlésről a főispánt hitelesen tájékoztatni, olyan tény, ami lelkiismereti kérdés le-

⁸⁶ Barta: i. m. 280—281. l. és Trócsányi: i. m. 114—115. l.

⁸⁷ KFÖM II. k. 463. l.

hetett abban a kémkedésekkel, följelentésekkel teli világban. Kölcsey választotta: lemond hivataláról — és ezzel további, országos politikai szerepéről —, vagy megírja beszámolóját abban a hitben, hogy azzal többet segít Wesselényinek, mintha a történetek összefoglalását másnak engedi át. Bizonyíthatatlan gyanúm, hogy Kölcseyben e kérdés ekkor föl sem merült, bízott Vécseyben, s talán nem is gondolt rá, milyen titkos szándékok rejlenek a háttérben. Levele első olvasásban megfelel a följelentés követelményeinek, csak figyelmesebb tanulmányozása fedi föl, hogy a toll nagy mestere milyen ügyesen helyezi át a hangsúlyokat.

E szűkszavú, kézírásban mégis háromoldalas levélben nyoma sincs a Kölcsey-beszédek érveit általában erősíteni hivatott érzelmi töltésnek. A tárgyilagos hang fedezi Wesselényi védelmezését. Kölcsey ugyanis azt emeli ki, hogy Wesselényi a közgyűlésen „szégyent és gyalázatot kiáltott a Főispányi Helytartó fejére”, amiért az a baj idején nem tartózkodott megyéjében. Ezzel személyes síkra igyekszik terelni az ügyet — hívja ki Vécsey a párbajhős Wesselényit, ha akarja —, s a továbbiakban ennek jelentőségét is csökkenti, amikor e vád visszhangtalanságáról szól, majd pedig részletesen ismerteti, hogyan értelt az „Előülő Alispány” a főispáni helytartó magatartása védelmében.

A Vécsey elleni személyes támadás kiemelése teszi lehetővé, hogy Kölcsey éppen csak megemlítsse: Wesselényi hangot adott a „közfájdalomnak” a lengyelek ügyében, majd sérelmezte az országgyűlés elhalasztásáról intézkedő királyi leiratot. Ma már tudjuk — a később történetek fényében —, ez az, amit felségsértésnek lehetett volna minősíteni; s ez az, aminek érveire Kölcsey „harmadfél hónapi időteltés után” nem emlékszik. Annál élénkebben arra, hogyan kelt Botka Lajos a kormány védelmére. A késői olvasó megdöbbenve veszi tudomásul, hogy az erkölcsi elvek bajnoka ravasz politikusként viselkedett, ha úgy látta józnak.⁸⁸

A rendszeres munkák vitái — különösen Kölcsey javaslatai — ismét megijesztették Vécseyt. Kende 1832. augusztus 20-án azt írta Kölcseynek, hogy Geöcz alispánnak arról beszélt, szeretne Máramarosban főispán lenni.⁸⁹ A szeptember 10—15-én tartott közgyűlésen Vécsey nem jelent meg, amivel sikerült megakadályoznia a rendszeres munkák megtárgyalását. Ugyanakkor hozzájárult, hogy október 15-én megtartsák a tisztújítást, amire aztán nem került sor, mert a Hazai 's Külföldi Tudósítások híre Isaák Sámuel főispáni ki-

⁸⁸ Országos Levéltár. Szövegét Kölcsey és Vécsey című tanulmányomban közlöm. Remény s Emlékezet. I. m. 87—97. l.

⁸⁹ Kölcsey—Kende 52. l.

nevezését adta tudtul. Vécsey október közepén elköltözött a főispáni szál-
lásról.⁹⁰

Nehéz eldönteni, Vécsey elbizonytalanodásában, avagy örömeiben keres-
hetjük-e annak magyarázatát, hogy november elején váratlanul ismét megje-
lent Nagykárolyban, s követválasztó, majd tisztújító közgyűlést hirdetett.
Egyelőre nem ismeretes ugyanis, megtudta-e avagy sem, hogy hamarosan
megkapja főispáni kinevezését Szatmárba. Mindenesetre nem akadályozta
meg, hogy november 6-án országgyűlési követé kiáltsák ki Eötvös Jánost és
Kölcsey Ferencet,⁹¹ majd utóbbit főjegyzővé is kinevezte a viharos tisztújítás
után.

Noha költőnk Szabolcsról szólva hevesen elítélte a szavazással járó vereke-
déseket, a botozást, öklözést,⁹² ő maga megyéje történetének talán legvére-
sebb választása után került magas hivatalába. Mivel pedig az erőszak miatt né-
hányan Bécsbe és Pozsonyba mentek panaszra Kendéék ellen, s ez Vécsey
tekintélyét is sértette, az újdonsült főispán kénytelen volt Kölcseyhez közele-
dni. Valószínűleg kölcsönösen reménykedtek a korábbi jó viszony helyreállítá-
sában, hiszen az első lépést Kölcsey tette, amikor — elveszett — levélben kö-
szöntötte Vécseyt főispáni kinevezése alkalmából. A meleg hangú válasz
1832. december 24-én kelt a szatmári Sárközből, ahol Vécseynek (Kendéénél
kisebb) kastélya volt: „Kedves Fő Notárius Úr! — Annál szívesebben vettem
Fő Ispányságomnak való örvendezését, mennél jobban vagyok meggyőződve,
hogy ezen kijelentés szívből és tiszta érzésből ered...”

Leszámítva a kötelező udvariasságot, föltűnő, hogy a levél aláírásában
„Igaz Barátja”-ként jelöli meg magát.⁹³ Csak ismételhetem: Vécsey határo-
zott politikai arcél nélküli embernek látszik, s csak arra törekedett, megyéje
miatt ne vonja magára Bécs haragját. Kölcsey és Kende nyilván pontosan tud-
ták, hogy a makacsul konzervatív, heves vérű, határozott véleményű, más vi-
lágban fölnőtt idős Isaák Sámuel veszedelmesebb főispán lenne nálánál. Vé-
csey tisztában volt a „Kende párt” erejével, s félt a feltehetően ellene is
panaszkodóktól. Kölcseynek azt ajánlotta, Pozsonyban keresse föl gróf Mai-
láth Antal „udvari referendáriust”, sőt a nádort és Reviczky kancellárt is kö-
zös ügyük védelmében. Az *Országgyűlési napló*ban nincs nyoma, hogy Kölc-

⁹⁰ KFÖM III. k. 442—452. l.

⁹¹ KFÖM III. k. 453. l. — Eötvös János lemondott követi tisztéről, helyére Eötvös
Mihályt választották, így lett Kölcsey első követe.

⁹² *Csorba—Takács*: i. m. 26—27. l.

⁹³ PIM V. 1993.

csey megfogadta volna a tanácsát, pedig az „árulók” — ahogy Kende nevezte őket — ügye hosszan foglalkoztatta.⁹⁴

Vécseynek még egy Kölcseyhez intézett levele maradt fenn „Acsád 15 Jan 833” keltezéssel. Megszólítása az előbbinél is megtévesztőbb: „Drága kedves Követ Ur!” Megtévesztő, noha nem ismerjük Kölcsey két Vécseynek írott levelét, amelyek közül egyikre ebben hivatkozik. Tudjuk viszont, hogy a főispáni kinevezésben a megye vezetőjének megerősödését látta, s „az árulók” panaszait ezért minősítette veszélytelennek.⁹⁵ Talán ez is közrejátszott abban, hogy ismét teljesítette Kende kérését, és két — egyelőre ismeretlen — beszédet írt Vécsey tiszteletére.⁹⁶ A főispán mintha tényleg elismerőleg kívánna szerencsét ahhoz, hogy Kölcseyt a pozsonyi országgyűlésen kerületi jegyzővé választották, de hozzáteszi: „...remélem, hogy meg fog felelni mindennek, mert tudom azt, hogy a’ mit rendelnek azt fel fogja tenni, de különösen maga fejből került, haszontalan és fontosság nélkül való éles, szoros Constructio-kal, mellyek nem használnak, hanem csak rontanak nem fogja írásait terhelni, mint azt Plati [Plathy Mihály 1825-ben] tselekedte; valamint arol is meg vagyok győződve hogy a’ mennyiben az Úrtól függ, Collisiokat nem fog keresni; és Statusok közt való jó egyet értést mindig meg őrzy...”⁹⁷

Vécsey fő gondja a március 11-i beiktatás és a följelentés, de mintha csak előre ismerné Kölcsey három nappal korábban Kendéhez írott levelét, sorra ellenkező álláspontot foglal el az országgyűlés Pestre helyezésének, a nyilvánosságnak és a nemesi adózásnak a kérdéseiben. Nézeteltérésük ellenére lehe-
tett Kölcsey elvesztett levelében egy bizalmasabb viszonyra valló panasz, mert Vécsey ezeket írja: „Hogy nehéz helyheztetése vagyon, és türedelme sokszor próbára fog tetetődni előre láttam, csak vallja meg; hogy nagyobb ideája volt sok követekről mint a’ mint találta?”⁹⁸

Közben az „árulók” följelentései mégsem voltak egészen eredménytelenek, mert Kende úgy tudta, a kancellária vagy a Helytartótanács Vécseytől jelentést kért.⁹⁹ Miközben Kölcsey Pozsonyban vívta harcát a reformokért, s Kende

⁹⁴ Kölcsey—Kende 55. és 164. l.

⁹⁵ KFÖM III. k. 463. l.

⁹⁶ KFÖM III. k. 470. l. — „Beszédeket kívánsz?” — kérdezi, és iszonyú elfoglaltságára panaszkodik, de „hogyan tud, mennyire szeretlek, íme küldök két rövid beszédet. Nem igen jók; de nem is igen rosszak”. — Kölcsey—Kende 65. l.: „A beszédekért vedd szíves baráti köszönetemet: éppen olyanokra vala nekem szükségem...” — írja Kende.

⁹⁷ PIM V. 3998/2.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Kölcsey—Kende 64. l.

segítségét várta ehhez, februárban még úgy látszott, Vécsey határozottan mellette áll. Kende szerint „írt a Statusoknak egy lelkes, buzdító levelet, hogy az incapacitast töröljék el, 's a' domesticának egy részét vállalja magára a' nemesség”.¹⁰⁰ Ugyaninnen azt is megtudhatta Szatmár első követe, hogy a „bár dicsekedett két leveleiddel s meg van elégedve nagyon velled”. Kende szerint Vécsey sem „észre”, sem „politikára” nem elég erős,¹⁰¹ de a márciusi közgyűlésen „dicsőségesen viselte magát s győzedelmeskedénk” — mármint az „árulók” ügyében.¹⁰² Májusban Kende arról írt: Vécsey „folyvást betegeskedik, most szemfájás miatt szüntelen szobájába üll; különben meglehet közgyűlésünkön megjelent volna. Bár úgy látszik hiszen nekem 's örömet bíz rám mindent a' mit Főispány alispányára bízhat”.¹⁰³ A főispán távollétében, Kende elnöklete alatt — és Wesselényi hathatós közreműködésével — születtek azok a pótlólagos követi utasítások, amelyekről Kölcsey június 3-án ezt írja: „nagyon meg vagyok elégedve”.¹⁰⁴

Pozsonyban Vécsey kikerült Kende hatása alól, rangjánál és hivatalánál fogva olyan társaságba jutott, amely a kormányzat szemszögéből ítélte meg a politikát. Szatmár messze volt, s ez nagyobb mozgásteret engedett a főispánnak is. Pozsonyban viszont könnyebb volt rá nyomást gyakorolni. Kende már július 6. előtt levelet kapott tőle arról, hogy „nincs megelégedve a vallásügy felett való vitákkal s mindentől fél mindentől retteg s mindentől rossz kimenetelt jövendöl”.¹⁰⁵ Erről Kölcsey alighanem személyes tapasztalataiból tudott. November 14-én sietett megnyugtadni Kendét, hogy mivel a nádor megyéje — Pest — is az ellenzék mellé állt a vallásügyben „nem rettegeth többé a Szathmári Főispány”.¹⁰⁶ Lesújtó vélemény: nyilvánvalóvá teszi, hogy Vécsey csak hivatalát félti, nem saját meggyőződése vezeti.

1834-ben Szatmár megye mindennapi életét élte, az országgyűlés eseményeinél nagyobb izgalmakat váltottak ki a többször említett tisztújítás további utórezgésesei. Vécsey tevékenységéről nem sokat tudunk, legfőljebb annyit, hogy nem szakadt meg kapcsolata megyéje követeivel. Kölcsey országgyűlési szerepének következményei ez év őszén kezdtek jelentkezni. A főispán Kendénél tudakozódott az erdélyi fiatalok Kölcseyhez intézett leveléről,¹⁰⁷ majd Véc-

¹⁰⁰ Kölcsey—Kende 67. l.

¹⁰¹ Kölcsey—Kende 77. l.

¹⁰² Kölcsey—Kende 84. l.

¹⁰³ Kölcsey—Kende 98. l.

¹⁰⁴ KFÖM III. k. 564. l.

¹⁰⁵ Kölcsey—Kende 107. l.

¹⁰⁶ KFÖM III. k. 594. l.

¹⁰⁷ KFÖM III. k. 687. l.

csey hamarosan személyesen is megjelent Nagykárolyban, s ő elnökölt azon a november 10-i közgyűlésen, amelynek határozatai miatt Kölcsey lemondott követi megbízatásáról. Visszatérve Pozsonyba, november 27-én kemény hangú levélben utasította Kendét tekintélye megvédésére. Ennek egyik érdekessége, mennyivel hivatalosabb a hangvétele, mint a Kölcseyhez korábban írott leveleké; a másik a hatalom- és tekintélyféltő tisztviselő önleleplezése.¹⁰⁸

Könnyen lehet, a rendszer e kiváló tartópillére nem is értette, miről folyik a vita. Szerencsésen végrehajtott egy felsőbb utasítást, s attól rettegett, hogy „Egy Ember” — Kölcsey — tekintélye megváltoztathatja azt, s ennek szegye-ne, következményei ráhárulnának. Aggodalma nem volt alaptalan, hiszen a vezető kormánytisztviselők lába alatt is ingott a talaj: az országgyűlés sorozatos bukásokat hozott; a gyenge főispánok megyéjében pedig a kormány ismét királyi biztosokat küldött. S hogy a kormányzat Vécseyre is így gondolt, annak több jelét láthatjuk. Kölcsey már a Botka—Domahidy-féle panasz következményeként többször írt ilyen tárgyú pozsonyi híresztelésekről. 1834. decemberében a nádor személyesen kért jelentést Kendétől, valóban az ellenzék képviselőjének nevezte-e magát Kölcsey?¹⁰⁹ Az alispán barát magával a vádlottal válaszoltatta meg a levelet, de a nyomás nyilvánvalóan fokozódott. Ezért nem sikerülhetett az a megoldás, amit Kende és Kölcsey kerestek a követek lemondásának elkerülésére.

¹⁰⁸ PIM V. 4564/10. — Érdemes a levél teljes szövegét idézni: „Kölcsey haza megyen, gyanitom, hogy az 5^{ik} Urabarium Czikkely 2^{ik} §ussa ellen adott ujabbi utasításunkat meg akarja befolyása által változtatni. — Hogy valamit tenni akar a mi sem Megyénk dignitásával, sem hazánk Constitutiojával nem egyezik, arról én meg vagyok győződve. Hogy mesterkedéseit a' Károlyi kisebb nemesség által kívánja ki vinni, azon mondásából huzom ki, mert felejobb tsudálkozott, hogy a' Károlyi nemesség hogy áthatott ezen Instructiora. — Által fogja látni a' T. Ur, Mely tsufos lenne Megyéinkre nézve. Egész meg egyezéssel hozott törvényes Végzésnek egy ember miatt történendő változtatása, — mely fontos Ősi Alkotmányunknak egy illy felszabadító törvény által történhető meg változtatása. — Végre mely sajnos személyemre nézve lehetne az, ha azon végzés, mely Elölülésem alatt hozatott, és a' mely itt már közönségesen tudatik, Egy Ember által változtatódna meg — Noha pedig Szathmár Vmegye Rendeitül, sem azon Inconsituationalitást, sem irántam való figyelmetlenséget nem várom — még is a' T. Urat kiben főbb bizodalमत helyhez tetem, S kinék a' megyében valón hathatós bé folyásáról tökéletesen meg vagyok győződve S én őszinteséggel és szivességgel ezen körülállásokra figyelmetessé tenni kívántam. Meg lévén arról győződve hogy ha a' T. Ur igazán akar, sem Hazánkon, sem rajtam seb ejtetni nem fog. — Midőn ezen levelem foglalátját titokban tartatni kérem, magamat tapasztalt szivességébe ajánlom...”

¹⁰⁹ Kölcsey—Kende 159. 1.

Vécsey tudomásul vette, hogy a kormányzat Szatmárban pert indított Wesselényi ellen; maga viszont gondosan kimaradt belőle. Kölcsey életében még egyszer beavatkozott: az 1837. június 6-án és 7-én tartott szatmári tisztújításon — a Wesselényi-pörben hírhedtté vált Uray Bálint javára — megakadályozta Kölcsey jelölését az alispáni tisztségre.¹¹⁰ Érdekes módon erről az újabb csalódásról Kölcsey fennmaradt leveleiben nem szólt. Mégsem ki-zárt, hogy Vécseyre is gondolt, amikor ezeket írta Wesselényinek: „... mi fér-fiak vagyunk, mi karakterünket küzdés által nyerők; s ennek diadalmi koszo-rúja az, hogy tudunk szenvedni lélekleveretés nélkül; tudunk szenvedés által lélekben emelkedni. Nem sokkal szebb-e ez, mint a moraliter elsüllyedteknek szolgai nyugalomban tespedésök.”¹¹¹

Nincs értelme, hogy hasonló részletességgel vizsgáljuk Kölcsey és Kende Zsigmond barátságát. Nincs, mert a fennmaradt levelezés ahhoz itt is kevés, hogy tisztázni tudjuk Kende jellemének minden összetevőjét, noha költőnk ta-lán legfontosabb emberi kapcsolatáról van szó. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a köztük a húszas évek elején kialakult barátság őszinte és mély volt, mind a ketten így érezték akkor is, ha a politika színterén nem mindig tudták követni egymást. Pedig mindketten erre törekedtek. Kendének szüksége volt Kölcsey tollára és kezdeményező szellemére; Kölcseynek Kende befolyására, alkalmazkodó készségére, ügyességére és erélyére. Az, hogy az együttműkö-dés mindkettőjüknek hasznos volt, ugyanúgy nem változtat érzelmeik őszinte-ségén, ahogy az sem, hogy Kölcsey néhányszor súlyosan csalódott Kendében, s bizonyára a megyei tisztviselő is többször haragudott Kölcseyre politikai okokból. Kende, megérezve a szatmári urak ellenállását a rendszeres munkák változtatási szellemével szemben, nem követte Kölcseyt; később, az ország-gyűlésen igyekezett támogatni, de Vécseyvel óvakodott szembeszállni. Büszke volt barátja országos sikerére, de nem állt ki mellette; szerette volna megtarta-ni a követi tisztségben Kölcseyt, de nem tudta elszánni magát, hogy teljes te-kintélyével mellé álljon. Tartós szövetségüket az tette lehetővé, hogy kezdet-ben azonos módon látták környezetük és országuk gondjait. Azonos módon akkor is, ha Kende nézetei mögül hiányoztak azok a filozófiai tanulmányok és történelmi ismeretek, amelyek Kölcsey szellemi világában alapvető szerepet játszottak. Egyetértettek abban is, hogy a változtatásokat nem határozott ellen-zéki és merészen új elvek megszólaltatásával kezdeményezték, hanem óvato-san igyekeztek az abban alapvetően érdekelt birtokosokat, a megye hangadóit

¹¹⁰ Takács Péter: Akart-e Kölcsey alispán lenni? It 1984. 4. sz. 921–935. 1. és in: *Csorba—Takács*: i. m. 186–217. 1.

¹¹¹ KFÖM III. k. 830. 1.

megnyerni. Kitűnő taktikai érzék és nagyfokú rugalmasság jellemző politikai magatartásukra. Útjuk akkor vált el időlegesen — majd Kölcsey halála után véglegesen —, amikor az elérhetőnek látszó célok Kölcseyt szembefordították a megyei többséggel, Kende viszont ilyenkor is engedményekkel akarta megtartani vezető szerepét. Annyi bizonyos, mindketten erős hatást gyakoroltak egymásra, amint azt még számos példán látni fogjuk.

V

1831 tavaszán nem csupán megyei kötelességei szólították haza Pestről Kölcseyt, hanem gazdai foglalatosságai is, amelyek Szent György-nap (április 24.) körül sűrűsödtek. Április 1-jei levelében szólt ezekről Bártfaynak, de találunk itt néhány nehezen megfejthető utalást is.¹¹² Az egyik „sógor asszonykájához” való viszonya. Ádám halála előtt Pepiről soha nem esett szó, most viszont kiderül, hogy nagyon szeretett volna találkozni a Pestről érkezett baráttal. Kölcsey azt írja Bártfaynak, Pepi jól ismeri őt és feleségét, mert sokszor dicsekedett jóságukkal, széplelkűségükkel. Úgy látszik, költőnk szorgalmasan beszámolt a fiatalasszonynak élete folyásáról, s egy későbbi alkalommal magával vitte Pestre, illetve Pécelre, majd ruhákat vetetett neki Bártfaynéval. Ugyanebben a levélben szól görög filozófiatörténetének elküldéséről, továbbá két elveszett művet említ. Az egyik, amit Wesselényi kért el tőle, az Akadémia tervezett folyóiratáról szólt, a másik ismeretlen drámája, amit szeretett volna, ha Bártfay Károlyi Györgynek is megmutat. A fogalmazás alapján valószínűtlen, hogy ez a *Perényiek* című rövid töredék lenne.¹¹³ Ekkor olvasta — mégpedig háromszor — a *Csongort*, s fedezte föl (sokáig elsőnek) páratlan értékét. (Harmadszor sógorasszonyának olvasta föl!¹¹⁴) Költői alkotómódszerére és az első megyei vereség nyomán kelt keserűségére egyaránt jellemző, hogy Szemere Pálnéhoz írott 1831. április 9-i levelében olvasható az *Árok* című vers két szakasza, amit — ha a kézirat keltezése helytálló — 1832. szeptember 29-én fejezett be. Azaz tizenhét hónapig készült! A töredékben maradt rész, amit saját szavai szerint Nagykároly felé kocsizva írt, a dalköltő keserű szavaival fejeződik be. Nemcsak bánatról és epekedésről panaszkodik

¹¹² KFÖM III. k. 387. l.

¹¹³ KFÖM III. k. 386–387. l. — „drámámat itt küldöm; ha méltónak találod gróffoddal láttatni.”

¹¹⁴ KFÖM III. k. 390. l.

ezúttal, de azt mondja: „Álmodtál, s mert nem találja, / A valót s jelent utálja,
/ Kényben nem vesz s nem hagy részt.”¹¹⁵

A nyár szörnyű eseménye a kolera volt. A terjedő ragálynak első hírei az elévzett reformjavaslatokkal és az ezek megvitatására szolgáló országgyűlés tervével együtt jutottak el Szatmárba.¹¹⁶ Kölcsey július 2-án tömören és meg-
rázóan számolt be Csekéből a járvány megérkezéséről, a halottakról és az or-
vosi beavatkozások eredményéről. Úgy látja, a rémhírek eltúlozták a baj nagy-
ságát, a tudomány képes — vagy inkább képes lehetne — segíteni. Szerinte a
három évvel korábbi himlő legalább annyi pusztítást okozott, mégsem retten-
tette meg az országot.¹¹⁷ Egyfelől a kormányzat fölkészületlenségét vádolta,
másfelől erőszakos beavatkozását a megyei önkormányzat életébe. A megyék
és falvak körbezárását, az ország működképességének megbénítását olyan
módszernek minősítette, ami csak fájdalmat és bosszút okozhatott.¹¹⁸ A kole-
ralázadásokat tárgyaló irodalom nem fordított figyelmet a szemtanú Kölcsey
nézeteire, aki úgy vélte, az idegen hatalom szándékosan növelte a bajt. Érzé-
kelte a parasztfelkelés okait és veszélyét. Erélyesen tiltakozott a megyei főor-
vosnál, hogy az egészségügyi zárlat megakadályozza az időserű mezőgazda-
sági munkákat, mindenekelőtt a betakarítást, ami óriási károkhhoz vezet: az
éhínség előre veti árnyékát:

„Cseke, Július 7d. 1831. — Tekintetes Igazgató Orvos Ur, — Járásbeli Fő
Sz[olga]bíró T. Isaak Lajos Ur Csekét annyira elzáratni rendeli, hogy lakóji-
nak a' mezei munkák' végrehajtására se lehessen kijárni. Minthogy e' rende-
lés T. Uraságod javaslásából tétetni állítatik: sietek a' helység s minden Föl-
des Urainak és lakójinak nevében a' következőket előterjeszteni.

Ezer kétszáz főből álló helységet a' maga mezejétől elzártani, minekelőtte az
élelemről minden részben szükséges rendelkezések megtéetettek volna, nagy ve-
szély nélkül nem lehet. Mert tudni kell, hogy ezen népség minden időben
máshonnan hozni szokott étellel táplálja magát, és most a' piacoztokt el lévően
tiltva alig alig várja, hogy aratása megjőjön; és naponként látni embereket, kik
kosarakban már hordják magoknak a' száradni kezdő kalászt. Mi fog mán az
illyenekből lenni, ha mezejöktől elzáratnak? — De mi leszen magából a' ké-
szülő aratásból is? 'S ha a' nép a' maga vetéseit felarathatni nem fogja: ki fogja
őt, nem már most a' bezárás alatt, hanem a' kiszabadulás ideje után is táplálni,
és vetni való maggal kikészíteni? Ezen pont azonban, mivel itt egész esztendő-

¹¹⁵ KFÖM I. k. 165—166. és III. k. 389—391. l.

¹¹⁶ KFÖM III. k. 395. l.

¹¹⁷ KFÖM III. k. 393. l.

¹¹⁸ KFÖM III. k. 399. l.

re szükséges élet úgy sem terem, nem a' legfontosabb. Több figyelmet érdemel a' szénatarakás, mellynek meggátoltatására ezen helységet, melly marhatartásából él főképen, egy pillantatban semmivé fogja tenni? 'S most annyival inkább, mivel a' szüntelen tartó esőzések a' Tiszát mindég magas állásban tartják, és ez már tegnap előtt a' laposabb helyeket elöntötte; és vigyázat és sebes munka nélkül a' határnak minden fűvét árvíz alá, az az, tökéletesen haszonvetetlenné teszi. Szükség gondolóra venni, hogy itt szokatlan mennyiségű ló, ökör, tehén, sertés és juh tartatik. A' helység 'egy ménesén, két csordáján és négy vagy öt sertésnyáján kívül öt földes úri gulya, számtalan sertés, 's négy juh nyáj legel a' mezőn, mellytől a' lakosok el fognak záratni. Mi leszen már most a' rend ezekre nézve? Kizáratnak a' nyájak [...] és csordák pásztoraikkal együtt? Akkor a' pásztorokat ki fogja élelemmel tartani; és a' táplálást mellyet a' lakos tehenéből és juhából naponként veszen kipótolni ki fogja? Ezen mind a' szegénység' élelmére, mind az úri konyhákra nézve egyeránt elkerülhetetlen czikkely még akkor sem pótolthatik ki, ha felteszem a' kenyérnek valóban szükség nem lenne. Említsem-e, hogy e' határon még nagy kiterjedésű gyümölcsösök is vagynak, és azok a' marhatartásával együtt itt a' jövedelem legnagyobb ágát teszik? Ki fog azokra', messze a' falutól, a' Tisza partjain felvigyázni? Ki fogja terméseiket, annak idejében beszedni, és addig a' szanaszét bolyongani fogó marháktól őrzeni?

Felteszem, hogy a' Megye ide elég kenyérnek valót fog szállítani. De az 1817diki szükségben kiosztott élet, és annak, későbbi terhes megfizetése olly állapotba tette a' szegénységet, hogy a Politikus Commissarius rendeléséből eddig ide hozatott Őt köből lisztből a' táplálást elvenni rettenet; és újabbi felszollítás' következtében, senki sem meri magát szükségben levőnek jelenteni. 'S ezen szegénységet zárjuk már el saját aratásától, 's arra kényszerítsük, hogy a' magáé helyett adományt várjon? Mert az a' gondolat, a' határt idegen helységek takarítsák fel, kivihetetlen. Egy az, hogy minden helység tökéletesen el lesz a' maga aratásával, és szénagyűjtésével foglalva; és most annyival inkább, mert a' esőzések minden munkát nagyon elháraltattak. Más, hogy iszonyú rendetlenség nélkül, a' földeket és gazdákat nem ismerő munkás által a' takarítás meg sem történhetnék. S minden esetre, ki az embereket és környülményeket ismeri, tudni fogja, hogy a' feltakarítás ezen módja, a' feltakarítás ' elmúlásztásánál nem lenne sokkal jobb.

Mind ezekből méltóztatik T. Uraságod általlátni, hogy a' javallott bezárási mód legegyszerűbb út ezen hely lakosait egyszerre semmivé tenni, 's kétségbe ejteni. Feltétvén, hogy a' közönség illy feláldozás nélkül el nem kerülhetné a' nagyobb veszedelmet, akkor sem lenne a' Statusnak jusa ezen feláldozást kívánni, csak úgy, ha az okozandó kárt tökéletesen kipótolni fogná. Illy tökéletes

kárpótlásról nálunk szó sem lehet. Azért könyörgünk, hogy ha e' feláldoztatást akkor, midőn a' cholera nálunk legnagyobb dühösségében volt, elkerülni szerencsések voltunk; ne vessünk most kedvezőbb környülállásaink között, alája. Legalább nincsen semmi látható ok, hogy most szenvedjük azt, a'mi alól, ha eddig szenvedtünk volna is, most okunk volna szabadulást várni. Szerencsétlen oltalom az, a'mi a' gonosznál, mit elhárítani akar, százszorta nagyobb. Mert itt csak a' helységről magáról van szó; idegen helységekkel úgy sincsen semmi öszveérésünk; 's nincs ok, hogy a' cholerának innen idegen határookra terjedésére nézve újabb rendszabások tétessenek.

Kérjük T. Uraságotat, méltóztassék Járásbeli Fő Szbíró Úrral ezen észrevételeknél fogva a' mezőtől leendő eltiltást s rendeléseit visszavétetni. Különben a' Cholera, melly hat vagy hét beteges emberünkbe került, nem maga, hanem a' maga után huzott rendszabások által öl meg bennünket.

Úri, szives hajlandóságaiba ajánlott megkülönböztetett tisztelettel maradok — Tekintetes Igazgató Orvos Urnak — alázatos szolgája: — Kölcsey Ferenc¹¹⁹

Ezekben a nehéz napokban az álmodozónak tartott költő ismét meglepően tisztánlátó és a paraszttal együttérző (egyúttal saját érdekeit is féltő) gyakorlati embernek mutatkozott. Szeptemberben megyéje nevében követelte a bihari kordon fölordását, és fölháborodottan tiltakozott, hogy a lázongások ellen a statárium és a kivégzések eszközét vessék be. Azt kérdezte Bártfaytól: „...ez-e a mód a világot igazgatni a XIX. században, midőn egy más országban a halálos büntetés eltörléséről a világ hallatára törvényt hozogatnak?”¹²⁰ A legnagyobb baj abból fakadt, hogy az orvosok és az illetékes tisztviselők — köztük Vécsey — elfutottak, a távolról intézkedők pedig elfelejtették azokat megkérdezni, akik tapasztalatokból ismerték a helyzetet. Persze, ahogy mindenkit, őt is nehezen kiheverhető károk érték. Egyértelműnek látszik: a kolera tapasztalatai a korábbinál is határozottabban fordították a központi kormányzat ellen és állították a helyi öngazgatás pártjára.

A kolera szomorú következményei közé tartozott Kazinczy halála. Kölcsey megnőtt tekintélyének biztos jele, hogy az Akadémia őt szólította föl emlékbeszéd megtartására. A megtisztelt költő úgy vélte, e feladat nem kisebb, „mint a literatura közelebb múlt 60 éveit eleven rajzolatban előterjeszteni; s híven kifejteni a revolúciót, melyen mind a nyelv, mind a nemzet ízlése s mivelődése oly sebes rohanással keresztülment”.¹²¹ Az irodalom fejlődését aligha véletle-

¹¹⁹ HBML a Kölcsey család iratai XIII. 17/1/6.

¹²⁰ KFÖM III. k. 397. 1.

¹²¹ KFÖM III. k. 397. 1.

nül éppen ekkor érezte forradalminak, hiszen világosan látta, hogy a kolera következményei a parasztokat arra kényszeríthetik, hogy „szorongásai miatt nekizúduljon”. A kormány erőszakos módszerei pedig nem adnak kenyeret az éhezőknek, így a következő télben a „kereset módjától megfosztott élesdi oláhoknak” sem.¹²²

A szigorúan cenzúrázott újságok, amelyek vidéki híreiket alkalmi levelezők kétes megbízhatóságú és késve érkező irományaiból vették, nem adhattak a kolera eseményeiről megbízható képet. Az ország közvéleménye magánlevelekből és a messzebről érkezett látogatók elbeszéléseiből tájékozódott. Kölcsey tisztában volt a rémhír jellegével, Wesselényihez írott szeptemberi levelében csak a családi kapcsolatai révén jól ismert bihari és közép-szolnoki helyzet miatti fölháborodását és aggodalmát szólaltatta meg. Noha Trócsányi Zsolt úgy állítja be kitűnő Wesselényi-monográfiájában, hogy csak hőse hatott Kölcseyre, itt úgy látszik, fordított hatás érvényesült: Kölcsey fölháborodása aggodalma okozója lehetett Wesselényi Bécsig csapó hullámokat kavarró fölszólalásának az októberi szatmári megyegyűlésben. Kölcsey az ülés alapján készült előterjesztését persze rögtön Pestre küldte Bártfaynak, rajta keresztül Szemerének, illetve Károlyi Györgynek. A szatmári viharról nem csupán Bécs értesült a maga kémszolgálatára révén, de a pesti értelmiség és a vele, illetve Károlyi gróffal kapcsolatban álló, most formálódó ellenzék is.

Kölcsey szerette volna kihasználni Károlyival kialakított politikai kapcsolatait gazdasági gondjai enyhítésére is. Arra kérte Bártfayt, járjon közbe, hogy az istvándi haszonbérletet ő kaphassa meg három kömörői paraszt és egy „Ábrahám ivadéka”¹²³ helyett. Nincs nyoma, hogy kérését teljesítették volna, Károlyi György öccsére, Lajosra hárította ezért a felelősséget.¹²⁴ December 19-én Kölcsey ismét Bártfayt keresztül értesítette a gróftól a készülődő közgyűlés időpontjának várható előrébb hozásáról, mert azon Wesselényi „ismeretes fillipikáiról” lesz szó, s nyilván támogatást remélt tőle.¹²⁵ (Bizonyos értelemben „gazdasági” segítség volt a pénzsűkében lévő Kölcseynek, hogy „gróf

¹²² KFÖM III. k. 400. l.

¹²³ KFÖM III. k. 403. l.

¹²⁴ KFÖM III. k. 398–399. l. — Helmeczy és Bártfay külön-külön ugyanazt tanácsolták: forduljon közvetlenül a grófokhoz. SzT. 1767. XI. k. 52. és 1768. XI. k. 53. — Többek között ez az eset is bizonyítja, milyen nehezen elképzelhető távolság választotta el még a liberális főnemeseket is a középbirtokosoktól és a velük egy szinten élő értelmiségi tisztviselőktől.

¹²⁵ KFÖM III. k. 414. l.

György” kölcsönözte neki Széchenyi *Világ* című munkáját, amit „el nem telhető gyönyörrel” olvasott.)¹²⁶

Kazinczy halála mélyen érintette Kölcseyt. Aggódva gondolt hátrahagyott családjára sorsára, azért, nehogy „félszázad múlva vagy később ébredjen fel a nemzet, s nyisson szemet érdemeire”. Aggódott életművéért, s világosan látta levelezésének fontosságát, de azt is, nyilvánosságra hozásukkal „nemcsak mások sértetnének meg levelei által: megsértetnék ő maga is. Különbözőkhöz írt leveleiben oly különbözők, sőt oly ellenkezők nyilatkozványi, ítéletei!”¹²⁷ Ezzel együtt verseket küldött Helmeceynek a Társalkodó részére, s már ott volt Bajzánál a *Kritika* című tanulmánya, ami majd csak a Kritikai Lapok 1833. II. kötetében jelenik meg. Döbrentei — az Akadémia irodalmi egysége érdekében — azzal kísérletezett, hogy összebékítse Berzsenyivel, amire késznek nyilatkozott ugyan, de lelke mélyén nem engedett. Pedig Szemerének írott 1832. március 14-i leveléből világosan kiderül, hogy melegen gondolt Döbrenteire, Horvátra, Vitkovicsra, az egykori „háborítatlan” barátságokra.¹²⁸ Nyáron megjegyzés nélkül olvasta Döbrentei cikkét a *Conversations* lexikonban, s — úgymond — örül, „hogy a hypochondria gyötrelmeiből kiszabadultnak lenni mondatik”¹²⁹ Berzsenyi. Már korábban elismerte, hogy nagy költő, de fenntartotta a bírálat jogát, s kijelentette, csak jószándéka elismerése esetén békülne. „Mert komplimentek embere nem vagyok, s olyakat sem másoktól venni, sem másoknak adni nem fogok” — írja.¹³⁰

Ez azonban nem mindenben felel meg az igazságnak. Szemere, a hű barát, bizony részesült „komplimentben” a szonettjeiről szóló bírálatban, s még inkább „komplimentezett” a politikus. Makacs volt. Ugyanakkor maga is hevesen vágyott az elismerésre, haragosan utasította el a kritikát. Azt viszont nem lehet kétségbe vonni, hogy elveihez következetesen ragaszkodott, irodalomban és politikában egyaránt. Következetesen, de nem változatlanul: gondoljunk csak az 1817-es kritikáktól a *Nemzeti hagyományokig* vezető útra, vagy magáról a kritikáról fokozatosan változó véleményére. Politikai írásai még több változtatásról tanúskodnak, hiszen a *Mohács* elvi magaslatáról indulva kezdő politikusként igyekezett a megyei közvéleményhez alkalmazkodni, majd éppen a rendszeres munkák küzdelmeiben kristályosodtak ki az országgyűlésen kifejtett nézetei.

¹²⁶ KFÖM III. k. 404. 1.

¹²⁷ KFÖM III. k. 402. 1.

¹²⁸ KFÖM III. k. 421. 1.

¹²⁹ KFÖM III. k. 434. 1.

¹³⁰ KFÖM III. k. 406. 1.

Megyei elfoglaltságának mértékére jellemző, hogy 1831 őszén például a rendszeres munkákat november 14-től december 3-ig tárgyalták Nagykárolyban. Ezért is örült meg Kölcsey a Szemere ajánlatával érkezett ifjú Szalay Lászlónak, akit szívesen fogadott patvaristájául. Érdekes, hogy a rá váró feladatot és lehetőséget így ajánlotta: noha Szatmárban az alispán és a főügyész derék férfiak, „fiatal embernek legtanácsosabb a jegyző hivatalhoz kapcsolni magát, hol, mint közép ponton, a megyei egész manipulációt keresztül nézheti”.¹³¹ Már novemberben aggódott, hogy ha januárban lesz az akadémiai gyűlés, megyei elfoglaltságai miatt nem mehet Pestre. Közben nem akart elszakadni az irodalmi élettől, de Szemerével meglazult a kapcsolata. Erre utal csodálkozó kérdése, miért küldte el neki az — immár Muzarion címen megjelölt folyóirat — következő kötetének kéziratait?¹³²

Élete jelentős változására vall, hogy 1832. január 25-én nem csupán vidám vendégeskedésre került sor a csekei kúriában, de erről Szemerének be is számolt — mondván, a poharakat Pepivel együtt Pál napja tiszteletére koccintgatták, s „a társaság éjfél utáni egy órakor ment széllyel”.¹³³ Nem tudjuk, mind ebben mennyi szerepe volt ennek a fiatalasszonynak, akinek élete csupa rejtély, mert — néhány gazdasági följegyzésen kívül semmi írás sem maradt utána. A Csekétől távol lévő Kölcseyvel folytatott rendszeres levelezésükből mutatóban sem akad. Talán nem is véletlenül.

A kolera Orosz- és Lengyelországból más hírekkel együtt érkezett. Szatmár vármegye már 1831. június 13-i közgyűlésén megvitatta a lengyel szabadságharc ügyét, s Kölcsey megfogalmazásában kemény határozatot hozott: „Hirdetessék ki az egész megyében, hogy a velünk szomszéd és rokon Lengyel nemzet az Orosz nagyhatalom ellen egyenetlen harcot vív, s bajnok fiainak szánakozó részvételre, s hathatós segídre van szükségök...” Ezért a megye elrendeli a menekültek befogadását és segélyek gyűjtését („pénzben, vászonban, tépésben és termékben”). A török elleni közös harcokra és Lengyelországnak az „orosz hatalmasság szertelen terjeszkedése elleni természetes védfal” szerepére hivatkozva kérik a királyi felséget, vegye oltalma alá a lengyeleket. Egyetértenek Bars vármegye e tárgyú feliratával, támogatják az ab-

¹³¹ KFÖM III. k. 407. l. és Fenyő: Szalay i. m.

¹³² KFÖM III. k. 411. l. — Szemere 1831. november 7-én küldte el a Muzarion V. kötetének a kéziratát, benne Kölcsey három „beszédét”: A követek visszaérkezésekor, Játékszín, Vilma. (*Szemere*: i. m. III. k. 235. l.) — Az említett művek 1833-ban, a Muzarion V. kötetében jelentek meg, így meg kell állapítani, hogy Kölcsey tévesen írt itt VI. kötetről.

¹³³ KFÖM III. k. 414. l.

ban foglaltakat. A történelmet ismerő költőnek megrendülést okozott, hogy a nagyhatalmi politika és a belső széthúzás, a gazdasági és politikai érdekellentét — a későn elhatározott személyes áldozatkészség ellenére — megfosztotta szabadságától szomszédainkat. Attól a szabadságtól, ami egyszerre jelentette a sok évszázados nemzeti függetlenséget és az alkotmányt, ami alatt az erre hivatkozók egyaránt értették a nemesi előjogokat, valamint a napóleoni idők lengyelországi alaptörvényeit, amit a Hazai 's Külföldi Tudósítások olvasói jól ismerhettek a lapban megjelent írásokból. A lengyel szabadságharc nagy erővel sokkolta az amúgy is veszélyérzettel telített magyar közvéleményt. Az összefogás eszméjét oly élesen vetette föl, hogy árnyékában a társadalmi változásokat követelő törekvések szélesebb támogatásra számíthattak. Ráadásul a napóleoni háborúk tapasztalatain iskolázott európai gondolkodású magyarok — számuk nagy volt! — arra számítottak, hogy az orosz veszély érvét Bécsben is megértik. Ott azonban Metternich befolyása alatt másként látták a világpolitikát, nem kételkedtek a Szentszövetség összetartó erejében — ahogy persze a magyarságot is főleg saját szabadsága izgatta. Európa zsarnokság alatt nyögő népeire elenyészően kevesen gondoltak, noha például a görög szabadságharc nagy rokonszenvet ébresztett. Maradt tehát a lassan kikristályosodó tanulság, hogy Bécs politikája nemcsak magyarelles, de gátlástalan is abban az értelemben, hogy az országon belüli ellentéteket saját érdekében akarja kihasználni.

Figyelemre méltó, hogy az immár országos kérdésekben hangját hallató Szatmár megye közgyűlésének következő pontjaként „Magyar Országnak Erdéllyel oly régtől fogva óhajtott egybekapcsolása” szerepelt.¹³⁴ Kölcsey 1832 tavaszán ismét Pestre vágott, de feladatai megyéjéhez kötötték. Örült, hogy Szemere újra dolgozik,¹³⁵ Helmeccy szívességéből rendszeresen kapta az új lapot, a Jelenkort — cserében írásaival támogatta melléklapját, a Társalkodót. (No meg barátságából is, ami most mindkettőjüknek fontosabbá vált. Nyáron Csekén vagy valamelyik közelebbi fürdőhelyen (Szobránc, Visk) együtt volt Szemeréékkel. Augusztus 29-én végre sikerült Pestre érnie (mégpedig sógor-nője társaságában). Addigra a megyei politikai küzdelmek jórészt vereségével zárultak, s túljutott a tavaszi és nyári nagy mezőgazdasági munkákon. Pesten az a kellemetlen feladat várta, hogy összebékítse két legközelebbi barátját, Szemerét és Bártfayt, akik közben egymás ellen fordultak. Részt vett az Akadémia közgyűlésén, amiről a Jelenkor így számolt be: Kisfaludy Károly emlékbeszéde Toldy betegsége miatt elmaradt, így elsőnek Nyíri István érteke-

¹³⁴ KFÖM III. k. 279—280. l.

¹³⁵ KFÖM III. k. 419—420. l.

zett a fa- és kőhidakról, majd következett „Kölcsey Ferenc szívvrázó emlékbeszéde az elhunyt, halhatatlan Kazinczy Ferencre, nemcsak mint birhatlan koszorúkat érdemlett literátorra, hanem összeolvadólag mint emberre 's mint szenvedettre, mely alatt az érzés könnyekben, utána a lelkesedés szünni alig tudó éljeneben fakadozott”.¹³⁶ Miután gyönyörű Berzsenyi-emlékbeszédét végül nem mondta el, bátran kijelenthetem, itt aratta irodalmi pályafutásának leghangosabb sikerét.

Érthető, hogy Hartleben könyvkiadó üzletet szimatolt művei kiadásában. Ajánlatát Kölcsey szeptember 11-én fogadta el.¹³⁷ Verseit szinte azonnal nyomdába adhatták, noha ez a kötet sem volt még készen. A tervezett másik négy pedig végül nem jelent meg. Szeptember 18-án — amikor Kölcsey már Nagykárolyban volt — Szemere megkapta az első nyomtatott ívet is, s a javításával — nyilván közös megegyezés alapján — Szalay Lászlót bízta meg, noha azért a szerzőt is megkérdezte, elküldje-e postán egyenkint az íveket. Nyitva maradt a bevezető tanulmány kérdése, amit a kiadóként föltüntetett Szemere vállalt magára, de megírásához Kölcsey segítségét kérte.¹³⁸ Október 1-jén derült ki, hogy költőnk sem ezt, sem a kötet elejére szánt verset (addigra csak prózában fogalmazta meg) nem tudta még elkészíteni, s ezért az első helyre *Ajánlás* című epigrammáját szánta.

Szemerétől tudjuk, hogy a kötet november 6-án még nyomdában volt, s hozzá Kölcsey újabb verseket küldött, őt pedig még mindig gondban tartotta a bevezető megírása. Ezután a kinyomtatás és a kötés ma elképzelhetetlen gyorsasággal haladt, s az elkészült munkákat Kölcsey valószínűleg december eleji pesti tartózkodása alatt vehette kézbe. Bártfay közvetítésével küldött ugyanis egy-egy példányt legfontosabb szatmári barátainak,¹³⁹ sógornőjének, Kendének, Geőcznek, Nagy Károlynak és barátjának, Lázár János katolikus papnak, aki közbenjárt, hogy Hám János szatmári püspöktől jelentős kölcsönt kapjon.¹⁴⁰ Érdekes, hogy az írók közül csak Fáy és Vörösmartyt (valamint

¹³⁶ Jelenkor 1832. 73. sz. — Szemere később arról írt, hogy Ráday grófék mennyire sajnálták, hogy nem voltak jelen. (*Szemere*: i. m. III. k. 237. l.) — Pesti feladatai közé tartozott Kende Gusztáv fia egyetemi tanulmányainak az előkészítése is. (Kölcsey—Kende 51—52. l.)

¹³⁷ KFÖM III. k. 441. l.

¹³⁸ *Szemere*: i. m. III. k. 237. l.

¹³⁹ *Szemere*: i. m. III. k. 238. l.

¹⁴⁰ Kölcsey 1832. október 1-jén írta a következőket Bártfaynak: „Pesten Helmezyvel beszéltek emléké (Nagy Károlyné, a főügyész felesége), hogy a szatmári püspök [1831. március 25-én] a nekem kölcsönzött 5200 forint pengőt készül felmondani;

nyilvánvalóan Szemerét, Bártfayt és Döbrenteit, akinél megszállt útban Pozsonyba) tisztelte meg kötetével mondván: „többnek nem küldhetek, mert szűk vagyonom elfogyott”.¹⁴¹ Bajza és Toldy tehát nem kapott belőle, s nem tudjuk, Károlyi György, Széchenyi és Wesselényi részesültek-e ebben a figyelemben. Az utóbbit az valószínűsíti, hogy műve megjelenéséről már szeptember 26-án értesítette. Egyébként ebből a levélből ismerjük a vállalkozás részletesebb tervét. Az első kötet verseit, a második beszédeit, a harmadik a görög filozófiatörténetét, negyedik kritikáit, az ötödik pedig „egyveleg prózai írásait” foglalta — volna — magában.¹⁴² Volna, mert a beszédekből sem készült el egy kötetnyi, pedig a következő hónapok levelezésében sok szó esik arról, hogy ezeken dolgozik.

A megállapodás értelmében Hartleben „öt fertály év alatt” akarta munkái gyűjteményét kiadni, s ehhez valóban azt kellett kívánni: „Bár a közönség részvétele el ne hagyna a pályán, mely már eddig nekem mint másoknak oly kevés örvendetést nyújtott.”¹⁴³ Közben Szemere folytatta a Muzarion kiadását, s közölni akarta a kritika írásáról szóló 1832. augusztus 3-i levelét. Kölcsey azonban nem értett ezzel egyet: „Megvallom, a levélnyomtatásoknak nem vagyok nagy barátja. A Muzarionban úgylis sok tárgy van már levél formában előadva... Egyéberánt is az ember sebes tollal sokat ír barátjának, ami egyenes kebelből ömlik ugyan, de idegenek által könnyen félremagyarázthatnák.”¹⁴⁴

s Helmezy baráti szivességgel mondá neki: tudósítana, miképpen a társasági pénztárból 5000 forint készen áll kamatra kiadatni. A társasági pénz, bizonyosan nyugodalmasabb tőke lenne, mint a püspöké, s ezért nagyon segítenének, rajtam, ha tennétek vagy tehetnétek, hogy a tőletek nyerendő pénzesumával a szatmári adósságot felválthatnám. Secretarius Lázár ugyan sok barátsággal viseltetik irántam; s ajánlotta magát kiszékölni, hogy adósságomat két, három ezer forintonként évről évre lefizethessem...” (Kölcsey III. k. 448. l.) Bártfay október 11-én válaszolt azzal, hogy Kölcseynek az igazgatókhoz kellene fordulnia, mert azok döntenek. (Szt. 1840. XII. k. 35.)

¹⁴¹ KFÖM III. k. 456. l.

¹⁴² KFÖM III. k. 447. l.

¹⁴³ KFÖM III. k. 447. l.

¹⁴⁴ KFÖM III. k. 443—444. l.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSEN

I

1832 mozgalmas év Kölcsey életében. Tavasszal még hiábavalónak látszott három éven keresztül Szatmár vármegyében végzett rengeteg munkája. Nyáron végre irodalmi sikert aratott Kazinczy-émlékbeszédével, majd megjelentek versei. Szeptemberben úgy hírlett, október 12-én közgyűlés, 15-én tisztújítás — restauráció — lesz. Kölcsey ekkor ugyan főleg irodalmi terveivel foglalkozott, de a nagy meglepetés nem kerülhette el a figyelmét: a Hazai 's Külföldi Tudósítások azt írta, hogy Szatmárban Isaák Sámuel lesz az új főispán.¹

Vécsey beletörődött tisztségének elvesztésébe, kiköltözött szállásáról, s amint ezt Kölcsey október 17-én Bártfaynak megírta, elhalasztotta a tisztújítást.² Nem tudni, hogyan fogadta e hírt Kölcsey, hiszen Isaák régi ismerőse, sokáig jóakarója volt, a rendszeres munkákról folytatott viták során azonban szembekerültek egymással. Mivel azonban az országgyűlés megnyitó ülését december 16-ra tűzték ki, sürgőssé vált Szatmárban is a követválasztás. Erre Vécsey jelenlétében — november 6-án került sor. Amint azt a Jelenkorban Helmečy diadalmasan közreadta, Eötvös János volt alispánt és Kölcsey Ferenc „főjegyzőt 's m. tudós társasági rendes tagot” választották meg.³ Valójában a dolog fordítva történt, a költőt főjegyzői hivatalba juttató tisztújításra csak november 15-én és 16-án került sor. Erről a lap november 24-én számolt be részletesen: „...első alispán lett Kende Zsigmond 2510 szóval, második Uray Bálint felkiáltással; főjegyzőnek neveztetett ki Kölcsey Ferenc...”⁴ Nyitott kérdés, nem befolyásolta-e Vécseyt nagy nehezen meghozott döntésében

¹ Hazai 's Külföldi Tudósítások. 1832. Sz. Mihály hava 29. (26.): Felséges Királyunk „M. Kis Dobronyi I'saák Sámuel urat pedig T. Szathmár Vmegyébe Főispányi Helytartói hivatalra emelte.” — Bártfay 1832. október 11-én írt erről Kölcseynek. (Szt 1840. XII. k. 35.) — Érdekes, hogy a köznemes Isaák kinevezése valószínű volt.

² KFÖM III. k. 450. l.

³ Jelenkor. 1832. 92. sz.

⁴ Jelenkor. 1832. 94. sz.

az is, hogy Helmečy „mintegy megelőlegezte” a főjegyzői címet barátjának. Ez annál érdekesebb, mert a főjegyzőt — alkotmányos érvekkel vitatott módon — nem a közgyűlés választotta, hanem a főispán nevezte ki. Az állás anyagi előnyére egyébként az jellemző, hogy Kazinczy örökké bánta, amiért egykor visszautasította ezt az akkor 500 forintos fizetéssel járó hivatalt Abaújban és Szabolcsban is.

Kölcsey november 7-i leveléből kiderül, hogy Wesselényi szívesen vállalta volna vele együtt a követséget, de „róla tudni sem akartak”.⁵ Érdekes módon a megválasztott Eötvös János régi ismerőse Kölcseynek, a lemondása után helyébe lépő Eötvös Mihállyal viszont csak ezután barátkoznak össze. A későbbiek fényében érdekes Kölcseynek a tisztújítással kapcsolatos bizakodó megjegyzése is: „Alispányaink, ha az ifjúság győz, Kende és Uray Bálint lesznek.”⁶ Az ifjúságban reménykedett, az új nemzedékben, amely hozzá hasonlóan mást akart, s ezt a szándékot fontosabbnak tartotta a valóságos gondok ismeretében a „más” még tisztázatlan tartalmánál. Alapvető kérdés volt például, hogy a megye tisztviselői elvégezzék feladataikat — ne csak önző érdekekkel és mulatságaikkal törődjenek —, hogy a közigazgatás működjék végre.

Noha Uray Bálint nem mutatkozott Kölcsey pöreiben jóindulatúnak, Wesselényi ügyében pedig végzetes szerepet vállalt, költönnk mégsem tartotta ellenségének, sőt később is igyekezett meggyőzni álláspontja módosításának szükségességéről, mégpedig nem *egészen* eredménytelenül. Uray egyike azoknak a megyei politikusoknak, akiről Barta István okkal írta, hogy „ingatagok”.⁷ Ingatagok, mert egyrészt nem szívesen kockáztatták személyes érvényesülésüket az udvar megvesztegetéssel fűszerezett nyomásával szemben; másrészt nem is értették teljes mértékben a változtatásokat követelők érveit, amelyek országszerte igen hasonlóak voltak. Szűkebb és rövidebb távú érdekeik mögött nem vették észre azt a kibontakozási lehetőséget, amit — másokkal együtt — Kölcsey hirdetett. Barta ismerteti Eötvös János Wesselényihez intézett aggo-

⁵ KFÖM III. k. 453. l. — „Wesselényi...őhajtott volna követ lenni velem: de róla tudni nem akartak, Ám legyen; hiszen szabadságtokban állott...” — Kölcsey 1832. november 15-én tette le a követi esküjét, december 10-én választották Eötvös János helyére Eötvös Mihályt. (SZSZMLT—SZVLT. IV. A. 501. k. jkv., 2895/1832 és 3124—3128/1832.)

⁶ KFÖM III. k. 453. l.

⁷ Barta: i. m. 300. l. — „...az ellenzéki mozgalom a megyékben, s így Szatmárban is erős ingadozásoknak volt kitéve. Vékony vezető rétege, s ingatag, befolyásolható tömegei voltak...”

dalmas levelét,⁸ amit költőnk nyilván olvasott, s ami mélyen jellemző a műveltebb középbirtokos réteg jelentős részének ellentmondásos gondolkodására. Ellentmondásos, mert időnkint meggyőzhetőek voltak bizonyos változtatások szükségességéről, ámde az ellenkezőjéről is. Mindenesetre Kölcsey aligha alaptalanul írta „János úr” lemondásának hírére Kendének: „...annyit elhíhetsz, hogy falba a fejemet emiatt nem verem; s tudom te s ti sem veritek. Eötvös Mihály barátságát úgy hiszem meg fogom nyerhetni...”⁹ Érdemes fölfigyelni arra, hogy Kölcsey azt írja „te s ti”, azaz nem csupán személyes barátja egyetértésére számít, hanem meg nem nevezett szövetségeseikére is. Azokéra, akik az ő megválasztását és Eötvös Mihályét elérték.

Így indult el Kölcsey Pozsonyba. Útközben megállt Nagykárolyban, többek között azért, hogy átvegye a megye által biztosított szekerét és 800 forintot költségeire, napidíjára, továbbá frnokai fizetésére. November 30-án megszállt Debrecenben, megállt Álmosdon, majd több napot töltött Pesten, s december 12-én érkezett Pozsonyba.¹⁰ Követtársai közül Álmosdon Péchy Ferencsel, Pest megye képviselőjével találkozott, Pesten régi ismerősével, Beöthy Ödön bihari, továbbá Dókus László és Szirmay Antal zempléni, valamint az ugyancsak korábról ismert Patay Samu és Vay János szabolcsi követekkel. Nem tudjuk, kit ismert még a Pozsonyban összegyűltek közül. Széchenyit, Wesselényit, Károlyi Györgyöt biztosan, valamint Palóczyt és Siskovitsot valószínűleg, mivel egy időben voltak jurátusok Pesten. Egyhetes pesti tartózkodása alatt a megye költségére ruhákat csináltatott, a drágaságra panaszkodott, fölkereste író barátait, összejött a betegeskedő Vörösmartyval. Döbrenteinél találkozott gyermekkori barátjával, Kállay Ferencsel. Tizennyolc év után először. Csalódott, mert — amint Szemerének írta, aki szintén nem vetette meg az italt —: „Ez az ember most is tudós, de katona pályán gonosz szerelmet tanult űzni azon istenséggel, ki szőlőlombbal koszorúzza homlokát, s thyrust hord kezében.”¹¹ Döbrentei budai otthonából indult Pozsonyba.

December 13-án írta Bártfaynak: „...tegnap délután két óra tájban már itt

⁸ *Barta István*: A fiatal Kossuth. Bp., 1966. 114. l. — Eötvös János Wesselényi azon kérésére, mozdítsa elő a rendszeres munkákra készített satmári vélemény ki nyomtatását, „vad nép”-ről, lázadási veszélyről írt, s tiltakozott a „birtokbeli egyenlőség” veszélye ellen. „Ezek a Szent Simonyisták ártatlan teoriáját veszedelmes praxison szokták kezdeni” — írja egyúttal annak bizonyosságául is, hogy a változásokkal szemben tartózkodó birtokos réteg sok tagja ismerte a szocialista tanok irodalmát. Vagyis műveltebb volt, mint általában föltételezik.

⁹ KFÖM III. k. 454—455. l.

¹⁰ KFÖM III. k. 455—457. l.

¹¹ KFÖM III. k. 459. l.

valék, és szállásomat a Magyar-utcában 495. sz. a. elfoglaltam...”¹² A dátum, mivel még két ismert levelet írt Kendének és Szemerének, továbbá feltételezhetően másik kettőt Vécseynek és Geöcznek, azért érdekes, mert az *Országgyűlési napló* első feljegyzése a „Pozsony, december 11-én 1832” felírást viseli.¹³ Igaz, köpcsényi élményeiről, s a Pozsony felé vezető útról, ezekhez kapcsolódó elmélkedéseiről, főleg Magyarország magyar voltáról szól, de Pozsonyban aznap semmiképpen sem kezdhette el *Naplóját*. Itt is megírja, 12-én érkezett a városba, ebben nincs tehát ellentmondás, de fölmerül a gyanú, hogy a napló utólag készült, illetve kapta végleges formáját. A levelezés egyértelmű tanúsága szerint Kölcsey folyamatosan írta „napkönyvét”, amit több-kevesebb rendszerességgel megküldött Kendének, Bártfaynak, Wesselényinek, s talán másoknak is különböző másolatokban. Később azonban átdolgozta. 1834. április 3-án ennek megfelelően írta Wesselényinek: „Naplóm csak a múlt nyár augusztusáig van készen, addig le is írtam számodra...”¹⁴ A ránk maradt szöveg eddig az időpontig tart, s az idézett levélben kérésére a következő magyarázatot találjuk: „Október óta, midőn tavaly (1833) ismét felmenék, csak naponkénti feljegyzéseim vagynak, mert más munkáimmal kelle feldolgoznom; s egyébiránt tapasztalásból tudom, hogy később dolgozni fel a tárgyakat

¹² KFÖM III. k. 457. l.

¹³ KFÖM II. k. 341–630. l. — Geöcz Ferenc fontos és titokzatos szereplője Kölcsey életének. Miután 1832-ben lemondott alispáni tisztéről, beszédét Kölcsey saját kezűleg írta be a jegyzőkönyvbe. Liberális szellemű politikus, aki — mint láttuk — többször szembekerült a kormánnyal, de az országgyűlés alatt mégis megkapta a megtisztelő „consiliarius” címet.

Halála után bizonyára nem alaptanul írta 1837 márciusában *Kende*: „Geöcz a'nemes szívű és nemes lelkű ember folyó hónap 22dén reggel ött órakor a' jobb életre csendesén által szenderedett...Ő nekem egykor jótevőm, későbbben pedig barátom vala...Ő Téged is kimondhatatlan szeretet és tisztelt édes jó Ferim! (Kölcsey—Kende 165. l.)

¹⁴ KFÖM III. k. 622. l. — *Kende* 1833. február 2-i levelében ezeket írja Kölcseynek és — közvetve — Eötvösnek: „Cancellistátok van elég az író eszközt pedig nem sajnáljuk tőletek.” (Kölcsey—Kende 69. l.) Mivel az írnokok váltakoztak, számukat nem sikerült megállapítanom, de legalább hárman-négyen álltak a követek rendelkezésére. — Kölcsey már Nagykarolyban hozzászólt, hogy gyakran több írnoknak és patvaristának diktálja a hivatalos iratokat, hogy azok egyszerre, különböző intézményeknek és személyeknek elküldhető formában készüljenek. Sokat persze maga írt le először. — Wesselényi 1833. szeptember 25-én arra kérte, tíz napra adja kölcsön naplóját, hogy lemásoltathassa. (SzT. 1925. XIII. k. 71.) Erre válaszolta Kölcsey október 1-én: „Örömet teljesíteném kívánságod, hogy azt hozzád vitetni adjam, de nekem november elsejéig itt maradnom már nem lehet.” (KFÖM III. k. 589. l.)

sokkal jobb, mint naponként...¹⁵ Nagyon valószínű, hogy e gondosan megszerkesztett irodalmi alkotás — aminek kidolgozására Pozsonyban aligha lehetett ideje — Csekébe visszatérése után kapta meg ma ismert formáját. Erre utal az ironikus és patetikus hang, a humor és megrendültség mesteri összhangja; a lebegő töprengések átvezetése a súlyos ténymegállapításokig, amelyek közül nem a gazdasági és társadalmi gondokra, hanem a változtatás megvalósítására — főleg a tehetetlenségre — helyezi a nyomatókat.

A pozsonyi útra abban a meggyőződésben készült, hogy Kende személyében — a rendszeres munkák során tanúsított bizonytalanságai ellenére — határozott szövetségest hagy hátra. Nehézségeire jellemző, hogy még (követ elődei mulasztásából) a korábbi országgyűlések hivatalos naplói — törvényhozó munkájának e nélkülözhetetlen segédeszközei — sem álltak hiánytalanul rendelkezésére, ezek beszerzése érdekében is fáradoznia kellett. Ebben az ügyben írta azt a levelet Kendének Debrecenből, amiből világosan kiderül a politikai életben való jártassága. A következő tanácsot adja tapasztalt és ügyes barátjának: „...el ne feledd, amit egyszer említék, hogy Bécsben állandó ágenst tartani nagyon hasznos, sőt most, midőn delatorokkal lesz ügyed, szükséges.”¹⁶ E jótanács ugyan arra vonatkozik, hogy az 1832-es választáson győztes párt erőszakosságai ellen tiltakozó szatmári urak nevében Botka és Domahidy arra készültek, Bécsben panaszt tesznek a kancelláriánál; mégis arra vall, hogy Kölcsey jól ismerte a politika működését. Tudta, az udvar maga is szervezett kémhálózatot tart fenn a megyékben, s ráadásul szívesen lát a választott testületek ellen minden panaszt vagy följelentést, hogy alkalmat nyerjen a beavatkozásra. E rendszer működését és hatékonyságát nem tárta még fel a kutatás, de figyelemre méltó, hogy a megyék gyorsan rájöttek a védekezés módjára, s fizetett ügynökök révén igyekeztek a nehézkes államgépezet készülő intézkedéseiről tájékozódni, hogy megelőzhessék azokat.

¹⁵ KFÖM III. k. 622. l.

¹⁶ KFÖM III. k. 456. l. — E tanács fényt vetett a Kölcsey és Kende gondolkodása közti különbségre. Az utóbbi számára Szatmár jelentette a világot, megyei keretekben kész volt változtatásokra, „haladásra” addig, amíg ez saját érdekeit szolgálta, illetve azokba nem ütközött. Szívesen korszerűsítette volna — lásd 1833. február 2-i levelét (Kölcsey—Kende 66–70. l.) — a gazdálkodást Széchenyi szellemében megkönnyítő „infrastruktúrát”, ezen később is fáradozott, de a legteljesebb bizalmatlanságot érezte mindazzal szemben, ami hatalmi körén kívül állt, ami Bécsből vagy a Helytartótanáctól függött. Csak látszólag áll ezzel ellentétben, hogy gondosan kerülte a hatalommal való legcsekélyebb szembeszállást, mivel egész politikáját arra építette, hogy a „külső” beavatkozástól akkor nem kell tartania, azaz „belül” akkor kormányozhat érdekeinek megfelelően, ha nem vonja magára Bécs vagy Buda figyelmét.

A *Napló* első tétele a magyarság, második az elválás a Tisza és Duna parti szerető barátoktól, azaz Csekén maradt családjától és pesti ismerőseitől. A harmadik elmélkedés a hazáról, az önfeláldozás kötelességéről és itt a nagy kérdés: „Mit fogsz tenni most, midőn álmok helyett való pálya nyílik előtted?”¹⁷ A szenvedések eltűréséhez szükséges bátorságot kívánja magának, eleve a hálátlanságra és a félreértések okozta szenvedésekre gondol, s ide jut: „De fogsz-e ostromot is állani a kísértések közt? Fogsz-e híven maradni, ha tántorodásodra bér tétetik?”¹⁸ E kérdéseket a szatmári követ 1832-ben csak akkor tehette föl, ha a hatalomgyakorlás módszereit olyan jól ismerte, mint azt az előbb láttuk, hiszen semmi nyoma az életrajzában, hogy addig állást, jutalmat, „bért” kínáltak volna neki. Ha neki nem is, másoknak annál inkább. A *Napló* 1833. augusztus 19-én azzal végződik, hogy Kölcsey — szabadságra — visszamegy Csekébe. Zárógondolata a liberális Siskovits József baranyai követnek, régi ismerősének, talán barátjának az árulása. Siskovits ugyanis Som-sich Pongrác sógora volt, s az utóbbit az ellenzék — korábbi rokonszenves megnyilvánulásai alapján — a személynöki tisztségbe segítette, ahol nemcsak maga lett az udvar hű kiszolgálója, de sógorát is átcsábította.

1832. december 16-án, az országgyűlés kezdetéül kiírt napon Kölcsey sokáig várakozott a kancellár szobája előtt, de nem unalommal, mert: „Ismerős arcok tűnének ki a sokaságból; s néhány ismeretlen közelített felém részvétel jeleivel, kik az író Kölcsey után mutatták figyelmüket. Azonban a várakozás a legkedvezőbb körülmények közt is csak várakozás; s én ott hagyám az előszobát, hogy az addig hazaérkezett personálisnál megbízó leveletem bemutassam. Méreyt másformának lelém, mint képzeltem. Tisztán szólott magyarul, holott azt terjegeté a közhír, mintha a magyar nyelvet nem bírná. Említette, miképpen egykor ő is literátori pályát futandó vala...”¹⁹ Kölcsey még ezen a napon találkozott a nádorral is, aki „fejintéssel és szóval jelenté, hogy ismer. Hiszen szeptember 8-án két lépésnyire tőle mondtam el a keserű emlékbeszédet Kazinczyról... említé munkáimat”.²⁰ Eltöprenghetünk azon, milyen munkáit ismerhette József nádor ezenkívül Kölcseynek? Ám ugyanígy átgondolás-

¹⁷ KFÖM II. k. 346. l.

¹⁸ KFÖM II. k. 346. l.

¹⁹ KFÖM II. k. 347. l. — Elég különös, de talán jellemző is a korra Kölcsey meglepetése. Mérey Sándor (1779—1848) fiatal korában több színművet fordított magyarra, később pedig jogtudományi munkákat tett közzé. Tevékenységét *Szinnyei József Magyar írók élete és munkái* című földolgozásában hosszan ismerteti. (VIII. k. 1103—1106. l.)

²⁰ KFÖM II. k. 349. l.

ra érdemes, hogy Mérey egykori irodalmi terveire gondolt, amikor a költővel találkozott. Kölcsey a kormány táborában is sok művelt, olvasott embert ismert meg: a személynök például színműveket is fordított.

Az *Országgyűlési Napló* indítása kész drámai szerkezet: az első lapokon megszólaltatott aggodalom után nyájas, figyelmes fogadtatás a hatalom képviselői részéről, ami bizonyos sikereket ígér. Kossuth Országgyűlési Tudósítása szerint „Kölcsey alkalmasint cirkuláris [kerületi] jegyző lesz”,²¹ ami december 22-én valósult meg — ahogy barátainak büszkén írta — egyhangú választás útján. A korabeli viszonyokra jellemző, hogy a Jelenkor csak az 1833-as második számban tudósíthatott róla. Közben költőnk örvendezhetett az írói világból és Szalay László révén ismert ifjú Eötvös Józsefnek, találkozott Somsich Pongrác alnádorról, a későbbi személynökkel, Péchy Imre vejével: Zsombory tanácsossal, a németül irogató és képgyűjtő Pyrker egri érsekkel, meglátogatta Wesselényit, s a kancellár díszbédjén hosszan beszélgetett az Akadémiáról Széchenyivel. Találkozott a korábbi országgyűlések ellenzéki hőseivel, akik közül ekkorra már többeket megnyert vagy legalább megingatott az udvar a maga anyagi eszközei révén. S persze találkozott azokkal is, akik hozzá hasonlóan gondolkodtak, noha az egyetértés kialakítása bizonyult később a legnagyobb kérdésnek. Megkezdődött az országgyűlés forгатagos élete.

Kölcsey számára a szinte emberfölötti munka időszaka, amit végigkísérnek az otthon hagyott gazdaság és pöreinek gondjai. Pozsonyban ingyen lakik, de gondoskodnia kell írnokeiról, s a jó polgári körülményeket biztosító napi 16,40 forintból él. (Ez évente közel hatezer forint — jó háromszorosa addigi jövedelmének.) A *Magyarország története* című kézikönyvben²² rövid összefoglalást találunk az országgyűlés bonyolult rendjéről vagy inkább rendetlenségéről. A vélemények egyeztetése a különféle konferenciákon, vacsorákon és más társas összejöveteleken kezdődött, amelyeket gyakran Wesselényi, néha Kölcsey, illetve más velük egyetértő követek szállásán tartottak. A hivatalos tanácskozások, amelyeknek még mindig előkészítő szerepe volt, a négy országos kerület ülésén folytak. Az itt előkészített javaslatok kerültek az alsó tábla elé, ahol el kellett fogadni a felső táblának szóló üzeneteket. Ezt követte a két tábla közötti üzenetváltások sorozata, majd az együttes javaslatot Bécsbe küldték királyi szentesítésre, aztán pedig várták az uralkodó leiratát, ami többször is a viták újakezdését hozta magával. Az ügyrendre vonatkozóan Bécs tett javaslatot, s ez ugyancsak végeláthatatlan eszmecserét okozott, mert a két táb-

²¹ Országgyűlési Tudósítások (a továbbiakban: OT) 1832. december 27.

²² Magyarország története — 1790—1848. 715—717. l. (Gergely András)

lának joga volt ezzel nem egyetérteni, mást javasolni. Ennek köszönhetően az ügyrend fölötti egyet nem értés hónapokig tartó huzavonára vezetett, és azzal járt, hogy a követek szinte áttekinthetetlen sorrendben tárgyalták az újonnan fölmerülő, illetve vissza-visszatérő kérdéseket. Ezért is nehéz Kölcsey országgyűlési tevékenységéről világos és részletes képet adni.

Annyi bizonyos, rengeteg írásmunka várt rá a kerületi jegyző tisztségében. A követek szívesen bízták meg üzenetek és feliratok fogalmazásával, sőt később a távozó — ellenzéki — követeket búcsúztató beszédekkel, levelekkel is. Levelezéséből és az *Országgyűlési naplóból* arra következtethetünk, hogy szívesen dolgozott késő éjszakáig, de reggel nehezen kelt föl. Az országgyűlési munka kora délelőtt indult a kerületi vagy országos ülésekkel, s ezt követték a késő éjszakába nyúló kötetlen — véleményegyeztető — megbeszélések. Ezek mellett kellett tömérdek írásbeli feladatát elvégeznie, amit csak súlyosbított, hogy közben lelki teherként nehezedett rá a nagy lehetőség, hogy Hartleben végre öt kötetben kiadja műveit. Követi munkája mellett dolgozott azokon a nem politikai beszédein, amelyeket a második kötetbe szánt, s amelyeket Pozsonyból küldött Pestre Szemerének. Elfoglaltsága mellett tökéletesen érthető, hogy a megfelelő mennyiségű anyag végül nem állt össze, a kiadó a szerződést fölbontotta. A meglepő legföljebb az, hogy a jelek szerint korábbi keltezésű beszédei sem mind voltak készen.

Az országgyűlésre eleve magával vitt tekintélyét jelzi a kerületi jegyzővé választása. Az első feltűnést — amint azt az Országgyűlési Tudósításokból tudjuk — december 27-én keltette, amikor megyei utasítása ellenére az ellenzéki többség mellett szavazott.²³ December 28-án megválasztották annak a küldöttségnek a tagjául, amelynek nyolcpontos üzenetet kellett összeállítania. A magyar országgyűlés 1833. január 1-jén sem tartott szünetet, ekkor ült össze az előbbi bizottság, s rögtön kiderült, hogy „egy ember könnyebben ír negyven könyvet, mint egyet negyven”, mivel a küldöttség minden tagja mást — a „benne élő alkotványt” — kívánta megfogalmazni.²⁴ Ráadásul, mint azt Kölcsey itt, majd egy díszebéden kénytelen volt megállapítani, sok követ és nem követ, ifjú és öreg még mindig úgy gondolkodott, mint Dózsa György időszkáiban. Nemcsak a parasztok „örök szolgaságra” kárhoztatásának a kérdésében, hanem a nyelvújítás ügyében is. Néhányan ugyanúgy nem akarták tudomásul venni a rég végbement változásokat a társadalom szintjén, ahogy a nyelvben is ostobán kiműveletlennek bizonyultak. Ez számos vitára vezetett

²³ OT 1832. december 27.

²⁴ KFÖM II. k. 375. 1.

fogalmazási kérdésekben is, olykor a szóhasználat eldöntése kötött le mérhetetlenül sok fölösleges időt.

Kölcsey első megrázó élménye a fejekben uralkodó zűrzavar. A történettudomány — érthetően — leegyszerűsíti a kérdést, amikor ellenzékéről és kormánypártról beszél. Az újabb kutatás hangsúlyozza is a vélemények szétszórtságát.²⁵ Kölcsey úgy látta, a Bécs elleni indulatok játsszák ugyan a döntő szerepet, de sokan hozzá hasonlóan tisztában voltak a helyzet tarthatatlanságával is, a változtatások szükségességével. Sokkal többen, mint a szatmári követ küzdelmeit ismerve gondolnánk. Az emberi tényező azonban igen komoly akadályát jelentette az egységes ellenzéki elvek kialakításának, az egységes ellenzéki tábor kiépítésének. Mindenki szerepelni akart, mindenki ragaszkodott a maga elképzeléséhez — még a megfogalmazás tekintetében is —, senki nem volt hajlandó lemondani arról, hogy gondosan „memorizált” beszédét elmondja, noha előtte már „tizenkilencen” szónokoltak ugyanarról.²⁶ A fölösleges szócséplés miatti ingerültség január 9-én verssé tömöríti a *Napló* szövegét, amikor a teremben való elhelyezkedés fölötti fullánkös vitáról szól:

Felugráltunk s indulánk
... zúgva és kiabálva madárként,
Zúgások valamint történ darvaknak az égen,
Mellyek futván a telet és a fellegi záport,
Ókeanosz hullámi fölött ők zúgva röpülnek,²⁷—

Az idézet jól mutatja zaklatott állapotát, s azt is, milyen érzelmi feszültségre volt szüksége a költő alkotáshoz, noha a verset itt nyilván nem formálta a szokott műgonddal.

Költőnk nagyon is rászorult, hogy az *Országgyűlési napló*ban türelemre és kitartásra biztassa önmagát: „Nagy példák vannak előtted te parányi ember, tűrj és törj előre!”²⁸ És dolgozott teljes erővel. Január 4-én — Kossuth Tudósításai szerint²⁹ — ő fogalmazta meg az alsótábla üzenetét a magyar nyelv használatáról, majd másnap két másikat olvasott föl, február elején pedig továbbiakat készített, amelyek pontos szövegét még nem tárta föl a kutatás. Feb-

²⁵ *Barta*: A fiatal Kossuth, i. m. 151–172. l. — *Gergely András* fejezete a Magyarország története idézett kötetében.

²⁶ KFÖM II. k. 381. l.

²⁷ KFÖM II. k. 390. l.

²⁸ KFÖM II. k. 391. l.

²⁹ OT 1833. január 4.

ruár 22-én mondta el nagy föltűnést keltő beszédét Tágen János, majd március 4-én a magyar nyelv ügyében, 11-én pedig Erdélyről.³⁰ Ez utóbbi keletkezéséhez érdemes annyi megjegyzést fűzni, hogy az ehhez szükséges adatokat Wesselényi adta át³¹, s Kölcsey első előterjesztését már január 3-án megvitatta a kerületi ülés. Nem tudjuk, mit kapott Wesselényitől, s ahhoz mit tett hozzá. Bizonyosra vehető, hogy nem pusztán a fogalmazási munka elvégzéséről van szó, hiszen a ma ismert szöveg hosszan formálódott. A kérdésre még vissza kell térni Kölcsey és Wesselényi viszonyával kapcsolatban, itt csak az együttműködés ritka szerencsés formájára kívántam utalni.

A *Napló* hangvétele már december végén fanyar, ironikus és türelmetlen. A neki szokatlan élénk társaséletbe nehezen illeszkedve, a következőket írja 30-án: „Aki egész éjjel aktákat forgat, s reggelre két nyomorult lapot a M. kamara függetlenségéről s a nyelv tárgyában fennálló kívánatról félálomban végez, az nehezen fog másnap valamely társaság elsőrendű csillaga lehetni.” Fáradtan és kiábrándultan is megrendíti életének nagy változása, a pozsonyi élmények elemi ereje. Ő, aki élete eddigi részében nagyon ritkán hagyta el a szűkebb családi kört, most többnyire mások társaságában ebédelt, estéit — vacsorával, borral, pezsgővel vagy csak „pipafüstben” — mások társaságában töltötte. S e „mások” közé főurak is tartoztak, akiknek az asztalánál az étel, a teríték, a felszolgálás is alapvetően eltért a mindennapi életében megszokottól. Feszés ruhában, díszkarddal az oldalán, nem tudva, mit kezdjen kalpagjával ült a király testvére, a nádor díszebédjén, hétköznapi gondokról beszélgettek, hogy ne kelljen vitázniok, amit — például — a köznemes alnádor társaságában már nem kerülhetett el. Ezt megelőzően Szilveszter éjjelén talán legszebb hazafias vallomását veti papírra: „Messzevágó és honszerelem, szabadság és szívlektetés, lángérv és olvadozás, és minden, ami az emberi keblet majd titkos cserében, majd ismeretlen vegyületben bírja: együtt alkotják a magyarázhatatlan egészet, a költői örök távolban álló, de mindig magához kecsgetető hazát.”³² Ismét kinyilvánítja az értelem mindenhatóságába vetett hitét, szól az ember különleges adottságáról, az érzelmi képességről, amivel átfoghatja az édes-keserűt, a sötét-világost, azaz a világ kettősségeit, az

³⁰ KFÖM II. k. 68—80. l. (A magyar nyelv ügyében, Tágen János kiküldésekor, Erdély s a Részek ügyében) — Szauder nem az elmondás sorrendjében közli e beszédeket.

³¹ KFÖM II. k. 376. l. — „Estveledett, s Wesselényi jött hozzám, s Erdélyről tón szót... most engem szólított fel: e cikkelyt dolgoznom ki. Általvevén adatait, s estvéől fogva reggeli hat óráig dolgozám.”

³² KFÖM II. k. 372. és 374. l.

országgyűlés forгатagában is minduntalan tapasztalt, nagy bölceleti ellentmondásokat.

Gyenge fizikuma nem sokáig bírta az emberfölötti hajsztát. Január 24-én nem tudott fölkelni, oly betegnek érezte magát. Aztán erőt vett fáradtságán, kimerültségén, amit talán gyomorvérzések is fokoztak, s a következő napon már ismét teljes lendülettel dolgozott. Az előbb körvonalazott munkákhoz hozzátartozott, hogy tartsa kapcsolatát megyéjével — mégpedig három formában is: rendszeresen küldte — minden fontos irat másolatával — gondos követjelentéseit, néha követtársa, Eötvös Mihály segítségét is fölhasználva. Emellett levélben, majd személyesen időről időre tájékoztatta főispánját. A legfontosabbnak azonban azt tartotta, hogy baráti levelek révén biztosítsa Kende Zsigmond politikai támogatását és sokoldalú segítségét családi-gazdasági ügyei intézésében. Nem feledte akadémiai tagságát sem, végezte feladatait és ápolta barátságát a „pestiekkel”, főleg Szemerével.

„Százfejű kritika alatt nyögni” — utal 1833. február 8-án a kerületi jegyző nehéz szerepére Szemere Pálnéhoz írott levelében — „még amelletт megyémnek, Hartlébennek dolgozni, és saját napkönyvemet is vinni — sok elfoglaltatás.”³³ Aligha véletlen, hogy ezt megelőzően február 5-én szakad meg először a *Napló* folyamatossága, s a következő bejegyzés csak 20-án következik. Kendének február 15-én írott leveléből kiderül, hogy közelebbről nem ismert betegsége komolyabb volt, mint azt *Napló*jából és országgyűlési tevékenységéből gondolnánk.³⁴ (Ugyanitt szól arról is, hogy január 12. és 28. között Pepinek³⁵ öt levelet, április 17-i sorai szerint hetente legalább egyet írt, amiből következtethetünk, milyen óriási tudományos értékű forrásanyagot semmisített meg Szuhányi Jozefine.

Április közepén kezdődhetett újabb betegsége: az április 16—20. közti eseményekről csak összevontan szól a *Napló*, majd nehéz napok következtek, amiről még szó lesz, s április 24—május 3. között komoly influenza kötötte ágyhoz, ami alatt a *Wilhelm Meister* olvasásával vigasztalta magát.³⁶ Csak május 7-én írhatta megnyugtatóan Kendének: „Egészségem már most túrhető. Ha úgy fog látszani, hogy a diéta temérdek hosszúságúra nyúl, akkor én futok haza, hogy benneteket, s házam népét, ha kevés időre is láthassam.”³⁷

³³ KFÖM III. k. 482. I.

³⁴ KFÖM III. k. 486. I. — Kende gondoskodását jelzi, hogy rendszeresen levelezett Szuhányi Jozefine-nel. (PIM 3998/3/1—5.)

³⁵ KFÖM III. k. 474. és 539. I. — Az első levélből egyébként az is kiderül, hogy testvéreivel (itt Sámuellel) is levelezett.

³⁶ KFÖM III. k. 526. I.

³⁷ KFÖM III. k. 545. I.

Wesselényi azonban május 5-én elhagyta Pozsonyt, s az ellenzék elveszítette legtekintélyesebb alakját. Május 2-án ugyan már az új zalai követre, az ifjú Deák Ferencre figyelt az országgyűlés, ő azonban még nem rendelkezhetett azzal a tekintéllyel, ami Wesselényi helyének betöltéséhez kellett. Kölcsey — ha nem is egyedül, de kissé magányosan — folytatta a harcot és végezte tömérdek munkáját. Továbbra is felszólt a kerületi és országos üléseken, fogalmazta a hivatalos iratokat, az előterjesztéseket, üzeneteket, beszédeit, jelentéseit, leveleit, és őrlődött a gyakran értelmetlen, eredménytelen, idegfelesztő vitákban. Szauder József — az eddig legteljesebb kiadás szerkesztője — 1833. augusztusáig tíz beszédet, tizenkét felszólalást, tizenhárom hivatalos írást, tizenkét követjelentést közöl, ennél azonban biztosan több készült.

Január 14-én Kölcsey büszkén írta, hogy a kerületi ülésben az „Elölülői helyen ott állanak: Nicky Vasból és Szatmárból Kölcsey. Amaz vidám, eleven, tüzes és szavas; emez borongó, csendes, hideg külsejű, néma...”³⁸ Egy hét múlva viszont már örül, hogy megszabadult terhes kötelességétől.³⁹ Júniusban követjárása, Eötvös Mihály hazament, éppen akkor, „midőn a kerületi előlülés reá került volna, s így én valék helyette kénytelen a kámpadon ülni” — írja 27-én Kendének.⁴⁰ Így lett az egyetlen, aki fél év alatt kétszer vállalta e nehéz feladatot, mégpedig ezúttal kényes és nehéz témák tárgyalásának az időszakában. Nem csodálható, hogy egyre fáradtabb, a *Napló*ból is mind gyakrabban maradnak ki a napi eseményekre vonatkozó bejegyzések. Július végén már igen idegesíti az országgyűlés tehetetlensége: „Uraim!... szokjatok el szavakban keresni páncélt és védelmet. Tenni! ez a jelszó, mely férfiat bélyegez.”⁴¹ Ekkor már igen kedvetlen. „El! Vissza” Pihenést és vigasztalást keresni az elhagyott háznép körében; pihenést és vigasztalást annyi fájdalom, annyi sikertelen küzdés után” — így kezdődik az *Országgyűlési napló* utolsó följegyzése.⁴² Augusztus 31-én már Csekében volt. Egyelőre szabadságon, s elszántan, hogy visszatérve folytatja a küzdelmet.

³⁸ KFÖM II. k. 401. l.

³⁹ KFÖM II. k. 416. l.

⁴⁰ KFÖM III. k. 566. l.

⁴¹ KFÖM II. k. 625. l.

⁴² KFÖM II. k. 626. l.

Kölcsey pozsonyi személyes kapcsolatai közül változatlanul a Kende Zsigmondhoz fűződő a legfontosabb, akinek 1833. február 2-i leveléből kiderül, hogy a nemesség adóra kötelezésében — azaz legfőbb kiváltságának elvételében — közel állt álláspontjuk. Kende véleménye ugyan nem olyan világos és kiérlelt, mint Kölcseyé, de egyértelműen amellett szól, hogy a nemesség fizessen az utak rendbehozásáért, a vizek szabályozásáért, azaz Szatmár legégetőbb gondjainak megoldása érdekében.⁴³ A május 13—18. közti közgyűlésen az alispán javaslatára — Wesselényi közreműködésével — Kölcsey kívánságának megfelelő határozatokat fogadtak el. Kende bátorítólag írta erről szóló beszámolója után: „ne féljeteK, bármí liberálisak legyetek, visszahívásunktól”.⁴⁴

Két másik támasza a távolban Szemere és Bártfay, Pozsonyban pedig — amíg el nem távozik — Wesselényi. Kapcsolata a „bárával” közvetlen és baráti, amit jelentősen elősegít, hogy Wesselényi szívélyes ember, aki nem csupán Károlyi György lakosztályában otthonos, de jól érzi magát a gróf titkárának, Bártfay Lászlónak a polgári körében is. Pozsonyban naponta találkoznak, érintkezésük fesztelen és természetes. Wesselényi vezető és szervező szerepe kétségbevonhatatlan, tekintélye az önfejű — a „szabadságot” az egyéni ötletek, szándékok, gondolatok korlátlan megvalósítási lehetőségeként értelmező — követek körében is jelentős. Kölcsey azonban önállóan gondolkodik, s ha keresi és szívesen vállalja is a szövetséget, nem ért a „szörnyölők fiával” mindenben egyet. Már január 25-én észreveszi és *Naplójában* rögzíti is, hogy a jobbágytelkek polgári tulajdonná alakításának kérdésében Wesselényi nem gondolkodik hozzá hasonló következetességgel: könyörtelenül kimutatja a föloldhatatlan ellentmondást álláspontjában.⁴⁵ Noha ő sem bízik az udvarban, nem egészen ért vele egyet a Széchenyi álláspontjától való eltávolodásban. Igaza van Szabó G. Zoltánnak,⁴⁶ csodálja Wesselényit, mégsem hagyja szó nélkül Széchenyivel való ellentétét. Március 11-én írja: „két embernek, kik sok pontról ugyan különbözőleg gondolkoznak, de a fő pontokban (a haza fel-emelésében, a nemzetnek a Verbóczy nemzetsége s az adózó milliommok egyesítése által leendő öregbítésében) szívvel és lélekkel egyetértenek”, szövetkez-

⁴³ Kölcsey—Kende 66—68. l.

⁴⁴ Kölcsey—Kende 101. l.

⁴⁵ KFÖM II. k. 430. 431. l.

⁴⁶ *Szabó G. Zoltán: A Kölcsey-napló Wesselényije és a Wesselényi-napló Kölcseyje.* In: Remény s Emlékezet. I. m. 61—69. l.

niök kellene.⁴⁷ Később ugyan hozzáfűzi ehhez a *Napló* e részét olvasó Wesselényi megjegyzését, hogy a szövetkezés azért lehetetlen, mert Széchenyi kész együttműködni a kormánnyal,⁴⁸ de nem biztos, hogy ezt teljesen elfogadja.

Pedig a „méltóságos gróftól” — akinek nagy munkáit és szónoki képességeit ugyancsak csodálta — határozottan elvászott a főurakkal szembeni mély gátlásossága. Széchenyivel már első pozsonyi napjaiban megvitatta az Akadémia ügyeit. Bizony igen komoly fenntartásai voltak. Aggódva kérdezi: „...nem rettenetes dolog-e? Férfiak, mint Vörösmarty és Kisfaludy szakmádba dolgozzanak?” Úgy véli, a Tudós Társaság arisztokratikus szemléleti formák közé akarja szorítani a zseniket. Ebben azok a tapasztalatok tükröződnek, amelyekről levelei is tanúskodnak: nehezen vette és többnyire nem is teljesítette a Tudós Társaságtól rá kivetett feladatokat — kivéve a Kazinczy-emlékbeszédet —, s nem sok kedve volt a bírálathoz, adatgyűjtéshez, amit vártak tőle. Idegenkedését azonban egy furcsa mondat más szempontból is leleplezi: tévedés, mondja, „hogy a literatúra, mint valamely mulató sátor, pénzért egy intésre öszvealkottatik; hogy írók és olvasó közönséget Párizsból és Londonból lehet rakással hozatni, mint szakácsot és vendéget”.⁴⁹ Ilyesmire nyilván sem az alapítók, sem az első tagok nem gondoltak, a vád igazságtalan, s teljesen figyelmen kívül hagyja, milyen nagy szüksége volt szellemi életünknek arra az anyagi függetlenségre, amit az Akadémia néhány írónak és tudós-nak biztosított, milyen nagy szüksége a tudományos kutatás összehangolására, művek kiadásának a megkönnyítésére. Kölcsey az írói szabadságot és az egyéniséget félti, abban pedig nyilván igaza van, hogy az akadémiai jutalmak célirányosabban tűzhető ki. Úgy látszik, arisztokrataellenes érzelmeit bátorították föl pesti tapasztalatai, ahol úgy látta, kívülről és felülről akarnak az irodalom és tudomány világába egyesek beavatkozni — így Széchenyi, Wesselényi és Károlyi György is. A Széchenyivel folytatott tanácskozás nyomán változásokat kívánt és remélt, amelyek talán az előlülésre s tanácskozásokra nézve több szabadságot hoznak be. „Mert bizony a tudományok országában akár a monarchia, akár az oligarchia helyén kívül van; s helyén kívül lesz mindörökké.”⁵⁰

Február 1-jén az Akadémia ügyében fontos ülés volt Széchenyinél. Kölcsey részvételével Teleki József lemondási szándékát vitatták meg. Különböző in-

⁴⁷ KFÖM II. k. 486. 1.

⁴⁸ KFÖM II. k. 514. 1.

⁴⁹ KFÖM II. k. 354—355. 1.

⁵⁰ KFÖM II. k. 355. 1.

dokokból, de egyetértettek a Tudós Társaság alapszabályának fogyatékoságaiban. Kölcsey ismét hangot adott egyet nem értésének, hogy a vezetés teljes egészében főurak kezében legyen. Belátta, Széchenyi attól félhet, hogy az amúgy is bizalmatlan Bécs betiltaná az egész vállalkozást, ha ott az írói és tudományos szabadság korlátlanul érvényesülne. Mégis hangsúlyozta: „Országunk, az igaz, arisztokratái lábön áll; de az írók világa mindenütt demokráciát kíván...”⁵¹

Széchenyi *Naplója* tanúsítja, hogy a gróf elsősorban a maga társadalmi közegével érintkezett, s csak nagyon kevés azon kívüli személy társaságában érezte jól magát. Ilyen volt felsőbüki Nagy Pál és — később — Deák Ferenc. Kölcseyvel persze nem csupán az Akadémia ügyeiről beszélt, s december 20-án például háromszor is találkoztak: Reviczky kancellár ebédjén, majd a már említett bizalmas beszélgetésen, végül pedig Benyovszkynál. Itt „Széchenyi sok szépet mondott a proprietás jó következéseiről; az alkotmányi jogoknak az egész népre kiterjesztéséről” és a Buda-Pest közötti híd tervéről. „Az emberek nem nagyon látszottak őt érteni. Semmi! Ember, mint gyermek, előbb szavakat hall, azután ideákat tanul, s a maga periódján keresztül menvén, végre tette is emelkedik.” Másnap keltezésű követjelentésében már olvasható is Széchenyi érvrendszere: „Hazánknak egy fővárosra van szüksége, hol egyszer akkor az Országgyűlésnek állandó helye, s nemzeti művelődésünknek középpontja lehessen. S ezen főváros kétségtelenül nem lehet más, mint az egymással egyesülendő Pest és Buda.” Ehhez viszont állandó összeköttetésre van szükség a két városrész között, azaz hidat kell építeni, ehhez tőke kell és általános vámfizetési kötelezettség. Sajnos, nem tudjuk, új gondolatok-e ezek Kölcsey számára is, vagy már korábban találkozott Széchenyi eszméivel, csak valószínűsíthető a *Hitel* és az azt követő vita, Széchenyi más írásainak az ismerete, közvetlen bizonyítékunk nincs rá. Biztos csak az, hogy a Jelenkornak szorgos olvasója volt, de talán inkább Helmeucz, mint Széchenyi kedvéért. Miközben a gróf azon töprengett az alsótábla vitáit hallgatva, hogyan működik a parlament, hogyan vezetik a naplót, hogyan szervezik meg a beszédek, viták gyorsírásos rögzítését Angliában, e kérdések foglalkoztatták Kölcseyt is, aki

⁵¹ KFÖM II. k. 442. l. — Ellentétüknek személyes oka is volt, Széchenyi 1833. május 21-én tiltakozott az ellen, hogy a Kazinczy-émlékbeszéd Szemere folyóiratában jelent meg. Úgymond: „...ily említett munkák kiadása közül az elsőség a Társaságé!” (SzT 1901. XIII. k. 47.) Az ügyről Szemere május 29-én tájékoztatta Kölcseyt azzal, hogy még nem felelt. (Szemere: i. m. III. k. 253. Kölcsey azonban ekkor már ismerte Széchenyi állásfoglalását, s hosszú — a Hartlebennel kötött szerződésre hivatkozó — levélben védte álláspontját. (KFÖM III. k. 555—556. l.)

minden kétséget kizáróan abban a gondolatvilágban élt, aminek Széchenyi vezető szelleme volt.

Az országgyűlésen tartósan ott nem maradó és az alsótábla követéivel alig érintkező Széchenyi iránti tiszteletét hűen tükrözi fájdalmas megjegyzése: „...más környülmények közt ... két ily szónok, mit nem fognának tehetni! De nálunk saját kifejeletlenségünk, s szövevényes állásunk miatt egy tiszta, bizonyos meghatározott opposzció nem lehetséges. Illy opposzció csak akkor állhatna elő, ha a népérdek teljesen körülírva, s idegen befolyástól elválasztva mutatnék fel. Köztünk azonban népérdek alatt legalább három különböző érdek él, miket egymással megegyeztetni, egymásba olvasztani még nem tudunk, meg nem is igen akarunk: a nemesség, a polgárság és a parasztság érdeke.”⁵²

Széchenyinek a gyakran össze-vissza beszélő alsótáblai követektől való idegenkedését némileg megérthette, ha abban az arisztokratikus fennsőbbiség tényezőjét nem is feledhette. Társai többségére ugyanis pontosan illik az a jellemzés, amit Bernáth Zsigmond Ung megyei — ellenzéki — követről olvashatunk a Naplóban: „nem vezet, s nem vezettethetik. Jó szívű és elmés, de macacs és különc.”⁵³ Mivel a történettudomány nem dolgozta még föl az országgyűlés egyes képviselőinek változó magatartását, lehetetlennek látszik — különösen az adott keretekben — Kölcsey hozzájuk fűződő viszonyának tisztázása. Az említett Eötvös Mihály hű szövetségese. Siskovits, Bernáth, Balogh, Novák, Dubraviczky, Beöthy, Pázmándy, Borsitzky, Palóczy azok, akikről a legtöbb rokonszenvvel, s ugyanakkor gyakori kritikával ír. Aki Kölcsey *Naplója* alapján képzei el az országgyűlés munkáját, kiismerhetetlen zűrzavarral találja szembe magát. Kavargó eszmékkel, robbanó indulatokkal.

A „naplós” — ahogy magát nevezi — őszinteségére az jellemző, hogy az indulati tényező tragikus következményét önkritikusan mutatja be. Kölcsey 1833. április 6-án az országos ülésben élesen visszautasította a királyi leirat parancsoló hangját, mondván annak a „törvényhozó test két tagja közt” helye nem lehet. Aztán elgondolkodott a kormány álláspontján: „... minden ember a maga fejével okoskodik, azaz ha nem éppen a maga fejével is, de legalább annak fejével, ki helyette gondolkozni szokott, s így ki tudja: nincsenek-e a kabinetben emberek, kik a dolgot másként látják, mint mi? S nem természetes-e? Hiszen a ki magasról néz le, nem úgy lát, mint az, ki a földszint áll. Ha kérdenétek, melyik jobban a kettő közül? hirtelen felelni nem tudnék.

⁵² KFÖM II. k. 355—356. l. — 203—204. l. — 423—424. l. — Továbbá: 356—424. l.

⁵³ KFÖM II. k. 412. l.

Mert ha az, ki földszint és sokszor éppen a dolgok közepén áll, közelebből tekinthet: a magasan álló ellenben az egészet tisztábban végigláthatja. Csak az a baj, hogy nagy magasból üvegcső nélkül nem láthatni le; s ki áll jól, az üvegcső nem egyebet mutat-e, mint a való?⁵⁴ Annál gyötrőbb kérdés ez, mivel világosan látja — később kifejtésre kerülő okból —, hogy az úrbér, amit a királyi leirat az első helyre állít, tényleg az országgyűlés legfontosabb feladata. Persze érti az ellenzék azon követelését is, hogy ennél a mezőgazdasági termelőknek fontosabb a kereskedelem ügye. (Bécs gazdaságpolitikáját Kossuth házára súlyos következményei miatt coloniálisnak minősítette.) Pontosan tudja, hogy néha engedni kell, főleg szavakban.

Meg is egyeznek az ellenzék jelentős részével, hogy az április 21-i kerületi ülésben elfogadják a királyi leirat sorrendjét.⁵⁵ Ekkor azonban a katolikus Beöthy Ödön — egyébként előzőleg a protestánsok sérelmének előadója —, azt veti Kölcsey szemére, hogy a vallás ügyében remélt engedményekért akarja földadni ellenzéki álláspontját. S Kölcsey dühében belerohan a csapdába: az udvar ellen szavaz, s ezzel kockára teszi az úrbérrendezés, sőt az egész országgyűlés jövőjét. Elismeri ugyan, hogy a sértettség indulati hatása alatt cselekedett, hogy a maga által képviselt ügynek ártott, de dacosan vágja oda: „Ti látsátok, monda a bosszús; de gyanút én magamon nem tűrök.”⁵⁶ Az ellenzék viselkedése bizony nem ritkán ilyen dühösségeken múlt.

Az *Országgyűlési napló* írója költő és filozófus. Töprengő hajlama, gyakori kétségei, a dolgok másik oldala iránti érdeklődése választja el még a legkiválóbb politikusoktól is. Február 4-én írja: „...a vélemény, mint a szél támad és enyész; a vélemény, mint a ruha divatban van és kimegy; a vélemény, mint az ásitás, ránkjön és elmúl; a vélemény, mint az ember születik és elhal. Azért akármit véltek valónak, nagynak, szentnek, öröknek, mindég gondoljátok meg, hogy véleményeteket a dologtól megválasszátok, azaz se a véleményt dologgá, se a dolgot véleménnyé ne csináljátok. Mert könnyen és bizonyosan megtörténik, miképpen a véleménnyé csinált dolog, mint vélemény, divatozni megszűnik; vagy a dologgá csinált vélemény saját természete szerint egyszerűen elenyésvén, minden, amit rá építettél, öszve meg öszvedől.”⁵⁷ Ez a hang jellemző az egész munkára: a szerző, mint közvetlen hallgatóihoz, beszélgető társaihoz szól az olvasóhoz — hasonlóan, mint tette a *Mohács* című, soha el nem mondott beszédben.

⁵⁴ KFÖM II. k. 511—512. 1.

⁵⁵ KFÖM II. k. 519—522. 1. és SZSZMLT 86/1833.

⁵⁶ KFÖM II. k. 524. 1.

⁵⁷ KFÖM II. k. 445—446. 1.

Sajnos nem tudjuk, milyen volt személyes viszonya az országgyűlésen jelen lévőekkel. Tudjuk, szívesen sétált Siskoviccsal és más elvbarátaival a Duna partján és a városban; tudjuk, Beöthy „koszorús barátomnak” szólítottá tréffás hangulatában. Tudjuk, ha kellett, intézkedett Kende Zsigmond Pesten tanuló Gusztáv fiának a Károlyi-ház ügyvédi irodájában való elhelyezéséről. Tudjuk, meglátogatta — és pénzzel kisegítette — tömérdek dolga között is Mándy Péter rokonának Elek nevű fiát, aztán pedig, igaz, nem teljes meggyőződéssel, de követi írónak ajánlotta Kende Zsigmondhoz írott levelében. Tudjuk, a követek többségével tegeződött, s szívesen sétált velük. Tudjuk, képtelen volt ellenállni a színház csábításának, s irodalmi remekműnek éppen nem mondható darabok is foglalkoztatták. Mindennapjai, rokon- és ellenszenvai azonban jórészt homályba vesznek. Érdekes kérdés például, hogyan alakult viszonya Kossuth Lajoshoz. Miután rögtön az országgyűlés elején fölmerült az újságnak és a naplónak már Károlyi György említett követjelentésében sürgetett ügye, egy Wesselényinél tartott megbeszélésen — Kölcsey távollétében — Kossuthot választották ki a napló szerkesztőjéül. Ő pedig, akire a szerénység nem volt különösebben jellemző, Országgyűlési Tudósításaiban sietve világgá is kürtölte a hírt, idézve a nagy tekintélyű Wesselényi véleményét önmagáról, miszerint „kiváló ember”. Ekkor lépett közbe Kölcsey, akinek érdeklődésére Andrassy György „gyanúsna” nevezte Kossuthot, Barta István szerint a zempléni sikkasztási vád miatt.⁵⁸ Így Kölcsey december 30-án azt kellett, hogy a naplójába írja Kossuth cáfolatául: „Így a naplónak szerkesztője még ma sincs”.⁵⁹ Nehezen képzelhető el, hogy Kölcsey közbelépése titokban maradt Kossuth előtt. Annál tiszteletre méltóbb az a terjedelem, figyelem és melegség, ahogy az Országgyűlési Tudósítások lapjain Kölcsey szerepét ismerteti. Így több — már említett — hír után arról tudósított, hogy január elején milyen nagy feladatokat vállalt a szatmári első követ. A tizediki ülésből ezeket emelte ki: „Kölcsey állítá, hogy el nem lehet a Nemzet Újság nélkül...”, mivel az „Culturára való eszköz a népnek”. Figyelemre méltó, hogy az országgyűlés hivatalos jegyzőkönyve szerényebb formában rögzíti ezt. Idézem: a „Szatmári 1-s követ” meggyőződése szerint „más Constitutionalis Országokban is a köz vélekedés szabad kijelentése tartja fent az ősi alkotmányt”.⁶⁰ A további, ehhez hasonló hangsúlyok egyértelműen tanúsítják

⁵⁸ OT 1932. december 27. és Barta: A fiatal Kossuth, i. m. 190—191. l.

⁵⁹ KFÖM II. k. 372. l.

⁶⁰ OT 1833. január és Felsőszécsény első Ferenc ausztriai császár, Magyar és Csehország koronás királyától Pozsony szabad királyi városában 1832-ik esztendőben karácson havának 16-ik napjára rendeltetett Magyarország gyűlésének jegyző könyve. I—XIV. k. Pozsony, 1833—36. (Továbbiakban: Jegyzőkönyv) I. k. 34. l.

Kossuth Kölcsey iránti tiszteletét. Noha sok követ távozott idő előtt Pozsonyból különféle okokból, Kölcsey búcsúztatásáról az Országgyűlési Tudósítások készítője szükségesnek tartotta részletesen beszámolni.⁶¹ Kölcseynek Kossuth szerepét elismerő véleményét csak 1835-ből ismerjük.⁶² Ebből fejlődik ki szövetségük, majd barátságuk. Kossuth 1836. július 21-én készülő könyvéről írt, Kölcsey a megyei eseményekről tudósította őt, majd letartóztatása után háttározottan mellé állt.⁶³

III

Kölcsey „beleszületett” a politikába: már Álmosdon sok későbbi — az országgyűlésen is jelen lévő — politikussal ismerkedett meg, aztán Csekén vette körül ugyanaz a társadalmi környezet, amelyet főleg a gazdasági természetű gondok foglalkoztattak. Mégis költő akart lenni, s ez a törekvése — a nyilvánosság — a közönségkapcsolat megteremthetőségének kérdésébe ütközött, s ott első verseskötetének megjelenéséig megrekedt, illetve fájdalmas sérelmek sorát hozta. Érthető, ha rögtön a megyei közélet színpadára lépve — sőt tulajdonképpen már azelőtt — a tollát is csatasorba állította. Így ütközött — mint láttuk — Károlyi György kijelentése miatt a szólás- és sajtószabadság kettősségébe, így döbrent rá e téren is a nyilvánosság fontosságára. Voltaképpen ide vezethető vissza az országgyűlési újságra vonatkozó követelés, amit Wesselényi már az első napokban fölvetett. Kossuth is ebben az ügyben hívta föl magára először az országos közvélemény figyelmét, amikor egy távollévő főrend nevében — a szokásokkal ellentétben — szót kért és a tájékoztatás szükségessége mellett nyilatkozott, majd pedig a zempléni ellenzék ösztönzésére megszervezte a kézírásban terjesztett Országgyűlési Tudósítások rendszeres készítését és az előfizetőknek szétküldését. E vállalkozás saját fényt vet a korabeli magyar viszonyokra: Bécs csak a nyomdai sokszorosítást tudta ellenőrizni, a levélforma négy éven keresztül biztosítani tudta a politika iránt Pozsonytól távol érdeklődők tájékoztatását, nyilvánosságot teremtett, s ezzel jelentősen formálta a közvéleményt.⁶⁴

⁶¹ OT 1835. január: Kölcsey búcsúztatása.

⁶² KFÖM III. k. 708. l. — Kölcsey 1835. március 1-jén Deák, Bezerédy, Palóczy, Zarka mellett — rokonszenve jelölül — Kossuthot is üdvözli.

⁶³ *Barta*: i. m. 203. és 203—234. l.

⁶⁴ Kossuth vállalkozása Lónyay Gábor ösztönzésére indult. A zempléni ellenzéki vezér ajánlott először pénzt a kézírásos tájékoztatásokért. Néhány hónapig a könyoma-

December 24-én merült föl először az újság ügye, de a sok beszéd nem engedte meg, hogy valamilyen eredményre jussanak. Másnap Wesselényinél a kormány által támasztandó akadályokkal is számot vetettek, s a házigazda „a Landerer kőírási intézetének megvételeit tanácslá. Úgy hittem, igaza van. Mert mit kell tenni? Kezdeni; mégpedig idegen befolyás nélkül... A kezdeni akarás nem kezdés” — írja *Naplójába* a türelmetlen Kölcsey. És addig kell „folyvást nyomtatni”, míg a „hatalomszó” meg nem akadályozza.⁶⁵ Az újság és a nyomtatott napló ügye hosszan vitatott kérdés, a továbbiakban a *Naplóban* is sokszor fölmerül. Kölcsey számára az első csalódást az egyetérteni nem tudás okozta. A következőt — már december 26-án — az 1825-ös országgyűlés híres ellenzéki vezérének, felsőbüki Nagy Pálnak az ellenvéleménye: szerinte ugyanis egyedül nyomtatott naplóra van szükség, noha azt terjedelme miatt csak kevesen olvassák —, az „újságot pedig ily országban, hol nem egyetemi, hanem csak privilégiumokon alkotott szabadság van, céliránytalannak vallá”. Kölcsey ezt az álláspontot árulásnak tartotta és Nagy Pál megvesztegetettségével magyarázta. Föl is szólította Kende Zsigmondot, ne tartsa tovább arcképét szobája falán.⁶⁶ Szomorúan látta, hogy a korábbi országgyűléseken ellenzéki-

tos sokszorosítás is lehetséges volt, Szemere Bertalan azonban 1833. október 13-án a következőket írta Kölcseynek Pozsonyból: „Kossuthól, ki egy pár hónap óta kézzel írott példányokban küldözgette tudósításait, elvétellett a kő és egyéb szerszám 8ikán magához hívatta Gr. Zichy a' lovásznok, 's előmutatván egy decretumot (Ferenc névaláírással), kérte, adná által eszközeit...” — Magyarország története, i. m. 718—719. l. — Lónyay szerepéről lásd még *Barta*: A fiatal Kossuth, i. m. Több helyen és *Erdmann Gyula*: Zemplén vármegye reformellenzéke. Miskolc. 1989. Több helyen. Különös hangsúllyal — és talán némi túlzással — ismerteti Lónyay Gábor beszédét az országos munkálatok megyei javaslatainak 1832. szeptember 4—7. közti országgyűlési vitájában. Meghökkenítő érvei azonossága Kölcseyével és Wesselényiével. Ő is a Balitételekről megjelenése előtt beszélt a 8 millió (Kölcseynél 9, Wesselényinél 10) adózó és a 300 ezer privilégiumos viszonyáról. Tulajdont sürgetett, de az érdekegyesítés eszméjét nem fogalmazta meg költőnkéhez hasonló értelmű logikával. (I. m. 49—52.) A lényeg persze nem annak az eldöntése, ki „radikálisabb”, hanem az ellenzéki tábor formálódása. — *Deák Ferenc* egyébként már 1831. október 31-én 9 millió nyomoráról és fenyegető lázadozásáról írt a békés Zalából Vörösmartynak. (Vörösmarty Mihály Összes Művei. 18. k. 22—25. l.)

⁶⁵ KFÖM II. k. 362. l. — KFÖM III. k. 498. l. — 1833. március 7-én írja Kendének: „Nagy Pál képét bizvást kiteheted szobádból. Én ezt az urat hajdani nagyságában nem láttam. Most bizony a törpékhez tartozik.” — Egyrészt figyelemre méltó, hogy Kende az 1825-ös országgyűlés ellenzéki vezérének a képével díszítette szobáját, másrészt említésre érdemes, hogy az országgyűlés végén Kölcsey ismét közeledett hozzá.

⁶⁶ KFÖM II. k. 364. l.

ségükkel kitűnt szereplők változó véleménye miatt közülük nem emelkedhet ki általánosan elismert vezér. (Wesselényi nem volt választott követ, így az alsótábla ülésén nem szólalhatott föl.) A véleményeket összegezni képes vezető személyiség hiánya mindjárt a nyilvánosság kérdésében megmutatkozott.

A megyei közgyűléseket meglehetősen szabad szellem jellemezte, ami nem mindig jelentett ellenzékiiséget, vagy a társadalmi változások melletti érvek megszólaltatását. A szabadság jegyében ugyanis sok mindent lehetett támadni, s sokan éltek ezzel a lehetőséggel. E támadások mögül azonban gyakran hiányzott a tisztázott szándék, gyakran voltak öncélúak. A szónokok általában hangadókhöz igazodtak. Többnyire nagy hatása volt a fő- és alispánoknak, nagybirtokosoknak, vagy olyan kiváló szónokoknak, mint Wesselényi. Szatmárban például — a legtöbb megyéhez hasonlóan — felváltva érvényesült a változtatásokat kívánók befolyása, valamint Kendének más megyék vezető tisztviselőinél nagyobb ügyessége és irányító készsége, máskor pedig a főispán kormánypárti nyomása. Az alsótábla követői ezt a szellemet vitték magukkal Pozsonyba — azzal a különbséggel, hogy 1832-ben különösen sok művelt és a rendszeres munkák tapasztalatai alapján változtatásokat kívánó követ gyűlt össze. Az általuk képviselt szólásszabadság szükségszerűen együtt járt a nyilvánosság — azaz az újság, a napló vagy esetleg a rendszeresen megjelenő naplókivonatok igényével. A kormány minden erőfeszítése a nyilvánosság és az ezzel járó eszmeáramlás keretek közé szorítására irányult. Mérey személynek először megkísérelte, hogy a követek zsebére hasson: azzal érvelt, hogy a napló csak nyolc forintba kerül, az újság ennél sokkal többbe. Ezt könnyű volt cáfolni, hiszen valójában száznegyvenet kellett érte fizetni. A sarokba szorított főtisztviselő erre — Kölcsey szerint — azzal a „hatalmas” érveléssel válaszolt, miszerint „az újságok a könyvvizsgálás alá tartoznak, s ezen könyvvizsgálás a fejedelem jussa”.⁶⁷ Szavait óriási fölháborodás fogadta.

Az „ősi” magyar alkotmány ugyanis magában foglalta a szólásszabadság jogát, amivel hagyományosan éltek is a megye- és országgyűlések felszólalói. Időközben azonban végbement az a fejlődés, amely egyfelől megteremtette a korábbi nagyságrendileg fölülmúló ismeretigényt a gazdaság, a politika és az emberi kapcsolatok terén; másfelől ennek az igénynek a kielégítésére a technikai lehetőséget, illetve életre hívta a hatalom ellenőrzési igényét, a cenzúrát.

⁶⁷ KFÖM II. k. 392. l. — (1833. január 10.) — Az újság anyagi ügyei még sok vitát váltottak ki. — Mérey végül a „Tágen-ügybe” bukott el, Kölcsey március 9-én már úgy tudta, Bécsben van (KFÖM III. k. 482. l.), de még április 17-én is azt írta Kendének: „Perszonálisunk nincs.” (KFÖM III. k. 540. l.) Csak június 8-án tudatja a szatmári alispánnal, hogy „Somssics perszonálisnak már kineveztetett.” (KFÖM III. k. 564. l.)

A Hazai 's Külföldi Tudósítások, majd a Tudományos Gyűjtemény megjelenése óta eltelt időben — minden hivatalos korlátozási, megszorítási kísérlet ellenére — megsokszorozódott az újságok, folyóiratok és olvasóik száma. Közben a kormányzat a véleménynyilvánítás korlátozására törekedett, Magyarországon is gyorsan szaporodott a nyomdák és az ezekhez kapcsolódó üzleti vállalkozók száma. Egyre több magyar könyv jelent meg, beleértve a politikai következtetések levonására ösztönző gazdasági és a kifejezetten társadalmi kérdésekkel foglalkozó műveket. Mérey a napló árára hivatkozva tévedésével nevetségessé tette ugyan magát, valójában azonban találó érveléssel állt elő. Egyfelől a könyvek vásárlásának, másfelől a könyvüzlet kibontakozásának alapvető akadálya a pénzhiány volt. A középnemességnek az a rétege, amelyhez Kölcsey tartozott, csak szerencsés körülmények között engedhette meg magának, hogy ilyen célra jövedelméhez képest jelentős összegeket adjon ki. Kétségtelen keserűséggel írta költőnk, hogy az országgyűlési követek „mindent örömeit adnak, mint pénzt...”,⁶⁸ de maga is tudta — még pozsonyi jobb anyagi viszonyai között is —, hogy ennek súlyos okai vannak. Ez kellett volna, hogy a haza felemeléséért hozott egyik áldozat legyen, amiről sok szó esett. A kormány ellenállásán kívül kétségtelen, hogy az országgyűlési újság kiadását a pénzkérdés komolyan akadályozta, sőt a *Napló* olyan formában való megjelentetését is, hogy az szélesebb olvasótáborhoz eljuthasson. Másfelől viszont nyilvánvaló, hogy a megjelenő újságok olvasottságát nagyban növelte volna, ha szabadon tudósíthatnak az országgyűlésen elhangzottakról.

Közben a kormány némi engedményt tett a pesti újságoknak, hozzájárult, hogy valamivel több — szigorúan cenzúrázott — hírt közöljenek — legalább az országos ülésekből. Kölcsey ezt kevésnek minősítette, néhány követ viszont megsértődött, ha beszédét nem ízlése szerint foglalták össze. Soraikból fogalmazódott meg az a követelés, hogy a kormány „ne engedjen pesti újságoknak egyebet annál ami a pozsonyi latin és német lapokban s a bécsi újságokban közölve lesz”.⁶⁹ A késői olvasó szívesen gyanakodna itt is Bécs ügynökeinek ügyességére, Kölcsey azonban követtársai hiúságában és meggondolatlanságában látta az okot. E szomorú eset tovább növelte az országgyűlési újság kiadásának fontosságát, amit — a cenzúra kikerülésének szándékától vezetve — a naplókivonatok ilyen értelmű fölhasználásának terve követett.

Február 3-án költőnk azt írta Kendének, hogy a terv, miszerint a diétai újság

⁶⁸ KFÖM II. k. 405. l.

⁶⁹ KFÖM II. k. 408. l. — „Mondogatjuk mi a sajtószabadságot; de hogy sem nem értjük, sem nem érezzük, bizonyoság a felhevülés, mivel a pesti újságokban közölt hibáskákat vevők.”

„szerkeszteni fog, már régen készen van nálam; de csak holnap fogom a küldöttségnek referáltatni”.⁷⁰ Hiába reménykedett és készült. Március 5-én folytatódott a vita a „napkönyvről”, aminek fő gondját abban látta, hogy annak magában kell foglalnia az összes — hosszú — beszédet. Ezért nagy és drága e könyv. „De miért ne?” — kérdezi Kölcsey, és persze változatlanul gondol a tájékoztatás más formájára is. — „Nem készül az olvasókönyvnek: repertórium az, minek a publicista, az országgyűlési követ hasznát vegye. Aztán olyan országban, mint a mienk, melyben sajtószabadság nincs; hol a Közgyűlési és országgyűlési beszédek és dolgok a jelen nem lévő sokaságra tiltott könyv: ott uraim igen üdvösséges dolog, ha van legalább egy rakhely, hová a némelykor mondatni szokott liberális ideák, merész nyilatkozások, szabad szellemű beszédek a tudni akarók számára letétehetnek.”⁷¹ Kevesebb, mint az újság, de több, mint a semmi. Jellegzetes állásfoglalása ez is a kínálózó lehetőségek kihasználására törekvő Kölcseynek.

Ugyanakkor reménytelennek tartja sajtó alá adni a maga *Naplóját*, „mikor minden szeglet könyvvizsgálóval és titkos-policiai spionival van tele, mikor Széchenyi *Stádiumát* s Wesselényi *Előítéleteit*,⁷² bár könyvvizsgáló engedelmet nyertek is”, elkobozzák. Mégis „én írok, mert éppen kedvem tartja; és úgy írok, amint éppen kedvem tartja; s ha valaki e mázolás, más idő és környülmény közt közrebocsátandja — ám lássa! Én ezennel protestálok; s minden kritika nélküli kemény ítéletet előre nyakába hárítok. Jól értsétek! kemény ítéletet mondtam; mert a kedvezőt minden esetre magamnak tartom fenn”.⁷³ Ez az ironiába rejtett — játékos — öntudat is Kölcsey!

Az országgyűlés tárgyalási iramára jellemző, hogy még májusban is folyt a vita a napló és újság kérdéséről. Kölcsey ekkor azért harcolt, hogy a naplót megfelelő mutatókkal használhatóbbá tegyék. A tizennyolcadik országos ülésben azonban ismét kifejtette az újság kiadására vonatkozó kívánságát, hozzátevé, hogy a kivonatok azt nem pótolják. A hivatalos jegyzőkönyv szerint kije-

⁷⁰ KFÖM III. k. 478. l.

⁷¹ KFÖM II. k. 477. l.

⁷² Wesselényi műve csak 1833 novemberében jelent meg Lipszében. Kölcsey itt nyilván az 1831-es kiadási kísérletre és annak megtiltására utal. Vö. *Trócsányi*: i. m. 150—151. l. — Érdekes, hogy tudomása szerint a mű címe nem Balítéletekről, hanem Előítéletek. — Ez a bejegyzés arra utal, hogy Kölcsey a megjelenés előtt ismerte Wesselényi művét. De honnan ismerte Széchenyi *Stádiumát*? Ami szintén csak 1833 novemberében jelent meg és 6-án foglalták le első Magyarországra csempészett példányait. Könnyen lehet, hogy ez a megjegyzés utólag került a szövegbe.

⁷³ KFÖM II. k. 494. l.

lentette, hogy a tárgyalás alatt lévő javaslatban „összezavart idea ... a' Censura és Censorok kifejezés; ez ellen ő már többször kikelt; helyette Authenticatorokat, Meghitelesítőket kívánna, noha a' diariumban megbírálóknak hivatnak, ő pedig semmi bírálatot el nem ismer.” Ezért a kivonatalnál semmi Censurát, hanem hitelesítést kíván, ő is privát ember szerkesztőt óhajt; „sok író ember van, — nincs is azon félelemnek helye, hogy olyas valami vétessék fel, mi a' Kormány ellen volna”.⁷⁴ A nehézkes fogalmazás mögül is világosan kirajzolódik az álláspontja, amelynek lényege alkalmazkodás a lehetőségekhez, de azokon belül a szólásszabadság védelme, az elhangzottak minél hitelesebb nyilvánosságra kerülésének óhaja és a cenzúra elvének elvetése.

Az udvar erős ellentámadása 1834 januárjában arra kényszerítette Kölcseyt, hogy immár a nyilvánosság legszűkebb fóruma, a megyei és országgyűlések szólásszabadsága mellett emeljen szót. A királyi leirat ugyanis súlyosan elmarasztalta a barsi Tarnóczyt december 5-i beszédéért. A szatmári követ — másokkal együtt — ebben a szólásszabadság veszélyeztetését látta: „Mi lészen a' Képviselői szóllás' szabadságából, ha a' Követek mondásainak a' Kormány így utánnok nézhet. A' szóllás szabadság egyike a' tiszteletre legméltóbb jussoknak olly nemzetnél, melly századok óta megyéenként, 's országosan gyülekezik, 's maga sérelmei és kívánságai felett élő szóval szokott értekezni; 's nálunk annál tiszteletre méltóbb, mivel itt a' sajtó szabadság eltapodva van, 's érzelmeinket és gondolatainkat egymással közleni *megszorítás és akadály nélkül* csak gyűlési beszédek által lehetséges.”⁷⁵ A király képviselője nem válszolhatott az országgyűlés viharos közegében mást, mint hogy a törvényekre hivatkozott és kijelentette, hogy a szólásszabadságot a királyi leirat „teljességgel nem gátolja”.⁷⁶

A Kölcsey-beszédből kiemelt utalás azért különösen fontos, mert az érzelmek és gondolatok közlésére — mint láttuk — egyre több lehetőség nyílt a magyar sajtóban és könyvkiadásban. Persze szigorú cenzúrával csak, de mégis: a költő fiatalságához képest sokkal szélesebb és változatosabb keretekben.⁷⁷ A cenzúra szigorúságára egyébként mi sem jellemzőbb, mint az, hogy A *Muzárion* 1833-as első kötetéhez már cenzúráztatott *Játékszín* című beszédet tervezett kötetéhez újból cenzúra alá kellett bocsátania: Szemere írja 1833.

⁷⁴ Jegyzőkönyv I. k. 446—447. l.

⁷⁵ Jegyzőkönyv VI. k. 41—42. l. (A szerző kiemelése.) — A szöveg nem azonos A szólásszabadság ügyében című ismert beszéddel.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ *Fülöp Géza*: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1978. Különösen: 77—136. és 195—229. l.

március 5-én, hogy „Schmid a *Játékszínen* tartalékoskodik. Különös! Pedig egyszer már imprimaturozta, azokat is mind meghagyván, melyeket Drescher deleáltatott”.⁷⁸ (A Kazinczy-émlékbeszédre is rá kellett tenni másodszer a reimprimaturt!)⁷⁹ Megjelent verseiről úgy vélte, hogy Pozsonyban Landes könyvkereskedőnél „kelnek”.⁸⁰

Noha 1832-ben azzal a bosszúsággal érkezett Pozsonyba, hogy versesköte-
tében sok a nyomtatási hiba, nagyon kívánta összes művei megjelenését a
Hartlebennel kötött szerződésnek megfelelően.⁸¹ Abban a nyomasztó tudat-
ban végezte hatalmas országgyűlési munkáját, hogy ki kellene használnia a
nagy lehetőséget, minél előbb nyomdába adni második kötetét, a beszédeket.
(A további két kötet összeállításához hozzá sem tudott kezdeni.) A kiadó már
január közepén levélben sürgette a kéziratokat. Kölcsey arra kérte Szemerét,
adja cenzúra alá, majd Hartlebennek a nála lévő beszédeket.⁸² Ezek a követ-
kezők lehetnek: *I. Ferenc király uralkodásának negyvened ünnepén, Követ-
választáskor, Követek visszaérkezése után, a Gyermekgyilkos R.d.M. ügyében*
(vagy a *Védelem P.J. számára*), a *Tisztválasztáskor*, a *Mohács és a Kazinczy-
émlékbeszéd*.

Február 3-án panaszolta Kendének: „dolgom sok, mert könyvtárusom is sür-
get; mint jegyzőnek és követnek is kötelességeim vannak.”⁸³ Március 2-án
küldte el Bártfaynak két újabb — vagy újra átdolgozott — beszédét, s ezeket
Szemerének írt levelében „a Vádlott és Sorsvonás” címmel említi. A „Vád-
lott” nyilván a két törvénytörési beszéd egyike.⁸⁴ (Mindkettő lehet, egyik
keletkezési körülményeit sem ismerjük.) Barta István figyelt föl rá, hogy a ki-
adásokban 1830-ra keltezett *A sorsvonás tárgyában* című beszédről Kölcsey
március 27-i levelében azt állítja, hogy akkor és Pozsonyban írta.⁸⁵ Barta ér-

⁷⁸ KFÖM III. k. 345—362. l. és *Szemere*: i. m. III. k. 242. l.

⁷⁹ *Szemere*: i. m. III. k. 253. l.

⁸⁰ KFÖM III. k. 491—492. l.

⁸¹ Az öt kötetnek 1833 végéig meg kellett volna jelennie. A szerződés aláírásakor
azonban Kölcsey még nem számolhatott követi kötelezettségével.

⁸² KFÖM III. k. 475. l.

⁸³ KFÖM III. k. 478. l.

⁸⁴ KFÖM III. k. 493. l. — Keletkezéstörténetükről korábban volt szó.

⁸⁵ *Barta*: Kölcsey politikai pályakezdeté, i. m. 278. l. és KFÖM III. k. 521—522. l.
— „Én a beszédet itt írtam” — állítja Kölcsey, de elég meglepő módon így válaszol
Szemerének, aki szerint „a tárgyat fabulává, ezt pedig a leginteressansabb factioná”
varázsolta (*Szemere*: i. m. III. k. 241. l.): „...megvallom, nem igen tudom, mi van
benne.” Ahhoz képest, hogy az elküldés és a fenti állítás között mindössze huszonöt
nap telt el, elég különös magyarázat ez még az országgyűlés forгатagában is.

velésének egyetlen gyenge pontja van, amikor Kölcsey közgyűlések alatti elfoglaltságára hivatkozik, hiszen e beszédet korábban — például 1830 nyarán Szobráncon — is írhatta; viszont az biztos, az országgyűlés alatt sem volt több ideje. Mégis a pozsonyi keletkezés mellett szól már az első mondat, amely a „múlt országgyűlésre” utal, s aztán az egész gondolatmenet, miszerint bűnös felelőtlenség a haza védelmét erőszakkal fegyverbe kényszerített és ott tartott, erkölcsileg erre föl nem készített emberekre bízni. Szondi és Zrínyi ellenpéldájával a nagyon is 1833-as töprengéseibe illő zárógondolatot támasztja alá: „...a méltatlanságtól megmentett, megbecsült, megtisztelt emberiség mindenkor szép következtetéseket vont maga után: érzés- és gondolatkifejlést, lélekemelőddést és szívnyemesülést. Illő mindent elkövetni, miképpen a népet e lépéscsúkhöz közelebb vezessük, s lassankint a míveltség nagyobb-nagyobb mértékének elfogadására alkalmatossá formáljuk.”⁸⁶

Szvorényi József, Szemere műveinek kiadója úgy vélte, a *Vilma* című emlékbeszéd megírására ösztönözte a megözvegyült barát Kölcseyt 1830 nyarán Szobráncon.⁸⁷ Ez ugyan nem kizárt, de az tény, hogy 1832-ben került először, majd a következő márciusban másodszer cenzúra alá,⁸⁸ így ez is egyike lehetett a később véglegesített beszédeknek. Bártfayhoz írott — korábban idézett — levele viszont arra vall: politikai beszéd készült 1830-ban a nyaralás

⁸⁶ KFÖM II. k. 50. l. — A katonáskodás kérdése többször szerepel az országgyűlési naplóban is. — Alighanem az történhetett, hogy egy régebbi írását ekkor dolgozta át, illetve frissítette fel.

⁸⁷ *Szemere*: i. m. III. k. 235. l. — A kézirat tanúsága szerint a Vilmát 1830. november 18-án írta. Ugyanitt Drescher imprimatúrájának a kelte: 1833. (PIM V. 1990.) — Bajza és Bártfay ugyanazon a napon írták meg a Kritikai Lapok indításának a tervét és Kisfaludy Károly súlyos betegségét, valamint egy ismeretlen Felirat fogadtatásának a híret. (SzT 1700. X. k. 103. és SzT 1699. X. k. 102.) — Kölcsey három nappal a Vilma kéziratán szereplő dátum előtt a „Szatmár vármegyei Statusok” átdolgozásának terhes feladatára hivatkozva hátrította el Bajza együttműködésének kérését. Bártfaynak (talán Kisfaludy halálhírének a hatására) kedvetlenségről panaszkodott, Szemerének pedig arról írt, hogy csak régi verseit küldheti. (KFÖM III. k. 373—375. l.)

⁸⁸ Szemere idézett 1831. november 7-i levele szerint a Vilma kézírata már nála volt, s készült felvenni a Muzarion V. kötetébe. — 1833. március 14-én írt a cenzori beavatkozásról, de nincs arról is értesülésünk, hogy 1832-ben már egyszer beadta a könyvvizsgálóhoz. (*Szemere*: i. m. III. k. 242. l.) — Kérdés, mi volt az a „felirat” vagy beszéd, amit Kölcsey augusztus 5-én megküldött Szemerének. A Helytartótanács 1830. május 11-én vallás-, június 18-án adóügyben kért jelentést Szatmár vármegyétől. Ezek egyike is lehetett a Kölcsey levelében említett politikai irat. (SZSZMLT—SZVLT. IV. A. k. jkv. 1898/1830. és 2003/1830.)

idején. Még nagyobb homály fedi a *Celesztina* születését, annak pozsonyi keletkezése sem teljesen kizárt.⁸⁹

Miközben politikai beszédeinek közlését reménytelennek tartotta, keservesen kínlódott a kiadásra váró kötet összeállításával. Verset alig írt: csak követártása, Andrássy György gróf kérésére készített hat hexametert,⁹⁰ majd ősszel Csekében Kende Zsigmond új házára feliratot.⁹¹ Leveleiből úgy látszik, április elejére befejezettnek gondolta kötetének az összeállítását. Májusban Hartleben elment Lipcsébe,⁹² de még úgy látszott, amikor a kötet véglegesen összeáll — előbb nem, ezt határozottan kijelentette! —, kész a kinyomtatására. Valószínűleg ehhez kívánt Szemere életrajzi bevezetőt írni, s ennek köszönhetjük Kölcsey két alapvetően fontos önvallomását 1833 márciusából, illetve áprilisából. December 9-én Szemere diadalmasan írta Kölcseynek Pozsonyba: „Hartleben ismét megjárta Lipcsét, s készen áll köteteid nyomtatására; bár ez esztendőben, a diaetától óta tudniillik, a magyar munkák kelése koránt sem emelkedett, de szállott.”⁹³ (A többes szám valószínűleg a késznek tudott kritikáit és az „egyveleg prózai írásokat” magába foglaló köteteket jelenti, de valójában egyik sem volt nyomdakész állapotban.) Kölcsey 1833. június 12-én kapta meg a kiadó levelét, amelyben a költő kéziratának késésére és a kelen-dőség hiányára vonatkozva fölmondta a kiadási szerződést.⁹⁴ Nem tudjuk, szerzőjük egyre veszedelmesebb politikai híre, vagy a föllángolt irodalmi harcok tartották-e vissza. Annyi bizonyos, Kölcsey munkáit csak halála után adta ki Eötvös József és Szalay László.

Annak, hogy Kölcsey a politikai pályára lépett, egyik oka bizonyosan az irodalmi eredmények hiánya. A politikai sikert mindjárt kezdetben elérte: a személynök, a nádor, Széchenyi, az öt kerületi jegyzővé választó követek és Kossuth elismerő megnyilvánulásaiban. Március 11-én az ifjúság cigányzenével tisztelte meg.⁹⁵ Hullámzó kedélyállapotának megfelelően mégis gyakran

⁸⁹ A *Celesztina* nem jelent meg a Muzarionban. — Az Athenaeumban való megjelenéshez Vörösmartynak 1837. január 24-én küldött beszédei felsorolásában a *Celesztina*, a *Vilma* és a *Sorsvonás* közé van illesztve. Ez természetesen nem bizonyítja, hogy a Hartlebennek szánt anyagnak is része volt.

⁹⁰ KFÖM III. k. 534. l.

⁹¹ KFÖM III. k. 586. l.

⁹² *Szemere*: i. m. III. k. 253. l.

⁹³ KFÖM III. k. 504—516. és 535—539. és *Szemere*: i. m. III. k. 255. l.

⁹⁴ KFÖM III. k. 632—633. l.

⁹⁵ KFÖM II. k. 486—487. l. — „Ültem, és írtam, midőn ablakom alatt, az estvéli alkonyban muzsikai hangok zendültek meg. Nehány jókedvű ifjacska volt, akik a Cinka Panna és Bihary nemzettségéből származott s a mindennapi kenyér után indult

érezte törekvéseit sikertelennek. Április elején a következőket írta *Naplójába*: „Jaj neked, szegény dalköltő! De mi szükséged is vala a lantot, a zúgó folyam partját és berkeidet elhagynod? Vélted talán, koszorút a polgári pályán nyerned oly könnyű leszen... Szegény, te nem tudád, hogy vagynak versenyek, hol pálya és díj egyformán tövissel teljesek? Vagy jól tudád? s önkényt vetted magad a szenvedés alá? Ó, úgy szánakozni rajtad nem fogok!”⁹⁶ Annyi bizonyos, az országgyűlés első nyolc hónapjában országosan fölfigyeltek rá. Büszkén számolt be Kendének arról, hogy „a nyelv ügyben mondatott meglehetősen kemény” beszédét végighallgatta „herceg Eszterházy az angol követ; s úgy mondják, tetszett neki. Ő is azok közül való ugyan, kiket szabdaltam; de hiszen ő az ilyek hallásához a londoni parlamentben hozzá szokott.” El is kérte a gyorsíró által rögzített szöveget!⁹⁷ A Mérey személynök lemondatásához vezető támadások következtében már januárban fölfigyelt Kölcseyre a kormány is, Kende február 2-án ezeket írta Kölcseynek: Vécsey „meg van elégedve nagyon vélléd, csak most nem bánta volna, ha a' Personális csipkedéseiből kimaradál vala”.⁹⁸

Az országgyűlési ifjúság álláspontját alighanem hűen tükrözi Szemere Bertalan 1833 húsvétján írott levele, amelyben hosszan áradozik az addig csak munkáiból megismert — és „imádott” — Kölcseyről. Rokonszenvük kölcsönös lehetett, mert később Kölcsey többször is említi nagy elismeréssel „Bertit”, aki a következőket írta róla Szemere Pálnak: „S hogy ne volna gyönyörűséges látni forrását annyi erőnek, tűzpontját annyi érzésnek? Feje körül a göndör hajkoszorú görög ország íróinak képükre emlékeztet. Midőn szóll az üléseken, előtte szállván híre, beszédét mély csend 's figyelem kíséri, 's vagy kétszer néhányat a vékony hangban felolvasó lágy érzésű szava, könnyre indított. Éles taps dicsőíti valahányszor beszél.”⁹⁹ Lelkes ifjú hívei közé tartozott Pulszky Ferenc is.¹⁰⁰

Kölcsey annak tudatában ment Pozsonyba, hogy követ-utasításai nem engednek megfelelő politikai mozgásteret, de bízott abban, hogy Kende Zsigmond baráti támogatásával sikerül a szatmári megyegyűlésen kedvező változá-

hangművésztől-e, vagy hanggyártóktól kísérve, a szatmári követ füleinek egy kis vigalmat szerezni jövének. Köszönöm uraim; de ha az én beszédeim is ily csikorgók, mint a ti cigányaitok vonói: úgy én és ők szerencsétlen művészek vagyunk.”

⁹⁶ KFÖM II. k. 510. l.

⁹⁷ KFÖM III. k. 495. l.

⁹⁸ Kölcsey—Kende 69. l.

⁹⁹ SzT 1890. 13. k. 36.

¹⁰⁰ *Pulszky Ferenc: Életem és korom. Bp., 1958. 107. és 108. l.*

sokat elérnie. Elképzelése nem volt alaptalan, követjelentéseit általában megértéssel fogadták, 1833. szeptember 9-én pedig külön határozatba foglalták megelégedettségüket, amit Kölcsey október 22-én köszönt meg.¹⁰¹ Már 1832. december 21-én megkezdte szenvedélyes és mélyen átgondolt érvelését az úrbéri viszonyok megváltoztatása, az „incapacitas possessoris”, „a nemtelenek hivatalviselési tilalma” eltörlése, valamint a „házi tár” (megyei költségvetés) részben nemesi adóból fedezése érdekében. Az első mellett a „de facto” súlyos érvet vonultatta föl: ami már a gyakorlatban megszűnt, mint az előbbi korlátozások és kiváltságok, „minek álljon törvényben?” — kérdezi.¹⁰² A tények állnak tehát egyfelől Kölcsey politikai gondolkodásában: a megismert magyar valóság semmilyen szempontból nem felel meg a fennálló törvények rendjének, sem a jobbágyok birtok bírhatását, sem a nem nemesek hivatalviselését, sem a középbirtokos réteg érdekeit tekintve. Másfelől ott a kérdés: „Hétszázezer nemes, és — 10 millió nemtelen! Ez figyelmet érdemel. Mi jobb? a hétszázezernek a milliomokkal ellenkeznie? vagy a maga jussait nem csonkító koncessziók által azokat is a constitutió barátaivá tennie.” Mert, érvel tovább: „csak a jövődöt óhajtanám, ha előre elkészíthetnők. Mik vagyunk most? Erdőten parányi szám, s mik lehetnénk, ha a 10 millió hozzánk járulna?”¹⁰³ A nemesi adófizetés mellett ugyanilyen gyakorlatias érvekkel szól: ez növelné a megye függetlenségét a Helytartótanáctól. Ezen a ponton később módosít. Ellenzi, hogy valamilyen adófajtát *csak* a nemesség fizessen, mert ez fenntartja a korlátokat, márpedig a nemzetet csak a közös célok és a közteherviselés formálhatja egyé.

Ezután teszi föl magának a kérdést: „Mi a hazafiúság?” Öncélú ellenkezés a kormánnyal? — kérdezi, ahogy az opposzió emberei gondolják, amikor „mindent, ami a minisztérium útján jön gonosz célzásúnak tekintenek”.¹⁰⁴ Erre tagadólag válaszol önmagának: „...a hazafiúság és a haza, s haza emberei iránt egyenes, tiszta, forró vonzódás egy jelentésűek: a hazafiak most a földbirtok mellett találatnak. Úgy intézni az urbáriumi tárgyat, hogy az adózó nép nagy tömege egyszer már a polgári alkotmányba belépjen; s ezáltal az alkotvány hétszázezer puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett tíz

¹⁰¹ Kölcsey követjelentéseit — többek között 1833. január 28-án és május 13-án vitatták meg. (SZSZMLT. SZVLT. IV. A. 501. k. jkv. 86/1833, 340/1833, 763/1833, 885/1833, 890/1833, 1896—200/1833.) Köszönete: uo. 3303. és 4455/1833. sz. — Takács Páter további húsz közgyűlési jegyzőkönyvet tárt föl Kölcsey követi időszakából.

¹⁰² KFÖM III. k. 461. l.

¹⁰³ KFÖM III. k. 461—462. l.

¹⁰⁴ KFÖM II. k. 353. l.

milliom felemelhetőt nyerjen: olyan gondolat, mi csak egy hazát forrón szerető emberben támadhatott”.¹⁰⁵ Hadd emeljem ki, hogy a „haza emberei” visszaul a *Követek visszaérkezésekor* című, 1827-es beszédben foglalt hitvallásra az ember szabadságra születtségéről. Nem kerülheti el figyelmünket az sem, hogy az elaljasító szegénység nem az adózókra, hanem a nemességre vonatkozik, akik közé ugyanúgy tartoznak hozzá hasonló gondokkal küszködő középirtokosok és általa „nép”-nek nevezett vagyontalanok. Kölcsey az emberek egyenlőségének és szabadságának filozófiai gondolatától jutott a haza fölemelése érdekében vállalt küzdelemig. Nem szívjóságból, hanem a nemesség érdekeit keresve vállalta az adózók sorsának jobbítására vonatkozó követeléseket. Rögtön első nagy beszédében (*A magyar nyelv ügyében*) fölhasználta egy másik érvet is: van-e joga az 500 főnemesnek az országgyűlési „test” másik részét alkotó 700 000-re az akaratát rákényszeríteni?¹⁰⁶ Válasza a „kasztok” lebontásának követelése — és tegyük hozzá: „kasztnak” tekinti a jobbágyokat is. Azt kérdezi korától: „Soha sem fog-e lelkünkben felvirradni a gondolat, hogy a válaszfalakat végre döntsük el, s különválás helyett egyesületben keressünk erőt? — Nem! ezen gondolat még csak egyes fejekben mutatkozik; annál erősebb ellentételt okoz azoknál, kik e gondolatot általérteni nem tudják.”¹⁰⁷

E ponton nem lehet kitérni a Wesselényi-hatás kérdésének vizsgálata elől. Trócsányi Zsolt kitűnő fölkészültséggel igyekezett bizonyítani, hogy Kölcsey minden lényeges politikai gondolata Wesselényihez vezethető vissza.¹⁰⁸ Kétségtelen, a *Balítéletekről* fejtegetései lényegében azonosak mindazzal, amit Kölcsey a *Mohácstól* kezdve a nagy országgyűlési beszédekig többször kifejtett. Mégsem hinném, hogy itt egyszerű tanítványi szerepről van szó. Egyrészt saját művének első kinyomtatott példányát Wesselényi is csak 1834. augusztus 22-én vehette kézbe, vagyis jó másfél évvel az idézett Kölcsey-sorok megfogalmazása után. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kéziratos művet, ami Trócsányi szerint már 1831 novemberében nyomdai engedélyre várt,¹⁰⁹

¹⁰⁵ KFÖM II. k. 394. 1.

¹⁰⁶ KFÖM II. k. 72. 1. — Szemere nemcsak a nyelv ügyében kifejtett állásfoglalását fogadta egyetértéssel, és mutatta meg Rádaynak, báró Prónaynak. A következőket is leírta: „nekem az nem fér fejembe, hogy az egy ház miatt két ház; s a felsőbb emelet miért nem egyezhet az alsóbbal. A világ és az ehhez tartozók messze vitték reményemet.” (*Szemere*: i. m. III. k. 243. 1.)

¹⁰⁷ KFÖM II. k. 395. 1.

¹⁰⁸ Trócsányi: i. m. 122—144. 1.

¹⁰⁹ Trócsányi: i. m. 150. 1.

ne olvashatta volna Kölcsey — és mások is. Akár így történt, akár csak szóban fejtette ki együttléteik idején politikai elveit Wesselényi, igen valószínűtlen, hogy azokat költőnk nem ismerte. Mégis inkább együttgondolkodásról, mint tanár—tanítvány-viszonyról lehetett szó. Egy jelentéktelen filológiai adat is erre vall: Wesselényi tízmilliót állít szembe nyolcszáz ezerrel, Kölcsey viszont kilencmillióról és hétszáz ezerrel beszél.¹¹⁰ Elkerülte Trócsányi figyelmét, hogy Wesselényi már 1831 nyarán — azaz a *Balítéletekről* befejezése előtt! — megkapta Kölcseytől az „országos munkálkodásokra tett észrevételeket”,¹¹¹ noha személyes viszonyuk még elég feszes volt. A továbbiakban kölcsönösen megküldték egymásnak politikai tárgyú jegyzeteiket, adataikat, így — sok egyéb mellett — Wesselényi már 1831 decemberében olvashatta a „fiscus örökségi jussairól szóló” Kölcsey-írást.¹¹² Károlyi György érdeme, hogy összehozta a két hasonlóan gondolkodó, egymással remekül együttműködő férfit. Hogy ez az együttműködés Kölcseyt megtermékenyítette, az ugyanolyan bizonyos, ahogy az is, Wesselényi is fölhasználta Kölcsey adatait, sőt hatással lehetett rá a kor kétségtelenül legmélyebb gondolkodású magyarjának filozófiai alapozású műveltsége is.

Kölcsey életének utolsó évében keserű kiábrándultsággal válaszol Szemerének, aki 1838. január 7—8-i levelében nosztalgikusan idézte föl Kazinczy egykori triászának emlékét:¹¹³ „Nem, édes Palim, a dolog nem egészen úgy áll, mint rajzolás. Horvát és Vitkovics lélekben soha velem szoros kapcsolat nem formáltak. Engem egyik sem értett soha” — panaszolja, s annyi bizonyos, legalább Vitkoviccsal igazságtalan.¹¹⁴ Első pesti útjának kudarcélménye jelenik itt újból meg, amikor megismerte a pesti írók szoros alkotó közösségét, de csak Szemerével tudott összelelegedni. Vidéki magányában mindig a pesti társaság után vágyott, s a politikai pálya iránti érdeklődésében alighanem jelentős szerepe volt annak a közös munkának, amit a szatmári adó-

¹¹⁰ *Trócsányi*: i. m. 141. l.

¹¹¹ KFÖM III. k. 399. l. — Levele Wesselényihez: N-Károlyba, szeptemb. 1831. Ebben írja, hogy visszakapta az észrevételeket.

¹¹² KFÖM III. k. 412. l.

¹¹³ *Szemeré*: i. m. III. k. 286. l.

¹¹⁴ KFÖM III. k. 816. l. — Érdekes és jellemző módon pénzhétszeggel vádolja Horvátot és Vitkovicsot, minden bizonnyal alaptalanul. Horvát egyik legkövetkezetesebb harcosa volt az értelmiségi munka megbecsülésének, de pénzkereseti alkalma elég kevés volt. Vitkovics jó nevű ügyvéd volt, nyilván jól meg kellett fizetni munkáját. Amikor Kölcsey pöreit intézte, akkor támadhatott köztük anyagi természetű nézeteltérés, de ennek sokáig nyoma sincs leveleiben, sőt az első akadémiai ülések idején még rokonszenvvel gondolt a triászra.

zó nép állapotáról szóló jelentés munkálatai közben Kendével, majd később Wesselényivel, Nagy Károllyal, Geöcz Ferencsel és talán másokkal kialakított. Hasonló szoros együttműködés, az érveket és a szempontokat összegezõ közös fellépés lehetõségét kereste, remélte Pozsonyban. Ennek érdekében vállalta — különösen eleinte — nagy lelkesedéssel az „ellenzék” nevében a fogalmazási, végsõ formába öntési feladatokat. Ebben zavarták a többi követek szerénytelenül tolakodó megnyilvánulásai. Ehhez talált társat Deák Ferencben, akivel rendkívül szoros kapcsolatot alakított ki, aminek igazi jelentõségét azért nem ismerjük, mert a zalai követ megsemmisítette szatmári társának összes leveleit. Az együttműködési készség jelei azok a szoros szálak, amelyek írnokeihoz, jurátusaihoz és Kölcsey Kálmán nevelõihez fûzték, akik közül Szalay László és Pap Endre a legnevesebbek, de hasonlóan mély emberi kapcsolatot alakított ki Simon Pállal, Ignác Józseffel, Nagy Ignáccal, Decsy Lászlóval; továbbá Szemere Györggyel, Szemere Bertalannal, Pulszky Ferencsel, hogy csak a legismertebb példákat említsem. Az utóbbi írja emlékiratában: „Kölcseyt a nyár [1834] kezdete óta minden nap meglátogattam, tudtam, hogy szívesen lát, mert érezte, hogy megértem eszmemenetét... Tanulni akartam tõle, s õ szívesen tanított, észrevette, hogy nevelésem és addigi tapasztalataim inkább világpolgáriak, s ezért újra meg újra kiemelte a hazafiságot s nemzetiséget a világpolgári eszmék ellenében, hiszen csak ezekben találhatjuk fel a biztos talajt, melyen felemelkedhetünk... Gyönyörõ kerekded elõadása, gondolatainak nemes emelkedettsége, egész lényének mélabús szelídsége, mélyen hatott rám...”¹¹⁵ Nemcsak az ifjúságra, hanem idõsebbekre is — mint Kossuth — nagy hatással volt sugárzó szelleme.

Ha az országgyûlés iratait végignézzük, meglepetten látjuk, milyen kevés a Kölcseyvel következetesen egyet nem értõ követek száma. Sõt: 1833. április 27-én Majthényi — még mindig a *Balítéletekrõl* megjelenése elõtt — több millió polgár kirekesztése ellen, Szentgyörgyi Horváth az „elnyomott osztály” tagjaiért emelt szót,¹¹⁶ Novák és Bezerédy Kölcsey érvét hangoztatták a 9 milliónak tulajdonossá tételérõl, s ezzel a nemzetbe emelésérõl.¹¹⁷ Amikor a magyar függetlenségrõl és alkotmányosságról volt szó, akkor reformok kérdésében mereven konzervatív Marczibányi sem állt a kormánypárt oldalán. Másfelõl viszont a vallás tárgyalásakor rendkívül radikális változtatásokat kö-

¹¹⁵ Pulszky: i. m. 107—108. l.

¹¹⁶ OT 1833. IV. 27. — Majthényi, Szentgyörgyi Horváth, Novák, Bezerédy.

¹¹⁷ OT 1833. április 27. — Bezerédy: „Megnyitattik-e 9 millió embernek Magyarországon azon út, melyen ... polgári helyheztesítésének emelkedésével a hazához, s alkotványhoz új kötelékkel kapcsolassék...”

vetelő báró Meskó egyáltalában nem mutatkozott liberálisnak az úrbér ügyében.¹¹⁸ S az ellentmondó nyilatkozatokat hosszan sorolhatnánk. Ezek azonban részben a tárgyalások összevisszaságával is magyarázhatók: a három alapvető reformmunka mellett a vitát gyakran mellékvágányra terelték a magyar nyelvűségről (főleg a főrendekkel), a protestánsok jogairól, Erdélyről, a lengyelek melletti kiállásról, a pesti állandó hídról, a bankról, az országgyűlés Pestre helyezéséről, a király Magyarországra költözéséről és más kérdésekről folytatott alapvetően fontos, de megosztó viták.

Kevesen voltak, akik tényleg olyan biztos történelmi és társadalmi szemlélettel vettek részt e vitákban, mint Kölcsey. 1833. április 23-án például örömmel írta *Naplójába*, hogy az országgyűlési követek napidíját a nemességnek kell fizetnie, de rögtön tovább is nézett: „Nem rossz lépés! de ohajtani kellett volna, hogy a fizetést a nemesség ne egészen tegye; s hogy annak egy részét az adózó nép is viselje. Mert a nemzet egyesülése nagy célját nem annyira az mozdítja elő, ha a nemes is visel terhet; hanem ha a nemes az adózóval közös terhet visel. Külön teher mégis csak választó fal; s külön teher a napi bér fizetésében annyival inkább választóbb, mert az a képviselői jognak egyedül a nemességre hártásán alapul.”¹¹⁹ Láthatjuk, nem taktikai, hanem lényegi megfontolás ez, ami oda vezethető vissza, hogy a latin műveltségű Kölcsey szerint a magyar alkotmány magában hordja a republika eszméjét. A magyar alkotmány ugyan „restül mozog”, benne sok makacsság húzódik meg, de mégis lehetőséget ad a republika formáknak, az autokratorai pálcá mindenhatóságával szemben¹²⁰ — vallotta. Nagy kérdés persze, milyen köztársaságra gondolt, de elég egyértelműnek látszik, hogy szabad polgárok közösségének — választott képviselők által irányított — társaságára vágyott. (Ami nem jelenti a királyság elutasítását.)

Június 4-én — sok országgyűlési részsiker és még több kudarc, vereség tudatában — kis történelmi esszét fogalmazott *Naplójában*. Ennek kiindulópontja a nemzet és a fejedelem közti „egyezés” és az ezen alapuló törvényhozás. Ez — úgymond — még a klasszikus feudalizmus viszonyai között jött létre, amikor a függő viszonyok jól működtek. Aztán megkezdődtek a nemesség és a monarchia közti küzdelmek, s az állandó ellenkezés „Rákóczy Ferenc zászlói alatt” vereséget szenvedett. Ennek egyik következménye a „monarchiai hatalomnak hagyott tágas” mező; másik, hogy „a megyei szerkezet kivirulásának akadályait is sírba vitte magával, s ezáltal a magyar arisztokráciai alkot-

¹¹⁸ KFÖM II. k. 400—401. l.

¹¹⁹ KFÖM II. k. 525. l.

¹²⁰ KFÖM II. k. 569. l.

ványt a demokráciához sokkal inkább közelítette, mintsem képzelnők”.¹²¹ Ettől kezdve ugyanis nem jelenhetett meg minden nemes az országgyűlésen, s a szükség „kényszeríté a szegény nemességet, hogy lassanként otthon maradjon; s képviselőket küldjön maga helyett”.¹²² Ettől kezdve a képviselők nem csupán önmaguk nevében beszéltek, hanem — mégpedig a kötelező követutasításoktól külön is megkötvén — küldőik nevében. Erről az alapról vitatja Kölcsey a felsőtábla jogát a többséget jelentő képviselői test döntéseinek megakadályozására vagy megmásítására. Hangsúlyja a többség elvén van, a kívánt demokrácia alapján. Hivatkozásait végül Werbőczyhez vezeti vissza, aki „populusnak, azaz törvényhozó népnek, a prelátusokat, zászlósokat, mágnásokat és nemeseket nevezi”. Ezért az országgyűléseknek a megyékben kialakult gyakorlatot kell követniük, ahol a „többséget nálunk a fejek száma teszi”. Szerinte ez olyan elv, mely a főnemességet, valamint a „kisebb és nagyobb nemességre oszlott” kiváltságosokat előbb-utóbb átvezeti a „demokratizált arisztokráciából” a „tisztán demokratiai ideára”.¹²³ A középnemesség nagy része egyenként szívesen hódolt ugyan a főrendiek előtt, egészében azonban szükségképpen ellenük volt. Ezeket igyekezett meggyőzni a következőkkel: „Ha az ország többsége a megyékben fekszik; az természetesen az utasításokban jelenti ki magát. Magában következett, hogy a követek utasításaira hivatkozzanak; s ezzel egyszersmind értékre adják a főrendeknek; miképpen minden követ a maga küldőtől függésben van. Ismét oly elv mely a nemzeti többség, s az abból folyó megyei felsőbbbség ideájából folyván ki, minden oligarchiára hajlandónak kedve ellen van.”¹²⁴ Taktikus és ugyanakkor mélyen átgondolt, valóban a polgári demokratikus átalakulás előkészítését szolgáló érvelés ez. Később maga Kölcsey is szembekerült megyéje követutasításával, de az alapelvet — miszerint a képviselő küldői „képének viselője”, azaz akaratuknak megfelelően kell mindenben állást foglalnia — soha nem vonta kétségbe.

Kölcsey egyik legelső kérdése, amit a *Napló*ban — a hazafiassággal egyidejűleg — fölvet, mi az ellenzékiesség elvi alapja. Megfontolás nélküli elvetése a kormány minden javaslatának? Éppen az urbárium kérdése mutat ennek az általánosan elfogadott fölfogásnak a tarthatatlanságára. Észreveszi ugyanis, hogy a kormány Mária Terézia óta a parasztok védelmezőjeként lép föl, s ezzel a lázítás fenyegető eszközét tartja a kezében. A nemességnek tehát — és e fölfogásnak komoly táborra van az országgyűlésen — nem szabad e téren átenged-

¹²¹ KFÖM II. k. 572. 1.

¹²² Uo.

¹²³ KFÖM II. k. 577–578. 1.

¹²⁴ KFÖM II. k. 578–579. 1.

nie a kezdeményezést: sürgős intézkedéseket kell hozni az adózók védelmében és támogatására. Kölcsey azonban messze túllép ezen az állásponton. Azt hirdeti, a nemességnek nem a jobbágynép pártfogásában kell a kormánnyal versengenie, hanem el kell ismernie az emberi szabadságjogok általános érvényét. Az úriszék vitájához írja *Naplójában*: „...semmit sem kellene inkább várni, mint az időt, mikor a törvényen kívül senki se uralkodjék.”¹²⁵ Azért küzd, hogy „az adózó személyét és vagyonát a hatalom önkényű támadásától” megoltalmazza.¹²⁶ A személyi szabadság kérdését a liberális tábor oly fontosá tette, hogy a konzervatív urak — „de La Motte és Rohonczy átkozódnak. Amaz félt; a földesúr többé jobbágyainak hasznokat nem veheti; s ezért, úgy mond, a szatmári követ lelke számoland’”.¹²⁷ Vállalta.

A tavasz és a nyár a legkeményebb harcok ideje. A változó összetételű ellenzék számos eredményt ér el, és sok vereséget szenved. Kölcsey önvigasztalásul írja a *Naplóba*: „Alapot vetni, s úgy épületet emelni reá — oly dolog, minek igaz voltát mindenki általlátja.”¹²⁸ Csakhogy itt mindenki más alapot akar. Pedig a liberalizmus eszméje rendkívül egyszerű, ha a nemesi szabadság kiterjesztnék másokra is; ezért „éppen úgy nem gyengülnének [mármint a nemesek], mint a nap melege nem gyengül azért, mert a nagyságos úr tábla földe mellett a jobbágy földcséjéjét is süti. Aztán a nemesi szabadság most oly dolog, minek palládiumát most kevés karok őrzik; s nem volna-e idvességesebb, — ha [...] néhány millió őrizhetné?”¹²⁹ E költői érvelés persze nem volt mindig meggyőző.

A változásokért küzdő Kölcsey dacosan írja *Naplójába*: „A tusa, úgy mondják, nagy vala, s tovább tartott egy napnál; de százados előítéleteket oly könnyen lerontani nem lehet. Azonban én sok kedvetlen csalatkozás után megtanultam, hogy valamely szép remény egyszeri vagy kétszeri, sokszor éppen számtalanszori nem teljesedése miatt sem kell kétségbeesni. A magot elvetjük, s ki nem kél; újra vetünk, kikél, de fűben eltapodtatik; ismét vetünk s nem csak kikél, de fejet hány, s már már érik, már-már sarló alá dől, midőn felleg támad, s a jég elveri. A kislelkű ember összeharapja ajkait, kezeit egymásba ölti; kétségbeesik, többet nem vét s nem is arat soha. De a lankadatlan férfiú kezdeni s százszor újra kezdeni nem fárad el; s ha mégsem boldogult, unokájának is meghagyja, hogy merényt merény után kezdjen; s íme egyszer

¹²⁵ KFÖM II. k. 557. 1.

¹²⁶ KFÖM II. k. 590. 1.

¹²⁷ KFÖM II. k. 592. 1.

¹²⁸ KFÖM II. k. 558. 1.

¹²⁹ KFÖM II. k. 559. 1.

eljön az idő, a mag kikél, nő, megérik, s gazdag aratással örvendeztet. Való, a kezdő már sírban hever, de mi az? Ha az emberiség egészségéért kell munkálni: ez az egész nem halandó.”¹³⁰

Szép idézet, s az abban foglaltak adnak majd erőt a következő másfél évben, meg azután is. Csak az „emberiség” fogalmát ne értsük félre. Itt és mindig elsősorban magyarokat jelent, de nem nemeseket és nem-nemeseket, hanem szabadságra született embereket.

V

A *Napló* utolsó előtti bejegyzése július 28-i, a következő augusztus 19-i. Kölcsey augusztus 2-án írta utolsó levelét Pozsonyból Kendének hazautazása előtt.¹³¹ Ekkor már nagyon készült s augusztus végén ért Csekébe, ahonnan 31-én írt ismét Kendének.¹³² Wesselényi augusztus elsején már tudta, hogy Kölcsey elhagyja Pozsonyt. Szeptember 3-án levelet írt Kendének, amelyben nyugtázza Kölcsey Nagykárolyból írt, a kilencedikére tervezett közgyűlésről tudósító levelét.¹³³ Kölcsey otthon sem pihent, rögtön első levelében a közgyűlés napirendjére kerülő országgyűlési témákról, különösen az „incapacitas possessoris eltörlésére” vonatkozó javaslatáról szólt, mert a „jót addig kell kezdeni, míg egyszer véget ér”.¹³⁴ Ebben a szellemben vett részt a nagykárolyi megyegyűlésen, ahol Wesselényi — „a szörnyölők lelkes” fia — támogatásával eredményesen harcolt a reformokért. Hazafelé azonban kínos kalandot kellett átélnie: „Idő és út oly rossz vala, hogy szombaton haza nem érheténk. Kocsordra még világosan érkeztem meg, de az istentelen nép a maga országgyűlési védelmezőjének ki nem állítá a lovakat, s így kénytelenek valánk az ot-tani nyomorult korcsmán egy kínos éjszakát földrevetett szénaágyon tölteni. Vasárnap délután roncsoltabban jövének haza, mint a minap én Pozsonyból.”¹³⁵ (Vajon kit jelent a többes szám?) A „nép” viselkedése aligha lepte

¹³⁰ KFÖM II. k. 526—527. l.

¹³¹ KFÖM III. k. 581. l.

¹³² KFÖM III. k. 582. l.

¹³³ SzT 1914. XIII. k. 60. és 1919. XIII. k. 65.

¹³⁴ KFÖM III. k. 583. l. — Wesselényi is így írt: „ezen testet 's lelket csigázó gonosz idő 's út az oka, hogy Csekén meg nem látogattalak.” SzT 1925. XIII. k. 71. — Szauder tévesen adja meg a közgyűlési részvételének ellentmondani látszó „szeptember 9-i” levél dátumát. Helyesen: 1833. szeptember 6. Lásd: Kölcsey—Kende 114. l.

¹³⁵ KFÖM III. k. 586. l.

meg, s némi elégtételt jelenthetett, hogy egy Molnár nevű vármegyei tisztviseelő, aki korábban tanító volt, arra kérte Kendét, személyesen vihesse el Csekébe a követek napidíját, hogy láthassa végre a tisztelt költő-politikust.¹³⁶ Ez év őszén az igen rossz — esős — időjárás nyilván megviselte, emiatt tervei ellenére szeptember 17-én nem ment Czégénybe Kende Zsigmondhoz, csak a házára szánt feliratot küldte át. Kende köszönettel és az időjárásra való tekintettel megértéssel válaszolt. Levelének érdekes mozzanata, milyen melegen törődik Kölcsey egészségével és kényelmével, ugyanakkor önzését sem tudja elfojtani, azt írja a házára szánt — s ma is ott díszelgő — felíratra vonatkozóan, ha több változatot kapna, választani tudna.¹³⁷ A rossz időjárás okozta azt is, hogy Wesselényi tervezett csekei látogatására a járhatatlan utak miatt nem került sor.¹³⁸

Wesselényihez írott levelének tanúsága szerint október 27-én Pesten volt és ismét Bártfaynál szállt meg. Arról panaszkodott, hogy betegen indult útnak Pozsonyba, de már jobban érzi magát, csak köhög.¹³⁹ Október 30-án ért az országgyűlés színhelyére, s másnap nagy beszédet tartott az úrbéri perekről, amelynek az Országgyűlési Tudósításokban közölt szövege nem egészen azonos a kötetekből ismerttel.¹⁴⁰ Ebben az 1791 : 12. törvénycikkre hivatkozva leszögezi, hogy „a királyt csak a végrehajtó hatalom illeti, és a’ törvényhozás fele, más semmi”. E határozott állásfoglalás mellett is kisebbségben maradt, s az úrbéri pereket a „rendes törvényszékek” helyett a Helytartótanács illetékességébe utalták. Az életrajznak ekkor kezdődő országgyűlési szakasza nehezebben tekinthető át a korábinál, mert nem vezette tovább *Naplóját*, töredékesen fennmaradt levelezéséből pedig erősebben bontakozik ki irodalmi érdeklődése, mint politikai tevékenysége. Pedig a politikus rendületlenül folytatta a harcot. Hamarosan azt is meg kellett tanulnia, a fennálló jogrend annyira nem működik, hogy a nagy hatalmú alispán képtelen megvédeni megyéje országgyűlési követének „házát” nevetséges pöröktől: Kölcsey Imre egy öl

¹³⁶ Kölcsey—Kende 1171. l. — Szauder kiadásából hiányzik Kölcsey válasza, amelyben nyugtázza „Commissarius Molnár Ur” megérkezését és a pénz átvételét, egyúttal közli, hogy Czégény felé indul Pozsonyba. (Kölcsey—Kende 117. l.)

¹³⁷ Kölcsey—Kende 115—116. l.

¹³⁸ KFÖM III. k. 589. l.

¹³⁹ KFÖM III. k. 590—591. l.

¹⁴⁰ OT 1833. október 31. és KFÖM II. k. 187—189. l. Az eltérés oka az lehet, hogy ezúttal előzetesen nem készült el a szöveg: a gyorsíró által lejegyzett változatot pedig Kossuth előbb közölte, mintsem Kölcsey átnézhetné volna. A kötetekből ismert szöveg a 133. ülés hivatalos Jegyzőkönyvéből való.

fáért indított bírósági eljárást, amit egy szolga vitt el; Mihály ugar földek bevetésén vitatkozott.¹⁴¹

November elején az országgyűlés az örökváltság kérdését tárgyalta, aztán az úriszék eltörlése került sorra, s 9-én mondta el Kölcsey nagy beszédét erről, aminek egyik érdekessége a külföldi nézetekre való hivatkozás: „...miképpen ezeltől is ugyan, de főképp ez országgyűlés kezdete óta a lipcsei, frankfurti, s más külföldi újságokban, s a németországi zsoldos firkálók írásaikban mennyiszer vetették szeminkre nekünk, a képviselői táblának, hogy az adózók sorsát enyhíteni nem akarjuk.”¹⁴² A külföld véleménye, amire a pesti értelmiség már három évtizeddel korábban, a Schwartnerrel folytatott vitában fölfigyelt, itt vált fontos politikai érvvé. A képviselői táblára Kölcsey azért hivatkozik, hogy nyomatékot adjon érvelésének, aminek lényege a veszély tudatosítása. A nemesség kettős értelemben is magára marad, ha nem szövetkezik az adózókkal: az önkényuralomra törő kormányzat a jobbágysággal együtt megnyerheti a külföld rokonszenvét is, ami a cári beavatkozás esetén végzetes lehet. Maga a nádor válaszolt — Kölcsey egyáltalában nem magányos — érvelésére, s kifejtette, hogy a polgári tulajdonnál és szabadságnál fontosabb a népnek a jólét, amit az alkotmány biztosít. Ezt csak felelőtlen külföldiek veszélyeztetik, a király könnyítési szándékainak megvalósítását pedig a hazai „gyalázkodók” akadályozzák. Balogh János barsi követ négy nap múlva arról beszélt, szerinte mindenki, aki „magyar földön született, vagy honosítást nyert, a Nemzethez” számítható, mert „Hazánk ereje csak úgy nevededik, ha kiki büszkén állíthatja, hogy ő is a Nemzethez tartozik”.¹⁴³

Az ellenzék lassan születő összhangjára jellemző, hogy amikor november 21-én — ugyancsak Balogh — felszólalt a „Muszka autokrata” ellen, a lengyelek mellett, Kölcsey rögtön nagy beszédében állt mellé. Európa figyelmére hivatkozott, „nagybefolyású népek” hideg közönyét állította szembe azzal a hazafias kötelességgel, hogy nem maradhatunk némák, ha „határainkon, s ily közel hatalom által követteték el iszonyú tett, mely bennünket mint embert, mint nemzetet, mint alkotványi szabadság birtokosait akarunk ellen riadásba hoz”.¹⁴⁴ Kölcsey ebben az ügyben jelentős többség elé állt: harminc megye szavazott mellette. Három nap múlva újabb és történeti érvekben gazdagabb beszédet mondott a lengyelek mellett. Felszólította a rendeket: adjunk nekik,

¹⁴¹ Kölcsey—Kende 123. l. (Kende december 15-én írta meg az ügyet Kölcseynek, aki 27-én válaszolt) és KFÖM III. k. 608—609. l.

¹⁴² KFÖM II. k. 101. l.

¹⁴³ OT 1833. november 15.

¹⁴⁴ KFÖM II. k. 103. l.

„amit adhatunk; mert ha sokan adnak keveset, utóljára elégségesse gyűl. Európa hatalmasb népei hallgattak a lengyelek felett”. Hivatkozik a cárok I. Péterig visszavezetett terjeszkedő politikájára, majd utal a belga függetlenség 1830-as kivívására, és kérdezi: „...hol a népszabadság úgy tiszteltetik, mint Belgiumban, az orosz fejedelmi önkény ellenzõt nem talál?” A kérdés persze „költői”, hiszen jól tudja, a nyugat-európaiakat sem a lengyel, sem a magyar szabadság nem érdekli. Sz szenvedélyesen szólítja föl az országgyűlést, hogy álljon a magyarnak sokszor segítő, magyar menekülteket többször befogadó szomszéd nép mellé: „...a kétségbeesésig kínzott emberiség, az alkotványi meggyilkolt szabadság, az emberi eltaposott jusok nevében szólítom fel a Tekintetes Rendeket: nyissák fel kebleiket a szánakozásnak...”¹⁴⁵ Mégis, már december 5-én be kellett ismernie Bártfayhoz írott levelében: „A lengyel ügyet elvesztők. De hiszen az Londonban és Párizsban is elveszett.”¹⁴⁶ Talán ezekben a beszédekben érvényesül a legteljesebben az országgyűlés küzdelmeiben kibontakozott szónoki tehetsége: mély meggyőződéssel vallott elvek ötvöződnek történeti szemléletre épülő valóságismerettel, olyan magas érzelmi hőfokon, amilyenre majd csak Kossuth legszebb beszédeiben találunk újabb példát.

Eddig tartott a lendület, amellyel október végén föllépett. November 14-én még az úrbéri törvény befejezésének reményében büszkén írta Kendének: „Nem dolgoztunk-e eleget? Melyik nemzet csinált Európában hat hónap alatt úrbéri törvényeket. Nehány esztendeje már, hogy a németek csak az elején vagynak.”¹⁴⁷

Decemberben furcsa dolgok történtek. A konzervatív Marczibányi arra bízta a követeket, hogy a főrendek akaratának ne engedjenek, s ugyanakkor Kölcsey régi álmosdi ismerőse — talán barátja is —, Péchy Ferenc átállt az oligarchia oldalára,¹⁴⁸ majd éles vitába bonyolódott Tarnóczy Kázmér barsi követtel. Ebből támadt a már említett „barsi ügy” és Kölcseynek a királyi feddést követő felszólalása ismét a szólásszabadság védelmében. A nádor magához szólította az ellenzék vezetőit — köztük Kölcseyt —, hogy igyekezzék békeséget teremteni. Ám az indulatok erősebbnek bizonyulnak. A furcsaságok pedig folytatódtak, a korábbi országgyűlésen ellenzéki hírnevet szerzett Ragályi Tamást két megye is követének választotta, s ebből érthető bonyodalmak

¹⁴⁵ KFÖM II. k. 104—108. l.

¹⁴⁶ KFÖM III. k. 603. l.

¹⁴⁷ KFÖM III. k. 595. l.

¹⁴⁸ KFÖM III. k. 605. l.

keletkeznek, amihez február 19-én Kölcsey is hozzászólt *A Heves megyei ügyben* című beszédében.

Közben kiderült, hogy a szenvedélyes szónok okos taktikus: decemberben arról kell saját megyéjét meggyőznie, hogy a korábban általa a leghatározottabban képviselt vallási ügyben nem szabad új javaslatot tenni, mert kisebbségben maradnának, s az eddiginél kedvezőtlenebb eredmény születne. Józan és határozott, amikor megkezdődnek a jogügy vitái; de keserűen írja Kendének: „Az én reményem, alapját vetni jövődében lehető nemzeti egyesülésnek, naponként jobban-jobban enyésznek; s vallást teszek, hogy sokszor megbántam idejöttömet, az eltékozlott időt, melyet otthon könyveim között mégis valami jóra fordíthattam volna.”¹⁴⁹ Ez azonban nem tartja vissza, hogy március 1-jén határozottan kinyilvánítsa követelését: „Minden országokban, úgymond, melyeknek alkotványai a középszázadokban kezdődnek, s lassan kifejlett szokáson, mint írott törvényen alapulnak, találtak anomáliák. Ez mi nálunk is így van, de a reformáló törvényhozásnak kötelessége azokat megszüntetni.”¹⁵⁰ Ez az érvelés majd a nyár elején válik különösen érdekessé, amikor újabb kísérletet tesz, hogy Kendén keresztül meggyőzze Szatmár vármegyét a jobbágyok birtokbírhatása érdekében. Ezért írja a következőket: „Nincs is törvényünk, mely az incapacitást nemtelenekre kiterjesztené; csak curialis decisio az, mely a sanyarú elvet kimondá.”¹⁵¹

Március elején váratlanul haza kell utaznia: a kormány ugyanis megtalálta azt az eszközt, amivel eltávolíthatja — ha csak egy kis időre — Pozsonyból: „Gr. Cziráky megholt testvéremnek hat év óta alvó pörét fölkölté, s benne kedvetlen ítéletet hozott.”¹⁵² Betegen ment Nagykárolyba, hogy az „álmosdi zsidó” pörben megtegye a szükséges ellenlépéseket.¹⁵³ Április végéig maradhatott otthon, pörös ügyeit intézte, s valószínűleg Biharba is el kellett utaznia. Közben egy névtelen levelet kapott, ami nem maradt fenn, de szükségesnek tartotta megemlíteni Kendének: „Miskolcon vala postára adva, s zavart de cifra beszéddel a religio és parasztság álláspontját köti szívemre. Nem tudom, a levelet együgyűség diktálta — vagy gonoszság” — utal arra a közismert tény-

¹⁴⁹ KFÖM III. 616. l.

¹⁵⁰ OT 1834. március 1.

¹⁵¹ KFÖM III. k. 631. l.

¹⁵² KFÖM III. k. 617. l. — Ugyanaz a gróf Cziráky Antal, aki 1833 júniusában, amikor a felső tábla ellen harcoló Kölcsey a „szavazatok fejenkénti számlálását”, azaz a többségi elv érvényesítését követelte, azt mondta: „ennél veszedelmesebb szó az országgyűlésen még nem mondatott”. (KFÖM II. k. 577. l.)

¹⁵³ KFÖM III. k. 621. l.

re, hogy a postát a hatóságok gondosan ellenőrizték,¹⁵⁴ s a levelekben foglaltakat fölhasználták íróik ellen. A pozsonyi visszatéréshez pénz kellett, s ezt — mint általában máskor is — igen nehéz volt a rendszerint üres megyei pénztárból kinyernie.

Május 13-án érkezett Pozsonyba, meglehetősen hosszú pesti tartózkodás után: Kendéhez írott leveléből kiderül, hogy már 4-én a városban volt, ahol riadókézsülségben találta a katonaságot, mert a „francia propagandának emissariusait vélték itt bolyongani”.¹⁵⁵ Nem tudni, a hatóságok mitől féltek, de annyi bizonyos, a Jelenkor 17. száma a franciaországi sajtószabadságot, a következő az adómegtagadás ottani jogát és a „demokratiai választás alkotmányát” ismertette. Áprilisban már inkább Anglia állt ismét a figyelem központjában, annál is inkább, mert Londonban mégis megvitatták a lengyel menekültek segélyezésének az ügyét, no meg mert — mint az április 30-i számból kiderül — Széchenyi hónapok óta tárgyalt ott az állandó híd tervéről.¹⁵⁶ Ugyancsak a Jelenkorból tudjuk, hogy május 5-én osztották ki „Pest megye nagyobb termében” a Marczibányi-díjakat, s föltételezhető, hogy Kölcsey is jelen volt, amikor — többek között — Fáy András (később követ társa) és Vörösmarty (megkésetten) átvették az 1824-es, illetve 1825-ös munkájuknak szóló elismerést.¹⁵⁷ Talán ez is hozzájárult irodalmi tervei újraéledéséhez, amiről később esik részletesen szó. Az Országgyűlési Tudósítások május 23-i keltezéssel számolt be arról, hogy visszatért Pozsonyba Kölcsey és Széchenyi is, s tiszteletükre fáklyás-zenés felvonulást tartott az ifjúság.¹⁵⁸

Kossuth híradása ezúttal megkésett, mert Kölcsey már 16-án hozzászólt a somogyi követ indítványához. Azt kívánta, hogy a „hitzegő tanácsosok” bírálja az országgyűlés legyen, mint törvényszék.¹⁵⁹ Május végén kezdték tárgyalni a „codex civilis”-t, s Szatmár első követe rögtön sürgette a fiscus örökösödési jogának tisztázását, de az ügyet elhalasztották. Közben megint furcsa

¹⁵⁴ KFÖM III. k. 623. l.

¹⁵⁵ KFÖM III. k. 624. l.

¹⁵⁶ Jelenkor. 1834. 35. sz.

¹⁵⁷ Jelenkor. 1832. 45. sz.

¹⁵⁸ OT 1834. május 23.

¹⁵⁹ KFÖM II. k. 116–117. l. — A rossz — hitzegő — tanácsos Bessenyei óta az irodalom kedvelt témája volt — talán Vörösmarty Salamon Királyáig. Kölcsey hozzászólásában annak a gondolatnak a csíráját fedezhetjük föl, hogy a kormánytisztviselők végső soron az országgyűlésnek — és nem a királynak — tartoznak felelősséggel: „Mi törvényszéknek nevezük az országgyűlést úgy, amint ez időben áll.” Törvényszéknek, azaz a legfőbb törvényhozó intézménynek.

közjátékra került sor, Bereg vármegye — ahol költőnk közeli barátja, Bay György volt az alispán! — a királyhoz folyamodott az országgyűlés ellen, amit Kölcsey keményen elítélt, mert ebben a „szabadság legfőbb elvét: a többség akaratának” érvényesülését látta veszélyeztetve.¹⁶⁰ Közben változatlanul izgalomban tartotta az álmosdi „zsidópör”, amit Bihar megye ekkor készült Szatmár törvényhatóságának átadni.¹⁶¹ Türelmetlensége június végén csípős felszólalásban robbant ki: az össze-vissza fecsegést kifogásolta, az „előleges elvek” tisztázását sürgette.¹⁶²

Június 28-án szólalt föl először az ősiség ellen, a szabad adásvétel mellett, két nap múlva pedig azt követelte, „ne legyen nemes és polgár között különbség” a városban sem.¹⁶³ Július 17-én mondta el ismert beszédét *Az elsőszülöttségi jószágok tárgyában*. Másnap a magyar sajtó, a Hazai 's Külföldi Tudósítások, majd a Jelenkor kedvenc példáját állította a követek elé: „Bízunk kell az idő erejében. Angliában is parlamentek, minisztériumok változtak, míg az emancipáció, a reform kérdései győzedelmeskedtek.”¹⁶⁴ Július 26-án széles körű történelmi érvrendszerre épített beszédet mondott *A királyi fiscus örökösödése tárgyában*, erre vonatkozó jegyzeteit rég gyűjtötte. Ám az ellenzék újból vereséget szenvedett, miután már előzőleg elvesztette két lelkes és fölkészült tagját, a békési Novákot és a tolnai Csapót. „Két veszteség, mely kipótolva nem lesz. Így bizony nem lesz csuda, ha idestova mi is elmenetelről fogunk gondolkodni” — írta kissé fenyegetően Kendének a hiába várt „jó” követutasítások hiányában.¹⁶⁵ A követek önzését emlegette, s az „illiberalizmus szellemére” panaszkodott.¹⁶⁶ Közben öröm is érte: Nagy Pál végre kedvére szólt a fiscus örökösödése körüli vitában, Geöcz Ferenc pedig királyi tanácsosi címet kapott. Lelkesedéssel számolt be arról, hogy „az ifjak bizonyos olvasó-társaságot” alakítottak, s a hatóságok azt „mint valami revolucionális intézetet kezdék üldözni”, de augusztus 20-án úgy vélte, az üldözés végre megszűnt.¹⁶⁷ Tévedett, csak szünetelt, de a „Hydra”, a titkosrendőrség figyelt.

¹⁶⁰ KFÖM III. k. 629. l. — Mintha Bay Györgyhez fűződő barátsága ekkorra meglazult volna. Vagy csak levelek vesztek el?

¹⁶¹ KFÖM III. k. 634. l.

¹⁶² OT 1834. június 26.

¹⁶³ OT 1834. június 30.

¹⁶⁴ OT 1834. július 18.

¹⁶⁵ KFÖM III. k. 640. l. — Hazuról rossz híreket kapott, Eötvös Mihály a természetére panaszkodott. (SZT 1977. XIV. k. 36.)

¹⁶⁶ KFÖM III. k. 642. l.

¹⁶⁷ KFÖM III. k. 658. l. — *Szemere Bertalan* 1834. augusztus 14-én — többek között — a következőket írta péceli rokonának, Szemere Pálnak: „Kölcseynek ... megúnta

Augusztusban kezdte tárgyalni az országgyűlés a közbirtok felosztásának Kölcsey számára elvi és gyakorlati okból egyaránt fontos kérdését. Most Deák volt a hangadó, a kusza helyzet megoldását sürgette. Kölcsey csak az erdők védelmében szólalt meg: tizenkettedikén az 1807-es törvényt támadta, mert az lopás jellegű eltulajdonításokra ad lehetőséget.¹⁶⁸ Augusztus 19-én először beszélt a papi dézsma ellen, s röviden elmondta 25-i — történelmi példákkal is érvelő — beszédének lényegét: a dézsmát a nemzet adta, itt az ideje, hogy a köz javára visszavegye.¹⁶⁹ Szeptember 2-án az újabb királyi válasz került megvitatásra, s a nyelv lezáratlan kérdése alkalmat adott Kölcseynek arra, hogy ismét a lengyel példára utaljon: „...a kormánynak érdeke azt látszik kívánni — sugallja —, hogy egy nyelv egyesítse nemzetünket, különben elvégre csak ugyan ama fenyegető éjszakai hatalom vas karjába vesszünk...”¹⁷⁰ Érvelése ezúttal nemcsak az országgyűlésnek, de Bécsnek is szól, ahol a kormány nem látta — vagy nem akarta látni — Szentpétervár terjeszkedő politikájának veszélyeit. Szeptember 10-én ismét előkerült a lengyel menekültek ügye, s Kölcsey igen határozottan szögezte le: Magyarországot az különbözteti meg Európa más kis országaitól, hogy minálunk a „kormány nem parancsolhat a megyék elnökeinek végrehajtást”. Véleménye szerint a lengyeleknek meg kellett kísérelniük alkotmányos szabadságuk megvédését, s elég szörnyű, hogy „reájok nézve Európa egy nagy tömlöc lett, melynek minden szegletében a poroszló karjait feléjük kinyújtja”.¹⁷¹ Szeptember 19-én először szólalt föl az irtások vitáján kerületi ülésben, és a tulajdonjog tisztázását sürgette. Az Országgyűlési Tudósítások szerint szeptember 23. és 27. között Kölcsey és Majthényi elnökölték a kerületi üléseken, s ekkor mondták ki — éljenzések közepette — az örökváltság elfogadását. Ám „Cseke Septemb. 27. 1834.” keltezésű levele ezt

Pozsonyt, nagyon megűnta, 's kivált e'hetekbe gyöngö volt. Ő nem beteg, de sokszor gyöngö, 's kivált e'hetekben gyöngö 's mondja, a gyöngeség érzése kínosabb a fájdalomnál. Az országgyűléstől minden kedve elment, mert mind azon elvek, melyeknek felállítatniok kellene, megbuktanak...itt...a' literaturának sem élhet, mert a' kerületi üléseket ki kell ülni, aztán jönnek mennek hozzá, egy szóval teljes nyugalomban nincs. Vigasztalásul 's kárpótlásul szolgálhat azon igen magas tisztelet, mellyel iránta viseltetnek, vagy talán még azon gyűlölség is, mellyel a nagy urak kerülik s rágalmazzák. Nagyon jól választék egymást barátul: Deák és Kölcsey.” Ő főleg azért marad, hogy Kölcseyvel lehessen. (SZT. 1984. XIV. k. 43.)

¹⁶⁸ OT. 1834. augusztus 12.

¹⁶⁹ OT. 1834. augusztus 19. — KFÖM II. k. 135—145. 1.

¹⁷⁰ OT. 1834. szeptember 2.

¹⁷¹ OT. 1834. szeptember 10.

cáfolni látszik: arra utal, hogy ekkor otthon volt. Ez azonban lehetetlen. Annál inkább, mivel október 3-án Pozsonyból írt Szemerének. Kölcsey szeptemberben nem hagyhatta el Pozsonyt. Arra kell tehát következtetni, hogy december 27-én írott levelén eltévesztette a hónapot.¹⁷²

Kölcsey kedvetlenségét az is jelzi, hogy korábbi gyakorlatától eltérve, ekkoriban már szűkszavú, tárgyyszerű követjelentéseket küldött, sem a saját szerepére, sem a viták lényegére nem tért ki. Kendéhez szóló levelei is lerövidültek, személyes — főleg birtokára vonatkozó — kérdések kerültek előtérbe. Így részletesen kifejtette azt is, hogyan lenne neki — és Kendének (!) — a legelőnyösebb a birtokrendezés végrehajtása; melyek azok a földek, amelyeknek neki ítéletét a legfontosabbnak tartja.¹⁷³ Októberben ismét az úrbér ügyéről folyt a vita, 8-án Kölcsey gyűlölettel szólt a maradiság ellen. Őt, akit a vadászat is undorított, mélyen fölháborította a botozás újbóli törvénybe iktatásának a lehetősége. Fölszólalásai egyre ingerültebbek. Az október 16-i országos ülésben ismét fölmerülő magyar nyelvűséggel kapcsolatban leszögezi: az alkotmány jogokat biztosít, azért pedig nem esedezni kell, hanem megvédeni. A „királyi propositiokból is a nemzet megegyezése nélkül törvény nem lehet.” Másnap a kerületi ülésben a közbirtokosok érdekében szólalt föl — ismét a Kossuth összefoglalásán is átsütő ingerültséggel. Október 23-án nagy beszédet mondott *Az irtások tárgyában*, aztán végső formába öntötte a jobbágyok boltnytitási jogára vonatkozó javaslatot, a robot kérdésében a királyi leirat mellett foglalt állást, majd november 10-én elmondta utolsó nagy — érdemi — beszédét *Az örökös megváltás tárgyában*.

Ez a beszéd — ha eltekintünk is eddigi tevékenységétől — elégséges ok lehetett a kormánynak, hogy mindent megtegyen Kölcseynek az országgyűlésről való eltávolítása érdekében. A szónok élesen visszautasítja a királyi válasz érvét, miszerint az örökös megváltás nem tartozik az úrbér témakörébe. Félrevezetéssel vádolja a kormányt, amely nem engedi meg a rendszeres munkák megvitatására összehívott országgyűlésnek, hogy lényegi döntést hozzon, mert nem akar „az adózóért tenni semmit, hanem mindent a kincstárért, azaz önmagáért”. A lényeg, a „népnek a társaságban meghatározott állást adni; s

¹⁷² KFÖM III. k. 68. — Kende Czégén Decemb. 27d. keltezésű leveléből világosan kiderül, hogy erre válaszol Kölcsey, aki nyilvánvalóan eltévesztette a hónap nevét, ezért a kiadásokban — így a Kölcsey—Kende levelezésben is — rendre tévesen jelenik meg.

¹⁷³ KFÖM III. k. 675—677. l. — Az októberben tartott — szokatlanul nagyszámú (13) — országos üléseken Kölcsey nem kevesebb, mint tizenhét alkalommal szólalt föl! Jegyzőkönyvek VIII. k. 289, 295, 304—305, 313, 335, 340—341, 375, 404—405, 411—412, 423—424, 462, IX. k. 25, 38, 56, 61, 90. és 102. l.

előtte a tulajdonszerzést lehetségessé tévén egyszersmind a szolgaság alóli felszabadulás útját megnyitni”. Ennek két akadálya van: az incapacitás „megtiltja őtet, mint nemtelent, nemesi birtokot vásárolni. Avicitás megtiltja a nemes saját maga javait másnak eladni”.¹⁷⁴ Innen jut odáig, hogy földedezze a Spartacus, Dózsa és a II. József alatti erdélyi parasztlázadásnak a rémét, s megkérdezze, hogyan lehet az ellen védekezni. „Talán hóhérpallós és kötél” segítségével? „Nyomorúlt eszközök! Mert ezek semmivé tehetnek ugyan egyes életet; de itt nem egyes emberekről van szó: itt a szó azon halhatatlan, hódíthatatlan szellemről van, mely századok óta most lánggal lobogva, majd hamu alatt emésztődve ég; s azt nem zabolázza meg félelem, nem győzi le hatalom; ezt csak megszelídíteni lehet. Nem egyébbel, csak oly közös érdekekkel, mely a társaság tagjait egyformán kösse a hazához; s ez az érdek csupán két szó: szabadság és tulajdon!”¹⁷⁵

E sokat idézett, s Kölcsey gondolatvilágára mélyen jellemző érvelés mellett föl kell hívnom a figyelmet arra, amit a maga világában élő Kölcsey legalább ilyen fontosnak tartott. Nyíltan fölteszi ugyanis a kérdést, hogy a fennálló rendszer a nemesség érdekét szolgálja-e? Ezt azonban csak akkor hihetné, ha „a magyar arisztokrácia csak néhány igen kevés számú, s általjában gazdag s hatalmas nemzetségekből állana; de a mi arisztokráciánk sokezer háznépet foglal magában; s e háznépeknek hasonlatlanul nagyobb része szegénysége, míveletlensége miatt a néphez igen közel áll; s igen nagy szám jobbágytelkekre szorulván, s az újonnan alkotott törvény által adózásra köteleztetvén, a néppel éppen összevegyült. Ily arisztokráciának elvei a nép tulajdoni jussával, mely az ő tagjainak egy igen nagy részére is jótékonyan hat, nem ellenkezhetnek. Nép boldogságának csak az istentől s emberektől elátkozott oligarchia lehet irigye; s szerencsére, hogy polgári alkotványunk oligarchiát nem ismer”.¹⁷⁶ Nem csupán a kormány figyelt föl e gondolatokra, de az ellenzék

¹⁷⁴ KFÖM II. k. 156–157. l. — Kölcsey csalással vádolja a kormányt és a félrevezetéstől óvja az országgyűlést.

¹⁷⁵ KFÖM II. k. 161–162. l.

¹⁷⁶ KFÖM II. k. 160. l. — Az elnöklő Somsich szerint az avicitás és a' capacitas kérdését a' jobbágyok birtokbirhatásának tárgyalásakor kell elintézni úgy, „hogy a' nemesi igazok, 's jusok meg ne sértessenek. Hogy Ő Felseége mindenkor a' jobbágyság hasznát; de egyszer'smind a' nemesség jusainak, az ősi alkotmányoknak...fenntartását kívánja”. Rőgtön utána Bars megye követe jelentette ki, hogy „nemtelen polgár társai eránt való mély szánakozással olvasta” a királyi választ, azt az „adóznak szemeivel és érzelmeivel fontolgatta, — s ekkor rémülés lepte el, mert azt, a' mit minden egyéb földi boldogságnál inkább kívánt, a' felszabadulási reménységet vas kezekkel összevezűzva látta”. (Jegyzőkönyv. IX. k. 188. l.) Azt tehát nem lehet állítani, hogy Kölcsey magányosan harcolt.

további szónokai is melléálltak: Deák, Klauzál, Tarnóczy, Nagy Pál, Somsich Miklós. A korábbi szövetséges — Andrassy — azonban másként ítélte: „A jobbságát minden privilégiumokra, amelyekkel bírunk, felemelni, annyit tesz, mint szabadságainkat elveszíteni” — mondta.¹⁷⁷ Szentpály viszont Kölcseynek az *Országgyűlési naplóból* idézett gondolatát ismételte meg arról, hogy amint a nap nem veszít melegéből azért, mert sokakra süt, úgy „a szabadság szép áldása sem veszít jótékonyaságából az által, ha hogy az ország többi lakosaira is kiárad”.¹⁷⁸ December 13-án az örökváltság ügye csekély szavazat híján (22 : 28) elbukott.

Kölcseynek a harmincas években kibontakozó politikai eszméit több forráshoz vezethetjük vissza. Az első az a felvilágosodás gondolatrendszerében előtérbe került eszme, miszerint minden ember egyenlőnek születik. A második a történelmi fejlődés — ugyancsak filozófiai alapozású — tanulsága, ami arra utal, hogy a XIX. század elejére olyan viszonyok jöttek létre, amelyek között szabadság és az ebből következő demokrácia megvalósítható célnak látszott. A harmadik és talán legfontosabb a magyar valóság megismerése. Azaz íróként, gazdálkodóként, majd az összeírások során és a parasztlázadások megvázkódtatása következtében megismert tűrhetetlen elmaradottság, amit nem eszmei, hanem gyakorlati okokból kellett így megítélnie. Negyedik okként hangsúlyozni kell a szabadság-fogalom másik értelmezését, a nemzeti függetlenséget. Egyrészt azt a nagy lehetőséget, amit az alkotmány érvényben tartásával a környező országokkal ellentétben a magyarság több-kevesebb sikerrel meg tudott védeni. Ez Kölcsey szemében nem kiváltságokat, hanem kiterjeszhető jogokat, tovább fejleszthető törvényes — azaz hatalmi önkénnyel meg nem változtatható — rendet jelentett. A bécsi kormánytól való függés vezette — sok gondolkodó kortársával együtt — arra a következtetésre, hogy ebben keresse a gazdasági bajok: rossz úthálózat, áradásokkal pusztító folyók, értékesítési nehézségek, pénzhiány és a szellemi élet korlátozásának az okait. Ebben a vonatkozásban összehasonlítási alapul kínálkozott a könyvek — és főleg az újságok — nyomán Európa fejlettebb részének, elsősorban az alkotmányosan igazgatott Angliának megismerése. Félelmetes fenyegetésként jelentkezett a cári birodalom terjeszkedő politikája, ami nyilvánvaló teljes önkényuralommal és még nagyobb szegénységgel fenyegetett. (Arra nincs jel, hogy a nemzetiségek magyarelleses föllázításának lehetőségét Kölcsey észrevette.)

¹⁷⁷ OT 1834. nov. 10.

¹⁷⁸ OT uo. — Az országgyűlés után is figyelemmel kísérte az örökváltság ügyét. 1836. március 11-én írta Bártfaynak, aki részt vett a szentesi Károlyi birtok jobbágyainak „kiszabadításában” ez „előttem igen fontos.” (KFÖM III. k. 735. l.)

Az ősszel Wesselényi az erdélyi országgyűléssel bajlódott, amikor költőnk indokolt öntudattal vegyes aggodalommal írja Kendének október 27-én: „...sok ember nem néz egyebet, hanem hogy Wesselényi, vagy Deák, vagy Kölcsey javallanak-e valamit: s azonnal kész a kárhozat.”¹⁷⁹ Míg Kölcsey az országgyűlésen beszélt, Nagykárolyban Vécsey főispán irányításával végbe ment az a nevezetes megyegyűlés, amely határozataival lemondásra kényszerítette (Kende alispán meghunyászkodásával) — a vele teljes közösséget vállaló Eötvös Mihállyal együtt. November 18-án Kölcsey, aki nyilván tudta, milyen felsőbb utasítással ment a főispán Szatmárba, aggodalomtól feszülő levelet írt Kendének: „...ha még semmi rossz nem történt nálatok: akkor kérlek, kényszerítlek a haza szent nevére, hogy bennünket, éretetek küzdőket, el ne hagyjatok...”¹⁸⁰ Nem tudjuk, erre mikor kapott választ — vagy kapott-e egyáltalán —, nem tudjuk, mikor vette a megyei határozatok szövegét, nem, mikor hagyta el Pozsonyt, csak annyit, hogy december 2-án Nagykárolyba érkezett, s azonnal írt Wesselényinek, arra kérve, hogy a december 9-i közgyűlésre jöj-jön át.

E viharos eseményt részletesen földolgozta Trócsányi Zsolt,¹⁸¹ s ezt csak annyival tudom kiegészíteni, hogy nem csupán Vécsey írta meg — idézett — rendreutasító és fenyegető levelét Kende alispánnak a közgyűlés előtt, hanem utána maga a nádor tette szóvá, hogyan merészelt Kölcsey az „ellenzék nevében” szólani. A Kölcsey és Kende között megmaradt jó kapcsolatra jellemző, hogy a nádor levelét az alispán december 27-én átküldte Czégényből Csekébe, azzal, maga Kölcsey válaszolja meg. Voltaképpen már Kende levelében benne van a cáfolat: „Te a’ közgyűlésben nem mondád azt, hogy az országgyűlési oppositiotól valál küldetve...”¹⁸² Ezzel talán a felségsértési pörtől mentette meg Kölcseyt, aki addigra megjárta Bihart és sokrétű rokoni-baráti kapcsola-

¹⁷⁹ KFÖM III. k. 687. l. — Ezen a napon a 245-ik országos ülésben ezzel kezdte — kiadatlan — beszédét: „szomorú volna, ha arról tanácskoznánk, mit kell a jobbágytól elvenni”; és a „faizás” urbáriumban biztosított joga mellett állt ki, követelte, ahol a földesúr az erdőt kiirtotta, vagy szőlőt telepített a helyére, adjon kárpótlást. Jegyzőkönyv. IX. k. 25. l.

¹⁸⁰ KFÖM III. 689. l.

¹⁸¹ *Trócsányi*: i. m. 271–274. l. — Vécsey és a nádor leveléről Trócsányi nem tudott. Az elsőt lásd: *Taxner-Tóth Ernő*: Kölcsey és Vécsey. In: Remény s Emlékezet. I. h.

¹⁸² Lásd az előző fejezet 108. és ezen 135. jegyzetét. Továbbá: Kölcsey—Kende 159. l. — Kende természetesen szigorú titoktartást kért Kölcseytől: „Se itt se Pozsonyba ne tudják közlésemet.” Talán az lehetett az oka Kölcsey levelén a szeptemberi keltezésnek.

taik sem segítettek azon, hogy a lemondott Ravazdy követ helyett nem őt, hanem — nagy többséggel — Budaházy főügyészt választották meg.

A kétszeresen csalódott költő-politikus utolsó pozsonyi útja hasonló a korábbiakhoz: Bártfaynál szállt meg Pesten, majd január 9-én érkezett meg az országgyűlés színhelyére. Még nem adta föl. Igaz, Kende is — aki tekintélyvesztésnek tartotta a híressé vált követ lemondását — utolsó együttlétükkor reményt csöpögtetett belé. Január 12-én Eötvös Mihály egyetértésével választott az alispán fölszólítására: „...mindaddig, míg a ti novemberi utasítások áll, nekünk, kik éppen azért mondottunk le, követséget Szatmármegyében vállalni saját kompromisszion nélkül nem lehet.” E kemény állásfoglalást azonban kiegészíti egy lényeges engedménnyel, amit fölajánlhat annak érdekében, hogy az országgyűlésen folytathassa harcát: „Ha például a megye a novemberi instrukciót hallgatással elmellőzvé, azt jelenté ki, hogy követeinek az országgyűlés alatt kijelentett elveiket helybenhagyja, s kívánja, hogy magokat ezután is aszerént viseljék.”¹⁸³ Azt várja, Kende találja meg azt a formulát, ami lehetővé tenné Pozsonyban maradását a megyei vezetés nyílt visszakozása, tekintélyvesztése nélkül.

E ravasz megoldás talán elfogadható is lenne, ha a Wesselényi-per nem kavarja föl a figyelmet és az indulatokat. Kölcsey más lehetőségen is gondolkodik: nyilván Wesselényi vetette föl, hogy tegye át működésének színterét az erdélyi országgyűlésre, s vállaljon követséget Közép-Szolnokban. Ebből azonban éppen úgy nem lett semmi, mint áhított bihari vagy zempléni követségéből sem.¹⁸⁴ Pozsonyban az ifjúság hiába üdvözölte lelkes írásokkal, hiába

¹⁸³ KFÖM III. k. 697—698. l. — egy másik, bonyolultabb formulát is kitalál: „Lehetne azt is mondani: a megye a fiscus successiojára nézve adott eredeti utasításának következtetésében, a birtok állapotját a Nagy Lajos előtti lábra visszatételni kívánja; s követeinek meghagyja, hogy a birtoknak bizonyos és állandó lábra állítását minden módon eszközöljék, az adózóknak engedett kapacitásnál fogva, az adózókra nézve is.

Ily feltétel mellett a hiba meg lenne igazítva, s követséget akárki is kompromisszion nélkül felvállalhatja.”

¹⁸⁴ Kölcsey és Eötvös helyére Darvas Ferencet és Betsky Károlyt választották Szatmár vármegye követéül. Eötvös Mihály 1835. március 16-án küldte utolsó jelentését megyéjének. — A zempléni követségre vonatkozóan lásd: *Erdmann Gyula*: Zemplén Vármegye reformellenzéke. Miskolc, 1989.: „Kölcseyt az országgyűlési ellenzék mindenképpen vissza akarta tartani Pozsonyban.” Kossuth — a később követté választott — ellenzéki Lónyai Gáborhoz fordult segítségért: „Nem lehet-e, hogy Hazánkknak ama keserves sebjét, mellyel Szatmár sújta, Zemplén meg orvosolja?” — A szerző szerint: „A szatmári Kölcseynek azonban, hiába ismerték és tisztelték a szomszédos Zemplénben is, sok esélye nem volt..a kormánykörök viszont megrémültek Kölcsey

álltak mellé.¹⁸⁵ Menekülni akart, noha tudta, meg kellene várnia az újonnan választott szatmári követeket, ehhez azonban nem volt ereje: február 12-én hazament. Eötvös maradt ott — becsületből. Február 9-én Kölcsey elmondta gyönyörű beszédét, amelyben így foglalja össze huszonöt hónapos erőfeszítéseinek lényegét: „Jelszavaink valának: haza és haladás”.¹⁸⁶ Kossuth fekete szegélyű papíron küldi szét az Országgyűlési Tudósítások következő számát és közli Kölcsey búcsúzó szónoklatát. Balogh János javaslatára fölfüggesztik az ülést, és este „az Aranynap fogadó termében 50 személynyi terítékű bankettnél ittuk — írja „szerényen” a szerkesztő — a búcsú poharát”. Sok beszédet ismertet, köztük Kölcsey pohárköszöntőjét, melyben azt mondta: „... a hazától hálát várni nem lehet, mert aki mindent tett is érte, csak a kötelességét teljesítette... Érdekes volt hallani, midőn Kölcsey emberszerető keblének meleg érzetével az adózó nép emelkedésére emelvén poharát, Nagy Pál magasztalására ment által.”¹⁸⁷ Február 10-én Balogh és az országgyűlési ifjúság Köpcsényig kísérte költőnket, aki ezúttal végleg elhagyta Pozsonyt.

megválasztásának lehetőségétől, s így ... a «kisebbik rossz» Lónyai megválasztását sürgették...” 84—85. l. — Kölcsey bihari követségéről lásd: *Trócsányi*: i. m. 275—276. l. — Kölcsey bihari és közép-szolnoki követté választásáról Wesselényi többször írt 1834. december 16. és 1835. január 26. között. Lásd: SzT. 2011. XIV. k. 71., 2013. XIV. k. 74., 2018. XIV. k. 78., 2023. XIV. k. 83. — Az 1834. december 23-án Nagyváradon tartott követválasztáson Budaházy 2004, Kölcsey mindössze 583 szavazatot kapott. — Szemere 1835. január 18-i levelében Ung megyei követté választásának lehetőségét is fölveti, ennek azonban semmi további nyomát nem találtam. (SzT 2021. XIV. k. 77.)

¹⁸⁵ OL R. 143. Az országgyűlési ifjakra vonatkozó iratok között két tétel foglalja magába az üdvözlő iratokat: „Kölcseyhez, midőn a szatmári közgyűlésről Pozsonyba visszaérkezett” és „A pozsonyi ifjúság búcsúszava Kölcseytől”.

¹⁸⁶ KFÖM II. k. 166. l.

¹⁸⁷ OT 1835. február 11.

KÖLCSEY UTOLSÓ ÉNEKE

I

Láttuk, mennyiben segítette Kölcseyt írói hírneve a pozsonyi országgyűlésen. Láttuk, mit ért jobbagyvédő munkája a szatmári parasztok szemében. Nézzük, hogyan fogadták az ellenzék politikai vezérét Pest irodalmi világában 1834 májusában? Adatunk alig van, de Kölcseynek Bártfayhoz írott május 20-i leveléből világosan kiderül, mennyire fölháborította Bajza Szemere elleni támadása. Haragjának fontos tényezője volt a barátság átértékelése, de az is elég nyilvánvaló, hogy másként képzelte el az irodalom reszpublikáját, mint a Kritikai Lapok szerkesztője: több megértéssel mások törekvései, véleménye iránt. Aligha véletlen, hogy éppen ő ismerte el elsőnek a *Csongor és Tünde* — tőle idegen — értékeit. Az esztétika terén megnyilvánuló rugalmasabb befogadási készsége mellett a politikus féltette is az irodalmat a személyeskedő viták megosztó következményeitől. „Kritikán veszekedést sohasem értettem — írja, s hozzáteszi: — Pártok vagynak mindenütt; s bár ne pártok, csak egyesületek volnának! A pártból hamar céh válik”, s attól óvakodik, annál inkább, mert a céhesek már néhányszor, „mint kontárral” bántak vele.¹ A levél címettje ugyancsak az a régi barátja, aki ugyanakkor az önmagát Alsatiának nevező írói kör tagjainak mindennapos házigazdája is. Érdekes, hogy Bártfay — akárcsak Bajza és Vörösmarty (aki legközelebbi barátja volt Kölcsey pozsonyi fő szövetségesének, Deák Ferencnek) — nagyobbra tartották költőnk politikai szerepét, mint Szemere Pál, akinek leveleiben erre vonatkozóan kevés érdeklődést találunk. Elgondolkoztató, hogy ennek a levelek érzelmes hangneme alapján elképzelt barátságnak a keretében Kölcsey mily ritkán nyílt meg, mily ritkán ejtett szót neki alapvetően fontos dolgokról.

Április végén ismertté vált, hogy Döbrentei megváltik az Akadémiai titkárságtól, s Vörösmarty már ekkor biztosra vette, hogy Széchenyi támogatásával

¹ KFÖM III. k. 625—626. l.

Toldy Ferencet fogják a helyére megválasztani.² Utolsó pesti napján Kölcsey Szemerénél ebédelt. Itt merült föl annak gondolata, hogy ez az állás lehetővé tenné Pestre költözését. Hosszan töprengett a dolgon, míg június 8-án megírta — baráti bizalmassággal — ötletét Bártfaynak, egyrészt Bajzáék, másrészt talán Károlyi György tájékoztatása végett is. Tisztában volt vele, hogy „az igazgatótanácsnak sok tagjai nekem ellenségeim az általam kimondott polgári elvek miatt, a társaság tudósai közül pedig sokan jobban kapcsolottnak másához, mint hozzám”.³ Töprengéseihez hozzájárulhatott a város irodalmi életének újabb fellendülése: Bajzáék többször hívták, írjon a Kritikai Lapokba, amit azonban elhárított, de az írás vágya nyilván foglalkoztatta. Rokonszenvvel tekintett Szemere Aurorájára, s barátja késznek mutatkozott, hogy az évkönyv szerkesztői állását átengedje. Ekkor jelent meg az első magyar divatlap, s Kölcsey rögtön megkérte Bártfayt: „Rothkrepf folyóírására sógorném számára előfizetni méltóztassál...”⁴

Szemere lelkesen fogadta a hírt, hogy immáron Bártfay is tud a „titoknoki” állás megpályázásának a tervéről. Kölcsey azonban óvatos: „Szeretni fogom, ha senkinek útába nem állandok: így életem hátralevő részét tisztán a literatúrának szentelhetném” — válaszolja június 29-én Bártfay érdeklődésére.⁵ Egy hónappal később — szokása szerint — egy napon írt Bártfaynak és Szemerének. Mindkét levélből kiderül, hogy Széchenyi rövid ideig Pozsonyban volt, de sem ekkor, sem következő ottlétekor nem találkoztak. Bártfay ugyanis őszintén megírta Kölcseynek, hogy a gróf nem lelkesedik titkárrá választásáért, s amikor Vörösmarty fölvetette ezt a gondolatot a lóversenyen, Toldy mellett nyilatkozott, aki viszont később bizalmas körben kijelentette, hogy Kölcseyvel „pályára nem lép”, azaz vele nem vetélkedik. Ekkor ígérhette meg Széchenyi, hogy beszél a szatmári követtel, de erre nem került sor.⁶ Széchenyi tartózkodásának számos oka lehetett. Joggal félhetett attól, hogy a Tudós

² Vörösmarty Mihály *Összes Művei*, XVIII. k. 67. l. — Részletesebb elemzést érdemelne Széchenyi és a Magyar Tudós Társasághoz tartozó írók viszonya is. Miért fogadta el — a hozzá közelebb álló — Döbrentei helyett éppen Toldyt? Mit szolt Bajza irányvonalához? A neki többször ellentmondó Vörösmarty nézeteihez? És mégis miért velük szövetkezett?

³ KFÖM III. k. 630. l. — Tudhatta ezt Teleki Józsefről, Péchy Imréről, de József nádorról is.

⁴ KFÖM III. k. 631. l.

⁵ KFÖM III. k. 638. l.

⁶ KFÖM III. k. 646—654. l. — Bártfay 1834. július 18-án írt Széchenyi azon ígéretéről, hogy beszél Kölcseyvel. (Szt 1969. XIV. k. 28.)

Társaság Kölcsey vezetésével politikai szerepre is tör, ami elvonja a tagságot a vállalt munkától, vitákat támaszt a titkár és az elnök — az udvarhű Teleki József — között, s ez végső soron a nehezen életre hívott intézmény föloszlatásához vezethet. Emellett személyesen sem különösebben rokonszenvezett a más úton járó Kölcseyvel.⁷

Augusztus 18-án este kilenckor Toldy felkereste Pozsonyban, s megmutatta a „gr. Telekivel folytatott levelezését, melyből kitetszik, hogy mihelyt” házigazdája tervéről hallott, visszalépett.⁸ Toldy, úgy látszik, meggyőzte Kölcseyt, hogy sem a pesti írók, sem Széchenyi nem ellenzik pályázati szándékát. Toldy nyilván tisztában volt azzal, milyen tekintélynövekedést jelentene az Akadémiának Kölcsey megválasztása, Széchenyi belső ellenállását föltehetően nem érzékelte. Ekkor ijedt meg igazán Kölcsey: kérte Szemerét és Bártfayt, segítsenek kiszámolni, mennyiből tudna megélni Pesten. Szemere mintegy kétezerhatszáz forintra becsülte az ehhez szükséges összeg nagyságát, Bártfay — úgy látszik — többre.⁹ Kölcsey szeptember 7-én ennek ellenére azt írta Szemerének: „A titoknokságra nézve még semmi határozott lépést nem tettem...” Attól félt, hogy hat év után esetleg nem választják újra, s akkor nem lesz miből megélnie.¹⁰ Kendének szeptember 1-jén írt először erről a lehetőségéről, és baráti tanácsát kérte.¹¹ Húsz nap múlva viszont már lemondóan közölte véleményét Szemerével: „Literatori pálya intrigák közt — nyomorúlt vígjáték. Tudod, hányszor távoztam Pestről unadékkal minden könyvfirkálási

⁷ Széchenyi István Naplójában (Bp., 1982.) Kölcsey neve mindössze egyszer fordul elő, amikor halálhírért rögzíti.

⁸ KFÖM III. k. 658—659. l.

⁹ Szemere: i. m. III. k. 262—263. l. — Bártfay becslése szerint Kölcseynek legalább 6 szobás lakás kell „jó helyen”, ami összesen 1600—1800 forintba kerül. Ehhez jönnek a megélhetési költségek: „Ha magad volnál kedves Ferim, úgy élhetnél, mint szabad madár a lenge lombokon.” (SZT 1986. XIV. k. 45.)

¹⁰ KFÖM III. k. 669—671. l.

¹¹ KFÖM III. k. 666. l.: „A tudós Társaság titoknoka lemond, Társaim közül némelyek azt akarnák: én legyek titoknok. Azon esetben a megyét el kellene hagynom, s gazdaságomat feloszlattván jószágocskámat árendába adnom, s Pestre költözöm... Kérem tanácsodat: te nagy gazda vagy, s e részben jó utasítást adhatsz. Egyébiránt mint ismert, tisztalelkű barátomnak, de úgy is mint a megye kormányzójának, köteles valék ezt előre jelenteni.” Kende válasza nem maradt fenn, Kölcsey szeptember 21-i leveléből sem következtethetünk rá. Ebben az a legérdekesebb, hogy a „Széchenyi pártján levők Döbrentei (akinek jövődő lemondását még akkor nem tudták) ellen tették javaslatba a titoknoknak hatévenkénti újra választását. Márpedig, mond Kölcsey: „Okos ember e bizonytalanságnak ki nem teheti magát.” (KFÖM III. k. 675. l.)

dolgok iránt...¹² Neki szabadság kell, nem az irodalom „pletykavilága” mondta. Ez az érv alighanem nyomósabb volt az anyagínál. Pesttől idegenkedett, ami persze nem jelenti azt, hogy lebecsülhetnénk azt a gondot, amit Kálmán és Pepi jólétének biztosíthatósága okozott. Október 2-án Döbrentei kereste föl Pozsonyban, aki abban reménykedett, hogy néhány „igazgató” távollétében a novemberi nagygyűlés nem fogadhatja el a lemondását, s így még egy-két évig viheti a hivatalt, s akkor Kölcsey léphet a helyébe.¹³ Az utóbbi nagyon megörült, hogy döntését elhalaszthatja, és még aznap megírta Toldynak, hogy nem pályázik az állásra. Aztán november 10-én Szatmár közgyűlése az örökös megváltás és a személyi-vagyoni biztonság elvetésére utasította képviselőit, s az azt követő politikai viharban Kölcseynek aligha volt ideje az Akadémiával foglalkozni. Még nagykárolyi lemondása előtt rábeszélőleg írt neki Toldy, hogy fogadja el az évi 750 forint fizetéssel járó hivatalt, a politika terén úgysem lehet semmit elérni;¹⁴ inkább írjon, térjen vissza a literatúra világába. Noha a jelzett összeg alig harmada annak, amire szüksége volt Pesten, az ügy itt lezárható lenne, ha nem rendelkeznének Kornai Istvánnak a bécsi Állami Levéltárban végzett kutatásai alapján készített följegyzéseivel. Ezekben ugyanis azt a vádat találjuk, hogy Toldy a titkosrendőrség besúgója volt. Kölcsey megválasztásának a megakadályozására maga Reviczky kancellár adta ki az utasítást, az államtanács erre vonatkozó határozatát I. Ferdinánd is aláírta.¹⁵

Kölcsey, aki januárban tért vissza Pozsonyba, szokása szerint megállt Pesten, találkozott Toldyval, majd írásban is válaszolt a levelére. Ebben immár határozottan kijelentette: „...a titoknokságra nekem körülményeim, mind gazdasági, mind politikai tekintetben, e közelebbi években utat zárnak... én titoknoknak barátom uramat óhajtom”.¹⁶ E levél egyébként azt sugallja, ebben a nehéz helyzetben őszintén hitt politikai hivatásában, sőt még abban is, amit Wesselényi nem tartott valószínűnek, hogy Szatmárban újra követté választják.¹⁷ Szatmár és az országgyűlés politikusai között sok csalódás, sok kudarc érte. Ebben a világban mégis otthonosabb volt, mint Pesten. Igaz, Szemerével, Bártfayval, Fáy Andrással, Helmeccyvel jól megértették egymást, de attól

¹² KFÖM III. k. 678. 1.

¹³ KFÖM III. k. 681–682. 1.

¹⁴ SzT 2005. XIV. k. 65. (Pest, 1830. december 10.)

¹⁵ PIM V. 4131/204.

¹⁶ KFÖM III. k. 696. 1.

¹⁷ SzT 2018. XIV. k. 78. sz. Wesselényi levele Kölcseynek. Kolozsvár, 1835. január 18-án.

kezdve, hogy 1810-ben idegennek érezte a munkájából élő értelmiség egész gondolkodását, mindig beleütközött a meg nem értésbe. Először Döbrentei tartózkodásába, azután a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségének ellenvéleményébe, majd Kisfaludy Károly idegenkedésébe, végül Bajza és Toldy ellentmondást nem tűrő véleményébe. Az Akadémia célját és feladatát sem látta világosan — többek között —, mert nem tartotta összeegyeztethetőnek, hogy például össze kell kötni a szótárkészítés sürgős feladatát és Vörösmarty megélhetésének biztosítását. Bizonyára zavarták a titokokra váró feladatok: egyetértés a főúri elnökség tagjaival, nagy írók „alantass” munkára kényszerítése, a személyi ellentétek kiegyenlítése, eredmények elérése (hogyan?) és így tovább. Az ezekből fakadó bizonytalanság hozzájárulhatott visszakozásához.

Miután hazatért Pozsonyból, mintha nem is vágyott volna többé Pestre. Kivéve talán a Pesti Magyar Színház megnyitása utáni időpontot, amikor 1837. december 14-én ezeket írta erről Szemerének: „Engedné az ég: bár örömeidben én is részesülhetnék!” A színház iránti vonzalom is Kölcsey titkai közé tartozik!¹⁸ 1836-ban ugyan sürgős pesti dolgait emlegette,¹⁹ de mintha bele nyugodott volna, hogy Csekén van az otthona. Róla szólva Kölcsey Antónia naplójában gyakran használja a többes számot, de nem derül ki, hogy kik rejtőznek a „mi” névmás mögött. Annyi bizonyos, hogy Antónia mások társaságában vett részt „Ferenc bácsi” ebédjén Wesselényi 1838-as otléte alkalmából.²⁰ A csekei társaság ekkor a következőkből állhatott: Szuhányi Jozephine (akit Antónia nem szeretett, s aki Ferenc közbelépései ellenére időnkint — ismert, de el nem árult okból — bántotta a lányt), Papp Endre, Obernyik, Kölcsey Gábor, a felesége és Antónia, Kölcsey János, valamint Kende Zsigmond Gusztáv fia. Ne feledjük, Csekén már a század elején 341 nemes élt,²¹ igaz, többségük — Kölcsey szavával — a „népség” közé tartozott, de a négy említett Kölcseyen és Kende Pálnén kívül legalább ennyi „ismeretlen”, velük egyenrangú birtokos család lakott a faluban.

Kölcsey 1835 után — ismereteink szerint — többé nem járt Pesten. Részben változatlan lendülettel és rendületlen hittel végzett közéleti munkája kötötte

¹⁸ KFÖM III. k. 806. l.: „Pap Endrétől s leveledből értem, hogy a magyar színházban örömeidet lelsz.” — Ormós Lászlónak is ezeket írta: „Hogy Pesten, s éppen a játékszín megnyitásakor örömet leltél, az természetes...” (KFÖM III. k. 810. l.)

¹⁹ KFÖM III. k. 745. l.

²⁰ *Kölcsey Antónia*: Naplója. Bp., 1982. 7. l. — Antónia, öccse, Gusztáv és János fia, Ignác még gyerekek, Ignác nővére, Mari Pesten tanul, Kölcsey Mihállyal pedig 1837-től ellenséges viszonyban vannak.

²¹ *Kávássy Sándor*: Szatmár megye nemessége. Nyíregyháza, 1986.

Szatmárhoz, részben talán Pepi is, aki képes volt rávenni, hogy pesti ruhacsináltatás végett hosszú levelet írjon Bártfaynak.²² Noha az Akadémia közgyűlésein csak az első két alkalommal jelent meg, szorgalmasan küldözgették neki a feladatokat. Az első akadémiai bírálata — még 1832-ből — érdekes részletét fedi föl életének, csak éppen az élmény időpontját nem tudjuk: „Pesten, a szénégető piacon, bizonyos deszkaépületben, napvilágnál láttam vígjátékokat, mik bizonyos osztályú népet hahotákra ragadtak. Azon vígjátékok, ... művészség nélkül, pillanatnyi gonddal, trágársággal tömve, a legsőbb lépcsőjű emberek módja és nyelve szerént készültek...”²³ A színjátszás tehát oly erősen vonzotta, hogy nem csupán a számon tartott társaságok bemutatóit nézte meg, hacsak tehetne, de a vásári komédiával is megismerkedett. Az említett bírálóiban szereplő és a Magyar Tudós Társaságnak kiadásra javasolt vígjátékot egyébként ebbe az „alacsony” osztályba sorolta.

1817-es bírálatai, majd az Élet és Literatúrában megjelent tanulmányai alapján általánosan elismert kritikusként tartották. Tudjuk, hogy a harmincas évek irodalmi harcait ellenszenvvel figyelte, elismerő véleménye csak Vörösmartyról ismeretes. Általános véleményét Szemerének írta meg 1837 elején: „Parányi körből sok jó író t vární... igazságtalan kívánat. Még ott állunk, s hazánk körülményeihez képest még sokáig ott fogunk állani, hogy jó írók, mint pl. Kazinczy, csak időről-időre tűnhetnek fel egymás után, nem pedig egymás mellett.”²⁴

Okkal látták a kor kiemelkedő fölkészültségű dramaturgját a vidéken élő költőben, s ezért az Akadémia rendszeresen fölkérte a száz aranyas pályázatokra beküldött víg- és szomorújátékok bírálataira. 1834. októberében, a pozsonyi országgyűlés hajszájában is híven és türelmesen teljesítette kötelességét. Tizenkét vígjátékot olvasott el, de nagyon sajnálta az erre elvesztegetett időt.²⁵ Guzmics *Oidipus*-fordításáról elismerően írt a Társaságnak, de a hozzáfűzött kritikai részben kifogásolta, hogy Kazinczy hí barátja nem ismeri Lessing és August Wilhelm Schlegel drámaelméleti írásait. Baróti Szabó Dávid *A muhi sírhalom* című szomorújátékáról lesújtó véleménnyel volt, mondván: „...a drámai pályára még valami egyéb kívántatik: mint szép vers.”²⁶ Az 1835-ben társasági feladatként rábízott görög szógyűjtést valószínűleg nem

²² KFÖM III. k. 820—821. 1.

²³ KFÖM I. k. 735. 1.

²⁴ KFÖM III. k. 771. 1.

²⁵ KFÖM I. k. 737—740. 1.

²⁶ KFÖM I. k. 740—741. 1.

végezte el, eredetileg is kedvetlenül vette.²⁷ Az az évi pályázat tizenkilenc tragédiájáról részletes elvi bevezető után mondott lesújtó ítéletet. Bevezetőjében arról értekezett, hogy akadémiai pályázatra valódi íróknak kellene értékes műveket benyújtaniuk, nem pedig fölkészületlen és tehetségtelen kísérletezőknek. Érdekes hasonlata szerint, a lóversenyen sem indulnak „törpén nőtt, és sajkahuzásban kicsigázott gabancok”, hanem nemes állatok. Sem ebben a gyűjteményben, sem a hat „filológiai pályáírás” között nem talált díjra érdemet. Nem csodálkozhatunk, hogy az 1836-os és 1837-es pályázat silány anyagáról már csak röviden, 1838-ban pedig még kurtábban írt véleményt.²⁸ Nagyobb kedvvel bírálta Guzmics *Iphigeneia*-fordításait, fő feladata azonban a Berzsényi-émlékbeszéd volt.

„Cseke, jul. 30. 1836.” keltezésű — immár az új titoknokhoz, Toldy Ferenchez — szóló levelében a bírálatok elküldésekor ezeket írta: a „Berzsényi emlékbeszéddel készen leszek: de azt magam felvihetni nehezen fogom. Gyűléseink auguszt. 22dikétől szeptember 10dikéig fognak tartani. Ezekben jelen kell lennem, mert bizonyos küldöttségi tárgyban fognak jelentést tenni, mitől a jövő országgyűlésre adandó utasításunk nagy részben függ.” Írását végül augusztus 30-án küldte föl Szemerének azzal, „Tegyenek vele amit akarnak”, s hozzáfűzte panaszát: „Hat nap óta iszonyú fájdalmaim vagynak geréncemben és csípőmben; s szekérre ülnöm lehetséges nem lenne.”²⁹

A közgyűlés valóban fontos kérdéseket tárgyalt, így Lovassyék perbefogásának az ügyét, Szatmár vármegye pecsétjének magyar nyelvűvé tételét, az elfogadott úrbéri törvények bevezetésével járó nehézségeket, a Pesten tervezett nemzeti színház támogatásának lehetőségét.³⁰ Ám az ülések szeptember 6-án már befejeződtek, az Akadémián pedig csak 11-én olvasták föl Kölcsey „Berzsényi elhunytára írt remek tollú és gyönyörű emlékbeszédét”.³¹ Ha nagyon akar, ott lehetett volna. De nem akart, talán a beszédben foglalt vallomás őszintesége miatt: „E folyó század kilencedik évében hallám először Berzsényi nevét pusztán említetni; követő év tavaszán látám őt, és vele kéziratban

²⁷ KFÖM III. k. 718. l. — A mesterségbeli szavak gyűjtéséhez Kende segítségét is fölhasználta.

²⁸ KFÖM I. k. 748–759. l.

²⁹ KFÖM III. k. 739–740. l. — Szauder tévesen Döbrenteit véli a levél címzettjének, de ennek ellentmond a magázás és az, hogy ekkor már Toldy a titoknok. — KFÖM III. k. 745. l.

³⁰ KFÖM III. k. 745–751. l. — A pecsét magyar nyelvűségére lásd: SZSZMLT–SZVLT IV. A. 501. k. jkv. 1630/1836.

³¹ Jelenkor. 1836. szeptember 14.

lévő dalait; s fesse-m-e az örvendő bámúlást, mellyel ez, azon korban oly váratlan, oly előre nem sejdíthető tünemény, meglepett?... íme egyszerre, pillanatban felgyúló meteorként állott a líra elragadó magasságaig felküzdött férfiú előttem. Mi Horácban s Matthisson énekeiben oly megkapólag hatott reám, itt összeolvasztva lelém fel; új világ nyílt verseiben saját fénnel, hévvel és nyelvel ékesülve... e találkozás és meglepetés életem legeragadóbb pillanatai közé tartozott.”³²

Feszítő ellenpontként változatlanul vallotta és vállalta, amit 1817-ben írt. Most is úgy vélte, megfelelt a Tudományos Gyűjtemény célkitűzésének, hogy a legnagyobbakat vizsgálja, figyelmét a „nemzet elsőrangú énekeseire” fordítsa. Az író lelkébe akart pillantani: „...kitalálni karakterét, követni őt azon kifejlésekben, melyek karakteréből, környülményeiből és studiumaiból természetesen eredtek, viszonyba tenni a művet szerzőjével; majd a szépnek, jónak és valónak elveihez felemelkedni, mértéket venni a tökély legfensőbb lépcsőjéről, s azt a művre alkalmaztatva határozni meg a távolságot és közelséget, mely a műv és mérték között található; s így kimutatni ugyan a botlást, de ugyanakkor példányul állítani fel, amit a géniusz lelke hatalmában teremtségig tűntetett fel.”³³

Az emlékbeszéd másik drámai ellentéte, hogy elmondója azonos azzal, aki merészségét „felette drágán, Berzsenyi elhülésével fizette meg,” mivel a megbírált „keble az ítélő iránt elhidegedék örökre”.³⁴ Ugyanakkor viszont csekei magányában és éltesebben senki mélyebben nem érezte át nála, hogy a dal, a költészet ugyan „harmóniás szavakba öntése a gondolattá párolt érzeménynék”, de a költő nem nélkülözheti a „dicsőséget”, azt, hogy legyen hallgatója vagy olvasója. Berzsenyit viszont olyan helyzetbe hozták a magyar körülmények, hogy „magárahagyatva, nép nélkül, melyet éneke felrázson, nép nélkül, mely hazája fényét az énekben visszasugárzani örömmel tekintse, pusztá falagnak vagy az erdei visszhangnak” kellett elmondania „az érzelem szózatát”, és ez „bizony a lelkesedésnek nem nagy táplálékot nyújt”.³⁵ Ki tudná ezt jobban, mint az egykori kritikus!

A gyarló ember nevében szól, aki remény és emlékezet, öröm és szenvedés között fejleszti ki belső, érzelmi világát, ahol a költészet megszületik, s amit létrehoz e téren, annak „jótétei nem éppen kézzelfoghatók”. A kor, amely ezt nem veszi figyelembe — úgy mond Kölcsey —, többre fogja becsülni a kerekess

³² KFÖM I. k. 729. l.

³³ KFÖM I. k. 731. l.

³⁴ KFÖM I. k. 732. l.

³⁵ KFÖM I. k. 727. l.

rokka fölhalálóját Homérosznál, a virágzó „gyárműveket” a művészetnél és a filozófiánál.³⁶ A fölemelkedéshez szükséges volt az értékek tisztázása, de megérte-e? Ez a benne égő kérdés, mert amennyiben a kritika szükséges következménye volt Berzsenyi elhallgatása, az sajnálatosan a világ „hideg” jelenségeit erősítette. Az emberben élő érzelmi tényező és a világot irányító anyagi természetű érdek, illetve szükséglet ellentéte egyik régi és alapvető kérdése, amit politikai tapasztalatai és olvasmányai (köztük Bentham utilitarizmusa) csak erősítették. Voltaképpen a Berzsenyi-kritika körül sűrűsödő drámán nem tudott túllépni a költő, akit éppen a visszhangtalanság érzése vezetett a politikai cselekvés útjára, noha az emlékbeszéd írásakor is úgy érezte, a legnagyobb áldozatot hozta, amikor lemondott az irodalmi alkotásról.³⁷

Irodalomtörténet-írásunk egyik adóssága, hogy szembenézzon Bajza és Toldy kritikai tevékenységének káros következményeivel. Azokkal a diktatórikus megnyilvánulásokkal, amelyekkel — mint láttuk — Kölcsey sem értett egyet. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy mindketten sokat tettek a Csekébe visszavonult költő és kritikus irodalmi alkotásra ösztönzése érdekében. Bajza 1836 elején figyelme jeléül megküldte neki Auroráját, s együttműködését kérte.³⁸ Kölcsey elhárító válasza után érthető, hogy az új „tirász” Vörösmartyval — akit Kölcsey közismerten nagyra becsült, s akihez emberileg is a legközelebb állt — íratta meg 1836 november végén együttműködésre fölkérő levelét: „Minden órán várjuk Bécsből az engedelmet egy folyóíratra, mellyet, ha lehetséges a jövő év’ kezdetén szándékozunk megindítani”. Érdekes, hogy az Athenaeum szerkesztői közül Vörösmarty itt csak Schedelt nevezi társának,

³⁶ KFÖM I. k. 725–726. l.

³⁷ „...most őszült hajszálaimmal, hideg valóságtól kihűtött kebellemmel állok itt, s a múltra visszatekintvén kérdezem magamtól: Ősz gyermek, számláld el a hasznot, mi ifjúkori tetteidből származik!... Árnýéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat... Elköltözött az ember; a költő a miénk, e nemzeté, mely neved és dicsőséged szent örökség gyanánt bírandja. (KFÖM I. k. 732–733. l.) — *Fenyő*: Haza s emberiség, i. m. 200. l.: „A fejlődésből — ezúttal az emberiség örök megújulásából — indul ki” a „Berzsenyi Dániel fölött” el nem mondott emlékbeszédben, amit Helmeccy olvasott föl. „Élesen elutasítja a pusztán gyönyörűsége szolgáló költészetet, s filozófikus irodalmat hirdet, melynek vezércsillagául a teremtet zseni képességét rajzolja meg Berzsenyi portréjában a jóvátétel hangján.” Hadd ismételjem: semmit vissza nem vonva, de őszinte megrendültséggel szól. A humor iránti erős hajlamával együtt gyakran megnyilvánuló jellegzetes önsajnálattal teszi hozzá: „Nemsokára következtek tégedet, s a maradék írói harcainkat nem fogja ismerni; s neveinket békés gondolattal nevezni egymás mellett.” (KFÖM I. k. 732. l.)

³⁸ KFÖM III. k. 731. l.

Bajzáról nem szól. Engedélyt kér Kölcseytől, hogy nevét a munkatársak között föltüntethessék, mivel neki „két egészen különböző pályán azon ritka díszjuta: jelesnek 's egyszersmind szeretettnak lenni”.³⁹ Kölcsey Vörösmartynak és Toldynak írott levelében arról panaszkodik, hogy Nagykárolyból csak karácsonykor vergődik haza és Csekéből Pestre nehezebb valamit elküldeni, mint „Calcuttából Londonba”, de azt ígéri, görög filozófiai tanulmányait átadja nekik. Érdekes módon ugyanazt a tanácsot adja most is, amit egykor az Élet és Literatúrát tervező Szemerének: „egyet kívánok — hogy inkább semmit ne kezdjete, mint válogatás nélkül, azaz szigorú válogatás nélkül fogadjátok a küldeményeket”.⁴⁰ Szemerének január 20-án több tartózkodással írt: „Vörösmarty és Schedel részvételre meghívtak, s ígértem az Athenaeumra nézve, Figyelmezőre nem. V. újabban írja, hogy Figyelmezőjük más leszen, mint a kritikai lapok; legalább 6 minden befolyását oda fogja fordítani. Meglásuk!”⁴¹ Vörösmarty itt említett levelének érdekessége, hogy miután Kölcsey javaslatát kérte a szerkesztés elveire vonatkozóan, valóban feltűnő élesen határolta el magát a Kritikai Lapoktól.⁴² Kölcsey január 24-én nyugtázta az Athenaeum első három számát, és húsz (!) beszédet küldött Vörösmartynak, amelyek közül leginkább a „Parainesis, a törvényszéki beszédet, s a gyilkos anyát” ajánlotta. Ugyanakkor attól félt, hogy országgyűlési beszédeit nem engedni közölni a cenzúra.⁴³

Az idézett levél egyébként jellemző Kölcsey politikai érzékenységére és tájékozottságára: kifogásolja, hogy Vörösmartyék közölték Edmund Burke írását, aki „a francia revolúciót arisztokráciai szellemben ítélte meg, azaz illiberális elvekből”.⁴⁴ A megjegyzés érdekessége abban van, hogy Bajza politikai nézetei radikálisabbak Kölcseyénél, de kevésbé kiérlelték, kevésbé következetesek, kevesebb tájékozottságra épülnek. Vörösmarty válaszában elfogadta a kritikát, s egyrészt gyermeknek nevezi a közönséget, másrészt arra hivatkozik, hogy a „félíg politikai dolgokat is örömmel olvassák 's ez talán utat nyithat a cenzúra előtt... olyakra, miket magunk is javalunk”. Levelének nagy részét egyébként a cenzúra szigorúsága miatti panasz tölti ki, ami talán kissé túlzott is: a napilapokban azért sokkal frissebb politikai hírek is megjelentek már, mint a Kölcsey által kifogásolt 1790-es beszámoló. Vörösmarty jelzi a

³⁹ *Vörösmarty*: i. m. XVIII. k. 88. l.

⁴⁰ KFÖM III. k. 760. l.

⁴¹ KFÖM III. k. 765. l.

⁴² *Vörösmarty*: i. m. XVIII. k. 92—93. l.

⁴³ KFÖM III. k. 768—769. l.

⁴⁴ KFÖM III. k. 770. l.

Parainesis-re vonatkozó azonnali, s a többi „beszédeket” érintő későbbi közlési szándékukat, valamint közli, hogy a tényleges szerkesztés Bajza kezében van.⁴⁵ Kölcsey május 23-án Nagykárolyból nyugtázta a *Parainesis* tiszteletdíjaként küldött „aranyakat”, majd júniusban egy Bercsényi-levelet küldött Toldynak,⁴⁶ illetve rajta keresztül az Akadémiának. Ekkor küldte el az Emlénynek *A kárpáti kincstárt*, ami előbb jelent meg, mint a *Vadászslak*, amiről Bártfay már 1836 végén megírta — mások (Vörösmartyék?) nevében is —, hogy a befejezése nem tetszik.⁴⁷

Csak találgathatjuk, mi nem tetszett. Talán a homályos befejezés, a két nő — Teréz és Anikó — viszonyának a tisztázatlansága, a férfit mentő vallomás indokolatlan volta? A költő Kölcsey szívesen alkalmazott ilyen megoldásokat, ami prózában nehezebben fogadható el. Lehet persze, hogy itt is valami titok lappang, amiről Bártfayék talán tudtak. A főhős pesti élményei, a színház, a megosztott birtok gondjai, az újjáépített falusi ház leírása, a megyei urak és szokásaiktól való idegenkedés Kölcsey életrajzából ismerős elemek, akárcsak jellemzése ezzel: „természettől nem vala vidám, de komolysága melegséggel párosult...” Nem lepne meg, ha kiderülne, hogy a fiatal Kölcsey egy időre megyei alügyészi állást vállalt — vagy még Biharban, vagy szatmári tartózkodása kezdetén —, s valami hasonlóan borzasztó ügy miatt mondott gyorsan le. A gyilkosság titkát részben fölfedező Andaházi mindenestre a zűrzavart érzi meghatározó élményének: „száz sejdítések, érzelmek és gondolatok támadtak lelkében, miknek rendbeszedésével foglalatoskodva érte el a város határát”, ahol meg kellett tudnia, hogy a „Sors” már befejezett tényeket hagyott csak neki, aki haza menekülve „néma és mély lélekborulatban szállt le” kocsijáról.

Szeptemberben Kölcsey ismét Vörösmartynál mentegetőzött, hogy nem küldött új műveket az Athenaeumnak, örült Szalay László akadémikussá választásának és Pap Endrét ajánlotta a pesti költő figyelmébe.⁴⁸ Októberben Vörösmarty az akadémiai belharcokban fordult Kölcseyhez támogatásáért, arra kérte, beszélje rá Péczely Józsefet, aki egykor Debrecenben iskolatársa

⁴⁵ *Vörösmarty*: i. m. XVIII. k. 97—99. l.

⁴⁶ KFÖM III. k. 787. l. és KFÖM III. k. 788. l. — Nagy-Károly, június 10-én, 1837. keltezésű levelében írja: „Bercsényinek Kende Mihályhoz saját kezével írt levelét, Kende Zsigmond alispány levéltárából, eredetiben közlöm. Méltó leszen, hogy az akadémia levéltárában letétessek...”

⁴⁷ KFÖM III. k. 762. — „Hogy a *Vadászslak* befejezése nem tetszéstekre van, azon annyival inkább nem töröm fejemet, mert készakarva tettem úgy.”

⁴⁸ KFOM III. k. 102—103. l.

volt, s akivel a harmincas években újította föl kapcsolatát, ne mondjon le tagságáról, nehogy e hely „szolgai férfiak” kezébe kerüljön.⁴⁹ Költőnk teljesítette a kérést, Péczely nem mondott le. Az Athenaeum szerkesztőségének utolsó leveleit Toldy írta. Decemberben recenziók írását kérte Kölcseytől, aki némi vonakodással vállalta ezt a feladatot. Azt kívánta viszont: „...középszerű munkákat ne küldjete; jeles munkákat elvállalok a belletrisztika minden osztályaiból, római és görög filológiából, ide értve a fordításokat, s filozófia históriájából.”⁵⁰ Toldy 1838. március 2-i leveléből nem világos, hogy mindazt elküldte-e, amit ott Kölcsey figyelmébe ajánl. Érdekes viszont, hogy a szerkesztőség nevében — nyilván névtelen kritikára gondolva — azt ígérte, „tökéletes titoktartást biztosít”; és a maguk álláspontját a következőkkel magyarázta: „...hidd el, hogy már jobban állunk critica dolgában, mint 1817-ben azaz íróink hozzá kezdenek törődni, szükségéit, hasznát ismerni, 's megnyugodni a' gáncsoló bírálatban is, csak kitűnjék hangjából a' rec.' jó szándéka.”⁵¹ Ám a Wesselényi-per és a gazdasági bajok annyira igénybe vették Kölcsey idejét, hogy március 25-én mentegetőzve írta Bártfaynak, nem tudta befejezni a Toldynak ígért kritikát.⁵² Hiába fogott hozzá már februárban a Kisfaludy Sándor munkáiról szóló bírálatához, annak töredéke sem maradt ránk, noha megírására már 1817-ben gondolt.⁵³ Természetesen hiú találgatás, mit írt *volna*, de talán szándékában állt követni azt az eszményt, amit 1837. január 20-án így fogalmazott meg: „Goethe recenziójának nagyobb része azon érzéseket és gondolatokat rajzolta, miket a munka őbenne ébresztett: s így gyakran megesik, hogy néhány sornyi goethei recenzió több gondolatot foglal magában, mint sok recenzeált vastag kötet.”⁵⁴

⁴⁹ *Vörösmarty*: i. m. XVIII. k. 104. l. — Kölcsey és Péczely kapcsolatáról lásd Csorba Sándor írását az It 1982. 4. sz. 882—895. lapjain. Itt közölte az utóbbi Kölcseyhez írott több levelét. A kérdéses levélben olvassuk: „Aggodalmad nem volt alaptalan; igenis én a rendes tagságot, minthogy némi mellőztetést, sérelmet láték az Igazgatótanács tavalyi velem bánásában el nem vállaltam, de az Elnök Gróf és Titoknok kérése 's részint felvilágosítása azt tevé, hogy utóbb mégis engedtem, miért az elsőtől szép köszönő levéllel jutalmaztattam közelebb.” — Kölcsey és Péczely kapcsolata a jelek szerint a debreceni iskolaévek után hosszabb időre megszakadt, s magázódással kezdődött, ami akkoriban sem volt barátok között szokásban. Csak 1836-ban váltottak át tegeződésre, miután Péczely ajánlotta Kölcsey Kálmán nevelőjéül Simon Pált, majd Obernyik Károlyt; s ő kísérte figyelemmel Gábor és János fiainak sorsát Debrecenben.

⁵⁰ KFÖM III. k. 809. l.

⁵¹ *Vörösmarty*: i. m. XVIII. k. 327. l. (jegyzet)

⁵² KFÖM III. k. 819. l.

⁵³ KFÖM III. k. 813. l.

⁵⁴ KFÖM III. k. 764. l.

Néhány keserű nyilatkozata ellenére soha nem mondott le az irodalmi alkotásról. Utolsó éveiben három izgalmas elbeszélést tett közzé. Az irodalomtörténetben keveset tárgyalt *A karpáti kincstár* kísérlet, hogy a *Huszt* költői tömörséggel megfogalmazott sorainak mindennapi megvalósíthatóságát vizsgálja. Még politikus pályája elején idézte föl a Huszt várában — korábban — tett látogatásának élményét, illetve abból kiinduló gondolatait:

És mond: Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövővel komolyan vess össze jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!⁵⁵

E célkitűzés megvalósítását nem csupán a társadalom akadályozta, de az ember neveltetése, a belétáplált remények, vágyak, álmok és téveszmék is, mindenekelőtt ábrándkergetés és a sivár — érzelmellenes — anyagi céltudatosság ellentéte, amihez szervesen hozzátartozik a hazai elmaradottság ismerete és a *Huszt* ezzel szembeállított felszólítása. Kölcsey legfontosabb kérdései visszhangoznak *A karpáti kincstár*⁵⁶ hol földhöz kötött, hol lebegő történetében: hitről, babonáról és tudásról; a Szép, Jó és Való viszonyából, valamint saját lelke kettősségéről. Mert az ő megtestesítője Bede Laci, akire a több „ítélőtehetség mint képzelete, több józanság mint érzelem, sok életkedv, eléggé meggondolt tervszerinti cselekvés” jellemző, de még inkább azonos vele a tanult és „talentumos” Erdőhegyi Pali, aki falujában parányi gazdasággal bír, lelkét pedig megtöltik a „még alakot nem nyerhetett képzemények s óhajtások”, akiben a sejtés „csak benn, a kebelben lebegő ideál körül” kering, akit

⁵⁵ KFÖM I. k. 158. l. — A vers első változatának kéziratán 1825. májusi keltezészt találunk, s valószínűleg ekkor járt ott Kölcsey. Az is lehetséges, hogy az élmény 1829-es, vagy 1830-as szobráncai, esetleg valamelyik viski nyaralásához kapcsolódik. (Az utóbbira nincs adatunk, de Wesselényi 1838 nyarán úgy tudta, oda készült. Kölcsey válasza szerint pedig jól ismerte az ottani körülményeket.) (KFÖM III. k. 830. l.) Föltűnő azonban, hogy 1831-ben nem csupán a huszti élményeit fogalmazta újra, de Munkács című verse — a költő szerint — mindössze egy nappal később készült. E dátumokat keletkezési időpontként azért is nehéz elfogadni, mert ezek szerint a két említett vers mellett még kettő — a Mária Theresia és a Távozás — készült Csekén, 1831. december 29-én és 30-án. — Elég valószínűtlen, hogy ebben a kolerás évben járt volna Huszton és Munkácsra, noha az utóbbi versben még erősebben érződik a személyes élmény. Talán ez is a Régi várban idején készült vázlat alapján született újjá, s egyidejűleg látta — a húszas évek elején — a két várat.

⁵⁶ KFÖM I. k. 275—335. l.

a képzelet ereje vezet, aki hajlamos önként keresni a szenvedést, aki forró érzelmei viszonzását reméli férfitől és nőtől egyaránt. Az Alföldről érkező magyar fiatal emberek, akik a Kárpátok csúcsaira vágnak följutni, Késmárkon a szlovák—német néppel és a német polgársággal találkoznak: a jómódú Aringerrel, akinek lánya Victor Hugót és Bulwert olvas, akinek házában az angol parlament legújabb eseményeiről és Lajos Fülöp trónbeszédéről folyik a szó.

Honnan tudott erről a polgár-világról Kölcsey? Szauder figyelte meg, hogy Áringer Nelli vőlegényének neve — Kraudi — azéval a kereskedőével azonos, akinél 1830-ban Miskolcon lakott.⁵⁷ Ennél azonban fontosabb, hogy erről a vidékről érkezett Pestre a többnyire csak németül beszélő és Kölcseyvel anyanyelvén levelező Bártfay Lászlóné, Mauks Josephine.⁵⁸ Alighanem az ő ott-honát vetíti ki Kölcsey abba a tájba, ahol tudomásunk szerint — sohasem járt (hacsak gyerekkorában, német nyelvleckék végett nem), s amit minden bizonnyal Huszt és Szobránc közelében szerzett tájélményei alapján képzelt el. Az írónak a való iránti nagyfokú tiszteletét jelzi, hogy a magyar vendégek Knot Jakabnak nevezik vezetőjüket, aki magát Jakob Knotnak vallja. A történet lényege persze az, hogy Erdőhegyi nem veszi észre a megfogható értéket, miközben beleőrül a kárpáti kincstár föltalálásának lázalmába. Ebben pedig politikai üzenet szólt a korabeli olvasóhoz: a magyar világ kritikája.

Egyszerűbb történet *A vadászlak*, de — mint említettem — gyanúsán sok benne az önéletrajzi elem: Mindjárt az első mondat figyelemre méltó: „Az időben, midőn az ifjú Andaházi élt, ez ország emberei közt nem volt oly sok ábrándozó és érzelgős mint ma.” Mégis, miközben a hős az ügyészi pályára készült, a kúria termei helyett szívesebben látogatta azt a csodálatos épületet, ahol „a német Thália üté fel sátorát”. Ott látta először azt a nőt, akit később szörnyű bűnnel vádolt a közönyös főügyész, s akit ő nem tudott megmenteni, mert a bebörtönzött lány behalt az önfeláldozásba. A történet lapjain ismét a gyermekgyilkos nő védőbeszédéből ismerős kérdésekkel találkozunk. Kölcseyt azonban itt a hatalom elembertelenítő gépezetének a működése izgatja. A történetben idézett megyei fölfogás szerint a kétszázezres lakosságot hét-nyolc szolgabírónak, egy-két „bátorsági biztosnak”, néhány pandúrnak, valamint a tisztí ügyészeknek kell féken tartania. Ezt pedig csak úgy vélik lehetségesnek, ha keményen és könyörtelenül alkalmazzák a törvényt (esetenként annak érvényességi körén kívül is), ha a börtönben olyan körülmények között tartják rabjaikat, hogy beleőrüljenek. (A börtönviszonyok a kor kedvelt témái

⁵⁷ Szauder: i. m. 248. l.

⁵⁸ PIM V. 3998/43/1—5. — (Pesth, am 13ten Jänner 831 — Pesth, am 15 den 8ber 1835.)

közé tartoznak!) Nem lehet kétséges, hogy ebben a gondolatmenetben Kölcsey már a „féken tartás” szükségességét vitatja, úgy véli, a szabadság és tulajdon, a szellemi és anyagi fölemelkedés fölöslegessé tehetik az erőszakos rendfenn-tartást.⁵⁹

A ferrói szent fa töredékben maradt. A nemzet sorsán, a pór nép szolgáorba vetettségének, tulajdontól megfosztottságának következményein töprengő politikus-költő kérdései visszhangoznak benne. Mi okozhatja egy hajdan dicsőséges nép elsüllyedését, illetve mi mentheti meg a végső veszélybe került nemzetet? A fikció itt gyengébb a vizsgált politikumnál.⁶⁰ E művek megírásának időpontjáról keveset tudunk, csak *A vadászlak* pesti fogadtatásának dátuma ismert. A *Parainesis* keletkezéséről mindössze annyit, hogy 1837. január 24-én már elküldte Vörösmartynak.⁶¹ A szerkesztők azonnal észrevet-ték, hogy értékes, ámbár némi fenntartással fogadott művet kaptak, amit már vállalkozásuk I. kötetében megjelentettek. Megint olyan mű ez, amelynek alapos értékelése meghaladja a rendelkezésre álló keretet. Mégis el kell mon-dani legalább annyit, hogy a *Parainesis* megfelel Cicero három retorikai célki-tűzésének: tanít (docere), művészi értelemben elragad (delectare), gondol-kodásra, cselekvésre és alkotásra ösztönöz (movere).

Szauder megállapítása szerint: „...egymagában is halhatatlanná teszi szer-zőjét. Egyszerre antik és modern, erkölcs- és történetfilozófiai, személyes melegségében elégikus és ugyanakkor törvénytáblára véshetően szentenciózus mű ez, a szónoki próza remeke...”⁶² Fenyő ezt azzal egészíti ki, alapelvei a „kanti, herderi és hegeli tanításoknak alkotó alkalmazásán, a szerző életta-pasztalataival való ötvözésén alapulnak”.⁶³ Az, hogy e nagy mű minden szava a „kötéltáblák kikezdetlenségével” maradt volna érvényes, vitatható. Ugyan-úgy, ahogy a „szónoki próza” meghatározás is csak fenntartásokkal igaz, már-csak azért is, mert elmondására nem gondolt, halála utáni üzenetnek szánta a gyermekből *majd* ifjúvá érő Kölcsey Kálmánnak. Találébb Fenyő István meg-határozása, aki szimfonikus szerkesztésről beszél: a mű különböző tételek töprengésre készítő kifejtéseiből áll, föl-fölcsapó hullámokból, amelyek csak olvasás útján foghatók teljesen föl, amikor módunkban áll visszalapozni-visszatérni a kiinduló állításokhoz. Az a sajátos műfaj teljesedik ki a *Paraine-*

⁵⁹ KFÖM I. k. 336–369. l.

⁶⁰ KFÖM I. k. 370–386. l. — Az elbeszélésekről lásd: *Szauder*: i. m. 245–253. l. és *Fenyő*: Haza s emberiség, i. m. 212–214. l.

⁶¹ KFÖM III. k. 768–769. l.

⁶² *Szauder*: i. m. 230–231. l.

⁶³ *Fenyő*: i. m. 215. l.

sisben, amit Kölcsey a *Mohácsban* kísérletezett ki, s amit legalább oly mértékig tanult Montaigne-től és Rousseau-tól, mint a klasszikusoktól. Tulajdonképpen nincs is folytatása a magyar irodalomban. Személyessége nemcsak elégikus, de néhol patetikus, gyakran lírai. Mindig közvetlenül baráti-atyai hangon szól az olvasóhoz, mintha egyedül őt akarná — mint egykor Szemere Györgyöt — az életnek értelmet, célt, tartalmat adó alapelvekre rávezetni.

Az összegző szándékban Szaudernak és Fenyőnek igaza van, s ezért tanulságos a fölhasznált életrajzi elemek közül néhányat megvizsgálni. Költőnk töprengéseinek kiindulópontja régi kérdése az érzés és gondolkodás kettősségéről. Föltűnő, hogy az érvelés érzelmi fűtöttsége mellett a tanító szándék a gondolkodásra, tudati hatásra összpontosul. „Nem szeretem az ábrándozót” — írja, s ezzel sok mindent megtagad saját költői törekvéseiből. Szó sem esik arról, milyen fontosságot tulajdonított — főleg fiatal korában — az érzelmi kapcsolatoknak. Erre is vonatkozik az ember változásáról szóló tanítás, a dac és makacosság elítélése; annak hangsúlyozása, hogy az erkölcsi alapelvekre és alapos tudásra épített állhatatosság nem azonos ezekkel. Amikor a vágyak és az önzés legyőzéséről beszél, amikor az „önérvés” alapvető fontosságára hivatkozik, a maga példáját állíthatná (nem teszi!) olvasója elé; az azonban nem világos, mit ért azon a nyugalmon, amit az ember felemelkedéséhez alapvetően fontosnak minősít, noha az ő egész életét a nyugtalan keresés jellemzi. Talán arra gondolt, hogy kudarcainak, zsákutcáinak tanulságát levonva ezektől megóvhatja a hőn szeretett Kölcsey Kálmánt?

„Jókor támadt, s hamar eltűnt remények; lángoló, de tárgyat nem lelt indulatok; sivatag jelen, s alaktalan jövő; íme a tündérkor, mely ifjúságotat körüllebegé vala!” Itt arra is utal, hogy ekkor vonzotta „Epikur”, mert a „despotai üldözés” szakaszában a magányba vonulás látszott célszerűnek, noha a társadalomból kivonulás elembertelenít. A szabad világ azonban a „Stoa” tanítását igazolja, az embernek kötelessége, hogy a közdolgokkal foglalkozzék. Vonzalma a magányhoz (és abba belekényszerítettsége) sokáig visszatartotta, hogy a közélet színterére lépjen. Mégsem mondhatjuk, hogy csak közéleti tapasztalatai után jutott a *Parainesis*-ben megfogalmazott tanításhoz: „korunk sok ismeretet kíván...”, s azért kell magányosan „ismereteket szerezni, hogy azok a sokaságra átplántálva közkinccsé váljanak; világos ideákból fáklyát gyújtani, mellynél az együttélők előítéleteik sötétségéből kiléphessenek, régi és új, idegen és saját tapasztalást egyesíteni.” E téren a benne végbe ment változás pusztán annyi, hogy a nyelv és irodalom síkjáról továbblépett a filozófia, a történelem, majd a politika tágasabb mezejére. Föltűnő, hogy ez utóbbi tanulságairól a nagy összegzésben csak az erkölcsi kötelességet emeli ki. Igaz, boldognak mondja a reformátort, aki a haladás első jeleit észreveszi,

de csak általános értelemben hangsúlyozza Isten, az emberiség és a haza szolgálatának magasabb rendű eszményét, a szükséges társadalmi változásokra nem utal. Önéletrajzi vallomásának ismeretében a belső változás jeleként kell olvasnunk azt a kérdését is, miszerint: „Sohasem tudtam megérteni, kik azok, kik magokat világpolgároknak nevezik?”

Nem titkolja, hogy változatlanul izgatja az emberi nagyság, de úgy látja, a jó szándék és elszánt akarat nem mindig valósítható meg, márcsak azért sem, mert nincs tökéletes tudás, és szüntelen tanulni kell. A történelem legnagyobbjait a sors is segítette abban, hogy híres szerepeiket megvalósíthassák. A sors hatalmas erő, de az ember rendelkezik a szabad akarat adottságával, s ezért az élet lényege a küzdés, célja a tett: „Tehát tégy”, „Keressed a valót” — tanácsolja, de szükséged van az ítélőképességre és az akaratra a teendők fölismeréséhez. A sors menetét ugyanis nem könnyű tisztán látni. „Tapasztalás, tanulás, figyelem és gondolkodás” az, ami irányt mutathat. Fiatal korától tudja, hogy kora „sok ismeretet kíván”, de nem mindegy, hogy mit. Gondosan kell kiválasztani olvasmányainkat, jól látni céljainkat. „A bölcsesség legnagyobb mestere az élet”, a történelmi tapasztalat azonban nélkülözhetetlen — hirdeti.

Kétségtelenül igaza van Szaudernak, amikor a tövist hozó jelennel szemben azt emeli ki, ami Kölcsey szerint „nemünknek most vagy jövődben virágot és gyümölcsöt teremhet”.⁶⁴ (Ezt sugallja az *Országgyűlési napló* itt is fölhasznált magvetési példázata is.) „Vajon megmarad-e Kölcsey ennek a nemesi nemzetnek a kereteiben s csak ezen belül fejt ki nevelési elveit?” — kérdezi.⁶⁵ Állítása, miszerint „Messze túlmegy ennek határain” — nem egészen igazolható. Annyiban igen, hogy a történelem lényegének a fejlődést tartja, és ezt — sokszor idézett lánchasonlatával — itt is hangsúlyozza. Ha pedig a történelem fejlődik, az adott állapot nem maradhat fenn. „Minden, úgymond a költő, ami felfelé nem hág, lefelé süllyed.” Az egyénnek, és annak, aki a közre akar hatni, felfelé kell törnie és irányt mutatnia. A szabadság, az ismeretek és a gondolatok önkényes hatalmi eszközökkel nem korlátozott terjesztésének igénye a mű lényegi része. A „köztársaság” szóval is találkozunk, csak hogy ez itt nem államformát, hanem a közös dolgok olyan intézését jelenti, ahol „jog és kötelesség egymástól el nem választhatók”, mert a „társaságban született ember nem önmagáé”. „A szónokság szabad nép körében támadott, s

⁶⁴ KFÖM I. k. 1097—1145. l. — Mivel a sok jegyzet áttekinthetlenné tenné e részt, az egyes idézetek oldalszámát itt közlöm: 1102., 1098., 1109., 1105., 1117. l. — Szauder: i. m. 241. l.

⁶⁵ Szauder: i. m. 235. l.

szabad nép életéhez tartozik” — vallja műve egyik indítékaként, de talán mert közlési szándékkal írta, a politikai beszédeiben gyakran hangoztatott demokrácia eszményéről nem szól.

Athén és Róma, Anglia és Amerika példáját állítja hazája elé. Athénre és Rómára a XIX. századi ember szemével tekint, de alaposan csak ezek világát ismeri. Látja a történelmi fejlődés irányát, de az angol és amerikai társadalom belső működésének tapasztalatai teljesen hiányoznak a *Parainesis*ből — s ez nem egészen magától értetődő. Az utazáshoz megfelelő vagyonnal rendelkező Széchenyin és Wesselényin kívül sokan — így a szerény képességű Thaisz András —, sőt a Hazai 's Külföldi Tudósítások átlagolvasói is meglehetősen sokat tudhattak ezen országok polgári szelleméről és politikai berendezkedéséről. Kölcsey beszédeiből és olvasmányaiából következtethetően mindez neki sem volt teljesen ismeretlen. Az életrajz alapján nem meglepő ugyan, itt mégis föltűnő, hogy ismét leszögezi: „Ki kenyérért irogat, az méltóbb szánásra, mint aki napszámért kapál.” Horvát Istvántól a Széchenyivel ebben az ügyben vitába szálló Vörösmartyig a pesti értelmiségnek erről ellenkező véleménye volt.⁶⁶ Kölcsey még itt sem ismeri el, hogy a polgári társadalomban a szellemi alkotáshoz nemcsak tehetség és elhivatottság szükséges, hanem a megélhetési feltételek biztosítása is: a munka megfizetése. Másrészt keserű tapasztalatai alapján érthető ugyan, hogy a sokaságot ingerelhetőnek (uszíthatónak) tartja. Ezért különbözteti meg egymástól a nemzetet és a sokaságot. A „jót és szépet szerető kevesekkel” való együttműködést javasolja annak, aki nagyot akar. Ez azonban egyrészt némi ellentmondásban van az ugyanitt meghirdetett jelszóval: „Légy kész egyesülni”; még inkább pedig a demokráciának azzal a többségi elvével, amit országgyűlési beszédeiben sokszor hangoztatott. Valós ellentmondások ezek, hiszen a tanulatlan tömeg befolyásolhatóságával már a *Töredekek a vallásról* írója számot vetett. Ebben a vonatkozásban a *Parainesis* tanítása mégis óvatosabb, gondosan kerüli, hogy a történelmi fejlődés következő láncszeméről szóljon. Ez nyilvánvalóan összefügg a mű közlésének szándékával, és ismét bizonyítja Kölcsey józan ítélőképességét: politikai végrendeletét aligha közölhetné az Athenaeum. Ezért is ragaszkodott az erkölcsfilozófia köréhez, s azon belül követésre méltó és követhető eszményekről ma is érvényes töprengéseket öntött művészi formába.⁶⁷

⁶⁶ Az idézetek a KFÖM I. k. 1102., 1108., 1112. és 1114. 1.-ről.

⁶⁷ KFÖM I. k. 1118. 1. — A *Parainesis* irodalmából: *Waldapfel János*: *Parainesis* antik mintája. Egyetemi Philologiai Közlöny. 1904. 425—427. 1.; *Boross István*: Kölcsey *Parainesis*e és forrásai. A Mezőtúri Református Gimnázium Értesítője 1936/37. 15—29. 1.; *Bíró Lajos*: A *Parainesis*. Magyar Lapok. 1938. augusztus 21. 1.; *Pándi Pál*: *Parainesis*. Új Hang. 1953. 11. sz. 91—92. 1.

Két ellentétes töltésű vers maradt említetlenül az életműből: a *Rebellis vers*⁶⁸ keletkezésének körülményeire semmi nem utal, még az sem egyértelműen bizonyított, hogy Kölcsey műve. Szauder szerint 1814 és 1825 között keletkezhetett, s ezt talán annyiban lehetne jobban megközelíteni, hogy lélektanilag leginkább a *Rákóczi, hajh* (1817) vagy a *Hymnus*, esetleg még *A Szabadsághoz* (1825) közelében képzelhető el. A benne megszólaltatott rebellis hang azonban soha nem volt igazán jellemző Kölcseyre. Sokkal inkább az a kétségbeesett önkínzás, amivel a *Zrínyi második énekében* (1838) szenvedő hazájára gondol, s ami abból a hangütésből bontakozik ki, amit a *Paulina emlékkönyvébe* írt sorok már 1837-ben megszólaltattak.⁶⁹ Úgy látja, „kánya, kígyó, féreg” veszélyezteti Magyarország fennmaradását, „S a vad csoport, mely rá dühöngve támad, /Kiket nevelt, öngyermeki”. Ebből következik az utolsó szakasznak — *A ferrói szent fa* mondanivalójával összecsengő — fenyegetése:

És más hon áll a négy folyam partjára;
Más szózat és más keblű nép;
S szebb arcot ölt e föld kies határa,
Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.⁷⁰

A Kölcsey-kiadásokban a *Zrínyi második éneke* után már csak töredékeket találunk (a *Rebellis vers*nek az életmű végére illesztése erőszakolt és indokolatlan). Kölcsey írói munkásságának két záróköve a talán klasszicista fogantatású, de nagyon is modern hangvétellű *Parainesis* és az idézett nagy vers, amelyben Kölcsey ismét a költő Zrínyi Miklós szerepében fogalmazza meg önkínzó kétségeit.

Zrínyi, a költő korán magára vonta Kölcsey érdeklődését, már a Berzsenyi-kritika őt emeli ki a régebbi magyar irodalom legnagyobbjaként. Történelmi érdeklődése elmélyülésével a politikusra is példaadóként gondol, noha nem tudjuk, mennyire ismerte elméleti munkáit. Mivel pedig a kor tudatában a szigeteki hős és a bécsújhelyi áldozat kultuszát is beleértették a fogalomként használt személynévbe, Zrínyi egyúttal a hazáért önként meghozott legnagyobb ál-

⁶⁸ KFÖM I. k. 176. l. — *Kerényi Ferenc*: *Rebellis vers* vagy *Átok?* ItK 1982. 59–60. l.

⁶⁹ KFÖM I. k. 172. l. — Mivel semmi nyoma nincs annak, hogy Kölcsey 1837-ben Pesten járt, csak arra gondolhatunk, hogy távolból teljesítette Bártfay 1837. május 7-i kérését, hogy június 22-i névnapjára írjon *Paulina emlékkönyvébe*. (SzT. 2143. XV. k. 66.)

⁷⁰ KFÖM I. k. 172–173. l.

dozatot is jelentette. Semmilyen adatunk nincs róla, hogyan nyaraltak Kölcsey és Szemere Szobráncon 1830 júliusában. Talán egy közösen látott várrom indította meg a *Zrínyi dalát* író költő képzeletét: ennek ellentéte a vers alapgondolata, az a hon, amelynek „szent földére” „Győzelemben csorga” „Árpád vére”. Természetesen Kölcsey is tudta, hogy Árpád nem adta vérért hazáját, mint a szigeti hős és a versben megemlített Szondi György. A hangsúly az egykori győzelmeken van és azon: „Itt van a hon, ah nem mint a régi... Többé nem győzelmek honja már”. A hanyatlás okát a közönyben („Jégkebelben fásult szívet zár”), a gyávaságban és a fásasztó (izzasztó) munka hiányában jelöli meg. Csak a múlt példáját követő „hon” lehet „dicső”; az, ahol „jelenben múlt s jövő” virul.

Nyolc évvel később ismét Zrínyi szerepében szólaltatja meg keserűségét, ezúttal az egyet nem értést, a hazaárulást jelölve meg a bajok fő okának. E vers keményebb, szenvedélyesebb az előbbinél. Két hang vitázik egymással, a költő és a sorsé. A költő szól szenvedő hazája helyett, melyre „öngyermeki”, mint „kánya, kígyó, féreg” egyre támadnak. Ez a méreg a mély sebre, ezt kell a sorsnak eltaposnia. A sors azonban elhárítja a felelősséget: „másokra vársz, hogy érte vivni fognak?” — kérdezi. „Törvényem él” — üzeni, s amit hozzátessz, félreérthető: „más hon áll a négy folyam partjára...” Sokan a magyarság pusztulását olvassák ki ebből, pedig talán csak arról van szó, másban kell hinni, másként kell érezni. Talán — vitathatatlan önkínzó gondolataival is — nem annyira reménytelen Kölcsey üzenete, mint gyakran emlegetik.

II

Pozsony óriási változást hozott költőnk életében. Végre huzamosabb ideig műveltebb emberek társaságában lehetett, volt — ha nem is bőven — pénze, s módjában állt könyveket venni, kölcsönözni. Olvasmányairól semmit nem tudunk. Összetett érdeklődésére Bártfayhoz — már Csekéből — könyvbeszerzések ügyében írott leveleiből következtethetünk. Ennek érdekessége változatlan vonzalma a lexikonokhoz, ami a legújabb politikai tájékozódás igényével párosulva fölhívta figyelmét Karl Wenzeslaus Rodecker von Rotteck német történetíró (1775—1840) (Welckerrel együtt kiadott) *Staatslexikon*ának sorozatban megjelenő kötetekre. Könnyen lehet, hogy Kölcsey ismerte a badeni liberális ellenzék e vezető alakjának *Allgemeine Geschichte* című világtörténetét is. Mindenesetre nem lehet véletlen, hogy épp ezt a (1834-ben indult) szabadelvű lexikont óhajtotta és sürgette.⁷¹ A másik szál irodalmi érdeklődé-

⁷¹ KFÖM III. k. 714. l.

se, amiről annyi bizonyosat tudunk, hogy ismerte a romantikus regény két mesterének, Victor Hugónak és Bulver-Lyttonnak műveit. Ez utóbbival kapcsolatban az a meglepetés éri a kutatót, hogy az angol kiadást kérte Bártfaytól, ami e nyelv ismeretére vall. Késői megtanulását talán a szigetországi politikai élet iránti nagyfokú és általános érdeklődéssel magyarázhatjuk. Bártfayhoz 1835. október 3-án írott levele egyrészt ismét tanúsítja, hogy öt hónap sem volt elég a kívánt könyvek beszerzéséhez; másrészt további fényt vet érdeklődésére: a Pesten Antónia lányát — Ferenc és Bártfayék segítségével — a legjobb leánynevelő intézetben elhelyező Kölcsey Gábor közreműködésével előfizetett Galetti *Allgemeine Weltkunde*-jára is.⁷² November 27-én további kérésekkel ostromolja Bártfayt: a földbirtok megkötöttsége ellen érvelő, már 1817-ben parlamenti reformot sürgető, a Radical Reform Billt 1819-ben kiadó, az utilitarizmust meghirdető angol jogbölcselelő, Jeremy Bentham munkáit szeretné teljes egészében bírni. „Még Pozsonyban meghozattam a bruxellesi francia kiadás szerint a három első darabot s a 4-ik darab első felét. Azóta a 4-ik darab második fele is bizonyosan kijött, s talán több is.” További kérése az angol politikai rendszerre vonatkozik: egy, az ottani alkotmánnyal foglalkozó német nyelvű történeti összefoglalást kér, aminek egy részét ugyancsak megvette már Pozsonyban.⁷³

Otthon Kölcsey — Széchenyi példájára — a műveltség terjesztése és az eszmék áramlásának elősegítése érdekében már 1836-ban hozzáfogott a szatmári kaszinó megszervezéséhez. Ahogy a megye közgyűlésének — pártfogást kérve — beszámolt róla, megnyerte támogatóul Károlyi Györgyöt, aki ingyen helyiséget adott, és megbízta intézőjét, Flekl Károly táblabíró,⁷⁴ gondoskodjék a költőnk vezetése alatt álló intézmény támogatásáról. Kölcsey még ugyanabban az évben megyei könyvtárat hozott létre. Gyakorlatias szellemére jellemző az a mód, ahogy ennek alapjait megvetette. Először is Szatmár táblabírójává választatta meg az időközben I. Ferencről petrózai előnévvel magyar nemességet kapott Trattner János Tamást, akitől e megtiszteltetés fejében azt kérte, küldjön az óhajtott könyvtár céljára kiadójának „minden nyomtatvá-

⁷² KFÖM III. k. 725. l. — Mivel sem Galetti, sem Abraxas nevére vonatkozóan nem találtam adatokat, fölmerül a gyanú, hogy itt is félrevezető neveket használt a levélfő.

⁷³ KFÖM III. k. 727–728. l.

⁷⁴ KFÖM III. k. 804. és 813. l. — Flekl Károly „director úr” neve gyakran szerepel a Bártfaynak írott levelekben: általában levelet, pénzt, küldeményeket küldött vele Kölcsey. — Szatmár vármegye hivatalosan támogatta a Kölcsey felügyelete alá helyezett könyvtárat. (SZSZMLT—SZVLT. IV. A. 501. k. jkv. 350/1836.)

nyaiból egy-egy példányt... E küldemény 400 és egynéhány darab könyv birtokába juttatta a megyét... legközelebbi gyűlésünkön pedig az határozottatott, hogy a nemesi tanuk authenticatiójából bejövő taksák a jövőben mindig a megyei könyvtár nagyobbítására fordítassanak”.⁷⁵ Költőnk a könyvtárat és a kaszinót 1837-ben átszervezte, s ennek eredményeként „Szatmár megyében egy félig társalkodói, félig gazdasági egyesület létesült”, aminek tiszteletbeli tagjává választották Bártfay Lászlót is.⁷⁶ Lehet, hogy ebben a körben elmondta *A magyaróvári gazdasági intézet rövid ismertetését*, ami a Társalkodó 1837. május 10-i számában is megjelent. Ennek első mondatában arra hívja föl a figyelmet, hogy sok érdekes van a világban, „de mielőtt ismereteinket ily határtalanra terjegetnénk: igen üdvösséges lenne saját hazánk környülményeivel barátkozni meg”. A részletekről az ott tanuló Simon Pál révén tájékozódott. Tőle tudta meg, hogy tanít ott egy Kanyó úr nevű „Szatmár megyei magyar”, s noha a tanítás nyelve német, „a gazdaság magyar”. Két év tanulás után az „ifjak” a főhercegi uradalomban folytathatják az ismeretszerzést. „Mi gazdaságunkkal is úgy teszünk, mint nyelvünkkel — írja —, egyik nélkül sem élhetünk... mégis eszünkbe nem jut, hogy megtanulásokra gondot kellene fordítani... Nézzetek előre, s fiaitokat küldjétek tanulni; hogy jobbak lehessenek, mint mi valánk.”⁷⁷

Könyvtár, kaszinó, egyesület, ismeretterjesztés, noha a költő-politikus föl-emelkedési eszméihez tartoznak, csak mellékágát jelentik 1835-ben kezdődő szatmári tevékenységének. Első keserű hangulatában — mint azt többször megírta⁷⁸ — le akart mondani főjegyzői hivataláról. Eötvös Mihály azonban lebeszélte erről azzal, hogy az ügynek — mindenekelőtt Wesselényi perének — hasznosabb segítője lehet, ha marad.⁷⁹

Pozsonyból hazatérőben ismét megállt Pesten és talán Pécelen is. Monor közelében február 18-án találkozott Wesselényivel. „Kinyögtük, kipanaszkodtuk magunkat egymásnak” — írta az utóbbi naplójába.⁸⁰ Március 1-jén Csekéből Kölcsey arról számolt be Kendének, hogy már egy hete otthon van, de „csak ma veheték annyi erőt magamnak, hogy levélíráshoz fogjak”.⁸¹ Aznap írt

⁷⁵ KFÖM III. k. 750. l. — A könyvtár költségeihez a megye urai — élén Uray Bálinttal — közadakozással is hozzájárultak. (PIM V. 3998/52/1—9.)

⁷⁶ KFÖM III. k. 804. l.

⁷⁷ KFÖM I. k. 1199—1208. l. és Társalkodó 1837. 37. sz. — Simon Pál, akivel kapcsolatban és akihez Kölcsey több levelet írt, Kálmán nevelője volt.

⁷⁸ KFÖM III. k. 714. és 715. l.

⁷⁹ KFÖM III. k. 715. l.

⁸⁰ *Trócsányi*: i. m. 298. l.

⁸¹ KFÖM III. k. 706. l.

Bártfaynak és Wesselényinek is.⁸² Még két hétig gyűjtötte az erőt, aztán átment Kendéhez Czégénybe. Ehhez Wesselényi március 2-i levele adhatta meg a végső lökést. Ebben Wesselényi tudósította, hogy Beöthy Sándor királyi jogügyi igazgató jelentése — és a szatmári tanúkihallgatások — alapján a királyi tábla elé idézhetik a decemberi nagykarolyi közgyűlésen elmondott beszédéért.⁸³ Kendénél döbbenet tapasztalta Kölcsey, hogy az alispán „iszonyú, engesztelhetetlen” haragot táplál Wesselényi ellen, aki nagyon megsértette.⁸⁴ Kölcsey arra törekedett baráti hangon, hogy a személyt elválassza az ügytől, ami a szólásszabadság „ügyével azonegy”.⁸⁵ Két nap múlva „Édes Lacim, kedves barátom” megszólítással írt Péchy Lászlónak Érsemlyénbe, akitől — akaratlanul — a vád alapját képező hír kiindult.⁸⁶ Igyekezett meggyőzni régi álmosdi ismerősét arról, hogy a szólásszabadság alkotmányos joga forog veszélyben, s kérte Péchy-t, mutassa meg ezt a levelét minél több barátainak.⁸⁷ Nagyon várta Pozsonyból Eötvös Mihályt, mert a megyei kivizsgálás az ő bírói hatáskörébe tartozott. Eötvös, miután a két új követ, Darvay és Becsky megérkezett — Pest érintésével Bártfay — és feltehetőleg Wesselényi — fölkeresése után — visszatért Szatmárba, s azonnal hozzáfogott a védelem számára szükséges vallomások gyűjtéséhez. Május elején Kölcsey már harmincnál több mentőtanuskodást küldött el Wesselényinek.⁸⁸ A két volt követ a legszorosabb egyetértésben dolgozott.

Nem tudni, mennyire gondolta komolyan Wesselényi március 2-án, hogy Kölcseyre bízná perét, ha „esküdt ügyész” volna, de sikerült költőnk energiáit a védelem érdekében mozgósítania. Trócsányi ezzel kapcsolatban ismét elfeledkezik az együttműködés lehetőségéről, s lebecsüli Kölcsey hozzájárulását a védelem iratainak elkészítéséhez. Ez a hozzájárulás nem annyira jogi érvekből, elsősorban nem is tollának kölcsönzéséből állt, hanem a Wesselényi mellett szóló — sokszor hosszadalmas rábeszéléssel kikényszerített — vallomások összegyűjtéséből — Eötvös Mihály közreműködésével. 1835. május

⁸² KFÖM III. k. 705–707. l.

⁸³ *Trócsányi*: i. m. 306. l. — Vö. Wesselényi — Kölcseynek. Pest, 1835. március 2. (SZT 2027. XIV. k. 87.)

⁸⁴ KFÖM III. k. 709. l.

⁸⁵ KFÖM III. k. 708. l.

⁸⁶ *Trócsányi*: i. m. 273–275. l.

⁸⁷ KFÖM III. k. 711–712. l.

⁸⁸ KFÖM III. k. 712. l. — A hűséges, bátor, liberális gondolkodású, vállalkozó szellemű Eötvös Mihály megérdemelné, hogy a kutatás tisztázza politikai szerepét és földeltesse életét. 1835. június 10-i levelében például az úttalan Szatmár vármegye Borhíd községében vasútról álmodozott! (SZT. 2049. XIV. k. 109.)

22-én írta Wesselényinek azzal kapcsolatban, hogy Eötvössel közgyűlési követutasítást kívántak perbe fogott barátja mellett: „Egyik alispánt legalább meg kellett vala nyernünk, ha akarjuk, hogy a közgyűlésen el ne bukjunk. Kendéhez menénk; s kértük, s kényszerítettük a hazára: felejténé el ellened levő haragját, legalább választaná el személyedet a haza közügyétől, mely itt fel forog; s állana pártunkra. Eközben Uray is jött, s ennek is szívére támasztók a dolgot. Kende elismerte, hogy W... akciójában a szólásszabadság veszedelmeztetik... Uray irántad való tiszteletét vallotta...”. Az eredmény a politikus Kölcseyre jellemző alku. Belátja, hogy az alispánok tekintélyüket féltik, s ezért elfogadja Uray javaslatát, ne vitassák meg az ügyet a közgyűlésen, de Kende utasítsa Szatmár követeit az ügy országgyűlési pártolására.⁸⁹ Ez annál könnyebb, mert Darvay Ferenc már május 5-én ott volt Pozsonyban Deáknál, ahol Beöthy Ödön, Zarka János,⁹⁰ Kossuth, Wesselényi és mások részvételével értekezletet tartottak a teendőkről.⁹¹ Kölcsey okos politikájának nyilván szerepe volt abban, hogy 1835 decemberében Szatmár feliratban szólította föl a többi megyét is.⁹² 1835. május 21-én Szatmár vármegye közgyűlése tanúsítványban adta, hogy Wesselényi nem sértette meg a királyt és a törvényeket.⁹³

A Kölcsey művei között szereplő *B. Wesselényi Miklós védelme* című munkának a terjedelme körülbelül négyszer annyi, mint a *Országgyűlési naplóé*, s mintegy háromszorosa összes beszédeinek. Teljesen valószínűtlen, hogy az egészet Kölcsey alkotásának lehessen mondani, s eldönthetetlen, mennyi belőle az, amit ő írt, illetve legalább átfogalmazott. Még a történelmi érvelésénél sem biztos a szerzősége: ezek is származhatnak akár Deáktól, akár Wesselényitől, ámbar itt érezni leginkább Kölcsey szellemét. Kiragadhatunk kölcseyesen hangzó mondatokat. Így például ezt: „Figyelmet érdemel az is, hogy alperes kérdéses beszéde követi utasítás tárgyában mondatott: követi utasítás pedig olyan tárgy, mihez a kormánynak, sőt magának a felségnek is szava nem lehet.”⁹⁴ Ám ezt is írhatta a másik két társa. Legtöbb munkája a „Felperesi tanúk egyenkinti lerontása” után következő részekben lehet. Mindenekelőtt ő

⁸⁹ KFÖM III. k. 716–717. 1.

⁹⁰ Zarka János — később magas tisztségbe emelkedett — Vas megyei ellenzéki követ arra kérte Vörösmartyt, hogy segítsen emlékérmet csináltatni a követségről lemondott Kölcsey és Eötvös tiszteletére. (*Vörösmarty*: i. m. XVIII. k. 88–91. 1.)

⁹¹ *Trócsányi*: i. m. 354. 1.

⁹² OL MK: PrS 1836. 6.

⁹³ *Trócsányi*: i. m. 401. 1.

⁹⁴ KFÖM II. k. 683. 1.

is ösztönözhetette Péchy Lászlót, hogy Bihar közgyűlésén mondja el a per kezdeményezésének képtelen körülményeit: Péchy Nagykárolyban részt vett az 1834 decemberi közgyűlésen, itt beszélt hatszemközt Kölcseyvel és Wesselényivel az előbbi bihari követő választásának esélyeiről; majd másnap Álmosdon részletesen elmondta a történeteket Csanády Istvánnak, aki azt megírta apjának Diószegre, ahol Zichy főispán is elolvasta ezt a levelet, és megtette a följelentést. A védelem tanúi között rendkívül sokan találhatók a Kölcseyvel közvetlen kapcsolatban állók közül (így egykori írnokai, Decsy László és Sánta Imre), rokonai (Szuhányi Ignác, Szuhányi László, Kölcsey Mihály, Gábor és mások). Urayt is sikerült rávennie, hogy legalább annyit elismerjen, nem emlékszik pontosan, mit mondott Wesselényi, amiért ő rászólt. Kende Zsigmondnál pedig elérte, hogy bizonyítványt állítson ki arról, „a) hogy alperes a királyi felségről mint mindig, úgy a kérdéses gyűlésen is hódoló tisztelettel szólt. — b) hogy minden beszéde egyedül a közbéke fenntartása volt, távol minden lázító vagy más vétkes céltől irányozva”. Wesselényinek írott 1838. július II-i leveléből világosan kiderül, milyen mértékben foglalkozott a tanúvallomások ügyével. Szuhányi Ignác és László vallomásait — „e két vallomás különben nagyon jó” — visszaküldte Darvayhoz, hogy néhány kifejezés kiagyásával azokat írja újra.⁹⁵

A pozsonyi országgyűlés hozadékához tartozik baráti kapcsolatba kerülése Kossuth Lajossal. Leveleznek a Lovassy-per ügyében, amire Szatmár vármegye az elfogáskor és az ítélet után egyaránt feliratos tiltakozással válaszolt. Kölcsey gondoskodik arról, hogy a Törvényhatósági Tudósításokra meggyéje előfizessen, sőt a pénzt is elküldjék. Kossuth letartóztatásának hírére írja Vörösmartynak: „...e hír lelkeket keresztülrázta, hogy miatta tépelődnöm kell a módokról és eszközökről, miket itt a törvény határain belül elővonnunk szükséges és lehetséges leend.” Úgymond, ezért nem képes most „literátori dolgokról szólni”.⁹⁶ Szinte magától értetődik, hogy ő fogalmazza 1836. december 12-én a feliratot Kossuth ügyében.⁹⁷ Már az első mondat a lényegről szól: „Polgári alkotmányunk nyilvánossággal jár. Országos és megyei gyűléseink nyitva tartatnak, s minden, ami azokban történik, mondatik és végeztetik, azért történik, mondatik és végeztetik, hogy köztudomásra juthasson.”

⁹⁵ KFÖM III. k. 832. I.

⁹⁶ KFÖM III. k. 787. I. — Bártfay május 7-én írta meg Kossuth elfogatásának híret. (SzT 2143. XV. k. 67.)

⁹⁷ KFÖM II. k. 320—324. I. — Ugyancsak ő írta Lovassyék mellett a kötetben nem szereplő tiltakozásokat 1836. szeptember 5-én és december 12-én, majd a Harmadik felirat az ifjak ügyében címűt. (KFÖM II. k. 327—329.)

Tiltakozik az ellen, hogy Kossuthot a sokszorosított levelezéstől eltiltsák, ilyen intézkedést „fennálló törvényeink, jussaink” elleni sérelemnek minősít. Leszögezi: „Ezen szó: cenzúra előttünk törvénytelen.” Az 1791 : 15. törvény-cikkelyre hivatkozva állítja: „...mindön e szó mellett: sajtó, a másik említettik: szabadság, akkor lehetetlen törvény és nemzeti jog-sértésnek venni, ha a nemzet bármelyik tagját is írott levelezési szabadságától szándékoznak megfosztani.” Mégis a legmélyebb hódolattal könyörög a királyhoz, oltalmazza meg Kossuthot a „törvénytelen tilalmaktól”.⁹⁸ 1837. június 6-án ugyancsak ő fogalmazza a letartóztatott Kossuth miatti átiratot Pest vármegyéhez és a közgyűlés végzését, miszerint a „KK. és RR. Kossuth Lajosnak az általok is pártfogásba vett törvényhatósági tudósítások kiadójának katonai erővel történt elfogatását fájdalmas érzéssel vevék. Annyival inkább, mert az ifjak hasonló módon lett elfogatásából s az ellenök indított büntető per egész folyamatából keletkezett országos sérelmek még mindezideig orvosolatlanok s az általok okozott seb még nagyon új; s most Kossuth esetében ismét újabbal tetéztetik”. Ezért kívánják „Kossuth Lajos szabadságba helyeztetésén kívül országgyűlésnek minél hamarabbi tartását”. Kérik a nádor közbenjárását, és mindezek eredménytelensége esetén küldöttséget választanak, amely októberben Pozsonyban találkozzék más tiltakozó megyék küldöttségeivel.⁹⁹ Valószínűleg a Kossuth család anyagi helyzetét jól ismerő Kölcsey érdeme, hogy a pénzbeli segítségről sem feledkeztek el: utasították a főpénztárnokot, hogy az Országgyűlési Tudósítások elmaradt díját haladéktalanul fizesse ki (ez az elmaradás is mélyen jellemző erre a világra!), a magányosoktól a Törvényhatósági Tudósításokra befolyt pénz pedig ajándékozza oda.¹⁰⁰

A fentiekből is látszik, hogy csak részben igaz Szauder állítása, miszerint „1837 tavaszáig viszonylag nyugalomban telnek napjai”.¹⁰¹ Már mint csak abban igaz, hogy a megjelölt időponttól kezdve nagyon fölgyorsulnak körülötte az események, de addig is éppen elég izgalmat okoztak közéleti kötelezettségei. 1835. szeptember 12-én pörösködéséről írt Szemerének, s a közös erdők, valamint a csekei határ fölosztása után új alapokra akarta helyezni gazdaságát. Novemberben gyarapodásáról számolt be Bártfaynak, de a kedvezőbb gazdálkodásra csak 1837 elején nyílt lehetősége.¹⁰² 1835 májusában Erdélyért és az ellen harcolt, hogy a törvényszéki bírák választásába a főispán beleszólhas-

⁹⁸ KFÖM II. k. 320–324. l.

⁹⁹ KFÖM II. k. 330–335. l.

¹⁰⁰ KFÖM III. k. 781. l.

¹⁰¹ Szauder: i. m. 253. l.

¹⁰² KFÖM III. k. 724., 727., 772. és 782. l.

son, szeptemberben „szennyes” megyei beadványok intézése köti le idejét. 1836-ban Kölcsey — és Kende — feladata volt Szatmár vármegye új, magyar nyelvű pecsétjének elkészítése, aminek használatához — törvénytelenül — a Helytartótanács engedélye kellett, de ezt a megye nem ismerte el.¹⁰³ Még ebben az évben Uray Kölcseyre akarta bízni a Szamosközi járás úrbéri összeírását, ő azonban sok dolgára hivatkozva felmentését kérte.¹⁰⁴ A következő év elején viszont — többek között — a Homok községben dolgozó bizottság elnöke, amelynek a földesúri és jobbágyföldek elkülönítése a feladata. Nem csoda, hogy már 1836. augusztus 30-án panaszosan írja Szemerének: „napjaim terhesek”, ott a gazdálkodás, a politika, a gyűlések, az éjszakába nyúló írás, mindez szétszórja erejét: „Egy hét óta 14 levelet kelle barátimnak és ismerőseimnek széjjelküldözni.”¹⁰⁵

1836 telén megkezdődtek Szatmárban a tagosítások, s ez „nekünk oly nagy munka, mint a bécsi kongresszus embereinek Európa arrondéozása” — írta Szalay Lászlónak.¹⁰⁶ Zaklatottságot tükröz Vörösmartynak és Toldynak együttesen írott levele, amelyben hivatali elfoglaltságaira panaszodik; arra, hogy gyakran hetekig nem jut hozzá legalább kész munkái javítgatásához.¹⁰⁷ „Éjfél után két óra — írja Bártfaynak —, s még sok mást kell írnom, mielőtt lefekhetném.”¹⁰⁸ Szemerének pedig arról szól, hogy sok pörös és gazdasági ügye miatt „nem is ülhetek oly csendben íróasztalom mellett, mint egyébkor”.¹⁰⁹ Ahogy korábban érezte, a jegyzői hivatal gályapadhoz láncoltatást jelent,¹¹⁰ annál inkább, mert sok baja is van — akárcsak az alispánnak — munkatársaival. Kende 1837. március 25-én nyilván okkal panaszolta, hogy az aljegyző nagyon „megdolgoztatta”, mert minden levelét újra kellett írnia. Ugyanekkor kérte meg Kölcseyt, hogy Mátay jelentését a bányatisztviselők megyei adózásáról dolgozza át.¹¹¹ Mit tehetett, elvégezte beosztottjának a feladatát, s csak annyit jegyzett meg: „A jegyzői hivatal tagadhatatlanul rossz csillagzat befolyása alatt áll.”¹¹²

¹⁰³ SZSZMLT—SZVLT IV. a. 501. k. jkv. 1630/1836. és 2879/1836. sz.

¹⁰⁴ SZSZMLT—SZVLT IV. a. 501. k. jkv. 3284/1836. sz.

¹⁰⁵ KFÖM III. k. 745. l.

¹⁰⁶ KFÖM III. k. 758. l.

¹⁰⁷ KFÖM III. k. 759. l.

¹⁰⁸ KFÖM III. k. 762. l.

¹⁰⁹ KFÖM III. k. 763. l.

¹¹⁰ KFÖM III. k. 713. l.

¹¹¹ Kölcsey—Kende 164—165. l.

¹¹² KFÖM III. k. 776. l.

Miközben az ország süllyedéséről írt Wesselényinek,¹¹³ Csekében házépítéshez fogott. Ezért nem ment 1835 nyarán Viskre fürdőbe.¹¹⁴ November 27-én már némi büszkeséggel írta Szemerének: háza tornácocskáját lebontotta, s helyette „kamrácskát és fürdőszobát rakattam. Az előszobába kemencét tettem, s könyvtáramat az ebédlőből a kapu felé nyíló szobában állítám fel. Észak és nyugot felől kőkerítést állítottam”.¹¹⁵ 1837 elején nagy lelkesedéssel készült „az ujdonat új gazdasági rendszer” megvalósításához, amit a birtokrendezés tett lehetővé. Arra számított, a pörök lezárta után 200 hold erdőn, 60 hold gyümölcsösön, 450 hold szántón és kaszálón gazdálkodhat, ami megnöveli munkáját és lehetőségeit.¹¹⁶ Ezt az állapotot dúlta föl Kölcsey Mihály a jobbágyok és közbirtokosok föllázításával, ami azzal is járt, hogy a „jobbágyok a földesúri szolgálatokat megtagadták”,¹¹⁷ s mindez „két egész évre” megfosztotta kenyerétől és jövedelmétől.¹¹⁸ Kártérítési pöre a kancellárián elakadt, hiába hivatkozott arra, hogy 1836. március 27-én a família Milotán megegyezett, Kölcsey Mihály ellentmondott, majd a kancellária nagy keservesen meghozott döntését Ferenc és Kende nem fogadták el.¹¹⁹ Ez ugyanis kártérítésre kötelezte ugyan Mihályt, de egyidejűleg elrendelte az úrbéri földek újrafelosztását. Noha Ferenc nyilván nem számíthatott a Kancellária jóindulatára, a döntésnek lehetett némi alapja, hiszen Szemere is úgy tudta, a birtokrendezés költségek javára valósult meg. Kölcsey persze fellebbezett, és soká várt az újabb ítéletre.¹²⁰

¹¹³ KFÖM III. k. 713. 1.

¹¹⁴ KFÖM III. k. 723. 1.

¹¹⁵ KFÖM III. k. 730. 1.

¹¹⁶ KFÖM III. k. 791. 1.

¹¹⁷ KFÖM III. k. 789. 1. — Az ügy előzményeihez tartozik, hogy a Kölcsey család már 1836. március 27-én megegyezett Milotán a birtokarányosítás feltételeiben. Ennek Mihály ellentmondott, ami ellen Ferenc és Kende Zsigmond együtt tiltakozott, Mihály pedig önkényes foglalásokat tett. Az ügy 1838-ban többször szerepelt a megyei közgyűlések napirendjén. (SZSZMLT—SZVLT. IV. A. 501. k. 1040/1838, 1972/1838.)

¹¹⁸ KFÖM III. k. 797. 1.

¹¹⁹ SZSZMLT—SZVLT IV. A. 501. k. jkv. 1040/1838. sz. és PIM V. 3998/52/8., V. 1985.

¹²⁰ Toldynak 1838. január 20-án írott levele arról szól, hogy „három nap óta proportionalis és úrbéri patvarral vesződünk”, ami arra vall, hogy mégis végrehajtották a kancellária újbóli felosztást határozó rendeletét, ámbár nem egyértelmű, hogy a fentiek e pörre vonatkoznak. (Lehet más család birtokáról is szó.) (KFÖM III. k. 812. 1.) — Szemere 1837 májusában azt hallotta a nála vendégeskedő Kölcsey Gábortól, hogy a „regulációk”-ban csekei barátja „nyert”. (Szemere: i. m. III. k. 278. 1.)

Kölcsey lendületes megyei munkájának ismeretében nem meglepő az a Takács Péter által nemrég föltárt adat, hogy az 1837 júniusában tartott tisztújításon Kölcsey megpályázta az alispáni hivatalt, de Vécsey ellenállása miatt nem kapta meg.¹²¹ Ámbár ismét le akart mondani főjegyzői hivataláról, a megyei nemesség ösztönzésére továbbra is vállalta azt. A jelek arra vallanak, hogy Kölcsey e közgyűlés miatti távollétét használta föl Mihály unokatestvére a fentebb említett lázításra, úgy, hogy a visszatérő költőnek bizony nagyobb szükségére volt a megyei hivatalra, mint korábban. Magánéletének gondjai ellenére szorgalmasan végezte közéleti feladatait. Kézírásában maradt fenn a nagykarolyi megyegyűlés 1838. februári határozata arról, hogy az útépités költségeiből a nemességnek is részt kell vállalnia.¹²² Noha ez Kende fő törekvése volt, Kölcsey aligha ellenezte. Megyei kötelességei szőlították el a végzetes betegséget okozó fehérgyarmati útra is.

III

Rossz egészségi állapotára, szeme dagadtságára panaszkodott, amikor 1837. november 30-án megköszönte Bártfaynak, hogy eljuttatta hozzá akadémiai fizetését, amire rá volt utalva.¹²³ Kortársai többször emlegették „átszellemült-ségét”. Ilyenkor talán a belőle sugárzó eszmékre gondoltak, de az utókor nem feledheti testi gyengeségeit sem, gyakori betegeskedéseit, gyors kimerüléseit, rossz hangulatainak fiziológiai okait. Mindezek hatásának legyőzésére óriási lelkierő kellett. Az említett levél arról is szól, hogy Kölcsey még mindig hiába várta unokatestvére elleni pörében a kancellária második határozatát, s ez nagyon idegesítette. Érthető, hogy kedvetlenségre panaszkodott, amit az utak „irgalmatlan állapota” csak fokozott.¹²⁴ („Isten e mocsár közt lakást is büneink egyik büntetéseül csapta fejünkhez” — írta később.¹²⁵) Hivatali kötelességei mellett a Wesselényi-pörrel kapcsolatos feladatai kényszerítették Nagykarolyba. Ezért volt már 1837. november 27-én a megyeszékhelyen, aho-

¹²¹ Csorba Sándor—Takács Péter: Kölcsey és Szatmár megye. Nyíregyháza. 1988. 186—216. l.

¹²² PIM V. 4564/3.

¹²³ KFÖM III. k. 801. l.

¹²⁴ KFÖM III. k. 801. l.

¹²⁵ KFÖM III. k. 818. l.

vá megbeszélésre várta Eötvös Mihályt és Darvayt, noha a közgyűlés csak december 4-én kezdődött.¹²⁶

Úgy érezte, a politikai és házi gondok között nem sok kedve van „literátorkodni”. Annál kevésbé, mert nem tetszettek neki az irodalmi élet személyeskedő vitái, s nyomatékosan kérte Bártfayt, tegyen meg mindent, hogy „az egyetértés ízetlenségek által többé ne háboríttassék.”¹²⁷

A pesti irodalmi élet belső viszonyai a harmincas évek második felében jelentősen megváltoztak. A Jelenkor és a Társalkodó (valamint a kormányparti pozsonyi Hírnök) mellett nemcsak az Athenaeum és a Figyelmező jelent meg, hanem 1833-tól a sikeres Regélő és Honművész, 1834-től pedig a fiatalos szellemű Rajzolatok is. Bártfay nevezetes irodalmi szalonjába elsősorban a nagy tekintélyű Bajza—Toldy—Vörösmarty-hármas járt, de szinte mindenki megfordult ott a város szellemi életéből. A korábinál jobban alkalmazkodott az új „triászhoz” az alkotóként fáradt, de annál élénkebben figyelő Szemere. Horvát István a maga külön útját járta, de Fáy András pesti házában és főtí szőlőjében szívesen látta a képzőművészeket (például Ferenczy Istvánt), a színészeket és a fiatalabb írókat is. Az ellentétek tovább éleződtek. Különösen Bajza nem kedvelte a más véleményen levőket: Szemere úgy látta, Toldyval együtt, nem becsülik kellően a fiatal Eötvös Józsefet és Szalay Lászlót.

Az új nemzedék már szerves része az irodalomnak. 1837-ben Csató Pálnak nagy színházi sikere volt, s főleg Bajza miatt érezte hamarosan helyesebbnek, hogy Pozsonyba költözzék. Ennek az időszaknak sikeres regényírója Jósika Miklós, de már elismert Frankenburg Adolf, Garay János, Kelemenfyzucha László, Kunoss Endre, Munkácsy János, Szontágh Gusztáv, Táncsics Mihály, Tóth Lőrinc tehetsége is. A kívülálló Kölcsey legföljebb írásaiból ismerte ezt az egyre szélesebb és színesebb írói kört.¹²⁸ Szemere viszont személyesen is. A csekei költő inkább az egészen fiatalokra figyelt, Pap Endrére, Ormós Lászlóra, Obernyik Károlyra, Vörös Antalra, akik szűkebb vagy tágabb környezetéhez tartoztak.

Noha a nehéz 1837-es évben minden korábinál fontosabb volt számára az akadémiai fizetés, ismét nosztalgikusan gondolt vissza ifjúkorára, amikor — úgy látta — az írás csak belső ösztönzésből, a nyelv és a haza szeretetéből fakadt. Ugyanakkor az ifjú Ormós Lászlóhoz írott leveléből világosan kiderül, mennyire megbánta, hogy 1810-ben nem fejezte be jogi tanulmányait és elmenekült Pestről. Megbánta? Kölcsey makacsságát ismerve helyesebb úgy

¹²⁶ KFÖM III. k. 801—805. l.

¹²⁷ KFÖM III. k. 805. l.

¹²⁸ *Szemere*: i. m. III. k. 287—296. l.

fogalmazni, fölismerete, mit mulasztott: „Ifjú, tanulni szerető embernek nagyobb városi lakás felszámíthatatlan hasznokat ad. Az is jó és nagyon szükséges ha sok, és tőlünk és egymástól különböző véleményű emberekkel találkozunk. — Mindég egy véleményt hallani, káros; ez egyoldalúvá tesz. A különbözőségek ismerete nemcsak tudományra vezet, hanem türelemre is tanít...”¹²⁹

Pozsony alaposan megváltoztatta Kölcsey életét: egyelőre fölmérhetetlenül kiszélesítette ismeretségi körét. Sajnos, csak utalásokból tudjuk, hogy az ellenzéki követek többségével élénk levelezési kapcsolatban állt, így Deák is szorgalmasan küldöztette beszámolóit.¹³⁰ Emellett fölkeltette benne a társasélet és a könyvtár igényét, amit nagy gonddal ápolt kaszinójában igyekezett elérhető távolságba hozni magához. Itt olvashatta a hazai és külföldi (főleg bécsi)¹³¹ folyóiratokat, irodalmi lapokat. A megyei könyvtár tette lehetővé, hogy meghozassa — többek között — Jósika Miklós regényeit. Ezekről jó véleménye volt: „Francia példány után, hazai színben, csinos előadás, élénk karakterek, viruló nyelv stb. igen kedves jelenet honunkban.”¹³² Utolsó éveinek fontos tényezője a fiatalokhoz fűződő szoros, szeretettel teli viszonya. Részbe van abban, hogy Kölcsey Gábor és János Pestre vitték lányaikat tanulni. Antóniához gondoskodó szeretet fűzte. Sokat törődött Kálmánnal és egykori tanítójával, Simon Pállal is, aki szívesen tért volna vissza Csekébe gazdaságának ve-

¹²⁹ KFÖM III. k. 810—811. 1.

¹³⁰ Ismerjük Deák Ferenc (SzT 2010. XIV. k. 70, 2022. XIV. k. 82., 2033. XIV. k. 93., 2094. XV. k. 18.); Beöthy Ödön (SzT 2034. XIV. k. 94., 2113. XV. k. 37., 2156. XV. k. 80., 2166. XV. k. 90., 2182. XVI. k. 5., 2188. XVI. k. 11., 2195. XVI. k. 18., 2204. XVI. k. 27.); Palóczy László (SzT 2039. XIV. k. 99., 2099. XV. k. 23.); Novák Antal (SzT 2070. XIV. k. 130.); Szombathelyi Antal (SzT 2110. XV. k. 34., 2210. XVI. k. 33.) leveleit. — A nevezettek rendszeresen tudósították Kölcseyt az országgyűlés fejleményeiről, majd a további politikai eseményekről. E levelek hangnemére Deák egyik korai beszámolója jellemző. Ez azzal kezdődik, hogy mentegetődzik 1833 augusztusában, mivel váratlan vendége miatt „Búcsú nélkül váltam el Tőled, mert szándékom és reményem volt el utazásod reggelén nálad lenni indulásodig.” Beszámol a kilenced ügyének a tárgyalásáról, majd így búcsúzik: „Isten veled édes Ferkóm, vedd szívesen kúszta tudósításomat, és szeressél — Deákot.” (SzT 1917. XIII. k. 63.)

¹³¹ Csak találgatható, hogy a sok német újság és folyóirat közül melyek jutottak el Nagykárolyba. A pesti és pozsonyi lapok mellett leginkább Habsburg Birodalomban széles körben olvasdott Auslandra, a bécsi Jahrbücher der Litteraturra, a Wiener Zeitschrift für Kunst, Litteratur und Modéra és a lipcsei Jahrbücher der Geschichte und Staatskunstra gondolhatunk.

¹³² KFÖM III. k. 807. 1.

zetése végett, de Kölcsey inkább egy nagyobb uradalmat ajánlott neki, ahol jobban érvényesülhet. Figyelemmel kísérte Kende Zsigmond két fiának, Gusztávnak és Lajosnak az életét, s része lehetett mindkettőjük irodalmi érdeklődésének kicsíráztatásában. Büszke volt Pap Endrére, aki 1838. februárjában megkapta a Kisfaludy Társaság díját.¹³³ Eötvös József barátságát annyira fontosnak tartotta, hogy kedvéért németből magyarra fordította a fiatalon elhunyt Palocsay Tivadar három versét.¹³⁴ Igyekezett lelket önteni egykori patvaristájába, a „gazdag ismeretű” de „felhős érzelmű” Szalay Lászlóba,¹³⁵ amikor olyan lehangoltságok fogták el, mint egykor őt: ilyenkor munkára és küzdésre serkentette.¹³⁶ Örült, amikor kedvelt Laciját Czuczor Gergely helyére a Tudós Társaság tagjai közé választották, majd Toldy mellett másodtitkár lett. Kálmán nevelőjeként házába fogadta a rendkívül tehetséges Obernyik Károlyt, azt azonban nem tudjuk, miként vélekedett róla. (Halála után Obernyik átvette az ügyek intézését, egyfelől része lehetett abban, hogy Kölcsey Sámuel ellenségesen viselkedett Szuhányi Jozephine-nel szemben, másfelől Kálmán halála után megszerezte magának az örökséget, s amilyen érdemei vannak a kéziratos hagyaték egy részének megmentésében, ugyanolyan felelősség terheli annak megrostálásáért, noha szerepe világosan nem tisztázható.)¹³⁷ A *Parainesis* mögött látnunk kell Kölcsey atyai szerepét jó néhány fiatal életében.¹³⁸

Vörösmartynak írta 1837. szeptember 26-án: „Rendesen csak négy hosszabb gyűléseinken szoktam NKárolyban megjelenni... Most bajaim következtében június óta kétszer kelle renden kívül Károlyba mennem.”¹³⁹ Nagy elfoglaltságára panaszkodott, majd Szemerének arról írt, hogy a mesterségesen

¹³³ KFÖM III. k. 814. lo.

¹³⁴ KFÖM I. k. 242–244. I. és III. k. 737. l.

¹³⁵ KFÖM III. k. 817. l.

¹³⁶ KFÖM III. k. 732–733., 774–775. és 793. l.

¹³⁷ Kölcsey Ferenc Testamentuma. Bemutatója: *Molnár József*. Bp., 1983.

¹³⁸ A SzT őrzi több fiatal — köztük Szemere Bertalan és Ormós László — néhány érdekes levelét.

¹³⁹ KFÖM III. k. 799. l. — Az a gond, ahogy Kölcsey Antónia neveltetését Tánzer jó hírű és polgári szellemű leányiskolájában megszervezte, külön tanulmányt érdemelne. 1835. május 17-én írta Bártfaynak, hogy Gábor unokatestvére elindul hozzá a lányával. (KFÖM III. k. 713–714. l.) Bártfay tíz nap múlva megnyugtatta az ügy elrendezéséről. (SzT 2045. XIV. k. 105.) Továbbra is e kapcsolat révén juttatta el Pestre a szükséges pénzt, más küldeményeket és leveleket. (KFÖM III. k. 728., 735., 738., 779. l.) — A hálás „Tóni” rendszeresen írt „Ferenc bácsinak”. Első fennmaradt levelében jó német nyelvtudását is bizonyította. Később arról tudósította híres nagybátyját,

magára kényszerített nyugalom természetellenes állapotában nem tud dolgozni.¹⁴⁰ Ugyancsak legrégebb barátjának írta március 25-én: „Ha én egyszer a polgári pályát bevégezém: még akkor remélek valami jót, valami többet mint eddig, írhatni.”¹⁴¹ Ennek a polgári pályának a tuskéiről többször panaszzkodott,¹⁴² de kötelességének érezte, hogy vállalja a küzdést. 1838 tavaszán különösen sokat dolgozott Wesselényi pörében.¹⁴³ A vádlott májusban, a megyegyűlés után Csekén fölkereste, majd augusztusban újra nála járt.¹⁴⁴ Érthető, hogy az irodalomra, mint Bártfaynak panaszolta, kevés ideje maradt.¹⁴⁵

„Nincs ember, ki ne tudná, miképpen ő bizonyosan meghal; s azért a legnyomorultabb mindennapi kenyérevő is megy, vagy fut, vagy bolyong a maga célja után minden tekintet nélkül az utolsó napra” — írta 1838. március 25-én Bártfaynak.¹⁴⁶ Nyáron Wesselényi kétszer meglátogatta, július végén néhány napot Csekén töltött Szemere Pál és felesége is. Évek óta készültek erre, és évek óta tervezték, hogy ismét együtt nyaralnak Visken. Miután Szemere áprilisban hosszú levelet írt — mintha tudta volna, hogy az utolsót —, most a rég esedékes viszontlátás végre megvalósult.

Aztán bekövetkezett az, amit Kölcsey Antónia így örökít meg: „Augusztus 15. azután való nap, midőn B. Wesselényi elment... [Kölcsey] Fejér Gyarmatra, valamely repositionális per eligazítása végett utazott, 's az útban eső jövén rája, megázott, 's Gyarmatra érkezvén oly rosszul érzé magát, hogy kéntelen volt ágyba feküdni, 's igen nehezen végezhető elnöki hivatalát. Másnap haza érkeztekör könnyebben volt, de Szombaton — ismét másnap — igen nagy fő-

hogy Barabás Miklós lefestette Vörösmartyt. (PIM V. 3998/31/1—3.) — Az álmosdiakkal fennálló szoros kapcsolatát jelzi, hogy Kölcsey Klára (Sámuel lánya) 1834. február 9-én Debrecenből írta meg neki Pozsonyba, hogy Csekében meglátogatta családját, Biharban pedig az „ifjak” lelkesen másolják országgyűlési beszédeit. (PIM V. 3998/30.)

¹⁴⁰ KFÖM III. k. 806. l. — „Erőm legszebb részét arra kell felpazérlanom, hogy lelkelem nyúgalmát fenntarhassam...”

¹⁴¹ KFÖM III. k. 824. l.

¹⁴² KFÖM III. k. 761—777. l.

¹⁴³ KFÖM III. k. 827. l.

¹⁴⁴ *Kölcsey Antónia* május 29-én írta naplójába: „Tegnap Bárá Wesselényi Miklós úr falunkba Ferenc bácsimhoz jött.” 31-én ment el. (I. m. 7—9. l.) Következő értekezésének időpontja hiányzik a naplóból, csak azt tudjuk, augusztus 14-én ment el. (I. m. 21. l.)

¹⁴⁵ KFÖM III. k. 815. l.

¹⁴⁶ KFÖM III. k. 820. l.

és gyomor fájdalmat érte, előbb fázással, később hőséggel kísérve; azonban ekkor még előadható, — 's pedig tréfásan gyarmati repositióját, 's nagy örömkre meglehetősen vidáman beszélgete velünk. Vasárnap ismét felkelt 's gyengeségét kivéve jól érte magát, olvashatott is, — ez vala utolsó olvasása! — nyájasan sőt nevetve beszélt velünk. Hétfőn rosszabbul lett, 's igen panaszkodott fej- 's gyomor fájdalmairól 's rendkívüli gyengeségéről. Mindnyájan azt hívénk, hogy harmadnapos hideglelése van 's javasláink neki orvost hozatni... Gondolatai ez éjjel igen hevesek valának, 's őt igen nyugtalaníták. Kedden megint ágyban 's nagyon elgyengülve lelének, bennünket szokott szivességével fogada,... Panaszkodott szomszúsága felől... Szerdán oly rosszul érte magát, hogy Tamásy doctort elhozatá... Ez éjjeltől fogva többé nem volt magánál. Rokonait már nem ismérte... Pénteken Aug: 24. reggel 10 óraker kimult ...¹⁴⁷

A másik szemtanú, Obernyik romantikusabban mondja el az eseményt, hangsúlyát a 23-án este dühöngő viharra helyezi, amikor „a villám kísérteties fénnel remegett a szobában, hol halvány éjlámpa elrejtve pislogott”.¹⁴⁸

Bártfay 29-én értesült Kölcsey haláláról: „Megdermedtem a' hírre — írja. — Kalapomat ragadám 's futva futottam a' Nagyhíd utca felé a' Fáy házhoz. Szemere Palira esett első gondolatom. De ő és neje már színházba menének. Oda futottam. ... Játékszín után nőjének sugám meg a' dolgot egész testemben remegve...”¹⁴⁹ Másnap elmondta Wesselényinek, majd nagy tapintatosan Szemerének is, s a hír elterjedt a városban. Bártfay szerint Szemere első halálra téves voltában reménykedett, cáfolatot keresett, nem akarta elhinni. A Jelenkor csengeri levelezőjére hivatkozva közölte, hogy „Kölcsey Ferenc nincs többé!” — augusztus 26-án temetik el.¹⁵⁰ Ezután Szatmár vármegye rendei megrendült határozatban tisztelegtek emlékének, és Kende Zsigmond alispán javaslatára elhatározták, hogy megfestetik arcképét.¹⁵¹ Hú tanítványa, Pap Endre szép és lelkes tanulmányban örökítette meg személyes benyomásait.¹⁵²

¹⁴⁷ *Kölcsey Antónia*: i. m. 21—22. l.

¹⁴⁸ Idézi: *Szauder* i. m. 260. l.

¹⁴⁹ *Bártfay László*: Naplójából. I. k. Bp., 1969. 48. l.

¹⁵⁰ *Jelenkor*, 1838. szeptember 1. (70. sz.)

¹⁵¹ PIM V. 2684/1—4. és SZSZMLT—SZVLT. IV. A. 501. 2799—2800/1838.

¹⁵² *Pap Endre*: Hátrahagyott munkái: Második kötet. Pesten, 1852. 1—65. — Az Akadémián Eötvös József mondott szép emlékbeszédet. Lásd: Br. Eötvös József Emlékbeszédei. Bp., 1893. Harmadik kiadás. 1—20. l.

„A tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent pietás ihletésekint rezgett végig a csontvelőkön. Egy erős lélek, töredékeny test lánczai között. Tar agyát őszbe vegyült kevés hajszálak lengték körül; szintelen arcán ezernyi virrasztott éjnek tikkadtsága ült; egyetlen szemében a nemzet minden múlt s jövő bánata tükröződött. Szava tompa, mély és ércztelen, mint egy síri hang, melynek monoton egyformasága csak ritkán, csak indulatok legfőbb hevében szállongott alá; és lőn még tompább, még ércztelenebb, még síriasabb, mikor aztán ökölbe szorított jobbját emelve, a reá meresztett szemek előtt úgy állott, mint egy túlvilági lény, kinek szellemszavát, nem úgy mint másét, az érzékgógn segélyével hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani. És a síri hangra síri csönd figyelmeztetett, melyet csak az érzelmek vilányos kitörése szakasztott félbe.” — Olvassuk a Pesti Hírlapban.¹⁵³

¹⁵³ Kossuth szép emlékezését *Szaunder* idézett művéből (194. l.) vettem, a megadott Pesti Hírlap számban (1842. 102. sz.) és Kossuth összegyűjtött hírlapi cikkei között azonban nem találtam meg.

Vahot Imre, aki Kölcsey emlékei kedvéért ment Csekébe, egész szerepét korszakosnak minősítette, s úgy vélte, Kölcsey olyan hatással volt „hazánk közéletére, mint például egy Demoszthenész, egy Cicero, ujabban egy Lessing, egy Schiller... a maguk honában és idejében”. Eötvös József akadémiai emlékbeszédét idézve önzetlenségét és a haza oltárán meggyújtott szent tüzet emelte ki, ami „lángolni meg nem szűnt”. A Pestről érkezett író-utazót Kölcsey Ádámné fogadta, „azon nő, ki évek hosszú során leghűbb gondviselője, ápolója, valódi Órangyala volt a nőtlen költőnek”. És a ház, ahol Vahot képzelete megidézte a halottat: „...a nagy fehér író-asztal mellett egy hófehér tisztaságú, halvány, kopasz embert, ki éji lámpájánál nagy gondolatai és fárasztó munkája terhétől meggörnyedve ül... Egyszerű e szoba, de csinos és rendes, mint a nagy férfiúnak egész élete, minden külfény és keresett pompa nélkül. A szoba egy oldalfalát egészen a nyílt könyvtár foglalja el, mely nagyobb részint válogatott remek művekből áll, melynek minden darabjából egykori tulajdonosuk búvárkodó lelke sugárzik elő. Más, talán hiúbb és gazdagabb író üveges és fényezett szekrénybe zárandá a kedves, drága kincset. — A szoba közepén áll fenyőfából készült s fehérre festett íróasztala, mely hihetőleg azért nyert oly nagy alakot, hogy egyszersmind sok könyv is férhessen reá. A szék, melyen íróasztalánál ült, a pamlag, melyen olykor fáradságait kipihené vagy elmélyedve gondolkozott, — kemény, mint a legtöbb magyar író sorsa szokott lenni. — Az asztallal szemben álló szekrény, és a zugban lévő egyszerű vas-kályhácska sem ragyog a fénytől. Az ablakon nehéz kelméjű függönyök helyett vékony foszlány lebeg, s a viaszolatlan padlót drága szőnyegek nem borítják.”¹⁵⁴

Kölcsey és a magyar világ? Hadd ismétljem Vahot Imrét: „...mint a legtöbb magyar író sorsa...”.

¹⁵⁴ *Vahot Imre: Kölcsey Ferenc és emlékei.* In: Magyarország és Erdély képekben. II. k. 1853. 100—110. I.

**TARTÓZKODÁSI HELYEK
ÉS ÉVSZÁMOK
KÖLCSEY FERENC ÉLETRAJZÁBAN**

Dátum	Hosszabb tartózkodásai	Rövidebb tartózkodásai
1790. aug. 08. 1790 után 1796	Sződemeter Álmosd	Álmosd
1796. márc. 1796. aug. 09. 1802 után	Debrecen apja halála	iskolai szünetek: Álmosd iskolai szünetek: Sződemeter
1802. febr. 09. 1808. dec. 1809. jún.—okt. 1809. nov. 22. 1810. jan. 24. 1810. szept. 1811. jan. 1811. ápr. 1811. aug. 1811. dec. 1812. jan. 1812. ápr. 1812. ápr. 24. 1812. nov. 22. 1812. dec. 20. 1813 eleje 1813 eleje 1813 eleje 1813 eleje 1813 szüret 1813. aug.—szept. 1814. jan.	anyja halála Debrecen Debrecen Debrecen Sződemeter Sződemeter Álmosd	Sződemeter Pest Debrecen Hortobágy Debrecen Debrecen Érsemlyén Érsemlyén Szatmár megye: Kis-Szekeres Cseke Szúnyogd Pest Debrecen

Dátum	Hosszabb tartózkodásai	Rövidebb tartózkodásai
1814. jan.		nem ment Bécsbe
1814. ápr.		nem ment Bécsbe
1814. jún. (?)		Pozsony
1814. jún. 20.		Pozsony
1814. jún. 23.		Pest (?)
1814. jún. 25.		Pécel
1814. aug.		Káva, Bény
1814. aug.		Pécel
1814. okt.		Lasztóc
1814. okt.		Széphalom (?)
1814. nov. 02—07.		Tolcsva
1814. nov. 07.		Sárospatak
1814. nov. 08.		Lasztóc
1814. nov. 09.		Beregsurány
1814. dec. 02—03.		Cseke
1814. dec. 17.	Álmosd	
1814. dec. 19.		Cseke
1815. márc. 06.	Álmosd	
1815. ápr.		Kis-Szekeres
1815. ápr. 08.		Cseke
1815. máj. 03.	Álmosd	
1815. máj. 30.		Nagykároly
1815. máj. 31.	Cseke	
1815. jún.		Szatmárnémeti
1815. júl.		Beregszász
1815. szept. 11.		Beregsurány
1816.		Kölcse
1816. szept. 30.		Beregsurány
1816. okt.		Beregsurány
1816. okt. 23.		Kölcse
1817. jan.		Pest
1817. jan.		Pécel
1817. febr. 21.		Pest
1817. márc.		Pomáz
1817. márc. 23.		Pest
1817. ápr.	Cseke	
1817. máj. 29.		Lasztóc
1817. jún. 07.		Lasztóc: Kazinczy
1817. jún. 12.		Lasztóc
1817. júl.		Pest
1817. szept.		Pécel

Dátum	Hosszabb tartózkodásai	Rövidebb tartózkodásai
1817. szept.		Pest
1817. okt. 08.		Pécel
1817. dec.		Pest
1817. dec.		Kölcse
1817. dec. 06.	Cseke	
1818. aug. 04.		Kölcse
1820. febr.		Pest
1820. febr.		Debrecen
1820. jún.		Nagykároly
1820. aug. 18.		Pécel
1820. okt.	Cseke	
1820. dec.		nem ment Pestre
1822. ősz		Beregsurány
1822. dec. 30.	Cseke: családi tanács	
1823. febr.	Cseke: Szemere Pál	
1823. szept.		Várad
1823. szept.		Álmosd
1823. szept.		Debrecen
1824. jan.		Beregsurány
1824. jan.		Huszt, Munkács (?)
1825. febr.		Beregsurány (?)
1825 (?)		Huszt (?)
1826. febr.		Pest, Pécel
1826. jún. 08.		Pest
1826. aug. 20.		Pest
1826. szept.		Pest
1826. szept. 23.		Pécel
1826. nov. 01.		Pest
1826. dec. 21.		Pécel
1827. jan.	Cseke	
1827. febr.		Beregsurány
1827. febr.		Beregszász
1827. febr.		Debrecen (?)
1827. aug. 02.	Cseke: Ádám halála	
1827. szept. 17.		Nagykároly
1828. febr. 22.		Bihar megye
1828. febr. 29.		Csenger
1829. márc. 16.		Nagykároly (?)
1829. jún. 02.		Beregszász
1829. jún. 10.		Nagykároly
1829. szept. 07.		Nagykároly

Dátum	Hosszabb tartózkodásai	Rövidebb tartózkodásai
1829. dec. 26.	Cseke	
1830. jan. 23.		Miskolc
1830. febr. 07.		Miskolc
1830. márc.	Cseke	
1830. ápr. eleje		Szatmár
1830. ápr. 21.	Cseke	
1830. ápr. 22.		Miskolc
1830. máj. 08.		Miskolc
1830. máj. 08.		Nagykároly
1830. júl.		Szobránc
1830. aug. 05.		Nagykároly
1830. nov. 15.	Cseke	
1830. dec. 14—15.		Nagykároly
1831. jan.		Pest (?)
1831. jan. 09.		Pécel
1831. márc. 03.	Cseke	
1831. márc. 07.		Nagykároly
1831. ápr. 09.		Nagykároly
1831. máj. 13.	Cseke	
1831. jún.		Nagykároly
1831. jún.		Pest (?)
1831. szept. (?)	Cseke	
1831. szept. 20.		Nagykároly
1831. okt. (?)	Cseke	
1831. okt. 21.		Nagykároly
1831. nov. 22.		Nagykároly
1832. márc.		nem volt Pesten
1832. márc. 07.		Nagykároly
1832. márc. 13.		Szatmár
1832. márc.—ápr.	Cseke	
1832. máj. 11—12.		Nagykároly
1832. máj. 13.		Nagykároly
1832. jún.		Szobránc (?)
1832. jún.		Visk (?)
1832. aug. 29.		Pest
1832. szept. 08.		Pest
1832. szept. 10—18.		Nagykároly
1832. okt. 16—17.		Nagykároly
1832. nov. 06—16.		Nagykároly
1832. nov. 29.		Nagykároly
1832. nov. 30.		Debrecen, Álmosd

Dátum	Hosszabb tartózkodásai	Rövidebb tartózkodásai
1832. dec.		Pest
1832. dec. 11.		Köpcsény
1832. dec. 12.	Pozsony	
1833. aug. 31.		Cseke
1833. szept.		Nagykároly
1833. szept.		Kocsord
1833. okt. 22.		Cseke
1833. okt. 27.		Pest
1833. okt. 30.	Pozsony	
1834. márc. eleje		Pest
1834. márc. eleje		Cseke
1834. márc. 12.		Nagykároly
1834. márc. 14.		Bihar megye
1834. márc. 29.		Cseke
1834. ápr. vége		Pest
1834. máj. 13.	Pozsony	
1834. dec. 02.		Nagykároly
1834. dec. 14.		Cseke
1834. dec. 27.		Cseke
1835. jan. eleje		Pest
1835. jan. 09.	Pozsony	
1835. febr.		Monor
1835. febr.		Pest
1835. febr. 10.		Köpcsény
1835. febr. 18.	Cseke	
1835. márc. 14.		Cégény
1835. máj. 21.		Nagykároly
1835. júl. 20.	Cseke	
1835. szept. 07—12.		Nagykároly
1835. nov. 27.		Nagykároly
1836. febr. 23.		Nagykároly
1836. márc. 11.		Nagykároly
1836. márc. 27.		Milota
1836. ápr.		Szatmárnémeti
1836. máj. 03.		Nagykároly
1836. júl. 03.	Cseke	
1836. aug. 27—30.		Nagykároly
1836. okt. 01.		Nagykároly
1836. dec. 02—15.		Nagykároly
1837. jan. 10.	Cseke	
1837. febr. 25—26.		Nagykároly

Dátum	Hosszabb tartózkodásai	Rövidebb tartózkodásai
1837. máj. 23.	Cseke	Nagykároly
1837. jún. 06–10.		Nagykároly
1837. jún. 20.		
1837. szept. 03.		Nagykároly
1837. nov. 27–30.		Nagykároly
1837. dec. 14.		Nagykároly
1838. febr. 14.		Nagykároly
1838. márc. 03.		Nagykároly
1838. márc. 25.		Nagykároly
1838. júl. 25.		Nagykároly
1838. aug. 15.		Fehérgyarmat
1838. aug. 16.	Cseke	
1838. aug. 24.	Cseke: halála	
1838. aug. 26.	Cseke: temetése	

NÉVMUTATÓ

- Abraxas 310
 Ágoston, Szent 100
 Ajtay Sámuel 108, 127
 Anakreón 78, 142
 Andrassy György 216, 258, 267
 Ariosto, Lodovico 97, 98, 174
 Augustinus *I.* Ágoston, Szent
- Bacon, Francis 9
 Bajza József 166, 189, 191—93, 199, 213,
 215, 236, 240, 266, 290, 291, 298—
 300, 319
 Balassi Bálint 142, 173
 H. Balázs Éva 12, 13, 30
 Balogh János 256, 278, 289
 Bányai József 54
 Barabás Miklós 322
 Barát Mihály 111
 Barczafalvy Szabó Dávid 96
 Barcsay Ábrahám 98
 Bártfay László 114, 190, 191, 194, 196,
 197, 199, 200, 202, 204, 212—20, 231,
 234, 235, 238—40, 241, 243, 244, 253,
 265, 266, 277, 279, 286, 288, 290—93,
 295, 300, 308—12, 314—16, 318, 319,
 321—23
 Bártfay Lászlóné Mauks Josephine 215,
 303
 Báróczi Sándor 98, 118
 Baróti Dezső 13, 77, 171, 186
 Baróti Szabó Dávid 295
- Barta István 35, 161, 180, 201, 202, 204,
 207—10, 212—14, 217, 218, 224, 242,
 243, 249, 259, 260, 265
 Bartos Paulina 190
 Baumgarten, Alexander Gottlieb 166
 Bay György 96, 108, 125, 132, 149, 150,
 155, 160, 161, 166, 184, 185, 188, 189,
 197, 203, 208, 282
 Bay József 204
 Bayle, Pierre 36, 45, 66, 161, 187
 Becsky Károly 288, 312
 Benda Kálmán 13, 41, 219
 Bentham, Jeremy 298, 310
 Benyovszky Péter 255
 Beöthy Ödön 243, 256—58, 313, 320
 Bercsényi Miklós 300
 Beregszászi Nagy Pál 160
 Bernáth Zsigmond 256
 Berzeviczy Gergely 30
 Berzsenyi Dániel 49, 54, 56, 57, 60, 61,
 79, 107, 117, 130, 131, 141—45, 154, 166,
 170, 177, 190, 194, 214, 215, 236, 297,
 298
 Bessenyei György 14, 30, 98, 281
 Bethlen Gábor 175
 Bezerédy István 259, 272
 Bideskúty Júlia *I.* Draveczkyné
 Bideskúty Mária *I.* Bölöni
 Bideskúty Zsigmondné 18
 Biró Ferenc 13, 14, 19, 59
 Biró Lajos 307

- Blumauer, Aloys 39
 Bocskai István 175
 Boileau (Despréaux), Nicolas 49
 Bonnet, Charles de 63
 Borbély Szilárd 173
 Boross István 307
 Borsitzky István 256
 Bossányi Ferenc 21, 22, 24
 Bossányi Zsuzsanna 21
 Botka Lajos 201, 229, 245
 Bouterwek, Friedrich 166
 Bölöni Ádám 18
 Bölöni Ádámné Bideskúty Mária 18, 62
 Bölöni Ágnes 18, 24, 25, 43
 Bölöni Imre 18
 Bölöni József 23
 Börnstein, Heinrich 117
 Bruckner, Johann Jakob 51
 Budaházy Antal 288, 289
 Budai Ézsaiás 31
 Bulwer-Lytton Edward George 303, 310
 Burke, Edmund 299
 Bürger, Gottfried August 36, 64, 78, 81
 Byron, George Gordon 11, 174

 Caesar, Gaius Julius Caesar, római császár 90
 Calderon de la Barca, Don Pedro 195, 197
 Camoens, Luiz Vaz de 180
 Canova, Antonio 161
 Cassirer, Ernst 179
 Cervantes (Saavedra), Miguel de 117, 151, 163, 174
 Cicero, Marcus Tullius 304, 325
 Coleridge, Samuel Taylor 11
 Cornelius Nepos 33
 Cziráky Antal 280
 Czuczor Gergely 321

 Csáky Móric 206
 Csanády Ferenc 104
 Csanády István 67, 106, 314
 Csanády József 197

 Csapó Dániel 282
 Csáthy Györgyné 151
 Csató Pál 319
 Csetri Lajos 13, 44, 80, 81, 92, 93, 141, 142, 166, 173, 174
 Csokonai Vitéz Mihály 14, 30, 33, 35, 36, 41—46, 71, 78, 81, 116, 117, 128, 130, 145, 186, 194
 Csomay Pál 208, 209, 212, 214, 217, 218, 221
 Csorba Sándor 27, 28, 32, 33, 35, 39, 42, 43, 66, 79, 108, 111, 209, 223, 226, 230, 318

 D' Alambert, Jean le Rond 9
 Darvay Ferenc 288, 312—14, 319
 Dávidházi Péter 173
 Davout marsall 37
 Dayka Gábor 45, 60, 64, 72
 Deák Ferenc 120, 252, 255, 259, 260, 283, 286, 290, 313, 320
 Decsy László 272, 314
 Demoszthenész 325
 Descartes, René 59
 Dessewffy József 66, 121, 159, 215
 Detrich 105
 Diderot, Denis 9, 36
 Dobozi Mihály 90, 154, 175
 Dohm Christian Wilhelm 162
 Dókus László 243
 Domahidy Anal 229, 245
 Domokos Lajos 30
 Dózsa György 248, 285
 Döbrentei Gábor 64, 80—82, 96, 98, 99, 109, 117, 118, 123, 124, 128, 132, 149, 159, 186, 187, 190, 194, 214, 215, 236, 240, 243, 290—94, 296
 Draveczkyné Bideskúty Júlia 34, 53, 56, 83
 Drescher Frigyes 164, 219, 265, 266
 Dubraviczky Simon 256
 Dugonics András 11, 30, 50

- Eggenberger József 197
 Ehrenfeld Mózsés 103, 105
 Eisenmenger, Johann Andreas 162
 Eliot, Thomas Stearns 11
 Engel, Johann Jakob 151, 166
 Eötvös Mihály 209, 215, 242—44, 251,
 252, 256, 282, 287—89, 311—13, 319
 Eötvös János 211, 215, 217, 218, 226,
 241—43
 Eötvös József 219, 247, 267, 319, 321, 323,
 325
 Epikurosz 100
 Erasmus Rotterdamus, Desiderius 146
 Ercsey Dániel 79
 Erdmann Gyula 260, 288
 Eschenburg, Johann Joachim 36
 Eszterházy Pál 268
- Fábíán Gábor 89
 Fabriczy Samuel 195
 Fáy András 57, 89, 95, 120, 128, 132, 188,
 191, 199, 239, 281, 293, 319
 Fáy Zsuzsanna 94, 159
 Fazekas István 61
 Fazekas Mihály 61
 Fejér György 123, 128, 133, 135—39, 151
 Felsőbüki Nagy Pál 38, 255, 260, 282,
 286, 289
 Fényes Elek 19, 23, 108
 Fényes Klára 83
 Fenyő István 50, 63, 72, 76, 86, 91, 92, 95,
 99, 126, 129, 134, 139, 140, 142, 151,
 152, 168, 177, 178, 181, 182, 187, 190,
 220, 298, 304, 305
 Ferdinand, I. magyar király 293
 Ferenc, I. magyar király 25, 31, 33,
 36—38, 137, 260, 310
 Ferenczy István 319
 Fielding, Henry 99
 Fischer, Ernst 186
 Flekl Károly 310
 Folnesics Lajos 129, 139
 Forgó György 129, 159
- Forster, Johan Georg Adam 161
 Földi János 30
 Frangepán Ferenc 134
 Frankenburg Adolf 319
 Franklin, Benjamin 98, 122
 Fráter Pál 22
 Fried István 13
 Fülöp Géza 12, 41, 264
- Gaál György 141
 Galetti 310
 Garay János 319
 Garve, Christian 91
 Gáspár Pál 105
 Gentz Frigyes 38
 Geöcz Ferenc 127, 205, 208, 209, 214,
 219, 220, 221, 222, 224, 225, 239, 244,
 272, 282
 Gergely András 21, 247, 249
 Gessner, Salamon 35, 36, 47, 63
 Girtanner, Christoph 62
 Goethe, Johann Wolfgang 9, 11, 13, 46,
 64, 71, 78, 79, 89, 95, 97—99, 108, 117,
 122, 142, 146, 158, 301
 Gottsched, Johann Christoph 51
 Gönyei, nagybányai nyomdász 219
 Gulácsy Antal 27—29, 32, 34, 51, 53, 66,
 102, 127
 Gulácsy Gábor 127
 Guzmics Izidor 295, 296
 Gvadányi József 30
- Gyöngyösi István 118
 György József
- Hadrianus, Publius Aelius, római császár
 54
 Hajnóczy József 23
 Haller János 34
 Hám János 239
 Hartleben Gusztáv Adolf 239, 240, 248,
 252, 255, 265, 267

- Helmezy Mihály 69, 76, 79, 87, 91, 95,
 96, 146, 159, 189, 191, 216, 235, 236,
 240—42, 255, 293
 Helvetius, Claude-Adrien 36, 70, 77
 Herczeg Ferenc 111
 Herder, Johann Gottfried 51, 142, 152,
 164, 165, 177
 Herschud Zsuzsi 67
 Heyne, Christian Gottlob 163
 Himfy *I.* Kisfaludy Sándor
 Holbach, Paul-Henri Dietrich d' 36, 51,
 70, 77
 Homérosz 64, 71, 78, 79, 98, 105, 117, 126,
 146, 155, 156, 298
 Horatius Flaccus, Quintus 63, 297
 Horvát István 16, 37—39, 54, 57, 59—61,
 65, 66, 70, 73, 75, 87, 91, 96, 120, 128,
 136, 142, 143, 159, 190, 236, 271, 307
 Horváth János 13, 50, 88, 89, 145, 152,
 159, 168
 Horváth Károly 17, 18, 145, 152, 167, 168,
 173, 175, 177
 Horváth Mihály 20, 37, 38
 Hőgyész Máté (álnév) *I.* Mándy Imre 105
 Hugo, Victor 303, 310
 Hunyadi János 135

 Igaz Sámuel 151, 160, 173
 Ignác József 272
 Illyés püspök 116, 118
 Inceptoris Gábor 75
 Irinyi Károly 41, 219
 Isaák Gáspár 105, 207
 Isaák Lajos 105, 106, 110, 197, 215, 224,
 232
 Isaák Sámuel 105—07, 112, 113, 127, 199,
 201, 205, 211, 215, 221, 222, 225, 226,
 241

 Jacob, H. H. 137
 Jancsó Benedek 17, 18, 24, 32, 67, 69
 Jankovich Miklós 128, 130, 134
 Janus Pannonius 175

 Jármny Sára *I.* Kölcsey Bálintné
 Jékely Zoltán 10
 Jenisch, Daniel 91
 Jósika Miklós 319, 320
 József, II. magyar király 12, 14, 19, 20,
 22—24, 30, 41, 285
 József nádor 15, 31, 246, 291
 Juhász Géza 33
 Julow Viktor 31, 33, 34, 36

 Kádár István 103
 Kállay Ferenc 32—35, 44, 47, 51, 53, 54,
 56, 62, 67, 68, 70, 75, 79, 83—85, 91,
 96, 98, 100, 109, 118, 119, 125, 243
 Kant, Immanuel 59, 73, 79, 91, 98, 161,
 166, 195
 Kántorné Engelhardt Anna 53
 Kanyó 311
 Kárászi Attila 89
 Karling 95
 Kármán József 30, 31, 51
 Károlyi György 199, 204, 205, 208, 209,
 211—14, 216—22, 223, 224, 231, 235,
 240, 243, 253, 254, 258, 259, 271, 291,
 310
 Károlyi Lajos 235
 Károlyi Sándor 18
 Kávássy Sándor 294
 Kazinczy Ferenc 11—15, 18, 21, 22, 25, 30,
 33—36, 39, 41—43, 45—47, 49—52,
 54, 55, 57—61, 63—80, 82—85, 87,
 90—99, 105—09, 118—24, 125—28,
 131, 133, 135, 136, 140, 141, 143—46,
 148—50, 153, 155—57, 159, 161, 163,
 186, 187, 190, 192, 193, 200, 206, 215,
 216, 234, 236, 239, 242, 295
 Kazinczy József 21
 Keats, John 11
 Kende Gusztáv 239, 258, 294, 321
 Kende Lajos 321
 Kende Mihály 300
 Kende Pál 184
 Kende Pálné Szuhányi Erzsébet 184, 294

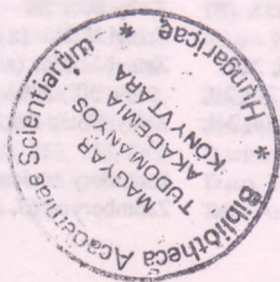
- Kende Zsigmond 57, 104, 110, 113, 115, 118, 184, 185, 189, 191, 196, 198—211, 213, 215, 218, 221, 223—28, 230, 239, 241—45, 251—53, 258, 260—62, 267, 268, 272, 276, 277, 280—82, 284, 287, 288, 292, 294, 300, 311, 312, 314, 316—18, 321, 323
- Kelemenfy-Hazucha László 319
- Képlaky Vilma *l. Szemere Pálné*
- Kerecsényi Dezső 17
- Kerényi Ferenc 50, 84, 89, 117, 308
- Kis Áron 105, 108
- Kis István 44, 47
- Kis János 46—48, 61, 97, 125, 128, 130, 145, 215
- Kisfaludy Károly 95, 140, 159, 160, 182, 189—93, 196, 199, 202, 214, 238, 254, 266, 294
- Kisfaludy Sándor 14, 44, 60, 79, 116, 123, 131, 134, 135, 146, 154, 301
- Klauzál Gábor 286
- Klopstock, Friedrich Gottlieb 77, 117, 174
- Koelln, F. C. A. 179
- Komlóssy Ferenc 117
- Koppi Károly 30
- Kornai István 293
- Kosáry Domokos 12, 13
- Kossuth Lajos 247, 249, 258—60, 272, 277, 279, 284, 314, 315, 324
- Kotzebue, August Friedrich 116, 117
- Kovács Sándor 201, 220
- Kovacsóczy Mihály 160
- Kölcsey Ádám 24, 27—29, 84, 102—104, 107, 108, 111—113, 126, 150, 151, 162, 184, 185, 195, 198, 200, 203, 231
- Kölcsey Ádámné *l. Szuhányi Jozefine*
- Kölcsey Antónia 150, 294, 310, 320—23
- Kölcsey Bálint 26, 28, 108
- Kölcsey Bálintné Jármly Sára 28, 29, 102, 110
- Kölcsey Boldizsár 111
- Kölcsey Dienes 28
- Kölcsey Erzsébet *l. Ormos Péterné*
- Kölcsey Ferenc (a költő dédapja) 18
- Kölcsey Gábor 108, 110, 150, 199, 222, 294, 301, 310, 314, 320
- Kölcsey Gusztáv 294
- Kölcsey Ignác 294
- Kölcsey Imre 277
- Kölcsey István 25, 27, 28, 107, 110, 203
- Kölcsey János 108, 110, 150, 222, 294, 301, 320
- Kölcsey Kálmán 272, 293, 301, 304, 305, 311, 320
- Kölcsey Klára 107, 322
- Kölcsey Krisztina 105
- Kölcsey László 26
- Kölcsey Lenka 151
- Kölcsey Mária 294
- Kölcsey Mihály 35, 67, 105, 107, 108, 110, 111, 114, 115, 130, 149, 150, 199, 222, 278, 294, 314, 317
- Kölcsey Péter 24, 27—29, 67, 84, 107, 108, 126, 151, 196, 199, 222
- Kölcsey Péterné 25
- Kölcsey Sámuel 27, 67, 84, 85, 106, 108, 199, 203, 222, 321, 322
- id. Kölcsey Sámuel 22, 23, 27—29, 31, 32, 66, 102
- Kölcsey Sándor 111
- Körner, Theodor 152, 189, 190
- Kövy Sándor 30
- Kresznerics Ferenc 42
- Kriska *l. Szemere Pálné*
- Krug, Wilhelm Traugott 195
- Kulcsár Adorján 12, 41
- Kultsár István 39, 43, 56, 57, 87, 88, 123, 126, 127, 128, 132, 134, 144, 152, 153, 159, 161, 191, 196
- Kunos Endre 319
- Lafayette, Marie Joseph Paul 118, 119, 178
- XV. Lajos, francia király
- Lajos Fülöp francia király 303
- Landerer Lajos 260
- Landes könyvkereskedő

- Langewische, Dieter 20
 Lázár János 239
 Lazius Farkas 42
 Lengyel János 110
 Lessing, Gotthold Ephraim 53, 295, 325
 Lipót, II. magyar király 19, 31
 Locke, John 36
 Lónyai Gábor 259, 260, 288, 289
 Lónyai György 35
 Lónyay János 203
 Lotman, Jurij 15
 Luby Károly 207
 Lukácsy Sándor 24, 167, 173, 181
 Luther Márton 146, 164
- Mailáth Antal 226
 Mailáth János 126, 141, 150, 159
 Majthényi 283
 Mándi Balla Péter 184
 Mándy Elek 258
 Mándy Péter 199, 215, 258
 Marczibányi István 279
 Mária Lujza francia császárné 56
 Mária Terézia magyar királynő 19, 20, 274
 Markó Károly 14
 Marmontel, Jean-François 43, 44, 122
 Martinson, Steven D. 179
 Márton József 95
 Mátay Antal 316
 Matthison, Friedrich 36, 63, 78, 79, 297
 Mátray-Rothkrepf Gábor 291
 Mátyás, I. magyar király 175
 Mátyási József 95
 Medicus, Jeanette 67, 123
 Meják Ferenc 111
 Mérey Sándor 246, 247, 261
 Mesko József 273
 Meszlényi Ignác 137
 Metternich-Winnenburg, Clemens
 Lothar 238
 Mezei Márta 13, 21
 Miller Ferdinánd 42
- Milton, John 174
 Mokry Benjamin 159
 Moldovai 129
 Molière 151, 163
 Molnár János 122
 Molnár József 111, 277, 321
 Montaigne, Michel Eyquem de 305
 Montecatino, Antonio 55
 Montesquieu, Charles de Secondat 36
 Moore, Thomas 116
 Morvai László 163
 Munkácsy János 319
 Müller János 38
- Nádasdy Ferenc 134
 Nagy Gábor 61, 83
 Nagy Ignác 220, 272
 Nagy Iván 19
 Nagy Károly 211, 215, 219, 220, 222, 239, 272
 Nagy Károlyné 239
 Nagy Pál I. Felsőbüki Nagy Pál
 Nagyváthy János 30
 Napoleon, Bonaparte 31, 36—39, 56, 90, 118, 178
 Némedi Lajos 13
 Németh G. Béla 169
 Németh József (a Martinovics-per jog-
 ügyi igazgatója) 20
 Németh József (jogügyi igazgató az
 1820-as években) 20
 Newton, Isaac 36
 Nicky 252
 Novák Antal 256, 272, 282, 320
- Obernyik Károly 294, 301, 319, 321
 Obrenovics, Milos 143
 Orániai Vilmos
 Orczy Lőrinc 21
 Orgler könyvvizsgáló 164
 Ormos Ábrahám 102, 103
 Ormós József 159
 Ormós László 294, 319

- Ormos Péterné Kölcsey Erzsébet 29, 102,
103, 108, 110, 149
- Pálffy Sámuel 44
Pálffy Sámuel 146
Pálmány Béla 21
Palóczy László 159, 243, 256, 259, 320
Palocsay Tivadar 321
Pándi Pál 307
Pap Endre 294, 300, 319, 321, 323
Papp János 215
Pápay Sámuel 31
Pászthory Sándor 45, 121
Patay Samu 243
Pázmány Dénes 256
Pázmány Péter 116
Péchy Ferenc 23, 243, 279
Péchy Imre 23—25, 27, 32, 34, 53, 55, 56,
67, 68, 84, 106, 216, 247, 291
Péchy László 107, 208, 312, 314
Péchy Lukács 51, 65
Péchy Mihály 84
Péczely József 45, 300, 301
Perczel Sándor 134
Perecsényi Nagy László 106
Perényi Zsigmond 166
Pestalozzi, Johann Heinrich 139
Pethe Ferenc 30, 128, 129
Petőfi Sándor 97
Petrarca, Francesco 78
Pettegrové, J. P. 179
Pindaros 78, 98
Plathy Mihály 20, 223, 227
Platón 165
Polgárfi István 89
Pope, Alexander 117
Pousin, Nicolas 108
Priestley, Joseph 100
Prónay Sándor 126, 270
Puky Károly 159
Pulszky Ferenc 268, 272
Puskin, Alekszandr Szergejevics 15
- Püthagorasz 100
Pyrker László 247
- Ráday Gedeon 122, 270
Ragályi Tamás 279
II. Rákóczi Ferenc 14, 175, 273
Ravazdy István 288
Reichstadt herceg 122
Révai Miklós 31
Reviczky Ádám 19, 224, 226, 255, 293
Richardson, Samuel, 11, 76
Rohonczy János 275
Rohonyi Zoltán 20, 72, 93, 172
Rothkrepf *I.* Mátray-Rothkrepf
Rotteck, Karl 309
Rousseau, Jean Jacques 13, 36, 49, 63, 71,
76, 121, 136, 305
Rössler, Johann Cristof 197
Rumy Károly György 95, 133
- Sándor István 31
Sánta Imre 314
Schedel *I.* Toldy Ferenc
Schedius Lajos 31, 91, 126, 128, 135, 136,
140, 146
Schelhorn, Johann Georg 51
Schiller, Friedrich 64, 71, 78, 79, 81, 97,
99, 161, 179, 325
Schlachta Márton 215
Schlegel, August Wilhelm 179, 195, 295
Schlegel, Friedrich 179
Schulze 162
Schwartner Márton 30, 120, 139, 146, 278
Schwitzer Gábor 215
Shakespeare, William 98, 116, 117, 174,
175, 193, 195
Shelley, Percy Bysshe 11
Simon Pál 272, 301, 311, 320
Sinai Mihály 45
Sinai Miklós 66
Siskovits József 159, 243, 246
Smollett, Tobias George 99

- Solt Andor 193
 Somsich Pongrác 246, 247, 261, 285, 286
 Sötér István 17
 Spartacus 285
 Sterne, Laurence 99, 117, 175
 Stettner György 89, 191, 192, 215
 Sulzer, Johann Georg 195
 Süssmilch, Johann Peter 62
 Swift, Jonathan 117, 175
 Sylvester János 47
- Szabó András 99, 105, 108
 Szabó G. Zoltán 253
 Szalay László 215, 237, 239, 247, 267,
 272, 300, 316, 319, 321
 Szalkai Antal 39
 Szapho 78
 Szauder József 13, 17, 31, 32–34, 51, 53,
 62, 63, 71, 72, 76, 86, 88, 89, 99, 100,
 118, 119, 140, 152, 155, 161, 167, 168,
 173, 175, 177, 178, 181, 184, 223, 250,
 252, 276, 277, 296, 303–06, 308, 315,
 323, 324
 Széchényi Ferenc 15, 30, 42
 Széchényi István 204, 206, 213, 240, 243,
 247, 254, 255, 263, 267, 281, 282, 284,
 290–92, 307
 Szedliczky Imre 128, 130, 159
 Szegedy-Maszák Mihály 44, 117
 Székely József 110, 126, 130, 149, 150
 Szekfű Gyula 12, 13, 206
 Szemere Bertalan 260, 268, 272, 282
 Szemere György 120, 121, 127, 141, 272
 Szemere Krisztina *l.* Szemere Pálné
 Szemere Pál 47, 55, 56, 59–62, 64, 65,
 69, 70, 73–76, 82, 85–87, 91–96, 98,
 99, 101, 106, 108, 109, 114–16, 123, 125,
 128–33, 136, 140, 143, 144, 146, 148,
 150, 151, 155–63, 166, 168, 177, 182,
 184, 185, 187–203, 212–15, 219, 235,
 237–40, 243, 247, 248, 253, 255, 265,
 266, 268, 270, 271, 290–96, 299, 305,
 309, 315–17, 319, 321–23
- Szemere Pálné Szemere Krisztina
 (Kriska, Képlaky Vilma) 75, 76, 86, 87,
 92, 125, 126, 128, 184, 185, 203, 204
 Szemere Pálné (Rágyolozó Csoma
 Borbála) 212, 231, 251, 322
 Szenci Molnár Albert 118
 Szentgyörgyi József 34, 47, 49, 53, 54,
 59, 61, 62, 65, 66, 83, 87, 272
 Szentlélek Antal 112, 113, 196, 199, 201,
 202, 222
 Szentpály László 286
 Széplaki Pál 79
 Szerb Antal 168
 Szerdahelyi Pál 104
 Szilassy János 159
 Szilassy József 55, 159
 Szirmay Antal 243
 Szinyei József 246
 Szókratész 48, 191
 Szombati József 65, 206
 Szombathelyi Antal 320
 Szomornyik *l.* Calderon
 Szondi György 175, 266, 309
 Szontágh Gusztáv 319
 Szuhányi Erzsébet 184
 Szuhányi Ferenc 203
 Szuhányi Ignác 314
 Szuhányi János 203
 Szuhányi Jozefine (Pepi) 24, 104, 113,
 184, 185, 200, 231, 251, 293–95, 321,
 325
 Szuhányi László 203, 314
 Szücs Dániel 123
 Szvorényi József 74, 266
- Tágen János 250
 Takács Péter 209, 212, 215, 218, 220, 222,
 223, 226, 269, 318
 Tamásy dr. 323
 Tarnóczy Kázmér 264, 279, 286
 Taschner Antal 216
 Tasso, Torquato 55
 Tatár András 39

- Taxner-Tóth Ernő 38, 88, 119, 120, 133,
142, 152, 209, 287
- Teleki József 214, 254, 291, 292
- Teleki László 45
- Tercsa kisasszony 56, 84
- Thaisz András 139, 157, 159, 307
- Thalész 165
- Tertullianus, Quintus Septimus Florens
100
- Téti Takács 123
- Tieck, Ludwig 195
- Tihanyi ügyvéd 110
- Toldy Ferenc 166, 167, 192, 196, 199, 215,
238, 240, 291–93, 296, 298–301, 319,
321
- Tót Kovács Mihály 113
- Tóth Lőrinc 319
- Töltényi Szaniszló 159
- Trattner János Tamás 125, 127–29, 131,
134, 143, 159, 189, 310
- Trattner, Johann Thomas 129
- Trócsányi Zsolt 224, 263, 270, 271, 287,
289, 312
- Ungvárnémeti Tóth László 28, 55
- Uray Bálint 114, 215, 221, 241, 242, 311,
314, 316
- Úza Pál 67, 79, 108, 120, 161
- Váczy János 25, 33, 45
- Vahot Imre 324, 325
- Vajda Antal 111
- Vajda Viktor 17
- Vályi András 30
- Vályi Lajos 104
- Vályi Nagy Ferenc 79, 96, 100, 155, 156
- Varga Mihály 113
- id. Vécsey Miklós 201, 202, 205, 222
- ifj. Vécsey Miklós 201, 204, 205, 210, 211,
217, 220, 222–224, 226–30, 234, 241,
244, 268, 287, 318
- Vergilius Maro, Publius 11
- Verseghy Ferenc 11, 131
- Villers 164
- Virág Benedek 44, 46, 49, 87, 117, 120,
128, 141, 154, 170
- Vitkovics Mihály 56, 57, 59–61, 73, 75,
87, 88, 92, 103, 110, 123, 128–32, 134,
142, 144, 149, 151, 159, 189, 191, 193,
202, 236, 271
- Voltaire 36, 50, 61
- Voss, Johann Heinrich 146, 163
- Vörös Antal 319
- Vörös Károly 37
- Vörösmarty Mihály 15, 76, 82, 88, 89,
109, 134, 145, 170–72, 191, 192, 196,
213, 215, 239, 243, 254, 260, 267, 281,
290, 291, 295, 298, 299, 304, 307, 316,
319, 321
- Waldapfel János 307
- Waldapfel József 126, 159
- Washington, George 178
- Wéber Antal 13, 77
- Welcker, Karl 309
- Werbőczy István 274
- Wesselényi Miklós 54, 209, 212, 213,
215–17, 220, 221, 224, 225, 228, 230,
231, 235, 240, 242–44, 247, 250,
252–54, 258–61, 263, 270–72, 276,
277, 287–89, 293, 294, 302, 307,
311–14, 317, 322, 323
- Wolff, Christian 36
- Wordsworth, William 11
- Young, Edward 186
- Zarka János 259, 313
- Zichy 260, 314
- Zrínyi Miklós (a szigeti hős) 90, 189, 266
- Zrínyi Miklós (a költő) 91, 116, 118, 142,
189, 307, 309
- Zrínyi Péter 134, 189
- Zsombory tanácsos 247
- Zsomboryné 67, 108

Ki volt Kölcsey Ferenc? A Hymnus emelkedett szellemű költője? A Vanitatum Vanitas keserű gondolatainak megfogalmazója? A Parainesis bölcs szerzője? Máig érvényes politikai eszmék hirdetője, akinek műveiből napjainkban is szívesen választanak jelszavakat egymástól távol álló pártok? Milyen volt az a magyar világ, amely az érzékeny lelkű költőt arra kényszerítette, hogy politikai szerepet vállaljon? S ha vállalta, miért szenvedett az országgyűlés szócsatáitól, a nemzet tehetetlenségétől? Korlátozta, ingerelte, serkentette az a XIX. század eleji Magyarország, amelyhez oly szorosán kötődött, hogy legfontosabb erkölcsi kötelességének érezte megváltoztatását? Miért kezdett el verselni? Miért írta meg nagy vihart kiváltó kritikáit? Mi volt az, amire a körülmények kényszerítették? S mi az, amit belső indítkéből, kötelességtudatból vállalt? Hogyan élt? Jómódban vagy szegényesen? Miért hagyta el újból és újból Pestet? Miért nem jutott el soha Bécsbe? Miért nem tudott nyugodtan élni bihari vagy szatmári birtokán? Miért maradt mindig magányos? Miért élt özvegy sógornőjével? Miért...

